

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

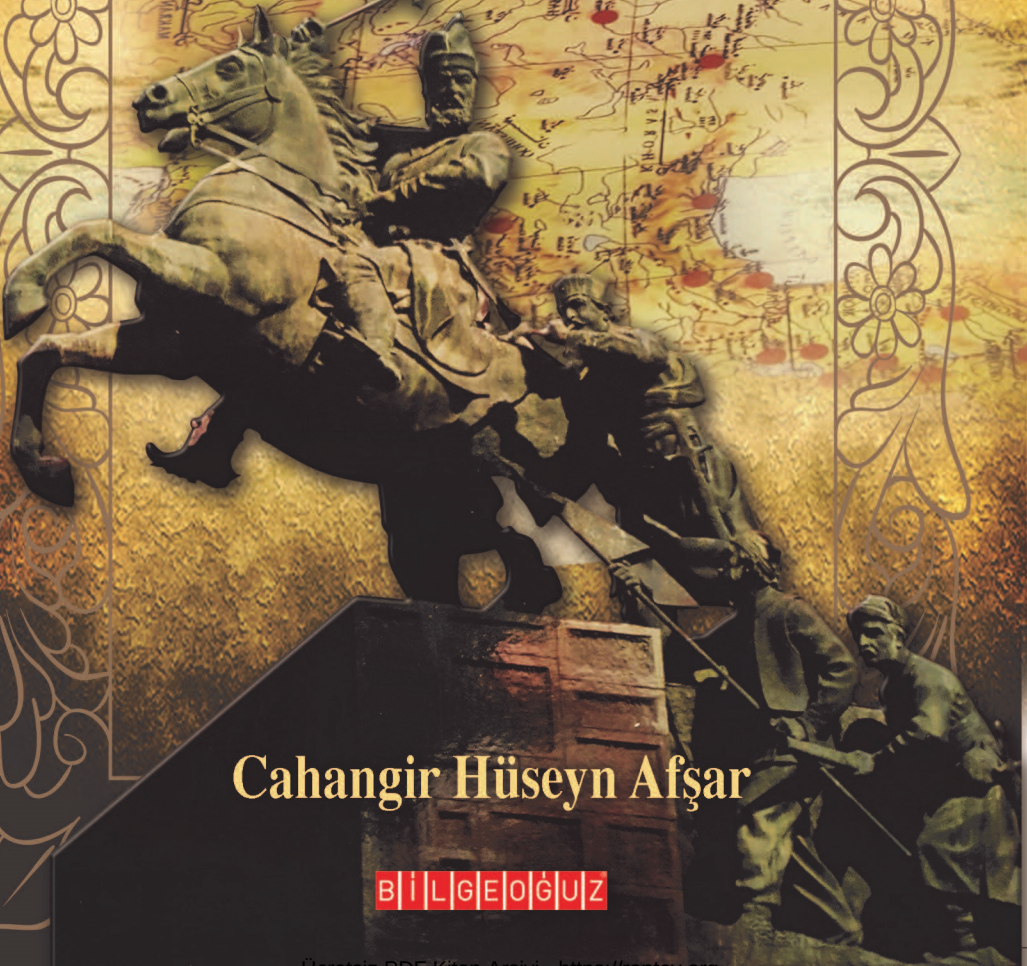
Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

AZERBAYCAN

Nadir Afşar Devleti

Cahangir Hüseyn Afşar

BİLGİ OĞLUZ

o k u n a c a k k i t a p l a r

AZERBAYCAN

Nadir Afşar Devleti

Cahangir Hüseyin Afşar

BİLGEOĞUZ®

AZERBAIJAN NADİR AFŞAR DEVLETİ

CİHANGİR HÜSEYN AFŞAR

Yayın No: 766

Yayın Yönetmeni	Oğuzhan Cengiz
Yayın Koordinatörü	Ümmühan Cengiz
Editör	Dr.Cengiz Zengin
Kapak Tasarım	Ercan Portakal
Mizampaj	Burhan Maden
ISBN	978-605-9960-52-6
Yayıncı Sertifika No	12460
Matbaa Sertifika No	12227
Baskı Tarihi	Kasım 2015
Baskı Cilt	İhlas Gazetecilik A.Ş. Merkez Mahallesi 29 Ekim Caddesi İhlas Plaza No:11 A/41 Yenibosna-Bahçelievler/ İSTANBUL Tel: +90 0212 454 30 00
Satış Pazarlama	Yiğit Turunç

BİLGEOĞUZ®

İrtibat: Alemdar Mahallesi Molla Fenari Sokağı 35/B

Cağaloğlu/İSTANBUL

Tel: 0212 527 33 65 - 66 Belgegeçer: 0212 527 33 64

e-posta: bilgi@bilgeoguz.com.tr

www.bilgeoguz.com.tr

/bilgeoguzyayinlari

/bilgeoguzkitap

@bilgeoguzkitap

Bu kitabın yayın hakkı, yazarıyla yapılan sözleşme gereği Bilgeoguz Yayınları'na aittir. Kitabın hukukî sorumluluğu yazarına aittir. Kitapta yer alan fikir ve önermeler yayınevine hukukî bir sorumluluk doğurmaz. Kaynak gösterilmeden kitaptan alıntı yapılamaz. Yayınevinin yazılı izni olmadan radyo ve televizyona uyarlanamaz. Oyun, CD veya manyetik bant haline getirilemez, fotokopi veya herhangi bir yöntemle çoğaltılamaz.

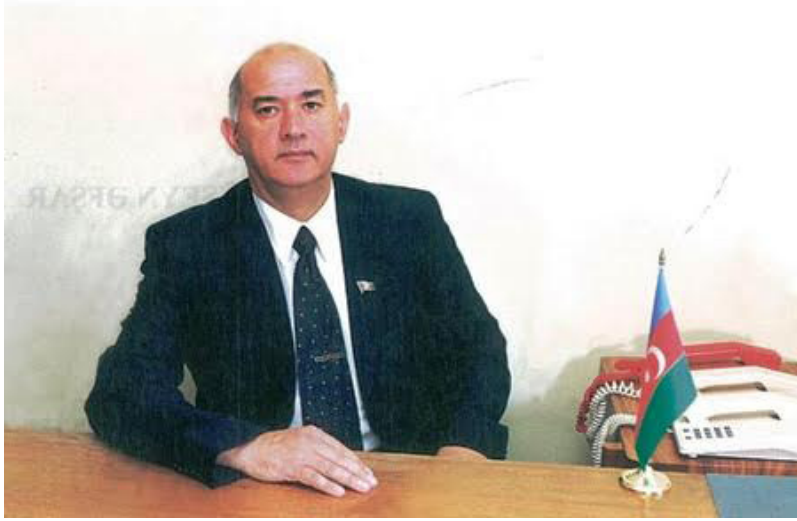
AZERBAYCAN

Nadir Afşar Devleti

Cahangir Hüseyin Afşar

Çeviri:
Cumhur Turan

BİLGEOĞUZ®

*(Nadir Şah'ın 325. (1688-1747) , Afşar
Devletinin 280. (1736-2016) yıldönümüne ithaf edilir)*

Büyük Sovyet'in eski milletvekili (1991-1995), II. dönem Milli Meclisin üyesi (2000-2005), emekli komutanı, hukuk bilimleri üzere felsefe doktoru, Profesör, Karabağ savaşı gazisi Cihangir Hüseyi-noğlu Hüseyinov, 1971 yılından itibaren hukuk alanında çalışmalarına başlamış ve ara vermeden uzun yıllar içişleri kurumlarında çalışmıştır. 2006 yılından 2011 yılına kadar Azerbaycan Milli Bilimler Akademisinin İnsan Hukukları Enstitüsünde bilimsel çalışmalar üzerine müdür yardımcısı ve bilim kurulunun başkanlığını yapmıştır. Öğretim üyesi olarak hukuk alanında onlarca kadrolar yetiştirmiştir. Bir kısım monografilerin, bilimsel makalelerin ve kitapların yazarı ve redaktörüdür. 2012 yılında "*Hizmet ve Siyasi Faaliyetim/ Ömürden Anılar*" ve 2014 yılında " Azerbaycan Nadir Afşar Devleti" adında kitabı yayınlanmıştır.

Değerli okurum! Bu tarihi eserimi en güzel duygularla kabul etmeninizi dilerim. Okuduktan sonra izlenim ve önerilerinizi Cihangir Hüseyinov.com sitesine beklerim.

Size şimdiden teşekkürlerimi bildiririm.

Saygıyla...

Cihangir Hüseyinov

İçindekiler

ÖNSÖZ.....	13
GİRİŞ.....	17

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHÇİLERİN NADİR ŞAH'LA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ	23
1/1 Nadir Şah'ın Tarihine Bir Bakış.....	23

İKİNCİ BÖLÜM

NADİR SOYKÖKÜ; FİZİKSEL, KİŞİSEL ÖZELLİKLERİ E ŞAHLIĞA KADAR OLAN DÖNEMİ	37
2/1. Nadir'in soy köktü	37
2/2 Nadir Şah Afşar'ın fiziksel ve kişisel özellikleri	44
2/3 Nadir'in şahlığa kadar olan dönemi	59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUĞAN KURULTAYI, NADİRİN ŞAH İLAN EDİLMESİ, DİN REFORMU ÇABLARI VE DIŞ DEVLETLERLE İLİŞKİLERİ.....	67
3/1 Muğan kurultayı ve Nadir'in Şah ilan edilmesi	67
3/2 Nadir Şah'ın dini reform çabaları. Necef' de Mezhep Meclisi.....	72
3/3 Nadir Afşar devletinin yabancı devletlerle ilişkileri	82
Rusya ile diplomatik ilişkiler	85
Osmanlı İmparatorluğuyla diplomatik ilişkiler	89
Türkistan'la olan ilişkiler.....	92

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NADİR ŞAH'IN ASKERİ SEFERLERİ ORDU VE DONANMA

KURUCULUĞU	93
4/1 Nadir Şah'ın askeri seferleri	93
Nadir'in Afganlılara karşı mücadelesi ve ülkenin kuzey topraklarının istilacılardan temizlenmesi	94
Osmanlı devletiyle savaş	96
HİNDİSTAN'IN FETHİ	103
Türkistan'a askeri yürüyüşü	106
Nadir Şah'ın Dağıstan'a askeri yürüyüşü	108
Nadir Şah ve Osmanlı ilişkilerinin devamı	109
4/2 Nadir Şah'ın ordu kuruculuğu	113
Ordunun piyade ve süvari birliği	118
4/3 Nadir Şah Afşar'ın deniz harp kuvvetleri	139

BEŞİNCİ BÖLÜM

NADİR ŞAH'A SUİKAST TEEBBÜSLERİ, ÖLDÜRÜLMESİ

AFŞAR DEVLETİNİN SÜKÛTU, NADİR ŞAH HANEDANLIĞI

VE SOY KÖKÜNÜN ARDILLARI.....	153
5/1 Nadir Şah'a suikastlar ve öldürülmesi	153
5/2 Nadir Afşar devletinin yıkılışı	163
5/3 Nadir Şah hanedanlığı ve soyağacının ardılları	173

ÖZEL BÖLÜM

NADİR ŞAH VE AZERBAJCANCILIK.....

II. TÜRK DEVLET KURUMLARININ TARİHİNE ESKURS

(KISA BİR BAKIŞ)	199
Azerbaycan topraklarında mevcut olan devletlerin kısa zaman dizini	204
Azerbaycan, Arap hilafetinin egemenliğinde	205
Çağdaş dönem Türk devletleri tarihine bakış	209

İKİNCİ BÖLÜM

DİPLOMATİK YAZIŞMALAR	219

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1) ESER HAKKINDA GÖRÜŞLER, MAKALELER VE

ŞERHLER.....	345

ULU TARİHE DAYANAN ÖMÜR	347

SONUÇ.....	383

YAYINLAR VE KAYNAKLAR	398

CİHANGİR HÜSEYN AFŞAR AZERBAYCAN NADİR AFŞAR DEVLETİ

Hukuk bilimleri üzere felsefe doktoru, Cihangir Hüseyin Afşar **“Azerbaycan Nadir Afşar devleti”** kitabında, Doğunun sonuncu fatihi Nadir Şah Afşar’ın hayatı, Azerbaycan’ın ve İran’ın büyük bir bölümünü işgal etmiş Osmanlılara ve Afganlılara karşı yönettiği savaşları, nihayet, şahlık tahtına oturması ve diğer uygulamalı faaliyetlerini çok sayıda tarihi belgeler esasında araştırarak okuyuculara ulaştırmıştır.

Yazar, bu değerli kitapta Azerbaycan Afşar devletinin kurucusu Nadir Şah Afşar’ın kişisel yaşamını, bir devlet adamı olarak dış ve iç siyasetini, başkomutanlık maharetini, askeri seferlerini, ordu kuruculuğunu, deniz harp donanması yaratma girişimini, Müslüman-Türk dünyasını parçalayan, zayıflatan Şii-Sünni ayrımının ortadan kaldırılmasını, devletlerinin ve imparatorluklarının 4 bin yıllık tarihini kaynaklar temelinde kaleme alarak Doğu’nun bu sonuncu fatihinin tarihteki yerini ve rolünü olduğu gibi yazmağa çaba göstermiştir. Kitaba, Bakü’deki Milli İlimler Akademisinin Elyazmaları Enstitüsünde korunan Nadir Şah’ın 28 mektubu ayrıca İstanbul devlet arşivi müdürlüğünde korunan 18 mektubu da Diplomatik yazışmalar bölümü açılarak ilave edilmiştir.

İstanbul 2015

“Nadir’in Napolyon Bonapartla karşılaştırılması kaçınılmazdır onun gerçekten de bu tarihsel şahsiyetle ortak yönleri görülür ve aynı zamanda Nadiri özellikle Doğulu araştırmacılar sık-sık Makedonyalı İskender’le kıyaslarlar, böylesi benzetmeler boş yere değildir ve tas-tamam doğrudur. Aynı zamanda, benzer paralellik gösteren Emir Timur arasında da bu karşılaştırma yapılabilir. Ülkesinin sınırlarını genişletmesi ve kendi tebaalarını sürekli eğitime çalışması, mobil ordunun önemini kavraması bakımından da Nadir genç çağdaşı Büyük II. Friedrich’le de bir takım benzerlikler taşır”

L.Lokkart

Tanınmış İngiliz tarihçisi ve doğu bilimcisi

“İşinin öncesinden onun cesareti, dayanaklılığı, tüm yaşamı boyunca hoşgörüsü, sevinci, mertliği, halkına bıraktığı eserleriyle her yönden övgüye, alkışa, büyük saygıya, onur ve iltifata layıktır. Onun gördüğü işleri İran şahlarının hiçbiri görememiştir

Muhammet Hüseyin Kuddusi

Tanınmış İran tarihçisi

Nadir Şah güçlü Asker, büyük kudret sahibiydi. Vahşi çapul-çulara, kötü niyetli müstevli ordulara göz açtırmıyordu. O, ülkesinin düşmanlarına aslan kesilmişti ve devletine yetkinlikle hükümdarlık ediyordu.

Napolyon Bonapart

Nadir Şah Afşar nasıl ki, Azerbaycan ve İran’ın aynı zamanda bütün Müslüman Doğu tarihinde silinmez izler bırakmış büyük fatih, görkemli devlet adamı ve yetenekli kumandandır. Tesadüfî değildir ki, Avrupa’nın en tanınmış doğu bilimcileri “Doğu’nun Napolyon’u” adlandırdıkları Nadir Şah’ın adını dünya tarihinin önemli asker ve devlet adamları; Makedonyalı İskenderle, Jul Sezarla büyük II. Friedrich’le birlikte dile getiriyorlar. Gurur hisleriyle söyleyebiliriz ki, Batıda halkımızın bu büyük oğlunun kişiliğine siyasi faaliyetine ve askeri dehasına ilgi daha onun sağlığında başlamıştır.

Akademik Ramiz Mehdiyev

ÖNSÖZ

Ben Cihangir beyi 2011 yılından beri tanıyorum. O, İstanbul'a geldiğinde önceden yazdığı "Ömürden anlar! Benim hizmetim ve siyasi faaliyetim" adındaki kitabını hediye etmişti. Ben bu kitabı Azerbaycan Türkçesinde de biraz ağır seyretse de, zevkle okumuştum. Cihangir Hüseyinov'un yaşam yolunu, görev yıllarını, siyasi faaliyetini ve soykökü hakkında olan tüm bilgileri bu kitap sayesinde öğrenmiştim. 2014 yılında görüştüğümüzde bu kez Cihangir üstadım bana Bakü'de yayınladığı "Azerbaycan Nadir Afşar" kitabını hediye etti. Bu kitabı da ben Azerbaycan Türkçesinde okuyup, çok memnun kaldım. Nadir Şah'ın yaşamına ve faaliyetine ilişkin bu değerli eser Türk dünyası için önemli bir dönemi bize anlatmaktadır. Bu kitabın Türkiye Türkçesine uygulatırılmasını ben de Cihangir beyden rica etmiştim. Şimdi ise Cihangir bey bu kitabın Türkçe olan baskısını takdim edince ben çok sevindim ve kitaba küçük bir ilave gibi önsöz yazmağı kendime borç bildim.

Kitapta benim dikkatimi özellikle çeken kısım odur ki, Nadir Şah Azerbaycan'ın büyük vatansever Türkoğlu gibi sunulmuştur. Kitapta din ve mezhep meselelerine, uluslararası siyasi ilişkiler prizmasından bakılmıştır. Nadir Afşar'ın dünya görüşünü anlamak bakımından okumak da bana ayrıca keyif verdi. Bazen diyorlar ki, Nadir Osmanlı devletine hasmane bir tutum sergilemiştir. Yok, hayır bu kesinlikle böyle değil! Kitabı okuduktan sonra anlıyorsunuz ki, bilakis Nadir Türk birliği yaratmak istemiş, bu yönde Osmanlı devletinin üstün tarihi misyon taşıdığının ayırtına varmıştır. Onun Türk Sultanı Mahmut Han'a olan başvuruları diplomatik nezaketinin ve saygınlığının göstergesidir. Bir Türk okuyucusu olarak Can Azerbaycanla günümüzde dost ve kardeş ilişkilerin geldiğı zirve açısından böylesi ibret alınacak tarihi hadiseleri heyecan duymadan okumak olanaklı değil. Yeri gelmişken ifade edeyim ki, kitapta Nadir

Afşar ile Sultan Mahmut Han arasında mektuplaşmalar ile birlikte Nadir'in diplomatik yazışmaları da başarıyla düzenlenmiştir.

Kitabın her bölümü hakkında uzun uzadıya sözedebiliriz. Ancak ben tanınmış alimlerin geniş analitik görüşlerini okuyup, bu işden vazgeçtim. Ancak benden kitap hakkında bir iki cümleyle ne anladığım sorulmak istense, cavabım şöyle olurdu: "Bu kitap büyük Türk oğlunun ruhuna bir Türk'ün büyük hediyesidir."

Bir kez daha onu vurguluyorum ki, bu kitap Türk'ün görkemli tarihine yeni bir bakıştır. Kitapta beni çeken bir hususta Türk devlet kuruculuk tarihine olan kısa bakış bölümüdür. Türk'ün 4 bin yıllık tarihini Cihangir bey ansiklopedik bir disiplinle sıkımdan özet halinde vermiştir. Orta Asya'da milattan önce kurulmuş Türk devletlerinin tarihi, daha sonra Ön Asya'da, Doğu Avrupa'da, Kafkasya'da, Anadolu'da kurulmuş bütün Türk devletlerinin ve imparatorluk tarihine kısa da olsa, yolculuk etmiştir. 18'inci yüzyılın ortalarında İran topraklarında egemenlik süren Sefeviler devleti yıkılmak üzereydi. Bu dönem itibarıyla demek olur ki, çarlık Rusyası Azerbaycanın doğusunu Afganlılar Sefeviler devletinin güneydoğusunu işgal etmişlerdi. Kitabı okuduğumda bana malum oldu ki, Nadir Şah, kısa bir zaman diliminde ülkesini bütün istilacılardan kurtarmıştı. Daha sonra Nadir'in Hindistan'ı fethetmesi, Türkistan'ı kendi imparatorluğunun birleşimine katması o zaman için fatihlik zirvesinin bir kazanımıydı. Kitabı okudukça batılı yazarların Nadir hakkında kaleme aldığı övgü dolu sözler beni de bir Türk evladı gibi gururlandırdı. Nadirin din temelinde yapmak istediği reformlar o dönem için çok büyük adımdı. Nadir Şah mezhep ayrılığını aradan kaldırmak amacıyla Osmanlı devletiyle birleşmek niyetinde olduğu da eserde defalarca dile getirilmiştir. Özellikle o yıllarda bu amaç yerine getirilseydi kuşkusuz ki, Turan birliği bugün İslam aleminde ve dünya siyasetinde büyük rol oynayabilirdi. İslam halifeliği Türk Osmanlı sultanlığının elinde kalsaydı İslam dünyasında ancak mutluluk, çağdaşlık hüküm sürerdi...

Nadir Şah'ın cinayete kurban gitmesiyle Afşarlar imparatorluğu fazla yaşamadı. Ardından Azerbaycan toprakları hanlıklara bölündü. Daha sonralar ise Azerbaycan ikiye parçalandı.

Kitabı okuduca bu tarih sahneleri gözümüzün önünden bir film şeriti gibi geçmektedir. Bir daha ifade etmek isterim ki, bu kitap dosta düşmana Türk'ün gücünü yeniden göstermekte ve Türkiye ve Azerbaycan'ın bir millet, iki devlet olduğunu kanıtlamaktadır. Ulu

önder Hayder Aliyev'in bu sözü her birimiz için örnektir. Büyük Atatürk'ün bu kelamı ise "Azerbaycanın sevinci sevincimiz, kederi ise kederimizdir" her bir Türk yurttaşının sloganı olmalıdır.

Son olarak Cihangir üstadımıza milli onur ve gururla aşılarmış yeni, yeni bilimsel araştırma eserler üretmesi noktasında başarılar diliyorum.

EKREM İMANOĞLU

Beylik düzü Belediyesi Başkanı

GİRİŞ

Doğunun sonuncu azametli fatihi gibi hafızalarda kalan Nadir Şah'ın yaşamöyküsü yeteri kadar ilgi çekici bir mevzudur. Bu asla tesadüfî değildir. Çünkü Nadir Şah, gerçek anlamda gerek Azerbaycan tarihinin, gerekse de Doğu tarihinin yeri doldurulmayacak şahıslardan biridir. Bu yeri doldurulmazlık onun son derece parlak askeri yeteneğinden, gıpta edilecek cihangirliğinden, özgün siyasal becerisinden ortaya çıkmaktadır. Nadir Şah'ın iktidar yürüyüşünde bir ululuk vardır. Onun adı anıldığında gözümlüğün önüne onun yenilmezlik sembolü olan ordularının cengâverliği canlanmakta, at sırtında Doğuyu kuşatan atalarımızın kahramanlıkları akla gelmektedir. Tüm bunlar Nadir Şah'ın bugünkü ardıllarında kuşkusuz bir övünme duygusu yaratmıştır. Buna dolayısıdır ki, tarihine, eline, obasına bağlı olan her bir insanımızda Nadir Şah'ın tarihine güçlü bir ilgi ve sevgi vardır.

Doğrudur, son zamanlar da Nadir Şah biyografisine olan yoğun ilgi, bir dizi eserlerin yayımlanmasıyla sonuçlanmıştır. Yine de görülen onca işleri Nadir Şah'ın şahsiyeti karşısında, yeterli sayamayız. Özellikle Nadir Şah'ı kendi bahadırı sayan bir halk için yalnız birkaç eser sunmakla yetinmek, yeterli bulmak kabul edilemez. Azerbaycan halkının tarihinde gurur kaynağı olan tarihi şahsiyetlerimiz çoktur. Onların Azerbaycan'a ait olması açısından kavranılması kuşkusuz bu şahsiyetlerin Azerbaycan'da öğrenilmesi, öğretilmesi ve yaygınlaştırmasıyla mümkün olabilir.

Böyle şahsiyetlerin öğrenme merkezi yalnız Azerbaycan olmasıdır. Böyle tarihi şahsiyetlerimizi öğrenmek isteyen herhangi bir araştırmacı Azerbaycan'a değil, başka bir ülkeye yüzünü dönecekse bu şahsın Azerbaycan halkına mensubiyeti hakkındaki kuşkumuz kaçınılmazdır. Nadir Şah Afşar da işte böyle şahsiyetlerdendir. Nadir Şah'ın Azerbaycan'da öğrenilmesinin merkez oluşturulması

onun Azerbaycanlılaştırılmasının ve ona olan manevi borcumuzu ödememizin en iyi yollarından biri olurdu.

Nadir Şah'ın benzersiz şahsiyet olması; halkımızın, değerli aydınlarının ve tanınmış bilim adamlarının dikkat merkezinde olmuştur. Biliyoruz ki, Çar Rusya'sı ve Sovyet İmparatorluğu, Azerbaycan tarihini sahteletirmiş, onun en büyük şahsiyetlerini tarihten silmeye çalışmıştır. 20.yüzyılın öncelerinde Azerbaycan'ın tanınmış siyaset ve devlet adamı, Neriman Nerimanov' da "*Nadir Şah*" adında bir dram eser yazmış ve bu eserde Nadir Şah'ın şahsiyetinin belirli konularına ışık tutmağa çalışmıştır. Azerbaycan halkının tanınmış hayırseveri olan Hacı Zeynalabdin Tağıyev de Nadir Şah'ın kişiliğine kendine özgü hatırlanışla yaklaşmıştır. O, evinin duvarlarını Nadir Şah'ın tablosuyla süslemiştir. Bu tablo bugün de Azerbaycan Milli Bilimler Akademisinin tarih müzesinde korunmaktadır.

Nadir Şah adı, halkımızın belleğinde aynı zamanda Azerbaycan profesyonel müziğinin kurucusu Üzeyir Hacıbeyli'nin ünlü "*O Olmasın, Bu Olsun*" eserinin replik diliyle de bilinmektedir. Bu operetin kahramanı Meşedi İbad'ın "*Ben 'Tarihi-Nadir'i' yarısına kadar okumuşum*" ifadesi günümüzde de halkın dilinde darbimesel gibi kullanılır. Yeri gelmişken bu ifadeye belirli açıklık getirmemiz yerinde olurdu. Bilim dünyasında "*Tarihi-Nadir*" "*Nadir'in Tarihi*" gibi tanınan iki ciddi kaynak mevcuttur. Biri Muhammet Kazım Mervi'nin üç ciltlik "*Âlem Araye Nadir'i*", diğeri ise Mirza Mehdi Han Astrabadî'nin "*Tarih-e cahan koşa-ye Nader-i*" eseridir. Bu eserler yeterince ciddi ve bilimsel eserlerdir ve 'Meşedi İbad' kültüründe olan insanların bu kitapları okuması pek o kadar inandırıcı görünmüyor. Hiç şüphesiz ki, bu eserler o devirde eğitimli ve bilgili kimselerin sevdiği bir kitaplar olmasından "*Meşedi İbad*" da kendini bu bilgili insanlara benzetmek için "*Tarihi-Nadir'in*" adını vermiştir. Adı anılan bu kaynak daha o zamanlardan Azerbaycan toplumunda bilinse de maalesef; onun geniş kitle içerisinde içselleştirilmesi, tetkiki için henüz elle tutulur bir iş görülmemiştir. Ne yazık ki, her iki eser o devirden günümüze kadar Farsçadan dilimize çevrilmiştir. Aslına kalırsa Sovyet döneminde ise bu işin görülmesi mümkün değildi. Nadir Şah'ın yaşamı gereği kadar öğrenilmediği içindir ki, halen Nadir Şah hatırlandığında onun daha çok aile faciası akla gelmektedir. Bu olayın kendisi de oldukça ilgi uyandıran bir tarihtir. Ama Nadir Şah tarihini, görkemli kılan onun özel hayatı değildir. Dünya'da çok sayıda hükümdarın özel yaşamında yakınlarına karşı acımasız davrandığı görülmüştür. Ancak onlar, Doğru tarihinde Nadir Şah'ın fethettiği

zirvelere çıkamamıştır. Nadir Şah, Doğu'nun büyük şahsiyetine çeviren meziyetler onun dünya harp tarihinin muhteşem fatihlerinden biri olması, devlet kuruculuğu, sezgisi ve becerisi olmuştur. Bu yeteneğin benzersiz örnekleri bugün de insanı hayrete düşürmekte ve bu da onun şahsiyetine doğal bir merak uyandırmaktadır.

Azerbaycan'ın bağımsızlığı, bütünlüğü, özgürlüğü uğrunda mücadele tarihinde:

6. yüzyılda Tomris, 7. yüzyılda Cavanşir, 9. yüzyılda Babek, 16. yüzyılda Şah İsmail Hatai, 18. yüzyılda Nadir Şah Afşar ve 20. yüzyılda Umum millî Liderimiz Haydar Aliyev'in iktidarı özel dönem oluşturuyor.

Bu şahsiyetlerden biri de Doğunun büyük hakanı, art niyetli istilacılara göz açtırmayan, Azerbaycan ve İran coğrafyasından söküp atan Nadirdir. Doğuda Hindistan, Afganistan, Pakistan, Özbekistan, Türkistan, Amuderya... Kuzeyde Dağıstan. Kuzeybatıda Gürcistan, Ermenistan... Güneyde Fars, Umman körfezi, Irak, Suriye'nin bir bölümü... Ve Türkiye'nin Anadolu'sunu içine alan bir arazide (yaklaşık 5,5 milyon kilometrekare) egemenliğini kuran, tüm ömrünü ülkenin savunmasında, at sırtında geçiren büyük kahraman Nadir Şah'tır! Ne acıdır ki, Nadir Şah öz halkına gereğince tanıtılmamıştır. Dünya tarihçileri Nadir Şah'ı; Makedonyalı İskender, Timurlenk, Napolyon Bonapart gibi büyük kumandanlarla kıyaslıyorlar. Onun hakkında onlarca makale ve eserin dış basında yayınlanmış olduğunu biliyoruz Nadir Şah tarihinin her sayfası Azerbaycan'ın övünç kaynağıdır. Onun yönettiği yüz yirmiden fazla savaşın çoğu dış istilacılara karşı verilmiş savaşlardır. O, vatanını dış saldırılardan ve onu içerden parçalamak isteyen hainlerden kahramancasına korumuştur. Nadir Şah, ne yapacağın şaşırılmış durumdaydı. Ülkesine akın eden dış istilacılarla mı vuruşacaktı?! Yahut içerdeki vatan hainlerine mi karşı mücadele edecekti?! Her taraftan kuşatılmış zorluklardan yılmayarak, bu eşsiz komutan kendi çelik iradesi, cesareti, metaneti, akıllı önlemleri, sınırsız özgüven ve cesaretiyle karşısına çıkan tüm zorlukları yiğitçe ortadan kaldırıp, iç ve dış düşmanların hakkından korkusuzca gelmiştir. Onun ordusunda çelik disiplin ve çok ciddi yasama ve kurallar vardı. Nadir Şah, 230 yıldan fazla İran'da hüküm süren Safevi hanedanlığının parçalanmakta olan devletini yeniden yapılandırıp, Afşar devletini yarattı. Bütün yayılmacıları kovup, ülkeden çıkarttı. İç isyanları bastırıp, kudretli bir imparatorluk kurdu. Devlet topraklarını iki buçuk kat genişletti. Maalesef, Nadir Şah'tan sonra Azerbaycan'ın bütünlüğünü korumak mümkün olmadı. Daha 18. yüzyılın öncelerinde Nadir Şah'ın döneminde Ruslar iki defa

Derbendi, Bakü'yü alıp, Gilan'a, Reşt'e kadar ele geçirmişlerdi. Ancak Nadir onlara öyle haddini bildirmişti ki, Nadir'den sonra 70 yıl Rus orduları Azerbaycan'a girmeye cesaret edememişti. Ne var ki, Ruslar 19. yüzyılın öncelerinde Azerbaycan'ın kuzey topraklarını ve Nadir Şah Afşar devrinden sonra Hanlıklara bölerek işgal ettiler. Bu büyük kırılma, Azerbaycan'ın ikiye bölünmesinin başlangıcı olmuştur.

Bende kıskırtıcı merak ve isteğin uyanmasında itici rol oynayan etkenlerin başında akademisyen Ramiz Mehdiyev'in, Şah İsmail hakkında yazmış olduğu derin anlamlar taşıyan makalesi oldu. Bilimde başını alıp giden çarpık normatiflerin aleyhine çıkan saygıdeğer akademisyen diyor ki, "tüm çelişkilerinin yanında, Şah İsmail kendi çağının evladı olarak çağının ötesine geçmeği başarmış, kamusal anlamda Azerbaycancılık misyonun temelini atmıştır"¹. Makalede tarihi kişiliklere yaklaşım somut program-platformla izah olunmuştur.

Maalesef, Nadir Şah şahsiyetini aşağılayan ifadeler Sovyet döneminde başını alıp gitmiştir. Sovyet-Rus tarihçilerinin böyle düşünmelerini anlamak zor değil! Nadir Şah, Rus imparatorluğunun Kafkasya'da oynamak istediği oyunları boşa çıkaran büyük bir fatihtir. Bununla da kalmamış Rusları, Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya topraklarından kovup atmıştı. Nadir Şah döneminde I. Petro'nun ve ardılları Kafkasya'ya tutunamamıştır. Ancak yüreği, mensup olduğu soyun tarihini öğrenmenin aşkı ile çırpınan bir evlat gibi elimin uzandığı çeşitli kaynakların yanı sıra yazın değeri olan yayınlanmış yapıtları da derinden kavramaya çalıştım. Nadir'i Allah yolunda savaşan gerçek adalet sembolü ve İslam'ın, Türklüğün, Azerbaycancılığın birliği için çalışan bir fatih gibi keşfettim. Cinayetinin cezasız, İlahinin emellerini karşılıksız bırakmadığının farkına vardım. Tükenmekte olan Safevi hanedanının topraklarını bu coğrafi hudutlar içinde yeniden inşa etmesi, Afşar devletinin topraklarını 5,5 milyon kilometreye kadar genişletmesi ve Azerbaycan halkının siyasi ve soy-boy birliğini bir kez daha canlandırması, dini reform çabaları duygularımı coşturdu.

Ancak ben bu çalışmamı soyağacımın ulu tarihiyle övünmekle bitirmek istemedim ve Nadir'in yaratmış olduğu Afşar devletinin kısa ömür dönemini ve Nadir'in trajik ölümünden sonra onun güçlü devletinin tarihi akıbetini kendi otobiyografik eserimin giriş yazısına katmayı kendime borç bildim. Onun içindir ki, teknoloji ve bilimin olanakları bakımından insanlık ne kadar gelişim gösterse de, Nadir

1 Ramiz Mehdiyev. "Şah İsmail Safevi âli meramlı tarihi ünsiyet gibi".

Şah Afşar'ın ruhunu, siyasi ve askeri ihtişamını öğrenmek ihtiyacı hiçbir vakit ortadan kalkmayacaktır.

Böyle bir merak bizde de vardır. Özellikle ecdatlarımızın Nadir Şah'a olan soy bağılılığı tarafımızdan bu büyük şahsiyetin yaşamına olan hak ettiği ilgiyi daha da artırmıştır. Bu yüzden de Nadir Şah hakkında ister geçmişte yazılan veya yeni yayınlanan eserleri çok yakından izlemekteyim. Bu yayınların her birinin ilgimi çeken yönleri var ve her bir çalışmadan yeni bir bilgi edinmek mümkündür. Mevcut eserlerden edinilen izlenimler beni de Nadir Şah hakkında kendi düşüncelerimi kaleme almağa teşvik etti. Neticede bu eserim ortaya çıktı. Amacım daha geniş okur kitlesi için merak uyandıracak 18. yüzyılın ilkyarısında Afşar devletinin kuruluşu, dönemi ve çöküşünü, Nadir Şah Afşar devletinin kısa tarihini ve Nadir'in Azerbaycancılığını ortaya koyacak bir kitabı okura sunmaktır.

Bu bilimsel-popüler eserimi ise yazmaktaki gayem Asya'nın son Hakanı, yenilmez kumandanı, Azerbaycan/İran Nadir Şah Afşar imparatorluğunun kurucusu Nadir Şah'ın devlet yaratıcılığı ve yaşamöyküsünde kimi elzem konuları okurun dikkatine sunmaktır. Bu eserin meydana gelmesinde tarih bilimine olan ilgimden uzun yıllar okuduğum kitaplardan, nadir tarihi kaynaklarından, ciddi inceleme eserlerden ve nesil, şecereme ait olan, bana kadar tevârüs eden sohbetlerden beslendim. Bu araştırmayı yapmak, babam Hüseyin Hüseyinov'un da çok büyük bir arzusuydu. (Hatta onun 1952-1957 yıllarında Bakü Devlet Üniversitesi'nin tarih fakültesinde okuyup ikinci eğitim almasının da nedeni bu tarihsel dönemi araştırmak olmuştur). Ancak Sovyet döneminin tehditleri ona bu araştırmayı yapmasına olanak vermemiştir. Ben son yıllarda Azerbaycan Milli Bilimler Akademisinde belge ve bulgulara dayanarak bilimsel çalışmalarımı devam ettirip ve yine Türkiye ve İran İslam Cumhuriyetinde yoğun araştırmalarımı burada sürdürerek eserimi meydana getirebildim. Eseri yazarken amacım kesinlikle Nadir Şah'ın soy zincirinin son halkası olmak iddiasıyla olmamıştır. Sıradan bir Azerbaycan yurttaşı gibi Azerbaycan devletinin gerçek tarihini ara-lamak ve böyle bir dahi kişiliği ve onun kurduğu Afşar devletinin ihtişamını göstermektir.

Hedefim, Nadir Şah'ın soy-kökünü, kişisel özelliklerini, yönettiği askeri seferleri, savaşlarını, Muğan kurultayını, dini reformlarını, diplomatik ilişkilerini, ordusunu, Azerbaycancılığını ve en önemlisi 5,5 milyon kilometrekareyi içine alan topraklar üstünde kurduğu

görmekli Azerbaycan (İran) Nadir Şah Afşar devletinin (1732-1802) tarihini bilimsel disiplinle okura taşımaktır.

Nadir Şah hakkında dünya tarihçileri tarafından Avrupa ve Asya'da 18-20. yy' da defalarca İngiliz, Fransız, Alman, Hollanda, Rus, Fars, Hint, Gürcü, Ermeni ve başka ulusların dillerinde yüzlerce bilimsel tarih eser yayınlansa da, üzülerək onun anavatanı Azerbaycan Cumhuriyetinde hiçbir bilimsel tarih ve bedii, edebi monografik çalışma bugüne kadar yapılmamıştır.

Bu yıl Nadir Şah'ın doğumunun 326 (1689-2015) ve yine Nadir Şah Afşar devletinin kurulmasının 280. (1735/36-2015) yıldönümü tamam olacaktır. Aziz hatırasına ve onun kurduğu görkemli devletini yâd ederek, eserimi muhterem okuyucularımın beğenisine sunuyorum...

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHÇİLERİN NADİR ŞAH'LA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

1/1 Nadir Şah'ın Tarihine Bir Bakış

Kaydedildiği gibi, yeterince ilgi çeken şahsiyet olması itibarıyla Nadir Şah çok sayıda tarihçilerin dikkatini kendine yönlendirmiş ve nice araştırmalarının öznesi olmuştur. Bu araştırmalarda çeşitli düşünce ve yorumlara karşılaşmak mümkündür. Bu araştırmalara dönem ve çevre koşulları kendi izlerini bırakmıştır. Örneğin, Sovyet iktidarında Nadir Şah hakkında yazılan eserlerde hiç şüphesiz ki, Sovyet totaliter ideolojisinin perspektifinin dışına çıkmak mümkün olamamıştır. Bu eserlere, öncelikle sınıfsal mücadele paradigmasından yanaşılmıştır ve Nadir Şah'ın dönemine, onun faaliyetine de sınıfsal mücadele mevkiinden kıymet verilmiştir. Böyle bir bakış açısı Nadir Şah kimliğinin her yönüyle değerlendirilmesine kendi olumsuz etkisini göstermiştir. Onun için bu gibi ideolojik eserlerde Nadir'in Safevi devlet sınırlarının korunması için verdiği mücadele, onun Azerbaycan halkının siyasal ve toplumsal yaşamındaki rolü, Nadir Şah'ın dine bakışı ve diğer meseleler hakkında yeterince tasavvur elde etmemizi mümkün kılmamıştır.

Bu nedenle onun kurduğu Afşarlar devletinin genel tarihi, trajik ölümünün ardından kurucusu olduğu devletin akıbeti konusunda somut bilgilerin ifşası bizde haklı bir merak uyandırdı. Kuşkusuz, insanlık bilim ve teknoloji bakımından ne denli ilerlese de, Nadir Şah'ın biyografisine ilgi azalmayacaktır.

Bilinmektedir ki, 1722 yılında Safevilerin Şah'ı olan Sultan Hüseyin'in iktidarı yıllarında Afgan ayaklanmasının başlaması ve Safevi kuvvetlerinin Afganlılar tarafından yenilgiye uğraması Safevi yönetiminde krizli siyasal ve askeri durum oluşturdu. Tarihi kay-

naklarda görüldüğü gibi, yönetim zafiyeti ve aymazlığı sonucunda Safevi devletinin egemenliğinde olan Güney Kafkasya'nın doğusu; (Derbent, Bakü, Salyan, Gilan)*Rusya'nın...* Güney Kafkasya'nın ve bütünlükle ülkenin batısı *Osmanlı devletinin...* İsfahan ve merkezi vilayetler; *Gilzayı Afganlarının...* Herat ve etrafı *Ebdali Afganlılarının*, Safevilerin dini merkezi sayılan Horasan vilayeti *Melik Mahmud'un...* Kelat ve Ebiverd, *Nadir'in...* Fars körfezi sahilleri *Arap şeyhlerinin...* Mazandaran ve Asdrabad ise *Kaçarların* eline geçti. Böyle bir olumsuz tarihsel koşulda Nadir, II. Şah Tahmasp'la birleşip Safevilerin kaybetmekte olduğu prestiji yeniden kazandı, büyük tarihi geçmişi olan bir devletin yok olmasına izin vermedi. İşgal olunmuş toprakların geri alınması yalnız Nadir Şah Afşar'ın kişisel yeteneğidir ve 18. yüzyılda Safevi devletinin yok olmasını önleyende Nadir Şah'tır.

Toprakların geri alınmasını sağlayan Nadir, ülkenin gerçek anlamda egemen siyasal gücüne dönüştü. Nadir Afşar yitirilmiş toprakların tamamını, bu bağlamda da Azerbaycan mülkünü kendi çelik iradesi ve eşsiz askeri zekâsıyla sağladı. O günden sonra Azerbaycan'da ancak Nadir'in sözü geçmeğe başladı.

Nadir kendi gücüne ve askeri kabiliyetine güvenen bir insan olmanın yanında yurtsever bir Türk oğluydu. O kendinden önceki Türk Şahlarının iktidar tecrübesine vakıftı ve askeri zekâsıyla atalarından miras kalmış toprakların hepsini geri aldı. Neticede Azerbaycan'da, Nadir'in yarattığı güçlü devlete katılarak onun özünü oluşturdu.

Bilinmektedir ki, kuzeyde Derbent, güneyde Zencan'a kadar uzanan coğrafyada yerini alan Azerbaycan, oldukça zengin çok yüzyıllık tarihe sahip olan bir ülkedir. Bu ülkenin, Azerbaycan'ımızın tarihinin karanlık kalmış ve çarpıtılmış sayfalarını gün yüzüne çıkarmak araştırmacıların önünde duran en umde görev olmalıdır. Derinden ve nesnel metotlarla araştırmamızı zorunlu kılan tarihi dönemlerden biri de Nadir'in devridir (1722-1747).

Yukarıda belirttiğim gibi, 18. yüzyılın ikinci yarısında Safevi devleti dağılmaya, yıkılmaya yüz tutmuştu. Afşar boyundan olan Azerbaycan Türkü Nadir, kendi maiyet ve ordusuyla yıkılmakta olan imparatorluğu yeniden inşa etti. Nadir'in soy kökünü, kurduğu devleti var etme sürecinde Azerbaycan'ın ekonomik ve siyasi durumunu ayrıntısıyla tetkik etmek bilimsel ve siyasi açıdan bugünde güncelliğini korumaktadır. Çünkü Nadir, Safevilerden sonra mükemmel bir yönetim örgütlenmesiyle Azerbaycan Türklerinin siyasi, en önemlisi etnik konsültasyonunu ve birliğini yaratabilmişti.

Azerbaycan'ın yeniden bağımsızlığını kazandığı inançla bu yolda ilerlediği bir dönemde devletçiliğimizin güçlenmesi için devletçilik geleneğimiz ve tarihimizin öğrenilmesinde büyük yarar vardır. Kuşkusuz devletçilik geçmişimizde Nadir Şah Afşar'ın kendine özgü ayrıcalıklı yeri var. Yine bundan dolayıdır ki, Kuzey Kafkasya'dan Fars körfezine, Urumiye gölünden Hindistan'a kadar, Afganistan'a, Türkistan'a ve Amuderya'ya kadar toprakları denetimi altına almış **"Nadir Şah, Afşar İmparatorluğu"** tarihinin öğrenilmesi günümüzde de bilimsel, tarihsel güncellik taşımaktadır.

Nadir Şah Afşar devletinin tarihini öğrenmenin daha bir bilimsel önemi bununla açıklanabilir ki, uzun süre totaliter Sovyet rejimi yıllarında bu ünlü kumandan ve devlet adamını yabancı, hatta Azerbaycan halkına acımasız, düşmancasına kaleme alınmış onun yarattığı devletin tarihi, denilebilir ki, öğrenilmemiş yahut da karışıklık üstünden öğrenilmiştir. Bugün Nadir Şah Afşar'ın kökeni, tarihte yükselişi ve özellikle Kuzey Azerbaycan'da; Muğan'da (Sukavuşan da) Şahlık kazanması, Nadir Şah tarafından Azerbaycan'da yürütülen iç siyasete Sovyet ideolojisinden farklı olarak, yeni düzlemde bakma ve yeni, yeni konuları gün ışığına çıkarma zorunluluğumuz vardır.

Geçmişten beri mağrurluğu, yiğitliği, korkusuzluğuyla bilinen Azerbaycan Türkleri kendi devletlerini korumak için durmadan komşu devletlerle mücadele sürdürmüştür. Kimi dönemlerde güçlü devletler tarafından yenilgiye uğratarak toprakları istila edilse de, yine de silahlı elden bırakmamış ve mücadelesini başkaldırarak ve çeşitli özgürlük çabaları biçiminde sürdürmüştür. Nadir Şah dönemi de bu açıdan böyle değerlendirilmelidir.

Nadir Şah Afşar'ın kurduğu devlete katılan Azerbaycan'ın bu devlette yeri ve oynadığı rolü, aynı şekilde bu devirde Azerbaycan'da kimi cereyan eden olayları; gereği şekilde öğrenmeden ülkemizin 18. yüzyılın ilkyarısının tarihini nesnellikle tartışmamız olası değildir. Bu dönem tarihinin bilimsel ve siyasal açıdan öğrenilmesinin; edimsel karakter taşımasının bir önemi şöyle de açıklanabilir ki, bu alanda menfur komşular tarafından görülmekte olan işlere cevap anlamında ciddi araştırmalar yapılmalıdır. Sözgelimi ermeni tarihçiler 1963 yılında *"Ermenistan Nadir Şah'ın Egemenliği Altında"* (bu başlıkla bile Ermeniler bir kez daha kabul ediyorlar ki, onlar tarih boyu Azerbaycan devletinin egemenliğinde yaşamışlardır) adında yanlış, objektif kriterlere dayanmayan kitap neşretmişlerdir.

Afşar devletinin büyük bir bölümünü meydana getiren Azerbaycan'ın o devirdeki sosyoekonomik ve siyasal durumunu bütünüyle ele alan bilimsel eserler son zamanlara kadar yazılmamıştır. Analoji mevzuu Azerbaycan bağlamında Milli Bilimler Akademisinden öğretim üyesi Elnur Hüseynov Bey çalışmış, 2009 yılında doçentlik tezi gibi üst kurula sunmuştur.²

Böyle bir eserin yazılması bilimsel ve siyasal önem taşımasının yanı sıra tarihi düşmanlarımızın bilim dışı iddialarına da cevap niteliği taşımaktadır. Ben bunu özellikle dikkate alarak, takdim edilen doçentlik tezinden bu boşluğu gidermek için yararlanmağa çalıştım.

Gerçi, E.Hüseynov Nadir'in dahi bir Asker ve devlet adamlığını karakterize etmek istese de, bazı köhne stereotiplerden(şablonlardan) sıyrılammış, Nadir'in büyük şahsiyetini tahrif eden bazı yanlış bilgileri tekrar etmiştir. Ben mevzunun böyle klişe tekrarlarından sıyrılmak için bir kez daha Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsünün, Gürcistan BA'nın, İstanbul ve Tahran üniversitelerinin arşiv materyallerinden ve internet sitelerinden yararlandım.

Nadir Şah Afşar ve onun yarattığı devlet her zaman tarihçilerin ilgi odağında olmuştur. Bu konuda Nadir'in çağdaşlarından tutun da günümüze kadar eserler yazılmış ve elbette bundan sonra da yazılacaktır. Nadir'in hükümdarlık ettiği 18.yüzyılda yazılan eserler, olayların birebir tanıkları tarafından ve ya tanıkların ağzından yazılan ilk kaynaklardır. Bunlardan farklı olarak,19. yüzyılda yazılan eserleri de inceleme eseri gibi kıymetlendirmek mümkündür. Ancak bunların Nadir Şah Afşar'ın hükümferma olduğu devirden çok da uzak olmayan bir zamanda yazıldığı, aynı şekilde bu eserler yazılırken bize kadar gelip ulaşmamış birtakım kaynaklardan istifade edildiği içindir ki, bu eserler aynı zamanda ikinci derece kaynak değeri görmektedir.

Nadir Şah Afşar devletinin bu veya diğer bilinmeyen yönleri kimi tarihçilerin araştırma öznesi olmuştur. Nadir Şah'a ilişkin yazılan metin çalışmalarını aşağıdaki şekilde gruplandırabiliriz:

... 18-19. asırlarda yazılmış tarihi kaynaklar.

... Sovyet dönemi tarihçilerinin çalışmaları...

2 Hüseynov E.İ. "Azerbaycan Nadir Şah Afşar'ın egemenliği devrinde". Tarih bilimleri üzere felsefe doktoru derecesi almak için takdim olunan tezi(doçentlik tezi). Bakü, 2009.

...Azerbaycan'ın bağımsızlık döneminde yazılmış eserler (bilimsel veya edebi çalışmalar).

...Yabancı yazarlar tarafından yayımlanmış eserler ve makaleler (ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, İran, Türkiye, Hindistan ve s.).

Örneğin, 20. yüzyılın 20, 30'lu yıllarında az sayıda ilmi inceleme eserlerde ve diğer genelleştirici eserlerde sorun bütünlüyle ele alınmamış ve sadece başka, başka evrelerine ilişkin kimi düşünceler ortaya konulmuştur. Ancak 20. yüzyılın 40'lı yıllarından başlayarak Nadir'in Azerbaycan'daki iktidarına ilişkin doğrudan alakası olan bilimsel eserler yayımlanmıştır. Bunların içinden ilk olarak V.N.Leviatov'un monografisini kaydetmemiz gerekir. Şöyle ki, adını andığımız eser sahibinin yazdığı monografinin 4. bölümüne "*Azerbaycan Nadir Şah'ın döneminde*" adını verse de, burada verilen bilgiler, genelde, konspekt(özet) karakteri taşıyor ve Nadir Şah'ın egemenlik yıllarında Azerbaycan'da vukuu bulan birçok olaylardan konu açılmıyor veya etraflı bahis olunmuyor. Ne var ki, 1948 yılında V.N.Leviatov'un bu dönemi ayrıca bir bölümde aydınlatmaya teşebbüs etmesini Nadir Şah'ın iktidar yıllarını Azerbaycan tarihinin öğrenilmesi bakımından ilk adımlardan biri gibi değerlendirebiliriz.

Ünlü Sovyet tarihçisi İ.P.Petruşevski'nin eseri, Azerbaycan'ın büyük bir tarihsel dönemine (16 ila 19. yy) sosyoekonomik durumuna ışık tutmak bakımından oldukça kıymetlidir. Eser büyük bir dönemi kapsasa da yalnız bu eserde ilk kez olarak bölgedeki vergilendirme usullerine dikkati çekmiş ve karakterize etmiştir. Bu süreç incelenirken Nadir Şah'ın iktidar dönemi konu dışı kalmamıştır.

Nadir Şah'la bağlı daha bir eser de M.P. Arunova ve K.Z.Aşrafyan'ın "*Nadir Şah Afşar devleti*"³ adında eseridir. Bu monografide, Nadir Şah Afşar'ın devlet kuruculuğu hakkında yazılan eserlerinden biridir. Genel bakışla eser, 18. yüzyıl öncesinden; Safevi devletinin sükûta uğradığı devirden başlayıp, 1747 yılında Nadir'in öldürülmesine değin süreduran olayları anlatıyor. Ancak, etnik aidiyetleri yüzünden yazarlar, Afşar devletinin öz yurtlarından biri olan Azerbaycan'a çok az ilgi gösterdikleri hemen anlaşılıyor. Ülkemizde meydana gelen birçok olaylara (Nadir Şah Afşar'ın Kuzey Azerbaycan'a askeri yürüyüşü ve onun Muğan çölünde gerçekleştirdiği toplantısı, 1734 yılı Astara ve Car-Balaken, aynı şekilde III. Sam Mirza isyanları ve s.) değinmiyor. Ayrıca bilinmesi gerekir ki,

3 Левиатов В.Н. Очерки из истории Азербайджана в 18.веке. Баку, 1948.

bir yanıyla bu eser tam sınıfsal bakış açısıyla yazılmış ve bu eserde Nadir Şah devletinin despotluğu ve bu despotluğa karşı köylü yığınlarının sınıfsal mücadelesi, ideolojik dille abartılarak verilmiştir. Nadir Şah'ın kumandanlık yeteneği ve bu yeteneği sayesinde büyük bir imparatorluğu kurabilme başarısı hakkında ise kitapta bahis açılmamıştır.

Özellikle dikkatinizi çekmek istediğim eserlerden biri de L.H. Ter-Mkrtycya'nın ilerde adını kaydedeceğimiz eseridir.⁴Özetle, Nadir'in egemenliği dönemindeki Ermenilere ilişkin bir şey uyduramayan yazar eserinde (eğer eser demek mümkünse) 17. yüzyılın sonu ve 18. yüzyılın öncelerinde Ermenilerle alakalı olan olaylara büyük yer ayırıyor, daha sonra Nadir'in yaptıklarına ilişkin birçok kırıntı karakterli bilgiler veriyor, ancak bunu eserinin sonuna doğru şunları yazıyor⁵: “Şimdi de... Ermenistan'a bakış açısından Nadir Şah'ın siyasetine etraflıca göz atalım”.⁶ Belirtelim ki, kaynakça isim ve coğrafi adlar dizini de kitaba dâhil olmasıyla toplam 84 sayfeden ibaret olan bu eserin yalnız 10-12 sayfası kitabın mevzusuna uygundur.

Sürekli gözlerini Azerbaycan topraklarına diken menfur komşularımızdan olan yazar; yüzyıllardan beri Azerbaycan adıyla tarihte yerini almış olan bir ülkenin adını karartmaya çalışarak Ermenistan adını yerleştirmeye çalışıyor. Sözelimi o : “...doğu Ermenistan'da ve İran'la sınır komşusu bölgelerde (şimdiki Azerbaycan) hanlıklar yaratıldı; Şeki, Şirvan, Kazak (Gence), Bakü, Revan, sonradan ise Karabağ”.⁷Yazar, açıkça tarihe kasıtlı olarak ermeni gözlüğünden bakıyor. Asıl tarihsel gerçekleri görmek istemiyor. Yukarıda ifade ettiğim gibi, Arapların istilasından sonra 20. yüzyılın öncesine kadar İran coğrafyasında olan devletleri Azerbaycan Türkleri yönetmişlerdir. Sadece bu bile kanıtıyor ki, İran coğrafyasında kurulmuş olan devletler Azerbaycan Türklerinin yarattıkları devletler olmuştur.

İran devletinin ana unsurunu Azerbaycan toprakları meydana getirmiştir. Bu topraklarda Azerbaycan Türkleriyle; Farslar, Kürtler, Ermeniler, Gürcüler, Araplar, Kafkasya milletleri vs. yüzyıllarca bir arada yaşamıştır. Bu ülkede egemenliğe sahip olan Azerbaycan Türkleri, kurdukları devletleri başarıyla yönetmişlerdir. Azerbaycan

4 Ter-Mkrtycya L.H. Armenis pod vlastju Nadir Şah'a. Moskova, 1963.

5 Yine orada, s.60

6 Арунова М.Р. Ашрафян К.З. Государства Надир шаха Афшара. Москва, 1958.

7 Абдурахманов А.А. Азербайджан во взаимоотношениях России, Турции и Ирана в первой половине 18.в. Баку, 1964.

topraklarının sınırları bugünkü yüzölçümünden kat, kat fazlaydı. Beylerbeylikleri de Dağıstan, Gürcistan, şimdiki Ermenistan, çağdaş Türkiye Cumhuriyetinin doğu hududu (İğdır, Kars, Erzurum) ve İran İslam Cumhuriyeti'nin bazı toprakları da buna dâhildir. Azerbaycan'ın başkenti önce Erdebil, daha sonra Tebriz şehri olmuştur.

1736 yılının Şubat ayında Nadir, şahlık tacını özellikle Azerbaycan'da; Muğan'da Su-kavuşan da başına koydu. Kuşkusuz bu kesinlikle rastlantı değildi. Nadir Şah'ın milli köklerine olan derin saygısının dışavurumuydu.

A.E.Abdurrahmanov'un eserinde⁸; 18. yüzyılın ilkyarısında üç komşu devletin Rusya, İran ve Osmanlı imparatorluğunun ilişkilerinden bahsedilir. Böylece yazar kısaca da olsa Nadir Şah Afşar'ın Azerbaycan'ı ilhak etmesini konu eder. Aslına bakılırsa yazar arkadaşımız olaylara doğru yanaşmıyor. Çünkü Nadir, İran ve onun hinterlandını Azerbaycan için fethetti. Azerbaycan devletini (beylerbeyliğini) kurdu.

Nadir Şah dönemiyle doğrudan ilintisi olan eserlerden biri de tanınmış Azerbaycan tarih bilim adamı H.B.Abdullayev'in "*Azerbaycan'ın 18. yüzyılda ve onun Rusya ile karşılıklı alakaları*" adında eseridir⁹. Adından anlaşıldığı gibi, eserde bütün bir yüzyılda Azerbaycan'ın sosyoekonomik ve siyasal tarihinden bahsedilir ve Azerbaycan'ın Rusya'yla ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkileri konu edilir. Yazarın açıklamasına göre eserini yazarken, asıl konusu geçmiş SSCB halklarının dostluk ilişkilerinin öğrenilmesini gözden geçirmek olsa da, tarih referanslarında Nadir Şah'a ilişkin bazı bilgilere yer verir.¹⁰

Profesör F.M.Aliyev'in yazmış olduğu araştırmada¹¹ 18. yüzyılın ilkyarısında Azerbaycan topraklarının, Rusya ve Osmanlı imparatorlukları arasında paylaşımının ardından Osmanlı yönetiminde kalan Azerbaycan'ın durumu, Nadir Şah'ın iktidarı yıllarında Azerbaycan'da meydana gelen olaylar ve ölümünden ardından Azerbaycan'da bağımsız ve yarı bağımsız feodal devletlerin nasıl kurulduğu anlatılmıştır. Ancak belirtmek isteriz ki, yazar Azerbaycan

8 Абдуллаев Г.Б. Азербайджан в 18.веке и взаимоотношения его с Россией. Баку, 1965.

9 Абдуррахманов А.А. Азербайджан в взаимоотношениях Русский –Турции и Ирана впервой половине 18.веке. Баку, 1964.

10 Абдуллаев Г.Б. Азербайджан в 18.веке и взаимоотношения его с Россией. Баку, 1965.

11 Алиев Ф.М. Антииранские дистиблие и борьба против Туреческой в Азербайджана впервой половине 18.в. Баку, 1975.

dendiğinde yalnız Kuzey Azerbaycan'ı nazarda tutmuş ve III. Sam Mirza isyanından başka Güney Azerbaycan'da baş veren olaylara, denilebilir ki, değinmemiştir.

Nadir Şah'ın egemenliği döneminde Azerbaycan'a ilişkin A.P.Noveseltsev'in araştırmalarında¹² da ilgi çekici bilgilere rast gelinir. Dönemin Rus konsoloslarının notlarına dayanarak Azerbaycan tarihinin 18. yüzyılının 20 ila 60. yıllarını aydınlatan G.N. Memmedova, eserinde Nadir Şah'la bağlı birtakım önemli bilgiler verir.

Tüm bunların yanında N.A.Smirnov'un, O.P.Markova'nın, S.A.Memmedov'un, Ş.S.Aliyev'in, L.İ. Yunusova'nın, E.N.Kuliyev'in kitaplarından¹³ve diğer tarihi eserlerden de oldukça yararlandım.

Bağımsızlığımızı kazandıktan sonra tarihimize daha nesnel bakılmış, 18. yüzyılın ilkyarısında İran, Rusya ve Osmanlı imparatorluğunun Güney Kafkasya'da yürüttükleri siyaset, daha soğukkanlı irdelenmiş ve bu devletlerarasında olan askeri, siyasi alandaki çatışmalar objektif şekilde aydınlatılmıştır. Bu yönde çalışmalar yapmış tanınmış uzmanlardan olan Profesör T.T.Mustafazade'nin çalışmalarını¹⁴ özellikle belirtmek gerekir. Öyle ki, yazar zengin arşiv materyallerine dayanarak 18. yüzyılın ilkyarısında Azerbaycan'daki Rus, Türk rekabetini ortaya koymuş, Azerbaycan topraklarının Osmanlı ve Rusya imparatorlukları arasında paylaştırıldıktan sonra coğrafyanın sosyoekonomik ve siyasal durumunu, yine dönem itibariyle üç devletin: Rusya, Safevi ve Osmanlı devletlerinin yürüttüğü siyasette Azerbaycan'ın oynadığı rolü ifade etmiştir. Bağımsızlık döneminde ışık

12 Новосельцев А.П. Из истории классовой борьбы в Азербайджане и восточной Армении XVII-XVIII.// АН Исторические записки, 1960, №67, Освободительная борьба Закавказья в 18.веке. // Вопросы Истории АН СССР, 1972, №5.

13 Мамедова Г.Н. Русские консулы об Азербайджане (20-60-е годы 18.века). Баку, 1989.Смирнов Н.А.Политика России на Кавказе в XVIII веках. Москва, 1958; Маркова О.П.Россия, Закавказье и международные отношения в 18.веке. Москва, 1966; Мамедов

С.А. Азербайджан по источникам XV – первой половины 18.вв. Баку, 1993; ГусейновШ.С. Последствия налоговой политики шаха Султан Гусейна и Надир шаха для экономики Азербайджана // Azerbaycan SSR EA-nın haberleri. İctimai ilimler seriyası, 1961, №4.

Юнусова Л.Н. Торговая экспансия Англии в бассейне Каспия в первой половине 18века. Баку, 1988; Kuliyev EN. Azerbaycan-Rusya münasebetleri tarihinde 15.-18. yy. Bakü 1958.

14 Мустафазаде Т.Т. Азербайджан и русско-турецкие отношения в первой трети, 18.в.Баку, 1993

yüzü görmüş “*Azerbaycan tarihi*”¹⁵ gibi genel kabul görmüş kitaplarda da Nadir Şah’a ilişkin olaylara nesnellikle yaklaşmıştır.

Hâliyle çalıştığım konuya ilişkin geçmiş Sovyetler Birliği sınırları dışında da bir dizi bilimsel eserler yayınlanmıştı. Bu eserlerin en başında 20. yüzyılın öncelerinde yaşamış Cambridge Üniversitesi’nin bilim insanı, profesör L.Lokkart’ın ¹⁶ titiz emeğini unutmamız gerekir. Yazar bütünlükte Nadir Şah Afşar devletini konu ettiği için Azerbaycan’da meydana gelen birçok olaylara kayıtsız kalmıştır. Yine bazı olaylara yüzeysel yaklaşmış ve eserinde asıl itibarıyla devletin siyasi ve askeri tarihinden bahsederek, denilebilir ki, devlette cari olan vergi, göç, akrar (yer, toprak) siyasetine dair katıyen bahis açmamıştır. Şunu belirtmek isterim ki, eser 20. yüzyılın ilkyarısında yazılsa da, çok büyük tarihi kaynaklara dayanmıştır. Eserde Nadir Şah’ın azameti ve büyük fatihliği kaydedilirken; acımasız, gaddar yanı da abartılarak verilmeğe gayret edilmiştir. Elbette, İngiliz bilim adamının kayıtlarını anlamamız mümkündür. Hatta bazı batılı âlimler, Nadir’in İrlanda, İskoçya kökenli olduğunu da bazı kaynaklarda kanıtlama gayreti içinde olmuşlardır... Batılı âlimler, kıskançlık hislerinden olsa gerek, böyle bir şahsiyetin Türk Afşar oğlu olduğunu hiçbir şekilde kabullenmek istememişlerdir. Ancak onu da belirtmek isterim ki, araştırmacı bilim insanı 300’ü aşkın tarihi eser ve makaleden yararlanıp Nadir Şah hakkında ciddi tarihi eser meydana getirmiştir.

Nadir Şah’la ilgili eser yazan diğer bir Avrupalı tarihçi ise V.Minorski’dir. Onun “*Nadir Şah’ın Tarihçesi*”¹⁷ adında eserinde Nadir Şah Afşar’ın doğumundan ölümüne kadar olan dönemin siyasi olayları eksik olsa da bahsedilir.

20. yüzyıl İran tarihçiliğinde Nadir Şah’a ait bir dizi eserler yazılmıştır. Bu eserlerden biri de Horasanlı Muhammet Hüseyin Kuddusi’nin “*Nadir Şah*” eseridir.¹⁸ Öyle ki, yazar eserinde asıl itibarıyla dönemin siyasal ve askeri durumunu daha kapsamlı göstermeye çalışmıştır.

Nadir Şah Afşar hakkında hacimce daha büyük eser ortaya koyan 20. yüzyılın diğer İran tarihçilerinden A.T.Serdadveri ve M.H.

15 Azerbaycan tarihi. C. III, Bakü, 1998.

16 Lokkart L. Nadir Say. Bakü, 2013.

17 Minorski V. Nadir Şah’ın Tarihçesi. Londra, 1928.

18 M.H. Kuddusi. Nadir Say. Tercüme ve önsözün yazarı M.E. Musaddık. Bakü, “Gençlik”, 1999.

Meymendi Nejat'ı da gösterebiliriz. Yukarıda adları anılan İran tarihçilerinden farklı olarak, M.E. Penahi Semnani ise "*Nadir Şah*" eserinde olaylara daha nesnel bakmaya gayret göstermiş ve herhangi bir olay hakkında yazdığında kaynaklardan ve ya tarihi eserlerden alıntılar vererek düşüncesini temellendirmeye çalışmıştır.

İranlı yazarların eserlerinin Farsça olması nedeniyle benim yararlanacağım bölümleri çevirmen aracılığıyla elde ettim. Genellikle, Nadir Şah hakkında olan eserler, üzümlere diyebilirim ki, bugüne kadar Azerbaycan Türkçesine çevrilmemiştir. Bu eserlerin büyük çoğunluğu Fars, Rus, İngiliz, Hint vs. dillerindedir.

Yukarıda seslendirdiğimiz ve adlarını kaydetmediğimiz çok sayıda tarihi eserlerle beraber, Nadir Şah'a ilişkin zengin ilk kaynaklardan ve ikinci derece kaynak eserlerden de faydalandım. Sırf bu kaynaklarda edindiğim değerli bilgiler adına Nadir Şah döneminde ki, Azerbaycan'ın konumu hakkında şahsım tarafından etraflı düşünce bildirmek mümkün olmuş, şimdiye kadar Azerbaycan Tarihi'nin karanlık kalan sahifelerinden birine ışık tutulmuş ve bir kısım tartışma doğuran sorulara cevap aranmıştır. Böyle kaynaklarından biri Safeviler devletinin 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl öncesindeki ekonomisinin durumunu, düzen kuruculuğunu ve yönetim sistemini öğrenmek bakımından ehemmiyetli olan Mirza Semia'nın, yazar V.Minorski tarafından araştırılarak yayımlanmış "*Tezkiret-e el-muluk*" eseridir.

İran'da, aynı şekilde Azerbaycan'da 18. yüzyılın 20'li yıllarında meydana gelmiş olaylarını öğrenmemiz bakımından bize yardımcı olan kaynaklarından biri de Rus konsolosu S.Avrarov'un kayıtlarıdır.¹⁹ Abraam Yerevantsi'nin eseri ve onun yanlışlıkla anonim yazar adıyla anılan varyantı "*Anonim ermeni hronikası*" eseri Safevi devletinin 1722-1735. yıllarda Afganlılara ve Osmanlılara karşı yaptığı savaşlardan bahsediyor...

Abraam Kretatsin'in "*Tahkiye*"sinde²⁰ise Nadir Afşar'ın 1734-1736. yıllarda hayata geçirdiği askeri harekâtlar ve bilhassa Muğan kurultayı ile ilgili derinlemesine bilgi verilir.

19 Миклухо-Маклай Н.Д. Записки С.Аврамова об Иране как исторический источник //Ученые записки ЛГУ, 1952, № 128. Абраам Ереванци. История войн 1721-1736 гг. Ереван, 1939; Армянская анонимная хроника 1722-1736 гг. перевод и примечания З.М.Бунятова. Баку, 1988.

20 Авраам Кретацци. Повествование. Перевод. Н.К. Корганяна. Ереван, 1973

Nadir Şah Afşar'ın diğer bir çağdaşı ise 17.yüzyılın sonu ve ya 18. yüzyılın öncelerinde Şamahı doğumlu, ilahiyatçı Agop Şamahetside²¹ Muğan kurultayı hakkında birtakım önemli bilgiler sunar.

Nadir Şah Afşar hakkında diğer bir ilk kaynak ise “İran Şah'ı Tahmaskulu Han Hakkında Tarih”²² kitabıdır. Yazarı anonim olsa da, eserde oldukça ilginç belgeler vardır. Kitap, Nadir Şah Afşar'ın soy kökü hakkında bilgilerin verilmesiyle başlar onun Hindistan seferinden dönmesiyle sona erer.

Önemli kaynaklarından biri de Fransız Ceyms Freyzer'in “Nadir Şah” eseridir. Böyle ki, Nadir Şah Afşar'ın çağdaşı olan C.Freyzer, Nadir'i şahsen görmüş ve bazı savaşlarda ona eşlik etmiş, gördüklerini, Nadir Şah hakkında duyduklarını keleme alarak onun iktidarındaki yaşamı kayda geçirmiştir.²³

Nadir şahsiyetini öğrenmek bakımından en kıymetli iki kitap, Mirza Mehdi Han Astrabadî'nin ve Muhammet Kazımın eserleridir. Yazılı metinlerde genelde “Tarih-i Nadir'i” gibi anılan “Tarih-e cahan koşa-ye Nader-i” eserinin yazarı olan M.M.Astrabadi Safevi soyundan gelmiştir. Nadir Şah'ın özel yazmanı olan yazar çoğu zaman Hakan'ın askeri seferlerinde ona eşlik etmiş ve birçok olayların canlı tanığı olmuştur. M.M. Astrabadi Nadir Şah'ı, ayrıyla betimlemiştir. Söylemek isterim ki, ben “Tarih-e cahan koşa-ye Nader-i” nin E.Beromend'in ön-sözünü aynen ilk sürümü gibi aktarım yoluyla 1991 yılında Tahran'da basılmış baskısından çevirmen aracılığıyla yararlandım.

M.Kazım olayların anlatımına daha nesnel yaklaşmış ve Nadir Şah'ın hayata geçirdiği vergi ve toprak siyaseti hakkında, devletin sosyoekonomik durumu, kimi siyasi ve askeri olaylar konusunda tekrar edilmez belgeler vermiştir.²⁴ Her iki eseri karşılaştıran N.D. Mikloka Makley şunları yazıyor: “ Kronoloji ve birtakım önemli bilginin özellikle siyasi ve askeri kavramların verilmesi bakımından Astrabadi'nin eseri; bilhassa sosyoekonomik karakterli oylumlu ma-

21 Тер-Аветисян С. Походы Тамас-Кули-хана (Надир шаха) и избрание его шахом в описании Аюпа Шамахеци. Тифлис, 1932.

22 Абраам Ереванци. История войн 1721-1736 гг. Ереван, 1939; Армянская анонимная хроника 1722-1736 гг. перевод и примечания З.М.Бунятова. Баку, 1988.

23 Bu kaynak hakkında bilgiyi L.Lokkart'ın kitabından edindim.

24 Mervi Muhammed Kazım. “Âlem Ara-ye-Naderi” I. cilt. Giriş. Say. 20.

teryalin ve verilen bilgilerin çeşitliliğine göre de kuşkusuz M.Kazım'ın eseri üstündür".²⁵

Nadir'in iktidarı dönemi İngilizlerin İran'daki ticari temsilcisi olan C.Hanvey'in²⁶ eserinden de birinci derece kaynak gibi yararlanılmıştır.

Diğer bir kaynak ise İ.Lerhin Abezkuz tarafından tercüme edilmiş *Seyahatname* eseridir. Askeri hekim vazifesiyle Rus ordusuna hizmet etmiş İ.Lerh, iki kez (1735-1736 ve 1744-1747. yıllar) Azerbaycan'ın ve Gilan'ın Hazar-yanı bölgesinde bulunmuş ve gördüklerini, işittiklerini günlüğüne kaydetmiştir. Ölümünden sonra kitap halinde yayınlanmıştır.

Dönemi gün ışığına çıkarmak bakımından önemli eserlerden biri de Bombay'ın sömürge valisi doğu bilimci sör Con Molkolm'un, "İran" eseridir.

Diğer bir ikinci dereceli kaynak eser olarak P.K.Butkov'un²⁷ eserinden bahsedebiliriz. Rus ordusunda subay olan P.K.Butkov'un eseri Rus imparatorluk çıkarlarına hizmet etse de, Azerbaycan ve Nadir Şah Afşar hakkında öyle bilgiler verir ki, bu diğer kaynaklarda görülmez. Rus askeri tarihçisi General S.R.Kişmişev'in²⁸ yazdığı eser, konu itibarıyla Nadir Şah'ın Afganistan ve Hindistan seferinden söz açar. Bununla birlikte, eserde Nadir Şah Afşar'ın çocukluğu, gençliği, mizacı, karakteri, ayrıca Azerbaycan'a ilişkin birtakım diğer önemli olaylar hakkında değerli bilgiler sunar.

D.Buturlin tarafından yazılmış "18. yüzyılda Rus yürüyüşlerinin harp tarihi"²⁹ eserinde ise 18. yüzyılın öncelerinde Safevi devletinin acnası halinden, bu yıllardaki Rus-İran, Rus-Osmanlı, İran-Osmanlı savaşlarından bahis olunur.

Yukarıda hakkında konuştuğumuz ikinci derece kaynak metinlerinin yanında, S.M.Solovyov'un, S.İ.Kişmişev'in, N.Dubrovin'in ve diğerlerinin eserlerinde, aynı şekilde Sovyet dönemine kadar ki,

25 Mikloka-Makley N. D. Zapiski C. Avramova ob irone kak isdoriceskiy ustocnik. Ycemyezapiski EKV 1952 N: 1289. 161.

26 C.Hanvey'in. AMEA-nın TİEA, inv. 3678.

27 Butkov P.K. Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803 год. Т.І., СПб., 1869, Т. III, СПб, 1869.

28 Кишмишев С.Р. Походы Надир шаха в Герат, Кандагар, Индию и события в Персии после его смерти. Тифлис, 1889.

29 Бутурлин Д. Военная история походов россиян в 18. столетии (закрывающая в себе описание Персидской войны с 1722 по 1734-й год). Перевод с французского А. Корниловича. Т.9., част II, СПб, 1823.

Rus dönemi matbuatında da Nadir Şah hakkında ilgi uyandıracak malumatlara rast gelinmektedir.

Nadir Şah hakkında Azerbaycan kaynaklarından, öncelikle, A.A.Bakühanov'un "*Gülüstan-i İrem*"³⁰ eserini kaydetmek isterim. Gerçek anlamda Azerbaycan tarihini sistemleştiren A. A. Bakühanov eserinde; Şirvan tarihine oldukça yer vermiş, aynı şekilde Nadir Şah'ın bölgede yürüttüğü siyasete dair kıymetli bilgiler vermiştir.

Diğer bir eser ise Molla Muhammet-el Carinin "*Car salnamesi*"³¹ eseridir. 18. yüzyıl Azerbaycan tarihine ilişkin değerli tarihi kaynak olan bu kitapta yazar, genelde, Car ve Balaken toplumu hakkında etraflı bilgi ortaya koyar ve Osmanlı, İran kapışması koşullarında Kafkasya'da cereyan etmiş olayları ve halk direnişlerini derinlemesine şerh eder.

Kaynak ve edebi tarih metinlerinin tetkiki bize Nadir'i diğerünlü fatihlerin arasında görmemize olanak verir. O bir Türk, Müslüman ruhunun taşıyıcısı ve kurtarıcısı gibi bize mucizevî etki yaratır. Ben onu Atilla'dan, İskender'den, hatta Cengiz Han'dan üstün tutmağa başladım. Bu yüksek hislerin tesiri altında Nadir'in tarihi yaşamöyküsünü kısaca olarak ifade etmeye çalıştım.

Nadir Şah ve onun yarattığı Afşar devleti hakkında Azerbaycan Cumhuriyetinde hiçbir monografik bilimsel tarihi eser, maalesef yazılmamış, adı Azerbaycan tarihinde kendi hak ettiği yeri alamamıştır. Fakat son zamanlarda, tarih bilimleri doktoru Mehman Süleymanov, Tahran'da 2010 yılında basılan "*Nadir Şah*" adında bilimsel monografik büyük ve değerli bir eser ortaya koymuştur. Demek istiyorum ki, bu eser Nadir Şah hakkında Azerbaycan dilinde basılan en değerli ve kapsamlı bir eserdir. Yazar Yunus Oğuz'un "*Nadir Şah*" (2008) ve yazar, dramaturg, milletvekili Hüseyin Bala Mirelemov'un "*Sonuncu Fatih*" (2012) adında tarihi romanları da takdire layıktır. Eserlerde tarihi olaylar kurgulanıp, yorumlansa da, her iki kitabın yazarı Nadir Şah'ı tam uygunluk ve aynılık ilkesiyle; tarihi kişiliğini yaratmağa muvaffak olmuşlardır.

Benim bu eserimin meydana gelmesinde öncelik sırası bakımından bu üç kitabın adını anmalıyım. Yine M.H. Kuddusi'nin "*Nadir Şah*" ve AMBA'nin Tarih Enstitüsü'nde çalışan Nigar Güzelova'nın çevirisiyle L.Lokkart'ın 2004'de Rusça yayınlan kitabının ve 2013'de "Kanun" yayınevinde Azerbaycan Türkçesine çevirisi yapılmış "*Say-*

30 Бакиханов А.К. Гюльстан-и Ирам. Баку, 1991.

31 Molla Muhammed-el Cari, "*Car salnamesi*". Arapçadan tercüme, giriş, şerhler ve kayıtlar S.Süleymanovanındır. Bakü, 1997.

gın İnsanların Hayatı” serisinden L.Lokkart’ın “*Nadir Şah*” eserinin de çok büyük rolü ve önemi olmuştur.

Bütün yazarlara ve çevirmenlere, kitabımın oluşmasında bana yardımcı olan dostlara eserim vasıtasıyla kendi şükranlarımı bildiriyorum.

İKİNCİ BÖLÜM

NADİR SOYKÖKÜ; FİZİKSEL, KİŞİSEL ÖZELLİKLERİ E ŞAHLIĞA KADAR OLAN DÖNEMİ

*Eğer ben Cengiz Han ve Emir Timur'la
bir zamanda yaşasaydım, Cengiz Han hükümdar
Emir Timur veziriazam ve ben
ordu kumandanı olsaydım, biz
üçümüz dünyayı fethederdik.*

Nadir Şah Afşar

2/1. Nadir'in soy kökü

Nadir ilinin, obasının oğluydu. Onun adının devamı olan “kulu” kelimesi, Türk sözü olmakla birlikte bazı sözlerin sonuna eklenerek adların dinî duygusunu artırıyordu. Nadir'in babasının adı olan İmamkulu – İmamın kulu anlamını taşıyordu. Nadir'in oğlunun adı: Rızakulu ise İmam Rıza'nın ‘kulu’ manasını taşıyordu. Nadirkulu ise Allah'ın nadir kulu, nadir bendesi anlamına geliyordu. Eldeki sınırlı bilgilerden böyle anlaşıyor ki, bu ad Nadir'e onun fiziksel özelliklerine göre verilmişti. Anlatımlardan; Nadir, yeterince sağlıklı, çevik ve hareketli bir çocuk gibi dünyaya gelmişti. Onun için de ebeveynleri ender bulunan, benzeri az görülen bir çocuk, yani Nadirkulu adını vermişlerdi.

Nadirkulu Azerbaycan Türklerinin Afşar boyunun Kırklı oymağındandı. Afşar boyunun Azerbaycan Türklerine mensubiyeti bugünkü tarihi metinlerde şüphe doğurmasa da bu husus Nadir hakkında yazılmış kaynakların ve tarihçilerin ilgisini çeken güncel konularından biri olmuştur. Kimi yazarların, Afşar oymağının Ho-

rasan vilayetinin kuzeyinden neşet etmesinden yola çıkarak, Nadir'i Azerbaycan yayılma sahasından kopartıp, etnik mensubiyetini istediği gibi yorumlamaya çalışması, kaynaklarda görülmeyen, nesnellikten uzak bilim dışı sonuçların ortaya çıkmasına zemin yaratmıştır.

Nadir'in önemli bir şahsiyet olması, genellikle kökenin araştırılması konusunda bazı yazarlara çelişkili bir tutum aldırıştır. Amaçları onu ait olduğu soydan koparmaktır.

Hatta kimi edebiyat metinlerinde Afşarların İran'ın batısında yurtlanmış Türk-Ariya ırkından gelmesiyle ilgili düşünceler vardır. Bu düşünceyi ortaya atan yazarların iddiasına göre Afşarlar önce Azerbaycan topraklarında yaşamış, sonra ise bütün İran'a ve Türkiye'ye, Balkan topraklarına kadar yayılmışlardır.³²

Nadir Şah hakkında geniş inceleme eserinin yazarı olan Ebuturab Serdadver kendi kitabında Afşar boyunun ilk olarak Kafkasya'da ve Azerbaycan'da yurt edindiklerini onaylıyor. Yazar ilave ediyor ki, bu oymağın dili Azerbaycan Türkçesidir.

Nadir Şah hakkında araştırmalar yapmış diğer yazarların eserlerinde bu düşünce kendi izdüşümünü bulmuştur. Böylece de, Ali Rıza Afşar, Azerbaycan'da, Horasan'da, Şiraz'da ve başka yerlerde yaşayan Afşarların aynı kandan olduğunu, aynı kökten geldiğini, bu boydan olan insanların cesurluğunu, yiğitliğini, korkusuzluğunu vurguluyor, Horasan'da birçok komutanın, tanınmış insanların bu boydan geldiğini, Afşarların saldırganlara karşı acımasız olduğunu, her an dövüşe hazır olduklarını kaydediyor. Yazar Afşarlara ait olan karakteristik bir özelliği de okuyucuların dikkatine sunuyor.

Bu da Afşarların tez canlılığı, çabuk köpürmesi ve çok geçmeden pişmanlık duymasıyla ilgilidir.

Bir kısım yazarlar Afşar boyunun katıksız Türk olması, Azerbaycan Türkçesinde konuşması, Safevi devletini meydana getiren Türk boylarından biri olması ve daha eski dönemlerden yalnız Azerbaycan muhitinde şekillenmesi düşüncesini kabul ediyorlar.³³

S.Nefisi yazıyor ki, Cengiz Han'ın efsanevi hükümdarlığının ardından bazıları kökenlerini Cengiz Han'ın soyuyla ilintilendiriyordu. Hatta Emir Timur da Özbek Türkü olmasına rağmen, saygınlığını

32 M.Süleymanov. Nadir Say. Tahrir, 2010, s. 8.

33 M.Süleymanov. Gösterilen eseri, s. 11

artırmak için sülalesini Cengiz Han'a bağlamak istiyordu.³⁴Yazarın kanaatine:

M.S. V. yüzyılda Afşarlar Güney Kafkasya'yı yurt edinmişlerdi. 8. yy. da ise onlar Güney Kafkasya'dan muhaceret ederek Şam'a doğru yola çıkmışlardı. Afşarlar, batı Türklerine özgü olan Azerbaycan lehçesinde konuşuyorlardı ve onların dili doğu Türklerinin dilinden lehçe bakımından ayrılıyordu. S.Nefisi kaydediyor ki, Türk boylarından Özbekler ve Türkmenler, Türklerle Moğolların arasında yerleştiklerinden dolayı ve olası ki, bu iki ulusun karışmasından meydana gelmişti. Türk boylarının diline gelince, ekliyor ki, doğu Türkleri olan Özbekler ve Türkler birbirine yakındırlar. Bu yakınlık iki büyük topluma bölünmüş batı Türkleri arasında da görülür. Bu toplumlardan biri Kafkasya ve İran Türkleridir. Diğeriyse Osmanlı Türkleridir. Yani Azerbaycan Türkçesiyle Osmanlı Türkçesi arasında böylesi bir yakınlık vardır. Böylelikle, yazar bir kez daha şöyle bir kaniya varıyor ki, Afşarlar batı Türklerindendir ve onlar Özbek ve Türkmenlerden farklıdır.

Kesrevi de, Afşarları kadim Türk boylarından sayıyor. Onun düşüncesine göre Afşarlar Selçuklular döneminde İran'a gelmiş, yurtlanmış ve ülke içinde kendi yaşam konumların elde etmişlerdir.

Fezlullah Reşideddin ise yazıyor ki, Afşarlar çöllere dağılmış Türk boylarından biridir. Yazdıklarına göre, boy'un kurucusu olan Afşar, bir Türk komutanı ve hakanıydı. O, atası Oğuzlar ordusunun sol cenahında vuruşuyordu ve kahramanlığıyla Türkler arasında ün kazanmıştı.³⁵

Afşarlar boyunun ulu ecdadı olan Afşar hakkında tarihi metinlerde ilginç görüşler mevcuttur. Bazı araştırmacılar Afşarların ulu atalarının tarihinin, hayli kadim olduğunu kaydediyor ve onların Nuh peygamberin, hatta İshak eleyhusselamın soyundan geldiğini söylüyorlar. Bir yoruma göre, Türklerin tarih sahnesine çıkışını İshak eleyhusselamın oğlu Eysin'in üçüncü oğlu Bekali Han'dan başlatıyorlar. Bir başka yorum ise Afşarların ve bu bağlamda da Türklerin soyu Nuh peygamberin evlatlarının türemesidir. Söylenceye göre, Nuh'un tufanından sonra Nuh'un üç oğlunun her biri çeşitli bölgelere dağılarak oranın bayındırlaşması ile meşgul olmuştur. Nuh peygamberin birinci oğlu olan Sam; bugünkü İran topraklarında, ikinci oğlu Ham; Hindistan topraklarında ve nihayet, üçüncü oğlu Yafet ise Türkistan

34 История народов Узбекистана. М., 1963, с.168.

35 M.Süleymanov. Gösterilen eseri. S. 11.

coğrafyasında bayındırlık işlerini yürütmüşlerdir. Onun oğlu 'Türk' adlandırılmış ve Oğuz Han da 'Türk'ün soyundandır. Oğuz Han'ın 'Türk'ün 6. oğlu olduğu düşünülür. Afşar ise Oğuz Han'ın Yulduz Han'dan olan torunu sayılır.³⁶

Sonralar Afşar'ın soyu üreyip çoğalmış, geniş topraklara yayılmış ve bu neslin kendisi de sonradan kollara, oymaklara bölünmüştür. Halen günümüzde bu boyun: Kırklı, Papalı, Celayir, Kosa Ahmetli, Gündüzlü, İnanlı, Ereşli, Emirli, Capişlı, Babahanlı, Karabaşlı, Baca-venli, Vatanlı, Zenkanlı, Kaççı vs. oymakları ve kolları bilinmektedir. Boyun adı ise çeşitli zamanlarda farklı adlar almıştır.³⁷Elde edilen bilgilere göre, "Afşar" sözü aslında "uçar" sözüdür ve süratle uçan, avda çevik olan anlamına gelir. Sonralar bu ad "ovşar", "oşer" ve "ucper", şahin kuş gibi de ifade edilmiştir. Nadir Şah doğduğunda Afşar Türk boyunun kolları ve oymakları Azerbaycan, Horasan, Fars, Huzistan vs. topraklarında yerleşmişti. Aynı zamanlarda Afşarlar yayıldığı topraklarda çeşitli halkların etkisinde kalmasına rağmen, Azerbaycan Türkçesinde konuşmanın yanı sıra milli, boy özelliklerini de koruyup muhafaza etmişlerdir. Bunu araştırmacılar da onaylıyor. Afşarlar İran tarihine ve uygarlığına eğilim gösterebilir de milli soy-boy gelenekleri özgün yaşam tarzları onların varlıklarını sürdürmesine imkân vermiştir.

Yukarıda belirttiğim gibi, Afşarlar dövüşçülüğü ve savaşçılığıyla seçiliyordu ve onların bu özellikleri iktidarların da dikkatinden kaçmıyordu. Sırf bu özellikleri dikkate alındığı içindir ki, Safevi hanedanı Afşarları da kendi yanına çekebilmişti. Safeviler, Erdebil'de mücadeleye başladığında Afşarlar da onlara katılmış ve bu devletin esasını oluşturan yedi Türk boy'undan biri olmuştu. Bu birliğe Afşarlardan başka, Şamlı, Kaçar, Baharlı, Zülkadir, Tekeli ve Ustaclı boyları da katılmıştı.³⁸Safevi hanedanlığının kurucusu Şah İsmail, devlet sınırlarının korunmasında, devlete karşı yöneltilmiş dış saldırıların önlenmesinde Afşar boyunun yeteneklerinden yararlanmağa çalışıyordu. Afşar savaşçıları Şah İsmail'in ordusunda savaşlara özveriyle iştirak ediyordu. İçlerinden çok sayıda kumandanlar yetişmişti. Genelde Afşar savaşçıları, düşmanlara mukavemet gösterebilir diye en tehlikeli cephelere gönderiliyordu. Şah İsmail döneminde slavyanların(Rusça konuşan halkların) güneye doğru ilerlemeleri batı Türklerinin sıkışma-

36 F. Reşideddin. Oğuz name. Bakü, 1989, s. 27.

37 Refik Özdek. "Türk'ün altın kitabı". I. c. Bakü, 1993, s.16

38 Mervi Muhammed Kazım. Gösterilen eseri, s. 412.

sına neden oluyordu. Buda doğu-batı yollarında tehlike yaratıyordu. Şah İsmail bu tehlikenin ortadan kaldırılması için doğu-batı sınırı boyunca Afşarları yerleştirme kararı aldı. Ancak erken ölümü ona bu planı tam gerçekleştirmesine olanak vermedi.³⁹

Yazarlar ve kimi araştırmacılar, Afşarların kendi anavatanlarından (kuzeybatı Azerbaycan'dan) Horasan'a göç ettirilmesini de Şah İsmail'e bağlıyorlar. Safevilerin egemenliği yıllarında ülkenin kuzey sınırları Özbeklerin ve Türkistan birliklerinin aralıksız akınlarına maruz kalıyordu. Bu da yerli halkın talan edilmesi, kırılması ve yaşayış alanlarının tahrip edilmesi demek oluyordu. Bu bozguncu akınların önünün alınması için Safevi hanedanları Afşar komutanlarının önderliğinde Horasan vilayetine ordu birlikleri gönderdiler. Horasan'a ilk gönderilen birlikler arasında Ahmet Sultan Afşar'ın ve Şahrüh Bey Afşar'ın önderliğinde olan kuvvetlerin gösterdiği cesaret, yazınsal kaynaklarda kendi yerini almıştır. Afşarları; sınır hattı boyunca yerleştirme kararıyla, Şah İsmail, canlı mukavemet duvarı yaratmak istedi. Ama Şah İsmail bu planını da bütünüyle hayata geçirme şansı bulmadı.⁴⁰

Nadir Şah'ın vakanüvisi M.M. Astrabadi de Afşarların, Horasan vilayetine göç ettirilmesinin Şah İsmail'in iktidarında başladığı haberini verir.⁴¹

Afşar boylarının bu bölgeye bağlılıklarının Şah İsmail'den önce de olması hakkında bilgiler vardır. Nadir Şah hakkında en kapsamlı inceleme eserinin yazarı M.H. Kuddusi eserinde bildiriyor ki, daha Selçuklular döneminde Afşarlar kendi yiğitlikleriyle etrafta ün kazanmıştı. Onların bu özellikleri, Özbeklerde, Türkmenlerde, Tatarlarda bile korku yaratmıştı. 14. yüzyılda Cengiz Han'ın seferleri döneminde büyük oğlu Harezmî'n ve Etekin şehirlerine vali tayin edilmişti. Onun egemenliği Horasan'da da huzursuzluklara ve talanlara yol açmıştı.

Özbek ve Türkmen birliklerinin Horasan'ın kuzeyine saldırılarının güvenilir biçimde önünün alınması sorunu, Safeviler döneminde uzun süre güncelliğini korumuştur. Şah İsmail'den sonra tahta çıkan I. Şah Tahmasp da bu sorunun çözümü üstünde durmuştu. Ancak şahılgı döneminde o, da bu sorunun çözümüne yönelik bir şey yapamadı. Şah Tahmasp'tan sonra II. Şah İsmail ve Şah Sultan Muhammet

39 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, I. c., s 48

40 M.H. Kuddusi. Nadir Say. Bakü, 1999, s. 112.

41 M.M. Astrabadi. Tarih-e cahan-koşa-ye Nader-i, s. 416.

Hudabende de devletin kuzeydoğu sınırının Özbek ve Türkmen saldırılarından korunması sorunuyla karşı karşıya kalmışlardı. Doğrusu, onların egemenliği yıllarında da kuzeydoğu sınırlarının korunması meselesi kendi çözümüne kavuşamadı. Nihayet, Şah Abbas döneminde kuzey sınırlarının emniyetinin sağlanması alanında daha caydırıcı adımlar atıldı.

Bilinmektedir ki, iktidara geldikten sonra Şah Abbas, fars unsurlarının varlığını daha da güçlendirdi. Şia mezhebini devlet ideolojisi haline getirmekle büyük Türkçülüğün bölünmesine neden oldu, bununla Şii mezhebine inanan halkları Safevi devletinde birleştirmek istese de son tahlilde Türk birliğini engelledi. Böylece, Osmanlı ve Sünni Orta Asya Türkleri arasında bir ayrılık meydana getirmiş oldu. Sonunda Türk-İran devleti 19. yüzyılın sonunda kendi Türk niteliğini kaybetti. Halen günümüzde de 30 milyon insanımız fars ırkçılığının esareti altında yaşamaktadır. Bu facianın temelini Şah İsmail bilmeyecek olsa da, Nadir Şah, bunu ortadan kaldırmak istese de, zamansız ölüm bu ideali yerine getiremeye fırsat vermedi. Ona karşı olan çok sayıda suikastların sonucunda, Türk milletinin düşmanları amaçlarına ulaştı. Böylelikle, büyük Turan devletinin kurulamaması Rusların, Farsların, Ermenilerin, Gürcülerin, diğer Türk olmayanların işine geldi. Elleri kolları rahatlatmış oldu ve sonuçta Afşar imparatorluğunun topraklarında Ermenistan, Gürcistan (Rusya'nın Avrupa topraklarının güneyi, Kuzey Kafkasya Muhtar Cumhuriyetleri da buna dâhildir) ve İran İslam Cumhuriyeti, Orta Asya Cumhuriyetleri (Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan), Afganistan, Pakistan, Bahreyn, Oman ve diğer devletler kuruldu.

Şah Abbas, Afşarların savaşçılığını ve bahadırılığını yeterince değerlendirdi ve onların bu oba, boy yeteneğinden yararlanmağa çalıştı. Devletin kuzey sınırlarının güçlendirilmesi meselesinde Şah Abbas daha çok Afşarlara bel bağlamıştı. Onun hükümdarlığı döneminde Özbek Abdullah Han'ın ve Abdül Mümin Han'ın Meşhede ve Nişapur'a yıkıcı akınlarının önünün kesilmesi için Şah Abbas tarafından bu bölgeye Mustafa Han Kengerli'nin önderliğinde Afşar ve Kürt boyları kaydırıldı. Neticede Özbekler yenilerek bölgeden kovuldular. Ardından Şah Abbas, sınır boyunda yerleşen Koçan, Bocnurd, Dergez, Kelat ve Serehs'in güvenliğini Afşarlara havale etti. Bundan dolayıdır ki, Şah Abbas, Safevi devletinin kuzeybatı bölgelerine; Gökçe topraklarında, Kazak-Şemşir sultanlığında yurt

edinmiş Afşarlardan 15 binini Horasan vilayetine göç ettirdi ve orada yerleştirdi.⁴²

Kelat-Dergez bölgesine göç ettirilen Afşarlar burada yeni bir yaşam oluşturmaya başladılar. Afşarlar bu bölgeyi yurt edindiler ve kendi yaşamlarını kurdular ve aynı zamanda sınır hattında canlı kalkan rolünü kendi üzerlerine aldılar. Şah Abbas'ın göç ettirmesinden sonra Afşarlar, bölgenin denetiminden sorumlu kıldılar ve doğrudan merkezi otoriteye bağlı idiler. Ancak zaman içinde merkezi yönetim zayıfladıkça ve merkezdeki idari bürokrasi Afşarlardan çekindikleri için Horasan Afşarlarının yönetimi de Meşhet Beylerbeyliğinin sorumluluğuna verildi. Hiç şüphesiz ki, merkezi otoritenin güçlü olduğu zamanlar Afşarlara daha ciddi himaye gösteriliyordu. Öte yandan egemenliğin zayıflamasıyla bölgedeki olumsuzluklar kendi etkisini gösteriyordu. Canlı sınır koruması rolünü üstlenen Afşarlar yeteri kadar sancılı olan bölgeye yerleşmişlerdi. Ardı kesilmeyen Özbek ve Türkmen saldırılarının önlenmesi bölgede daha diri ve kurucu yapının yaratılmasını zorunlu kılıyordu. Ancak merkezi otoriteden destek gelmediği zamanlar buna yerine getirmek hiçte kolay olmuyordu.

Nadir Şah'ın doğup büyüdüğü Ebiverd-Dergez bölgesinin Afşarları da buraya Şah Abbas'ın iktidarında göç ettirilmişti. Şah Abbas'ın ölümünden sonra sorunların büyümesi Horasan vilayetinde de etkisini gösterdi. Dergez etrafında yurt edinmiş olan Türk boyları mevcut durum karşısında ikiye bölündüler. Birinci gruba Ahmetli, Papalı, Emirli ve diğer Kaçar oymakları katılmışlardı. Onlar: *"Şu haliyle, merkezi yönetim zayıflamış ve bölgenin güvenliğini yeterince sağlayamıyor bu durumda Hıve Hanlığı ile daha yakın ilişkiler kurmamız gerekir!"* diye bildirirdiler. İkinci grupta Afşar oymakları birleşmişti. Onlar hiçbir durumda Özbek ve Türkmenlerle yakınlaşmağı kabul etmediler ve Kaçar oymaklarının yanında muhalefette kaldılar.

Bu düşünce ayrılığı bu iki birlik arasında ilişkilerin zora girmesine, kimi hallerde ise daha da keskinleşmene neden oldu. Karşıtlıkların sürmesi Afşarların ekonomik durumunu olumsuz etkiliyordu. Asıl üretim sahalarından olan koyunculuk krize girdi. Yiyecek gereksinimi köy ekonomisine (ekin, hayvancılık, bağcılık) Afşarları zorunlu kıldı. Aynı zamanda bu dönemde dokuma ve dikiş işleri hızla gelişti. Özellikle deriden giyim eşyalarının dikilmesi işi önem kazandı. Ahali dokuduğu eşyaları Meşhet ve Nişapur pazarlarına çıkarıyor, ailesine

42 M.Sultanov. Gösterilen eseri, s. 20.

ekmek parası kazanıyordu. Bu, Nadirkulu'nun doğduğu yörenin ekonomik ortamını biçimlendiren karakteristik özelliği idi.⁴³

Merkezi otoritenin sarsılması, ardı arkası kesilmeyen dışarıdan gelecek saldırı tehlikesinin varlığı, ekonomik istikrarsızlık, Türk halklarının çokluğu ve aynı zamanda Fars ve Kürt etnisitesinin varlığı, Özbek, Türkmen ve Afgan hakları ile komşuluk ve onlarla çeşitli seviyede ilişkiler Nadir'in doğduğu ortamın abuhavasına kendine özgü anlam veriyordu. Meşhet gibi bir dini merkezin yakınlığı da hiç şüphesiz, bölgenin dini-manevi ikliminde kendi yansımasını buluyordu.

Nadir yalın bir Afşar klânı ortamında yaşıyordu ve sonralar bu aile, tarihin hafızasına ebedi kazınmış oldu. Peneloklar (uzmanlar) ailenin soy kökünü ve bu neslin soy kütüğünü dikkatle izlemeye başladılar.

I. Şah Abbas; Özbeklerin, Horasan'a akınlarının önünün kesilmesi için Afşarların bir bölümünü Urumiye şehriden göç ettirip Ebiverd şehrine nakletmiştir.

Genellikle, Şah İsmail'in, Şah Abbas'ın ve özellikle de Nadir Şah'ın döneminde Batı Azerbaycan'da (Urumiye, Revan, Gökçe, Şemşeddil, Kazak, Borçalı vs. topraklarda) yurt edinmiş Afşar boylarının bir kısmı İran ve Azerbaycan topraklarına göç ettirilmiştir.

2/2 Nadir Şah Afşar'ın fiziksel ve kişisel özellikleri

Nadir Şah'ın kumandanlık yeteneği, askerlik potansiyeli, savaşçılık kudreti onun fiziksel özellikleriyle bütünsellik meydana getiriyordu. Akı ve güçlü fizik özelliklerine sahip olmadan Nadir Şah etrafına ne birlik toplayabilir, ne ordu oluşturabilir, ne de Afşarlar devletini yaratabilirdi. Nadir Şah, dünya tarihinde az bulunur âdemoğluydu ki, onun kişisel ve fiziksel gücü stratejik öneme haizdi. Diğer bir sözle, yalnız bedensel özelliklerini maharetle kullanması bile Nadir Şah'a büyük bir devlet kurmasına imkân vermiştir. O, yalnız yaradılış özelliklerinden gelen savaşçılığıyla uzak eyalet köylerinin birinden gelip, bölgede ün sahibi olan bir imparatorluğun kurulmasını gerçekleştirdi. Orduları, Nadir Şah'ın yarattığı devletin dayanağı ve komutanlık erkini gerçekleştiren bir kuvvet olduğu gibi, Nadir Şah'ın kişisel, fiziksel gücü bu orduların sevk edici kuvvetti idi. Nadir

43 M.H. Kuddusi. Gösterilen eseri, say. 46.

Şah, ordularının büyük başarılarını örgütlediği gibi, aynı zamanda bu orduların vuran eliydi. Çok az savaşta görülmüştür ki, Nadir Şah, er gibi ordu birliklerinin önünde gitmesin. Yalnız onun Şahlık döneminin sonlarına doğru bazı savaşlarda iştirak etmediğini söyleyebiliriz. Şahlığına kadarki savaşlarının ve şahlığının esas döneminin savaşlarının genelinde Nadir Şah elinde *'teberzin'* (balta) veya kılıç çarpışmanın en sıcak anlarında düşmana göz açtırmazdı. Vuran elinin gücü, iç enerjisinin tükenmezliği, dayanıklılığı ve yorulmazlığı itibarıyla Nadir Şah, kendi çağdaşlarını, kendinden sonra dünyaya gelmiş büyük kumandanları, öte yandan tarihçi ve araştırmacıları da hayret içinde bırakmıştır.

Nadir Şah sağlam ve atletik beden yapısına sahipti. Dış görünüşüne göre onu ordu içinde uzak mesafeden seçmek olasıydı. Doğru kaynaklarında onun dış görünüşüne ilişkin o denli de geniş bilgileri bulmak olanaklı değil. Bu konuda daha geniş betimlemeleri batılı araştırmacıların eserlerinden elde etmek mümkündür. Nadir Şah'ı bizzat görmüş batılı yazarların eserlerinde onun fiziksel özellikleri hakkında ilgi çekici notları karşımıza çıkar. Böyle yazarlardan biri olan Ceyms Freyzer'in tuttuğu kayıtlara göre; Nadir Şah'la karşılaştığında büyük Başbuğ 55 yaşındaymış. Nadir Şah bu yaşında bedensel sağlamlığı ve enerjisiyle fark yaratıyormuş. Yazarın anlatımlarına göre, o çağında da Nadir Şah güçlü fizik yapısına sahipmiş. Boyu 180 santimden uzunmuş. Onun kalın kaşları ve büyük gözleri varmış. Yine devamında, Nadir Şah'ın canlı ve albenili yüzü varmış ve böyle bir görünümde çok az insana rast geliniyormuş. Güneş ışınları ve havanın rengârenkliği ise onun çehresinde metanet ve mertlik duygusu yaratıyormuş.⁴⁴

Diğer bir batılı yazar Uilyam Kokkel; Nadir Şah 50 yaşında olduğunda onunla karşılaşmış, o da Nadir Şah'ın boyunun 180 santimden yukarı olduğunu onaylıyor.

Onun kayıtlarına göre, Nadir Şah orantılı ve güçlü beden yapısına sahipti. Vücudu kilo almaya eğilimliymiş. Ama gün içindeki stresli yaşamı onun kilo almasının önünü alıyormuş. U.Kokkel onu da ilave ediyor ki, Nadir Şah'ın kara ve etkileyici gözleri, bitişik kaşları vardı. Yazar, Nadir Şah'ı dış görünüşüne göre o vakte kadar rastladığı en çekici erkeklerden biri sayıyor ve uzun süre açık havada ve güneş

44 Lökkart L. Nadir Say. Bakü, 2004, s. 185.

altında kalması onun çehresini kararttığından, etki gücünü daha da artırdığını yazıyordu.⁴⁵

C.Hanvey'in eserinde de Nadir Şah'ın fiziksel özellikleri hakkında da yine ilginç kayıtlar karşımıza çıkıyor. Yazar notlarında: "Nadir Şah'ın dış görünüşü onun yalınlığını yansıtsa da kızgın görünmediği konusunda da izlenim oluşturunuyordu". C.Hanvey'in yazdığına göre, "Nadir Şah'ın yüz yapısı farsların yüz yapısından ayrılıyordu ve daha çok değirmiliğiyle seçiliyordu". Yazar daha sonra ilave ediyordu ki, "Nadir Şah'ın saçları kara, gözleri iri ve nüfuz edici, alnı geniş, teni esmercesine, bedeni sağlam, omuzları öne çıkmış biçimdeydi. Konuşmaya başladığında onun ifadesi heybetli bir şekil alıyordu". C.Hanvey onu da ilave ediyordu ki, "onun fizyolojik gücü gördüğü işlere hemen etkisini gösteriyordu. Doğa ona olağanüstü bir güç vermişti ve zaman içinde o bu gücünü daha da artırmıştı. Bu gücün sayesinde Nadir Şah *teberzin* gibi bir silahın yararlılığı hakkında yeni bir standart yarattı. Bu silah uzun süredir savaşlarda kullanılmıyordu, ona atak ve etkin bir silah gibi bakılmıyordu. Ancak Nadir Şah kolunun gücü sayesinde bu silaha yeniden hayat verdi. Onun *teberzinle* indirdiği darbe düşmanlarının canını okuyordu". Yukarıda belirtildiği gibi, *teberzini* ustalikle salladığına göre Nadir Şah bazen "*Teberzin Han*" gibi de çağırıyorlardı.

Başka bir batılı araştırmacısı; Nadir Şah kendinden emin ve korku tanımayan bir insandı. Onun siması imparator simasına benziyordu. Sanırsınız, Tanrı onu hükümdar olması için yaratmıştı. Hayatının başlangıcında karşılaştığı zorluklar onun adalelerini geliştirmişti. O en zor güçlülere katlanabilirdi ve bu yüzden de yaptığı savaşlardan galip çıkıyordu.

Muhammet Bahış Aşub adında Hintli yazar, Hindistan seferi zamanı Nadir Şah'ı görmüştü. Bu tarihte Nadir Şah artık 50 yaşını geçmişti. Muhammet Bahış'ın belirttiğine göre, Hindistan seferini tamamlayıp geri döndüğünde Nadir Şah oldukça çevik görünüyordu. Onun sağlam beden yapısı vardı, çok dinçti, saç, bıyığı siyahtı.⁴⁶

Nadir Şah ömrünün sonuna kadar beden sağlığını; çevikliğini, zindeliğini korumuştur. Katıldığı ağır ve uzun süren askeri seferlerden ve görgü tanıklarından bunu öğreniyoruz. Elbette, ağır sahra hayatının onun sağlığında olumsuz izler bıraktığı da yadsınmaz. Buna rağmen Nadir Şah, yaşamının son yıllarına değgin yeterince

45 M.Süleymanov. Gösterilen eseri, s. 148.

46 Lökkart L. Nadir Say. Bakü, 2004, s. 187

güçlü fiziksel özelliklerini korumuştur. Onun yaşamının son yıllarına tanıklık etmiş Pyer Bazen; Nadir Şah'ın saçları beyazlasa da, bıyığı ve sakalı siyahtı. Bedeni güçlü, endamı yüksek ve orantılıydı. Ardından Nadir Şah'ı şöyle betimliyor: *"Yüzü oval, çehresinde solgunluk hali görülür, burnu büyük ve bir kadar kemerlidir, ağzı büyüktür, alt dudağı üst dudağına nispeten ileri çıkmıştır. Küçük ve ışık saçan gözleri vardır, bakışı etkileyicidir"*.

Çocuk yaşlarında kırsal yaşamda büyümesi ve sürekli bedensel etkinlik Nadir Şah'ın fiziksel özelliklerini de şekillendirmişti. Bu yüzden de, çevikliğini ve çalışkanlığını korumuştur. Karşısına çıkan sorunu bekletmez, bir an önce çözüme kavuştururdu. Askeri seferlerinde bile divan işlerini aksatmaz ve buna gerekli zamanı ayırırdı. Nadir Şah, istirahat etmeyi de ihmal etmezdi. Onun dinlenmesi kendine yakın olan âyanlarıyla akşamlar şarap içmekten veya eşlerinin yanında vakit geçirmekten ibaretti. Ama her iki durum da Nadir Şah aşırılığa varmaz, divan ve kumandanlık işlerini şarap içmeye ve kadınla eğlenceye yeğlemezdi. Nadir Şah, o günün işlerini bitirdikten sonra dinlenmeye çekilir veya kendi haremine yolların, ertesi gün ise erkenden yine kendi işlerini devam ettirirdi.⁴⁷

Nadir Şah'ın bir zamanlar güçlü ve keyif verici içkilere eğilimi hakkında da bilgiler mevcuttur. Ama Nadir Şah içki düşkününü değildi ve içki meclisini zevk-i sefa meclisine çevirmezdi. Kaynaklarda ve inceleme eserlerde Nadir Şah'ın içkiden sarhoş olduğu hakkında bilgilere rastlamak mümkün değildir. C.Hanvey bildiriyordu ki, şarap içmek Nadir Şah'ın akıl ve bedensel gücünü artırıyordu. Kararında şarap içmek, en yakın adamlarını sofraya davet etmek konusunda Nadir Şah'ın çok ciddi ilkeleri vardı ve ona uyardı.⁴⁸ Asla gündüz vakti, divan ve ordu işleriyle meşgul olduğu zamanlarda şarap meclisleri kurmazdı. Böyle meclisler, genelde gece kurulurdu. O, şarap meclisine çok az insanı davet eder ve bu anlarda şarap meclisinde ordu ve divan işleri hakkında konuşulmalara izin vermezdi. Başka ifadeyle, içki meclisinde Nadir Şah dünya işlerini tamamıyla unutup dinlenmeye çalışırdı. Sofrasına davet ettiği insanların yersiz sohbetler etmesinden hoşlanmazdı. Araştırmacılar Nadir Şah'ın bu tutumuna ilişkin C.Freyzer'e dayanarak ilgi çekici bir olayı naklederler. Bir kez, Nadir Şah'ın şarap meclisine davet ettiği yakın âyanlarından iki kişi, içkinin etkisiyle konuşmalarını uluorta sürdürürler ve hatta

47 M.M. Astrabadi. Gösterilen eseri, s. 48

48 M.Süleymanov. Gösterilen eseri, s. 149.

Nadir Şah'a düşüncelerini söylemekten bile çekinmezler. Nadir Şah buna öfkelenir ve derhal onların her ikisinin boynunun vurulmasını emreder ve peşinden şunları söyler:

"...bu nadan insanlar Nadirkulu ile Nadir Şah arasındaki farkı daha anlamadırlarsa, o halde onlar ölüme layıktırlar".⁴⁹

Nadir Şah'ın beslenmesine son derece dikkat ederdi. Saray mutfağının şatafatından uzak olan Nadir Şah günlük yaşamda sadeydi ve çok vakit onun yedikleri er ve subaylarının yedikleriyle aynıydı. Araştırmacılar da belirtiyorlar ki, büyük bir devletin Şah'ı olmasına rağmen, Nadir Şah çok vakit erbaş yemeği yedi ve onun mutfağının hazırladığı yemeklerle, ordu mutfağının hazırladığı yemekler arasında ayırım olmazdı. O, komuta kademesinin de yemek saatinde ciddi kurallara riayet etmesini istiyordu. Nadir Şah yemek sofrasında yarım saatten fazla oturmazdı. Özellikle savaş zamanlarında Nadir Şah çok az yemekle yetinirdi. Çok vakit cebinde kavrulmuş nohut olur ve onunla açlığını giderirdi. Sofrada onun yemeklerinin esasını pilav oluştururdu.

Nadir Şah, Belh ve Herat kavunlarını çok severdi. Bilinmektedir ki, hatta Hindistan seferinde olduğunda bile Nadir Şah'a develerle kavunlar gönderilmisti.⁵⁰

Elde olan bilgilere göre, Nadir Şah'ın giydiği kıyafetlerde çok sade ve ciddiydi. Nadir Şah, her şeyden önce, kılık kıyafette değişiklikler yaptı ve Sefeviler devrinden farklı olarak, baş örtüsünde yeniliklerin öncüsü oldu. Kıyafetlerinde ise daha çok geleneksel ve rahat giyimlere üstünlük veriyordu. C.Hanvey'in yazdığına göre, Nadir Şah'ın kıyafet altından cevşen(örme zırh)giyinmesi hakkında da söylentiler dolayıyordu. Yazarın düşüncesine göre, cevşenden can yeleği gibi yararlanıyordu. Ama bu konuda kaynaklarda eşleşen doğrulama bilgisi görülmemektedir. Dikkate alınmalıdır ki, Nadir Şah, savaşta bile başına miğfer koymazdı, o onun normal zamanlarda, kişisel korumaları yanındayken cevşen giymesi inandırıcı görünmüyor. Tarihten de anlaşılmaktadır ki, Nadir Şah'a karşı düzenlenen birkaç suikast ateşli silahla yapılmıştı. Cevşen ise onu ateşli silahtan koruyamazdı.

Hindistan seferinden çok büyük ganimetle döndükten sonra Nadir Şah'ın giyiminde de zenginlik arttı. C.Hanvey yine duyduğu

49 M.M. Astrabadi. Gösterilen eseri, s. 49.

50 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, s. 426.

sohbetlere dayanarak yazıyor ki, Nadir Şah birçok hallerde elinde büyük firuze gezdirirdi. Hindistan seferinden sonra giysilerinde olan kıymetli taşların sayısı da arttı. Nadir Şah'ın çadırı ve süvari kuşamının zenginliği de araştırmacıların dikkatini çekmiş, denilene göre, Nadir Şah'ın dört takım mükemmel eyer koşumu olup ve her bir takımı da kıymetli taşlarla işlenmişti. Nadir Şah'ın çadırı ve bu çadırın astarı en zarif ve mükellef malzemedi, en becerikli ustalar tarafından hazırlanmış ve en kıymetli resimlerle nakşedilmişti.

Nadir Şah'ın fiziksel özellikleri arasında araştırmacıların dikkatini çeken hususlardan biri de onun güçlü(davudi) ve amirane sese sahip olmasıydı. Sahip olduğu ses, savaş meydanlarında Nadir Şah'ın etkili silahlarından birine dönüşüyordu. Kudretli sesiyle Nadir Şah bir taraftan emirlerini askerlere ulaştırıyor, diğer taraftan de bu sesin seferber edici gücüyle askerlerini harekete geçiyordu. Onun tüy ürpertici narası düşmanı da kendi yuvasından çıkarıyordu. Elde ki bilgilere göre, 100 metre mesafeden Nadir Şah'ın yüksek sesle duyurduğu emirleri rahatlıkla duymak mümkündü.⁵¹Hatta bu özelliğine göre, Nadir Şah oldukça ün yapmıştı. Ser Con Malkolm'un yazdığına göre, Nadir Şah'ın yüksek sese sahip olması Osmanlı Sultanı Mahmut'un da kulağına gidip çatmış. Onun yanında da yüksek sesli bir memur varmış. Nadir Şah'ın hiçte en yüksek sese sahip olmadığını ve daha yüksek sesli insanın yalnız kendi devletinde olduğunu kanıtlamak için bu insanı elçi göreviyle Nadir Şah'ın yanına atamış. Yazarın yazdıklarından anlaşılan o ki, Osmanlı devletinden gelen elçinin yüksek sese sahip olması Nadir Şah'ı da ilgisini çekmiş ve o, kim daha yüksek sese sahip diye sınanmasına izin vermiş... Nadir Şah sonralar kabul ediyor ki, -gerçekten de Osmanlı elçisi daha gür sese sahipmiş-. Böyle sese sahip olan bir kişinin onun yanına elçi gibi görevlendirilmesinden memnuniyetini bildirmiş.⁵²

Nadir Şah çok güçlü hafızaya sahipti. O; bütün komutanlarının, temas içinde olduğu askerlerinin adlarını, onların üstün hizmetlerini aklında tutabiliyordu. Sayısı 100 bini geçen ve durmadan yenilenen ordu bünyesinde çok sayıda komutan ve ordu kumandanlarının adlarını akılda tutmak, Nadir Şah'ın çağdaşları içinde hayret doğuran daha bir özelliğiydi. Denilene göre, Nadir Şah 40 yaşından sonra yazmayı ve okumayı da öğrenmişti. Nadir Şah, aynı zamanda münşileri(yazman) tarafından yazılan emirleri de uzun süre

51 Lokkart L. Gösterilen eseri, s. 211.

52 M.Süleymanov. Gösterilen eseri, s. 150.

anımsayabiliyordu. Nadir Şah zihninin ve zekâsının işlekliliğiyle de seçiliyordu. En zorlu savaş koşullarında Nadir Şah, mevcut vaziyeti, ona tesir edebilecek amilleri, çıkış yollarını vs. çok sayıda meseleleri kısa zaman içinde değerlendirip doğru kararlar almayı başarıyordu. Onadığı kararlarda katıyet sergiliyordu ve bu kararların icrasında da asla tereddüt göstermiyordu. Onun dünyasında hedefe konulan görevlerin hayata geçirilmesi için kararsızlık ve kuşku en büyük engel ve tehlikeydi.⁵³

Karakterinin kimi olumsuz özelliklerine rağmen, Nadir Şah yenilmez ve olağanüstü bir manevi potansiyele sahipti. Salt bu manevi özellikleri sonucunda Nadir Şah viran kalmış memlekette on binlerce, yüz binlerce insanın yüreğinde inanç duyumu yeşertti, onların saygısını kazanarak halkını bir ülkü etrafında birleştirdi, güçlerini seferber edip bölgenin güçlü devletlerine diz çöktürttü, Safevi devletinin parçalanmış topraklarını yeniden birleştirdi. Nadir Şah etrafında topladığı insanlarda, bu insanların temsil ettiği oymaklara ve bütünlükte halkta özgüven yarattı, halka yeni bir ruh verdi, onu ayağa kaldırdı. Ücra vilayette sıradan bir köylü ailesinin oğlu Nadir, büyük hakanlarının arzu ettikleri bir ordu yarattı, askerlerin, komutanların ve bütünlükle orduların unuttukları güveni onlara geri verdi, harp tarihine yeni sayfeler yazdı. Nadir Şah'ın büyük önderlik yeteneğiyle yüz binlerce farklı düşünen insanda ülkü birliği yarattı. Bütün bunların sonucunda Nadir Şah, ordularını büyük ve tek bir organizma, bilinçli savaş aygıtına çevirdi.

Nadir'in çok büyük örgütçülük yeteneği vardı. O, egemen olduğu toprakların insanlarını çevresine toplayarak çok büyük ordu yaratmıştı. Kimi zamanlar ordusunda olan askerlerin sayısı birkaç yüz bini buluyordu.

Nadir Şah'ın manevi özellikleri, ilk sırada, ailesinden aldığı terbiyeden ve Türk gelenek, göreneklerinden kaynaklanıyordu. Babası İmam-kulu ölüm eşiğinde olduğunda oğlu Nadir'e verdiği öğüt ve nasihatlerle dünyaya gözünü yumuştu. Ailesi; vatanını unutmamasını, yoksullara ve tabiiyetinde olanlarla merhametli davranmasını, sitemkârlıktan uzak durmasını, kardeşine dikkatli olmasını, ahret dünyasını unutmamasını ve bugünün işini yarına bırakmamasını ısrarla bildiriyordu.

53 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, I. c., s. 446.

Oğlu Rıza-kulunun kör edilmesinden sonra geçirdiği psikolojik sarsıntılara kadar Nadir Şah, denilebilir ki, bu öğütlerin hepsini elinde rehber tuttu. Babasının tavsiye ettiği gibi, Nadir Şah ahretini aklından çıkarmadı. O, inanç insanıydı ve inancında aşırılığa gitmese de, dini, devlet işlerine karıştırmasa da, dinine ve mezhebine bağlı bir kimseydi.⁵⁴Başladığı en zor işlerde Yaratanın desteğini ister ona sığıncıydı. Nadir Şah, inancını askerlerine aşılar onları çalışmaya sevk ederdi. Nadir, inancını kaderciliğe terk etmemişti. O kendi amacını dini değerler üzerinden kurup, planladıklarını hayata geçirmek için yorulmadan çalışan ve bu yolda Yaratan'dan yardım dileyen, emeğinin karşılığını aldıktan sonra Yaratanına sonsuz şükranını bildiren bir insandı. Dini değerlere başvurmakla Nadir, erlerinin iç enerjilerini dışarıya çıkarmağa çalışıyordu. Sözelimi, Ebdali Afganlılarıyla Kâfir- kale etrafındaki çatışmalar zamanı Nadir kendi ordularını ruhlandırmak için Kurandan sureler okudu ve bu surelerin mealini açıkladı. Onun örnek verdiği surede mealen diyordu ki, *düşmana arkanı dönmektense ölmek daha iyidir*.⁵⁵

Nadir askerlerini dini değerlere inanmaya çağırıyordu ve onların İmanı tazelandıkçe son derece güçlü olan düşman orduları karşısında tarihi zaferler kazanmasını sağlıyordu. Nadir geçirdiği çarpışmaların en ağır anlarında yüzünü göğe tutup Yaratan'dan kendine ve askerlerine yardım dilerdi. Örneğin , Hindistan ordularıyla kıyasıya bir savaşta aleyhte durumun oluştuğunu hissettiğinde Nadir Şah yine Yaratan'ından yardım diledi. M.K. Mervi'nin yazdığına göre, Nadir Şah mücevherlerle tezyin edilmiş atından yere indi. Şahlık tacını bir kenara bırakıp yüzünü yere değdirdi ve Allah'tan kuvvet diledi...⁵⁶

Gergin savaşlardan zaferle ayrıldıktan sonra da Nadir Şah Allah'ına şükreder ve namaza başlayıp ibadet ederdi. Bazı zamanlar Nadir Şah, Allah'ın ona bahsettiği galibiyet için sabaha kadar aralıksız ibadetini sürdürürdü.

Elbette ki, tüm bunların hepsi orduların gözünün önünde oluyordu ve Nadir Şah'ın Allaha iman etmesi ondan yardım dilemesi azim içinde çalışması askerlerine de sirayet ediyordu ve Tanrıdan şefaahat dilenmesi onlara yeni bir ruh ve kuvvet veriyordu.

Nadir Şah seferlerden ve askeri yürüyüşlerden sonra Meşhede geldiğinde mutlaka İmam Rıza'nın türbesini ziyaret eder ve Allah'a

54 Jan Gevr. Hacı Say. Bakü, 1988, s. 62.

55 Mervi Muhammed Kazım. Gösterilen eseri. 1 c., s. 478

56 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, II. c. s. 724

şükrederdi. Bir sözle, Nadir Şah manevi değerlerden deruni bir kuvvet, bir şuur tesellisi buluyordu.

Nadir şahta vatan sevgisi çok güçlüydü ve ordularını da bu ülkü etrafında toplayabilmişti. Hatta çocuk yaşlarından dış saldırıların, talancı akınların tanığı olan Nadir, doğup büyüdüğü yurdun güven içinde olmasını arzu ediyordu ve onun ilk nüvesi de eşkıyaların yağmacı baskınlarına karşı yaratılmıştı. Nadir, ilk önce yakın dostları arasında yurtseverliği etkin bir kuvvete dönüştürdü ve sonra da bu ülküyü daha çok insana aşılabilir. İlk başta, Kelat ve Ebiverd onun için yurt ve vatandı. Nadir savaşlardan, uzun seferlerden imkân bulur bulmaz doğup büyüdüğü yurda döner ve doğduğu yerleri ziyaret ederdi. Kaynaklarda da Nadir'in doğduğu yer Nadir için "*Hubbul vatan*" gibi hatırlanır.⁵⁷Nadir Şah ömrünün sonlarında da ailesini güvenli şehir gibi yalnız Kelat'a göndermişti.

Geniş planda ise Nadir, Safeviler devletine sıdkı yürekten bağlıydı. Bu büyük hanedanın yarattığı devletin dış güçler tarafından paylaşılması Nadir'de de iç huzursuzluk yarattı. Bunun sonucu olarak Nadir, hem meydana getirdiği orduda, hem de halkta yitirilmiş toprakların değerbilirliğini uyandırdı. Onun iktidara kadar ki, mücadelesinde milli kurtuluş çâları çok güçlüydü.⁵⁸

Kimi inceleme eserlerde Nadir Şah, dünyanın en büyük kumandanlarıyla karşılaştırılır. Bu kumandanlar arasında Makedonyalı İskender, Emir Timur, Büyük Friedrich, Napolyon ve başkaları da var... Bu büyük asker ve devlet kurucularından bazıları Nadir şah-tan önce, bazıları ondan sonra yaşamışlardır. Nadir Şah, fatihliğinin yanında erlerin ve komutanların kalbinde savaş ruhu ve fırtınası yaratma özellikleri bakımından diğerlerinden ayrılmıştır. Makedonyalı İskender'in ve Emir Timur'un fatihliği hakkında methiyeler Nadir Şah'a kadar gelmişti ve Nadir Şah bu kumandanların zaferlerini bir ölçü gibi kabul ediyordu.

Halk arasında Nadir Şah'ın; Hazreti Ali'den güç aldığı hakkında rivayetler mevcuttur. Bu da hiç kuşkusuz, Nadir Şah'ın kurtarıcı niteliğinin kutsallar tarafından desteklenmesine, Nadir'in dini inançlarından etkilenerek ordusuna itikat yaratma isteğiydi. Elde edilen rivayete göre, Nadir daha gençlik yıllarında Hazreti Ali'yi

⁵⁷ Yine orada, II. c. s. 805.

⁵⁸ M.Süleymanov. Gösterilen eseri, s. 150.

rüyasında görmüş ve parçalanmış ülkesini kurtarmak için ondan hayır duası almıştı.⁵⁹

Dünyanın ünlü fatihlerinden olan Emir Timur'a, Nadir Şah'ın özel bir hayranlığı vardı. Ortalama bilgilerden şöyle kaniya varılabilir ki, Nadir Şah, Emir Timur'u Doğunun büyük fatihi görüyordu. Emir Timur'un Fatihlik özellikleri onu her zaman ilgisini çekiyordu.

"Âlem Ara-ye Naderi" de Emir Timur'la bağlı olan diğer bir husus onun kabir taşının Nadir Şah tarafından Meşhede getirilmesi hakkındadır. Türkistan'a sefer ederken Nadir Şah'ın kardeşi gibi gördüğü Lütfuli Han'a 20 bin kişilik bir orduyla Semerkant'a gitmesini oradaki kabileleri denetimine aldıktan sonra, Emir Timur'un kabir taşını ve Semerkant medresesinin kapısını Meşhede yollamasının talimatını verir. Lütfuli Han bu emri salimen yerine getirdikten sonra hem medrese kapısını, hem de Emir Timur'un kabir taşını Meşhede getirir. Nadir Şah, Emir Timur'un kabir taşına Meşhette uzun, uzun baktıktan sonra bir süre kendi kendine fikre dalar, bu büyük fatihin ruhuna dua okur ve sonrada kabir taşını geri, götürmeleri için talimat verir. Nadir Şah'ın bu emri yerine getirilir.⁶⁰

Nadir Şah'ın hangi nedenle Emir Timur'un kabir taşını Meşhede getirtmek istediğini söylemek zordur. Kim bilir Nadir Şah, Fatihliğini kendine örnek saydığı bu insanın ruhunu daha yakında hissetmek istiyordu. Herhalde, Nadir'in bu kararı Emir Timur'un kabrine saygısızlık anlamına gelmiyor. Ayrıca böyle bir bilgi kaynaklarda ve tarihi metinlerde de görülmüyor. Ama muhtemel ki, Nadir Şah, kabir taşı getirildikten sonra büyük Fatih'in ruhunun sükûnet bulması için onun geri, kendi yerine geri konulmasının daha doğru olacağını düşündü.

Nadir Şah'ın Emir Timur'la bağlılığı hakkında söylenceler de mevcuttur. Bu söylencelerden birine göre, Nadir Şah bir gün yanındakilere der ki:

*"Cengiz Han'la ve Emir Timur'la bir zamanda yaşasaydık, Cengiz Han Hükümdar, Emir Timur veziriazam ve ben ordu kumandanı olsaydım, biz üçümüz tüm dünyayı fethederdik".*⁶¹

Araştırmacılar ve tarihçiler Nadir Şah'ı Napolyon'la da mukayese ediyorlar. Napolyon da onun hakkında düşüncesi olumlu olmuş,

59 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, s. 805.

60 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, II. c. s. 805.

61 Lokkart L. Gösterilen eseri, s. 244.

başarılı Kumandanlık ve fatihlik yeteneğine ilişkin övgü dolu sözler söylemiştir. Napolyon düşüncesini şöyle açıklamıştır:

“Nadir Şah cesur askerdi, büyük kudret sahibi olabilişti, bozgunculara, kötü niyetli ordulara dehşet saçmıştı. O, ülkesinin düşmanlarına aslan kesilirdi ve gururla devletine Şahlık etti”.⁶²

Araştırmacılar Nadir Şah'ın dünya fatihleri arasında müstesna yer almasının asıl nedeni olarak onun askerlerini daha verimli, düzen içinde en acımasızca savaşlara hazırlamasında görüyorlar. Nadir Şah kendi çağının askerlik sanatına bir yenilik, bir soluk getirmişti. Halk arasından çıkmış mütevazı bir insan olan Nadir Şah, kendi ile askerleri ve komutanları ile askerleri arasındaki mesafeyi hayli yakınlılaştırdı, birçok hallerde askerini kendinin de katıldığı takımın parçasına çevirdi, askerini kendine güvenini geri verdi. Nadir Şah askerleri ile birlikte aynı sıkıntıya katlandı, seferberlik zamanı onun yaşantısı erin yaşantısından öyle de farklılaşmadı, vuruşmaların gidişatına göre yeri geldiğinde kendisi öne atıp onlara yol açtı. Nadir Şah, elde ettiği başarıların sevincini askerleriyle yaşadı, uğramış olduğu acıların yükünü askerleriyle birlikte paylaştı. Bu bakımdan Nadir'in Osmanlı ordusuyla ilk büyük savaşında bozguna uğramasından sonra askerleriyle olan ilişkisi bilhassa karakteristiktir. Osmanlı ordularına Bağdat'ta beklediği yenilgiden sonra Nadir ağır psikolojik sarsıntı geçirse de, bunu hissettirmemeye çalıştı, onlara arkadaş gibi davrandı, yenildikleri halde onları kınamadı, aksine, gösterdikleri cesarete ve kararlılığa göre teşekkür etti, onlara moral verdi ve onların manevyatlarının yıkılmasına izin vermedi. Nadir askerlerine bu şansızlığın bedelini birlikte ödeyecekleri gibi, birlikte de bu şansızlığı ortadan kaldıracaklarını anlattı. Nadir, maddi bakımdan da askerlerine destek oldu ve sıkıntı çekenlerin maaşlarını kesmeden ödedi. Kısacası Nadir karşılaştığı kötü şansını faciaya çevirmedi, aksine, bunu kendi ve askerleri için bir sınav gibi kabul etti ve bütün askerlerinin bu sınavdan başarıyla çıkmasını sağladı. Komutanları ve askerleri uğradıkları şansızlığı kendilerine ar ve onursuzluk kabul ettiler ve Nadirle birlikte onun sonuçlarını ortadan kaldırdılar.

Nadir kendi ordularını moral ve psikolojik bakımdan galibiyete motive edebildi ve sıradaki savaşında Osmanlı ordularına üstün geldi. Diğer savaşlara girmeden önce de askerlerini galibiyete hazırlayabildi. Genelde Nadir Şah, subaylarının ve erlerinin sürekli mücadeleci ve savaşçı ruhta olmasına özel önem veriyordu. M.K. Mervi'nin yaz-

62 Yine orada.

dığına göre, Ordu kumandanları ve subaylar Hindistan ordusuyla Kernal civarında karşılaşacakları savaş öncesinde mücadelecî ruhta olduklarını gösterdiler ve söz verdiler: “ Ne kadar ki, bedenimizde bu can var, hak ve mezhep yolunda gücümüzü esirgemeyeceğiz, düşmanı yenmek için bütün güçlerimizi ortaya koyacağız!”⁶³

Nadir Şah, Kernal savaşı öncesi ordu üst kademesini, komutanlarını, binbaşılarını yanına çağırıp onlar aracılığıyla askerlerine şunları dedi:

“... Karşıda sizi bekleyen savaşta cesaret gösterenleri hak ettikleri ödül, korkaklık gösterenleriyse sert cezalar beklemektedir”.

Nadir Şah dediği sözlerinin üstünde durdu ve fedakârlık gösterenlerinin emeğini diğerlerinin gözünde yüceltti, onları gereği şekilde ödüllendirdi. Korkaklık gösterenleri ise sert cezalara çarptırdı.

Yine, Gence kuşatmasının ardından Kars yolunda Abdullah Paşa’nın komutasındaki Osmanlı ordusuyla ağır geçen savaştan sonra Nadir, kendi askerlerine bu kez şöyle seslendi:

“Üç yolumuz kaldı: Ölüm, esaret ve zafer! Hadi bana erkek olduğunuz gösterin! Görelim ölümü esaretten ne kadar üstün tutuyorsunuz?”.

Askerler de ölümü esaretten üstün tutacaklarına yemin ettiler. Malumdur ki, Nadir’in orduları bu ağır savaştan da galip ayrılmıştır”.⁶⁴

Asker haklarının korunmasında Nadir Şah çok ciddi tutum takınıyordu. Ordu maaşlarının zamanında ödenmesine verilen dikkate yukarıda değinilmiştir. Nadir Şah her fırsatta erbaş haklarının korunmasına kendi düşüncesini bildiriyor ve er haklarının gözetilmesinde kendisinin güvence olduğunu bildiriyordu. Böyle davranarak o, erlerinin saygınlığını kazanıyordu. Bilindiği gibi Nadir Şah, er maaşlarının paylaştırılmasında komutanlarına asla güvenmiyordu ve onlara özel bir denetim uyguluyordu. Askerin maaşını kesen subayı cezaya çarptırıyordu. Nadir Şah, askerinden bütün gücüyle savaşmasını talep etmeden önce onun haklarının karşılanmasının gerektiğini söylüyordu.

Nadir Şah, askerlerine oldukça güveniyordu, yetenekleri bakımından nitelikli olanlara daha sorumluluk gerektiren görevler veriliyordu. Nadir Şah’ın komutanları onun yetiştirdiği öğrencileriydi, onlar adım, adım daha sorumlu görevlere koşuyordu. Her bir er ve

63 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, II. c. s. 728.

64 M.Süleymanov. Gösterilen eseri, s. 151.

komutan şunun farkındaydı ki, özverili hizmetlerin sonunda onları takdirler, taltifler ve rütbeler bekliyordu.

“*Âlem Ara-ye Naderi*” nin birkaç yerinde Nadir Şah’ın, şahlık öncesi ve şahlık döneminde elde ettiği büyük başarılarında kahraman-casına savaşan komutanların adları sayılır. İsfahan’ı ele geçirmeden önce, Gilzayi Afganlıları ve Eşref Şah’la geçirdiği savaşlarda yiğitlik gösteren subaylarının adları da kaynaktan verilmiştir. Bu savaşlardaki cesaretinden dolayı Nadir tarafından takdir edilen ve ödüllendirilen kumandanlar aşağıda şöyle sıralanmıştır:

İmam verdi Han, Muhammet Ali Han. Emir salan Han, Serdar Han Afşar, Hacı Seyfettin Han, Hasan Han, İmam-verdi Han Bayat, Şahkulu Bey, Ahmet Sultan Mervi, Selim bey Mervi, Pehlivan kulu bey Mervi, Tahmasp bey Celayir, Kasım Ali Bey Celayir ve Mirza Han Celayir.

Bu komutanların ve yanı sıra, adları yazılmayan çok sayıda diğer komutanlar Nadir Şah’ın askerleriydi ve onlar Nadir Şah’ın savaş okulunda eğitilmişlerdi.⁶⁵

Nadir Şah, savaşlarda şehit olmuş komutanları için, yakınlarından daha çok keder ve acı içindeydi. Bu bakımdan Ebdali Afganlılarıyla Kafirkale civarındaki savaşlarda Niyaz-kulu beyin ölümünün ardından geçirdiği sarsıntılar karakteristiktir. Nadir bu kahraman komutanın ölümüne son derece üzülmüştü. Meşhette, İmam Rıza türbesi yakınında onun bir kahraman gibi defnedilmesi talimatını vermişti. Ailesini ekonomik destek anlamında koruması altına almıştı. Nadir Şah şehitlere de saygı gösteriyordu ve her savaştan sonra şehitlerin topırağa verilmesiyle kendi ilgileniyordu.

Cesaret gösteren askerlerine büyük saygı göstermekle beraber, Nadir Şah korkaklık gösterenlere, savaştan kaçanlara karşı da son derece keskin tavır alıyordu. Bu konuda Nadir Şah ne yakınlarını başıslıyordu ne de başkalarını. O, savaşta herkese karşı aynı ödünsüz tutumunu gösteriyordu ve kaydetmek lazımdır ki, Nadir Şah’ın oğulları ve kardeşleri (öz veya üvey) hiçbir zaman savaşın büyüklüğüne göre korku ve çaresizlik içinde olmamışlardır. Nadir Şah bundan gurur duyuyordu ve bu yüzden çoğu zamanlar en sorumluluk taşıyan görevleri de kendi yakınlarına havale ediyordu. Doğrudur, Nadir Şah’ın hiçbir yakını Nadir Şah’ın yeteneğine sahip değildi. Ama onlarda da savaş korkusu yoktu.

65 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, II. c. s. 729

Mervi Muhammet Kazım'ın yazdığına göre, Ebdali Afganlıları ile Herat civarındaki savaştan sonra Nadir, cesaret gösterenleri yeterince ödüllendirse de, korkaklık gösteren askerlerin sırtına kadın kıyafeti giyindiriyor ve bu halleriyle ordu içinde gezdiriyordu. Bu askerlerin rezil, rüsva edilmenin yanında, diğerlerine de bakın korkaklık gösterdiğiniz takdirde sizi de da böyle onursuzluk beklediğinin ibret dersi veriliyordu.

Ebdali Afganlıları ile diğer bir savaşta Nadir kendi askerlerine şöyle seslendi: "... *Ya çıkıp yiğitçe vuruşursunuz, ya da kadın kıyafeti giyinip birer korkak olduğunuzu gösterirsiniz hodri meydan!*"

Nadir Şah her yengiden sonra savaş ganimetleri elde ediyordu. O bunun belirli kısmını tek merkezden yönetilen ordular arasında bölüştürüyordu. Kalan bölümünü ise devlet hazinesine yönlendiriyordu. Kaynakta, şu bilgiler de mevcuttur "elde edilen savaş ganimetinin beşte biri hazineye verilir".⁶⁶

Ama Nadir Şah suçunu kabul edenleri affetmeyi de başarıyordu. Onun Rızakulu Mirza'yı kör etmesine kadarki yaşamında ondan af dileyenlere Nadir Şah merhametini esirgememiştir. Nadir Şah; hoşgörünün Şahların en iyi özelliklerinden biri olduğunu ifade ederdi. Oğlunun kör edilmesinden sonra derin psikolojik sarsıntılar geçiren Nadir Şah'ın yaşamında sancılı dönem başlar.

Nadir Şah'ın savaş yaşamından görülmektedir ki, düşmanları temsil heyeti gönderip af dilediğinde Nadir Şah onları affediyordu ve bağışladığı nice düşmanları, hatta kendi komutanları da vardı. Sahip olduğu bu merhametinden dolayıdır ki, Nadir Şah yenilgiye uğrattığı Hindistan padişahı Muhammet Şah'ı yeniden kendi tahtına çıkardı. Düşmanı olsa da, onun makamına olan saygısını gösterdi. Nadir Şah ondan af dileyen Merv valisi İlyas Han'ı da bağışladı ve onu görevinden almadı. Türkistan valisi Ebulfez Han da onun bu hoşgörüsünün tanığı oldu.

Nadir Şah savaşta öldürülen düşman subaylarının ölülerine de ve saygı gösteriyordu, onların makamına bir komutan duygudaşlığıyla yaşıyordu. Bu bakımdan Nadir'in Osmanlı kumandanı Topal Osman Paşa'nın ve Taşkent kumandanı Adına kulu beyin cenazesine gösterdiği saygı karakteristiktir. Nadir, Topal Osman Paşa'nın öldürüldüğünü işittiğinde, cenazesini tabuta koydurdu ve defnedilmesi için kendi vatanına gönderdi.

66 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, II. c. s. 730.

Nadir Şah'ın kadınlarla olan bakış açısı da manevi dünyasının bir başka karakteristik yönüdür. O, kadınlarla saraylarda yaşanan ilişkileri değiştirdi, harem eğlencelerinden uzaklaştı, özel yaşamını nikâh kıydığı hanımlarla sürdürdü. Nadir Şah, komutanlarının askeri seferlere çok sayıda hanımlar götürmesine karşı çıktı. O, Şii mezhebinde olan “*siğeliyin*”(geçici nikâhın) kaldırılmasını emretmişti.

Nadir Şah'ın bilime, edebiyata heves duymayışından şu anlaşılmalıdır ki, bütün yaşamını askeri yürüyüşlerde ve ordugâhta geçen insanın okuma öğrenme şansı yoktu. Buna rağmen, Nadir Şah kırk yaşlarında okumayı ve yazmayı öğrenmek istemesi onun bilime ve edebiyata olan arzusunun sonucuydu. Onun emriyle “*Tarih-e cahan koşa -ye Nader-i*” eseri yazıldı. Yine onun talimatıyla Muhammet-Ali Bey adındaki Hint şairi onun yaşamına dair “*Şah name*” eserini yazdı. İsfahan'da olan elyazması kitaplarını Meşhede gönderdi. Hindistan seferinde de çok sayıda kıymetli kitaplar elde edip onları İmam Rıza ziyaretgâhının kütüphanesine gönderdi.

Nadir Şah kendi anadilini, Azerbaycan Türkçesini çok güzel biliyordu ve araştırmacılar ittifakla kabul ediyorlar ki, Nadir Şah anadilinde konuşmaktan daha keyif alıyordu. Bu yüzden anadilinin onun milli, manevi özelliklerinin oluşmasındaki rolü inkâr edilemezdi.

Araştırmacılar; Nadir Şah'ın hazırcıevap, espri duygusuna sahip olmasından da söz ederler (Bu konuda eserin sonunda konuşulacak).

Aynı şekilde Nadir Şah'ın bir hususiyetinin de altını çizmek istiyorum. O, büyük zaferlerini tantanayla kutlardı. Şöyle ki, İsfahan'ı Afganlılardan kurtarıırken büyük oğlu Rızakuluya, Şah Tahmasp Mirza'nın kızını alıp 7 gün, 7 gece şenlik etti. Hindistan'ı fethederken ortanca oğlu Nesrulla Mirza'yı Hint şahının kızıyla evlendirip, büyük şenlik verdi.1745 yılında Osmanlı sultanlığı ile sağlanan barış anlaşmasının ardından, küçük oğlu İmamkulu Mirza'ya düğün yapıp, 3 gün, 3 gece şenlik geçirtti. Aynı şekilde Türkistan'ın fethinde Nadir Şah Ebulfez Han'ın kızını kendine nikâh kıydırdı ve muhteşem toy, ziyafet verdi. Bu da Nadir Şah'a has bir kişisel özellikti.

Nihayet, bir hususta açıklanmalıdır ki, kendinin söylediği gibi, Nadir Şah, kılıç evladıydı! Kılıç onun hayatının anlamı olduğu gibi, kurduğu devletin de esasıydı! Nadir Şah, devletini kılıçla kurduğunu itiraf ediyor ve bildiriyordu ki, evlatları onun yolunu sürdürebilseler, bu devletin toprakları daha çok genişleyebilir... Eğer yiğitlikle ve cesaretle davransalar benim bu memlekete kılıçla sahip olduğum

gibi, onlar da bunu yapabilir... Nadir'in kılıcı ona göre keskindi ki, o, akıl ve basiret ışığından güç alıyordu. Nadir'in kılıca olan bağlılığı hakkında bir rivayet vardır.

Nadir Şah Hindistan'ı fethettikten sonra Hint Şah'ı Muhammet Şah'inkızını, kendi oğlu Nesrulla Mirza için aldı. Hint gelenek göre, Nesrulla Mirza kendi 7 arka döneni(aslı, nesebi: yedi göbeği) hakkında bilgi vermeliydi. Ona verilen sualle Nesrulla Mirza, Nadir Şah'a müracaat etti. Nadir düşünmeden "Sen kılıç oğlusun, senin babanda kılıç oğludur, senin 7 arka dönenin(aslı, nesebi) de kılıçtan doğmuştur" diye cevap vermişti. Nadir Şah'ın kılıcı elinden düştüğünde devletini de yitirdi, yaşamını da! Onun manevi gücünün yükselmesinde kılıcın, diğer ifadeyle, savaşın caydırıcı gücünü yadsınamak gerekir.

Buharalı tarihçi Abdülkerim yazıyor: "Nadir dünyaya geldiği yerde bir mescit yaptırdı. Mescidin kümbetinin etrafında altından üç güldeste hazırlattı. Aynı metal malzemeden onun üstüne bir kılıç koydurdu. Bilinmesini istedi ki, Kılıç (Nadir) burada doğmuştur. Bina yapıp bittikten sonra mimar Nadir'e şöyle dedi: "Lüzumu gereği Şah'ın doğum tarihi buraya yazılmalıdır". "Ben dünyaya geldiğimde bütün Kelat ve Ebiverd'de bu ziynetlerde işlendiği kadar altın yoktu. Benim ailemin varı, devleti neydi ki? Buraya benim doğduğum tarihi değil, binanın bittiği tarih yazılmalıdır" .

Bu özelliği de Nadir'in alçakgönüllü karakterinin bir diğer dışavurumudur.

2/3 Nadir'in şahlığa kadar olan dönemi

Nadir Şah Afşar 1689 yılının Aralık ayında (kimi kaynaklarda 1688 yılı gibi verilmiştir) Horasan vilayetinin Dergez yöresinin Destgird köyünde göçebe, hayvancılıkla yaşamını sürdüren bir ailede dünyaya gelmiştir. Yazarlar bu ünlü başkumandanın daha çocuk yaşlarından uyanık, hazırcevap, zeki ve becerikliliğinden söz eder. Nadir'in gurbüz yavrucaklığından bahseden M.M. Kazım şunları nakleder: "Öyle ki, bir yaşına bastığında, üç yaşındaymış gibi görünüyordu ve aynı şekilde günden güne o, yaban otların kuş cıvıltılı tabiatın kucağında saadet içinde yaşamağa başladı. Öyle ki, on yaşına bastığında ata süvari olup aslan, kaplan ve yaban domuzu avına gitti".⁶⁷

67 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, I. c. s. 186.

Nadir'in çocukluk ve gençlik döneminde Safevi devleti derin ekonomik kriz geçiriyordu. Ekonomik çöküntü ülkeyi siyasi yönden de sarsmıştı. Salt bu yüzden devletin birçok yerinde olduğu gibi, Azerbaycan'da da yerel yöneticiler çoğu zaman merkezi yönetimle bağlarını kesip, yetkileri altında olan vilayetleri yönetiyor, başkentten gelen emir ve fermanlara adamsendeci yaşıyor, üstelik toplanılan vergileri zimmetlerine geçirip hazineye göndermekten kaçınıyorlardı. Şöyle ki, "Şah ve âyanları, rüşvetçi olduklarından onları (görevli kılınmış memurları) sık, sık değiştiriyorlardı ve bir yıl içinde aynı şehre iki ve ya üç vali tayin ediyorlardı ki, bunlar da birbirinin peşi sıra yollanıyordu. Valiliği parayla satın almış kimseler bu makama geldikleri anda her tür adaleti ve halkın hukuklarını bir kenara atarak tâbiyetinde olanları soyuyor ve zulmediyorlardı".⁶⁸

Feodal sömürünün azgınlığı geniş halk yığınlarının şiddetli mukavemetine neden oluyordu. Safevi devletinin birçok yerlerinde hem sınıfsal mücadele, hem de özgürlük mücadelesi güçleniyordu. Böyle bir zamanda başta Şah Sultan Hüseyin ve iktidar bürokrasisinin yönetimdeki deneyimsizliği, dirayetsizliği ve vurdumduymazlığı devletin batışını hızlandırıyordu. "...Düşünüyorum da, bu egemenlik eğer diğer Şahla yer değiştirmeseydi, sonunda, iflas kaçınılmazdı. Bırakın düşmanlarınızı, kendi isyancılarınızdan kendinizi dahi savunamıyordunuz. Ayaklanmanın olmadığı yer yok gibiydi..."⁶⁹

Çocuk yaşlarında babasını kaybeden Nadir'i çocukluk yıllarında Destgird köyüne hücum eden Özbekler, kardeşi İbrahim ve annesiyle birlikte esir alır. Onlar bir süre esir yaşarlar. Annesinin vefatından sonra kardeşiyle hapisten kaçan Nadir, Ebiverd'e dönüp Baba Ali bey'in birliğine katılır. Kısa zamanda Baba Ali bey'in büyük kızıyla evlenir. 1723 yılında Baba Ali bey'in ölümünden sonra onun bütün ordusu Nadir'in iradesine geçer.

Safeviler devletinin uçuruma yuvarlandığı bir zamanda silahlı birliğe önderlik eden Nadir Afşar, Şiiilerin kutsal şehri olan Meşhedi, Melik Mahmut Sistanlı'nın elinden almak için tüm gücüyle mücadeleye girişir. İşte bu devirde Safeviler devleti duraklamış, toprakları Afganlılar, Osmanlılar ve Ruslar tarafından zaptedilmişti. Şah Sultan Hüseyin'se saray şürekâsıyla Afgan Mir Mahmut'a teslim olup, taht,

68 Yesai Hasan Celalyan. Alban ülkesinin kısa tarihi (1702-1722). Rusçadan çeviri: H.Dayıyev ve V.Musayev. Önsöz: Z.M.Bunyadov. Bakü, 1992, s. 20-21.

69 Петрос ди Саргис Гилянениц. Дневник осады Испатанни афганцами веденный Петросом ди Саргис Гилянениц в 1722 и 1723 годах. Перевод и объяснения К.Патканова. СПб, 1870 введения с. 6.

taçı ona bağışlamıştı. Böylece de, İsfahan'ın kuşatılmasında şehri terk etmeye muvaffak olan Sultan Hüseyin'in oğlu Tahmasp Mirza da, ülkenin Hazar sahili bölgesine yerleşip babasının teslim olmasından sonra kendini Şah ilan etmişti.

Güçlü ordu kuruculuğu ve kumandanlık yeteneğinin olmaması yüzünden hiçbir zafer kazanamayan II. Şah Tahmasp hızla Astarabad valisi Fetali Han Kaçar gibi güçlü müttefik bulur ve çok geçmeden onun etkisi altına girer. Böylesi bir ülke koşullarında kendi yakasını yazgısının elinden kurtarmaya çalışan Tahmasp, Nadir Afşar'dan gelen yardım önerisini büyük sevinçle kabul eder. Altı bin kişilik birliğiyle II. Şah Tahmasp'ın emrine giren Nadir, Tahmasp Şah'tan güven tezahürü olarak Tahmasp-kulu Han adını alır⁷⁰. 1726 yılının Eylül ayında,⁷¹ bu olaydan bir ay sonra, artık Şah'ın tam güvenini kazanan Tahmaspkulu Han, II. Şah Tahmasp tarafından Fetali Han Kaçarı öldürtmeye, 1728 yılı öncesi II. Şah Tahmasp'ı kendi iradesine tabi etmeye muvaffak olur.⁷²

1729 yılının Aralık ayında Nadir, Afganlıları ülkeden kovup, İsfahan'ı kurtarır ve II. Şah Tahmasp'ı tahtına çıkardıktan sonra Osmanlılardan ellerinde tuttıkları toprakları boşaltmasını talep eder.⁷³ Talebi ret edildikten sonra Nadir Afşar, Osmanlılara karşı etkin askeri kalkışmalara başlar. II. Şah Tahmasp; Nadir'in, Afganlıların Horasan'a akınları yüzünden Horasan'a gitmesini fırsata dönüştürüp kendi kişisel ününü artırmak için Osmanlılara karşı savaşı sürdürür ve yenilir. Aras nehrinden başlayıp kuzeydeki Azerbaycan topraklarının Osmanlılara verilmesi konusunda 1732 yılı Ocak ayının 16'sında Kirmanşah antlaşmasını imzalamak zorunda kalır⁷⁴. "Bu fırsatçılık Tahmasp'a zaten onun akılsız başına bol gelen tacı pahasına başa gelir"⁷⁵. Afganistan'da ve Horasan'da işlerini düzene soktukten sonra geri dönen Nadir, II. Şah Tahmasp'ı ayyaşlıkla, beceriksizlikle ve Osmanlılarla onur kırıcı barış anlaşması yapmakla suçlayıp 1732 yılı Ağustos ayının 22'sinde iktidardan uzaklaştırır. Yerine 8 aylık oğlu III. Abbas'ı tahta çıkartır. Kendini de onun kayyumu, naibi ilan

70 Новая История Ирана. Хрестоматия. Москва; Наука, 1988. с. 30.

71 Mikluxe-Maklay N.D. Gösterilen eseri, s. 93.

72 T.T.Mustafa zade. Gösterilen eseri. Rus dilinde, s. 159.

73 Arunova M.R. Aşrafyan K.Z. Gösterilen eseri, s. 30; Butkov P.K. Gösterilen eseri, I. c. s. 103.

74 Azerbaycan tarihi, I. c. Bakü, 1961, s. 339-340.

75 Беляев Е.А. Иран в средние века. Москва, 1941, с. 21.

eder.⁷⁶Böylece de, Nadir Afşar egemenliği büsbütün eline geçirmiş olur.

Egemenliği elinde topladıktan sonra Nadir, ilk önce 1732 yılında yapılmış Kırmanşah antlaşmasını bozar. Ardından 1733 yılından beri Osmanlıların elinde tuttuğu toprakların geri verilmesini talep eder. Sultanın olumsuz cevabı, savaşa neden olur. Kısa zamanda Bağdat yakınlarında rakibini perişan ederek, sonunda 1733 yılında Aralık ayının 19'unda Bağdat valisi Ahmet Paşa'yla barış antlaşmasını imzalamaya zorlar. Ancak Bağdat barış antlaşması çerçevesinde barışın sağlanamaması savaş ocağının yeniden ısınmasına neden olur.⁷⁷Böylece, Nadir Afşar, Osmanlıların zapt ettiği Şirvan'a hücum edip 1734 yılı, Ağustos ayının 24'ünde mukavemetsiz Şamahı'yı alır⁷⁸

18. yüzyılın öncesinden başlayarak Nadir'in Kuzey Azerbaycan'ın fethine kadar bölgenin siyasi arenasına göz attığımızda Şirvan'da meydana gelen ayaklanmalarda Şamahı'nın baş karargâh rolünü oynadığını görmüş oluyoruz (komşuları Lezgiler onlara yardımcı oldular). Nadir, bundan böyle Şamahı bölgede isyanların merkezî olmasını diye eski kale şehri olan Şamahı'nın darmadağın edilmesi emrini vermişti.

İsyancı Surhay'yı takip eden Nadir, Gazi Kumuk'u dağıtıp 1734 yılının Aralık ayında, Osmanlıların direnç noktası sayılan Gence' ye yakınlaştı. Gence içlerine girdiğinde, Karabağlı ile Gence'li Ali Paşa'ya ve o arazinin Beylerbeyi Koç Ali Paşa'ya ellerinde tutukları toprakları ve şehri kısa zamanda boşaltsınlar diye, kesin uyarı mektubu yolladı. Ancak mektubu alan kişiler Nadir'e cevaben; onların tabi oldukları bir padişah olduğunu ve ona danışılması için yanına elçi heyeti gönderdiklerini bildirdiler. Eğer padişah onlara kaleyi boşaltmalarını emrederse, kaleyi kayıtsız, şartsız Nadir'e geri veririz dediler.⁷⁹Nadir Afşar'ın İstanbul'dan cevabın gelmesini beklediği bir zamanda M.Kazım'ın sözlerine göre, Genceli Paşa kaleyi sağlamlaştırmaya ve şehre erzak getirtmeye başladı ve "o zaman... Çok sayıda silah ve sınırsız askeri cephane ve 14.000 Osmanlı askerini kaleye doldurdu". Yine uzun süreli kuşatmaya hazırlanan kale kumandanı, şehirde Osmanlılara karşı meydana gelebilecek karşı durmaların önünü almak için İran devletine bağlı olan yerli sakinleri (daha çok, yoksulları)

76 M.M. Astrabadi. Gösterilen eseri, s. 175; История о Песидском шахе. С. 139-141

77 Buturlin D. Gösterilen eseri, 181-185; История о Песидском шахе. С. 181-234.

78 T.T.Mustafazade. Gösterilen eseri. Rus dilinde, s. 195.

79 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, I. c., s. 380-381.

kalenin dışına çıkardı.⁸⁰İstanbul'dan hiçbir haberin gelmeyeceğini ve Gence' de hummalı bir hazırlığın yapıldığını gören Nadir, şehri hızla sarıp, aralıksız akınlara başladı. Kuşatmadakiler, Kars'tan ve Revan'dan yardım gelir umudu taşıdıklarından Nadir'e karşı ciddi direniş gösterdiler. Osmanlıların bu umudunu hızla boşa çıkarmak için Nadir şehir etrafında küçük bir birlik bırakıp Kars'a yöneldi ve 1735 yılının haziran ayının 21'inde Zengi çayı kenarında Osmanlı kumandanı Abdullah Paşa'nın ordusunu darmadağın etti.⁸¹Abdullah Paşa üzerindeki galibiyetten sonra Tiflis, Gence ve Revan şehirleri teslim olma kararı aldılar. "... Gence ve Tiflis garnizonları, onlardan serbest şekilde Türkiye'ye gitmelerine izin verileceği sözünü alarak, kaleleri savaşmadan Nadir'e teslim ettiler".⁸²Azerbaycan'ı Osmanlılardan aldıktan sonra Nadir, Ziyadoğlu neslinden olan Gence sakini Uğurlu Han'ı, Karabağ ve Gence'den sorumlu vali atadı. Revan'a ise Binbaşı Muhammet Rıza beyi vali tayin etti.

Nadir; kısa zaman içinde doğu Azerbaycan'dan, Rus ordularını geri çıkardı Şirvan'ı, Gence'yi, Kahetiya'yı (Gürcistan'ı), Revan hanlığını, Erzurum'u Osmanlılardan geri aldı. Afganlıları tepeleyip, işgal ettikleri topraklardan söküp attı. 1735 yılında Dağıstan'a hücum edip orayı zapt etti, Azerbaycan topraklarını tamamıyla işgalcilerden temizledikten sonra Muğan'da – Su-kavuşan da kurultay yaparak, kendini Şah ilan etti ve orada Azerbaycan Beylerbeyiliğini Dağıstan, Gürcistan, şimdiki Ermenistan, Şirvan, Karabağ, Çukur-set, Tebriz Beylerbeyiliğini de Azerbaycan Beylerbeyiliği adıyla birleştirip, tek Azerbaycan devletini yarattı.

Nadir Şah'ın iktidarı süresince ülke iç siyasetindeki önemli adımlarından biri merkezi otoritenin güçlenmesi ve ayrışmaya hizmet eden bölücü feodalitenin yok edilmesine yönelik toprak siyaseti idi. Bu, aslında devlet toprak gelirlerinin artırılması ve güçlendirilmesi, özel mülkiyetin ve feodallerin ekonomik ve siyasi konumlarının belirlenmesi çabasıydı.⁸³Merkezi otoritenin güçlenmesi için devletin toprak gelirlerini artırmaya çalışıyordu. Asker maaşlarının dışında büyük askeri seferlerin ağır giderlerini karşılaması için Nadir Şah, vakıf mülkünden dilediği gibi yararlanmayı düşünüyordu. Ülke genelinde kısa zamanda vakıf mülklerinin devlet tarafından hazineye

80 M.M. Astrabadi. Gösterilen eseri, s. 237-254.

81 T.T.Mustafazade. Gösterilen eseri, s. 197.

82 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, s. 409.

83 Arunova M.R. Aşrafyan K.Z. Gösterilen eseri, s. 67.

devredilmesi hakkında ferman verildi.⁸⁴ Nadir Afşar, konargöçerleri yerleşik düzene geçirerek, hayvancılıkla uğraşan boyları başka yerlere göç ettirmekle, onların ezeli topraklarına hazinenin lehine el koyuyordu.⁸⁵

Kaynaklardan edinilen çok sayıda bilgilerden Nadir Şah Afşar'ın emriyle birçok büyük feodallerin mülklerine el konulması sonuçta onların etkisinin kırılması, aynı zamanda güçlü devletin oluşması, ülke çıkarlarına hizmet eden merkezi otoritenin güçlendirilmesi süreciyle ifade edilmiştir. Böylesi büyük toprak sahiplerinden biri Samet Bey Tebriz'iydi. Muhammet Kazım'ın Tebriz vilayetinin vekili ve büyük güç sahibi adlandırdığı Samet Bey, Nadir'in emriyle idam edilmiş ve onun 160.000 tümen değerinde taşınır ve taşınmaz mal varlığına, 279.000 büyükbaş ve davarına el koyulmuştur.⁸⁶

Büyük toprak sahiplerinin etkisini sarsmaya çalışan Nadir'in diğer önemli işi vilayete içerden ve dışarıdan gelebilecek saldırıların karşısını almaktı. Bunun için de o, emir verdi ki, bundan böyle eyalet valileri ve o eyaletlerin hazine memurları kendi maaşlarını toprak bahşişi olarak değil, para olarak alacaklar. Bu hal, aynı şekilde beylerbeylerine de teşmil edildi ki, onların da maaşı yılda ortalama hesapla 1000 tümene yakın belirlendi.⁸⁷

Tahta çıktıktan sonra İran'ın şehir kasaba ve köylerinin ekonomik vaziyetiyle ilgilenen Nadir Şah, özellikle toprakların verimi, ekim işleri için yapılacak sulama kanallarının kurala konulması hakkında fermanlar verdi.⁸⁸ Akademisyen V.V.Bartold'un bu konuda şunları yazmıştır:

"Nadir Şah, Kafkasya'da Muğan çölündeki sulama hizmetiyle iz bırakmıştır".

Genel anlamda, Nadir'in çağdaşı veya Afşar tarihi çalışmış öyle bir yazar görülmemiştir ki, Nadir'in imar ve kalkınma işlerinden söz açmasın.

Nadirkulu, Türklerin yaşam ortamında doğup, büyüüp serpilmişti. Azerbaycan Türkçesi onun anadiliydi. Nadir Şah bu dilde konuşuyordu, askeri seferlerinde komutanlarıyla Azerbaycan Türkçesinde

84 T.M.Mustevi. Bakü Tarihine ilişkin orta yüzyıl senetleri. Bakü, 1967,

85 Arunova M.R. Aşrafyan K.Z. Gösterilen eseri, s. 68, M.Kazım. Gösterilen eseri, I. c. s. 166 a.

86 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, I. c., s. 766.

87 M.Kazım. Gösterilen eseri, s. 457.

88 Arunova M.R. Aşrafyan K.Z. Gösterilen eseri, s. 67.

anlaşıyor olması; Nadir Şah'a, anadilinde şiirlerin ithaf edilmesine konu olmuştur... Nadir Şah iktidara geldikten sonra bölgedeki Türk varlığının güçlendirilmesi için önlemler aldı ve iki bin Afşar'ın, Urumiye'den Ebiverd'e göç ettirilmesinin talimatını verdi.

Nadir Şah hakkında saygın kaynaklarından biri olan Muhammet Kazım Mervi'nin "*Âlem Ara-ye Naderi*" eserinde ise daha büyük rakamlar verilmiştir. Kaynakta tespit edilen bilgiye göre, Nadir Şah'ın emriyle Urumiye'den 4500 Afşar ailesi Horasan vilayetinden alınıp, Ebiverd ve Dergez'de yerleştirildi. Nadir Şah, aynı zamanda bölgedeki Kürtlerin ve Kaçarların da sayısını artırdı. Karabağ ve Gence'de yaşayan Kaçarların bir kısmını Astrabad'a göç ettirdi ve böylece de devletin kuzeydoğusunda Türk boylarının etkisi hayli genişlendi.⁸⁹

Nadir Şah'ın atalarının ve Batı Azerbaycan'dan göç ettirilen Afşarların yurt edindiği Dergez ve onun civarı yeteri kadar elverişli topraklardı. Dergezi çevreleyen geniş ve verimli araziler vardı. Bu bölge; kuzeyden Türkmenistan, güneyden Meşhet, Koçan, doğudan Serehs, batıdan Türkistan, Boznurd şehirleriyle çevreleniyordu. Dergez'in hinterland'ında yer alan Kelat, Lutfabad, Capuşlu, Bocrurd ve diğer yurtlarda çok sayıda Afşar ve diğer Türk boyları yerleşmişti. Dergez ovası verimliliğiyle seçiliyordu ve buraları böğürtlen ve karağat bitkileriyle kaplıydı. Dergez bu bitkilerin meyvesiyle ünlüydü. Koçan dağlarının kuzeyinden doğan Dedunger nehri Dergez'den ve civarındaki yurtlardan geçiyordu. Bölgede başka çaylar da vardı ve hepsi bu bölgenin panoramasını çiziyordu.

Nadir Şah'ın ait olduğu Kırklı oymağı, kış aylarını Dergez'de, Allahu-Ekber dağlarının kuzeyinde, yazın ise Kebkan yöresinde yaşamlarını sürdürüyordu.

Bu bölgede Afşarların yurt edindiği yerlerden biri de Kelat'dır. Bu yer doğal coğrafi koşulları ve elverişli savunma olanakları bakımından Nadir Şah'ın da dikkatini çekiyordu. Yöre yumurta biçiminde olup her yanı sert dağlarla çevrilmişti. Bu sıradağlar yüksek ve sert muhafaza duvarlarını hatırlatıyordu. Az sayıda ordu kuvvetiyle bu bölgeyi güvenli şekilde ve uzun süre korumak olasıydı. Sonralar Nadir kendi hazinesini korumak için burayı tahkimleştirdi. Nadir bu yörenin bayındırlık işleriyle de uğraşıyordu. Günümüzde bu havalı daha çok "*Kelatı Nadir'i*" diye bilinir.⁹⁰ Mintikanın kuzeyinde

89 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, c.I. Tahrân, 1358, s. 4-5.

90 M.M. Astrabadi. Gösterilen eseri, s. 411.

Etek-sahrası, doğusunda Serehs, güneyinde Meşhet, batısında Dergez yerleşmişti.

“Kelat” sözü kadim Türk sözüdür, sığınak, ambar, yurt anlamlarına gelir. Kelat mıntıkası Hazar Mescit dağıyla çevrilmiştir. Bu dağ çıplak dağdır. Bölgeye sıradağların içinden geçen iki giriş yolu vardır. Bu yollar da o kadar dardır ki, orayı bekleyen az sayıda sınır muhafızları çok sayıda orduların önünü kesebilir. Yerleşim olanakları yiyecek kıtlığını da gidermeğe uygundur. Kısaca, Kelat, Nadir’in çocukluğunun ve gençliğinin geçtiği yurtlardan biridir ve bu yörenin doğal savunma koşullarını o, her zaman önemsemiştir.

Belirtmemiz gerekir ki, İran’ın bugünkü kuzey sınırları 19. yüzyılın sonlarına doğru biçimlenmişti. Günümüzdeki sınırlar 1879 yılında Ahal’da Rusya ile İran arasında imzalanan barış anlaşmasıyla çizilmişti. Ancak Çar ordusu, Nadir’in çocukluk yıllarının geçtiği Kelat’ın mümbit coğrafya koşullarını görüp Kelat’ı Rusya sınırları içine katmak istedi. Bunun karşılığında Çar Rusya’sı şimdiki Azerbaycan’ın Muğan çöllerinin büyük bir kesimini İran’a verilmesini teklif etmişti. Bu konu, ilginçtir İngiltere parlamentosunda da tartışmaya neden olmuş ve İngiltere; Kelat’ın, Çar Rusya’sına bırakılmasına karşı çıkmıştı.⁹¹

Afşarların yurt edindiği toraklarda yetiştirilen üzüm ve kavun çevrede ün yapmıştı. Denilene göre, Nadir Şah bütün yaşamı boyu iyi atın ve iyi kavunun vurgunu olmuştu. Dünyaca bilinen Karabağ atlarının yanı sıra ‘*Dilboz*’ at cinsinin Nadir Şah’ın ürettiği söylenir. Olabilsin ki, onda kavuna olan düşkünlük de yalnız Afşarların yerleştiği topraklarda yetiştirilen kavunların tadıyla bağlıydı.

Denilenler Nadir-kulu kişiliğinin gelişimi için yerli çevrenin dinamikleriydi. Nadir, İran/Azerbaycan coğrafyasında büyümüşü. Dönemin toplumsal ve siyasal iklimi, keskinlikleri, çelişkileri de Nadir karakterinin biçimlenmesine, kendi hayat yolunu çizmesine hükmediyordu.

91 H.Sadık. “Türkiye’nin Kafkasya siyaseti” Bakü, 1998, s. 42.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUĞAN KURULTAYI, NADİRİN ŞAH İLAN EDİLMESİ, DİN REFORMU ÇABLARI VE DIŞ DEVLETLERLE İLİŞKİLERİ

Taç başa zarafet verse de akıl vermez. Başın tacı akıldır.

Nadir Şah Afşar

3/1 Muğan kurultayı ve Nadir'in Şah ilan edilmesi

1735 yılında Dağıstan yürüyüşünden elde ettiği galibiyetinin verdiği özgüvenle Nadir Şah, Azerbaycan'ı tamamıyla denetimi altına aldı. Kazandığı zaferlerle halktan saygı görmesi, Nadir Afşar'a, iktidarını resmen ilan etme kararını aldırdı. Devlet başkanı ve askerlik yeteneğiyle ülkesini dış ve iç tehditlerde korudu. Bu halk desteğiyle ideallerini hayata geçirmek için en uygun vaktin geldiğini anladı. O, emretti ki: “*Hanlar, Sultanlar, ona tabi olan bütün eyaletlerden ve şehirlerden muteber, adlı, şanlı insanlar Muğan'da toplansınlar ve onun gelmesine hazır olsunlar*”.⁹²

O, saltanat naibi (vekili) adlandırılrsa da, gerçek egemenlik onun elindeydi. O tarihte halkta Safevi hanedanlığına eğilim hâlen güçlüydü. Bir kısım yazarlar; bedenen zayıf olan III. Şah Abbas'ın küçük yaşlarında vefat etmesinin, Nadir'e kendi iktidarının yolunu açtığını söyler.

Bununla birlikte Safeviler devletinin egemenliğinde olan toprakları denilebilir ki, Nadir kılıcının gücüyle geri almıştı. Ülke ve devlet onun bahadırılığı sayesinde yeniden varlık kazanmıştı. Kurultayın olacağı yer olarak Azerbaycan'ı işaret etmesi, Azerbaycanlı bir Türk olmasının belirgin göstergesiydi. Azerbaycan'da kurultayın

⁹² Ter-Avestisyan S. Gösterilen eseri, s. 15.

yapılacak olması kendi toprağına bağılığından kaynaklamaktaydı. Yine örgütlenme işinde civar ahalinin de Azerbaycan Türklerinden ibaret olması Nadir'i bu tercihe zorluyordu. Bu durumda, Nadir'in şahlık tacını başına koyması, Azerbaycan Nadir Afşar devletinin temellerinin atılması yalnız Muğan'da gerçekleşti.⁹³

Şahlık taht, tacının çözüm bulacağı bu önemli kurultay; Meşhette, İsfahan'da değil de Muğan'da, Azerbaycan topraklarında geçirilmişti. Nadir'in kurultayı Azerbaycan topraklarında düzenlemek istemesi; Güney Kafkasya'nın bir defada zaptı, Batı Azerbaycan'ın Osmanlılardan geri alınması, Rusya'nın Azerbaycan'ın doğusundan kovulup çıkartılması ve Dağıstan'ın ilhak edilmesinin bilinçaltında Nadir'in Azerbaycan Türklerine aidiyetini göstermek arzusu yatıyordu.

Muğan toplantısının geçirilmesi için çok büyük örgütsel işler yapılmıştı. Hemen bu geniş arazide Nadir'in emriyle 12 bin çadır kurulmuştu. Nadir'in çadırı ise özel olarak Gazvin'de hazırlanmıştı. Çadırın 12 direği vardı. Bu, 12 İmamın sembolüyüdü. Çadırın uzunluğu 50 metre, genişliği 15 metreydi. Çadırın içi de kıymetli mücevheratla, altın ve gümüşle süslenmişti. Aynı şekilde Nadir 100 bin nakışlı hediye, 12 bin altın ve kıymetli taşlarla süslenmiş '*kembentler*' hazırlatmıştı, büyük miktarda pahalı kumaşlar toplattırıp, davet olunmuş konuklar için getirilmesine talimat vermişti.⁹⁴ Aynı şekilde bu arazide hamamlar, pazarlar, mescitler vs. yaptırdı.

Bütün bunlar Nadir'in yalnız Azerbaycan'da geçireceği kurultaya büyük önem verdiğini gösteriyordu. Bunun Azerbaycan'a yakışır olduğunu bütün konuklara göstermek istiyordu.

26 Aralık 1735 yılında vilayetlerin yöneticilerini, hanları, beyleri, din bilginlerini, ülkesinde bulunan dışişleri mensuplarını Muğan çölüne davet etti. Nadir Su-kavuşanda Muğan kurultay (Milli Medis), meydana getirerek 100 bin kişi toplamıştı. Elbette, bu sayıya ordu da dâhildi. 20 bin konuk çağrılmıştı. Gelen konukların her birine ayrı, ayrı çadırlar kurulmuştu. Ramazan bayramına bir gün kalmıştı.

Nadir 1736 yılının Ocak ayının 12'sinde Muğan ovasına geldi. Kurultaya Nadir'in oğulları ve kardeşi de katılmıştı.⁹⁵ Burada önce büyük şenlikler geçirildi.

93 M.M. Astrabadi. Gösterilen eseri, s. 364

94 M.Süleymanov. Gösterilen eseri, s. 291

95 Lökkart L. Nadir Say. Bakü, 2013, s.167.

Ramazan bayramı kutlanıyordu (14 Şubat) Buraya Rusya, Osmanlı ve diğer devletlerden de temsilciler davet edilmişti. Nadir Şah'a yakın yedi kişilik heyet, kurultay delegelerine dönüp:

*Nadir Horasana gidip, Kelat'ta yaşamak, askeri seferlerden el çekip, ibadetle uğraşmak düşüncesinde olduğunu... Nadir'in vatan topraklarından yabancı orduların çıkarılmasını ve yeniden Tahmasp Mirza'nın iktidara getirilmesini...*⁹⁶ Eğer Tahmasp Mirza iktidara gelmek istemezse, Safevi hanedanının bir varisini şahlığa getirilmesini teklif etti.

Kaynaklarda gösterilir ki, toplantı katılanlarına düşünmek için 3-4 gün süre verildi. Tabii ki, bu bir anlamda kamuoyu yoklamasıydı ve gelişmelere uygun strateji oluşturma hedefleniyordu. Bunun sonucu gibi toplantı temsilcilerinin büyük çoğunluğu ülkenin Şahlığına yalnız Nadir'in layık olduğu düşüncesini ileri sürdü.

M.Kazım, “Âlem Ara-ye Naderi” eserinde anlatıyor ki, Nadir'in şahlığa adaylığı dört gün istişare olundu.⁹⁷Bazı düşünce ayrılıklarının giderilmesi için kaçınılmaz şekilde Nadir'in yandaşları bu insanları ciddi biçimde cezalandırdı. Böylece, toplantı delegelerinin önemli çoğunluğu Nadir'in Şah seçilmesinin isabetli bulduklarını beyan ettiler. Nadir ise Şah seçileceği takdirde kurultay delegelerinin karşısına bazı önkoşullar ileri sürdü. Bu kez yakın adamları tarafından yeniden kararlar kurultay delegelerine ulaştırıldı. Onlar Nadir'in koşullarının kabul görmesi halinde Şah seçilmeye istekli olabileceğini beyan ettiler. Bu şartlarda mealen deniliyordu ki:

Ayanlar, hanlar, oymak liderleri bilsinler ki, eğer Nadir'in, Şah olmasını rica ediyorsa Nadir'in sert yönetimi kabul etmelidirler. Aynı şekilde Şah Tahmasp'ın ve onun evlatlarını, taht, tacın varisi gibi ret etmelidirler. İkinci şart ondan ibaretti ki, Şii mezhebinin yerine Caferi mezhebinin kabulü hayata geçirilmeliydi. Çünkü bu mesele Osmanlı ile Safeviler arasında acı kayıplara, savaşımlara neden oluyordu. Nadir, mezhep ayrılığı giderilirse dünyada Turancılık ülküsü daha da gelişir diye hesap ediyordu. Osmanlı devletiyle olan husumet, savaşlar ortadan kalkar. Üçüncü şartta ise Nadir'den sonra ülke taht tacına onun evlatlarından biri, ya da Nadir hanın temsilcilerinden biri çıkabilirdi.

Bu şartları kabul edeceklerine dair onlar yemin etmeliydiler. Bu şartlar kurultaya katılanlar tarafından 3-4 gün tartışmaya açıldı.

96 Lökkart L. Nadir Say. Bakü, 2013, s.167

97 M.M. Kazımı. Gösterilen eseri, s.716

Toplantı delegelerinin önemli çoğunluğu Nadir'in Şah seçilmesine taraftar oldular.⁹⁸

Tartışmaya açılan bütün şartlar kabul olunduktan sonra Muğan kurultayından Nadir'in, Şah olması kararı alındı. Nadir bununla da yetinmeyip, kurultay delegeleri arasında görüşmelerin sonuç bildirgesi mahiyetinde tüm koşulların yazıya geçirilmesi emrini verdi. Bu yazılı belgenin "*mehzername*" (katılım belgesi) veya "*vesika-name*" (şahadetname/protokol) gibi bilinir. Bununla, bütün katılımcılar bu vesika-nameye imza attılar. '*Vesika-namenin*' Mirza Muhammet Han Astrabadi tarafından hazırlandığı da kaynaklarda bildirilir.

Dünyada, orta yüzyıl tarihinde böyle bir muhteşem kurultay ne Nadir'den önce ne de Nadir Şah'tan sonra tekrar edilmemiştir. Nadir kendi dönemine uygun olmayan "*demokratik*" bir seçimle şahlık tahtına sahip oldu. Dünyada iktidarı elinde tutan hiçbir hükümdar orta asırlarda böylesi demokratik bir seçim usulünden istifade etmemiştir. Bu, bir yenilik, benzeri görülmemiş bir olaydı.

Taç giyme töreninin Şubatın 26'sında (yeni takvimle Martın 9-10'u C.H.A.) yapıldığını bildiren A.Kretatsi bunun nedenini, mührün ve sikke kesilmesi için kalıbın hazır olmamasında, ayrıca Nadir'in müneccimlerinin ay takviminin 25'inci gününün (Şubatın 26'sı) çok iyi gün olmasını bildirmesinde görüyordu. ⁹⁹Buradan bir kez daha anlaşılıyor ki, uzun yıllar tarihi metinlerde yazılanların aksine, Nadir Nevruz bayramında değil, Ramazan bayramında Şah seçilmiştir.

Onun bildirgesini(manifestosunu) Tahmasp Han Celayir halka duyurdu.

Bu karardan sonra Nadir, egemenliği bir Şah gibi kabul etmeye razı oldu. Ve yazılı şekilde *vesika-name* hazırlandı. Tüm konuklar tarafından; Hanlar, Şeyhülislam, Gaziler ve başkaları tarafından imzalandı.

Nadir Osmanlı devletiyle antlaşma yapılmasını Muğan toplantısındaki temsilciler ile de müzakereye açtı. İki devlet arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi amacıyla 5 şarttan ibaret müzakereye belge çıkarıldı.

1. Safeviler kendi iradeleriyle önceki Şii mezhebinden vazgeçecekler, Sünniliğin yeni kolu olan İmam Cafer fıkına bağlanıp Caferilik yolunu seçecekler.

⁹⁸ Lokkart L. Gösterilen eseri, s. 171.

⁹⁹ A.Kretatsi. Gösterilen eseri, s. 255-256.

2. Kâbe’de İslam’ın 4 mezhebinin sütunu olduğu için teklif olunuyordu ki, İmam Cafer mezhebi için de 5. sütun oluşturulsun ve Caferiler de Mescidi-i Haramda namazlarını kılabilirler.

3. Her yıl Mekke’ye hac ziyaretini yerine getirmek isteyen İranlılar için Hac kervanlarının Emir’i tayin edilsin ve İranlı zevvar(hacı adayları) kervanlarının Emir’inin yetkisi Mısır ve Şam kervanları Emir’lerinin yetkisine eş tutulsun.

4. Her iki tarafta tutulan esirler salıverilsin, bu esirlerin satılmasına ve alınmasına izin verilmesin.

5. Her iki devletin karşılıklı başkentlerinde temsil heyeti (vekilliği) tesis edilsin.¹⁰⁰

Bu bilgi, belge bize bir daha kanıtlıyor ki, Muğan kurultayında Nadir, Şah seçilmesiyle Osmanlı devletiyle olan ilişkileri de yoluna sokmak ve dünyada Turancılığı, Türkçülüğü birleştirmek niyetini taşımıştır. 1736 yılının Mart ayının 6’sında Osmanlı devletine yeni atanmış elçi Abdalbaki Han, büyük temsil heyeti ve Baş molla Ali Ekber’le birlikte İstanbul’a yola koyuldular.¹⁰¹ Onlar Nadir’in Şah seçilmesi ve Caferi mezhebinin mahiyeti hakkında Sultan’a bilgi verdiler. Hatta Nadir Şah bu şartların kabul edilmesi durumunda ‘kendi imparatorluğunu Osmanlılarla birleştirmeyi’ vaat ediyordu.

Tabii, bu kendi zamanı için çok büyük bir adımdı. Uzun yıllar Osmanlılarla olan anlaşmazlıkların giderilip, mezhep ayrılığının ortadan kalkması halinde iki büyük Türk imparatorluğunun birleşmesine hiçbir gerekçe kalmıyordu. Bu teklif Nadir’e kadar ve Nadir Şah’tan sonra da hiç bir İran Şah’ı ve Türk sultanları tarafından ileri sürülmemiştir.

Nadir’in taç giyme günü onun adına “*Take Nüsre*” (zafer tuğu) hazırlandı. Zafer Tuğ’unun üzerinde “*Allah’ın gölgesi İran Şah’ı Nadir’i Devran*” yazıldı. Taç giyme günü debdebeyle geçti ve üç gün, üç gece şenlik oldu.

1736 yılı Nisan ayının ortalarında Nadir Şah Muğan ovasını terk ederek Kazvin’e yola düştü. Böylece, Nadir Şah Azerbaycan’ın Muğan kırında, Kür ve Aras çaylarının kavuştuğu Cavad kazasında Türklerin ecdatlarına layık büyük toplantı geçirmekle kendini Şah ilan edip, Azerbaycan Nadir Afşar imparatorluğunu yarattı. Bu imparatorluğa, Azerbaycan (Gürcistan, şimdiki Ermenistan, Dağıstan),

100 Lokkart L. Gösterilen eseri, s. 174-175

101 Yine orada, s.181.

İran, Türkiye'nin doğusu, Afganistan, Irak'ın güneyi, Fars körfezi ve İran körfezi ülkeleri (Bahreyn, Kuveyt) ve sair topraklarda dâhildi. Nadir Şah'ın kurultayı Azerbaycan'da yapması, bir çağrısıyla bütün bölgelerden 100 bin kişiyi Azerbaycan'a toplaması, salt bu toprakları Azerbaycan adına fethetmesi, Azerbaycan etrafında birleştirmesinin en belirgin göstergesiydi. Başlı başına Muğan'da Nadir Şah büyük Azerbaycan Beylerbeyiliğini yarattı. Başkenti Tebriz olan Azerbaycan Beylerbeyiliğine ezeli Azerbaycan toprakları ve onun tabiliğinde olan Gürcistan (Kartli ve Kahetiya), şimdiki Ermenistan, Dağıstan'ı da topraklarına katıp, kardeşi İbrahim Han'ı Beylerbeyiliğin valisi tayin etti.

Nadir Şah kurucusu olduğu devletin başşehrini Şii mezhebinin kurucusu İmam Rıza'nın türbesinin bulunduğu Meşhet şehrini seçti. Amaçlanılan imparatorluğun yalnız İslam birliği değerleri etrafında kurulduğunu göstermekti. Devlet 4 büyük vilayete bölündü: *Azerbaycan, Irak, Horasan ve Fars Beylerbeylikleri*.

3/2 Nadir Şah'ın dini reform çabaları. Necef' de Mezhep Meclisi

Eğer siz Caferi mezhebini kabul ederseniz, ben kendi imparatorluğumu Osmanlı imparatorluğuyla birleştiririm.
(Osmanlı Sultanına gönderdiği mektuptan)

Nadir Şah Afşar

1743 yılının Aralık ayında Nadir Şah, hanımı Şah Sultan Hüseyin'in kızı Raziye Beyimle Kербela'ya geldi. Kербela'da imamların mezarlarını ziyarete dip, secdegâhın bakımı için 20.000 tutarında para ayırdı.¹⁰²Kelat yoluyla Necef'e gelip, buradaki bütün kutsal dergâhların dini âlimlerinden oluşan bir kurul yarattı. Sünni ve Şii tarikatları arasında olan anlaşmazlıkların ortadan kaldırılması için talimatlar verdi. Necef' de İmam Rıza'nın anıtmezarını ziyaret edip, onarımını yaptırdı.

Mezhebi-Mecliste bu dini kurul, vesika(protocol) yazdılar ve Osmanlı devletine elçi gönderip, 5 madde hakkında onların da onayını talep ettiler.

102 M.Süleymanov. Gösterilen eseri, s. 387

Osmanlı devleti dört şartı kabul etti. *Mezhebi Caferi'yi* mülki müzakereye bıraktılar. İran, Belh, Buhara vs. Müslüman şeyhleri bu şartı müzakere etmek için Osmanlı payitahtına gittiler.

Savaş meydanlarında yenilgi acısı tatmayan bu büyük insanın, toplum yaşamında ilgilenmediği hiçbir sosyal alanı yoktu. Özellikle orta yüzyıllarda Müslüman yönetim sisteminin mahiyetini belirleyen İslam'a yamanmış mevcut stereotipleri yok etti. Kendi Müslüman vecibe ve ibadetlerini düzenli olarak yerine getirse de, İslam ulema ve fakihlerini devlet yönetiminden uzaklaştırarak fiilen dünyevi münderiçli(içerikli) kudretli bir imparatorluk yaratabildi. Şia mezhep devletçiliğini bir tarafa bırakarak tek bir mezhebin hükümferma olması yönünde çeşitli düzeylerde çalışmalar yürüttü. Nadir, İslam'ın halifesi gibi dinsel egemenliği de temsil eden Türk Sultanı Mahmut ile yazışmalardan sonra 6. İmam Cafer Es-Sadık'ın adıyla bağlı olan Caferiliğin resmi tarikat gibi kabul edilmesi için çaba sarf etti.

Hanefi, Şafii, Hanbelî ve Maliki mezhepleri gibi, dört ünlü mezheple beraber, Sünniler Caferi mezhebini de fiilen tanıdılar. Caferiler adı anılan Sünni ekolüne inananlarla birlikte, Kâbe civarında namaz için ayrıca yer (makam veya musalla) almışlardı. Bütün bunlar Nadir'in müstesna faaliyetinin sonucuydu.

Dinin her zaman, özellikle Nadir Şah döneminde çok önemli ihtiyaç olduğunu dikkatinize sunup, bu konunun üstünde biraz daha durmak istiyorum. Malumdur ki, döneminin en kudretli ve muhteşem devletinin başı olan Osmanlı Sultanı; aynı zamanda Müslüman dünyanın halifesi gibi "*emir-elmüminin*" (müminlerin emir'i) olmasıyla da dinsel otoriteyi temsil ediyordu. (1517 yılında Mısır'ın fethinden başlayarak). Ve de bu yüzden Nadir Şah, dini taleplere ilişkin konuları Osmanlı Sultanıyla doğrudan konuşmak yolunu seçiyordu.

Nadir Şah, bu mesele için özel talimatıyla görevlendirdiği temsil heyetini İstanbul'a göndermişti. Osmanlı'da, Sultan I. Mahmut'un emriyle Bağdat valisi Eyyübi Ahmet Paşa ve Osmanlı âlimlerinden Bağdatlı Abdülbekket Abdullah Suveydi'yi, dinde müşterek oluşturma için Necef'e yolladı. Suveydi'den başka, Afgan müftüsü ve Buharalı altı Sünni din bilgini de Necef'e geldi. Nadir Şah'ın isteğiyle yetmiş tanınmış Şii molla ve uleması da Necef'te toplandı. Nadir Şah, Suveydi'yi vekil tayin ederek dinin seçkin temsilcilerinden hak yolunun her iki tarafa (Sünni ve Şii) uygun, kabul ve onayını istedi, Suveydi; dört reşidi halifenin üstünlüğü, Ehlibeyte saygı duyulması

ve ‘siğenin’ yasaklanmasına ilişkin konularda da meslektaşlarıyla anlaştı. Anlaşma Nadir Şah’a takdim edildikten sonra o muvafık, Şah fermanını verdi. Türkiye’de 2001 yılında yayınlanmış “*Türk Hakanları ve Sultanları*” kitabının Nadir Şah’a ait olan bölümünde verilmiş bu fermanın metnini burada kısaltılmış olarak takdim ederim:

*

“Önce Allah’a sığınırım. Bilin ki, Şah İsmail Safevi 1501 yılında ortaya çıktı. Cahil halktan bir kısmını yanına topladı. Bu yalancı, dünyayı ve nefsinin isteklerini ele geçirmek için Müslümanlar arasına fitne ve fesat soktu. Ehlibeyti sevmeyi, ‘*Rafiliği*’ ortaya çıkardı. Burada konu Muhammet peygamberin ‘Gâdir-Hum’da’ – Ben size iki emanet bırakıyorum, biri Kuranı-Kerim, diğeri ise Ehlibeyt – diye seslendirdiği kelimelerden gider. Çünkü o Ehlibeyti sevmeyi Kuran’a biat etmek kadar gerekli sayıyordu. (*Rafiler* de ılımlı Şiiliğe ait olup “inkâr eden” demektir). Yani Ebubekir’in ve Ömer’in halifeliğini inkâr edenlere ‘*Rafiler*’ diyorlardı. Bu durum Müslümanlar arasında büyük bir ayrılık yarattı. Münafıklığa ve düşmanlığa neden oldu. Öyle oldu ki, kâfirler rahat ve korkusuz yaşıyor, Müslümanlar ise birbirini yiyor, birbirinin kanlarını, namusuna zarar veriyordu. Hele Muğan ovasındaki toplantıda büyük, küçük, hepiniz, beni Şah seçmek istediğinizi kabul etmemin karşılığında siz de Şah İsmail zamanından beri İran’da yer almış bozuk inançlardan ve boş sözlerden vazgeçeceğinizi bildirmiştiniz. Mübarek dedelerimizin mezhebi olan mübarek adetlerimiz olan dört halifenin hak ve doğru olduğuna kalbimizle inanacağımıza ve dille de ikrar edeceğimize, bunları söylemekten, kötülemekten çekineceğimize ve dördünü de seveceğinize söz vermiştiniz. Bu hayırlı işi kuvvetlendirmek için seçilmiş âlimlerden, dinine bağlı yüksek zatlardan sordum. Hepsisi dedi ki, Peygamberimiz... Hak yoluna çağırdığı günden beri dört halifenin her biri dinimizin yayılması için canlarını ve mallarını feda ettiler ve bu yolda çocuklarından, amca ve dayılarından ayrıldılar, her söze, iftiraya ve oka sine gerdiler. Böylece de, Allah’ın resulünün özel sohbetleriyle şereflediler... Yahşilerin Efendisi vefat ettikten sonra ümmetin işlerini görenlerin sözbirliğiyle, hilafete birinci halife, mağara kardeşi *Ebubekir* getirildi. Bundan sonra yine razılıkla *Ömer Faruk*, sonra altı kişi arasından *Zinnereyn Osman ibn Affan*, daha sonra Allah’ın aslanı *Ali ibn Ebu Talip* halife oldular.

Bu dört halifeden her biri kendi halifelikleri zamanı birbiriyle her tür ayrılık lekesinden temiz idiler. Kardeşlik ve birlik içinde İslam memleketini kötülükten ve müşriklerin kininden korudular. Bu dört

halifeden sonra Müslümanlar iman ve itikatta bir idiler. Ne kadar zaman ve asırların geçmesi ile İslam âlimlerinin oruç, hac, zekât ve başka işlerde ayrıldıkları olsa da, inanılacak şeylerde, Resullulahı ve onun Ashabını sevmekte ve hepsini temiz olarak tanımakta hiç bir kusur ve noksan, bozukluk ve döneklık olmadı. Şah İsmail'in tarih sahnesine çıkmasına kadar bütün İslam memleketleri böyle saf ve temizdi. Siz derin aklınız ve temiz kalbinizin ışığı ile '*Ashabı İkrâm'a*' sövmek ve Rafizî olmak yolunu bıraktınız. İslam dininin dört temel direği olan dört halifenin sevgisi ile kalplerinizi süslediniz. Buna göre ben de bu söz verdiğimiz beş kararımızı... Büyük İslam Pa-dışahına, kardeşimiz, Rum memleketlerinin sultanına bildirmeye söz veririm... Böylece, anlaşıldı ki, bütün bu Rafizîlik ve bidatler ve ayrılıklar Şah İsmail'in çıkardığı fitnelerden doğmuştur... Ta Şah İsmail'e kadar bütün Müslümanlar reşidi-halifeleri hak bilirdiler... Mübarek isimlerini

Söylerken ve yazarken '*radiy Allahu anhum*' derlerdi.

Derin âlim ve üstünlerin kendi Mirza Muhammet Ali hazretlerine emrettim ki, bu Fermanı-hümayunumuzu bütün İran şehirlerine yaysın, milletim de işitsin ve kabul etsin. Bunu kabul etmemek ve buna karşı gelmek Allah'ın azabına ve Şehinşah'ın gazabına neden olacaktır".¹⁰³

*

"*Necef vakıası*" gibi tarihe geçen Nadir Şah'ın bu fermanının bazı iddialarını tartışmaya açmak mümkün olsa da, kendi zamanının ruhuna uygunluğu hiç bir şüphe doğurmuyor. Evvela, bu belge Nadir'in din olgusunu asker ve siyaset ilişkileriyle uzlaştırma becerisini ifade ediyor.

Nadir Şah'ın hem dini, hem siyasi, hem de askeri alanda yönettiği siyaset yalnız Turan ve İslam âlemini birleştirmek olmuştur.

Tarihi kaynaklarından anlaşılmaktadır ki, Nadir Hindistan'dan getirdiği altın tahtı (Nadir Tahtını), ilk olarak, bir halife olarak Sultan I. Mahmut'a hediye etmiş, Sultan ise Nadir'e İngiltere'de kıymetli taşlarla bezenmiş altın hançer, altından yay ve sadak hazırlatmıştı (Topkapı sarayında muhafaza edilmektedir). Hatta bu da anlaşılmaktadır ki, bir daha tekrar ediyorum, 1740 yılında Nadir, Sultana böyle bir mü-

103 Türk hakanları ve sultanları, İstanbul, 2001.

racaatla mektup göndermişti ki: “...eğer siz Caferi mezhebini kabul ederseniz ben bütün memleketlerimi Osmanlıya katarım”.¹⁰⁴

Nadir çoğu zaman içişlerini ve askeri seferlerini, dini motiflerle zenginleştirdiğinden onun, genellikle İslam dinine ve açılımlarına olan bağını geniş açıdan irdelemek isterim.

Nadir Şah'ın yaşamını ve dünya görüşünü araştıran çok az tarihçi bulunur ki, onun dinle olan ilişkisine değinmesin. Çünkü toplumsal yaşamın birçok alanlarında olduğu gibi, din algısına Nadir Şah tarafından bir dizi yenilikler getirilmişti. Aslında, Nadir Şah'ın iktidara gelmesiyle devlet, din ilişkilerinde yeni bir süreç başladı. Nadir Şah, Safevi Şahlarından farklı olarak, dine geleneksel tutum takındı.

Nadir Şah'ın dinle ilişkisini ve dine bakışını değerlendirirken bir dizi argümanlar önem kazanıyor. İlki Nadir Şah'ın dine olan bakışıdır. Nadir Şah, dinin toplum içinde ki, konumuna radikal değişimler getirse de bu alanda yenilikler ileri sürse de, tüm varlığıyla Allah'ına inanan, peygamberini tanıyan bir insandı. Bir yandan Horasan'ın dini ortamı, diğer yandan ailesinden aldığı dini terbiye Nadir'in dinle olan ilişkisinin şekillenmesinde etkisini göstermişti. O, tevekküle sığınan insan değildi ve bütün isteklerini gayret ve emeğiyle elde etmeğe çalışıyordu. Savaşlarda vuran kolunun kuvvetini, Yaratanın vergisi olarak görüyordu ve her başarısını Tanrıdan diliyordu. Her savaşa atılmadan önce yüzünü göklere kaldırıyor ve en zor anlarında Allah'tan yardım diliyordu. “*Âlem Araye Naderi*” de Nadir'in Tanrıdan yardım dilemesi ve ona şükranlığını bildirmesi hakkında çok sayıda belge vardır. Bu eser de Nadir Şah'ın dilinden Allaha müracaatla çok sayıda şiir koşuklarına rast ediyoruz. Bunlar da Nadir Şah'ın dinine bağlılığının bir ispatıdır.

İlgi uyandıran diğer bir konu Nadir Şah döneminde din ve devlet ilişkileridir. Yukarıda belirttiğim gibi, Nadir Afşar devleti, dünyevi devletti. Safevi hanedanlığından farklı olarak, Nadir Şah; devleti, dini ideoloji üzerinde kurmamıştı ve halkın yönetilmesinde dini kurallar belirleyici değildi... Nadir Şah; dini, devletin yönetiminden uzaklaştırdı, din adamlarının devlet işlerinin yürütülmesinde olan müdahalelerinin önü alındı. Din, devletin resmi ideolojisi olmak çerçevesinden çıkarıldı. Ruhanilerin yetkileri önemli derecede azaltıldı ve onlar devlet yönetiminde biçimsel (şekli) görevler aldılar. Devlette *baş imamlık* makamı kalsa da, o ve diğer yüksek din görevlileri önceki

104 M.M. Astrabadi. Gösterilen eseri, s. 211.

yetkilerini kaybettiler. Nadir Şah'ın iradesi devletin idare edilmesinin nüvesine çevrildi. Onun döneminde din adamları devlet kurumlarından gönderilerek asli görevleri camilere çekildiler.

Nadir Şah, İran'da Şeyhülislamlık makamını yarattı. Öyle ki, Meşhet şehrinde tüm Şia mezheplerini birleştirerek tek merkezden yönetilmesini sağladı. Bu durum kendi dönemi için çok ileri bir adımdı.

Nadir Şah'ın dinle olan ilişkileri meselesinde merak uyandıran meselelerden biri de onun hangi (Sünni' mi, Şii' mi?) mezhepten olmasıdır.

Nadir Şah hakkında çalışan araştırmacıların geneli onun Şii mezhebine ait olduğunu göstermişlerdir.¹⁰⁵

Nadir Şah'ın ünlü araştırmacılarından olan L.Lokart onun hangi mezhebe ait oluşuyla ilgili açıktan düşüncesini söylemese de, Şii olmasına da kuşkuyla yanaşılıyor.¹⁰⁶Buradan bir ihtimal öne çıkıyor ki, yazar, Nadir Şah'ın Sünni olmasına daha eğilimlidir. L.Lokart incelemesinin bir başka yerinde işaret ediyor ki, Nadir'in ordularının büyük bir bölümünü Sünni Afganlılar ve Türkmenler oluşturuyordu ve bu yüzden de Nadir, Şah Tahmasp'ın yandaşlarından korkmuyordu.¹⁰⁷Bu düşünce de yukarıda yazılanı doğrulamaya gerekçe olabilir.

Altını çizmemiz gerekir ki, batılı yazarlar, Afşarları da Sünni saydıkları Türkmen boylarının uzantısı, bileşeni sayıyorlar. Aslında, her iki grup araştırmacının Nadir Şah'ın bu veya diğer mezhebe ait olması hakkında söyledikleri düşüncelerin temeli vardır. Evvela Nadir Şah her iki mezhebe saygı duyuyor ve bu mezheplerden hiçbirinin yolunu izlemiyordu. Sözelimi Nadir Şah, Şia değerlerine saygı duymasının yanında ziyaret yerlerinin bakımına da özel ilgi gösteriyordu. "*Tarih-e cahan koşa -ye Nader-i*" de olan birkaç bilgi bize gösteriyor ki, Nadir Şah defalarca İmam Rıza mezarının onarımı için talimat vermiş ve gerekli olan bütçeyi ayırmıştı.¹⁰⁸Nadir ordusuyla, Meşhedi Melik Mehmet'in kuşatmasını yarıp burayı kurtardıktan sonra İmam Rıza'nın türbesini imara açtı. Onun emri doğrultusunda camii türbesinin tamiri yapıldı, türbenin kubbesi yeniden altın renge

105 Lokart L. Gösterilen eseri, s. 331.

106 Yine orada. s. 332.

107 Lokart L. Gösterilen eseri, s. 332.

108 M.M. Astrabadi. Gösterilen eseri, s. 711.

boyandı ve türbenin güney kısmında yeni bir minare yükseltildi. Nadir Şah, ayrıca türbeye çok sayıda pahalı hediyeler bağışladı.

Herat'a sefer etmeden önce Nadir fethi kolaylıkla yerine getirirse, İmam Rıza türbesini bir kez daha imar edeceğini niyet etti. Bu niyeti ona güven, iç huzur verdi. Herat şehrinin zaptından sonra, İmam Rıza türbesini ziyaret etti ve günümüze kadar gelen bazı değişiklikler yaptı. Nadir, anıtmezarın Mir Alişir ayvanını ve Emir Timur'un oğlu Şahruh'un diktirdiği güldesteyi altın suyuna batırttı. Şahruh güldestesinin karşısında kendi adına başka bir güldenin dikilmesinin talimatını verdi.

Nadir Şah, Hazreti Ali'nin anıtmezarını, yine Kerbela ve Necef türbelerini defalarca ziyaret etmiş ve bu yerlerin onarımı için de bütçe ayırmıştı. Bilinmektedir ki, Necef ve Kerbela kutsallarının yenilenmesine, ilâveten Nadir Şah'ın eşi de bütçe ayırmıştı.¹⁰⁹

Nadir Şah Erdebil'de olduğunda Şiiliğin mezhep önderlerinden olan Şeyh Safi'nin de türbesini ziyaret etti ve onun ruhuna dua okudu. Bu da Nadir Şah'ın Şii kutsallarına ve inançlarına saygıyla yaklaşımının bir kanıtı sayılmalıdır. Bu bulgulara istinat eden araştırmacılar da Nadir Şah'ın, Şii olduğunu ileri sürerler.

Batılı yazarlar ise Nadir Şah'ı etnik mensubiyetine ve dini reform adı altında Şialığı kaldırmak istediği için onu Sünni kabul ediyorlar. Nadir Şah iktidara gelmesinden sonra Şialıkla Sünnilik arasındaki farkı ortadan kaldırmaya ve Şiiliğin yerine, Caferi mezhebini kabul ettirmeye çalışıyordu. Altıncı imam olan İmam Cafer Sadık, Şii fıkhrının geniş açıklamasını yapmış onu Sünniliğin dördüncü öğretisi(kolu) seviyesine çıkarmaya çalışmıştı.

Nadir Şah da bu mezhebi benimseyerek onu Sünniliğin 5. öğretilisine çevirmek ve ülkesinde yaymak istiyordu. O, bununla, iki mezhep arasındaki farklılıkların ve husumetin ortadan kalkabileceğini umut ediyordu.

Nadir Şah'ın Şii mezhebini değiştirmeye çaba göstermesi araştırmacılar tarafından çeşitli nedenlerle izah olunur. Bir yoruma göre Nadir Şah, ülkede Safevilerin şöhretini tamamıyla ortadan kaldırmak için Şialığı değiştirmeye çalışıyordu. Bu yoruma göre, Safevi egemenliği Şialık üzerinde kurulmuştu ve ülke halkının geneli de bu mezhebe inanıyordu. Şiiliğin varlığı, kendi içinde Safeviliğin yeniden küllerinden doğmasına temel olabiliirdi. İleri sürülen mülhazalara

109 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, I. c., s. 468

göre, Şiiliği değiştirmekle ve ahaliyi başka mezhebe inandırmakla Nadir Şah Safeviliğe ciddi darbe indirmek istiyordu.¹¹⁰

Diğer bir yoruma göre, Nadir Şah Şiiliği değiştirip ülke halkını Sünniliğe yakınlaştırmakla Osmanlı devletinin Şialığa olan sert bakışını yumuşatmak istiyordu. İddia olunur ki, Nadir Şah, Osmanlı devletine hücum etmek istiyordu. Ama Şii ülkesinin şahının Sünni ülkesinde kabul görmeyeceğinden endişeleniyordu. Osmanlı halkı, Şialığa karşı olumsuz bakıyordu. Karşılıklı ihtilafı ortadan kaldırmak ve Osmanlı devletine hücum için Nadir Şah'ın mezhepsel taban yaratmak istemesi de umulur ki, onun Şialığı değiştirmesi ile gerçekleşebilirdi.

Bazı araştırmacıların düşüncesine göre, Nadir Şah Şialıkla, Sünnilik arasındaki ayrımı ortadan kaldırarak bütünlükte İslam dünyasının güçlenmesine çalışıyordu. Yine bir başka düşünceye göre Nadir Şah bütün İslam dünyasını kendi egemenliği¹¹¹ altına almak istiyordu. Belki de, bundan dolayı Nadir Şah Şialığı değiştirerek bütün Müslümanlar desteğin kazanmak ve mezhepsel farklılıkları gidermek istiyordu.

Elbette, bu söylenenlerin her biri yorumdan öteye geçmiyor ve bu metinlerin herhangi birinin Nadir Şah'ın Şiiliği değiştirmesine neden olduğunu kati şekilde kabul etmek zordur. Ama bu anlaşılmaktadır ki, Nadir Şah çeşitli dinlerin varlığına ve aynı dinin çeşitli mezheplere bölünmesine eleştirel yanaşıyordu. Ve yine bu gerçektir ki, Nadir Şah İslam içindeki bölünmeleri kabul etmiyordu, Safeviler tarafından halka dayatılan siyasallaşmış Şiiğin, Sünniliğe karşı araçsal hale getirilmesine doğru bakmıyordu. Aslında, bu durumu Nadir Şah kendi de vurguluyordu. Bu konuyu "Necef vakıası" hakkında yazımda açıklamaya çalışmıştım.

Nadir Şah, Şii mezhebinin, Sünni mezhebiyle yer değiştirmesini ilk kez resmi şekilde Muğan ovasındaki taç giyme töreninde açıkladı. Yukarıda belirtildiği gibi, Nadir, taht, tacın kabul edilmesi için bazı şartlar öne sürmüştü; şartlarından biri dini reformların yürütülmesi diğeri Şiiğin katı yorumunun terk edilmesine ilişkindi. Muğan kurultayına kadar Nadir'in din düşüncesi şahsi sayılmalıdır. Aynı kurultayda Nadir dini, siyaset alanına taşıdı ve Şiaların mezhep görüşlerini gözden geçirme önerisini (aslında ise talebini) ileri sürdü. Nadir Şah, Şah İsmail döneminde uygulamaya koyulmuş bu mezhebi yolun Safevi devletiyle Osmanlı devleti arasında savaflara neden

110 Басфорт. Мусульманская династия. Москва, 1971.

111 Lokkart L. Gösterilen eseri, s. 333.

olduğunu, Şialığın terk edilerek, halkın ehli Sünniliğe geçmesini buyurdu. Nadir kurultayda eğer halkı onun şahlığını istiyorsa, şeriat inançlarına ve peygamber sünnetine muhalif olan Şialığa ilişkin kuralların değiştirilmesini istedi. Nadir, halkını Caferi mezhebine itaat etmeye çağırıyordu.¹¹²

Nadir Şah, yaşamı boyunca halkını Caferi mezhebinin kabulüne razı edemedi. Çünkü birkaç yüzyıl içinde gelenek halini almış insanların beyinlerinde yer etmiş inançları birdenbire değiştirmek hiçte kolay değildi. Bu konuda Nadir Şah'ın kılıcına güvenmesi de bir sonuç vermedi. Ancak yaşamının sonuna dek Şiiliğin katı yorumunun değişmesi yolundaki çabasından asla vazgeçmedi.

Nadir Şah, Muğan kurultayının hemen ardından Osmanlı sultanına mektup gönderdi. Bu mektupta Nadir Şah, halkının Şiiliğin yerine Caferi mezhebinin kabul ettiğini beyan edip, bu mezhebende İslam'ın (Sünnilik gibi) hak mezheplerinden biri gibi kabul edilmesini rica ediyordu.

Ne var ki, İslam dünyasının halifesi sayılan Osmanlı Sultanı; Sünni ulemalarının etkisiyle Caferi mezhebinin meşruluğunu kabul etmediği anlaşılmaktadır.¹¹³

Nadir Şah, Muğan kurultayından sonra Osmanlı sarayına temsil heyeti gönderdi ve iki devlet arasında barış anlaşmasının imzalanması için temsil heyetinin ileri sürdüğü teklifler arasına Caferi mezhebinin İslam'ın beşinci mezhebi gibi kabul edilmesini de dâhil etti. Nadir Şah, Osmanlı Sultanıyla görüşme ve müzakerelerde defalarca bu öneriyi ileri sürse de, bu teklif onay görmedi. Özetle, Nadir Şah teklifinin ciddi olduğunu ve ülke içinde dini reformları gerçekleştirmek arzusunu uygulamalarında sergilemeğe çalışıyordu. Muğan kurultayının ardından Nadir Şah üç ay Gazvin'de kaldı ve orada olduğunda da ezan ve dualarda Şialar tarafından kullanılan ifadelerin ortadan kaldırılması, namaz kılındığı zaman ülke şahının şerefine söylenilen "Hüdevend, bizim velinimetimiz İran şahını, ebedi olarak korusun" ifadesinin kısaltılması üzerinde ısrarcı oldu. Nadir Şah, insanın dünyada sonsuza kadar yaşayamayacağını ve onun onuruna böyle dua okunması da gerekli olmadığını iyi biliyordu.¹¹⁴

Nadir Şah, Hindistan'da bulunduğu Muharrem ayında askerler arasında Muharrem taziyesinin geçirileceğini biliyordu. Katı

112 M.Süleymanov. Gösterilen eseri, s. 511.

113 "Türk hakanları ve sultanları", İstanbul, 2001, s. 44-47.

114 M.M. Astrabadi. Gösterilen eseri, s. 771.

Şialıktan kaçınan Nadir Şah Muharrem taziyesi töreninin yapılmasına da yasak koymuştu.

Nadir Şah', 1742 yılında Dağıstan'da olduğunda yanına Osmanlı sarayının iki elçisi gelmişti ve çok sayıda hediyelerle birlikte Osmanlı sultanının mektubu da Nadir Şah'a elden takdim olundu. Nadir Şah, Osmanlı yönetimine somut teklifler sunmuştu ve onlara cevap almak istiyordu. Nadir Şah, Kâbe'de 4 mihrabın yerine 5 mihrap yapılmasını, 5. mihrap Caferi mezhebinin ulemalarına verilmesini ve bu mihrapta Caferi mezhebine inananlar hiçbir engelle karşılaşmadan kendi ibadetlerini yerine getirmelerini teklif ediyordu.¹¹⁵

Osmanlı sultanının gönderdiği mektupta Nadir Şah'ın ısrarla üzerinde durduğu ana mesele hakkında, yani Caferi mezhebinin tanınması hakkında herhangi bir madde yoktu. Sultan yalnız Kâbe ziyaretinin yerine getirilmesi sorunları hakkında İran'dan gelenlerin de az masrafla ziyaretlerini eda etmesi hakkında tensibini bildiriyordu. Osmanlı ordularının savaşa hazırlanması haberi ise aslında, Caferi mezhebinin tanınmasına ilişkin Nadir Şah'ın teklifine verilen cevap niteliğindeydi.

Böylelikle de, gösterilen onca çaba sonuç vermedi ve Osmanlı Sarayı, Caferi mezhebinin resmen tanınmasını onamadı. 1746 yılında Osmanlı devletiyle imzalanan barış mukavelesinde, Caferi mezhebinin resmen kabulü hayata geçemedi.

Nadir Şah, mukaddes kitapların konusu ve mahiyetiyle de derinden ilgileniyordu. Elde edilen bilgilere göre, Nadir Şah okuma yazmayı öğrendikten sonra Kuran Kerim'e olan ilgisi daha da arttı. Ülkesinde yaşayan diğer dinlerin temsilcilerine de hoşgörü, iyi niyet gösteren Nadir Şah, Hindistan seferinden döndükten sonra Kuranı Kerimle, İncilin ve Tevrat'ın(Talmut) da tercüme olunması için talimat verdi. Daha, Hindistan seferinde olurken Kuran'ın 48. suresi olan '*Fetih*' suresi okunurken Nadir Şah, 29. ayete geldiğinde diğer iki kutsal kitabın; İncilin ve Tevrat'ın yer almasına dikkat etmiş ve bu kitapların mevcut olup, olamadığı ile meraklanmıştı. Evet, cevabını aldıktan sonra Nadir Şah onları tercüme ettirme kararını aldı. Bunun için Nadir Şah özel heyet oluşturdu ve gereği mali kaynağı ayırdı.¹¹⁶ Görüldüğü gibi, Nadir Şah kendi çağının isteklerinin ötesine geçip, dini aslına, insanların vicdanına, gönüllerine bırakıyordu, böylece onun kutsal değerinin artmasını sağlıyordu.

115 M.Süleymanov. Gösterilen eseri, s. 684.

116 Belyayev. Müslüman tarikatları. Bakü, 1968, s. 83.

Bu tutum Nâdir'in dine olan münasebetinde hoşgörölülüğünden ileri geliyordu. O, İslam dininin emir ve vecibelerini üstün tutmanın yanında, diğler dinlere de büyük saygı ile yanaşıyor ve imparatorluğun topraklarında yaşayan öteki dinlerin mensubu olan insanlara da saygı gösteriyordu.

Nadir Şah, din adamlarıyla olan sohbetinde de onlara şöyle seslendi: “Yaradan bizim kalbimize görme inkânı vermiştir ki, mevcut olan ibadetleri görelim, onlar arasında seçim yapmayı becerelim ve yani iman edelim. Hem Yaradan, bu imandan razı olsun, hem de bizim için kurtuluş yolu olsun. Onun için de dünyada bu kadar çok ibadet vardır. Bu tapınma şekillerinin her biri diğerini inkâr ediyor ve her biri yalnız kendini değerli sayıyor. Allah bir olsa da, ayinler bir değil. Oysaki ayinler de bir olsa ne iyi olurdu!”

Bu ifade, bir bakıma Nadir Şah'ın kendinin de vardığı kanaatti. Ama Nadir Şah bu kanaatini zorla gayrimüslimlere kabul ettirmek gayretinde olmamıştı. Bu onun İslam dininin dışında kalan dinlere olan hoşgörüsünü, dostane ilişkiler kurma arzusunu göstermektedir.

3/3 Nadir Afşar devletinin yabancı devletlerle ilişkileri

Safevi devletinin kuruluş yıllarından dış seyyahlar ticaret için İran'a geliyorlardı. Avrupa ve Asya ülkeleri için ipek yolu üzerinde olan İran çok önemli ticaret ülkesiydi. Ayrıca bu seyyahlar görünürde ticaret şirketi adıyla gelseler de, onların içlerinden bazıları özellikle İngiliz gezginler siyasete de el atıyordu. Üstelik Sör Robert Sayks İran ordusunda komutanlığa kadar de yükselmışti. Bu yabancılar daha çok İran'ın güneyinde faaliyet gösteriyorlardı. Özellikle Portekizliler Şah İsmail'in zamanında Fars körfezindeki, güney adalarını, hatta Hürmüz adasını da ele geçirmişlerdi. Hürmüz adası özel önem taşıyordu.

Hatta Sör Persi Sayks, Hürmüz adası hakkında bir İran meselini anımsatır.

"Eğer dünya yüzük olsaydı, Hürmüz adası onun taşı olurdu".

İngilizlerden başka, Fransızlar, Hollandalılar, Ruslar, Osmanlı Türkleri, Hindistan, Fars körfezi ülkeleriyle diplomatik ilişkiler kuruyordu. Nadir iktidara geldikten sonra Osmanlı Türkiye'si, Rusya, Hindistan, İngiltere, Fransa ve diğer yabancı devletlerle diplomatik ilişkiler yarattı. O, İsfahan'daki, İngiliz, Fransız, Hollanda şirketleriyle görüşüp onların vergi ödemesini sağladı. Hatta vergi vermeyenleri

cezalandırdı. Buna örnek olarak, İngiltere'nin doğu Hint şirketinin komiseri William Hoker ve yardımcısı komiser Con Kiki'yi söyleyebiliriz. Nadir onlardan vergi ödemelerini talep etmişti. Sırf vergiyi ödemedikleri için Nadir onları cezalandırdı. Nadir'in devlet başkanlığı döneminde Rusya ile de diplomatik ilişkiler geliştirildi. Bu sayede Rus orduları tuttukları Derbent, Bakü, Gilan topraklarından geri çekildiler. Yine Türkiye ile kurduğu ilişkiler sonucunda mezhep ayrılığını giderilmesi adına övgüyü hak edecek adımlar attı.

Yukarıdaki bölümlerde açıklandığı gibi Necef'te büyük bir kurtlay topladı ve orda Sünni müftü ve Şii mollalarını bir araya getirip mezhep ayırımına sona vermek için Osmanlı sultanlığına başvurdu. Hindistan devleti, Osmanlılarla ittifaka girip, Nadir'in saldırısından korunmağa çalıştılar. Üstelik Delhi'ye gelen elçilerle konuşmadan, dönmesine izin vermediler. Nadir, bu olanlardan sonra Hindistan'a öyle bir sert nota verdi ki, *"Eğer bir ayağımla hareket etsem, Hindistan'ı, iki ayağımla hareket etsem, bütün dünyayı elimde tutarım"*¹¹⁷. Ve onun bu kararlılığı hızla Hindistan'a ordu sürerek denetimi eline geçirmesiyle sonuçlandı.

1735-1736 yıllarında İran'la Osmanlı devletleri arasında ilişkiler sıcak değildi. Ve bu iki devlet arasındaki barış anlaşması da karşılıklı güvene dayanmıyordu. Ve Türk Sultanı da bundan çok endişeliydi. Nadir'in Hindistan fethinden sonra iki devlet arasındaki mezhep meselesini bahane edip, Osmanlıyla yeniden savaşa girmesinden korkuyordu. Osmanlı devletinin Rusya ve Avusturya devletleriyle ilişkileri bozulmuştu. 1739 yılında Osmanlı devleti, Nadir'in Hindistan'dan zaferle dönmesinden sonra Belgrat barış anlaşmasını imzalamak zorunda kaldı. O, bununla Rusya ve Avusturya devletinin tehlikesinden kaçınmakla kendini Nadir Şah'tan korumuş oldu. Osmanlı devleti, mezhep konusunda içtihadını değiştirmemiş, din âlimlerinden gelen telkinle eskisinden farklı düşünmüyordu. Ama Nadir'e bu konuda hayır cevabı da veremiyordu. Osmanlı devleti bu konunun araştırılması için İran'a temsilci gönderdi. 1742 yılında Derbentin 16 km kırsalında bu temsilci Nadir'in ordugâhına geldi. Osmanlı devletinin fermanını Nadir'e ulaştırdı. Osmanlı devleti, bazı meselelerden dolayı İran devletinden özür diliyordu. Nadir, iki Müslüman Türk devleti arasında barış ve sükûnetin tesis edilmesini, aksi takdirde Osmanlı ülkesine kendisinin gidip, bu uyuşmazlığa son vereceğini bildirdi. Ardından düşüncesini şu sözlerle sürdürdü:

117 M.H. Kuddusi. Gösterilen eseri.

*“Umut ediyorum ki, Allah’ın izniyle ben Osmanlı ülkesine gelene kadar bu meseleler hallolacak”.*¹¹⁸ Nadir, mezhep meselesini tek başına çözenin akıl ve hoşgörürden uzak olduğunu görüyordu. Nadir Şah’ın Dağıstan’da bir süre kalması Osmanlıları biraz rahatlatmış ve yeniden Osmanlı devleti Nadir Şah’ın yanına bir temsilci heyeti gönderip, Türk sultanının Caferi mezhebini resmi mezhep gibi tanımadığını ve Kâbe’de bu mezhebi beşinci ‘rüknü’ gibi kabul etmediğini bildirdi. Nadir bundan rahatsız olup, şöyle cevap verdi: *“Nadir’in dünyayı fetheden ordusu hızla Osmanlı devletine hücum edecektir”.*¹¹⁹

Kısa zamanda İran ve Osmanlı devleti arasında savaş başladı. Osmanlı devleti; Nadir’in ordusunun, Rus ordusuyla birleşmesinden korkuyordu. Nadir ise bu fikirden vazgeçip, Türk Osmanlı sultanlığının egemenliğinde olan Bağdat’a hücum edip, kolaylıkla Herat’ı, Basra’yı, Necef’i ve Kerbela şehirlerini eline geçirdi. Ülke (İran) içinde çıkan isyanlar, ordudaki hastalıklar Nadir’e engel oldu ve o, savaşı durdurdu. Osmanlı kumandanı savaşı durdurma kararını alkışladı. Taraflar birbirlerine kıymetli hediyeler verdiler. Nadir ise Musul’dan çekilmeye razı oldu. Nihayet, Nadirle 1744 yılının kışında barış sağlandı. Böylece de, Nadir’in mezhep meselesi Osmanlılar tarafından kabul edilmedi. Ancak Nadir’in bu mukaveleye razı olmasının amacı belirli süre vakit kazanıp, kuzeyde, İran’da isyanları bastırıp, bütün kuvvetlerini yeniden Osmanlı sınırına (Anadolu’ya) yürütmektir. Böyle bir zamanda Osmanlı Sultanı: “... Şayet Nadir, mezhep meselesinde ısrar etmiyorsa, toprak anlaşmazlıkları meselesine bakılır” önerisini ileri sürdü. 1746 yılı Eylül ayının 4’ünde Kırda’nın İran ve Osmanlı devleti arasında barış anlaşması sağlandı ve İran, Osmanlı anlaşmazlıklarına son verildi.

Ayrıca, Nadir’in iktidarı döneminde, İngiltere, Fransa, Hollanda’yla ve komşuları Rusya, Osmanlı ve Hindistan’la yakın ilişkiler kurulmuştur. Nadir Şah, savaşlar ve derinlikli siyaseti sonucunda topraklarını Rusya’dan ve Osmanlıdan geri almayı başarmıştır. Fars körfezinde topraklarını genişletmiş, Orta Asya’da; Türkistan, Hive, Buhara ve sair şehirleri kendi topraklarına katmış ve Hindistan gibi büyük bir devleti de denetimi altına almıştır.¹²⁰

118 M.M. Astrabadi. Gösterilen eseri, s. 301

119 Yine orada

120 M.H. Kuddusi. Nadir Şah, s. 49.

Rusya ile diplomatik ilişkiler

Safevi devletinin sarsıntı geçirdiği dönemde onun ezeli ve tarihsel rakibi olan Rusya'nın güçlendiği vakte tesadüf ediyordu. I. Petro'nun taht, taca sahip olmasıyla ülke içinde meydana gelen sosyoekonomik, siyasal, kültürel ve diğer değişimler ülkenin gücünü yeteri kadar artırdı. Bu değişimler Rusya'nın ekonomik alanda büyümesi için elverişli zemin yarattı. Ülke içinde üretim ve ham madde kıtlığı; yeni ticaret yollarının, pazarların elde edilmesini talep ediyordu. Rusya sanayisinin ham maddeye olan gereksinimi Azerbaycan'a; Hazar topraklarına Rusya'nın ilgisini artırıyor. İştahını kabartan ipek üretiminin merkezi durumunda olan Azerbaycan, Rusya'nın ilgisini çekiyordu. Bu arada Rusya, Hazar denizini iç denize çevirmek için işgal planları kuruyordu. I. Petro 1722 yılında Heşterhan'a ordu toplayıp Kartli çarı 6. Vahtank'ın yanına temsilcilerini gönderdi ve ona Hazar bölgesindeki Derbent, Bakü, Lenkeran şehirleri yönünde saldırıya geçme planı olduğunu bildirip, Gürcülerin de ona yardım etmesini talep etti. Kartli çarı Vahtank' da Şirvan'a doğru harekete geçti. I. Petro Derbendi ele geçirdikten sonra Şamahı'ya doğru hareketlenerek, Gürcü, Ermeni ordularını da yanın alıp, Azerbaycan'ın işgalini gerçekleştirmek istiyordu. Safevi devletinin kuvvetleri bu hayâsız akınların önünü almaya yetmiyordu. Ermeniler; Rusların Kafkasya'ya sefer edeceği haberini alır almaz Kafan'da ve Karabağ'da isyan çıkardılar. Gence Beylerbeyliğine itaatsizliklerini bildirdiler. Ermeniler, Şamahı'yı ele geçirecek olan Rus ordusuyla birleşmeyi, ardından Rusların yardımıyla Gence'yi ve Karabağ'ı işgal etmeyi düşünüyorlardı. Bu planın hayata geçirilmesi için Ermenilerin emrinde 40 bin kadar silahlı kuvvetin olduğu iddia edilir.¹²¹ Ermenilerin bu niyetlerinden maharetle kullanan I. Petro 1716 yılında Ermeni Manastıkranyansı; Kandazar ve Eçmiyadzin manastırlarına gönderdi ve onun aracılığıyla hem istihbarat toplanmasına, hem de Ermenilerin Safevi devletine karşı ayaklanmasına çalıştı. Eçmiyadzin Katalikosu, Ruslara istihbarat göndereceğini vaat etti. Hatta Ermeniler, Rusların Hazar boyu vilayetlerine hücum haberini aldığı anda Rusya ordularına yardım için 60 bin pud (1 pud:16,4 kg.) tahıl, 10 bin baş öküz topladılar.¹²² I. Petro, Kafkasya'nın doğusunda Gürcü, Ermeni çarlığı yaratmanın peşindeydi. Bu çarlık, aslında, Azerbaycan topraklarında kurulmak isteniyordu. Çarlık topraklarından bütün yerli halkın

121 M.Süleymanov. Nadir Şah, s. 98.

122 Yine orada.

çıkartılması planlanılıyordu. 1721 yılında Gürcü çarı Vahtank resmen Rusya hâkimiyetini tanıdığını bildirdi. Bu tarihi fırsattan istifade eden Rus orduları 1722 yılının Ağustos ayının 22'inde Derbend'e girdi. Bu kadim şehir Rus ordularının denetimine girdi. Hatta Hazar kenarı toprakları elde tutmak, Reşt'e kadar sarmak için 1722 yılının Kasım ayının 4'ünde Heşterhan'dan Rus donanması harekete geçti. I. Petro'nun kendisi de bu donanmanın Heşterhan'dan yola çıkmasına eşlik etti. Kısa zamanda Sirov'un komutasında Rus ordusu, Bakü, Lenkeran, Gilan topraklarını ele geçirip Reşt'e kadar vardı. Artık Şah Sultan Hüseyin, tahttan indirilmiş, İsfahan şehri de Afganlılar tarafından zapt edilmişti. Rusya orduları kumandanı M.Matyuşkin, 1723 yılı Temmuz ayının 28'inde Bakü'yü ele geçirdi. Bakü'yü kuşatmakla Ruslar, Hazar'ın batı sahillerinde kendi konumlarını hayli güçlendirdi. Kısa zamanda Salyan da Rus orduları tarafından zapt olundu. I. Petro, Bakü'nün işgalinden ziyadesiyle memnun oldu, hem Bakü'de, hem de Petersburg'da bununla bağlı top ateşleri atıldı. I. Petro, Bakü petrolüne büyük ilgi duyuyordu.

1723 yılı Eylül ayının 23'ünde Rusya ile Safevi devleti arasında İsmail beyin şahsında 5 maddeden ibaret anlaşma imzalandı. Mukavelenin 1. *madde* esasınca Afganlıların ülkeden çıkarılmasında Safevi devletine yardım edeceğine Rus çarı söz veriyordu. 2. *Maddeye* göre bu yardımın karşılığında Derbent, Bakü, aynı şekilde Gilan, Mazandaran ve Astrabad vilayetleri bir defalık Rusya'ya bırakılacaktı. 3. *madde'de*; Safevi devletinden, Rus askerlerini atlarla ve diğer askeri teçhizatla temin etmesi isteniyordu. 4. *madde'de* deniliyordu ki, her iki ülke arasında daimi dostluk ilişkileri kurulacaktır ve her iki ülkenin halkları karşılıklı olarak seyahat etmek istediklerinde diğer ülkede yaşamak hukuku kazanacaktır. 5. *madde* gereğince anlaşmayı imzalayan ülkelerden birinin dostu veya düşmanı o biri ülkenin dostu veya düşmanı hesap olunacaktır.¹²³ Ancak bu anlaşma Tahmasp Mirza tarafından kabul edilmedi, ancak buna rağmen, Rus çarı hızla bu mukavelenin kabul olunacağına emin olup, işgal ettiği topraklarda güçlenmeğe başladı. Artık Gilan'da Rusların 6 piyade taburu, Don Kazakları, Gürcü ve Ermenilerden ibaret birkaç bölüğü vardı. 1724 yılının yazında Rusya'nın Hazar boyu vilayetlerde işgal ettiği topraklar Rusya'nın mülkiyeti gibi tanındı. Rus çarı, Hristiyanlığın hamisi adı altında Ermenileri her fırsatta tuttıkları topraklarda yerleştirmeye teşvik ediyordu. Ermenilere söz vermişlerdi; Ermenilerin bu arazide

123 M.Süleymanov. Nadir Şah, s. 99

yaşam sürmeleri toplu hale gelirse, bu durumda bu vilayetlerin yerli ahalisi başka yere tehciye zorlanacaktı. 1724 yılının sonlarında General M. Matyuşkin. Hazar kıyısı vilayetlere Ermenilerin göç ettirilmesi için Çar fermanı aldı. Fermana; Ermenilerin Bakü, Derbent, Gilan ve Mazandaran'a göçmeleri halinde onlara yardım edilmesi, yerleşmeleri için uygun yerler bulunması ve yerli halktan onlara kaşı kötü davranış görülürse, yerlerinden sökülüp başka yerlere göç ettirilmesi buyruluyordu. Rusya'nın amacı Azerbaycan'ın önemli bir bölümünü, bu anlamda Gilan vilayetini de elinde tutmaktı.

Böylece Tahmasp Mirza, Azerbaycan'ın Hazar boyu topraklarının Rusya imparatorluğuna katılmasına imkân yarattı, ardından Afganlılar İsfahan'a girerek Şah Hüseyin'i iktidardan devirdiler. Osmanlılarla yapılan şanssız savaşta ise denilebilir ki, Azerbaycan'ın batı bölgeleri tamamıyla Osmanlıların denetimine geçti. Nadir'in böylesi koşullarda iktidara gelişi, kısa zamanda Afganlıları tepelemesi, Osmanlılarla savaşa girip, tuttukları topraklarda barındırmaması ve Ruslarla yapılan müzakereler yoluyla 1732 yılının Ocak ayının 21'inde Reşt'te barış anlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlandı. Bu anlaşmanın koşullarına göre, Hazar sahili vilayetler yeniden İran'a verildi. 1732 -1733 yıllarında Gilan'da güçlü veba salgını olduğundan Rus Çarı, ordularını Reşt'ten çıkarmak zorunda kaldı. Bundan böyle Rus orduları, Nadir Afşar'ın korkusundan antlaşma koşullarına göre beş ay içinde zapt ettikleri Hazar boyu toprakları boşaltma sözü verdiler. Yalnız Kür nehrinin kuzeyi Rusların elinde kalacaktı. Anlaşmanın şartına göre, şimdiki Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan topraklarını Osmanlıların boşaltmasıyla Rusların da bu topraklardan çıkacakları hakkında anlaşma imzalandı. Anlaşma gereği Rus tacirlerine İran'da, İran tacirlerine ise Rusya'da serbest ticaret yapmalarına izin verildi. İran ve Rusya karşılıklı siyasi temsilcilikler oluşturdular. Nadir'in *vekili-devlet*(naip) olması haberi Petersburg'da iyi karşılandı. Rusya devleti artık Safeviler sülalesinin iktidarına son verileceğine ve Nadir'in, Osmanlıları; İran ve Azerbaycan topraklarından çıkaracaklarına emin oldular. Nadir, derhal Osmanlı Türkiye'sine, Hindistan'a ve Rusya'ya elçiler gönderdi. İran'da gelişen olayları (Tahmasp'ın hâkimiyetten uzaklaştırılmasını) onlara ulaştırdı. Böylece, Nadir'in yönettiği askeri, siyasi, diplomatik ataklar sonucunda I. Petro'nun zamanında kuşatılmış Azerbaycan, İran toprakları Rus ordularından kurtarıldı. Aynı şekilde Rus elçisi Kolitsin'le öyle bir dostluk anlaşması yapıldı ki, her iki ülke Osmanlı devletinin akınına maruz kalırsa, Osmanlı devletine savaş ilan edeceklerdi. Hatta Kolitsin, İran, Osmanlı devletiyle savaşırsa Rus devleti

İran'a yakından desteğini esirgemeyeceğinin sözünü verdi... Nadir, cevaben teşekkür edip, şunları dedi:

"Eğer İran'la Osmanlı arasında savaş olursa, biz isteriz ki, hiç kimsenin yardımı olmadan düşmanı kendimiz diz çöktürelim. Eğer İran orduları, İstanbul'a (Konstantinapol) gidip çıkarsa, o zaman Rusya da ayrı yerden hücum edebilir".

Rus devleti İran'la böyle bir anlaşma sağladığına göre; İran ordusunun, Osmanlıları kendi topraklarından, (yani şimdiki Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan topraklarından) çıkarttığı takdirde işgal ettikleri bütün Hazar-boyu toprakları terk edeceklerini vaat ettiler. Rusya, 1735 yılında barış antlaşması teklifinde bulundu. 1735 yılının Mart ayının 10'unda Gence yakınlarında Rusya ile İran arasında yeni anlaşma imzalandı. Bu anlaşma gereği Rusya, Bakü'yü 15 gün içinde, Derbendi ise 2 ay süre içinde boşaltmalıydı. İran da, Rusya'nın daimi müttefiki olacağını sözünü verdi. Bu topraklar hiç kimseye verilmeyecekti. Solak kalesi İran'la, Rusya arasında sınır ilan edilecekti... Böylece, I. Petro tarafından işgal edilen bu topraklar, 13 yıl sonra Nadir'in yönettiği plânlı siyaset sonucu geri alındı. Rus elçisi Kaluşkin, Nadir Şah'ın yükselmekte olan erki karşısında Rus çarını bilgilendirdi ki, artık Nadir Şah'la eskisi gibi pazarlık yapmak mümkün değildir. O edindiği izlenimlerini Rus çarına şöyle aktaracaktı:

Nadir Şah'la geçmişte olduğu gibi rahat kolayca konuşmak olası değil. Yazısının ve yazgısının ona sağladığı zafer kibriyle: "Hindistan'ı elde tutmak benim için zor değil. Eğer bir ayağımla hareket edersem, Hindistan'ı, 2 ayağımla hareket edersem, bütün dünyayı elimde tutarım".¹²⁴

Kaluşkin, daha sonra; Nadir Şah'ın 'Rusya ile sonuna kadar iyi ilişkiler kurmasına inanmayın' diye uyarıyordu. Çar Rusya'sı bırakın işgal ettikleri Azerbaycan topraklarından, Dağıstan ve Kuzey Kafkasya'dan da Nadir'in korkusundan çekilmek zorunda kaldı. Hatta bu ilişkiler sayesinde Nadir'in ölümünden 60 yıl sonrada buralara gelemedi. Nadir Şah'ın iktidar yıllarında Rusya ile yürütülen diplomatik ilişkiler yoluna girdi ve onun yönettiği siyaset sonucunda Rusya, Afşarlar devletine karşı hiçbir husumette bulunmadı. Hatta bu sıcak ilişkiler adına Nadir, Hindistan'da kazandığı galibiyetin ardından 1740 yılında Rus çariçesi Anna İvanovna'ya hediye olarak 120 bin reallik lal mücevherat ve kıymetli taht gönderdi¹²⁵(Bu taht San-Petersburg'da Ermitaj müzesinde korunmaktadır).

124 M.H. Kuddusi. Nadir Şah, s. 50

125 M.Süleymanov. Gösterilen eseri, s. 100

Ancak Fetali Şah Kaçar'ın egemenliği döneminde tekrarlanan akıldışı politikalar sonunda Ruslar 1828 yılında Kuzey Azerbaycan'ı kuşattılar. Bu milletimizin tarihinde milat sayıldı, o yıldan başlayarak Azerbaycan ikiye bölündü.

Osmanlı İmparatorluğuyla diplomatik ilişkiler

18. yüzyılın öncesinde Safevi devletinin krizini derinleştiren ve onun topraklarının parçalanmasını hızlandıran etkenlerden biri de Safevi-Osmanlı ilişkileriydi. Aslında, bölgede şekillenmiş olan uluslararası ilişkiler, Osmanlı devletinden bazı karşı önlemlerin hayata geçirilmesini talep ediyordu. Safevi devletinin zayıflaması, doğudan Afganlıların, kuzeyden Rusların Safevi topraklarını işgal etmesi Osmanlılara da Safevi devletinin batı sınırları boyunca daha etkin siyaset yürütmesine olanak sağlıyordu. Aynı şekilde Osmanlı devleti Kuzey Kafkasya'da yaşayan Sünni mezhebine ait olan halklarla birleşip, bu topraklarda güçlenmeğe çalışıyordu. Aynı yıllarda I. Petro her fırsatta Kuzey Kafkasya'nın dağlı halklarını denetimi altına almak ve Hazar boyu toprakları zapt etmek niyetindeydi. Bu tarihlerde Rusya, kuzeyindeki Polonya ve Avusturya ile de savaş yürütüyordu. Hatta Lokkart'ın kanaatine göre, Rusya, güneyinde yayılmacı bir siyaset izlemeseydi, muhtemeldi ki, Osmanlılar, Safevi devletinin sınırını ihlal etmezdi. Tabii ki, bunlar mülahaza olsa da, Safevi devletinin aciz ve dirayetsiz Şah'ı, II. Tahmasp, böyle bir fırsatı Osmanlılara vermişti. Osmanlı bu durumdan yararlanıp, Güney Kafkasya'nın Şirvan bölgesini, Gence, Gürcistan, Kartli, Revan, Tebriz topraklarını işgal etmişti. 1722 yılında Osmanlı devleti, Güney Kafkasya'yı işgal etmek iştahını hayli artırdı. Kuzey Kafkasya topraklarında Hacı Davut, Kırım Han'ının yetkilerine sahip oldu. Hatta 1724 yılı Haziran ayının 27'sinde Osmanlı devletiyle Rusya devleti arasında Safevi devletinin topraklarının paylaşılması üzerine anlaşma imzalandı. Anlaşma koşulları genellikle 6 maddeden ve birkaç şerhten ibaretti. Anlaşma gereğince Osmanlılar; Rusya ve Dağıstan sınırını Hazar denizi boyundan, Derbent topraklarından geçerek, Şamahı'dan Kür ve Aras nehrinin bitim noktasına kadar uzanmalıydı. Hatta anlaşmada Fransa devletinin aracılığıyla kesin sınırların çizilmesi hakkında da anlaşmaya varıldı. 2. *maddeye* daha çok Şamahı ve Revan merkezinde istihkâmlar dikilmeli, garnizonlar muhafaza edilmeliydi. 3. *maddeye* göre, İran ve Osmanlı arasındaki sınır, Kür ve Aras çaylarının kesiştiği yerden başlanmalı, Erdebil'in 3

mil ötesinden geçerek, Hemedan ve Kirmanşah'a kadar uzanmalıydı. 4. *maddede* Çar Rusya'sı, Tahmasp Mirza ile yaptığı anlaşma gereğince ona söylenilen elindeki toprakları Osmanlı devletine vermeye mecbur olacaktı. Eğer II. Şah Tahmasp ileri sürülen koşullarla uzlaşmazsa, Osmanlı ve Rusya birlikte, Safevi'nin egemenliğinde olan toprakların verilmesini garanti etmeliydi. Öte yandan İran'ın kalan toprakları, yani kuzey kısmı: Rusya'nın, kuzeybatı kısmı ise Osmanlıların yönetimine verilmeliydi. 5. *maddeye* göre, II. Şah Tahmasp bu toprakları Osmanlıya verdiği takdirde Osmanlı devleti onu Safevi Şah'ı gibi kabul edeceğini, gerekli yardımı göstereceğini ve Afganlılara karşı ona yardım edeceğine güvence veriyordu. 6. *Maddede* ise deniliyordu ki, Tahmasp ileri sürülen şartlarla uzlaşmazsa, Osmanlı ve Rusya devletleri onlara ait olan toprakların denetiminden sonra İran içinde ki, yönetime de karışacaktı. Ülke tahtına o insan çıkmalıydı ki, bu insan, devleti bağımsız şekilde yönetme niteliklerine sahip olmalıydı. II. Şah Tahmasp atalarının yarattığı büyük devletin başka devletler tarafından paylaştırılmasını görse de, bu manzarayı izlemekten başka çaresi yoktu. Anlaşma imzalandıktan sonra Bağdat valisi Ahmet Paşa'nın kumandanlığında Osmanlı ordusu Hemedana gönderildi. Kısa zamanda Hemedan Osmanlılar tarafından alındı. 1725 yılında Tebriz işgal edildi.

Nahçıvan, Ordubad, Marağa, Hoy, Merend vs. topraklar Osmanlı topraklarına katıldı. 1727 yılının sonlarına kadar Osmanlı orduları, Safevi devletinin topraklarını elinde tutan Afganlıları buradan geri püskürtüp, Zencan, Hilistan ve diğer başka eyaletleri de Afganlıları kovdu, lakin Sultaniye, Eher, Tahran ve çevresi Afganlılara verildi. 1728 yılında Afgan Eşref'in orduları II. Tahmasp'ın ordularını yenilgiye uğrattı. Söylenebilir ki, Şah Tahmasp'ın döneminde Safevi hanedanlığı büsbütün şansızlığa uğradı...¹²⁶ Tabii böyle bir zamanda Nadir'in Tahmasp'ı, iktidardan uzaklaştırması Safevi devletini parçalanmaktan kurtardı. Nadir az bir süre içinde Rus ordularını Azerbaycan'ın kuzey bölgesinden çıkardı, Afgan ordularını söküp attı. Osmanlı ile yapılmış anlaşmayı feshederek ele geçirilmiş toprakları Osmanlı devletinden geri aldı.

Aynı şekilde Nadir, Osmanlı devletiyle diplomatik ilişkiler geliştirip, mezhep ayrılığı hakkındaki düşüncelerini elçiler vasıtasıyla İstanbul'a bildirdi. Sultanın, mezhep ayrılığı konusundaki Nadir'in önerisini reddetmesi üzerine Osmanlı ilişkileri yeniden bozuldu.

Nadir ise bundan maharetle yararlanıp, İran Irak'ında (o tarihte bu topraklar Osmanlılar tarafından yönetiliyordu) bir dizi askeri operasyonlar düzenleyip, bu topraklardan de Osmanlıları çıkarttı ve Bağdat'a kadar ilerledi. Nadir Şah, Dağıstan seferinde olurken, Osmanlı sarayından yanına elçiler geldi. 1742 yılının Ocak ayında İstanbul elçileri: Müftü Münif ve müftü Nazif Mustafa efendiler Nadir'in sarayına teşrif buyurdular. Nadir'in bazı önerilerini Osmanlı sultanlığı kabul etse de, Caferi mezhebinin tanınmasına olumsuz cevap verildi. Tabii, bu Nadir Şah'ı hayli müteessir etti. Kendi ordularını Dağıstan'dan geri çekip, yeniden savaşı başlatmak için Osmanlı hudutlarına doğru ilerledi.

Nadir Şah, bir millet arasında olan bu mezhep ayrılığı çözümü kavuşmayıncaya kadar bu iki devlet arasında yüzyıllardır süregelen savaşların yeniden devam edeceğini şimdi daha iyi anlıyordu. Avrupa devletleri ve Rusya bu mezhep ayrılığından yararlanıp, hem Osmanlıları, hem de İran devletini kendi çıkarları için kullanıp, bu tarihlerde doğal kaynakları bakımından zengin devlet sayılan Hindistan yolunda bu iki devleti sarsmak, topraklarını ele geçirmek istiyordu. I. Petro, İran ile Osmanlı devleti arasında bu savaşların sürgit devamından yana olmuş, İstanbul'un zaptını, aynı şekilde Hindistan yolunun açılıp, Hint okyanusuna çıkma yollarını kendinden sonra gelecek seleflerine vasiyet etmiştir.¹²⁷

Nadir döneminin büyük diplomasi dehaları bir kez daha şunu diyorlar ki, Nadir yüzyıllar boyu devam eden bu mezhep ayrılığını ortadan kaldırmak, Osmanlılarla birleşip büyük bir Turan devleti kurmak, dünyada var olan İslam âlemini birleştirmek idealini kendine hedef koymuştu. Maalesef; Osmanlı devleti, Nadir şah'ın bu önerisini dışlayarak hem kendisini, hem de İran-Azerbaycan Afşar devletinin geleceğini risk altına aldı. Bunun sonucu olarak, bakınız günümüze kadar aynen vurguladığım gibi, bu devletlerarasında birlik meydana gelememiştir. 19. yüzyılın öncelerinde Afşar devletinin sükûtu hızla Azerbaycan'ın parçalanmasıyla sonuçlandı. Ve 20. yüzyılın öncesinde Osmanlı İmparatorluğu da yıkıldı.

Nadir Şah hâkimiyette olduğu yıllarda, belirttiğim gibi, Osmanlılarla da barış anlaşması yapıp, diplomatik ilişkiler kurabildi. Her iki millet arasında olan mezhep ayrılığını bir kenara bırakıp, bu iki ülke arasındaki savaşları ortadan kaldırılabildi. Nadir Şah bırakın Osmanlı Türkiye'siyle, yukarıda belirttiğim gibi, Çar Rusya'sı, Hindistan gibi

127 I.Petro'nun vasiyeti. "Aydınlık" gazetesi, Ocak, 1991.

devletlerle de kendi gücü ve siyasetiyle davranmayı başarıp, her iki müstevli ülkenin devletine karşı olası işgalcilik çabalarını ortadan kaldırdı. Hindistan'ı zapt etmekle, onun 250 yıllık birikimini (hazinesini) ele geçirdi. Hindistan Şah'ı, Muhammedi idaresi altına alarak, onun şahlığına dokunmadan Hindistan tacını ona geri verip, bu tarihte Hindistan gibi güçlü bir devletin topraklarının üçte birini, yukarıda belirttiğim gibi, hazinesini, bilimini, edebiyatını ve ünlü insanlarını İran'a davet ederek, İran – Azerbaycan uygarlığını bu dönemler için hayli ileriye taşıdı.

Türkistan'la olan ilişkiler

Orta yüzyıllarda Türkistan adı verilen topraklarda çok muhteşem devletçilik gelenekleri vardı. Cengiz Han, Timurlenk'ten gelen imparatorluk birikimleri Orta Asya'da, Türkistan topraklarında çok güçlüydü.

Genelde, Nadir Şah'ın kurduğu Afşar imparatorluğunun da topraklarında çok ciddi kural ve yasalar hüküm sürmüştür. Yerli yöneticilerin hak, hukukları korunmuş, bu topraklarda kendine bağlı ordu birlikleri yaratılmıştı. Bu ordu birlikleri aracılığıyla disiplin sağlanıyordu. Bozguncu işlere yeltenen ve yasama ve kurallara uymayanlar çok ciddi cezaya çarptırılıyordu. Nadir'in egemenliği altında olan topraklarda başıbozukluk ortadan kaldırılıyor, yerli ekonomi, sanayi, tarım hayvancılık gelişiyor ve bu sayede halkın geçimi düzene giriyordu. Orta Asya'nın, Nadir imparatorluğuna katılması onları Rus saldırılarından da korudu. Nadir'in büyük İmparatorluğu, onun askeri ve örgütlenme yeteneği sayesinde yönetiliyordu. Kimi yerlerde ayaklanmalar ve isyanlar çıksa da, bu isyanlar kısa zamanda Nadir orduları tarafından bastırılıyordu. Nadir'in yönettiği diplomatik başarılar sayesinde hem Hindistan, Afganistan, Türkistan, Kuzey Kafkasya, Rusya, Osmanlı İmparatorluğu ve Arap doğusu devletleriyle, hem de Avrupa'nın birtakım İngiliz, Fransız, Hollanda ve Portekiz şirketleriyle de uluslararası ilişkiler kurulmuştur.

Not: Genellikle, Nadir Şah'ın askeri başarılarının yanında onun diplomasi alanındaki faaliyeti de orta asırlarda Nadir Afşar devleti için çok büyük önem taşımıştır. Onun kurucusu olduğu Afşar devleti, dünyanın en etkili ve kudretli devletlerinden biriydi. Onunla bırakın komşu devletler, Avrupa ve yakın Asya devletleri akredite oluyor, aynı şekilde diplomatik, ekonomik ve ticaret ilişkileri kuruyorlardı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NADİR ŞAH'IN ASKERİ SEFERLERİ ORDU VE DONANMA KURUCULUĞU

4/1 Nadir Şah'ın askeri seferleri

Nadir Şah ömrünün yaklaşık 37 yılını çeşitli savaşlarda at sırtında geçirip, dış istilacılara ve dâhili bedhahlara (hainlere) karşı 120'den fazla irili ufaklı savaşlar yapmıştır. Bu savaşların çok azında yenilgiye uğrasa da, bu başarısızlıkların hiçbiri onu moralini bozmamış, aksine o, yenilginin nedenlerini derinden öğrenip daha ciddi, daha sıkı hazırlıkla saldırıya geçip, düşmanlarına dersini vermiştir. Nadir Şah tarihinin her sayfası Azerbaycan'ın övünç kaynağıdır. O, vatani dış istilacılardan ve onu içerden bölmek isteyen hainlerden kahramanlıkla korumuştur. Kendi döneminin her türlü zorluklarına göğüs geren, bu eşsiz komutan çelik iradesi, cesareti, metaneti, muhkem sabrı, akıllı önlemleri, korku bilmezliği ve cesareti ile karşısına çıkan zorlukları mertlikle ortadan kaldırıp, iç ve dış düşmanların üstesinden layığıncaya gelmiştir. Onun ordusunda çelik intizam vardı. Nadir Şah'ın ordusunda yalan konuşanın, kendi başınalık, hırsızlık edenin ve emri yerine getirmeyenlerin cezası ölümdü. Nadir Şah'ın emri gülle kadar tesirliydi. O, her zaman cepheye askerlerin yanında olurdu. Onlarla bir yer, bir yattı. Bir sözle, Nadir Şah'ın sözü kanundu!

230 yıldan fazla İran'da hüküm süren, 18.yüzyılın öncelerinde dağılmakta olan Safeviler devletini Nadir Şah yeniden inşa etti. Bütün dış işgalcileri (Afganlıları, Özbekleri, Çar Rusya'sını, Osmanlı imparatorluğunu) ülkeden çıkarttı. İç ayaklanmaları çökertip, kudretli bir devlet yarattı. Topraklarını iki buçuk kat genişletti. Nadir yeniyetme yaşlarında kardeşi İbrahim'le hapisten kaçıp Ebiverd'e, Kelat valisi

Baba Ali bey'in savunma kuvvetlerine katılarak Özbek baskıncılarına karşı savaşmaya başlamıştır.

Nadir üstün, çevik ve becerikli olduğu için Baba Ali bey birçok hizmetin onun yapmasını emretmişti. O da verilen görevlerin altından yetkinlikle kalkıyor ve her işi yerine getiriyordu. 1715-1719 yıllarında Özbek ve Yamut eşkıyaları Ebeverd'e baskın ettiler. Nadir'in önderliğinde onların akınları geri savruldu ve ülkeden kovulup, çıkartıldı. Bu, Nadir'in ilk küçük yengisiydi. Bu başarının ardından Nadir, etrafına silahlı asker toplamağa başladı. O, artık güçlü olmadığı takdirde düşmanlarının onun toprağını yeniden ele geçireceklerini anlamıştı.

Nadir'in Afganlılara karşı mücadelesi ve ülkenin kuzey topraklarının istilacılardan temizlenmesi

Dört yıla yakın Nadir'in ordusu Özbeklerle mücadele sürdürüyordu. Onları kendi topraklarından kovup attı ve Özbekler bir daha Afşar eline hücum etmekten çekindiler. Gitgide Nadir'in otoritesi ve ünü büyüdü. 1719-1720 yıllarında Nadir Kelat'a hücum etti ve orayı kuşattı. Kelat kalesinin komutanını ve onun ordusunu esir aldı. Böylece, Nadir'in namı bütün Horasan'a ve Türkistan'a yayıldı. O, Kelat kalesini; ordusunun merkez karargâhı ilan etti. Kısa zamanda çeşitli boylar, bu anlamda Tahmasp bey, Vekil Celayir, Mehmet Ali bey, Tarhan bey ve onlardan başka Emirli ve Gündüzlü boyları da Nadir'in güçleriyle birleştiler. Kısa zamanda o, Melik Mahmut adında büyük aşiret liderini yenerek, Şiaların dini merkezi olan Meşhet şehrini, daha sonra Nişapur denilen toprakları kendi topraklarıyla birleştirdi. Daha sonra o, Nisa, Miyap, Kepkan, Merv ve Sepheş topraklarını, onun buyruğu altına girmekten çekinen bütün boyları Kuzgan adı verilen savaşla kendine tabi etti.

1726 yılında Nadir'in cesareti hakkında övgü dolu sözler işiten II. Şah Tahmasp Mirza, Nadir'i Ebiverd'e vali tayin etti. Daha sonra Nadir'in orduları Tahmasp Şah'ın ordularıyla birleşti ve Tahmasp Şah'ın danışmanı (müşaviri) oldu. Kısa zamanda Melik Mahmut'un ardından, Şahlığa can atan Fetali Han Kaçar da Nadir ile birleşen Tahmasp Şah tarafından öldürüldü. Nadir, Merv Tatarlarının isyanını bastırdı, Kayen'de kargaşa yaratan Melik Mahmut'un oğlu Melik Gulbeli ve Hüseyin Sultan da onlara teslim oldu. Kısa zamanda Nadir 1727 yılında Bağdat'taki Afgan bozguncuları ve isyancılarını

kılıçtan geçirdi. Nadir 500 kişiyle 4 gün içinde Afganlıların içlerine öyle bir yangın düşürdü ki, Afganlılar Herat'a doğru geri çekildiler. Nadir'in parlak zaferleri, Tahmasp Mirza'nın ona karşı kıskançlığına neden oldu. Tahmasp Mirza Nadir'i ortadan kaldırmak için ona karşı bazı sabotajlar hazırladı, lakin Nadir'in gücü karşısında çaresiz kalıp, Nadir'le uzlaştı. Tahmasp Mirza ise yapmış olduğu beceriksiz siyaseti sonucunda ardı ardına yenilgiye uğradı. Ülkenin bazı yerlerinde Tahmasp'a karşı isyanlar baş kaldırdı. Artık İran'ın hayli toprakları; kuzeydoğusu Derbent, Bakü, Salyan, Gilan, Reşt Ruslar tarafından, kuzeybatısı Osmanlı devleti tarafından zapt olunmuştu. Afganlılar ise İran'ın kuzeyini tamamıyla ele geçirmişlerdi. Böylesi bir zor durumda Nadir üç cephede ordu yürütüp, art niyetli düşmanları ülkeden söküp atmaya çalışıyordu. O, 1729 yılında Afganlıları Bestan'da, Mehmanduştan'da, Har deresinde allak bullak etti. 1729 yılının 26 Ekim ayında ise İsfahan şehrini Afganlılardan temizledi. Uzun yıllardır İsfahan, Afganlıların denetimi altındaydı. Nadir, Tahmasp Şah'ı İsfahan'a davet etti. Tahmasp Mirza; 30 Aralık, 1729 yılında İsfahan'a geldi, İsfahan Afganlıların saldırısından önce İran'ın başkenti sayılırdı. Afganlılar bu şehri ellerinde tutarak İran'ın bir bölümünü ele geçirmişlerdi. Nadir'in bu galibiyeti onun ününü ülkede daha da artırdı. Ve hızla Nadir Şiraz'a doğru saldırıya geçip, Afgan ordusunu perişan etti. Afgan ordusunun kumandanı Eşref Han, Sistan şehrinde öldürüldü. Serj Jon Malkon'un yazdığına göre, İbrahim Han, Eşref'in başını onun kolunda olan bir büyük elmasla birlikte Nadir'e gönderdi.¹²⁸ Eşrefin öldürülmesiyle Afganlılar üzerinde 1730 yılında kesin galibiyet elde edildi. Bu Nadir'in büyük cesaretiydi. Söylenbilir ki, uzun yıllar Afganlılar; İran'ın eyaletlerini egemenliklerinde bulundurmışlardı. Afganlılar yedi yıllık hâkimiyetleri döneminde 2 milyondan fazla insan öldürmüş, şehirleri, köyleri yakıp yıkmışlardı. Nadir bu zaferinden sonra Osmanlılarla mücadeleye başladı. Afganlılar birkaç defa yeniden bu topraklara hücum etmek istese de, Nadir tarafından son kez yenilgiye uğratıldı. 1729 yılında Kandahar şehrinde, Deludustan'da Afgan kuvvetleri tamamıyla çöktürüldü... Nadir, Kandahar şehrini elinde tutmakla İran ordusunun onurunu ve aynı zamanda İran'ın elinden çıkarttığı topraklarını geri almıştı. Hatta İsfahan'ın işgali sonucunda Şah Sultan Hüseyin'in haremi de Afganlıların eline geçmişti. II. Şah Tahmasp, İsfahan'a döndüğünde tutuklu olan annesini de kurtarmıştı.¹²⁹

128 M.H. Kuddusi. Gösterilen eseri, s. 102.

129 Yine orada, s. 103.

Fars körfezi toprakları Osmanlılar tarafından zapt edilmişti. Nadir Afganlıları darmadağın ettikten sonra Fars körfezini Osmanlılardan geri aldı. O, kısa zamanda Oman, Mesrek ve Bahreyn'i İran ile birleştirdi. 1736 ve 1737 yıllarında Oman'da isyan baş verdi. Oman sultanının oğlu İman Seyfin isyancıların hakkından gelemediğinden, Nadir şahtan yardım diledi. Nadir bu ricayı memnuniyetle kabul etti. O, Oman, Mesrek ve Bahreyn'i İran'la birleştirip, Fars ve Oman körfezini İran devleti topraklarına kattı. Bundan böyle Nadir Şah, Fars körfezinde de askeri donanmasını yaratmış oldu. Kısa zamanda İran'ın güney topraklarını bütün yabancı ordulardan temizledi. İran'la sınır komşusu olan Hindistan'da Muhammet Şah hüküm sürüyordu. Defalarca Nadir Şah, sınırlarını Afganlıların yüzüne kapatsın diye Muhammet Şah'a haber gönderdi. Afganlılar, İsfahan'da Nadir Şah tarafından bozguna uğratıldıktan sonra onlar Hindistan topraklarında gizleniyor daha sonra İran topraklarına baskına geliyorlardı.

Nadir Afganlıları Şiraz'dan çıkarttıktan sonra 1729 yılının Mart ayında Şiraz'da galip gelerek, oranın imarıyla ilgilendi. Şehir, denilebilir ki, Afganlılar tarafından savaşlarda tarumar edilmişti. Tahmasp Şah, Şiraz'ın fethi münasebetiyle Nadir'e mücevher ile bezenmiş 30 deste kıymetli hilat bağışladı. Ardından Nadir büyük şenlik verdi. Tahmasp Şah'ın kızını oğlu Rızakuluyla evlendirdi, yedi gün, yedi gece toy, ziyafet kuruldu.¹³⁰

Osmanlı devletiyle savaş

Osmanlılar, Tahmasp Şah'la yapılan savaşta eline geçirdiği Azerbaycan topraklarını geri vermek istemiyordu. Nadir 1730 yılının Mart ayında, 25 bin atlı ve hayli sayıda orduyla Hemedan'a doğru ilerledi. Nadir aniden Nihaventte Osmanlı ordularını darmaduman etti ve Türk ordusunun başkumandanı Osman Paşa, Hemedan'a kaçtı. Nadir ilerleyerek daha sonra 50 bin kişilik Osmanlı ordusuna ağır darbe vurdu ve Osmanlı ordusu yenilip, Bağdat'a çekildi. Çok sayıda silah, at ve cephane malzemeleri Nadir'in eline geçti. Nadir süratle Hemedan'ı alıp, Kirmanşah'a hücum etti. Osmanlı ordusunun başkumandanı Hasan Paşa Kirmanşah'ı bırakıp, Hemedan'a kaçtı. Nadir Şah, Azerbaycan'ı Osmanlılardan almak için Gürcistan'dan Azerbaycan arazisine geçti. Bu haberi duyan Osmanlı Sultanı 1730 yılının 24 Haziran'ında İran'a resmi savaş ilan etti. Nadir Miyanabad

130 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, I. c., s 468

şehrinde toplanan Osmanlı ordularına hücum etti, 100 bin kişilik Nadir'in ordusu karşısında Osmanlı ordusu Marağa'ya doğru kaçtı. Nadir Şah onları takip edip, Marağa'yı ve etrafını Osmanlılardan geri aldı. Nadir iki gün Marağa'da kaldıktan sonra Tebriz'i kurtarmak için Tebriz'e doğru saldırıya geçip, Rüstem Paşa ve Mustafa Paşa'nın ordularını perişan etti. 17 Ağustos 1730 yılında Tebriz'i Osmanlılardan teslim aldı. Nadir'in arka arkaya zaferleri Osmanlıları rahatsız etti. Osmanlılar, Rusların Nadir'e yardım ettiklerini sanıyorlardı.¹³¹ O dönemin Fransız elçisi Şevalye Kerkan, 1730 yılında İsfahan'dan Fransa'ya dönerken şunları yazıyor: *"Basra'dan Bağdat'a, Halep kapılarına kadar herkes Nadir Han'ın adı geçtiğinde tir, tir titriyordu"*.

Bu arada İstanbul'da büyük huzursuzluklar baş verdi. III. Sultan Ahmet iktidardan gitti. Onun yerine kardeşi Sultan Mahmut Han hâkimiyete geldi. Böylece, Osmanlı devleti İran'la savaştan elini çekti. Bu sırada II. Şah Tahmasp, Nadir'in galibiyetlerini kıskanarak, Nadir'e yalnızca Horasan'ı yönetmeyi buyurdu. Kendiyse 1731 yılında Osmanlılarla savaşa başladı. Onun planı kuzeybatı Azerbaycan' da Türk ordusunu yenilgiye uğratmaktı.

Ancak II. Şah Tahmasp'ın ordusu, Hemedan yakınlarında Kurcan'da Osmanlılarla savaşa yenildi ve yeniden Osmanlı ordusu Ali Paşa'nın komutasında Azerbaycan'a seferberlik ilan edip, Tebriz'e, Marağa'ya girdi. 11 Ocak 1732 yılında Tahmasp Şah, Osmanlılarla barış antlaşması yaptı. Anlaşmaya göre, Aras nehrinin kuzeyinden Kirmanşah'a kadar Osmanlı Türklerine verildi. Şah Tahmasp, 1732 yılında bir anlaşmada Rusya'yla yaptı. Artık Rusya; Dağıstan'ı, Bakü'yü, Gilan'ı, Reşt'i, Azerbaycan'ın önemli bölümünü ele geçirmişti. Nadir Şah bunları duyup, oldukça öfkeleni ve Herat'a döndü. Osmanlı Sultanlığına apaçık bir bilgilendirme gönderdi. Beyannamede deniliyordu:

*"Şah Tahmasp'ın yaptığı anlaşmaların siyasi hiçbir değeri yoktur! Ya bütün İran toprağını geri verin, ya da savaşa hazır olun!"*¹³²

Aynı beyannameyi Bağdat'ta oturan Ahmet Paşa'ya da gönderdi. Bir suretini Tahmasp Şah'a ulaştırdı:

"Bu anlaşma akıllı adamların nazarında uzaktan görülen yalancı pariltıdan başka bir şey değil. Biz biliyoruz ki, Müslümanlar arasında bu

131 M.H. Kuddusi. Gösterilen eseri, s. 108.

132 M.M. Astrabadi. Gösterilen eseri, s. 421.

*anlaşma İran halkının şerefine aykırıdır. Onun için biz bu anlaşmayı ret ediyoruz”.*¹³³

Bu durumda o, Osmanlı devletine de savaş ilan etti ve Tahmasp'a karşı muhalefete geçti. Nadir Şah, Tahmasp'a, onunla Kum'da, ya da Tahran'da görüşmesi için haber gönderdi. Ne var ki, Rus orduları da Gilan'ı kuşatmıştı. Nadir, yüksek rütbeli subayların huzurunda Şah Tahmasp'ın yüzüne bakıp sordu: “*Niçin vatanına hıyanet edip, onur kırıcı Bağdat, Vereş antlaşmalarını imzaladın?!’*”.¹³⁴

Şah Tahmasp ise zevki-sefa ile meşguldü, hatta o kadar içmişti ki, Nadir'in dediklerine cevap bile veremedi. Artık Tahmasp'ın çevresinde olan insanlarda Tahmasp'ın bu haliyle ülkeyi yönetemeyeceğinin tanığı oldular. İsfahan ahalisi de ayaklanıp Şah Tahmasp'ın iktidardan gitmesini talep etti. 8 Ağustos 1732 yılında Nadir Şah, Tahmasp'ı iktidardan alaşağı edip; 8 aylık III. Şah Abbas'ı İran Şah'ı ilan ederek, kendini de onun vekili(naibi) tayin etti. Ona verilmiş Tahmasp-kulu Han lakabını terk etti. Nadir'in emriyle II. Tahmasp, 55 kişilik muhafız birliğiyle Horasana gönderildi.

Nadir, az bir zaman içinde (1732'de) Kirmanşah'ı Osmanlılardan geri aldı. Daha sonra o, Kerkük ve Van şehirlerine de hücum edip, Osmanlı ordusunu bu yerlerden kovdu. Ardından Bağdat'a doğru saldırıya geçti, hızla o, Kerbela, Necef ve eski Bağdat şehrini aldı. Osmanlı imparatoru Bağdat'ın vaziyetinin zor olduğunu görüp, görkemli kumandanı Topal Osman Paşa'yı 100 bin kişilik ordusuyla Bağdat'a gönderdi. Osmanlı ordusu kat be kat Nadir'in ordusundan çoktu. Bu savaşta Nadir'in ordusu yenilse de, Nadir bu yenilgiden pesetmeyip, yeniden ordu topladı. Topal Osman Paşa'nın ordusunun üzerine saldırıya geçti, Türk ordusu geri çekilmeye başladı. Bu savaşta Osman Paşa öldürüldü ve yeniden Nadir'in orduları Necef'i, Kerbelayı denetimine geçirdi. Osman Paşa'nın cenazesi tabuta koyulup, Nadir'in subayları tarafından Bağdat'ta defnedildi. Nadir kısa zamanda Tebriz'i de kurtardı ve yeniden 30 bin kişilik ordusuyla Bağdat'a döndü. Birkaç gün sonra Osmanlı ordusuna komuta eden Ahmet Paşa Nadir'in yanına adam gönderip, barış antlaşması yapmasını teklif etti ele geçirdikleri bütün İran topraklarını geri vereceklerini vaat etti. 1733 yılı kışında Osmanlılarla barış antlaşması imzalandı. Anlaşma gereğince İran esirleri ve işgal olunmuş İran toprakları geri verildi. Bundan sonra Nadir'in orduları 1734 yılının 21 Martında

133 Yine orada, s. 224

134 Yine orada, s. 421

Nevruz bayramını Şiraz'da tantana ile kutladı ve Osmanlı devletine, Aras nehrinin kuzeyindeki Azerbaycan topraklarını geri vermesi için haber gönderdi. Az zamanda Nadir, Osmanlı devletinin Bağdat barışı sözleşmesi gereği Aras nehrinin kuzeyindeki Azerbaycan topraklarından vazgeçmek istemediğini anladı. Böyle olunca Nadir yeniden Osmanlılarla savaşa hazırlandı. Nadir Osmanlıların Azerbaycan topraklarını geri verme niyetinde olmadığını anlayıp, Rusya ile münasebetlerini yeniden geliştirme kararını verdi. Bu anlarda Rus devleti, Şamahı ve Kartli'yi kuşatma fikrindeydi. Nadir bunu hissedip, 30 Ağustos 1734 yılında Şamahı'ya saldırıya geçip, orayı mukavemet görmeden ele geçirdi. Ruslar Nadir'in gazabına uğrayacaklarından korkuya kapıldılar. Nadir, Rus hükümetinin elçisi Kaluşkin'den Hazarboyu eyaletlerden elin çekmesini talep etti. Nadir Şamahı'ya hücum edip (bu taktik siyasi adımdı) Rus devletini yıldınlığa düşürdü, aynı şekilde Gürcü çarı 6. Vahtank, Nadir'in korkusundan Ruslara itaat etmeyi bırakıp, Nadir'e itaat etti.

1735 yılı Kasım ayının 10'unda Gence'de yapılan mukaveleye göre Rus orduları zapt ettikleri Hazar kıyısı topraklarını Nadir'in saldırısından korkup tamamıyla terk etti. Şirvan Han'ı ise Nadir'in korkusundan Dağıstan dağlarına kaçtı. Çok geçmeden Nadir'in orduları Kumuk'u, Gebele'yi Osmanlılardan kurtardı. Nadir Kumuk'u dağıtıp, Gazi-Kumuk'u zapt etti ve Kumuk Han'ı Surhay'ın zengin hazinesini de ele geçirdi. Kısa zamanda o, Car-Tala Lezgilerini de yenerek, Gence yönünde ilerledi. Gence'yi kuşatmaya alıp, Tiflis'e doğru saldırıya geçti. Nadir Gence'yi, Tiflis'i işgal edip, Revan yönünde akınlarını sürdürdü. Abdullah Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunu allak bullak etti. Osmanlı ordusu bu çatışmada hayli sayıda askerini kaybetti. 1735 yılı yazında Nadir, denilebilir ki, Azerbaycan'ın batı topraklarını: Gence'yi, Borçalı'yı, Gürcistan'ı, şimdiki Ermenistan'ı Osmanlılardan geri aldı ve savaş esnasında ölen Abdullah Paşa'nın cenazesini saygıyla defnettirdi. 1735 yılının Mayıs ayında bütün Kafkasya toprakları Nadir'in denetimine geçti. Nadir savaşı Osmanlı topraklarına yayıp, 1735 yılında Karsı kuşatmaya aldı. Mayıs ayının 15'inde Karsı ve onun civarını ele geçirdi. Osmanlı Sultanı I. Mahmut, Nadir'in akınlarından korkuya kapılıp, Kırım Hanına 80 bin kişilik ordusuyla Afşar devletinin kuzeyinden Dağıstan'a ve oradan da Şirvan'a hücum etmesi talimatını verdi.

Nihayet, 1735 yılı yazında Kırım Han'ı Kiplay Giray Han, 53.300 kişilik silahlı birlikle Dağıstan'a doğru harekete geçti. Rus devleti General Liontev'in 20 bin kişilik askeri gücünü Kırım'a ordu gönderdi.

Nadir'in Anadolu'ya hücum haberi Osmanlı devletini oldukça rahatsız etti. İran'a o an itibarıyla barış teklif etti. Nadir'se Kars'ın alınması için çatışmalar devam ederken Tiflis'e döndü. Kartli ve Kahetiya'yı da teslim aldı. Ermeni katalikosu Abraham Kretasi *"Ben ve İran Şah'ı Nadir"* kitabında: *"Nadir Kars'ta Abdullah Paşa'yı yenerek, Revan kalesine gelip, Eçmiyadzin'in yakınlığında durdu. Bundan sonra Abraham 5 keşişle hediye götürüp, Sır kalesine, Nadir'in yanına vardı."*¹³⁵

1735 yılı Muharrem ayının 16'sında onlar Nadir'in huzuruna çıktılar. Abraham, Nadir'den halifelik ve ziynetli arkalık aldı. Nadir ona İran'da kendi katalikosluğunu sürdürmesine izin verdi ve Osmanlı tebaası alan keşişlerin ise bütün mülküne el konulması emrini verdi. Osmanlı kumandanı Ahmet Paşa, Kars ve Erzurum şehrinin ileri gelenlerini bir yere toplayıp, Revan kalesini Nadir'e geri verdi".¹³⁵

Bundan sonra Nadir Tiflis'e döndü. Gürcü çarı Teymuraz Müslümanlığı kabul edip, Nadir tarafından 'Han' payesi aldı. (Sonra ise o, fırsat bulduğu anda Rusya'ya kaçtı) Nadir'i Tiflis de büyük debdebeye karşıladılar. Daha sonra o, Derbende doğru harekete geçti. Nadir, Kırım Han'ının Derbende doğru ilerlediğini duyup, Kırım Han'ı Kiplay Giray'a geri dönmesi için haber yolladı. Ancak Kiplay Giray Han, umursamayıp, Dağıstan'a doğru ilerledi, fakat Nadir'in ordularının Dağıstan'a doğru geldiğini duyup, gerisingeri Kırım'a döndü. Böylece, Nadir'in orduları Osmanlı topraklarında Erzurum, Kars, Van vilayetlerini, Revan Hanlığını, Gürcistan'ı, Şirvan'ı, Dağıstan'ı, Car-Balaken'i ve birtakım kuzey bölgelerini yeniden kendi İmparatorluğunun topraklarına kattı. Bundan sonra o, ordusunu güneye; Fars körfezinin eyaletlerine çekip, hızla Basra'yı, Bahreyn'i ele geçirdi. Fars körfezinde yönettiği savaşlarda deniz donanmasının gelişmesine de büyük önem verdi. Bu süre içinde Nadir, aynı şekilde Afşar devleti içindeki başıbozuk isyanları da kendi ordusunun gücüyle bastırıyordu. Böyle savaşlar Bahtiyarilerle, Derbentten Lezgilerle karşı ve birtakım başka eyaletlerde baş vermiştir. Hatta Lezgilerle yapılan savaşlarda Nadir'in kardeşi İbrahim Han, Lezgiler tarafından öldürülmüştü. İbrahim Han, Azerbaycan Beylerbeyiydi. Azerbaycan Beylerbeyiliğine Dağıstan, Gürcistan, Erivan ve tarihi Azerbaycan toprakları da dâhildi. İbrahim Han'ın ölümünden sonra Nadir halasının oğlu Emiraslan Han Kırıklıyı Azerbaycan eyaletine Beylerbeyi tayin etti.

¹³⁵ M.H. Kuddusi. Gösterilen eseri, s. 98.

Dağıstan'da başkaldırı ve ayaklanmalar nedeniyle Nadir, Heşterhan'a hücum edemedi. Aynı şekilde Osmanlı devletiyle süren savaşlardan rahatsız olup, 1741 yılında Derbentten Osmanlı devletine doğru geri döndü. Derbentte olduğunda, Hazar denizinde donanma yaratmak ve gelecekte Türklerin ezeli toprağı olan Heşterhan ve Volga boyu topraklarını da ele geçirmek niyetindeydi. Ancak Osmanlılarla devam eden savaş onu bu düşüncesinden caydırdı. Artık o, denilebilir ki, 4 ayrı cephede savaş yürütüyordu. 1741 yılında I. Petro'nun kızı Yelizaveta, Rusya'da iktidara geldi. Bu arada Nadir, Rus temsilcisi Kaluskin'den, 10 gemi verilmesi konusunu gündeme getirmesini rica etti. Onun amacı bu gemilerden gelecekte Hazar denizinde donanma yaratıp, Hazar hinterlandı toprakları elinde tutmaktı, lakin Ruslar onun bu düşüncesini bildiklerinden, Nadir'e gemi vermediler. Onu da belirtmek isterim ki, bu tarihlerde İran halkının denizciliğe yatkınlığı olmadığından onların gemi tersaneleri ve gemi donanmaları yoktu. Ancak Nadir kısa zamanda Fars körfezinde ve Hazar denizinde deniz donanması yaratmıştı. Rus ordusu, Nadir'in Rusya'ya saldırı planını anlayıp, Kuzey Kafkasya'da kendi sınırlarını tahkim etti. İran'daki Rus temsilcisi Kaluskin her fırsatta Nadir Şah'ın Rusya'ya akınlarının önünü almaya çalışıyordu. Ancak Nadir'in ordusu ilerleyerek, Kuzey Kafkasya'da; Tabasaran, Kumuk ve diğer başka eyaletleri de kendi mülküne kattı

Kısa bir zaman içinde Nadir, Afşar devletinin varlığını güçlendirdi. Osmanlı ve Rusya'yla olan ilişkilerini lehine çevirdi. Afganlıların ardından iz sürüp, gördüğü yerde tepeledi, hatta sığınıp saklandıkları Orta asırların en zengin ve kudretli devleti olan Hindistan'a kadar kovaladı.

HİNDİSTAN'IN FETHİ

Bir ayağımla hareket etsem, Hindistan'ı, iki ayağımla hareket etsem, bütün dünyayı fethederim.(Hindistan Şah'ı Muhammet'e gönderdiği mektuptan)

Nadir Şah Afşar

Muhammet Şah, Nadir'in önerisini ciddiye almayınca, Nadir, Hindistan'a doğru harekete geçti. Hindistan sınırının 74. kilometresinde Mank adı verilen yerde Afgan bozguncuların darmadağın etti. Muhammet Şah, Nadir'in gönderdiği elçinin dönmesine izin vermedi. Nadir bu duruma öfkelenip, 1738 yılı yazında Gazne ve Kabil'e* harekete geçti. Nadir, Hint imparatorluğunu denetimi altına almakla, Afganlıların son kez kulağını çekmek; ordusunu ve İran ekonomisini güçlendirmek istiyordu. Gelecek planlarında Özbeklerden ve Afganlılardan kudretli ordu yaratmak ardından Osmanlı devletine hücum etmek niyetindeydi. 1738 yılının 14 Haziran ayında Nadir'in orduları Gazne'ye vardı. Oradan Kabil'e geçti. Kâbil han'ı Nesir Han, Delhi'den yardım diledi. Ancak oradan hiçbir yardım gelmedi. Kısa zamanda Kabil teslim alındı ve Nadir'in ordusu Hindistan'ın payitahtı Delhi'ye doğru saldırıya geçti. Onu da belirtmek isterim ki, Nadir Şah, Muhammet Şah'a birkaç kez uyarı da Muhammet Şah ona cevap vermemişti. Nadir'de bu

*O tarihlerde bu şehirler Hindistan sınırları içindeydi.

vurdumduymazlık karşısında Muhammet Şah'ın üzerine saldırıya geçmek kararı aldı. Kısa zamanda Pişaver, Lahor eyaletleri Nadir tarafından kuşatıldı. Nadir'in ordusu zorlu dağları aşır, uçurumlar-

dan, nehirlerden geçerek, Yeminabad'ı, Abad'ı, Keşmir'i, Hortal'ı ve Hindistan'ın başka şehirlerini ele geçirdi.

Nadir Şah'ın orduları Hindistan'ın batısını fethedip, Delhi'ye yaklaştı. Muhammet Şah'ın orduları Nadir'in ordularıyla Delhi yakınlarında, Karnal denilen topraklarda karşılaştı. Kaynaklara göre, Hint ordularının sayısı 350 bin kişi, Nadir Şah'ın ordularının sayısı ise 160 bin kişiydi. Hint ordularının elinde tuttuğu topraklar 50 ölçümlük bir alandı. Bu üstünlüklere rağmen, hızla Nadir'in ordusu kendinden kat be kat güçlü olan Hint ordusunu allak bullak etti. Tarihçi, bilim adamı Hanvey: *"Nadir, Hintlilerin hortumuna kılıç bağlayıp, düşman üzerine gönderdikleri filleri korkutmak için deveçilerine, varilleri katran ve yakıcı maddeyle doldurup, hazır tutmaları talimatı verdi. Muharebe başladığı anda varilleri yakıp, develerle meydana fırlattılar. Hintlilerin filleri ve orduları bundan korkup, geri çekildiler"*.¹³⁶

Nadir'in yönettiği büyük taktik manevralar sonucunda Hint ordusunun komutanı Saadet Han esir alındı. Kendilerini yenilmez gören Hint kılıçlıları Nadir'in yeni taktiği karşısında hiçbir şey yapamadılar. Kumandanını yitirmiş ordu geride binlerce yaralı bırakıp, kaçmaya başladı. Çok top alındı. Vakanüvislerin kayıtlarına göre, otuz bin ölü vardı, yirmi bin esir alınmıştı. Develerin üstünde olan varillerdeki petrolü, katranı ateşe verip, savaşan fillerin üzerine saldılar. Develerin hepsi birden fillere doğru koştu. Filler ise bundan dehşete kapılıp kendi ordularının içlerine kaçtılar. Dovran'ın önderlik ettiği Hint ordusu tarumar edildi. Bundan sonra Muhammet Şah ateşkes hakkında müzakereye başladı. Taraflar arasında barış imzalandı. Barış karşılığında Hindistan devleti, Nadir Şah'a beş milyon rupi savaş tazminatı verecekti. Hint ordusu da top ve askeri mühimmatını İran ordusuna bırakacaktı. Hindistan Şah'ı, Mart'ın 31'inde ordusuyla birlikte Nadir'e teslim oldu. Muhammet Şah da Türk soylu sülaleden olan bir şehinşahı. Onun için Nadir Şah onun Şahlığını elinden almadı. Kornal anlaşmasından sonra Nadir'in orduları Delhi'ye girdi. Kornal antlaşması gereği Muhammet Şah, seleflerinden kalan 350 yıllık hazineyi Nadir'e bağışladı. Şah Cihan'ın sarayında Nadir'e özel yer ayrıldı. Nadir Şah'ın adına mescitlerde hutbeler okundu ve bütün şehirlerde yeni sikke kesildi. Bu sikkelerin üzerinde *"Dünya şahlarının Şah'ı olan Şehinşah Nadir Şah"* yazılmıştı. Nadir'e *"Tavus"* adında taht hediye edildi. Bu tahtın süslenmesi için bir milyon mücevherat işlenmişti. Nadir'e bugüne kadar eşi, benzeri olmayan "Kuhi

136 M.H. Kuddusi. Gösterilen eseri, s. 67.

Nur" taşı, "Deryayı Nur", "Elmas Arlof" gibi ünlü elmas ve pırlanta taş, kaşlar armağan edildi. Hâlihazırda bu taşlar Londra, Tahran ve Moskova müzelerinde sergilenmektedir. Aynı şekilde Hindistan'ın bütün hazinesini Nadir Şah teslim aldı. Bunlardan ilave, 60 bin kitap elyazması İran'a getirildi. Nadir Şah Hindistan zaferinden sonra ahali vergilerden üç yıl muaf kılındı. İran, Hint antlaşması hazırlandı. Antlaşmanın kısaltılmış metni böyleydi:

"Asrımızda Mars yıldızı gibi korkusuz, cesaretli, zamanın kahramanı, dönemin sultanlarının Sultanı, iki dünyanın Şehinşahı, Allah'ın gölgesi, Müslümanların koruyucusu, İskender azametli, makamı arşa ulaşan, adaletli Sultan Sema tabiatlı, Şah âlâhazret Nadir Şah Afşar'ın vezirleri bazı meseleler için Hindistan diyarına elçiler göndermişlerdi. Ama bizim vezirler bu seferler zamanı gerekli cevabı veremediler ve Hazreti Muazzamın mektuplarına cevap yazamadılar. Bu sebepten iki devletin arasında ihtilaf oluştu. Onların kabiliyetli orduları Hindistan'a hareket etti. Özellikle Karnal'da çarpışmalar baş verdi. Allah istedikten sonra doğudan doğan zaferin güneşi Nadir Şah'ın üzerine düştü. Çünkü Âli Hazreti Cemşit kudretli lütfü onun merhamet kaynağıdır. Onun merdaneliyi görüşmemize sebep oldu, onunla birlikte Delhi'ye geldik. Burada Hindistan'ın hazine ve mücevheratını onlara hediye ettik. Kendi büyüklüğü, hürmeti, necabeti, muhabbeti ile Gurgane ailesinin Tarhan soyunun büyüklüğünü ele alarak Hindistan'ın taht, tacını bizim kendimize geri verdi. Babadan oğluna, kardeşten kardeşe yapılmayan böyle bir merhamet karşılığında 150 kurur(75 milyon) askeri tazminat ve batı bölgesinde olan bütün topraklar İran devletinin iradesine verildi. Batı bölgesinde olan bütün yerleşimler İran'ın kudretli şahının toprağı sayılır. Bundan sonra İran memurları o topraklara özgürce gelip, o yerlerin yerli sülale ve ailesine hükümdarlık edebilirler.

Selmar bağı. II. Muharrem 1152 yılı (23 Nisan 1739 yılı)"¹³⁷

Ceyms Freyzer : *"Nadir Şah'ın saldırısı sonucu Hindistan'a toplam 50 kurur tümen cevahirat, nakit mal-devlet ve ekin zararı deydi"*. Aynı şekilde Nadir Hindistan'dan geldiğinde kendiyile çok sayıda mimar, âlim, görkemli zevatı, ustaları ve çok sayıda elyazması kitabı İran'a getirdi. Nadir, 24 Aralık 1740 yılında Merv'e doğru ilerledi. 4 Ocak 1741 yılında Merv'den Ebiverd'e, oradan da Destgird'e, doğduğu yere döndü. Kara mermerden kendine mezar taşı hazırlattı. Bu mezar için Mahara'dan Kelat'a çok sayıda mermer getirildi. Kelat'da hazinesi

137 M.H. Kuddusi. Gösterilen eseri, s. 78.

için bir kale yaptırıldı. Nadir, İmam Rıza'nın türbesine çok büyük hürmet ve saygı gösteriyordu. Bu türbeye hayli kıymetli hediyeler, altın çırağlar, ipek halılar bağışladı.

Kaynaklardan o da anlaşılmaktadır ki, Nadir Şah Muhammet Şah'la antlaşma yapıp: Hindistan'ın batı bölümünü (şimdiki Pakistan ve Müslümanların yaşadığı) aynı şekilde Pişaveri, Kabil'i, Kesni, Afganistan'ı vs. Afşar devletinin topraklarına kattı.

Muhammet Şah'ın Türk soylu olmasından dolayı onun şah-lığını iade etti. Oğlu Nesrulla Mirza'yı Muhammet Şah'ın kızıyla evlendirdi.

Nadir Şah iki aya kadar Hindistan'da kalıp orada bütün işleri düzene koydu. Daha sonra Nadirabad'a dönüp Herat'a doğru hare-kete başladı. Torunu Şahruh Mirza'yı Herat vali ilan etti ve Herat'da Hindistan'dan getirdiği ganimeti nümayış ettirdi.

Türkistan'a askeri yürüyüşü

Hindistan seferinden dönen Nadir Şah, Herat'ta birkaç gün istirahatın ardından 1740 yılının yazında Türkistan'a sefere başladı. Nadir'in Türkistan'a yürüyüşü yerli halklar tarafından sevinçle kar-şılandı. Bazı kale kapıları Nadir ordularına yeri halkın eliyle açıldı. Nadir imparatorluğunun, ciddi yasa ve kuralları vardı. Nadir'in hükümdarlığı, kurduğu devletin gelenekleri, bölünmüş Türkistan'da hanlıklara bir örnekti.

Yine bu tarihte Rusya, Türkistan'ı, Buhara'yı ele geçirme planları yapıyordu. Nadir Şah, Rusların bu niyetini görüp, Türkistan'a seferini hızlandırdı. Fetih orduları; Berh kalesini, Türkistan'ı, Buhara'yı ele geçirdi. Bu harekâta Nadir Amuderyayı geçmek için 1100 adet küçük gemi yaptırmıştı. Bu gemilerin her birinin 3 tona kadar yük taşıma kapasitesi vardı. Kısa zamanda Nadir'in orduları 1740 yılı Ağustos ayının 20'inde Kerki havalisinde yığınak yaptı. Burada Türkmen ve Özbek boylarının Cerco'da toplanıp ona mukavemet hazırlığında olduğu bilgisi ulaştı, Türkmen ve Özbek birlikleri Nadir Şah'ın or-dusunun yaklaştığını öğrenince kaçıp dağıldı. Kısa zamanda bütün Türkistan'ı Nadir Şah kendi imparatorluğuna katmış oldu.

Türkistan Han'ı Ebulfez; Emir Timur'un kılıcını, Cengiz Han'ın miğferini, zırhını çok sayıda armağanla birlikte bütün hazinesini Nadir Şah'a hediye etti. Nadir Şah, buna karşılık Ebulfez Han'ı ve âyanlarını Hindistan'dan getirdiği kıymetli hediyelerle ödüllendirdi.

Ebulfez Han'la barışı sağladıktan sonra Nadir Şah Ebulfez Han'ı yeniden Türkistan Han'ı ilan etti. 1740 yılının Ekim ayının 17'sinde şahlık tacını ona iade etti. Türkistan'ın bütün vilayetlerine ferman gönderildi. Nadir Şah'a tabi olan yerli valiler kendi görevlerinde kaldı. Ebulfez Han ona gösterilen bu iltifatın karşılığında kızlarından birini Rızakulu'ya, diğerini Alikulu Han'a vereceği sözünü verdi. Rızakulu Han Ebulfez Han'ın kızıyla evlenmek istemeyince Nadir Şah, akrabalık söz verdiği için Han'ın kızıyla kendisi nikâh kıydı. Nadir Şah Ebulfez Han'ın Türkistan'ın yeniden Han seçilmesi onuruna muhteşem ziyafet geçirdi. Kısa zamanda Buhara, Semerkant yönünde olan topraklar de gönüllülük esasında Nadir'in egemenliğini kabul ettiler. Nadir Şah kısa zamanda Hive'de, Harezm'de de kendi hükümdarlığını tesis etti. Az bir sürede yönetim sorunlarını çekidüzene soktu. Çok sayıda ordu topladı, yeniden Kela'ta geri çekildi. Kela'ta kendine büyük bir türbe yapılması için talimat verdi.

Kısa zamanda Kabil'i tamamıyla kendi denetimine aldı. Böylece Afgan çetelerinin aralıksız saldırıları etkisiz hale getirilmiş oldu. Nadir Şah'ın Türkistan'a askeri seferinin bir nedeni de Türkistan'ı, Buhara'yı, Taşkent'i, Semerkant'ı ele geçirdikten sonra Çin'e hücum edip, Çin devletinin pençesinde olan Türk-Uygur uluslarını da kendi topraklarına katmaktı. Bu plana bakıldığında Nadir Şah'ın büyük Turan İmparatorluğu ülküsü peşinde koştuğu belli oluyordu.

Hindistan seferinin yorgunluğunu çıkartmadan iki yıl uzak kaldığı ülkesinin iç sorunlarına bile zaman ayırmadan Ruslardan önce Türkistan'a girdi. Yine çok sevdiği kardeşi İbrahim Han'ın öcünü almak için Dağıstan'a hücum etmeden Türkistan'a yürüyüşüne başlanmasının asıl nedeni Rusya imparatorluğunun Orta Asya'ya yayılmasının önünü almaktı. Nadir Buhara yönünde saldırıya geçip İlbas Han'ın güçlü direnişiyle karşılaştı. Ancak İlbas Han da Nadir Şah'ın orduları karşında dayanamayıp teslim oldu. Nadir Şah İlbas Han'ı da affedip, onu Harezm vali yapmak istedi, İlbas Han elçilerini öldürdüğü için İlbas Han'la birlikte 20 ayanın öldürülmesinin emrini verdi. Nadir Şah, Cengiz Han'ın soyundan gelen Muhammet Han'ın torunu Tahir Han'ı Harezm'e vali atadı. Kazak valisi Ebulheyir de Hive'ye gelip Nadir Şah'a teslim oldu.

Nadir Şah, kısa zamanda bütün Orta Asya'yı kendi denetimi altına aldı. Rus ordularının buraya girmesinin önü alındı.

Nadir Şah'ın Dağıstan'a askeri yürüyüşü

Nadir Şah Hindistan'ı ve Orta Asya'yı fethettikten sonra Meşhede döndü. İç yönetim sorunları ve orduların düzeniyle ilgilendi. Türkistan'ın fethinden sonra kardeşi İbrahim'in öcünü almak için Dağıstan'a sefer etmeliydi. Aslında bu seferin diğer bir amacı, İbrahim Han'ın öcünü almanın yanında Dağıstan arazisini ve Rus ordularının da Kuzey Kafkasya'ya sarkmasını engellemektir. Nadir, Dağıstan'a ilk seferinden sonra buradaki doğal arazi koşullarının zorluğunun farkındaydı. Halkın dağınık ve yüksek dağlık şartlarda yaşaması, yönetim sorunu, merkezi otoritenin boşluğu Dağıstan'ın tam denetim altına almasını epeyce sıkıntıya sokuyordu. Aynı zamanda Dağıstan koşullarında vuruşmaların yapılması oldukça yorucuydu. Seferle başlamadan önce Nadir Şah Meşhet'te ordu komutanları ve subaylarını topladı. Nasrullah Mirza'yı Meşhet'te bırakıp Hindistan, Türkistan ve Horasan'ın yönetimini ona devretti. Rızakulu Mirza'yla, İmamkulu Mirza'yı, yanında Dağıstan seferine götürdü. 1741 yılı Mart ayının 14'ünde Nadir Şah'ın orduları Meşhetten Dağıstan'a doğru yol aldı. Nadir Şah'ın ordularının 150 bin civarında olduğu tarihte belirtilir.

1741 yılının Mayıs ayının 15'inde Nadir'in orduları Geduk geçidine doğru ilerlerken Nadir'e suikast girişimi oldu. Bu suikastta oğlu Rızakulu'nun parmağı olduğu iddia edildi. Nadir Şah bu olay karşısında oldukça sinirlendi. Ve onun ruh hâli marazi hâl aldı. Bu ıstırap ve hezeyanlar Dağıstan seferinin hazırlığına ciddi olumsuz etki yaptı. Ancak hücumla başlamadan bir kısım Lezgi boyları Nadir Şah'a bağlılıklarını bildirdi. Bu durum Nadir Şah'ın umutlarını artırdı. Kısa zamanda Nadir'in orduları Gebele'den, Şah dağı aşarak Kumuk'u ele geçirdi ve bir kısım dağlı halklar Nadir'e direnmeden boyun eğdiklerini kabul ettiler.

1741 yılı Eylül ayının 12'sinde Nadir şahın orduları Gazi Kumlak'dan Avara doğru ilerlemeğe başladı. Havaaların soğuması Dağıstan'da operasyonları hayli zorlaştırdı. Nadir ordusunu Kumlak'tan Derbent'e yürütüp, burada ordugâhını kurdu. Hava koşulları yüzünden 1742 yılının yazına dek Nadir bu askeri kampta kaldı. 1742 yılının Mayıs ayında Tabasaran'da Nadir büyük operasyon yürütüp bu toprakları itaat altına aldı. Nadir, Dağıstan'da, Kumuk'ta, Karakayıt'ta ve Tabasaran'da çok ciddi direnişle karşılaştı. Nadir bu durumda akınları durdurma karar aldı. Dağıstan'ın ünlü âyanı Usmi Ahmet Han, Nadir'e karşı Kurreyş kalesinde inatçı mukavemet gösterse de Nadir'in orduları

hızla Kurreyş kalesini ele geçirdi. Usmi Ahmet Han gizlice kaleden kaçarak Avara yüz tuttu. Nadir'in emri ile Kurreyş kalesi yerle yeksan edildi. Çarpışma son derece ağır geçmesine rağmen, Nadir Şah'ın orduları Dağıstan'ın büyük bir bölümünü denetimi altına alabildi. 1742 yılının Ekim ayında Samur nehri etrafında yerleşen ve Nadir Şah'a itaatini beyan eden Dağlılar Nadir Şah tarafından pahalı hediyelere layık görüldüler. Bir kısım toplum önderleri Nadir Şah'ın huzuruna gelip onun itaat ettiklerini bildirdiler.

Uzun süre Dağıstan'da kalınması imparatorluk topraklarının bazı şehirlerinde merkezi otoriteye karşı başkaldırlara neden oldu. Bu tarihlerde Osmanlı devleti, Nadir Şah'ın Caferi mezhebi teklifine olumsuz baktığına açıklık getirmek için yanına dini temsilciler gönderdi. Nadir umutlarının tükenmesinden epeyce mutsuz oldu ve ordularını Dağıstan'dan çekip, Osmanlılarla yeniden savaş hazırlığına başladı.

Nadir Şah ve Osmanlı ilişkilerinin devamı

1743 yılının yazında Nadir, ordularını Dağıstan'dan, Şirvan'a doğru kaydırıp Tebriz'e döndü. 1743 yılı, Nevruz bayramını Muğan ovasında kutladı. Osmanlı devletiyle yeniden savaşa hazırlanmak için yeniden ordu gücü toplamağa başladı. 1742 yılının Ocak ayında Osmanlı devletini temsilen elçiler, Nadir Dağıstan'da olduğunda yanına geldiler, temsil heyeti kıymetli hediyelerle birlikte Osmanlı sarayının mektubunu Nadir Şah'a ulaştırdı. Sultanlığının Caferi mezhebini tanımaktan kaçınması Nadir Şah'ın canını sıktı. Osmanlı sultanına mektup gönderip onun bu şartının kabul edilmemesi halinde Sultanlık sınırlarına doğru hareket etmek zorunda kalacağını bildirdi. Nadir Şah kendinden emin halde:

Osmanlı topraklarına girdikten sonra Osmanlı sarayının mezhep teklifini yeniden gözden geçireceğinden kuşku yoktur!

Babîâli, Nadir'in savaş açması ihtimalini endişeyle karşıladı. Nadir Şah'ın sıradaki mektubunu alan Osmanlı sarayı, Caferi mezhebinin kabul görmemesi konusunda Nadir Şah'ın önerisinin reddi için özür diledi ve bu önerinin yerine başka bir makul teklifin ileri sürülmesi teklif olundu. Nadir Şah bu cevaba karşılık Osmanlılara mektup yazıp Dağıstan yürüyüşünü sona erdirdikten sonra Osmanlı sınırlarına sefer başlatacağını bildirdi. Tebriz'de Osmanlılara karşı hücum planı için bazı hazırlık işlerine başlandı. Tarihi kaynaklar, Nadir Şah'ın bu

harekâta 375 bin kişilik orduyla hazırlandığını bildiriliyor. Nadir Şah'ın orduları 1743 yılının Ağustos ayında Kerkük kalesi yakınlarında mevzi aldı. Kısa zamanda Kerkük kalesi Nadir Şah'ın denetimi altına girdi. Kerkük'te olduğu sürede Bağdat valisi Ahmet Paşa İstanbul'a temsilciler gönderip Nadir Şah'la barış anlaşması yapmayı teklif etti. Osmanlı şeyhülislamı ve ulemaları barış anlaşmasını kabul etmedi. Bu haberi duyan Nadir Şah, hedefine ancak kılıç gücüyle varacağını anlayıp, kısa zamanda Osmanlıların en güçlü istinatgâhlarından biri olan Musul kalesine hücum etti. Musul etrafına 160 adet top, 230 adet topatan yerleştirildi. Bu savaşta Nadir Şah'ın 5 –6 bin askeri ölse de, kale ele geçirildi. Musul valisi Hüseyin Paşa, Nadir Şah'ın yanına temsilciler gönderip ondan af diledi. Nadir Şah, Musul'u ele geçirdikten sonra Bağdat'a saldırıya geçti. Bağdat valisi Ahmet Paşa, Nadir Şah'ı törenle karşıladı.

Nadir Şah, Bağdat'ı süratle alıp, Hemedan yönünde ilerlediği takdirde Osmanlı sultanının onun teklifleri ile uzlaşacağını umuyordu. Ancak Osmanlılardan bir haber çıkmayınca, yeniden Kars yönünde harekete geçti. Nadir Şah, süratle Nahçıvan'dan geçerek Gökçe yaylasına geldi ve 1744 yılının Haziran ayının 30'unda yeniden Karsı kuşatmaya aldı. Ahmet Çağatay komutasındaki takviye gücü, Nadirle savaşa girmenin beyhude olduğunu anlayıp, ordusunu bölgeden çıkardı. Nihayet, Ahmet Paşa da Nadirle çarpışmanın anlamsız olduğunu anlayıp onunla müzakere etmeğe mecbur kaldı. 1744 yılının Ekim ayında Kars kalesinin kuşatmasını sonlandırıp, Ahıska ve Ahılkelek istikametine yola düştü.

Nadir Şah'ın Kars kuşatmasından vazgeçmesinin nedeni Ahmet Paşa'nın ondan zaman istemesi oldu. Ahmet Paşa, İstanbul'a temsilci yollayıp, Nadir Şah'la barış görüşmesi yapılmasını teklif etti, lakin Osmanlılar yeniden ordu toplayıp 150 bin piyade, 40 bin süvariden meydana gelen ordusunu Erzurum, Kars yönüne sevk etti. Muhammet Paşa komutasındaki ordu, Ahmet Paşa ile birleşip Nadir Şah'ın orduları üstüne saldırıya geçti. Nadir, 1745 yılının Ağustos ayında yeniden Kars'a doğru harekete geçti. Muhammet Paşa'nın ordusuyla, Kars ve Revan şehirleri ortasında karşılaştı. Muhammet Paşa'nın ordusu Nadir Şah'ın ordusu tarafından berhava edildi. Ve sonunda, 1745 yılının Ağustos ayında Murat-tepe'de Osmanlı ordusuyla, Nadir Şah'ın orduları arasında gergin bir savaş başladı. Osmanlı kuvvetleri geri çekilmek zorunda kaldı. Bir süre sonra Muhammet Paşa vefat etti ve Osmanlı orduları geri çekilmeye başladı. Muhammet Paşa'nın ölümü Osmanlı silahlı kuvvetleri arasında şaşkınlık yarattı, ordunun

disiplini bozuldu. Nadir Şah'ın ordusu Osmanlıları Arpaçay'a kadar takip etti. Bu savaş Nadir Şah'ın kumandanlık yaşamının en önemli savaşlarından biri olması itibarıyla son görkemli yengisiydi. Taktik ve operasyon bakımından da bu çarpışmanın önemi çok büyüktü. Nadir Şah komutanlık yeteneğini sergileyerek kendinden iki kat üstün olan Osmanlı ordusunu yenilgiye uğrattı.

Nadir Şah'ın savaşı, Osmanlı topraklarına taşımaması hiç kuşkusuz Osmanlı Türk devletinin varlığına saygı duymaktan kaynaklanıyordu. Nadir Şah, kendinin Türk soyundan olduğunu; Hindistan, Türkistan, Osmanlı devletiyle yönettiği savaşlarda bir kez daha kanıtlamıştı. O, Osmanlı devletinin sınırlarını çiğnememekle bir kez daha iki devlet arasında olan savaşların sona ermesini istiyordu. Çözümü, ancak dini ve ideolojik ayrılıkların giderilmesinde görüyordu. Nadir Şah'ın istese bu yenginin ardından Osmanlılara sert barış koşullarını dayatabilirdi. Ama öyle yapmadı; Osmanlı sarayı ile barış yolunu izledi ve ileri sürdüğü şartları daha da yumuşattı. Osmanlılara mektup göndererek, Osmanlı ulemalarına önceden ulaştırılmış olan tekliflerde (Caferi mezhebi konusunda) ısrarcı olmadı. O, bu durumda iki devlet arasındaki ilişkilerin daha da iyileşeceğini umut ediyordu. Elçileri Osmanlı sarayına yola geçirdikten sonra 1745 yılının Aralık ayında Horasana doğru harekete geçti, 1746 yılının ilk aylarında Meşhede vardı.

Nihayet, 1746 yılı Eylül ayının 4'ünde Nadir Afşar devletiyle Osmanlı devleti arasında barış mukavelesi imzalandı. Sulh antlaşması *üç maddeden* ibaretti. Anlaşmada ifade ediliyordu ki, iki kardeş devlet arasındaki dostluk, saldırmazlık, karşılıklı saygı günden güne daha da güçlenecektir. *Birinci madde* gereğince, Bağdat ve Şam güzergâhı üstünden Mekke'ye hac ziyaretini yerine getirecek olan İranlılar için güvenlik sağlanmalı ve onların malları ve canları korunmalıydı. *İkinci madde* gereğince, üç yılda bir kez Osmanlı devletinden Afşar devletine, Afşar devletinden de Osmanlı devletine, heyetler gönderilmeliydi. Ve iki devlet arasında karşılıklı saygı ve dostluk daima korunup yaşatılmalıydı. *Üçüncü madde* gereğince her iki ülkenin elindeki esirleri salıverilmeli, onların kölecesine alıp, satılmasına izin verilmemeli ve sorunsuz vatana dönmelerine olanak yaratılmalıydı. Aynı şekilde anlaşmaya göre, iki ülke arasında ticaret kanunlarının serbestlik içinde görülmesine izin veriliyordu. Sonunda devletlerarasında imzalanan bu mukavelenin devamlı ve uzun süreli olması da kaydolundu. Osmanlı devleti bu mukavelenin şartlarını bozmazsa, Afşar devletinin böyle bir adımı zinhar atmayacağı bildirildi!

Nadir Şah, Muğan toplantısından sonra barış anlaşmasının imzalanması için onlardan Caferi mezhebine ilişkin iki önerinin Osmanlı sarayı tarafından kabul edilmediğini ve onun üzerinde uzun zamandan beri görüşmelerin ve tartışmaların yapıldığı bildirildi. Nadir Şah mektubunda Osmanlı devletiyle dostluk ilişkilerinin ilerlemesi adına bu tekliflerden çekindiklerini beyan etti. Barış sözleşmesi imzalandıktan sonra uzun yıllar kavgalı süre giden Osmanlı, İran ilişkileri yoluna girdi. İki kardeş ülke arasında barış, dostluk gelişti. Ülkeler içinde elçilikler ve temsil heyetleri karşılıklı ilkesiyle artırıldı. Nadir Şah, tarihçisi Mirza Mehdi Han Astrabadî'yi de Osmanlı sarayına elçi tayin etti. Osmanlı sarayı tarafından Ahmet Efendi ve maiyetindeki bin kişilik temsil heyeti, çok sayıda hediyelerle birlikte Nadir Şah'ın huzuruna çıktı...

Nadir Şah Afşar devletinin yönettiği diplomatik ve askeri seferler Nadir Şah'ın büyük askeri yeteneğinden ve Fatihliğinden önce onun Türk dünyasına olan muhabbeti, büyük Turan devletini yaratmak arzusunda olmasının en belirgin örneğidir.

Nadir Şah bu galibiyetin ardından küçük oğlu İmamkulu'yu, halasının kızı Tebriz beylerbeyi Emiraslan hanımın kızıyla evlendirip büyük şenlik kurdurdu ve İmamkulu'yu Horasan'a vali tayin etti.

Not: Doğrusunu isterseniz, Nadir'in bütün savaşlarını bir monografiye sığdırmak mümkün değildir. Onun hakkında tarihi kaynaklarda benzeri bilgilere oldukça geniş yer verilmiştir. Kuşkusuz bu tarihi şahsiyetin yaptığı savaşların(1722-1747) her biri şanlı salnamedir. Bu seferler dünya harp tarihinin bir sahifesidir, büyük bir Türk oğlunun onuru ve ünüdür! O, Asya'nın son fatihidir!

Doğunun Kiaksarı, Napolyon'u, Makedonyalı İskender'i yakıştırması yapılmış büyük cihangir Nadir'in, mutlak hükümdarlığına hiçbir engel kalmamıştı.

Yukarıda belirtildiği gibi, Nadir'in egemenliği 1736 yılında başladı. Makamını kazandığı savaşlarla güçlendiriyordu. Yaptığı işlerde askeri dehası onun her zaman yardımına koştu. Yerkürede Nadir gibi askeri fütuhat kazanmış komutanların sayısı bir elin parmaklarını geçmez.

Yaptığım incelemeler sonunda, şu kanıya vardım ki, bilinen dünya tarihinde M.S. 4. yüzyılda Makedonyalı İskender, Atilla, 13.yüzyılda Cengiz Han. 14. yüzyılda Timurlenk 15. yüzyılda, Sultan Fatih Mehmet. 16. yüzyılda Sultan Süleyman. 18.yüzyılda Nadir Şah ve sonunda 19. yüzyılda Napolyon Bonapart zaferler kazanmış en

büyük kumandanlardır. İlki ve sonuncusunu (İskender ve Napolyon) dışında tutarsak, 6 büyük komutanın (Atilla, Cengiz Han, Emir Timur, Sultan Fatih Mehmet, Sultan Süleyman ve Nadir Şah) Türk olması itibarıyla dünyada devletçiliğe, fatihliğe, askerliğe örnek sayılmalıdır. Asya'nın son fatihi ise kuşkusuz Nadir Şah Afşar'dır.

Her bir Azerbaycanlı, böyle bir tarihi şahsiyeti olduğu için gurur duymalıdır.

4/2 Nadir Şah'ın ordu kuruculuğu

Nadir Şah'ın ordu kurucusu, devlet başkanı gibi savaşlar kazanmasında en önemli etken güçlü ordu yaratmasıydı. Nadir Şah, askeri galibiyetlerini yalnız düzenli ordusuyla elde etmişti. Emirleri doğrultusunda ordularını yeniden yapılandırmış, yeni bir devletin temelini atmıştı.

Askeri kıtaların organizasyonu, birliklerin bütünleşmesi Nadir Şah'ın örgütçülük yeteneğinin ayrı bir göstergesiydi. Bu oluşum Nadir Şah döneminin ilerleyiş ve uzak görüşlülüğünü yansıtsa da başka karakteristik özelliklere de sahipti.

Her şeyden önce, Nadir Şah'ın ordusu hiçbir altyapıya sahip olmadan geliyordu. Kendinden önce ki, ülkeyi yöneten Safevi şahları geleneksel olarak seleflerinden taht, taçla birlikte orduları da devralıp ondan güç alıyordu. Ancak Nadir Şah böyle bir mirasa ve olanağa sahip değildi. Sıradan bir köylü çocuğu olan Nadir Şah, gençliğinde yalnız kendi akrabalarını ve arkadaşlarını etrafına toplayarak birlik yaratmıştı. Zaman içinde bu birlik hem sayıca çoğaldı, hem de işlevi arttı. Nadir Şah'ın yaşadığı çevrede yarattığı ilk küçük birliğin talancılara, yabancı boylara, soygunculara karşı galibiyetleri duyuldukça, katılımların sayısı çoğaldı, birliğin oluşumu değişime uğradı. Çalışmasındaki disiplin daha da arttı ve nihayetinde büyük savaşları yönetmeğe yetkin kuvvete dönüştü. Nadir Şah, henüz taht, tacı yokken askeri başarılarının ardı ardına gelmesiyle ordularının yapılanma süreci de genişledi, yeni şehirler, yaşam bölgeleri ve boylar bu sürece katıldı. Nadir Şah'ın orduları, döneminin bazı haslet özelliklerini taşısa da, olanakları açısından son derece güçlü bir orduydı. Karar ve atılmalı sonucunda Nadir küçük bir birlikten yola çıkarak bütün Asya'ya meydan okuyan bir ordunun inşasına sahip olabildi.

Nadir Şah ordularını, farklı moral ve psikolojik değerler üzerinden şekillendiriyordu. O, ordusuna yeniden ruh verdi, onların iç dünyasını değiştirdi. Safevi devletinin yıkılması arifesinde ordu moral çöküntüsü yaşıyordu. Ordu önderliği saray aristokrasinin entrikalarından uzak değildi. Orduların yönetilmesine yabancı olan yetersiz insanlara geniş yetkiler verilmesi Safevi ordularının iyi geleneklerini akıldan çıkartmış, unutturmuştu. Halk arasındaki itibarını ve savaşma kabiliyetini yitiren silahlı kuvvetler kendi acizliği sayesinde ülkenin toprak bütünlüğüne karşı yönelmiş saldırıların önünü alamaz oldu ve sonunda Safevi devleti yıkıldı. Nadir Şah ise daha gençlik yıllarında ona inanan alperenlerin savaşmaları için ruhlarında istek uyandırdı, onların iç enerjilerini dışa çıkardı. Yaşadığı yörenin, ilin ve sonunda ülkenin düşmanlarına karşı birlikte direnç göstermelerini sağladı. Nadir, Şah ordularında askere, ordu kumandanına, komutana olan bakış açısında yeni değerler oluşturdu, hizmete bakış değişti, toplum içinde askeri görevlinin saygınlığı son derece arttı. Ordular, devlet sistemi içinde kendi layıkı yerini buldu.

Çağın insanı gibi, Nadir Şah'ta hiç şüphesiz, orduların yapılması sürecinde Safeviler dönemine ilişkin bir dizi karakteristik özellikler korudu. Görülüyor ki, salt bu yüzden kimi araştırmacılar Nadir Şah'ın ordularının yapısının Safevi ordularının yapısından o kadar da farklı olmadığını iddia ediyorlar.¹³⁸ Aslında öyle değildi. Askeri buluşların gelişimine paralel, amaçlanan görevlerin karakterine uygun olarak Nadir Şah kuruluş yıllarında bütünlükte, orduların yapısına ciddi yenilikler getirdi. Safeviler döneminde mevcut olmayan deniz-harp kuvvetlerinin yaratılması Nadir Şah'ın bu süreçte elde ettiği ciddi ilerlemelerden biri sayılmalıdır. O, aslında, yeni bir ordu sınıfı yarattı ve onun maddi-teknik donanımının güçlendirilmesi için önemli adımlar attı.

Nadir Şah katıldığı çarpışmaların koşullarına uygun hafif topolarının kullanımına, savaşdaki yararına dikkatleri çekti, topçu (zenburek) sınıfını yarattı. Bundan başka, barikat ve leşkerlerin düzeninde de birtakım yenilikler meydana geldi.

Nadir Şah, ordu birliklerini kalıcı ve geçici olarak örgün düzende birleştirilmişti. Nadir Şah devletini, gerçek anlamda askeri temeller üzerinde kurmuştu. Devlet gücünü ordusundan alıyordu. Bu yüzden de Nadir Şah'ın etrafında kalıcı düzende yaratılmış ordu birlikleri vardı. Buraya cezayirci, korucu, kullar, özel muhafız bölüğü

138 Semnani Tebabi. Nadir Say. Tahran, 1375, s.72.

vs. dâhildi. Ama orduların bütünselliğini sağlamak, büyük çapta operasyonları yapmak için geçici ordu kuvvetleri de topluyordu. İlk başta vilayetlerden, boylardan toplanılan ordu birlikleri vardı. Nadir Şah kalıcı ve geçici ordu birliklerinin kaynaşmasında yeterince beceri geliştirdi. Onun için de Nadir Şah'ın askeri zaferlerini kalıcı ve geçici ordu birliklerinin bir arada kotarılmış işlerinin sonucudur dememiz doğru olur.

Nadir Şah, ordularını seferber ederken gönüllülük ve zorunluluk ilkesinden yararlanıyordu. Nadir Şah'ın askeri başarıları arttıkça, orduların maddi geliri çoğaldıkça, gönüllü katılmak isteyenlerin sayısı da artıyordu. Ayrıca asker sayısının daha da artması için zorunlu kılma çarelerine el atıyordu. Ele geçirdiği şehirlerin valilerine ve halkına somut sayıda asker gönderip merkezi otoritenin iradesine verilmesi talimatını da şart koyuyordu. Yeni ordu birliklerinin meydana gelmesi, Nadir Şah'ın iradesine verilmesi, birçok vilayetler için yükümlülük karakteri almıştı. Nadir Şah ordularında bir kısım Afgan, Lezgi, Harezm, Merv birliğinin meydana gelmesi de yalnız bu yükümlülüğün icra edilmesinin sonucuydu.

Nadir Şah, ordu birliklerinin yapılandırılmasında ve onların sevk ve idaresinde onluk sisteminden yararlanıyordu. Bu sistem, aslında, Safevi ordularından kalmıştı ve Nadir Şah da onun aynen uygulanmasını amaca uygun görüyordu. Bu sistem gereği ordularda en küçük birlik 10 kişiden ibaret olan cuheydi. Cuheye katılan erlerden 9'u rütbesiz er, biri onbaşı veya vekildi. 10 cuhenin birleşmesinden dehcuhe adı verilen birlik meydana geliyordu. 100 kişiden oluşan dehcuheye (bazen birlik diye de adlanır) yüzbaşı komuta ediyordu. 10 birlik dehcuheaden bin kişilik bir ordu kuvveti meydana geliyordu. Bin kişilik savaş birliği fevç (bölük) adlanıyordu ve ona binbaşı komuta ediyordu.¹³⁹

Fevç Nadir Şah ordularının asıl taktik kuvvetydi. Ordu birleşmeleri de, genelde, fevçlerin sayısı ile belirleniyordu. Ancak kaynaklarda elli-başı, beş-yüzbaşı rütbelerinin varlığı hakkında da bilgilere rast gelmek mümkündür. Örneğin, "Âlem Ara-ye Naderi" de :

Nadir Şah Hindistan'dan geri dönerken kendi ordularını gözden geçirdi. İlk bakışta: "... Kumandanlar, oymakbaşçıları, aksakallar, binbaşılar, beş-yüzbaşılar, yüzbaşılar, onbaşılar, yasevullar, neseğçiler', çendeovullar,

139 H.T.Hümayun. "Tehevvolat-e kanun der tarih-e-moaser-e İran", Tahran, 1376, s. 72.

*rikalar, carcılar, çavuşlar ve kadimiler cihan sahibini selamlamağa hazır oldular”.*¹⁴⁰

“*Âlem Ara-ye Naderi*” nin başka yerinde beş- yüzbaşı ile birlikte elli-başı ifadesi de kullanılmıştır.¹⁴¹Bazı araştırmacılar beş-yüzbaşı rütbesinin Safevi ordularına ait olduğunu ve Nadir Şah döneminde bu rütbenin ve birliğin işlevini yitirdiğini iddia etseler de, görüldüğü gibi, “*Âlem Ara-ye Naderi*”de ¹⁴²hem beş-yüzbaşı hem de elli-başı ifadesine rast gelmek mümkündür. Bu rütbeler kaynaklarda çok geçmese de, Nadir Şah ordularında bu rütbedeki komutanların görevini sürdürdüğü anlaşıyor. Olasıdır ki, küçük birliklerin, o anlamda da ayrı, ayrı fevçler savaşa sürüldüğü zaman 50 kişilik ve 500 kişilik birliklerden yararlanılmıştır

Tip ve leşker 2 ila 6 fevç’ten¹⁴³ oluşabiliyordu. Kaynaklardaki bilgilerden böyle bir çıkarsama yapmak olasıdır. Nadir Şah’ın ordularında daha büyük ordu birliği gibi düşünülen sipah/sipeh mevcut olmuştur.¹⁴⁴ Bunların da nicelik bakımından belirlenmesi zorluk oluşturuyor. Ama kuvvetlerin her ikisini operasyon birliği gibi kabul edebiliriz. Aslında Nadir Şah, Dağıstan’a Keni Han’ın önderliğinde 20 bin Afgan ve Beluc askeri, 20 bin kadar Azerbaycan askeri göndermişti. Keni Han da bu kuvvetleri dört birliğe böldü ve her birliğe 2 bin kişilik karovul tayin etti.¹⁴⁵Kaynakta ve diğer başka yerlerde daha büyük kuvvet gibi birlik tabirine rast ediyoruz. Kaynak ve tarihi eserlerde 100 kişiden meydana gelmiş ordu kuvvetinin de birlik adlandırılmasıyla da karşılaşmak mümkündür. Ancak birlik tabirinin daha çok kuvveti kendinde birleştirmesi hali kaynaklarda yer almıştır. Bu birlik sayısal bakımından belirlenemezliğini yansıtsa da, onun tip ve leşkerden daha büyük kuvvet gibi tanımlandığı söylenilebilir. Yukarıda ayrıma tabi tutulan tasnif de böyle düşünmemize olanak verir.

Sipeh’in de ne kadar kuvveti kendinde topladığını kesin anlamda söylemek yanıltıcıdır. Kaynaklardan anlaşıyor ki, sipeh çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Örneğin, Nadir Şah’ın Kerkük yakınlarında Topal Osman Paşayla karşılaşmasını tasvir eden “*Âlem Ara-ye Naderi*” de yazar şu saptamayı yapıyor: “Nadir Şah, tepenin ardından bu iki

140 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, II. c. Tahran, 1384, s. 762.

141 Yine orada, II,c,s 777

142 H.T.Hümayun. Gösterilen eseri, s. 72.

143 H.T. Hümayun. Gösterilen eseri, s. 72.

144 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, II. c. s. 789, 829.

145 M.M. Kazım. Gösterilen eseri. II. c. s. 838-839.

sipah'a baktı". "İki sipeh denildiğinde yazar karşı-karşıya gelmiş iki ordudan söz ediyordu. Kimi hallerdeyse sipeh tabiri ordunun bileşeni, birliği (ana gövdesi) gibi kullanılmıştır. Sözgelimi "*Âlem Ara-ye Naderi'nin*" bir yerinde işaret ediliyor ki, bir taraftan Afgan ve Beluc birlikleri, diğer taraftansa Gence valisi Hasanali Han'ın serdarlığı altında Azerbaycan sipah'ı halkın yolunu kesti.¹⁴⁶

Bu tanımlama gösteriyor ki, sipah/sipeh tabiri orduların birleşimini meydana getiren birlik gibi kullanıldığında tip, leşker ve bölükten daha büyük olan birlik gibi ifade edilmeğe çalışılmıştır.

Nadir Şah ordularının karakteristik özelliklerinden biri de ordu sınıfları, özellikle piyadeler ve süvariler arasında olan zahiri farkların silinmek üzere olmasıydı. Araştırmacılar, haklı olarak, kaydediyorlar ki, Nadir Şah ordusunda askerden başlayıp, hizmetliye kadar öyle bir kimse bulamazsınız ki, atı ve silahı olmasın.¹⁴⁷Yani piyade sınıfıyla süvari(atlı) sınıfı arasında asıl ayırt edici özellikleri bakımından süvari sınıfının, Nadir Şah ordularında farkı artık ortadan kalkmıştı. Elbette ki, atlı olmak bu ordu sınıfının yalnız gözle görünen alameti değildi. Süvariler için at, muharrik hareket vasıtası, kazançlı savaş aracıydı. Nadir Şah ordularında da savaş aracı gibi attan yararlanılmasına özel önem verilmişti. Aslında, başka türlü de olamazdı. Uzun süreli seferler, uzak olan menziller orduların bir yerden başka yere daha tez yola koyulması için atlardan geniş ölçüde yararlanılmasını talep ediyordu. Atlar, Nadir Şah ordularının ayrılmaz ögesi idi. Böylece de, askeri kuvvetlerin görevi, karşısına koyulan hedeflerin karakteri, silahlanması, savaş talimatlarının yerine getirilmesinde atlardan istifade edilmesi seviyesine göre piyade ve süvari ordu sınıfına ayrılması Nadir Şah ordularında da sürdürülmekteydi.

Burada bir saptamada bulunmak isterim ki, Nadir Şah Azerbaycan'ın kuzeybatı bölgesinde Koşah mahallinde bulunduğunda yerli cins atların yetiştirilmesine önem vermiştir. Bu bağlamda "*DİLBAS*" atlarının yaşamını sürdürmesi, ırkının bozulmadan korunarak günümüze kadar gelip çıkması Nadir Şah'ın bu cins yerli atlara dikkatleri çekmesiyle olmuştur.

Nadir Şah ordularının diğer bir karakteristik özelliği Azerbaycan Türklerinin sayısal üstünlüğüydü. Yukarıda belirtildiğim gibi, Nadir Şah Azerbaycan yayılma alanından çok uzakta doğsa da, Afşar soyunun etnik yaşam ortamı ona güçlü tesir göstermişti. Nadir Şah

146 M.M. Kazım. I. cilt, s. 303, II. cilt, s. 789, 829

147 Sennani Penah. Nadir Say. Tahran, 1368, s.156.

Azerbaycan Türkçesini güzel biliyordu ve anlatımını daha çok bu dilde ifade etmeğe çalışıyordu. Araştırmacılar da kabul ediyorlar ki, Nadir Şah, gerek günlük, gerekse saray yaşamında Azerbaycan Türkçesiyle konuşurdu. Hatta âyanların, Nadir Şah iktidarında kendi düşüncelerini Azerbaycan Türkçesinde ifade etmeleri nezaket alameti gibi görülürdü.¹⁴⁸

Ordu içinde de anlaşma Türkçe sağlanıyordu. Hatta carcular, çavuşlar ve yasavullar tarafından Nadir Şah'ın ordulara fermanları daha çok Türkçe ulaştırılıyordu.¹⁴⁹Bu çok doğaldı. Çünkü Nadir Şah, Afşar ortamında yetişmişti ve Türk soyundan olan Afşarlardan, Kaçarlardan, Celayirilerden toplanmış birlikler orduların özünü meydana getiriyordu. Nadir Şah ordularında, en önemli ve sorumluluk gerektiren görevler öncelikle Afşarlarla, Kaçarlara buyrulmuştu. Denilebilir ki, Afşar ve Kaçar birlikleri uzun süre orduların çekirdeğini oluşturmuştur. Elbette, Nadir Şah'ın ordularında çeşitli etnik boylara ait olan ordu birlikleri de olmuştur ve Nadir Şah'ın askeri başarılarında onların hizmeti unutulmamalıdır. Nadir Şah ordularında görev ve rütbe adlarının (bu konuda aşağıda konuşulacaktır), silah ve teçhizat eşyalarının adları da Türkçedir. Kısaca dönemin askeri terimlerinin etimolojisi Azerbaycan Türklerine kadim savaşçı atalarından mirastı.

Ordunun piyade ve süvari birliği

Piyadeler, Nadir Şah'ın kara kuvvetlerinde önemli yer tutan ordu sınıfıydı. Doğrudur, onun yapılanmasının kendine mahsus özellikleri vardı. Nadir Şah'ın gençliğinde etrafına topladığı ilk birlikler süvari birlikleriydi ve onun bir komutan gibi anılmasının başlangıcı daha çok süvari birlikleriyle olmuştur. Araştırmacıların kanaatine göre, daha Horasan'da yaşarken Nadir, Afganlılarla yapılan savaşların ardından piyade birliklerinin eğitimine başladı.¹⁵⁰Tahmasp Mirzayla birleşmesinden sonra Nadir Şah, piyade sınıfının gelişmesine, teçhiz edilmesine dikkatlerini daha da yoğunlaştırdı.

148 Şebani R. Tarih-e içtimai-ye İran der esr-e Efşariyye. Tahran, 1371, s. 151, 153.

149 Riyahi M.E. "Âlem Ara-ye Naderi"ye eserine mukaddime, c. I. Tahran, 1358, s. 42.

150 Ruzanlı C. Tarihe-Nezami-ye İran. Tahran, 1315, s.392.

Piyade sınıfı, Nadir Şah ordularının esas darbe indirici kuvvetlerinden biri görülüyordu. Savaşlar, genel olarak, piyadelerle başlıyor, akınlar süvariler tarafından devam ettiriliyordu.

Nadir Şah döneminin tanığı olmuş ve Nadir Şah ordularını incelemiş General Kişmişov kendi hatıralarında Nadir Şah'ın piyade ordu sınıfını üç kısma ayırmıştır: 1) Ağır silahlarla silahlanmış Ceza-yirci piyadeler; 2) Hafif silahlarla silahlanmış piyadeler; 3) Ve diğer piyadeler.¹⁵¹ Kendi eserlerinde Nadir Şah'ın ordularına değinen kimi araştırmacılar da bu sınıflandırmayı tekrar etmişlerdir.

Hiç şüphesiz ki, Nadir Şah'ın piyade sınıfının altyapısı tüfekli piyadelerden oluşuyordu. Günün tarihi koşullarında orduların kullanımında ağır ve hafif tüfekler vardı. Ağır tüfeklerle silahlanan piyadelere Cezayirciler adı veriliyordu. Cezayirciler ilk kez Safeviler döneminde, II. Şah Abbas iktidarında oluşturulmuştu. II. Şah Abbas, 600 kişilik bir birliği ayırıp onları tüfekte silahlandırdı ve bu birliğe Cezayirci adını verdi. Bu birlik tüfek ağası başının komutasında savaşıyordu.¹⁵²

Nadir Şah döneminde de tüfekçi ağası görevi vardı. Ama bu rütbe önceki önemini yitirmişti. Muhtemeldir ki, bu tüfekte silahlanan piyadelerin sayısının çoğalmasıyla alakadardı. Piyadelerin tamamı nerdeyse, tüfeklerle silahlanıyordu ve onların ast, üst ilişkisine sahip olması çok ihtimal ki, tüfekçi ağası görevinin icrasını da ortadan kaldırmıştı.

Cezayirciler kilosu 18 kilodan fazla olan tüfeklerle silahlanıyordu. Namlusunun ağız genişleyen bu tüfekler askerler tarafından değerli mücevheratla süsleniyordu. Tüfekler askerler tarafından özel üçayaklı sehpalara üzerine konularak atılıyordu. Tüfeklerin sahip olduğu ağırlık böylesi bir dayanaktan istifade edilmesini zorunlu kılıyordu. Onun için her Cezayirci tüfeğiyle beraber, yanında üçayaklı sehpayı da taşımalıydı. Namlusunun uzunluğu, savaşa bu tüfeklerle başlanmasına imkân veriyordu. Tanıkların ifadesine göre, piyadeler sahip oldukları bu silah sayesinde savaş sırasında çok büyük yarar sağlayabilirdi.¹⁵³ Çakmakla işleyen bu tüfekler uzun olduğu için askerler ona ayaktayken veya yaslanarak ateşleyebiliyordu. Cezayircilerin kendine mahsus kıyafetleri vardı. Onlar başlarına keçeden hazırlanmış başlık koyuyorlardı. Bunun için onlara keçe-papak da

151 Mokteder K. Neberdha-ye bozog-e Nader Say. Tahran, 1383, s.168.

152 Beyani H. Tarih-e nezom-ye İran. Dovre-ye Safeviyye. Tahran, 1353, s.78.

153 Şebani R. Gösterilen eseri, s. 162.

diyorlardı. Papakların her iki yanından mengüle asılıydı, üzerinde “Allah” kelimesi yazılmıştı. Papakların üzerindeki yazılar bazı askerlerde üç renkliydi. Tanıkların ifadesine göre tam savaş teçhizatına sahip olan Cezayircilerin sıralanışı gözlemcilerde dehşetli bir duygu yaratıyordu.¹⁵⁴

Piyadelerin bir kısmı hafif silahlarla silahlanıyorlardı. Bu tüfekler, fitilli tüfekler olup Cezayircilerin çakmaklı tüfeklerinden ağırlığına göre hafif, uzunluğuna göre ise kısaydı. Hafif tüfeklere sahip olan piyadeler ayrıca birliklerinde, alaylarda eğitim görüyorlardı.¹⁵⁵ Tarihi metinlerde bu piyadelere Karacurlu piyadeleri adı verildiğine de rastlanmıştır. Olasıdır ki, bu piyadelerin teşekkülünde zaman, zaman Karacurlu boyuna ait olan piyadeler çoğunluk oluşturmuşlardı ve ona göre de Karacurlu piyadeler gibi tanınmışlardı. Ama hafif tüfeklerle silahlanan piyadelerin hepsinin Karacurlu boyuna ait olduğunu iddia edemeyiz.

Hafif fitilli tüfekler hiç şüphesiz ki, çakmaklı tüfeklere nispeten daha yakın çatışmalar için nazarda tutulmuştu ve ona göre de savaş öncesi düzende hafif tüfeklerle silahlananların kendi yerleri vardı. Nadir Şah, bütünlükte, tüfeklerle silahlanan piyadelerin gelişimine özel önem veriyordu. Zaman geçtikçe onların dış görünüşü daha da mükemmelleşti. Sonralar tüfekçiler aynı giyim ve üniformalara sahip oldular. Bu piyadeler, genel olarak, kırmızımsı şalvar ve mavi renkli yarım canlık giyiyor, başlarına keçe papak takıyorlardı. Başlıklarının önüne tüfekçilerin hangi alaya ait olduğunu gösteren özel işaret bağlanıyordu. Tüfekçiler silahlarından başka kemerlerinden asılı hançere de sahiptiler. Elde ki, bilgilere göre ağır tüfeklerle silahlanmış birliklerin kadrosu, genelde, ayanlardan, varlıklı ailelerden meydana geliyordu. Bundan başka, bütün tüfekçilerin atı vardı ve sefere atlarıyla katılıyorlardı.

Nadir Şah, piyadelerin büyük bir kısmı ilkel silahıydı. Bu piyadelerin silahları ok, yay, mızrak, kılıç, kalkan ve baltadan ibaretti.¹⁵⁶ Bu kuvvetler hiç kuşkusuz ki, Nadir Şah’ın piyade sınıfının çekirdeğini oluşturduğundan sayıca daha fazlaydı. Genellikle top ve tüfeklerle başlayan savaş süvarilerin beraberinde yürüyen ilkel silahlı askerler tarafından sürdürülüyordu. Savaşın ağırlığı da daha çok ilkel silahlı piyadelerin üzerine düşüyordu.

154 Arunova M.R. Aşrafyan K.Z. Nadir Şah devleti (Rusça). M., 1963, s.

155 Mokteder K. Gösterilen eseri, s. 169.

156 Yine orada, s.169.

Orduların yapılanmasında topçu sınıfına yer verilmesi Nadir Şah'ın getirdiği yeniliklerden biriydi. Safevilerin de toplardan geniş ölçüde faydalandıkları anlaşılmaktadır. Özellikle Şah Abbas'ın döneminde topların etkin kullanımına çalışıldı. Araştırmacılar yerinde kaydediyorlar ki, Safeviler iktidarının sonlarına doğru ordular buhrana girdiğinden, toplara olan ilgi azaldı.¹⁵⁷

Nadir Şah'ın döneminde topçuluğun ve topçu birliklerinin oluşturulmasına özel dikkat gösterilmeye başlandı. Nadir Şah vuruşmaların zaferle sonuçlamasında topların taktik olanaklarını bildiği için onlardan istifade hayli genişlendi. Toplardan bolca istifade edilmesi orduların savaş taktiklerini de kolaylaştırdı. Biliyoruz ki, bazı savaşlara Nadir Şah yalnız topçu hazırlığı ile başladılar ve karşı tarafın direncinin kırılması için öncelikle toplarının ele geçirilmesine çalıştırdı. Savaş öncesi sıralanışta topların özel yeri vardı. Bundan başka, geleneksel kale savaşlarının çoğunda toplardan geniş şekilde fayda sağlanıyordu.

Döneminin ve bölgenin güçlü ordularından sayılan Osmanlı ordusunda topçuluk daha güçlü gelişme göstermişti. Kuşkusuz, bu durum da Nadir Şah'ı topçuluğu geliştirmeğe sevk ediyordu. Topçuluğu ilerletmek ve güçlü topçu birlikleri yaratmak için Nadir Şah Avrupalı uzmanların teknik donanımlarından yararlanıyordu. Aynı uzmanlar, Nadir Şah'ın topçularının eğitimine de katkı sağlıyorlardı.¹⁵⁸

Nadir Şah ordularında ağır, orta, hafif ve kale-vuran toplarının mevcudluğu anlaşılmaktadır. Kale topleri 100 kilogramağırlığında olan topu 1000-1500 metre mesafeye atma gücüne sahipti ve böyle toplardan daha çok kalelerin kuşatması sırasında istifade olunuyordu. Bu topların mermilerinin dağıtıcı kuvveti çoktu. Yine savaşlarda namlusunun ağzından doldurulan ağır ve orta toplardan da yarar sağlanıyordu. Kaynaklarda bu topların kullanılmasında topçuların içinde çok sayıda Hintli askerlerin olduğu bildiriliyor. Her bir topun topçusundan başka ona hizmet gösteren yardımcı heyet de vardı. Ağır toplar özel arabaların üzerine yerleştiriliyor ve bu arabalar bir çift katır vasıtasıyla taşınıyordu. Elde edilen bilgilere göre katırlardan biri topun önüne, diğeri ise arkasına bağlanıyordu.¹⁵⁹

157 E.Serdadver. Tarih-e nezami ve siyasi-ye douran-e Nader Şah Afşar, c. I. Tahrân, 1378, s.166.

158 M.Süleymanov. Gösterilen eseri, s. 539.

159 Arlonova K.Z. Gösterilen eseri, s. 150.

Orta çapa ve uzunluğa sahip olan toplar da kuşkusuz ki, yük hayvanları vasıtasıyla taşınıyordu. Hem ağır, hem de orta toplar büyük darbe kuvvetine sahiptiler ve ona göre ağır darbelerin indirilmesi için onlardan da özel istifade olunuyordu. Ama uzun yürüyüşlerin, özellikle dağ koşullarında yapılan yürüyüşlerin daha hızla hayata geçirilmesi durumu ağır ve orta topların taşınma işini hayli zorlaşıyordu. Onun için de uzun erimli seferler zamanı veya düşman kuvvetlerinin saldırılarına karşı, kesin netice almak için zenburek adı verilen küçük ve hafif toplardan yararlanılıyordu. Zenburekçiler birliği, Nadir Şah'ın topçu kuvvetlerinin seçkin sınıfını meydana getiriyordu ve bu topların olanaklarından ustalıkla istifade edilmesi onları oldukça önemli kılıyordu.

Zenbureklerin silah gibi işlevsellik kazanması Safeviler dönemine aittir. Araştırmacıların kanaatine göre daha Şah Abbas döneminde bu toplardan yararlanılmaya başlanmış ve onun ilk örnekleri yaratılmıştı. Ama Safevi ordularında bu topların sahip olduğu bütün olanakları hayata geçirmek mümkün olmamıştı. Nadir Şah, savaş düzeninde zenbureklerin yer almasının gerekli olduğunu düşünüyordu. Bunun sonucunda, bağımsız zenburekçi birlikleri oluşturuldu. Bu birliğin oluşturulması da Nadir Şah'ın ordusuna getirdiği yeniliklerden biriydi.

Zenburek namlularının çapı, Nadir Şah ordularında kullanılan ağır tüfeklerin çapından biraz büyük olsa da, orta topların çapından küçüktü. Bu topların namlusunun çevresine dolaştırılmış tuğ ve namlusunun aşağısında duran mil ve ok vasıtasıyla şamdan adı verilen yastığın üzerine bağlanmıştı. Bu yastık devenin hörgüçleri arasında bağlanmış dayanak üzerine konuluyordu. Zenburekler develer vasıtasıyla taşınıyordu. Kullanılacağı zaman develer dizleri üzerine yatırılıyordu ve onların üstünden ateş açılıyordu. Her deve yalnız bir zenburek taşıyordu. Bunun için özel develer seçiliyor ve bu develer zenbureğin taşınması için hazırlanıyordu Zenburekçi devenin hörgücünün arkasında bağlanmış eyer üzerinde oturarak, genel olarak, sol eliyle zenbureğin namlusunun arkasından tutuyordu. Devenin sağ tarafına zenbureğin fitili, sol tarafına ise barut ve mermi torbası asılıydı. Mermi torbasına 20 kadar mermi koyuluyordu. Ateşe başlanıldığı zaman korkusundan ayağa kalkamasın diye zenburekçi, devenin katlanmış ayaklarından birini açardı. Ayrıca, zenburek namlusunun yastık üzerinde dönmesi devenin yerini değiştirmeden çeşitli yönlerle ateş açmasına imkân yaratıyordu. Zenbureklerin menzili çok da uzun değildi. Böylece de, açılan ateşlerin yarattığı gürültü karşı

tarafıta panik yaratıyordu. Zenburekçiler mavi renkli canlık, geniş şalvar ve uzun boğazlı çarık giyiniyorlardı. Başlarına ise yarısından yukarıya konik şeklinde daralan yüksek börkenek koyuyorlardı.¹⁶⁰

Nadir Şah ordularında zenbureklerden başka badlic ve saf bozan gibi küçük toplar da kullanılıyordu. Üzülerek, kaynaklarda bu top çeşitlerinin teknik özellikleri hakkında ayrıntılı bilgiye rastlanılmamıştır.

Zenburekçiler, zenburekçi-başına tabi oluyorlardı. Nadir Şah'ın ordularında böyle bir görev vardı. Bütün topçu sınıfına ve top dökme işlerine topçu başı komuta ediyordu. Topçu başı orduda ve devlette oldukça nüfuzlu yere sahipti. Nadir Şah, topçu başı görevine hem deneyimli, hem saygın subayları atıyordu. İl valilerinin yanında topçu başı görevi de vardı. Onlar ildeki askeri birliklerin topçularına komuta ediyordu.

Nadir Şah ordularında olan topların sayısı hakkında kesin bilgi yoktur. Kaynaklarda böyle bir istatistik yapılmamıştır. Araştırmacıların varsayımına göre Hint ordusundan ele geçirilen topla Nadir Şah ordusunda her türden topların toplam sayısı 5000'i buluyordu.¹⁶¹

Yukarıda hakkında bahsettiğim tüfekçiler, ilkel silahlılar, topçular Nadir Şah'ın piyade ordusunun özünü ve asıl vurucu kuvvetini meydana getiriyordu. Ama bunlardan başka birtakım hizmet ve destek kuvvetleri de vardı. Görevleri itibarıyla onları piyade sınıfının bir kolu gibi değerlendirmek doğru olur. Bu kuvvetler savaşıara genel anlamda doğrudan katılmıyordu. Onlar yığınakta ve savaş sırasında lojistik yardımı birliklere ulaştırmaktan sorumluydu.

Böyle hizmet kuvvetlerinden biri neseğçilerdi. Neseğçiler en iyi subaylar ve askerler arasından seçiliyordu. Onlar neseğçi-başının komutasında hareket ediyorlardı. Görevleri çarpışma süresince orduların disiplinini sağlamaktı. Neseğçiler, genel olarak, piyade ordu birliklerinin gerisinde mevzileniyordu ve bununla da piyadelerin ağır çatışmalara dayanamayıp firar etme çabalarının önü alınıyordu. Savaşıa katılan piyade eri firar etmeyi düşünse de arkasında ve cephe gerisinde bekleyen neseğçilere yakalanacağını biliyordu. Neseğçiler tarafından tutuklanan askerler çok sert cezalara çarptırılıyordu. Onun için de neseğçiler tüm dikkatlerini çarpışmaların insicamına

160 Амирбекова Н. Вопросы военной истории Азербайджана в период ханств. Баку, 2004, с. 32-33.

161 Tehrani M.Ş. Tarih-e Nadir-şahi Nadir-name. Tahran, 1348, s. 345.

veriyordu. Neseğçiler yakaladıkları asker kaçaklarını da idam etme yetkisine sahipti.¹⁶²

Neseğçilerin diğer bir görevi de ordugâhtaki birliklerin arasında kanunun ve asayişin korunması, orduların sahip olduğu donanım, cephanenin muhafazası, ordugâh içinde güvenliğin sağlanması, ordu pazarının faaliyetinin düzenlenmesi, çatışmalar sırasında ölenlerin defin işleriydi. Nadir Şah'ın orduları bünyesinde neseğçilerin sayısının 300 kişi olduğu bildiriliyor. Ancak bu kuvvetlere buyrulan görevlerin yerine getirilmesi için 300 kişinin yeterli olacağı kuşku doğurmaktadır. Şöyle ki, "*Âlem Ara-ye Nader*" eserinin bir yerinde Nadir Şah'ın 3 bin kişilik neseğçi birliğinden söz açılır. Bu da neseğçi birliğinin yeteri kadar büyük olduğunu bize haber verir.

Neseğçi şapkasının önüne üç cikke (serçe) bitleştirilmişti ve her cikke'de bir horoz tüyü ilıştırılmışti.¹⁶³

Piyadelere ait olan hizmet sınıflarından biri de karovul birliğiydi. Karovul birlikleri ayrıca kuvvet ve komutanlığa sahipti. Bu birlik karovulsa komutanlarının altında faaliyet gösteriyordu. Karovulun görevi, ordugâh istirahatlarında marşlar okunduğunda sessizliğin sağlanmasıydı. Bilhassa geceleri ordugâhın güvenliği, ani ve dış baskınları önlemekte karovulun göreviydi. Karovulların görevlerine ilişkin şu söylenirdi:

*Diğerlerinin gönül rahatlığıyla yatıp dinlenmesi için onlar sabaha kadar uykularına haram katmalıydılar.*¹⁶⁴

Kaynaklarda karavul erinin hizmet alanına giren diğer görevlere bakıldığında karargâh güvenliği, yapı ve kalelerin muhasarasında gözcülüğün yanında siperdeki kuvvetlerin muhafazası da vardı.

Nadir Şah tarafından karovul birliklerinin keşfe gönderilmesi bilgisi Kaynaklarda yeterince yansıtılmıştır. Örneğin, Belh üzerine akına hazırlanırken birkaç karovul eri keşfe gönderilmişti. Verilen görev: halktan esir alıp ve onlar aracılığıyla genel durum hakkında istihbarat toplamaktı. Askeri seferler sırasında çevrede olup, bitenler hakkında bilgi edinme karovullara buyruluyordu.¹⁶⁵

Nadir Şah'ın piyade ordularının içinde mühendis-istihkâmcı kuvvetlerin konumlandırılmasına ve onlardan etkin şekilde yarar-

162 H.T.Hümayun. Gösterilen eseri, s.169

163 Muktedir Kulam Hüseyin, Gösterilen eseri, s.170.

164 Merufi. Gösterilen eseri, s.818.

165 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, I. cilt, s.577, 630, 642.

lanılmasına özel dikkat gösteriyordu. Büyük yengilerin elde edilmesinde bu hizmetin önemli rolü vardı. Dönemin harp sanatında kale savaşları hâlâ kendi önemini koruyordu. Bir taraftan çok sayıda kale savaşlarının yapılması, diğer taraftan da uzun erimli seferlerde zorlu nehirlerin geçilmesinde mühendis, istihkâm hizmetinin önemini daha da artırıyordu.

Araştırmacılar Nadir Şah ordularında topçularla, mühendis-istihkâm kadrosunun toplam 1000 kişi olduğunu söylüyorlar.¹⁶⁶ Ama bu sayının ne kadarının mühendis-istihkâm hizmeti verdilerini açıkça söylemek mümkün değildir. Kaynaklarda da bu hizmetin kadrosunun ve sınıfının varlığı konusunda özel bir bilgi edinmekte zordur.

Kaynaklarda mühendis-istihkâm işlerini ayrıca meslek edinen, uğraşan nekebçilerin (lağım atanların)¹⁶⁷ ve hendek kazanların adına da rast gelmek mümkündür. Bu işle uğraşanların özel hizmet birliklerinin varlığı hakkında fikir yürütmek de zordur. Belki de, bu hizmet sınıfından olanlar farklı bir adla anılıyorlardı, o halde öngörebiliriz ki, nekebçi sınıfı ayrıca birliğe sahip olmuştur. Çünkü hem lağım atmak, hem de hendekler kazmak, bu anlamda duvarlar, sığınaklar yapmak hem özel hazırlık, hem de özel gereçler talep ediyordu.¹⁶⁸

Mühendis-istihkâm çalışmalarının savaşlarda gördüğü işler hakkında yukarıda ayrıntısıyla söz edilmiştir. Bu bilgilerden ve ayrıca kaynaklarda birbirini teyit etmiş bilgilerden anlaşılıyor ki, Nadir Şah mühendis-istihkâm işlerinin görülmesinde yabancı uzmanlardan ve çeşitli askeri sınıflardan yararlanıyordu. Sözgelimi Bağdat şehri üzerine akınlarda Nadir Şah önce kendi savaş cuhelerini Dicle nehri üzerinden geçici köprüünün atılması için karşı sahile kadar yüzülmesini ve orada gerekli işlerin görülmesini buyurdu. Ama bu yolla nehir üstünden geçiş sağlamak ona kısmet olmadı. Sonralar Dicle nehri üstünden köprü atılmasına orduda görev alan Avusturyalı mühendisler sevk edildi. Bu mühendislerin yardımıyla Dicle nehri üzerinden geçici köprü kuruldu ve gerekli sayıda askeri kuvvetler nehrin karşı sahiline geçirildi.

Su engellerinin aşılması bakımından Hindistan seferinde çok sayıda nehrin üstünden kısa zamanda köprüler atılması, mühendis, istihkâm işlerinde Nadir Şah ordusunun başarısı sayılabilir. Özellikle Sind ve Ravi nehirleri üzerinde zor koşullarda köprülerin atılması

166 Mokteder K. Gösterilen eseri, s. 170.

167 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, I. cilt, s. 260

168 Mokteder K. Gösterilen eseri, s. 39.

Nadir Şah'ın savaş tarihinde akıldaki tutulacak hadiselerdir. Azgın nehirlerin aşılması Nadir Şah'ın yaratıcı aklının seçkin örnekleridir.

Yüzen araçların birbirine sımsıkı bağlanması için Nadir Şah, atların yele ve kuyruk tüylerinden faydalanmıştır.¹⁶⁹

Mühendis-istihkâm kadrolarının kale savaşlarına daha etkin katılması bakımından, Gence kalesinin muhasarası daha karakteristiktir. Doğrudur, Nadir Şah kaleyi ele geçirip, amacına ulaşamadı. Ama yine de kuşatma boyunca kale civarında epeyce mühendis-istihkâm işleri görüldü.

Nadir Şah burada da dış uzmanların yardım ve bilgi birikimlerinden yararlandı. Güney Kafkasya'ya seferinde Nadir'e eşlik eden Rus generali Kolitsın, Bakü'deki Rus mühendis, istihkâmcılarını Gence'ye çağırdı, onları Nadir'in emrine verdi. Bir takım mühendis-istihkâm işleri de yalnız onlara danışılarak yapıldı.¹⁷⁰

Böyle mühendis-istihkâm işlerinden biride toprak dolu çuvalların birbirinin üstüne tepelenerek kale duvarlarına yol örülmesiydi. Denildiği gibi, bu planın hayata geçirilmesi için yüz bin çuval toprak gerekliydi. Ancak kaleyi savunanların inatçı çabaları bu planın sonuna kadar sürmesine izin vermedi.

Yukarıda değinildiği gibi, Gence kalesinin duvarlarının yıkılması için onun etrafında hendek kazıldı, duvarlar altından lağım atıldı. İstihkâmcılar; kendilerine emredilen işlerin üstesinden geldiler, kale duvarlarının bir bölümünün yıkılmasına muvaffak oldular. Yine de kaleyi almak mümkün olmadı. Kaynaklardan anlaşılmaktadır ki, Kaleden atılan güçlü top ateşlerinden korunmak için istihkâmcılar askerler için özel sığınaklar kazmışlardı ve top ateşleri çoğaldığında askerler bu sığınaklarda korunuyordu. Yine istihkâmcılar kale etrafında askerler top ateşine maruz kalmaması diye eğri siperler kazmışlardı. Nihayet, Gence nehri sularının Gence kalesinin duvarları dibine akıtılması gibi büyük mühendis-istihkâm işleri görüldü. Bunu yeterli görmeyen Nadir, kale duvarları boyunca belirli mesafede yeni duvarların örülmesinin talimatını verdi. İstihkâmcılar tarafından örülen bu duvarlar sayesinde Gence kalesi kuşatılacaktı.¹⁷¹

Nadir Şah ordularının harekât birliğini süvari ordu sınıfı meydana getiriyordu. Bu ordu sınıfının gelişmesine ve güçlendirilmesine özel

169 M.Süleymanov. Gösterilen eseri, s. 543.

170 Mokteder K. Gösterilen eseri, s. 52.

171 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, I. cilt, s.383-385.

dikkat gösteriliyordu. Dönemin harp sanatının, süvari ordu sınıfının yapılanması ve gelişimiyle doğrudan ilişkisi vardı. Zira somut tarihi koşullarda hedef konulan askeri buyrukların yerine getirilmesi; çevikliği, hızı, gözlenilmezliği süvari sınıfının gelişimine bağlıydı. Harp işlerin de sürat, süvarilerin faaliyetiyle elde ediliyordu. Nadir Şah içinse süvariliğin ilerlemesi ve güçlendirilmesi özellikle söz konusuydu. Çünkü taşımacılığın ve teknik gereçlerin o günün koşullarında yalnız uzan erimli ve uzun süreli askeri görevlerin yerine getirilmesi yalnız iyi eğitilmiş süvari ordularıyla hayata geçebilirdi.

Yukarıda belirtildiği gibi, Nadir Şah'ın bütün ordularını, at sırtına bindirmişti. Piyade ordu sınıfının ve diğer farklı hizmet alanlarının eşgüdümünde süvari sınıfıyla ortak hareket etmenin olanakları aranırdı. Nadir Şah kendisi de süvari askeriydi, onun önderliğinde toplanan ilk birlik, süvari birliğiydi ve birbiri ardına kazandığı askeri başarılarında süvari ordularının rolü tartışılmazdı.

Nadir Şah'ın süvari orduları ağır süvariler ve hafif süvariler diye ikiye ayrılıyordu. Süvariler; sahip oldukları silah ve teçhizata göre ayrıma tabiydiler. Ağır süvariler; kılıç, mızrak ve karabinadan başka kalkana da sahiptiler. Hafif süvarilerin ise kalkanı yoktu. Onların silahları; kılıç, mızrak ve karabinaydı. Süvariler arasında ok ve yay kuşananlarda vardı. Olasıdır ki, ok, yayla silahlanan süvariler, hafif süvariler arasında idi.

Savaş meydanında süvariler başlarına taktıkları miğferle düşman darbelerinden daha iyi korunuyorlardı. Onlar dört ayna adı verilen zırhlı giyimden yararlanıyorlardı. Bu giyimlerin sade formu birbirine sarmalanmış 4 zırh kumaştan ibaretti. Göğsü ve sırtı koruyan örme kumaşlar vücudun belden boğazına kadar olan kısmını muhafaza etsin diye nispeten daha bol ve uzun oluyordu. Bu kumaşlar kolların altında olan daha ensiz ve kısa zırhlı kumaşlarla birbirine birleştiriliyordu.¹⁷²

Ağır süvariler de mızrakla silahlanan ve kılıçla silahlanan olarak ikiye ayrılıyordu. Topçu ve tüfekçi hazırlığından sonra savaş genellikle mızraklarla silahlanan süvarilerin hücumu ile devam ettirilir ve onların ardından da kılıçla silahlananlar savaşa katılırdı. Sahip oldukları silaha göre, hiç şüphesiz ki, ok ve yay kuşananlar savaşa ilk katılanlar arasındaydılar.

172 M.Ş. Tehrani. Gösterilen eseri, s. 338.

Ağır süvariler arasında Bey ve Han tabakasından olanlar çoktu. Atlı birliklere yukarıda adı geçen birlikler sevk ediliyordu. Kaynaklarda süvari birliklerine katılan tip'lerin, kesin buyrukların yerine getirilmesi için hazır tutulduğuna rast gelmek mümkündür. Onların arasında çeşitli zamanlarda bilgi toplama (istihbarat) hizmetlerini yerine getirmesi için 6 alaydan meydana gelen Hacı Han Bey Afşar'ın komutasındaki tip, 3 alaydan meydana gelen Civan kulu Han'ın komutasındaki tip, 6 alaydan meydana gelen Hüseyin Ali Han'ın komutasındaki tip. Yine 5 alaydan meydana gelen Gilzayi Afganlılarından ibaret olan tip vs...¹⁷³Aslında bunların sayısını çoğaltmak mümkündür. Fevçten büyük olan bölükler daimi birlikler sayılmazdı ve onların oluşturulması kesin emir ve ihtiyaca bağlıydı. Böyle ihtiyaca göre yapılandırılan süvari bölüğü kimi zamanlar operasyon birliği kademesine çıkarılırdı.

Kimi araştırmacılar Nadir Şah'ın süvari kuvvetlerini Saltanat ve Horasan süvarileri adı altında iki kısma ayırmışlardır. Saltanat süvarilerini bazı zamanlar Kızılbaş süvarileri diye de adlandırmışlardır.¹⁷⁴Kızılbaş süvarileri denildiğinde de Safevi devletinin çekirdeğini meydana getirmiş Kaçar, Varsak, Rumlu, Şamlı, Zülkadir, Tekeli, Afşar ve Bayat soylarından teşekkül edilmiş süvari nazarda tutulur. Aslında, bu sınıflama doğru sayılmaz. Evvela, bu bölümleme etnik aidiyete ve mahalli mensubiyete göre yapılmış bir tasniftir. Ordu sınıfları ise kuvvetlerin icra edecekleri görevlerin karakteri, sahip oldukları silah ve teçhizat bakımından, kısımlara bölünmelidir. Aslında etnik özelliğine veya mahalli mensubiyetine göre yukarıda belirtilen bölümleme eksik tasniftir. Çünkü Nadir Şah'ın süvarilerini yalnız Kızılbaş süvarileri veya Horasan'dan toplanmış süvariler oluşturmuyorlardı. Bilinmektedir ki, Nadir Şah ordusunda Afgan, Arap, Lur, Bahtiyari, Lezgi, Gürcü süvari birlikleri vardı.

Yeri gelmişken altı çizilmelidir ki, çoğu kaynaklar Nadir Şah ordularını "Kızılbaş" ordusu gibi tanıtmıştır. Bu yakıştırmayı doğru bulmayız. Gerçi, Nadir Şah ordularında Afşarlar, Gaçarlar ve diğer Türk soylulardan meydana gelmiş silahlı güçler fazlaydı. Bu bağlamda da Nadir Şah orduları; onun egemenliğinde olan bütün ülke sahından toplanmış merkezî orduydı. "Kızılbaş" ifadesinin Afşarlar egemenliğiyle anılması bu bakımdan anakronizmdir.

173 Homayun H.T. Gösterilen eseri, s. 84.

174 Mokteder K. Gösterilen eseri, s. 171

Nadir Şah'ın süvari alaylarının sayısal durum ve genel görünümü hakkında tarihi ve inceleme eserlerinde çelişkili rakamlara rastlamak mümkündür. Bu rakamlar da mutlak bilgi, veri gibi kabul görülmemelidir. Elbette, Nadir Şah ordularında vakanüvisler vardı, ama onlar da daha çok bilinen yürüyüşlere seferber edilen orduların kayıtlarını tutuyordu. Açıktr ki, Nadir Şah'ın doğrudan kumandası altında olan süvari kuvvetlerinden başka, eyaletlerde de süvari kuvvetleri vardı. Bundan başka, süvarilerin katılımı sürekli olarak yapıyordu. Hatta savaşın sürdüğü topraklarda da orduya alımlar sağlanıyordu. Elbette, Nadir Şah ordu kayıplarına da maruz kalıyordu. Onun için de Nadir Şah'ın süvari kuvvetlerinin nicel oluşumuna dair kesin rakam vermek mümkün değil. Atlı birlikler hakkında daha somut veri ancak kesin yürüyüşlere sevk edilmiş süvarilerin sayısı ile elde etmek mümkündür.

Elde ki, bilgilerden süvarilerin savaş hazırlığının ara vermeden sürdüğünü ve Nadir Şah'ın bu hususa ayrı önem verdiğini görüyoruz. Ancak bu hazırlığın nasıl yapıldığı hakkında kaynaklarda ayrıntılı bilgiye maalesef rastlanılmamıştır. Bununla birlikte süvariler, ordulara seferber edildiğinde artık belirli deneyime sahip oldukları anlaşıyor. Binicilik, avcılık, hayvancılık vs. işler, askerlerin gündelik yaşamlarında çoğuna süvari alışkanlıkları kazandırıyor. Tanıkların ifadesine göre, Nadir Şah'ın süvarileri gerektiği hallerde 20, 25 saat dinlenmeden savaşabiliyordu.¹⁷⁵ Nadir Şah'ın yönettiği savaşlarda zaten bunu talep ediyordu.

Nadir Şah süvarileri başlarına dört köşe kırmızı başlık(papak) takıyorlardı. Başlıklarının çevresine ise ak renkli ipek şal doluyorlardı. Bu başlık giyimlerine göre onlara kimi zaman Nadir Şah'ın '*kırmızı başlıları*' diye de adlandırıyorlardı.¹⁷⁶

Nadir Şah, atlı birliklerinden (süvari) özel Şah muhafız alayı yaratmıştı. Bu muhafız birliği, kaynaklar ve inceleme eserlerde "*saltanat muhafızları*", "*muhafızlar*" ve "*sürekli muhafızlar*" gibi sunulmuştur. Araştırmacıların düşüncesine göre, Safeviler iktidarı döneminde olduğu gibi, Nadir Şah da kendi korunmasının sağlanması için özel muhafız alayı meydana getirdi.¹⁷⁷ Özel muhafız alayı, doğrudan Nadir Şah'ın muhafazası ile meşgul oluyordu. Ama ister Şah'ın özel muhafız alayının yapısı, isterse de bu muhafızların görevleri hakkın-

175 Hümayun H.T. Gösterilen eseri, s. 84.

176 M.Süleymanov. Gösterilen eseri, s. 547.

177 Hümayun H.T. Gösterilen eseri, s. 85

da kaynaklarda olan bilgiler bize gösteriyor ki, Şah muhafızlarının görevi yalnız Şah'ın güvenliğinin sağlanmasından sorumlu değildi. Muhafız kıtası beş Alaydan oluşuyordu:

*Şamhalcılar Alayı, Çavuşlar Alayı, Nakip Alayı, özel Karovul (gözetici) Alayı ve Cilovdar Alayı.*¹⁷⁸

Şayet, her alay bin kişiden oluşuyorsa o halde muhafız kıtasının (keşikçi birliğinin) 5 bin kişiden meydana geldiğini kestirebiliriz. Ama Nadir Şah dönemine tanıklık edenler muhafız sayısının 6 bin kişi olduğunu beyan etmişlerdir.

Kaynaklar ve araştırmacılar şamhalcılarının hangi görevi yerine getirdikleri konusunda açık, somut bilgi vermiyorlar. Ama bu kişilerin tüfikle silahlandıkları hakkında bilgi vardır. Sahip oldukları silahlara göre şamhalcılarını Nadir Şah'ın ihtiyat kuvveti gibi düşünürsek yanlış olmaz. Çavuşların görevi, Şah fermanlarının ve emirlerinin yüksek sesle ordudaki er ve subaylara iletilmesiydi. Bu bakımdan onların görevi carıların göreviyle benzerlikler taşıyordu. Çavuşlar başlarına yeşil papak takıp ve etrafına ince siyah tülbent sarıyorlardı. Şapkalarına telek takıyor ve gümüş çomakla silahlanıyordu.

Çavuşların gür sese sahip olmaları ve kendi görevlerini icra ettikleri vakit birde nara atmaları konusunda kaynaklarda bilgi mevcuttur.¹⁷⁹

Araştırmacılar, nakip alayı kadrolarının geri hizmet işleri ve birliğin tedarik işleri ile meşgul olduğunu söyleseler de, kaynaklar onların yüksek avaza sahip olmalarından dolayı *çavuşlarla* benzer görevleri icra ettikleri bildiriyor.¹⁸⁰

Özel karovul alayı büyük olasılıkla, Şah'ın yaşamının muhafazasını sağlıyordu. Çünkü çeşitli bulguların ortak çıkarımı da bunu ortaya koymaktadır. Araştırmacılar ise, özel karovul'un saltanat çadırı ve Şah ailesini korumaktan sorumlu olduğunu belirtiyor.¹⁸¹

Nadir Şah ordularını ve Şah muhafız alayını şahsen gözlemlemiş tanıklardan biri hatıralarında şunları naklediyor: "Şah'ın muhafız alayının mevcudu 6 bin kişiden çoktu ve bu birlik gece, gündüz Şah'ın nöbetini tutuyordu". Bu hatıranın devamında: "6 bin kişilik alay birliklere bölünmüştü ve her birlikte iki bin kişi vardı. Her

178 Mokteder K. Gösterilen eseri, s. 170.

179 Hümayun H.T. Gösterilen eseri, s. 86.

180 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, I. cilt, s. 229, II. cilt, s. 747, III. cilt, s. 917.

181 Hümayun H.T. Gösterilen eseri, s. 86.

kademe bir gün ve bir gece nöbet tutuyor ve sonra iki gün istirahat ediyordu".¹⁸²

Bu bilgi biraz kuşkuyla görülmektedir. Muhafız alayının yapısından da anlaşılıyor ki, bu birlikteki er ve subayların görevi yalnız Şah'ın korumasını yerine getirmek değildi. Bundan başka, "*Âlem Ara-ye Naderi*" de karşımıza farklı bilgi çıkar: "Marağa civarındaki çarpışmalarda Nadir muhafız alayından 4 bin askerini savaş meydanına soktu ve onların aracılığıyla çarpışmanın gidişatını etkilemeğe çalıştı".¹⁸³

Eğer Nadir, muhafız alayından 4 bin askerini savaşa sokuyorsa, demek ki, bu alayın tamamı yalnızca onun güvenliğini sağlamıyordu. Bu bulgudan hareketle şöyle bir kaniya varılabilir ki, yalnız özel karovul alayı Nadir Şah ve onun ailesinin korumasını sağlıyordu. "*Âlem Ara-ye Naderi*" deki başka bir bilgi de bu ihtimalin doğruluğunu teyit ediyor. Kaynakta belirtiliyor ki, Nadir kendine Rüstem ve İsfendiyar ruhlu askerlerinden bin kişi seçti, onların adını sürekli muhafız koydu ki, onlar sürekli Nadir'in sarayında ve nöbet yerinde beklesinler. Bu muhafızlar bir an bile korudukları kişilerinden uzaklaşamazdı.¹⁸⁴ Nadir Şah, elbette ki, onları başka işlere sevk etmezdi. Özel karovul alayı da bin kişiden ibaretti ve kuşku yoktu ki, muhafız kıtasında salt bu alay Şah ve ailesinin kesintisiz korumasını sağlıyordu.

Tanıkların açıklamasına göre, nöbet yerlerinin her birine 10 muhafız görevlendiriliyordu. Onlar ikiye bölünüp sırayla nöbet tuttuklarında diğer bölük istirahat ediyordu. Nadir Şah sıklıkla bu nöbet yerlerinin hizmetini denetliyordu. Kimi zamanlar, gece nöbetlerinde Nadir Şah nöbetçilerin hepsinin yattığına tanık oluyordu. Böyle durumlarda Nadir Şah nöbetçileri cezalandırıyor ve bazı durumlarda ise idam ettiriyordu.¹⁸⁵

Benzeri bir bilgiye "*Âlem Ara-ye Naderi*" eserinde de denk gelinir. Yukarıda belirtildiği gibi, ayaklanmaların bastırılması için Dağıstan'a sefer yapıldığında, Eyriçay kenarında Nadir Şah'a suikast girişimi oldu. Nöbetçilerin böyle dikkatsiz davranmalarına ve sonunda onu öldürmek isteyenlerin üstelik çadırına(mahremine) bile girmiş olmalarına Nadir Şah oldukça sinirlendi. Kaynakların

182 Mokteder K. Gösterilen eseri, s. 170.

183 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, I. cilt, s. 138.

184 Yine orada, s. 229.

185 Mokteder K. Gösterilen eseri, s.171.

verdiği bilgiye göre, Nadir Şah kendi nöbetçilerinden ve muhafız subaylarından 30-40 kişiyi idam ettirdi.¹⁸⁶

Belirtmek gerekir ki, Nadir Şah'ın katlinin tertibinde bazı nöbetçilerin eli vardı. Hemen suikast girişiminin örgütçülerinden biri olan Muhammet Bey Kaçar, kaynaklarda keşikçi başı¹⁸⁷ veya bazı durumlarda Nadir Şah'ın muhafaza hizmetinin başı gibi tanıtılıyor. Hakkında somut bilgi verilmese de, büyük olasılıkla Muhammet Bey Kaçar, özel karovul alayının subaylarından biriydi.

Nihayet, muhafız kıtasının sonuncu birliği cilovdarlar alayı idi. Araştırmacıların mütalaasına göre, cilovdarlar ok ve yayla silahlanan erlerden seçiliyordu ve onların görevi çaparların yollanılması, orduyla komutan arasındaki eşgüdümün sağlanmasıydı.¹⁸⁸ *Âlem Ara-ye Naderi*"de cilovdar başı adının geçmesinden¹⁸⁹ anlıyoruz ki, büyük olasılıkla cilovdarlar onun emri altında idiler.

Nadir Şah'ın süvari ordularının bir bölümünü cerhçiler meydana getiriyordu. Onların görevi hakkında geniş bilgi olmasa da, kaynaklardaki sınırlı bilgilerden bazı sonuçlar çıkarmak olasıdır. Avrupalı araştırmacılar, cerhçilerin görevinin; ordugâhın konumu, orduların kamp yerinin saptanması, düşmanın durumu hakkında bilgi edinmesi olduğunu belirtir. Aynı zamanda istihbarat (keşif) işlerinin yürütülmesinin de onların sorumluluğunda olduğundan bahseder.¹⁹⁰

Başka araştırmacılar ise cerhçilerin düşman üstüne süratli ve beklenmedik saldırılarının hayata geçirilmesi, ani darbeyle düşman ordusunu yarararak hengâme ve velvele kopartmaları için gerek duyulduğunu yazarlar.¹⁹¹ *Âlem Ara-ye Naderi*"de görülen belgelerde daha çok bu düşünce öne çıkıyor. Bu bulgulardan, cerhçi birliklerinin savaş meydanına önce atılıp ortayı kızıştırdıkları anlaşılıyor.¹⁹² Diğer bir bulguda ise, ordular, düşman kuvvetlerine karşı askeri sefer başlattığında önde karovulların arkasından cerhçilerin hareket ettiğini öğreniyoruz.¹⁹³ Buradan da ani savaş durumu geliştiğinde *karovulun* arkasından cerhçilerin savaş meydanına girdiğini anlıyoruz. Kaynağın

186 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, III. cilt, s.1048.

187 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, III. cilt, s. 1195.

188 Yine orada, III. cilt, s. 1195.

189 Hümayun H.T. Gösterilen eseri, s. 86

190 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, I. cilt, s. 1195.

191 Mokteder K. Gösterilen eseri, s. 169.

192 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, III. cilt, s. 1219.

193 Yine orada, I. cilt, s. 32, 122, 181.

bir diğer yerinde ise Hanali Han'ın savaş meydanına ilk adımını atıp cerhçilik vazifesini yerine getirdiğini bildiriliyor.¹⁹⁴

Tüm eldeki veriler cerhçilerin orduların öncü akıncı birliği olduğunu vuruşmaların ilk ağırlığının da onların üzerine düştüğünü gösteriyor. "*Âlem Araye Naderi*"den alıntıyla yukarıda izahına çalıştığımız bilgilerden o da anlaşılıyor ki, gerek duyulduğu hallerde özellikle topçu ve tüfekçilerin hazırlıksız anlarında cerhçiler savaşa atılıyorlardı. Başka ifadeyle, askeri seferler hayata geçirildiğinde bu veya diğer mıntikalara gönderilen çevik kuvvetlerin savaş zamanı desteğine ihtiyaç duyulmadığında veya mümkün olmadığında cerhçiler en başta savaş meydanına fırlıyorlardı.

Savaşların ilk hazırlığını ve sorumluluğunu kendi üzerlerine almaları açısından, cerhçiler birliğine en donatılı ve çevik süvariler seçildiği tahmin edilebilir. Malûmatların yetersizliği yüzünden cerhçilerin sayısı ve onların ayrıca bir birliğe sahip olup-olmamaları hakkında fikir yürütmek zordur. "*Âlem Ara-ye Naderi*"nin bir yerinde bildiriliyor ki: "cerhçilerden bin kişi savaş meydanına gönderildi". Başka bir yerde ise gösteriliyor ki: "Nadir Şah, Hanali Han'ı ve Emiraslan Han'ı 3 bin kişiyle birlikte cerhçi birliğine kattı ve düşman çetelerinin üstüne gönderdi".¹⁹⁵

Bu veriler uyarınca şu kanaata varmak olasıdır ki, cerhçilerin sayısı çoktu. En azından birkaç alay cerhçi vazifesini hayata geçiriyordu. Kaynağın diğer bir yerinde Nadir Şah'ın anne bir kardeşi Fetali Han'ın cerhçi başı olarak göreve getirilmesinden söz açılır.¹⁹⁶ Son derece yetenekli bir komutan olan Fetali Han'ın cerhçi başı atanması Nadir Şah'ın bu ordu birliğinin varlığına ve çalışmasına ciddi önem verdiğini gösterir. Aksi hâlde Nadir Şah bu ordu birliğini kendisine çok güven duyduğu bir insana buyurmazdı.

Görünüşe göre, birkaç süvari alayı cerhçi hizmetini yerine getirmek için hazır tutulduğu ve bu alayların bir kumandanlıktan yönetildiği söylenebilir. Kuşkusuz bu görevin icrasına cerhçilikte deneyimi olan alaylar yollanıyordu. Ama onu da bildirelim ki, savaşa sevk edilenlerin sayısı fazla olduğunda cerhçiliğe ilave alaylar da sevk ediliyordu.

Nadir Şah ordularında bir kısım hizmet sınıfı vardı ki, onların icrası için de bazı bölüklere ayrılmıştı. Böyle hizmet alanlarından

194 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, II. cilt, s. 722.

195 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, I. cilt, s. 122, 369.

196 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, III. cilt, s. 1039.

biri çendevulluktu. Nadir Şah ordularına tanıklık eden birinin tabirince, cendevulların görevi; yolların, geçitlerin korunması, geceler Şah ordugâhının güvenliği, Şah tarafından cezaya çarptırılanların cezasının infazıydı. Verilen bilgiye göre, bundan başka çendevullar Şah'ın emir ve komutlarını ordulara duyurulması, asker kaçaklarının yakalanıp gözüaltına alınması, Şah'ın kendi huzuruna çağırdığı insanların bulunup getirilmesi, ordugâhın gece-gündüz muhafazası, hırsızların ve talancıların bulunup tutuklanması gibi görevler de çendevulların *sorumluğundaydı*.¹⁹⁷

"*Âlem Ara-ye Naderi*" de görülen ayrı, ayrı anımsatmalarda çendevulların daha çok muhafız işlerini uğraş edindiklerini bildirir. Nadir Şah'ın ordularında *çendevul başı* adında hizmette olmuştur. "*Âlem Ara-ye Naderi*"de çok az değinilen bu göreve ilişkin bu düşünceden hareketle olasıdır ki, cendevulların sayısı az değildi.

Kaynakta: *Çendevul başı Halil Bey yedi bin kişilik bir kuvvetle savaş emrini yerine getirmek için yola düştü*.¹⁹⁸Bu yedi bin kişilik kuvvetin hepsinin çendevul olup, olmadığını söylemek zordur. Herhalde bu hizmet alanına buyrulan görevlerin tatbikatı için belirli sayıda er ve eratın atanması zorunluydu.

Nadir Şah ordularında rabita hizmetinin yerine getirilmesinde bir kısım kuvvetlerin olduğu anlaşılmaktadır. Harp sanatının Nadir Şah dönemine ait olan aşamasında rabita kuvvetleri ve hizmeti bağımsız biçimde şekillense de onun varlığına doğal olarak bir gereksinim vardı. Nadir Şah ordularında rabita hizmetinin farklı unsurları hakkında yukarıda bahsetmeğe çalıştık. Örneğin, Nadir Şah'ın emir ve talimatlarının ordu kademelerine ulaştırılması da rabitanın görevlerinden biriydi. Yukarıda anlattıklarımızdan anlaşıldığı gibi, çeşitli seviye ve ölçülerde *carcılar*, *çendevullar*, *çavuşlar* ve diğerleri de bu işle uğraşmışlardı. Kaynaklarda sıklıkla çaparların adı anılır. Haber ve bilgilerin, bu bağlamda Nadir Şah'ın emir ve talimatlarının bir yerden diğer bir yere ulaştırılmasında çaparlar kullanılmıştır. Malûmatların uzak mesafelere ulaştırılması için yine çaparlardan yararlanılmıştır. Yine böyle kaynaklarından anlaşılmaktadır ki, uzak mesafeli seferlerde vilayetlerden *önemli* ve *çok gizli* bilgiler Nadir Şah'a çaparlar aracılığıyla ulaştırılıyordu.

Diyebiliriz ki, çaparların ayrı bir ordu sınıfı olduğunu söylemek zordur. Büyük olasılıkla ayrı, ayrı buyrukların vaktinde gerekli yerlere

197 Mokteder K. Gösterilen eseri, s.170.

198 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, II. cilt, s. 486, 530

ulaştırmaları için onlar ordu içinden seçiliyordu. Ayrıca, sanırsanız ki, bu kişiler az çok deneyimli ve güvenilir insanlardı.

Nadir Şah, ordularının faaliyetlerinde ve savaşların yürütülmesinde Safeviler döneminden kalan bir takım rabita unsurundan istifade ediyordu. Onların arasında *güvercinlerin yetiştirilmesi*, *çapar-hane*, malumatın gönderilmesinde *duman* ve *şeypur* (nefesli alet) sesinden yararlanılması vs. gibi işlevleri de vardı.

Araştırmacıların düşüncesine göre, bu unsurların hepsinden yararlanmanın yanında bayraktarların da hizmetine özel önem veriliyordu. Devlet başkanı ve başkumandan gibi Nadir Şah'ın kendi bayrağı vardı. Bu bayrağın üzerinde aslan ve onun arkasında duran güneş resmi vardı. Keşiş Bazen eserinde, devlet bayrağının üzerinde aslan yerine ejderhanın tasvir olunmasından da bahseder. Nadir Şah savaşa bayrakla katılıyor ve bu bayrak, genelde, onun karargâhının yakınlarında dalgalanıyordu. Bu bayrak kendinde bazı bilgileri de yansıtıyordu. Bayrağın dalgalanması Nadir Şah'ın kendi karargâhından savaşı yönettiği veya savaş meydanında olduğunu ifade ediyordu. Nadir Şah savaş meydanını terk ettiğinde, bayrak da onunla gidiyordu. Nadir Şah bayrağının savaşların geçtiği arazide dalgalanması onun savaşlara katıldığı anlamına geliyordu.

Bayrakların kaldırılıp, indirilmesi yoluyla ordulara bazı emirler de iletiliyordu. Araştırmacıların yazdığına göre, her bir alayın kendi bayrağı vardı. Alayın bayrağı üç köşeliydi ve onlar çeşitli renkte olabilirdi. 10 alaydan ibaret olan tümenin daha büyük bayrağa sahip olduğu bildiriliyor. Bu bayraklar dört köşeli olup, daha uzak mesafeden seçiliyordu.¹⁹⁹

Ancak alayın bayrağa sahip olması halinde leşker ve tip'lerin de bayrağa sahip olmadıkları anlamına gelmemelidir.

Nadir Şah ordularında bayraktar (alemdar) birliğinin olduğu bilinmektedir. Kaynaklarda alemdar başı görevinin olmasından da haber verilir.²⁰⁰ Ordu birliklerinde bayraktar görevine özel askerler seçiliyordu ve onlar ellerine silah alıp savaşa girmiyorlardı. Onların görevi ordu birliğinin bayrağını dalgalandırmak, bayrağı en önde taşımakla askerleri saldırıya ruhlandırmaktı. Savaş meydanında bayraklar belirli bilgiyi taşımakla beraber, hem de savaşlarda manevi ruh yaratmak görevini kendilerinde aksettiriyorlardı. Savaş bayrağının

199 E.Serdadver. Gösterilen eseri, s. 780.

200 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, III. cilt, s.1095.

indirilmesi ordu birliği içinde belirli şaşkınlığın oluşmasına da yol açıyordu. Bu yüzden de Nadir Şah, düşman ordusunun bayraktarlarının etkisiz hale getirilmesine özel önem veriyordu.²⁰¹

Bundan başka, bayraklardan özellikle malumatların erişimi için fayda sağlanıyordu. Bundan dolayı, büyük muntakaları birleştiren yollar üzerinde belirli mesafede bir, yüksek tepeler yaratılıyordu. Gerek duyulduğu zaman özel eğitilmiş bayraktarlar bu tepenin üstüne çıkıp bayrağı sallamakla belirlenen malumatı diğer tepenin üstündeki bayraktara iletliyordu. Bu sayede kısa süre içinde bayraktarlar malumatı birbirinden alıp uzak mesafeye aktarıyordu. Suni oluşturulmuş tepeler üzerinde yakılan ateşin dumanının aracılığıyla bilgilerin ulaştırılmasına çalışılıyordu. Malûmatların süratle ve tam zamanında ulaştırılması için yol boyunca her 20-30 kilometrede bir özel süvari postaları hazır tutuluyordu. Bilgi taşıyıcısı olan çaparlar her 20-30 kilometreden sonra ya atlarını değiştiriyor, ya da görevini başka bir kişiye devrediyordu. Bu nöbet değişimiyle zaman kaybedilmeden bilgiler istenilen yere ulaşıyordu.²⁰²

Nadir Şah'ın ordusunda musikiciler birliği de vardı. Savaş koşullarında onlardan oldukça fayda görülüüyordu. Musiki aletleri aracılığıyla vuruşmaların başlandığı duyuruluyordu. Musiki aletlerinden, aynı zamanda, askerlerin savaş ruhunun yükselmesi bakımından da yararlanılıyordu.²⁰³

"Âlem Ara-ye Naderi"de daha çok *kös, kernay, tebil* gibi musiki aletlerinin adı verilmiştir. Savaş koşullarında, genelde bu aletlerden istifade ediliyordu. Bu çalgıların uzaklara yayılan sesleri çarpışmayı coşturmak için bir ortam yaratıyordu. Bundan başka, "Âlem Ara-ye Naderi"de *savaş neyi, gurg, suren, darukar* gibi aletlerin de adına rast gelmek mümkündür.

"Âlem Ara-ye Naderi"de rast geldiğimiz bir bilgiye göre musiki aletlerinden başka amaçlar için de yararlanıldığından bahis açar:

*Ordu kuvvetlerinden biri, savaş buyruğunun icrasına yollanırken sık bir ormanda vahşi kuşlar, askerlerin üstüne saldırır. Bu kuşların saldırılarından korunmak için davullardan istifade etme kararı alınır. Davulun gür sesini işiten kuşlar daha askerlere yaklaşamazlar ve bu sayede kuşların yarattığı rahatsızlıktan kurtulmak mümkün olur.*²⁰⁴

201 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, I. cilt, s.122, 399.

202 Hümayun H.T. Gösterilen eseri, s. 67.

203 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, III. cilt, s. 918.

204 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, I. cilt, s. 413.

Safeviler döneminde orduda özel yere sahip olan kullar-ağası ve korucu-başı görevleri Nadir Şah döneminde hizmetten çekilmişti. “*Âlem Ara-ye Naderi*” eserinde Nadir Şah’ın, Muğan toplantısında taht, tacı elde etmesinden sonra *baş vezir* (itimadüddevl), *eşik-ağası*, *kullar - ağası* ve *korucu-başı* hizmetlerinin ordudan kaldırılmasından söz açar.²⁰⁵

Korucular, Safeviler döneminde Şah’ın özel muhafızlarıydı ve onların asıl görevi Şah’ın hayatını korumaktı. Elde edilen bilgilere göre korucuların sayısı 5 bini buluyordu ve bu birliğe korucu başı komuta ediyordu. Şah’ın muhafazasını sağladıkları için hem korucuların, hem de korucu-başının seçilmesine özen gösterilmiştir. Korucu-başı görevine, genel olarak, Şah’ın en güven duyduğu subaylar seçiliyordu. Kullar(kulam/kapıkulu) ise, genelde, Gürcü ve Dağıstan halklarından tercih ediliyordu. Kullar birliğine katılanlar daha genç yaşlarından sarayın gözetiminde ve saraya sadakat ruhunda eğitiliyordu. Kullar, Şah sarayında çeşitli hizmetlerin yerine getirilmesine sevk ediliyordu.²⁰⁶ Aslında, onların adına bakıldığında, hangi işlere sevk edildikleri anlaşılıyor.

Böylelikle de,, “*Âlem Ara-ye Naderi*”nin birkaç yerinde korucular; *kullar* (kulam/kapıkulu), veya korucu-başı ve kullar-ağası adıyla anılır.²⁰⁷ Ama çoğu durumlarda onların adları geçmişteki anlamıyla değil, daha çok savaş talimatlarının icrasıyla ifadesini buluyor. Araştırmacılar, bu adların fahri ad gibi korunduğunu yorumluyor.

Kaynaklarda Nadir Şah ordularında yasavulların olmasından da söz açılır. Araştırmacılar yasavulların görevlerinin Şah buyruğunun ordu birliklerine ve ayrı, ayrı kimselere ulaştırılmasından ibaret olduğunu bildirirler.²⁰⁸ Ancak “*Âlem Ara-ye Naderi*”de *yasavul* ifadesinden bu anlaşılıyor ki, onlar yalnız Şah buyruklarının ulaştırılması işiyle uğraşmıyordu. Yasavullar daha çok ayrı, ayrı şahsi buyrukların yerine getirilmesini iş edinen saray hizmetlilerinden ibarettiler. Onlar Şah sarayında disiplin sağlayan aynı zamanda disiplinin sürmesi için denetleyen görevlilerdi. Onların saray protokolünün başı olan eşik-ağasına (Nadir Şah döneminde bu görev kendi önemini yitirmekteydi) tabi olması da görevinin saray hizmetlisi olduğunu kanıtıyor. Saray içinde onların elinde gümüş asa olurdu.

205 Yine orada, II. cilt, s. 456.

206 Mokteder K. Gösterilen eseri, II.c., s. 457

207 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, I. cilt, s. 388, 404

208 Homayun H.T. Gösterilen eseri, s. 82.

Kaynaklardaki bilgilerden yasavulların sayısının çok olduğu anlaşılıyor. Yasavullar saray içinde hizmetlerinin dışında Nadir Şah'ın ayrı, ayrı emirlerini yerine getirmekten, buyruk ve yönergelerini verilen adrese ulaştırmaktan yükümlüydüler.²⁰⁹

Görev sıralamasında yasavulun adı sıradan hizmetliden önce onbaşidan ise sonra geliyordu.²¹⁰Bundan dolayı birçok durumlarda yasavul hizmeti çok yorucu, bazense alelâde görev sayılıyordu. Nadir Şah'ın kardeşi İbrahim Han yasavulluğu; köpek kovalamak adlandırıyordu.²¹¹"*Âlem Ara-ye Naderi*"de yazılanlara göre yasavullar 50 tümen maaş alıyordu. Bu kaynakta kul yasavul, sohbet yasavulu hakkında da anımsatma vardır. Ama onların arasında ki hizmet farkı hakkında bilgi verilmiyor. Nadir Şah hakkında asıl kaynaklardan sayılan "*Âlem Ara-ye Naderi*" yapıtında Nadir Şah döneminin diğer başka askeri görevlerinin de adına rastlıyoruz. Bunlardan biri telayedardır. Bu sözün işletim bağlamından telayedarların orduların güvenliğinin sağlanması ile meşgul oldukları anlaşılıyor. Olasıdır ki; daimi birlikler halinde değil, yalnız savaş cephelerinde, orduların ve ordugâhın muhafazası için emir almış askerlerdi. Telayedarlar orduları ani baskınlardan koruyordu. Kaynaktaki bilgiden şu kanaate varıyoruz ki, kimi durumlarda orduların sağ ve sol cenahlarına ilâveten telayedarları sürüyorlardı.²¹²

Kaynağa göre telayedarlar muhafaza işinde yeteri kadar güvenilir idiler. Onların bakışlarından kolaylıkla kurtulmak mümkün değildi. Orduların içine sızmak isteyenler bazen sürüne-sürüne, gece vakti telayedarların dikkatini çekmemeye çalışırdı.²¹³

Nadir Şah ordularında leşkernüvisler de vardı. Bu kişiler seferberliğe alınan orduların kaydının yapılmasından mesuldüler. Leşkernüvis başı üst görevinin tahsisi alt hizmetinde olan ordu mirzalarının(kâtip) sayısının çok olduğunu öğrenmemize olanak verir. Araştırmacıların düşüncesine göre, Nadir Şah ordularında olan leşkernüvislerin sayısı 300 kişiye varıyordu ve bu işe, genelde döneminin eğitilmiş insanları göreve getiriliyordu.

²¹⁴ "*Âlem Ara-ye Naderi*"de şerbaşeran tabirine rast gelmek mümkündür. Şerbaşeran sözü, genel anlamda cerhçi ifadesiyle

209 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, I. cilt, s. 303.

210 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, II. cilt, s. 456.

211 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, I. cilt, s. 303.

212 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, III. cilt, s. 1044, 1056, 1196.

213 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, II. cilt, s. 54.

214 Hümayun H.T. Gösterilen eseri, s. 87.

birlikte kullanılır. Ve bu ifadenin işletim mekânından anlaşılıyor ki, şerbaşeranlar da cerhçiler gibi savaşa ilk atılan ve savaşı ilk başlatan kuvvet olmuştur. Ama bilgilerin kıtlığı yüzünden şerbaşeranların nasıl oluşturulduğu, onların cerhçilerden hangi hususla ayrıldıkları konusunda fikir ileri sürmek zordur.

Kaynakta Humbaracının de adı verilir. *‘Humbara/Kumbara’* tahminen top gülleleri biçiminde demir malzemeden hazırlanan iç barutla ve yanıcı sıvıyla doldurulan bir bombaydı. Muhtemel, humbaracı hem bu bombayı atışa hazırlayan, hem de onu atan kişiydi.

“Âlem Ara-ye Naderi” de sipehsalar makamının da adı geçer. Sipehsalar orduların başkumandanı anlamına geliyordu. Nadir Şah kendi egemenliğinden önceki yıllarda Tahmasp Mirzaya katıldığında sipehsalar görevini üstlenmişti ve gerçekte de o, bütün ordulara komuta ediyordu. Nadir Şah taht, taca sahip olduktan sonra bu görevi de lağvetti. O, ülkesinin Şah’ı olmasının yanı sıra, orduların başkumandanıydı. Ama kardeşi İbrahim Han, Azerbaycan sipehsaları adlanıyordu. İbrahim Han öldürüldükten sonra bu makam da kaldırıldı.

Nadir Şah güçlü bir ordu yaratarak büyük bir imparatorluk yaratabilmişti. Bu imparatorluğu ordusuyla yönetiyordu. İmparatorluğun bütün topraklarında ordu kademelerinin tam teçhizatlı kuvveti vardı. Ülke genelinde kethüdalar, gaziler ve valiler; vergilerin toplanmasına, ordular için levazıma (erzak, giyim, at yıkları ve s.), yeni orduya asker katılımlarına destek oluyorlardı. İmparatorluk, Beylerbeyiliklerini kendi dönemine uygun federatif biçimde yönetiyordu.

4/3 Nadir Şah Afşar’ın deniz harp kuvvetleri

Nadir Şah ordularının bir kumandanlığını da deniz harp kuvvetleri meydana getiriyordu. Bu dönemin deniz harp kuvvetlerini inceleyen araştırmacıların, denilebilir ki, tamamı şuna işaret ediyor: Nadir Şah, Arap işgalinden sonra askeri deniz kuvvetlerini meydana getiren ilk Şahtı. Bu durum Nadir Şah’ın devletçilik ve kumandanlık vizyonun önemli göstergesiydi. Çünkü hem kuzeyden, hem de güneyden denize kıyısı olan bir devletin stratejik çıkarları için deniz güvenliğinin sağlanmasını gerektiriyordu. Kurucusu olduğu büyük devletin sınırlarını güvenli şekilde korumağa çalışan Nadir Şah için ise bu mesele özellikle öncelik taşıyordu.

Kuzeyde güçlü deniz kuvvetlerine sahip olmadan Nadir, Güney Kafkasya’da ve Türkistan’da kendini güvende hissedemezdi. Rusya

devletinin deniz yoluyla Enzeli'ye ve bütünlükte Gilan'a ordu çıkarmak olasılığı ve öylece de Hazardaki deniz taşımacılığının yalnız Rusya'nın tekelinde olması Nadir Şah'ın canını sıkıyordu.

Fars körfezinde bu mesele tüm çözümsüzlüğüyle duruyordu. Körfezin karşı kıyısında vaktiyle Safevi devletine ait olan toprakların yitirilmesi, Afşar devletine karşı ayaklanmacı tutum almış kuvvetlerin Fars körfezinde saklanmaları ve onların potansiyel tehlike kaynağı olması, bütünlükte körfezdeki durumu denetim altına alma ihtiyacı da deniz harp kuvvetlerinin kurulmasını hızlandırdı.

Bildirmek gerekir ki, Şah Sultan Hüseyin'in iktidarı zamanında Safevi egemenliğinin denetiminde olan Bahreyn, Şeyh Cabbar'ın önderliğinde yerli Arap boylarının itaati altına girdi. Nadir Şah, elbette bununla uzlaşmadı ve Bahreyn'in geri alınması üzerinde düşünmeye başladı.

Özetle, Nadir Şah, ülkesini güçlü deniz donanmasına sahip bir devlete dönüştürmek istiyordu. Ancak bu niyetin gerçekleşmesi için yapılması gereken acil meselelerin çözüme kavuşması gerekiyordu. Öncelikle, deniz kuvvetlerinin kurulması için belirli bir deneyime ihtiyaç vardı. Piyade ve süvari ordularının oluşumu için ister Nadir Şah'ta, isterse de toplum içinde bir tecrübe varsa da, deniz kuvvetlerinin kuruluş aşamasında böyle bir deneyim yoktu. Somut tarihi koşullarda ise Nadir Şah tecrübe kazanılmasının yanında çalışmalar sürdürülsün istiyordu. Yani tecrübe kazanılmasına vakit yoktu, çalışmalara başlamak gerekiyordu. Kervan yol üzerinde dizilmesi gerekti. Deniz harp kuvvetlerinin yapılandırılması için Nadir Şah'ın elinde askeri gemisi de yoktu. Bu da ciddi bir meseleydi. Askeri gemilerin elde edilmesinin yanında, onlara hizmet alanı da açılmalıydı. Nihayet, askeri gemileri yüzdürecek kadrolar yetiştirilmeliydi. Bütün bu ve diğer zaruri meselelerin zorluğu karşısında yılmadan Nadir Şah deniz harp kuvvetlerinin yaratılması yönünde ciddi bir kararlılık sergiliyordu ve onun verimli sonucunu da elde etti.

Nadir, daha Gilzayi Afganlılarıyla yapılan savaşların ardından pratikte askeri gemilere sahip olmanın gerekliliğini görmüştü. Çünkü Nadir'in takibinden kaçan Gilzayi Afgan ordusunun bir kısmı Oman'da saklanıyordu. Onların ele geçirilip etkisizleştirilmesi meselesi askeri gemiler olmaksızın mümkün değildi.²¹⁵

215 M.H. Kuddusi. Gösterilen eseri, s. 151.

Nadir'e karşı yöneltilmiş on güçlü yerli isyandan biri olan Muhammet Han Belucun liderliğinde olan isyanın sonuçlarının tamamıyla ortadan kaldırılması mecburiyeti de deniz harp kuvvetlerine olan ihtiyacı bir daha gündeme getirdi. Kış adasında gizlenen Muhammet Han Belucun ele geçirilmesi emrini alan Muhammet Latif Han, Bender Abbas'da faaliyet gösteren İngiliz ve Hollanda şirketlerinden gemiler almaya çalıştı. İngiliz ve Hollanda şirketleri bu yönde Nadirle işbirliği yapmağa istekli değildi. Bir yandan gemilerinin iyi ilişkide oldukları Osmanlı ve Hindistan ordularına, ayrıca Oman'a karşı kullanılmasını istemiyorlardı, diğer yandan da Avrupa şirketleri Nadir'in denizde güçlenme isteğine sıcak bakmıyordu. Çünkü bu, ergeç Avrupalıların deniz tekeline zora sokacaktı. Onun için Muhammet Latif Han'la Avrupa ticaret şirketleri arasında müzakereler hayli uzadı.

Latif Han, Hollanda şirketinin temsilcisine, şayet 3 bin kişilik bir ordu birliğinin taşınması için gemiler verildiği takdirde onların ticaret işlerinde büyük kazançlar elde edeceklerini ve Bender Abbas'da Hollanda şirketi için daha iyi koşullar sağlanacağını bildirdi. Hollandalılar bir kez daha şartlarını, yani gemilerinin, onlarla dostluk ilişkileri kurdukları ülkelere karşı kullanılmasına izin veremeyeceklerini yinelediler. Gemilerin istenilmesinde amacın isyancı Arap akınları önlemek olduğuna Latif Han muhataplarına inandırmak istiyordu. Hollandalılar, Latif Han'ı akıllı, becerikli ve Avrupa yaşamını bilen tanıyan bir insan gibi görüyordu. Diğer yandan onlar da Fars körfezinde sorun yaratacak unsurlar mevcut olsun istemiyorlardı. Bu yüzden de uzun müzakerelerin ardından Hollandalılar sahil limanları ve adaları arasında taşıma yapması için birkaç gemisini Nadir'e kiraya vermeye ikna oldu.²¹⁶

Latif Han bu gemilerin yardımıyla Kış adasını kuşatmaya aldı ve Muhammet Han Beluc tutuklanarak İsfahan'a gönderildi. Eline geçmiş fırsattan yararlanan Latif Han kontrolden çıkmış olan bir kısım Arap aşiretlerine de darbe indirdi ve onlara boyun eğdirdi.

Böylece, 1734 yılından Fars körfezinde deniz harp kuvvetlerinin yapılanması yönünde etkin işler görülmeye başlandı. Bu işlere Nadir Şah tarafından '*derya beyi*' veya '*deryasalar*' görevine atanan Latif Han önderlik ediyordu. Muhammet Han Belucun tutuklanmasına ilişkin deniz çıkarmasında Latif Han'ın yetkisinde kiralık gemiler olsa da, bu çıkarma sayesinde deniz kuvvetlerinin oluşturulma süreci hızlandı.

216 Flobert Uilyan. Hokumet-e Nadir Say. Tahran, 1386, s. 146-147.

Araştırmacıların yazdığına göre, '*derya beyi*' görevi verilene kadar Latif Han'ın gemilerle tanışmışlığı yoktu. Ama onun azmetmesi Deniz Harp kuvvetlerinin kurulmasında kendi sözünü dedi. Nadir'in emriyle Latif Han Buşehr, yeni yaratılacak deniz harp kuvvetlerinin istinatgâhına çevirmek için gerekli işlere başladı. Şehir yakınlarındaki kalelerden biri, deniz sahilindeki Portekizlilerden kalmış olan köhne liman köprülerinden biri onarıldı, burada askeri gemilerin iskeleye yanaşması için uygun koşul yaratıldı. Kısa zamanda Buşehr şehri Bender-Nadiriyye adını aldı.²¹⁷

Fars körfezinde deniz kuvvetlerinin kurulmasında Fars vilayetinin valisi Muhammet Tağı Han'ın da bazı hizmetleri olmuştur. Doğrudur, sonradan Muhammet Tağı Han'la Latif Han arasında ciddi geçimsizlikler oldu ve bu anlaşmazlık Latif Han'ın ölümüyle sonuçlandı. Böylelikle de, vilayet Beylerbeyi gibi o da deniz kuvvetlerinin kurulmasında bazı kayda değer işler gördü.

Belirtmemiz gerekir ki, Nadir Şah'ın deniz harp kuvvetlerinin kurulmasıyla ilgili kaynaklarında geniş bilgi yoktur. Bu konuda hemen tarihlerde İsfahan'da ve Fars körfezinde faaliyet gösteren Avrupa ticaret şirketlerinin yazışmalarında kıymetli bilgiler vardır. Aslına bakılırsa araştırmacılar da mülahazalarını bu bilgilere dayandırmaktadırlar.

1734 yılının Ekim ayında Tahmasp Han Celayir, İsfahan'a gelip İngiliz ve Hollanda Ost-Hint şirketinin yönetimine Nadir'in taleplerini iletti. Nadir deniz harp kuvvetlerinin kurulmasına başlanması için bu şirketten ticaret gemileri alıp onları askeri gemilere çevirmek istiyordu. Ülkede gemi yapı tersanesinin olmadığı ve bunun hızla oluşması muhtemel olmayacağı bu koşullarda tek çıkış yolu dış ticaret gemilerini alıp, onları askeri gemilere dönüştürmektir. Nadir, ihtiyacı kadar yeni silahlarla donatılmış gemiler versinler diye Avrupalı tüccarlar karşısına sert talepler ileri sürmüştü.²¹⁸

Nadir, Avrupalı tüccarların ülkedeki ticari işlerine herhangi bir zorluk yaratmak istemiyordu. Aksine, o, daha sonra da dış ticareti teşvik etmeye çalışmıştı. Bu yüzden de Nadir ülkede çalışan ticari şirket gemilerini onların değeri karşılığında almak istiyordu. Avrupalı şirketler ise yukarıda değinilen nedenler yüzünden bu alanda Nadirle geniş işbirliğine o denli de hevesli değillerdi. Onun için İsfahan'daki şirketler ileri sürülen talebi yerine getirmektense çalışmalarını dur-

217 Lökkart L. Gösterilen eseri, Bakü, 2004, s. 113

218 Lökkart L. Gösterilen eseri, s. 113-114.

durup İsfahan'ı terk etmeyi kararlaştırdılar. Elde ki, bilgilere göre, onları İsfahan'ı terk etmelerinden vazgeçirmek mümkün oldu.

Böylece de, deniz harp kuvvetleri donanmasının kurulması yönünde arayışlar heyecanı yitirmeden sürüyordu. Elde ki, bilgilerden şöyle bir kaniya varılabilir ki, Avrupalı ticaret şirketlerinin dışında başka Avrupalılar da bazı gemilere sahipti. Latif Han böyle gemi sahipleriyle de danışmalar yürütüyordu ve nihayet, 1734 yılı sonlarına doğru iki geminin alınması mümkün oldu.²¹⁹Bu gemilerin elde edilmesinin deniz harp kuvvetlerinin yaratılması bakımından ciddi ehemmiyeti vardı.

Bazı araştırmacılar iddia ediyorlar ki, Latif Han Arap şeyhleriyle de danışmalar yürütüp onlardan da gemiler almak istiyordu. Bu danışmaların sonucunda da Araplardan iki büyük gemi almak mümkün oldu.²²⁰Buradan da böyle anlaşıyor ki, 1734 yılının sonu ve 1735 yılının öncesinde Latif Han'ın komutasında 4 adet büyük gemi vardı. Diğer araştırmacılar ise bunu onaylamıyorlar. Avrupa kaynaklarına dayandıran Lokkart ve diğer araştırmacılara göre, 1735 yılının ilk aylarında Latif Han'ın kumandanlığında "Krab" tipli 3 büyük gemi ve 50 adet "Trankey" tipli küçük gemi vardı.²²¹Ama yazarlar 50 küçük geminin nereden alındığı konusunda bilgi vermiyorlar. Olasıdır ki, bu gemiler Arap şeyhlerinden alınmıştı.

Bu gemilerin nasıl teçhiz edildiği ve bu gemi personelinin nasıl eğitildiği hakkında da somut bilgi edinmek mümkün değil. Öngörülebilir ki, alınmış üç büyük geminin personeli profesyonellerdi. Çünkü sonraki devirlerden de anlaşılmaktadır ki, deniz harp gemilerinin yüzdürülmesi için Avrupalı, Arap ve Hintli gemiciler sevk edilmişti.

Özetle, 1735 yılının ilk aylarında Nadir'in Deniz Harp kuvvetlerinin ilk kumandanlığı oluşturuldu. Mevcut gemi taşıtlarıyla artık yeteri kadar gücü, kuvveti istenilen sefere çıkartmak mümkündü. 1735 yılının Nisan ayında deniz kuvvetlerinin bu kabiliyetinden yararlanma kararı alındı.

Aynı tarihlerde Arap Irak'ında bedevi Arap aşiretleri ile Osmanlı orduları arasında silahlı çarpışmalar başladı. Nadir, bu çatışmanın Osmanlı silahlı kuvvetlerinin gücünü zayıflatacağını düşünüyordu. Bu fırsattan yararlanarak o, Basra şehrini ele geçirme kararı aldı. Nadir,

219 Semnani Penahi. Gösterilen eseri, s. 272.

220 Yine orada, s. 272.

221 Lokkart L. Gösterilen eseri, s.114.

piyade ve süvari kuvvetleri ile karadan Basra üzerine saldırıya geçmeyi planlıyordu. Deniz kuvvetleri ise Ervendrud (Şedd-ul-Arap) nehri ile Basra'ya yaklaşarak karadan başlatılan hücumu destekleyecekti. Buna bağlı Latif Han'a gerekli talimatlar verildi.

Ancak deniz kuvvetleri ile kara kuvvetleri arasında eşgüdüm istenilen şekilde sağlanamadı ve Nadir'e göre bu meselede Latif Han suçluydu.

Basra'ya doğru sefer, Nadir'in bağımsız deniz kuvvetleriyle ilk çıkarmasıydı. Bu savaşa Latif Han'ın komutasında üç büyük ve 50 küçük gemiyle katılacağı ifade edilir. U.Flober ise Basra'ya doğru yönelen askeri deniz kuvvetleri filosunda iki büyük geminin, 2 sahil gemisinin, frekat tipli bir geminin ve 40 adet küçük geminin olduğunu bildirir. Aynı zamanda Flober Basra'ya doğru deniz hücumunun 1735 yılının Mayıs ayında başladığını bildirir.²²²L.Lokkarta göre ise Basra üzerine hücum 1735 yılının Nisan ayında gerçekleşmişti.

Elde ki, bilgilere göre, Latif Han'ın komutasındaki deniz harp kuvvetleri 1735 yılının Mayıs ayının sonunda Basra yakınlarında olan küçük bir adaya yaklaştılar. Nadir'in deniz kuvvetleriyle yaklaşması haberini alan Basra'daki Osmanlı kuvvetleri komutanlığı derhal bu taarruzun önünü almak için savaş konumuna geçti.

Latif Han Basra'ya yaklaştığı günlerde Ost-Hint (Doğu Hint) şirketinin toplarla teçhiz olunmuş iki büyük ticaret gemisi limanda demir atmıştı. Osmanlı Paşası şirket temsilcilerinden bu gemilerin geçici olarak Osmanlı ordularının emrine verilmesini talep etti. Bu gemilerle düzgün manevra yapıldığı takdirde Latif Han'ın ilerlemesinin önünü kesmek olasıydı. Batı kaynakları iddia ediyorlar ki, önce şirket temsilciliği İranlılarla iyi ilişkide oldukları için gemileri Osmanlı Paşasının iradesine vermek istemediler. Böyle olursa Osmanlı paşasının baskısı altında gemilerin sonradan Latif Han'a karşı kullanılmasına izin vermiş olurlardı.²²³

Elde ki, bilgilere göre, Nadir'in deniz kuvvetleri Basra'nın 5 mil aşağısında mevzilenen İngiliz gemileriyle karşılaştı. İngiliz gemilerinin tüm askeri mürettebatı Latif Han'ın gemilerine karşı savaştı. İngilizlerin yeteri kadar deneyime sahip olması deniz savaşında kendini gösterdi. Üç gün devam eden savaştan sonra Latif Han geri çekilmek zorunda kaldı. Ayrıntılı bilgiler olmasa da, büyük olasılıkla,

222 Flober U. Gösterilen eseri, s. 149.

223 Lokkarta L. Gösterilen eseri, s.114-115.

Latif Han bu savaşta yaralandı. Bir yandan Latif Han'ın komutasında yapılan çarpışmanın şansızlığı, diğer yandan da karşılıklı hücumla Basra'yı kuşatma planının hayata geçmemesi Nadir'i çok kızdırdı. O, bu durumda Latif Han'ı bu görevden uzaklaştırdı. Ama daha sonra görülüyor ki, Latif Han'ın denize olan bağlılığı onu bu kararından döndürdü ve Latif Han yeniden '*derya beyi*' görevi verildi.²²⁴

Avrupalı şirketlerin Osmanlılar tarafından Latif Han'ın komutasındaki askeri kuvvetlere karşı çıkması da Nadir'de bir sıkıntı yarattı. 1735 yılı Temmuz 27'sinde Fars Beylerbeyi Muhammet Tağı Han, İngiliz ve Hollanda şirketlerine memnuniyetsizlik ifade olunan bir mektup gönderdi. Hiç şüphesiz ki, Nadir'in de içeriğinden haberdar olduğu bu mektupta İngiliz ve Hollanda gemilerinin Osmanlılarla işbirliği yapmasına itiraz ifade olunuyordu. Muhammet Tağı Han, İngiliz ve Hollanda gemilerinin Osmanlı kuvvetleriyle işbirliğine inanmadığını bildirdi. O, mektubunda; şayet söylenilen bilgi doğru çıkarsa dostluğa düşmanlıkla cevap veren Avrupalılara karşı tavır alınacağını ilave ediyordu. Hollanda tüccarları ise bu mektubun cevabında konudan habersiz olduklarını ve bu hususta somut olarak İngilizlerle konuşulmasının doğru olacağını bildirdiler.²²⁵

Bir taraftan Muhammet Tağı Han'ın tehdit savurmaları, diğer yandan Nadir'in öfkelenmesi İngiliz şirketlerinde belirli bir huzursuzluk yarattı. Onlara karşı sert önlemlerin alınacağı düşünülüyordu. Tüm öfkesine rağmen, Nadir İngiliz şirketinin kendi çalışmalarını sürdürmesine engel olmayacağını bildirdi.

Üstelik İngiliz şirketine bazı ödünlerin verileceği beyan edildi. Bu, meydana gelen gergin ortama bir yumuşama getirdi. Somut tarihi koşullarda Nadir'in gemi-üretim tersanesini kısa bir zamanda oluşturmaması mümkün görünmüyordu. Bu durumda deniz harp kuvvetlerinin yapılması için en uygun yollardan biri Avrupalı şirketlerden gemi satın alınmasıydı. Bunun yaşama geçmesi için 1735 yılı sonunda Nadir tarafından özel bir bütçe ayrıldığı da anlaşılmaktadır.²²⁶

Latif Han, yeniden eski görevine atandıktan sonra Bahreyn'e saldırı için plan yapmağa başladı. Yukarıda belirtildiği gibi, Şah Sultan Hüseyin döneminde Bahreyn ve Kiş kontrolden çıktı. Bahreyn'e utkulu çıkarma düzenlemek için deniz harp kuvvetlerinin güçlendirilmesine ihtiyaç vardı. Eldeki bilgilere göre, Bahreyn'e çıkarmadan

224 Lökkart L. Gösterilen eseri, s. 115.

225 Flober U. Gösterilen eseri, s. 149.

226 Semani.P. Gösterilen eseri, s.151.

önce İngiliz şirketlerinden su kapasitesi 400 ton olan ve her biri 20 adet topa sahip olan iki gemi 8 bin tümen karşılığında alınmıştı.²²⁷

Gemi sayısının çoğaltılması için Muhammet Tağı Han da Buşehrdeki Hollanda şirketine mektup gönderdi. Muhammet Tağı Han mektubunda, ordu birliklerinin Buşehre yaklaşmakta olduğunu bildiriyordu. Deniz kuvvetlerinin Latif Han'ın komutasında Bahreyn'e gönderilmesi ifade edilmektedir. Bu kuvvetlerin Bahreyn'e ulaştırılması için Hollanda şirketinden aynı geminin kiraya verilmesi rica olunuyordu. Hollandalılar bağlı oldukları şirketin onayını almadıkları takdirde herhangi bir geminin kiralınmasının mümkün olamayacağını bildirdiler.²²⁸

L.Lokkart ise batı kaynaklarına dayanarak bildiriyor ki, Latif Han 5 bin tümen karşılığında Hollandalıları büyük gemilerin birini ona satsınlar diye zorlamıştı.²²⁹1736 yılının Nisan ve Mayıs aylarında Bahreyn'e hücum çözüme kavuşacak aşamaya geldi. Hücum sırasında Bahreyn şeyhi Şeyh Cabbar'ın Mekke'de ziyarette bulunması Arapların direnişinde bir başıbozukluk meydana getirdi. Latif Han'ın bu saldırıda hangi kuvvetlerle harekete geçtiği hakkında ayrıntılı bilgi olmasa da, hedeflediği taarruzun üstesinden tam anlamıyla geldi. Bahreyn ve Kış yeniden denetimi altına girdi. Ama Bahreyn ayaklanmasının elebaşı olan Şeyh Cabbar, seferde olmasında ötürü onu etkisizleştirmek mümkün olmadı, Böylece Safevi döneminde körfezde yitirilmiş olan yerler yeniden geri alındı. Nadir körfezde kendi mevkillerini önemli derecede sağlamlaştırdı. Bu durumun korunup muhafazası için ise deniz harp kuvvetlerinin güçlendirilmesinin önemini anladı.

Nadir, Bahreyn'in alınmasından çok memnun oldu. Bu çıkarma onun ordularının yeni alanda kazandığı zaferdi. O, Bahreyn'i Fars vilayetine birleştirdi ve bu vilayetlerin yönetimini Muhammet Tağı Han'ın yetkisine verdi.

1737 yılının Mart ayında, Nadir Şah'a bağlı deniz kuvvetleri yeniden sefere çıktı. Bu kez hedef Oman seçilmişti. Oman'ın ele geçirilmesi Fars körfezinde asıl denetimi Nadir Şah'ın iradesine veriyordu. Oman'a saldırıya geçmek için 1737 yılı öncelerinde iyi bir bahane de ele geçti. Mesket imamı II. Şeyh bin Sultan, içindeki rakipleriyle mücadeleyi kazanmak için Nadir Şahtan yardım istedi.

227 Yine orada, s. 273.

228 Flober U. Gösterilen eseri, s. 149.

229 L.Lokkart. Gösterilen eseri, s. 151.

Nadir Şah derhal Fars Beylerbeyi Muhammet Tağı Han'a, Mesket imamına yardım etmesi için kara ve deniz kuvvetlerinden ibaret bir birlik oluşturup Oman sahillerine yola çıkması talimatını verdi. Gerçekte ise Nadir Şah ordu birliği göndererek bütün Oman'ı denetimi altına almak istiyordu. Latif Han'ın yönetiminde beş bin kişilik askeri kuvvet Mesket'e doğru hareket etti. Gemiler aracılığıyla 150 atlı süvariye de körfezin diğer kıyısına geçirmek mümkün oldu. Latif Han, Oman topraklarında Mesket imamı ile görüştüktan sonra bütün Oman topraklarında ona muhalif olan kuvvetlere karşı savaş açtı. Latif Han'ın birlikleri yeteri kadar kutlu çarpışmalar yürüttü ve muhalif olan güçler zararsız hale getirildi. Mesket imamı işlerin böyle gitmesinden razı kalsa da, Latif Han'ın niyetini anladığında kendi memnuniyetsizliğini gizlemedi. Muhalefet kuvvetlerinden temizlenmiş olan topraklar Mesket imamına geri verilmektense, Nadir ordularının denetimi altında kalarak, kimi yerlerde ordugâhlar yerleştirildi, gözetleme kuleleri yapıldı.²³⁰

Oman topraklarında 5 gün süren savaşların ardından Latif Han, Bender-Abbas'a geri döndü ve elde ettiği sonuçlar konusunda Muhammet Tağı Han'a bilgi verdi. Ancak Muhammet Tağı Han ve Nadir Şah, Latif Han'dan hoşnut kalmadı. Muhammet Tağı Hanın, hasetliği yüzünden Latif Han'ın elde ettiği zaferleri kıskanıp, arkasından entrika çevirmeğe başladı. Nadir Şah ise Mesket imamının yaşamına son vermediği ve Oman'da Nadir Şah hâkimiyetine karşı çıkabilecek kuvvetlerin tamamını zararsızlaştıramadığı için tatmin olmadı. Nadir Şah'ın düşüncesine göre, Muhammet Tağı Han şahsen kendisi harekâta komuta etmeli ve Oman'daki kuvvetlere karşı daha kararlı adımlar atmalıydı. Bu bakımdan Nadir Şah, Muhammet Tağı Han'a da kızgınlığını bildirdi. Nadir Şah'ın isteklerinin yerine getirilmesi için 1738 yılının Ocak ayında Oman'a yeni bir deniz çıkarması yapıldı.

Sıradaki deniz harp çıkarmasına Muhammet Tağı Han komuta ediyordu. Savaş öncesi o, İngiliz ve Hollanda şirketlerinden birkaç gemi daha almaya muvaffak oldu. Savaş süresince Latif Han, Muhammet Tağı Han'a destek oluyordu. Beklenildiği gibi, muhalefet kuvvetlerinin yeniden ayaklanmasından sonra Mesket imamı bir kez daha Nadir Şah'ın kuvvetlerine destek verme kararı aldı. Ama görülüyor ki, Nadir Şah'ın kararlı ve sert tutum sergilememesi, kuvvetlerini tek bir amaç etrafında toplayamaması, verilen emrin uygulanmasında

230 Mokteder K. Gösterilen eseri, s. 134.

sorunlar oluşturdu. Doğrudur, Oman topraklarının bazı bölgelerinde başarı kazanıldı. Ancak bir yandan Muhammet Tağı Han'la Latif Han arasında, diğer yandan da Nadir Şah kuvvetleriyle Mesket imamını destekleyen kuvvetler arasında yeni çekişmeler ve sorunlar ortaya çıktı. Muhammet Tağı Han'la Latif Han arasında olan geçimsizlik Nadir Şah'ın deniz harp kuvvetlerinin kurulmasında, örgütlenmesinde özel rolü olan Latif Han'ın, Muhammet Tağı Han tarafından zehirlendirilip öldürülmesi ile sonuçlandı. Mesket imamıyla olan sıkıntı ise son tahlilde giderilemedi. Muhammet Tağı Han, verilen emri yerine getirmeden, geri dönmesiyle sonuçlandı.²³¹

Mevcut olan bilgilere göre, Muhammet Tağı Han, Oman'ı bir defada kuşatma altına alıp, denetimine çalıştı. Ancak, aklının iç ayaklanmaların yatıştırılmasına karışması, 1739 yılı yazında ise Nadir Şah'ın emriyle, sorumluluğunda olan deniz kuvvetleriyle Sind nehrine doğru hareket etmesi bu emrin gerçekleştirilmesini aksattı.

Fars körfezindeki deniz harp kuvvetlerinin tahkimi için Nadir Şah, yeni subaylarını *derya beyi* görevine atadı. Onlardan biri olan Mirali Han, 1740 yılında denizcilerin ayaklanması sonucunda öldürüldü. Deniz-harp kuvvetlerinin yapılanması için büyük umutlar beslenen diğer *derya beyi* İmamverdi Han ise yanında patlayan top namlusunun darbesi sonucu yaşamını yitirdi.²³²

Yüzyılın 40. yıllarında deniz harp kuvvetinin etkin duruma gelmesi için Nadir Şah tarafından birtakım önemli adımlar atıldı. İngiliz ve Hollanda şirketlerinden alınan gemilerin yeterli olmadığını gördüğünde Nadir Şah, Hindistan'ın Surat limanındaki gemi-yapım müessesesinden gemiler almaya başladı. Elimizde ki, bilgilere göre Nadir Şah oradan 12 adet gemi almıştı. Bazı araştırmacıların düşüncesine göre ise Nadir Şah Surat'da 20 adet geminin üretilmesi için sipariş vermiş ve Dağıstan seferinde olduğundan, gemilerin hazırlanıp suya indirilmesi hakkında bilgi edinmişti. Öte yandan, umulur ki, Nadir Şah, başka tersanelerde de gemiler hazırlanması için siparişler vermişti.²³³

Deniz-harp kuvvetlerinin güçlendirilmesi yönünde Nadir Şah'ın attığı önemli adımlarından biri de Buşehr'de gemi inşa tersanesinin yaratılması konusunda kararı oldu. Zira gemilerin diğer ülkelerden alınması çok pahalıya mal oluyordu ve Nadir Şah kendi yönetiminde

231 Lokkart L. Gösterilen eseri, s. 220, 221.

232 Semnani P. Gösterilen eseri, s. 274.

233 Lokkart L. Gösterilen eseri, s. 254.

askeri gemilerin daha ucuza üretilebileceğini umuyordu. Diğer taraftan Nadir Şah, gemiciliğin üretiminden, işletimine kadar bütünlükle kendi ülkesinde benimsenmesine çalışıyordu. Bu yönde somut işlemlerin görülmesine başlandı. Böyle bir işletme için yer ayrıldı, gerekli olan uzmanlar bir araya getirildi. Bu yönde karşılımları çıkan başlıca sorun yapım malzemelerinin hayli uzakta, Hazar-yanı topraklarda olmasıydı. Gemilerin yapımı için gerekli olan orman materyallerinin Mazandaran'dan getirilmesi düşünülmüştü. Bunun için özel taşıma araçları hazırlandı. Arabaların hareketini engelleyen yol koşullarında ise hamuleli ağaçlar insanların omzunda taşınmalıydı. Aslına bakılırsa, böylesi sıkıntılı koşullarda tasarı hayata geçirildi de. Ama teknik gereçlerin olmadığı bir zamanda yalınkat el emeğiyle büyük tasarrufların hayata geçirilmesi hayli zordu.²³⁴

Eldeki bilgilere göre, Nadir Şah yaşamının sonuna kadar bu niyetine kavuşamadı. O, öldürüldüğünde Buşehr'de sadece bir gemi üretiminin yarı işleri görülmüştü. Sonradan bu geminin yapımı da sonuçlanmadı.²³⁵

Nadir Şah'ın gerçekleştirdiği diğer bir girişim Bender-Abbas'da top dökme fabrikasının temelini atması oldu. Bu fabrikada Deniz Harp gemileri için gerekli olan topların üretilmesi amaçlanmıştı. Top dökme alanında ülkede yeterli tecrübe vardı ve ona göre de bu fabrikanın yapılmasına ve çalışmasına nail olundu. Hatta bu fabrikada yeni toplar da imal edildi.²³⁶

Deniz-harp kuvvetlerine personel kazanılması kara kuvvetlerine nispeten farklı idi. Deniz-harp kuvvetleri personelinin hem gemilerin yönetiminde, hem de deniz koşullarında savaşması özel eğitim ve tecrübe talep ediyordu. Onun için deniz harp kuvvetlerine daha çok denizcilik alanında deneyimi olan Hintliler, Araplar ve Avrupalılar ücret karşılığında hizmete kabul ediliyordu.

Nadir Şah'ın deniz harp donanmasının kendi bayrağı vardı. Beyaz kumaştan ibaret olan bu bayrağın ortasında kırmızı renkli kılıç sembolize edilmişti.

Nadir Şah'ın yaşamının son yıllarında ülke içinde siyasi ve askeri koşulların bozulması, Osmanlı devletiyle süre giden ağır savaşlar, onun dikkatini Fars körfezindeki deniz donanmasının hazırlığından bir süre uzaklaştırdı. Deniz kuvvetlerinin kuruluş sürecine komuta

²³⁴ Yine orada, s. 255.

²³⁵ M.Suleymanov. Gösterilen eseri, s. 564.

²³⁶ Lokkart L. Gösterilen eseri, s. 256.

etmesi için Latif Han gibi becerikli bir komutanın bulunmaması ise bu sahadaki işlerin hızını biraz daha azalttı. Bunun sonucu olarak, Oman ve Fars körfezi üzerinde ciddiyetle durulan denetimin gerçekleşmesi sağlanamadı. Bu yönde ciddi değişimlerin yapılmasına Nadir Şah'ın ömrü yetmedi.

Nadir Şah, Fars körfezinin yanı sıra Hazar denizinde de deniz-harp kuvvetlerini yapılandırmaya çalıştı. Ancak burada askeri donanmanın yapılması için dış şirketlerden gemi alma olanağı yoktu. Rusya ise Hazarda yeni bir donanmanın yaratılmasına razı değildi. Bu yüzden Lahican'da gemi-yapım işleri işletmesi oluşturulması kararı alındı.1743 yılının Ocak ayında İngiliz Elton, gemi üretim işlerinden tek sorumlu tayin edildi ve ona Camal bey lakabı verildi.²³⁷

Nadir Şah, Con Eltonla Dağıstan seferinde karşılaşmıştı. O, önceleri Rusya'da çalışmıştı ve Nadir Şah onun yeteneğinden yararlanmak istedi. Hazar'ın güney kıyısındaki ormanlarda gemi üretimi için yerince malzeme bulmak olasıydı. Nadir Şah, Con Elton'u işin başına getirerek, Hazar denizinde gemiciliği geliştirmeği planlıyordu. O, hem Hazar'ın güney sahiliyle, Heşterhan arasında ticaret gemiciliğini tesis etmek, hem de Hazar'ın sahillerinde cirit atan kaçak ve korsanların kökünü kazımak istiyordu.²³⁸ Hazar denizinde gemicilik işlerinin mahiyet kazanması ülkenin merkeziyle Dağıstan arasında ilişkilerin kurulmasını da mümkün mertebe kolaylaştırmış olacaktı.

Con Elton, yalnız gemi inşasıyla uğraşmıyordu. O, aynı zamanda Hazar denizinin güney ve sahillerinin öğrenilmesiyle yakından ilgileniyordu. Nadir Şah, Hazar denizinin jeo-stratejisine uygun yerin seçilip, özel bir kalenin inşasına ve bu kale vasıtasıyla gemiciliğin gelişimine katkı sunmaya çalışıyordu. Diğer yandan Hazar denizinde olan niyetlerinin ciddiliğini göstermek, ayrıca orada konuşlandırıldığı kuvvetlerle Türkmenlerin deniz korsanlığının önünü almak düşüncesindeydi.²³⁹

Gemiler için gerekli olan yelken bezi pamuktan dokunup üretilirdi. Gemi demirinden(lovber) başka gerekli olan bütün malzeme ve aksamlar Gilan'da hazırlandı. C.Elton ilk gemiyi suya indirmesi için aranan lenger de bulundu. Onun tersanesinde birkaç Rus ve Hint ustası çalışıyordu. Onların deneyimi ve C.Elton'un azmi ve uğraşları

237 M. Süleymanov. Gösterilen eseri, s. 565.

238 Mokteder K. Gösterilen eseri, s. 137.

239 M.Süleymanov. Gösterilen eseri, s. 565.

en nihayet kendi meyvesini verdi. C.Elton'un öncülüğünde üretilen ilk gemi Nadir Şah'ın sağlığında suya indirildi.²⁴⁰

Nadir Şah'ın hazin ölümünün ardından Hazar denizinde, gemiciliğin gelişimi ve askeri donanma yapılanması, denilebilir ki, durdu. C.Elton, birkaç yıl bu alanda çalışmalarını sürdürse de, 1751 yılında öldürülmesiyle tüm çabalara son verildi. Ülke içinde hüküm süren kaos yıllarında ise gemiciliğe verilen ihtimam büsbütün yok oldu.

Not: Bu bölüme geniş yer vermemin bir amacı da şundan dolayıdır. Orta çağda bilimin, tekniğin, eğitimin, askeri kuruculuğun vs. olmadığı bir devirde Nadir Şah kendi karizması ve askeri yeteneği adına böylesi düzenli ordu yine İran'da ve Azerbaycan'da deniz harp donanmasını yaratmış olmasındandır. Bu ordunun sayesinde büyük bir imparatorluğu kurmuş ve onu yönetmiştir.

240 Yine orada, s. 566.

BEŞİNCİ BÖLÜM

NADİR ŞAH'A SUİKAST TEEBBÜSLERİ, ÖLDÜRÜLMESİ AFŞAR DEVLETİNİN SÜKÛTU, NADİR ŞAH HANEDANLIĞI VE SOY KÖKÜNÜN ARDILLARI

5/1 Nadir Şah'a suikastlar ve öldürülmesi

Nadir Şah aklının erdiği günden, yaşamını at sırtında savaşlarda ve askeri seferlerde geçirmişti. Bu süreler içinde çeşitli zorluklarla karşılaşmış nice badireler atlatmıştı. Malumdur ki, Nadir Şah katıldığı savaşlarda harekete getiriciliğiyle, en çaresiz anlarda kendini çarpışmanın ortasına atıp, olayların seyrini değiştirmesiyle biliniyordu. Nadir Şah kolunun gücüyle askerlerini de zafere ruhlandırıyor, böyle savaşlarda canını tehlikeye atmaktan asla çekinmiyordu. Bu yüzden de Nadir Şah, defalarca ölüm tehlikesiyle karşılaşmış ve her defasında çevikliği ve şans meleşi onu belalardan esenlikle kurtarmıştı.

Bakıldığında Nadir Şah'ın doğduğu muhit risk ve tehlikelerle dolu bir çevreydi. Türkmen ve Yemut boylarının Ebiverd'e, Dergez'e ve Kelat'a ardı kesilmeyen talancı akınları, insanları yakıp, yıkmaları, ayrıca yörenin valileri arasında süren çekişmeler bölgenin ahalisinin yaşamını daha tehlikeli hale getirmişti. Bundan dolayı da, insanların yaşamı basit bir tesadüfe bağlıydı.

Nadir daha çocukluğunda ailesi ile birlikte Türkmen ve Yemut boylarının talancı akınlarına ve yerli boylar arasında meydana gelen anlaşmazlıklara tanık olmuştu. Hatta esir alınmıştı.²⁴¹

241 M.M. Astrabadi. Gösterilen eseri, s. 261

Bundan sonra da defalarca Nadir'in yaşamına kastedildi, ancak Nadir'in sezgisi, öngörüsü bu komploların gerçekleşmesine izin vermedi. Aynı şekilde Nadir'e düzenlenen bu suikastlarda dış devletlerin de parmağı olabilirdi.²⁴² Size bu suikastların kısa kronolojisini takdim etmek istiyorum.

Nadir Şah'ın yazgısını, kurduğu devletin geleceğini etkileyen ve büyük tepkilere neden olan suikast olayı 1741 yılı Mayıs ayının 15'inde Nadir Şah'ın Dağıstan'a yürüyüşünde Savadkun ormanlarından, Kaduk geçidine doğru ilerlerken oldu. Kaynaklarda var olan bilgilere dayanarak söylenebilir ki, Nadir Şah'ın ölümüyle neticelenen sonuncu suikastı ayrı tutulursa Savadkun ormanlarında meydana gelen suikast olayı ciddi şekilde tasarlanmış bir olaydı. Nadir Şah'a Dağıstan yürüyüşünde ağaçların arasından ansızın atılan kurşun onu sıyrıp geçse de, atını yere serdi. Böyle anda kendini ölmüş gibi göstermesi ve atıyla beraber kendinin de yerde serili kalması Nadir Şah'ı kurşun yağmuru tehlikesinden korudu.

Bu suikast düzenlendiğinde Nadir Şah ününün ve Fatihlik azametinin zirvesinde duruyordu. Ucu-bucağı görünmeyen bir imparatorluk onun kılıcının itaati altına girmiş ve bölgenin en güçlü devletleri onunla masaya oturmak zorunda kalmıştı. Ancak böyle bir zamanda kiminse onu öldürmeye cüret etmesi Nadir Şah'ı büsbütün çileden çıkardı. Nadir, kendine ateş açanın bulunup tutuklanması için bütün İran'a talimat verdi. Suikast gerçekleştiğinde Taymeri boyundan olup, ordudan firar eden birkaç kişiyi Herat yakınlarında kıştırıp Dağıstan'a getirdiler. Nikkedem adındaki kulam, Şah'a suikast yaptığını sorguda itiraf etti.

Dilaver Hanım Talverin oğlu Ağamirzanın kulamı Nikkedem, Herat'tan çaparların ve muhafızların koruması altında Nadir Şah'ın huzuruna çıkmak üzere yola çıkarıldı. Bir süre sonra onu Şirvan'a, Nadir Şah'ın yanına getirdiler. Nadir Şah önce onunla baş başa sohbet etti, eğer doğruları anlattırsa yemin etti ki, Nikkedem'in hayatını bağışlayacaktı. Aksi halde onu ölümün beklediğini bildirdi. "*Âlem Ara-ye Naderi*"nin şahadetine göre Nikkedem öldürülmeyeceğine sevindi ve suikastı tertipleyenleri ele vermedi, ama kimin fitnesiyle yaptıklarını Şah'ın oğlu Rızakulu'nun üstüne attı.²⁴³

Tutuklandıktan sonra Nikkedem'e, Nadir Şah'a ateş açmasının akılsızlığı sonucu mu, yoksa cesaretini gereği mi diye sordular.

242 E. Tahirzade. Nadir Şah Afşar, Bakü, 2002.

243 Lökkart L. Gösterilen eseri, s. 314.

Nikkedem ise çekinmeden şöyle cevapladı: “ *Nadir Şah’ın eceli daha gelmemiştir. O yüzden benim kurşunum boşa çıktı. Yoksa Nadir Şah toprağa girecekti, bense ülke sahibi olacaktım*”.²⁴⁴

Kaynak ve inceleme eserlerde Rızakulu Mirza’nın, Nadir Şah’a karşı suikastın tertibindeki rolü ne kabul görüyor ne de inkâr ediliyor! Bu konuda ileri sürülen varsayımlar sadece olasılık karakteri taşıyor. Nikkedem konusunu daha ayrıntısıyla ortaya koyan “*Âlem Ara-ye Naderi*”nin yazarı; Rızakulu Mirza’nın bu meseledeki rolüne açık düşüncesini ifade etmiyor.²⁴⁵Böyle bir olasılıkta akla gelmektedir ki, Nadir’e düzenlediği suikast başarıya ulaşmayınca şahlık iddiası olan kardeşinin oğlu Alikulu, bu kastı ustalıkla Rızakulu’nun üstüne atıp onu Nadir’in gözünden düşürüp, gelecek planlarını hayata geçirdi.

Nadir Şah, Nikkedem’in söylediklerine inandı. Çünkü önceden de Rızakulu Mirza’nın bazı hoşuna gitmeyen işleri konusunda olumsuz duyumlar almıştı. Ayrıca Hindistan seferindeyken Rızakulu’nun, Tahmasp Şah’ı ve iki oğlunu idam ettirmesi Nadir’e çok kötü tesir etmişti.

Bir yandan da Şah’ın yakın çevresi ona Rızakulu Mirza’nın şahlık iddiasına kapıldığı hususunda haberler ulaştırıyordu. Onun için Nikkedem’in ayrıntılı ifadesi Nadir Şah’ın kuşkularının artmasına neden oldu.

Sonunda Nadir Şah, Nikkedem’den işittiklerinden inanmış halde Rızakulu Mirza’nın ona karşı düzenlenen suikastın azmettiricisi olduğu kararını verdi. O önce Nikkedemi cezalandırdı. Öldürmeyeceği söz verdiği için onun gözlerini çıkarmakla yetindi. Rızakulu Mirza’yı da aynı cezaya çarptırdı.

1745 yazında Nadir Şah’a Dağıstan yürüyüşünde bir kez daha suikast düzenlediler. Nadir Şah, bu suikasttan önlem alarak hayatını kurtarabildi.

Belirtmemiz gerekir ki, yukarıda ifade etmeğe çalıştığımız suikast girişimlerinden Nadir Şah basit bir rastlantı sonucu kurtulsa da, nihai suikast hadisesinden basit bir rastlantı onun yaşamını sonunu getirmiştir. Ama aslında, bu suikast Nadir Şah döneminin ve o dönem şartlarının bir realitesiydi. Onun kurduğu devletin yazgısı da böyle bir hazin sondan kaçamazdı.

244 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, II. c. s. 961

245 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, II. c. s. 731.

Nadir Şah'ın devleti, güç üzerinde kurulmuştu ve devletin etkin siyaseti asıl olarak bu güçle ölçülüyordu.

Araştırmacılar, Nadir Şah öldürülmesiyle son bulan yaşamını irdelediklerinde onun hastalığı konusu üzerinde enikonu duruyorlar. Malumdur ki, Nadir Şah fiziksel bakımından güçlü bir insandı. O, sahip olduğu gücü ve enerjisiyle en şiddetli çarpışmaların öncü kuvvetine dönüşüyordu. Nadir Şah'ın topuzuna kimse dayanamazdı. Ata binmekte, kılıç şaklatmakta, topuz indirmekte nam salmıştı. Araştırmacıların da ifade ettiği gibi, tahminen 50 yaşlarına kadar Nadir Şah sağlığından şikâyet etmemişti. Ama Nadir Şah'ın sürdüğü yaşam tarzı son derece ağır ve yorucuydu. Yıllar süren fiziksel gerginliğin yanında oğlu Rızakulu'yu kör ettirmesi de, kuşkusuz sağlığını olumsuz etkilemişti. Denilebilir ki, Nadir Şah, taht, tacı elde ettikten sonra da yaşamını at sırtında ve çadırlarda geçirmişti. Dağlık arazilerin soğuk kışında Nadir Şah aylarca çadırlarda kalmıştı. Bir yandan da ordugâh yaşamının kötü beslenme şartları da onun sağlığında sorunlar yaratmıştı. Binlerce kilometre mesafe yol kat etmesi, bu süre içinde beklenmedik sıkıntılara göğüs germesi ve tüm bunların ardından fatihlik azametini sergilemesi de süreç içinde sağlığında bozulmalara neden olmuştu.

Gerekli tedaviyi görmediği için Nadir Şah'ın bedeninde ağrıların şiddetlendiği dönemler oluyordu. Kaynaklara göre, Şeki seferinden Gökçay'a geri dönerken Nadir Şah'ın sağlığında yeniden ciddi sorunlar kendini göstermeye başladı. Hekimlerin müdahalesiyle, durumunda iyileşme görüldü.²⁴⁶

Ancak Nadir Şah'ın sağlığındaki sorunlar büsbütün giderilmemişti. Yerli hekimlerin etkin tedavi yolu bulamamaları ister-istemez Nadir Şah'ın rahatsızlıklarını artırmaktaydı. Nihayet Nadir Şah, tedavisi için Avrupalı hekimlerin davet edilmesini doğru buldu. Sağlığına ilişkin İngiliz ticaret temsilcisi Pirson'dan, Nadir Şah'a uzman bir Avrupa hekimi bulunması rica edildi. Pirson da o zamanlar İsfahan'da olan Fransız Bazen'i, hekim gibi Nadir Şah'a takdim etti. Bazen, keşiş olsa da, tababetle de ilgileniyordu ve o, Nadir Şah'a takdim edildiği zaman artık belirli deneyime sahipti. Hatta birtakım hastalıkların sağaltılmasına göre halk arasında ün yapmıştı. Keşiş Bazen'in, tedavisinden sağlığına kavuşanlar bunu Nadir Şah'a yazdıkları mektuplarda ifade etmişlerdi.

246 M.H. Kuddusi. Gösterilen eseri, s. 126.

1746 yılının sonunda keşiş Bazen, resmen Nadir Şah'a takdim edildi.

Nadir Şah onu önce sorgu-sual etti ve onun verdiği cevaplara dikkat ediyordu. İki gün sonra Nadir Şah onu yeniden yanına çağırdı. Keşiş Bazen, yerli hekimlerin yanında Nadir Şah'ın tedavisine başladı ve onun hastalıkları hakkında kendi düşüncelerini bildirdi.

Ömrünün sonuna doğru onun çevresinde güven duyabileceği çok az insan kalmıştı. Nadir Şah'ın fiziksel ve ruhsal sorunları üzerine türlü, türlü yorumlar yapılsa da, şüphesiz ki, bunların başlıca nedenleri; yönettiği kesintisiz savaşlar, devlet işlerinden dolayı istirahat edememek, stresli iş düzeni ve güvendiği insanların dönekliği ve daha önemlisi oğlu Rızakulu'ya fitneye kapılıp kör edilmesi emrini vermesiydi.

Yaşamı boyunca en yakın ve en sadık arkadaşı Tahmasp Han Celayir'den yine kardeşinin oğlu Alikulu Han'dan kuşgulanması ve güven duymaması hali, Nadir Şah'ın ruhi sarsıntılarını daha da artırdı. Alikulu Han'a duyduğu kuşkunun nedeni: Sistan isyanının bastırılmasında tatmin olacağı gerekli müdahalenin yapılmamasıydı. Sistan ayaklanmasının tamamen ortadan kalkmasının bir süre uzaması Nadir Şah'ta, Alikulu Han'ın bağlılığında kuşku oluşturdu. Olasıdır ki, Alikulu Han'ın sadakatine karşı Nadir Şah'ta önceden kuşku uyanmış ve silahlı ayaklanmanın bastırılmasında gösterdiği ağırdan alma durumu Nadir Şah'ın kuşkularını daha da artırmıştı. Bu konuda kaynaklarda kesin bilgi yoktur.²⁴⁷

Nadir Şah'la, Alikulu Han'ın arasında ilişkilerin bozulması 1747 yılı öncesine rastlıyor. Nadir Şah 1746 yılı sonu ve 1747 yılı öncesi İsfahan'daydı ve oradan Horasana yola düştü. Hem "*ÂlemAra-ye Naderi'nin*", hem de "*Tarih-e cahan koşa -ye Nader-i'nin*" şahadetine göre, 1747 yılı öncesinden Nadir Şah'ın psikolojik sarsıntıları daha da şiddetlendi.

Kaynaklarda verilmese de sanıyorum; Sistan ayaklanmasının elebaşları, Nadir Şah'ın otoritesine boyun eğmeyen yerli âyanlar ve ordu komutanları da bu ve başka duyumlarla Alikulu Han'ı etkilemeğe ve onu da Nadir Şah'a karşı kıskırtmaya çalışıyorlardı. Çünkü Alikulu Han'ın Nadir Şah'ın tahtına, tacına sahip olma arzusu daha Sistan'da başlamıştı. Sistan isyancılarının onu savunur olması, Alikulu Han'ın beklentisinin gerçekleşmesi yolunda bir umut olabilirdi.

247 L.Lokkart. Gösterilen eseri, s. 286.

Özellikle Sistan ayaklanmasının bastırılmasında gösterdiği yavaştan alma durumu, Nadir Şah'ın, Alikulu Han'a 100 elif (her elif 5 bin tûmendir) cerime kesmesi ister istemez Alikulu Han'a muhalefet yolunu açtı. Çünkü Alikulu Han Nadir Şah'ı artık verdiği karardan vazgeçirmenin mümkün olmayacağını iyi biliyordu. Keza, bu cerime ödense bile Alikulu Han'ın daha sert cezalardan kurtulup, kurtulamayacağı belli değildi.

Alikulu Han'la birlikte Nadir Şah'ın kuşku merkezine yerleşen Tahmasp Han Celayir'e, Nadir Şah'ın hangi nedenden dolayı güvensizlik duyduğunu söylemek zordur. O tarihte 75 yaşında olan Tahmasp Han Celayir, Nadir Şah'ın en inandığı ve sadık komutanı ve silah arkadaşı sayılırdı. Daha gençliğinde ona katılarak Nadir Şah'ın komutanlık ve fatihlik tarihinin yazılmasında onun sayısız emeği vardı. Hiçbir zaman Tahmasp Han Celayir'in düşüncesinde Nadir Şah'a karşı kuşku ve hıyanet hisleri oluşmamıştı. Nadir bunu biliyordu ve en ciddi meselelerin çözümünde onun yardımına ve kararlığına bel bağlıyordu. Sistan'a da gönderilmesi, aslında, Nadir Şah'ın Tahmasp Han Celayire olan güvenin nişanesiydi. Başka ifadeyle, Sistan ayaklanması meselesine dair Nadir Şah kendi kardeşinin oğlundan daha çok Tahmasp Han Celayir'e itimat etti. Hatta kuşkuandığı anda Tahmasp Han Celayire, Alikulu Han'ı öldürme yetkisi verdi.

*

*"Tarih-e cahan koşa -ye Nader-i"*ye göre, Tahmasp Han Celayir'e ilaveten 50 elif cerime daha kesilmesi hakkındaki Şah fermanı ulaştırıldı. Ona Nadir Şah'ın maliye memurlarının Sistan'a yola düştüklerini, Tahmasp Han'dan ve Alikulu Han'dan bu cerimeleri almak istediklerini bildirdiler. Bu haberi işittikten sonra Tahmasp Han da kendi konumu hakkında ciddi düşünmek zorunda kaldı ve nihayet, muhalefete geçmek hakkında geçici de olsa Alikulu Han'ın teklifini kabul etti. Onlar böyle bir fikir birliğine vardılar ki, Nadir Şah şimdiki durumda taht, tacı aile üyelerinden birine verse, doğru olabilirdi. Bu anlamda da Alikulu Han, taht, taca en yakın aday görüldü. Ama görüyor ki, Tahmasp Han Celayir vaziyeti daha soğukkanlılıkla araştırmaya çalışırken Nadir Şah'a karşı muhalefet yolunu tutmanın anlamsızlığını anladı veya belki de, ömrü boyu sıdki yürekten desteklediği bir insanın aleyhinde olmayı şanına sığdıramadı ve yeniden Alikulu Han ve yandaşlarına Nadir Şah'a muhalefet etmelerinden vazgeçmeleri için çağrı yaptı. Alikulu Han ise artık kendi yerini Nadir Şah'ın taht, tacında görüyordu ve etrafında toplanan büyük

kuvvet de onu destekliyordu. Alikulu Han bu yolda Tahmasp Han Celayir'in ona mâni olabileceğini tahmin ediyordu. Onun için de taht, taç umutlarının önünde engel gördüğü Tahmasp Han Celayir'in ortadan kaldırılması için yemeğine zehir katılması emrini verdi. Bu yolla Nadir döneminin aksakalı ve bilge komutanı olan Tahmasp Han Celayir'in yaşamına son verildi. Aslında, bu cinayetle Nadir Şah, Rıza-kulu Mirza'dan sonra en güvenilir dayanaklarından birini yitirmiş oldu.

Tahmasp Han'ın ölümüyle Alikulu Han'ın, iktidar uğruna daha açıktan savaşmasının koşulları genişledi. O, Sistan isyancılarıyla, Sistan'a gönderilmiş Nadir Şah'ın birliğiyle danışmalar yürüttü ve onları da kendi tarafına çekebildi. Sonra etrafına topladığı ordularla Fereh'e yollandı. Fereh ahalisi, Alikulu Han'ı tantanayla karşıladı ve onu desteklemeye hazır olduğunu bildirdi. Bu da Alikulu Han'ın çevresindeki kuvvetlerin artmasını sağladı. Alikulu Han bununla da yetinmedi. Daha büyük askeri kuvvete sahip olmak için Afgan boylarını Nadir Şah'ın aleyhine kışkırtmağa çalıştı. Fereh'de bulunduğu birkaç gün içinde bölgenin ileri gelenleri Alikulu Han'a sadakat bildirdi ve bu havalide toplanan birlikler de Alikulu Han'ın ordularına katıldı. Daha sonra Alikulu Han, Herat'a geldi. Heratta Nadir Şah'a muhalefet yolunu seçip Alikulu Han'ı destekledi. Herat'ta yaşayan şahseven ve diğer boyların birlikleri de Alikulu Han'ın ordularına geçti. "*Âlem Ara-ye Naderi*"ye göre, Alikulu Han'ın, Herat'ta 60 bin kişilik ordusu vardı. Bu kaynağın şahadetine göre, Alikulu Han, Nadir Şah'a sadakat yemininden vazgeçmeyen Tahmasp Han Celayir'i de özellikle Herat'ta zehirleyip, öldürttü.²⁴⁸

Nadir Şah ya Meşhet'te kalıp isyancıların kuşatmasının daralmasını beklemeli, ya da mücadele yolunu seçip gerçek tehlikeye dönüşen Alikulu Han'ın isyanını bastırmalıydı. Fiziksel ve ruhsal sıkıntılara rağmen, Nadir Şah ikinci yolu seçti ve eliyle büyüttüğü kardeşi oğlunun dönekliliğinin önünü almak için kılıcına davranma yolunu seçti. Nadir Şah Meşhedi terk etmeden önce evlatlarını ve torunu Şahrüh Mirza'yı daha güvenli yer görüp Kela'ta gönderdi.

Nadir, Tebes'den Hebuşan'a hareket etti. Hebuşan yürüyüşü ilk bakışta zafer getirse de, Nadir Şah, kendine yönelmiş tehlikenin yaklaştığını hissediyordu. Hem "*Âlem Ara-ye Naderi*", hem de keşiş Bazen, Nadir Şah'ın hisler mengenesinde çırpındığını belirtiyorlar. Keşiş Bazen'e göre, Nadir Şah, sanki altıncı hissiyle hareket ediyordu,

ona karşı planlanan fitneler çoğalmaktaydı. Ordugâhında devamlı eyerli bir atın hazır tutulması emrini vermişti. İhtiyaç duyulduğunda Kelat'a ailesinin yanına varabilmeliydi. Nadir Şah'ın korumaları onun bu rahatsızlığından haber aldıklarında yanına geldiler, ona sadık olduklarını, onu yalnız bırakmayacaklarını bildirdiler. Nadir Şah, güven tazeleyerek ordusunu terk etme düşüncesinden vazgeçti.

"*Âlem Ara-ye Naderi*" yazarı burada: "*Nadir Şah, imrahora birkaç atı tam eyerli durumda bekletmesinin emrini verdi*". Bu kaynağın malumatına göre, Hebuşan yakınlarındaki ordugâhtan Nadir Şah, haremi ve şehzadeleriyle birlikte (rağmen ki, işte bu kaynak Nadir Şah'ın Hebuşan'a doğru harekete geçmeden önce şehzadeleri Kelat'a gönderdiğini bildirir) Kelat'a dönmek istiyordu. Nadir Şah'a sadakatini koruyan Binbaşı Hüseyin Ali Bey bu meseleyi öğrendiğinde Şah'ın huzuruna geldi ve ona bildirdi ki: Nadir Şah'a muhalefet yolunu tutanlar önce onun ve muhafızlarının kararlı direnişiyle karşılaşacaktır! Hüseyin Ali Bey, Nadir Şah'a nöbetçilerinin kendi şahlarına sadakat içinde kalacaklarına güvence verdi. Binbaşının ifadesine göre, bir kuş bile cesaret edip Nadir Şah'ın ordugâhının üzerinden uçamazdı. Nadir Şah bu sözleri duyduktan sonra Kelat'a dönmek düşüncesinden vazgeçti ve düşmanları ile önceki ruhta mücadele etmek için iradesini yeniden var gücüyle sergilemek istedi.

"*Âlem Ara-ye Naderi*"ye göre, bu olay Fethabada varmanın ari-fesinde oldu. Nadir Şah, harekâtını devam ettirdi ve Hebuşan'ın 2 fer sengliyinde (taşlığında)olan Fethabadda ordugâh kurdu.²⁴⁹ Nadir Şah'ın öldürülmesine ilişkin "*Tarih-e cahankoşa-ye Naderi*"de özet bilgi vardır ve aynı bilgi "*Âlem Ara-ye Naderi*"de de tekrar edilmiştir. Keşiş Bazen'in hatıralarında ve C.Hanvey'in eserinde ise Nadir Şah'ın ölümü hakkında daha geniş bilgi vardır. Eşdeğer bilgilerden anlaşılıyor ki, Nadir Şah'ın ait olduğu Afşarlara ve hatta Kırklı oymağına bile güveni kalmamıştı. 1747 yılı Haziran ayının 19'u akşamı kendine kast olabileceğinden Nadir Şah da kuşkulanıyordu.

Hissedilen tehlikenin ortadan kaldırılması için Nadir Şah daha somut adımlar atmak istiyordu. Aynı akşam nöbetçilerin arasında olan 4 bin kişilik Afgan birliğinin başı Ahmet Han Ebdali'yi ve diğer Afgan birlik başlıklarını huzuruna çağırdı. Nadir Şah'ın etrafındaki Afgan birlikleri, sadakat ve bağlılıklarıyla diğerlerinden ayrılıyordu ve tehlikenin arttığı bir zamanda onlar Nadir Şah'ın sığınabileceği umut yeri-ydi. Bu birliğin 25 yaşlarında olan başı Ahmet Han Ebdali

249 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, II. c. s. 776.

de gösterdiği cesaret ve sadakate göre Nadir Şah'ın derin güvenini kazanmış insanlardan biriydi. Nadir Şah bu birliğe güvenmekle etrafında olan şaibeli komplocu yapılardan temizlenmek istiyordu. Keşiş Bazen'e göre, Nadir Şah, Afgan komutanlarına aşağıdaki şu sözleri söyledi:

Ben nöbetçilerimden memnun değilim ve onlara yeteri kadar güvenim yok. Sizin doğruluğunuza, fedakârlığınıza, bana bağlılığınıza inandığım için size buyruğum şudur ki, sabah seher tezden bütün Kızılbaş ordu başçılarını tutuklayın ve kollarını bağlayın. Her kim size direnirse onu öldürmeye yetkiniz vardır. Kimse size bunun sorgu-sualini etmeyecektir. Esas amaç benim korunmamın sağlanmasıdır. Ben korunmamı size buyuruyorum".²⁵⁰

Nadir Şah, Afgan komutanlarıyla yaptığı konuşmanın gizli kalacağını umuyordu. C.Hanvey'in yazdığına göre, Nadir Şah'ın bir Gürcü hizmetçisi bu konuşmaları duyup Nadir Şah'ın korucu başına ulaştırdı.

C.Hanvey, cinayet hazırlığına Salih Han'ın, keşiş Bazen ise Mehmet-kulu Han'ın faallik gösterdiğinden bahseder. Nadir Şah'ın son gecesinin tanığı olan keşiş Bazen, haber Mehmet-kulu Han'a ulaştığında ordu komutanlarını ve âyanları bekleyen gerçek ölüm tehlikesinin yaklaştığını ilk olarak Salih Han'a haber verdiğini yazıyor. Bu iki kişide kesinlikle harekete geçmeğe ve Nadir Şah'ı öldürmeğe karar verdiler. Ortak hareket etmeleri konusunda birbirine söz verip vaatlerine sonuna kadar sadık kalacakları konusunda belge de imzaladılar. Sonra bu iki kişi Nadir Şah'ı öldürmek konusundaki planlarını inandıkları diğer kişilere de açtılar ve onları da bu cinayete katılmalarına ikna ettiler. Bu yolla 60 kişi daha Nadir Şah'a suikastında yer alacakları konusunda belgeye imza attı. Onların hepsi, gün ağarmadan Nadir Şah'ın öldürülmesi kararında anlaştılar. Aksi halde Nadir Şah onları hapis edecekti. Gece yarısından iki saat sonra Nadir Şah'a karşı suikastın yerine getirilmesine başladılar. "*Tarih-e cahankoşa-ye Nader-i*" ve "*Âlem Ara-ye Naderi*"ye göre, Nadir Şah'ın ölümü böyle gerçekleşti:

"Hicri-kameri tarihi ile 1160 yılı Cemadul-Sani ayının 11'i akşamı (pazar gecesi, 1747 yılının Haziran ayının 20'sin de) Hebuşan yakınlarındaki Fethabadda kurulan ordugâhta Muhammet bey Kaçar Revani, Musa bey Emirli Afşar, Koca bey Kendirli Afşar, Salih Han Kırklının, keşikçi(nöbetçi) başı Mehmet-kulu Han Afşar'ın ve birtakım diğer nöbetçilerin desteğiyle

²⁵⁰ Lokkart L. Gösterilen eseri, s. 348.

gece yarısı Nadir Şah'ın çadırına girdiler. Nadir Şah bu gece eşlerinden, Muhammet Hasan Han'ın kızı Sitare'nin (Cukinin) çadırında akşamlamıştı. Katiller, Nadir'in hangi çadırda sabahlayacağını öğrenip, gözciyü boğdular ve Sitare'nin çadırına girdiler ve Nadir'in yüzünü gördüklerinde korku onları öyle bürüdü ki, çadırın kapısından içeri girmeye cesaret edemediler. Ancak, Mehmet-kulu Han ve Salih Han, çadırı hançerleriyle yırttılar ve birkaç kişi içeri girdi. Nadir Şah yerinden fırlayıp, Salih Han'ı gördüğü anda ona sövdü. Kılıcını çekip onu kovdu ve onlardan ikisine de kılıcıyla vurdu. Bu anda ayağı çadırın ipine takılıp yere düştü. Ayağa kalkana kadar Salih Han onun sırtına bir kılıç darbesi indirdi. Bu anda Muhammet Han Kaçar gelip azameti gökler kadar olan, kudreti âleme sığmayan Nadir Şah'ı öldürdü" ("Tarih-ecahankoşa-ye Nader-i" ve "Âlem Ara-ye Naderi").²⁵¹

Sabahın açılması ile Nadir Şah'ın ölüm haberi bütün ordugâha yayıldı, âlem birbirine karıştı. Başsızlıktan yararlanıp ölüm ve talana başvuranlar çoğaldı. Fırsattan yararlanmağa çalışanlar, önüne çıkarı soyup yağmalamağa başladılar. Nadir Şah'a sadakati yitirmeyen 4 bin kişilik Afgan birliği haberi duyduğunda toplanıp Şah'ın çadırına yöneldi. Nadir Şah'ın ait olduğu Afşar soyundan ve diğer Türk soylarından meydana gelmiş bir birlik Afganlılara karşı çıktı. Bu birliğin sayısı 6 bin kişiydi ve ona göre de onların mukavemetini kırmak Afganlılar için o kadar da kolay değildi. Olayların tanığı olan keşiş Bazen: ...Afganlılar karşısındaki güçlü mukavemeti yaparak kendilerini Nadir Şah'ın çadırına attılar ve öldürüldüğünü gözleriyle gördükten sonra mücadeleyi sürdürmenin anlamsız olduğunu anladılar. Bundan sonra Afganlılar kendi yurtlarına doğru yol aldılar. İsyancı birlikler onları takip etmeye başlasalar da, bir sonuç elde edemeyip geri döndüler.

Nadir Şah'ın ölüm haberi 40 bin kişilik bir orduyla bekleyen kardeşinin oğlu Alikulu Han'a ulaştırıldı. Nadir Şah'ın öldürülmesinin Alikulu Han'a acele olarak ulaştırılması, onun bu suikastta doğrudan eli olduğunu ve komuta ettiğini gösteriyor. Gerçi, suikastın icracıları da Nadir Şah'ın öldürülmesinden sonra Alikulu Han'ın Meşhede dönmesini beklediler. Kısa zamanda Nadir'in büyüüttüğü ve iktidar sahibi ettiği Alikulu Şah tahtına telaşlandı.

251 M.M. Astrabadi. Gösterilen eseri, s. 496. M.M. Kazım. Gösterilen eseri, II. c. s. 746.

5/2 Nadir Afşar devletinin yıkılışı

Alikulu Han, Nadir Şah'ın ölüm haberini alır almaz derhal Meşhede yola düştü ve Nadir Şah'ın katlinden 16 gün sonra Meşhet'te kendisini ülkenin Şah'ı ilan etti. Nadir Şah'ın yanında olan silahlı birlikler Alikulu Han'ın kuvvetlerine katıldı. Bu ona; ilerde taht, taç iddiasında bulunacak Nadir Şah evlatlarının hepsini kılıçtan geçirme fırsatı tanıdı. Bu amaçla Gürcü Söhrab Han'ın yönetiminde Bahtiyarilerden meydana gelen bir ordu birliğini Kelat'a gönderdi. Bu ordu birliğinin Kelat'a gönderilmesinin bir amacı da Nadir Şah'ın hazinesini ele geçirip Meşhede getirmektir. Gönderilen ordu birliği tahminen iki hafta Kelat kalesini kuşatmada tuttu. Kuşatmanın 16. günü kaleyi fethetmek mümkün oldu.

Kale fethedildiğinde; Nesrulla Mirza, İmamkulu ve Şahrüh Mirza, Merve doğru kaçmaya çalıştılar. Rızakulu Mirza ve Nadir Şah'ın küçük evlatları ve torunlarıysa Alikulu Han'ın göndermiş olduğu birliğin eline geçti.

Alikulu Han, Nadir Şah'ın Kelat'tan kaçan evlatlarının da yakalanması talimatını verdi. Kelat'ta olan kardeşi Kazım Mirzayı, Nadir Şah'ın evlatlarını peşine gönderdi. Ama Kazım Mirza onlara yetişemedi. Bu durumda Kazım Mirza uzun süre Nesrulla Mirza'nın hizmetinde olmuş Muhammet Han Çehçehe'yi Nadir Şah'ın evlatlarının takibini sürdürmesi için yolladı. Nesrulla Mirza'dan gördüğü muhabbeti ve dostluğu bir anda unutan Muhammet Han Çehçehe, derhal ona verilen yeni buyruğun icrasına yollandı ve kısmen bu emri yerine getirebildi. O, İmamkulu Mirzayla, Şahrüh'u yakalayıp tutukladı. Takipten yakasını kurtarmış Nesrulla Mirza'yı izlemeyi ise Kurban Ali Bey adında birisine buyurdu.

Hem kaynaklarda ve hem de inceleme eserlerde tehlikeden kaçan şehzadelerin onlara vefalı olan muhafızlar tarafından korunup, korunmadığı konusunda bilgiye rastlanmıyor. Bu bağlamda şehzadelerle onları takip eden güçler arasında çatışmaların olup, olmadığını söylemek zor. Kimi araştırmacılar Nesrulla Mirza'nın, Kurbanali beyle savaşa girdiğini ve ondan canını kurtardığını bildiriyor. Ama bu mukavemet ve çarpışmanın toplu şekilde olduğunu tasavvur etmek mümkün değil. Anladığımız kadarıyla, Nesrulla Mirza Merv'in karovul birlikleri tarafından yakalandı ve Kelat'a getirildi.

"Tarih-e cahan koşa-ye Nader-i" ye göre, Alikulu Han'ın emriyle Kelat'ta Rızakulu Mirza ve Nadir Şah'ın evlatları ve torunlarından

16 kişi daha öldürüldü.²⁵²Öldürülenler arasında Nadir Şah'ın çocuk yaşıta evlatları ve torunları da vardı. Muhtemeldir ki, bu ölüm olayı Nesrulla Mirza, İmamkulu Mirza ve Şahruh'un yakalanmasından önce gerçekleşmişti. Çünkü adları anılan bu kişiler tutuklandıktan sonra Meşhede gönderildiler. Nesrulla Mirza ile İmamkulu Mirza da, Alikulu Han'ın emriyle burada öldürüldü. Ancak Nadir Şah'ın 14 yaşındaki torunu Şahruh Mirza'yı sağ bıraktılar. Onu zindanda attılar. Ne var ki; Alikulu Han, onun da öldürüldüğü konusunda haberler yaydırdı. Elde edilen bilgilere göre, Alikulu Han, Şahruh Mirza'yı kasten öldürmedi. Onun annesi Şah Sultan Hüseyin'in kızıydı ve Safeviler soyuyla kan bağı vardı. Alikulu Han şöyle düşünüyordu; ülke halkı onun şahlığını değil, Safeviler taht, tacının yönetimini talep ederse, o zaman Şahruh Mirza'yı Şah ilan ettirir ve onun yaşının küçük olmasından dolayı devletin yönetimini kendi eline almış olurdu. Aynı şekilde Alikulu Han'ın kızının Şahruh Mirza'yı sevdiği de bazı inceleme eserlerinde tevatür mahiyetli yer almıştır.

Yukarıda belirtildiği gibi, Nadir Şah'ın büyük torunu ve Rızakulu Mirza'nın büyük oğlu Şahruh Mirza, bu toplu katliamdan kurtulmuş olsa da, peşini bırakmayan kötü kaderi onun da facialı hayatına yol açtı.

Alikulu Han ise Meşhet'te kendini Şah ilan etti. Daha adaletli Şah olacağını göstermek için adını Adil Şah olarak değiştirdi. Kimi zaman ona Adil Şah gibi hitap edenler oluyordu. Şah ilan ettiği gün adına mescitlerde hutbe okundu ve sikke döktürüldü. Bazı araştırmacıların verdiği malumata göre; Adil Şah, tahta çıktıktan sonra valilere ferman gönderdi. Fermanda: Nadir Şah'a suikast onun emriyle hayata geçirilmişti. Bu tertipte Nadir Şah'ın güvenliğinin başı Mehmmet-kulu Han'ın da katkısı olmuştu... Fermanın devamında: Ordu kurmayının ve Mehmedkulu Han'ın ricalarını dikkate alarak tahta çıkmayı kabul etmişti. Güya, kendini Şah ilan etmesinin amacının ülkedeki kargaşayı engellemek ve insanları sıkıntılı günlerden kurtarmaktır.

Adil Şah, Nadir Şah'ın zengin hazinesi sayesinde ve ülke harçlarını uzun süre ödemenin mümkün olacağını bildirdi. Ülke halkını üç yıl vergiden affedilmiş (muaf) kılmakla, Adil Şah, sözüm ona büyük eli açıklık göstermiş oldu. Adil Şah Nadir Şah'ın hazinesinden hizmetçilere, yakınlarına, ayanlara 4-5 kat fazlası maaş vermeye başladı. Bu amaçla önce Nadir Şah'ın Kelat'daki hazinesi Meşhede getirildi. Hazinedeki mevcut nakit para 15 kururdu. Adil Şah'ın em-

252 M.M. Astrabadi. Gösterilen eseri, s. 249.

riyle Nadir Şah'ın lal- mücevheratı ve kıymetli taşları için Meşhet'te özel bir bina yapıldı. Bu binanın güvenliğini sağlamak için etrafına derin hendekler kazıldı, çevresi boyunca toplar dizildi.

Kaynakların yazdığına göre, Nadir Şah'ın hazinesinin boşaltılması yüzünden ham gümüş, kaynatılmış şelgem, temiz gevherler ise saksı ve taş kıymetine satıldı. Hatta bir eşi olmayan "Tavus tahtı" küçük parçalara bölünüp dağıtıldı.

Ama bu eli açıklık Adil Şah'ın gerçek içyüzünü örtbas edemedi ve çok hızla o, ciddi sorunlarla karşı karşıya geldi. Taht-tacın verdiği egemenlik ve tek elde toplanmış olan yetkiler onun da iddialarını artırdı, zekâsını kütleştirdi, vakit geçtikçe kalbinde kin, kudreti kabarmışa başladı, yersiz gurur onu şımarttı, kararlarında acımasızlık ve kıyıcılık arttı ve çok çabuk halkının nefret ettiği bir insana dönüştü. O, yavaş, yavaş devlet işlerinden uzaklaşıp zevki sefaya kapıldı. Ülkenin yönetimini ise memleket naibi (vekili) Hüseyin Ali beyle, Gürcü komutanı Söhrab Han'a bıraktı. Kardeşi İbrahim Han'ı İsfahan valisi atadı. Nadir Şah'ın zamanında Irak'tan, Azerbaycan'dan Horasana göç ettirdiği ahali kabileler halinde geri dönmeğe başladı.

Çok hızla Adil Şah'a yönelen şikâyetler kitlesel hal almaya başladı. Nadir Şah'ın hazinesi havaya savrulduktan sonra Meşhet'te erzak kıtlığı kendini gösterdi. Milliyetçe Gürcü olan Söhrab Han'ın ordulara kumandan tayin edilmesi ordu komutanları ve askerler arasında memnuniyetsizliğe neden oldu. İl valileri arasında özerkleşme eğilimleri güçlendi.²⁵³

Erzak sıkıntısını ortadan kaldırmak için Adil Şah, Hebuşan Kürtlerinin üzerine ordu sürdü. Çünkü Hebuşan Kürtleri belirli erzak ihtiyatlarına sahiplerdi ve bu erzak ihtiyatlarının ele geçirilmesi Meşhet'te ve bütünlükte Horasan vilayetinde günden güne daha çok his edilen erzak kıtlığını bir süre giderebilirdi. Hebuşan Kürtleri erzak ihtiyatlarını gönüllü şekilde vermek istemeyince Adil Şah orduyla onların üzerine hücum düzenledi. Kürtler sahip oldukları askeri kuvvetlerle Kocan'da toplanıp Adil Şah'a mukavemet göstermeye çalıştılar. Ama Adil Şah'ın topları karşısında onların bütün çabaları boşa çıktı. Kürtlerin ambarlarda sakladıkları tahıl ihtiyatları Meşhede taşındı.²⁵⁴

253 Jan Gevr. Gösterilen eseri, s. 56.

254 M.Suleymanov. Gösterilen eseri, s. 523

Adil Şah, Meşhede tahıl ihtiyatı getirmekle hiçte sorunları gidere-
medi. Daha Hebuşan yolunda ilerlerken ona karşı da suikast hazırlığı
yapıldığı hakkında bilgi aldı. Bu suikastın esas tertipçilerinden biri
Nadir Şah'a karşı suikast örgütçülerinden olan Mehmet-kulu Han'dı.
Adil Şah tahta çıktıktan sonra da Mehmet-kulu Han, Şah'ın muha-
faza hizmetinin başı görevini yerine getiriyordu. Onun Adil Şah'a
karşı suikast hazırlamak çabası keşiş Bazen'in hatıralarında da kendi
yansımasını bulmuştur. Keşişin kanaatine, Mehmet-kulu Han'ın
kalbinden taht, taç sahibi olmak geçiyordu. Çok muhtemel ki, Nadir
Şah gibi büyük kumandanın yaşamına son veren Mehmet-kulu Han
Adil Şah'ı kolaylıkla ortadan kaldıracığına inanıyordu. Hebuşan'dan
geri döndükten sonra Adil Şah, onun tutuklanmasını ve gözlerinin
çıkartılması emrini verdi. Onun emri derhal yerine getirildi. Adil
Şah bununla da yetinmedi. O, emir etti ki, Mehmet-kulu Han'ı Na-
dir Şah'ın hanımlarının ellerine versinler. Nadir Şah'ın hanımlarına
ve cariyelerine (kenizlerine) ise bildirildi ki, onların ağasının katili
Mehmet-kulu Han'dır ve onu istediğiniz gibi cezalandırabilirsiniz.
Hanımlar ve kenizler Nadir Şah'ın katilini görünce onu haremın giri-
şinde yere yıktılar ve ellerine geçen eşyalarla onu vurmaya başladılar.
Ardından makas ve bıçakla onun bedenini doğradılar. Mehmet-kulu
Han burada hayatıyla vedalaşdı.

Adil Şah, taht, taç sahibi olduktan sonra İsfahan'ı devletin
başkenti yapmak istiyordu. Onun için kardeşi İbrahim'i şehrin de-
netimi için önceden İsfahan valisi olarak atadı. Ancak kısa zaman
içinde İbrahim Han'ın, Adil Şah'a karşı tutumunda değişiklik oldu
ve 1747 yılı sonlarında artık ona karşı muhalif tavır aldı. İbrahim
Han'ında iktidar olma hırsı iki kardeşin arasındaki ilişkileri çıkmaz
vaziyete soktu.²⁵⁵

1747 yılı sonlarında İbrahim Han'dan başka Mazandaran valisi
Muhammet Hasan Han Kaçar da Adil Şah'ın denetimine girmek
istemedi. Böyle olunca Adil Şah, önce Mazandaran'a ordu sürmeyi
ve orada hâkimiyetini gösterdikten sonra kardeşi konusunda dü-
şünmeği yeğledi. Adil Şah'ın kafası Mazandaran olaylarına karıştığı
zamanlarda İbrahim Han, İsfahan'da kendi ordularını toparlamakla
meşgul oldu. Adil Şah, İbrahim Han'a mektup yolladı ve onun mu-
halefet yolundan çekilmesini istedi. Adil Şah mektubunda; aziz olan
kardeşinin düşmanlık ve muhalefet yolu izlemesine inanmadığını...
Böyle sürerse iki kardeş arasında gelişecek uyuşmazlık onların her

²⁵⁵ Jan Gevr. Hacı Say. Gösterilen eseri, I. c. Bakü, 1997, s. 78

ikisinin de mahvı ile sonuçlanabileceğini bildirdi. Mektubun ardından Adil Şah, Söhrab Han'ı İsfahan'a gönderdi ve ona bildirdi ki, İbrahim Han'ı izlediği yoldan çevirmek için istenilen adımı atmağa yetkili kılınmıştır.²⁵⁶

İbrahim Han, kardeşi Adil Şah'ın ordusuyla karşı karşıya geleceğinden kuşku duymuyordu. Bu yüzden ordusunun güçlenmesi için tüm araçlardan yararlanmaya çalışıyordu. Nadir Şah'ın sağlığında, Allahyar Han ve Ata Han komutasındaki Afgan, Özbek birliklerini Azerbaycan'ın Şahrüh mıntıkasına göndermişti. Adil Şah, Mazandaran'da olduğunda Allahyar Han ve Ata Han birlikleriyle İsfahan'a geldiler, birliklerini orada bırakıp, Mazandaran'a yollandılar. Adil Şah'a bağlı olduklarını beyan ettiler. İbrahim Han bu fırsattan yararlanıp İsfahan'da kalan Özbek ve Afgan ordusunun komutanları ile danışmalar yürüttü ve bu birliklerin her ikisini de kendi safına katmağa muvaffak oldu. Bu da onun kuvvetlerini hayli güçlendirdi. Ama İbrahim Han bununla da yetinmedi. O, Azerbaycan valisi olan Emiraslan Han Kırklılıyla da müzakereler yürüttü. O, Adil Şah'a boyun eğmek istemiyordu. O, İbrahim Han'ın, Adil Şah'a karşı birlikte mücadele etme teklifini derhal kabul etti.

Yeteri kadar güçlendikten sonra İbrahim Han, iktidarı ele geçirmek için harekete geçti. Önce, Adil Şah tarafından kendisini yoklaması için gönderilen Söhrab Han'ı ortadan kaldırdı. İbrahim Han, Söhrab Han'ı davet ettiği şarap meclisinde sarhoşken İsfahan'a gelme nederini öğrendi ve sonra onun öldürülme emrini verdi.²⁵⁷

İbrahim Han bundan sonra Kirmanşah'a ordu sürdü. İbrahim Han zorluk çekmeden Kirmanşah valisinin ordularını yenilgiye uğrattı ve bu şehirde denetimi ele geçirdi. Nadir Şah döneminde ambarlara koyulmuş toplar, silahlar, barut ve diğer askeri teçhizatlar da ele geçirildi.

Kirmanşah'ı denetimi altına alması İbrahim Han'ı daha da heveslendirdi. O, hatta kendini İbrahim Şah olarak adlandıрмаğa başladı. Kaynaklardan edinilen bilgiye göre, İbrahim Han Azerbaycan'a doğru harekete geçme kararı aldı. Azerbaycan valisi Emiraslan Han'la ortak hareket edecekleri konusunda anlaştıktan sonra onun Azerbaycan'a doğru hangi nedenden ötürü hareket ettiğini söylemek zordur. Kaynaklarda bu konuda bilgi yoktur. Onun Azerbaycan'a doğru harekete geçmek istemesi Adil Şah'ın heyecanını daha da

256 T.Mustafazade. Gösterilen eseri, Rusça, s. 184.

257 M.M. Kazım. Gösterilen eseri, II. c. s. 1124.

artırdı. İbrahim Han'ın iktidar hırsının önünü kesmek için onunla savaşma kararı aldı ve Mazandaran'dan Azerbaycan'a doğru hareket etti. İbrahim Han; kardeşinin ordusuna karşı üstünlük sağlamak için Azerbaycan valisi Emiraslan Han'ı yeniden silahlı desteğe çağırdı. Emiraslan Han bu daveti kabul etti ve İbrahim Han'ın kuvvetleriyle Adil Şah'a karşı savaş kararı alındı. İki kardeşin orduları Zencan'la Sultaniye ortasında karşı karşıya geldiler.

Orduların merkezine atanmış birlikler Adil Şah'a tabi olmaktan çekindiler ve İbrahim Han'ın tarafına geçtiler. Böylelikle aslında çarpışmanın akıbeti belli oldu. Kalan kuvvetler ise savaşa direnemeyerek kaçıp dağıldılar. Adil Şah da yanında olan diğer üç kardeşiyle Tahrana kaçtı. Tahran valisi Adil Şah tarafından atanmıştı. Onun için Adil Şah orada korunabileceğini düşünüyordu. İbrahim Han, Adil Şah'ın ardından bir birlik gönderdi. Tahran valisi, İbrahim Han'ın emrine girerek ve Adil Şah ve yanındakileri tutuklayıp, İbrahim Han'ın adamlarına teslim etti. İbrahim Han da 25 yaşında olan büyük kardeşi Adil Şah'ın gözlerinin çıkartılmasını emretti. Bu olay 1748 yılının Temmuz ayında, yani Nadir Şah'ın öldürülmesinden denilebilir ki, bir yıl sonra oldu. Nadir Şah'ın yaşamına kast eden bu insanın şahıslığı toplam bir yıl sürdü.²⁵⁸

Adil Şah'ın kör edilmesiyle İbrahim Han'a iktidar yolu açıldı. Bundan böyle İbrahim Han'ın kuşkulandığı insanlardan biri Azerbaycan valisi Emiraslan Han'dı. Adil Şah'la savaş sonlandığında İbrahim Han, Hemedan'a, Emiraslan Han ise Tebriz'e döndü. Emiraslan Han savaş sona erdiği anda, İbrahim Han'la görüşmeden Tebriz'e yola düştü. Bu durum İbrahim Han'ı biraz işkillendirdi. Nadir Şah'ın akrabası ve büyük komutanlarından biri olan Emiraslan Han, İbrahim Han'a verdiği destek öncesinde, İbrahim ve Adil Han'ında, Nadir Şah gibi büyük bir kumandanın yerini dolduracak önder kişiler olmadığını anladı. Bundan dolayı Tebriz'e döner dönmez bağımsızlık isteğini hayata geçirmeğe çalıştı.

İbrahim Han, onun da üstüne ordu sürdü. İki tarafın kuvvetleri Marağa'da karşılaştılar. Emiraslan Han bu savaşta yenildi. O, dostu Kazım Han Karacadağın yardımıyla Karacadağa sığındı. Ama orada dostu Kazım Han'ın hıyanetine uğradı. Kazım Han, onu yakalayıp İbrahim Han'a teslim etti. İbrahim Han da onu ve kardeşi Sarı'yı Tebriz'de öldürdü.

²⁵⁸ Jan Gevr. Gösterilen eseri, s. 64.

Sahiden İbrahim Han ülkede güç ve irade sahibi olsa da, halkının büyük çoğunluğunun ona yeteri kadar güvenmediğini hissediyor ve görüyordu. Belki de, halkı bu düşünceden uzaklaştırmak için, ülkede iktidarı gerçekten hak eden insanın Şahruh Mirza olduğunu beyan etti. O, Şahruh Mirza'nın bir an önce İsfahan'a gelip taht, taca sahip olmasını bildirdi...

Şahruh Mirza'nın egemenlik hakkını duyurmakla İbrahim Han'ın asıl amacının onu ve Nadir Şah'ın hazinesini İsfahan'a getirmek, Horasan halkının sempatisini kazanmak ve sonra da Şahruh Mirza'yı katlederek iktidara tek başına sahip olmaktı. Bu sorunların bir an önce çözüme kavuşması için İbrahim Han, kardeşi Hüseyin Beyi Horasan valisi atadı ve onu Meşhede gönderdi. Hem Safeviler, hem de Nadir Şah hanedanının temsilcisi olan, iyi huylu ve davranışlarında ölçülü olan Şahruh Mirza'nın ülkenin Şah'ı ilan edileceği konusunda İbrahim Han'ın açıklaması gerçektende, kimi çevreler tarafından ilgiyle karşılandı. Ama durumu ölçüp, biçip doğru karara gelen âyanlar, oymakbaşçılar, ileri gelenler, Şahruh Mirza'yı İsfahan'a çağırarak İbrahim Han'ın niyetinin onu öldürmek olduğunu anladılar. Onun için de Şahruh Mirza'nın İsfahan'a gitmesine izin vermediler. Vilayet komutanları, âyanlar, saygın şahıslar ve ahali temsilcileri: Eğer İbrahim Han'ın söyledikleri doğruysa, o halde Şahruh Mirza'nın, Meşhet'te Şah ilan etmesine izin verilsin!-diye bildirdiler. Çok geçmeden onlar Şahruh Mirza'nın tutsak tutulduğu kaleye yollandılar, onu zindandan kurtardılar ve taht, tacı kabul etmesini rica ettiler. Ancak Şahruh Mirza ise taht, tacı kabul etmedi. Bu durumda vilayet hanları, âyanları ve oymak başkanları İmam Rıza türbesinde toplantı düzenlediler ve Şahruh Mirza'nın hâkimiyetine sadık kalacaklarına yemin ettiler. Şahruh Mirza, artık ısrarcı olmadı ve Nadir Şah'ın ölümünden tahminen bir buçuk yıl sonra o, iktidarı kabul edeceğini halka duyurdu.²⁵⁹

Seyrin böyle değişeceğini beklemeyen İbrahim Han da Tebriz'de kendisini ülkenin Şah'ı ilan etti ve derhal adına sikke darp ettirdi. Bu gelişmenin ardından yolda İbrahim Han'ın orduları arasında bölünmeler oldu. Hiç şüphesiz ki, saltanatın kim tarafından devam ettirileceği orduların ilgi odağındaydı. İbrahim Han mı? Yoksa Şahruh Mirza'nın mı, Şahlığa layık olması orduları düşündürüyordu. Onun için de İbrahim Han'ın ordusunun önemli bir kısmı Şahruh

259 Jan Gevr. Gösterilen eseri, s. 67.

Mirza'nın ordusuna katılmayı yeğledi. Bir kısmı ise İbrahim Han'ın yanından ayrılıp dağıldı.

İbrahim Han, umulmadık biçimde sıkıntılı duruma düştü. Ona sadık kalan ordusuyla Horasan'a yollanmanın anlamsız olduğunu anlayıp Kuma döndü.²⁶⁰ Ama Kum kalesini savunanlar onu ve ordusunu kaleye sokmadılar. Bu durumda İbrahim Han, çevresindeki ordu birliği ile kuzeye doğru yüz tuttu. O, Gazvin'le Save arasındaki Kalapur kalesine sığınmak istese de, bu da ona nasip olmadı. Kaledeki ordu birliği onu hapis edip Şahrüh Mirzaya haber gönderdi. Şahrüh Mirza, İbrahim Han ve Adil Şah'ı Horasana getirmelerini emretti. Horasan yolunda İbrahim Han önce kör edildi, ardından öldürüldü. Adil Şah ise (Alikulu Han) Meşhede ulaştırıldı. Ancak o da işlediği suçun cezasını çekti!

Elde ki, bilgilere göre; Adil Şah'ta, Nadir Şah'ın haremindeki kadınlar tarafından linç edilerek canını teslim etti.

Böylece de,, Şahrüh Mirza'nın egemenliği uzun sürmedi. Bir süre sonra Şah Sultan Hüseyin'in kız kardeşinin kocası Seyit Muhammet, Şahrüh Mirza'nın Sünni yanlısı olması bahanesiyle ona karşı propagandaya başladı ve etrafına epeyce adam topladı. Onun yandaşları o kadar çoğaldı ki, hatta Şahrüh Mirza'nın üzerine ordu sürdü. Seyit Muhammet kendi yandaşları ile birlikte Şahrüh Mirzayı yenilgiye uğrattı. Şahrüh Mirza tutuklanıp gözleri çıkartıldı. Seyit Muhammet, Süleyman Şah adını alarak Şahlığını duyurdu. Böylece de aslında, ülke içinde yeniden kargaşanın başlamasına neden oldu. Çok geçmeden Şahrüh Mirza'nın komutanlarından olan Yusuf Ali, Süleyman Şah'ın üstüne ordu gönderdi. Onu öldürdü ve Şahrüh Mirza yeniden Şah ilan edildi. Kısa süre sonra Horasan'da şiddetlenen çekişmeler yüzünden Şahrüh Mirza bir kez daha taht, taç'tan uzaklaştırıldı. Ahmet Han Ebdali Durrani'nin önderliğindeki Afganlılar Meşhedi kuşatarak Şahrüh Mirza'yı yine tahta çıkardı. Kızıışan bu iç çekişmeler ülkenin bölünmesine neden oldu ve Şahrüh Mirza'nın egemenliğini yalnız Horasan vilayetiyle sınırlandırdı. Diğer vilayetlerin valileri ise Şahrüh Mirza egemenliğini tanımak istemiyordu. 1796 yılında Horasan vilayeti de Ağa Muhammet Han Kaçara bağlı birliklerin saldırısına uğradı. Ağa Muhammet Han, Şahrüh Mirza'ya işkenceler yaparak Nadir Şahtan kalan hazineyi onun elinden aldı ve kendisini de tahttan indirip Tahrana gönderdi. Yoldayken Şahrüh Mirza yaşamını kaybetti. Ağa Muhammet Han'ın ölümünden sonra Şahrüh Mirza'nın

260 Yine orada, s. 68.

oğlu Nadir Mirza Afganlıların desteğiyle 1800 yılında Horasan'da kendini vali ilan etti. 1802 yılında o da Fetali Şah Kaçar tarafından öldürüldü. Bununla, Nadir Şah'ın ölümünden 55 yıl sonra yarattığı Afşar imparatorluğu 66. yılında (1736-1802) sona erdi.

Nadir Şah'ın ölümünden sonra Afşar devletinin Azerbaycan Beylerbeyiliği, bir kısım hanlıklara bölündü. Böylece, Karabağ, Şeki, Revan, Derbent, Gence, Şamahı, Kuba, Cavad, Lenkeran, Karabağ, Tebriz, Marağa, Erdebil, Zencan, Gilan, Hoy, Nahçıvan ve Urumiye hanlıklarına ve Borçalı, Kazah, Şemşeddil, Car-Balaken, İlisu sultanlıklarına, bölgesel topraklara bölündü. Urumiye Hanlığını, Nadir Şah'ın amcasının oğlu Fetali Han Afşar kurmuştu. Fetali Han Afşar, Emiraslan Han Kırkl'ın ölümünden sonra Tebriz'i, Hoy'u, Marağa'yı, Karadağ'ı, Serab hanlıklarını birleştirip, Urumiye hanlığını yarattı. Ancak hanlıklar arasındaki çekişmeler 1763 yılında Fetali Han'ın ölümüyle sonuçlandı. Bu da Nadir Afşar hanedanlarından biri olan Fetali Han'ın ölümüyle Urumiye Hanlığı da yeniden hanlıklara bölündü.

Memlekette durum gittikçe işin içinden çıkılmaz hale geldi. Saray entrikaları sıradanlaştı. Geline vaziyetin Nadir Şah hanedanlığının parçalanmasına ve soyunun çeşitli yerlere savruluşuna neden olduğundan yeteri sayıda kaynakların yardımıyla tarihsel sürecin manzarasını ayrıntısıyla sunmayı amaca uygun görüyorum.

Nadir'e sadakatini en çirkin dostluk ve fitneyle perdeleyenlerden biri Alikulu Mirza'ydı. Nadir öldürüldüğünde Alikulu Mirza yirmi üç yaşındaydı ve Afşar şehzadelerinin içerisinde ondan kendini beğenmişi yoktu. Nadir Şah, Alikulu Mirza'nın otoriter ve sert mizaçlı olduğunu biliyordu. Ülkede olası bir ayaklanma düşüncesini önlemek için onu kendi yerine düşünüyordu. Peki, o halde niye Nadir Şah payitahtın hükümrانlığını kendi oğullarından birine değil de, kardeşi oğluna buyurmuştu? Mesele böyleydi; Nadir kendi büyük oğlu Rızakulu Mirza'nın gözlerini çıkarttırmıştı, diğer çocukları ise daha gençtiler, onları kendi yerine vekil atamak akıllıca değildi. Burada Nadir Şah'ın yaşamına yeniden dönmek istemiyorum; ancak kısaca şu denilebilir ki, Nadir Şah'ın yiğit, genç evladı Rızakulu Mirza'yı kör etmesine neden olan bu Alikulu Mirza ve onun çevresinin kışkırtması olmuştur.

M.M. Astrabadi'nin bilinen eserinde: "Nadir Şah Mazandaran ormanından atla geçerken ona ateş açıldı. Kurşun Nadir'in sağ kolunu yaralayıp, sol elinin başparmağını sıyrarak atının boynuna

değdi, at yere çakıldı. Aynı gece Nadir'in alaçığından(çadırından) bir mektup bulundu Mektubu tanınmasın diye sol elle yazmışlardı “Eğer seni kimin öldürmek istediğini bilmek istiyorsan, düşün bakalım, senin ölümünden kim daha çok istifade edecek ve İran'ın padişahı olacak?”²⁶¹

Nadir'in sağlığında hiç kimse bu mektubun kim tarafından yazıldığını bilemedi. Ancak Nadir Şah, öldürüldükten sonra Alikulu Mirza, kendi ağzıyla itiraf etmiş ve demişti ki, *-o mektubu ben yazıp Şah'ın çadırına atmıştım, Nadir Şah, oğlundan kuşku duysun istiyordum.*²⁶²

Böylece, Nadir'in ölümü, ülkenin ve Nadir'in ait olduğu neslin yaşamına büyük sarsıntılar getirmiştir.

Sir Con Mal Koln yazıyor: “Asya şahlarının hiçbirisi bu denli fatihliğe nail olmamıştır. Hindistan'dan getirdiği ganimetle İran'ın kadim ihtişamını ve ününü yeniden kazanıp, İran halkının onurunu yüceltti. Buhara'nın alınması, kendi mertliği, eli açıklığıyla Hindistan ve Buhara Şahlarına taç bağışlaması, İran ve Irak halklarının azametini ve ününü artırdı. Kendi kudretinin temelini sağlamlaştırmayı ülke-nin topraklarını genişlendirmek ve şahlığını güçlendirmekle değil, kılıcının şöhretinde akıllı önlemlerinde görüyordu”.

Bu anlamda da işinin öncesinden onun cesareti, dayanıklılığı bütün yaşamı boyunca, vicdanı, adaleti, yiğitlikle bırakıp gittiği eserleri her bakımdan beğeniye, büyük saygıya ve övgüye layıktır. Onun gördüğü işleri İran Şahlarının hiçbirisi görememiştir²⁶³.

Azerbaycan Nadir Afşar devletinin tarihi hakkında sözlerimin sonunda bir kez daha onu yinelemek isterim ki, Nadir Şah Afşar 18. yüzyılda Doğu dünyasında ve denilebilir ki, dönem itibarıyla dünyanın en büyük komutanı olmuştur. O, Azerbaycan halkının oğlu olmanın yanında Türk-İslam dünyasında özel bir yer tutmuş, büyük bir Afşar İmparatorluğu yaratmış, toprakları yaklaşık 5,5 milyon kilometre kareyi aşmıştır. Bu imparatorluğun egemenliğinde yaşayan bugün onlarca devlet mevcuttur. Aynı şekilde Azerbaycan beylerbeyliği devletinin o tarihte toprakları yaklaşık 700 bin km. kareyi geçmiştir. Bu topraklara günümüzde Dağıstan, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan Cumhuriyeti ve bugün İran topraklarında kalmış Güney Azerbaycan toprakları da dâhildir.

261 M.M. Astrabadi. Gösterilen eseri, s. 278

262 Yine orada.

263 M.H. Kuddusi. Gösterilen eseri, s.211.

5/3 Nadir Şah hanedanlığı ve soyağacının ardılları

Nadir Şah'ın ölümünün ardından kendini Şah ilan eden kardeşi oğlu Alikulu, orta çağ kuralları gereği Nadir'in neslinin varislerini "soykırımı" uğrattı. O, iyi biliyordu ki, Nadir'in herhangi bir varisi, ülkede süre giden sorunlu siyasal ve toplumsal olaylardan yararlanarak şahlık iddiasında bulunabilir. Aynı şekilde büyük bir imparatorlukta herhangi bir eyalet ona karşı çıkarak Nadir Şah'ın evlatlarının iktidara getirilmesini talep edebilirdi. Onun için az bir zaman içinde Alikulu Şah, Nadir'in evlatlarının ölüm fermanları hakkında talimat verdi. Kaynaklarda; Astrabadi, Muhammet Kazım Mervi, keşiş Bazen, Ceyms Freyzer, Lokkart ve birtakım tarihçi bilim adamı da eserlerinde buna geniş yer vermiştir.

Nadir'in ilk hanımı, yani Baba Ali beyin büyük kızından büyük oğlu Rızakulu Mirza doğar. İlk hanımının ölümünden sonra Nadir, Baba Ali beyin ikinci kızı olan Gevherşad ile nikâh kıyar. Gevherşaddan da Nadir'in iki oğlu olur. Bu oğullarından birinin adı Murtuzkulu (Resulullah Mirza), diğeri'nin adı ise İmamkuludur. Nadir Şah'la bağlı olan aile şecerelelerinde onun yalnız dört hanımının adı verilmiştir. Bu şecerelelerde hatırlananlar Baba Ali beyin iki kızı, Şah Sultan Hüseyin'in kızı Raziye Beyim hanım ve Buhara valisi Ebulfez Han'ın kızıdır. Bu izdivaçtan da Nadir'in Cengiz Han (1742), Muhammet Han (1746) adında oğulları doğmuştu. Ama belirtildiği gibi, Nadir Şah'ın hanımları yalnız bunlardan ibaret değildi.

Tarih kitaplarında Nadir Şah'ın babası İmamkulu hakkında bir-biriyle çelişen tanımlar yapılıyor. Avrupalı yazarlar Ceyms Freyzer, Uliam Koker Nadir Şah'ın babasının varlıklı, Kelat kalesinin komutanı, Afşarların oymakbaşısı olduğunu bildirir. Nadir Şah'ın yaşamını inceleyen araştırmacı Ebdul Hüseyin Mervi ise Nadir'in yoksul bir ailede doğduğunu yazar. Nadir Şah'ın babası İmamkulu'nun deri kıyafetleri diken ve deve çobanı olduğunu ileri sürenler de vardır. Muhammet Hüseyin Kuddusi ise Nadir'in babası İmamkulu'nun hayvancılık işleri yaptığını kaydetmiştir. İmamkulu'nun ecdatları hakkında ise tarihi kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. Ancak İmamkulu'nun babası, yani Nadir'in dedesinin de adı Nadirkulu'dur. Nadir'in annesinin Hacer adında bir Afşar kızı olması inceleme yapıtlarda görülür. Muhammet Kazım Mervi; İmamkuluyu akıllı, hoş ahlaklı, her zaman Allah'ın adını zikreden bir insan gibi betimliyor.

Onun yazdığına göre; İmamkulu son derece konuksever, hiç kimsenin arkasından konuşmayan, onun-bunun hakkında gıybet etmeyi kendine

revaya bilmeyen, kibirden, kıskançlık duygusundan, yalan konuşmaktan uzak bir insandı. M.K. Mervi onu da kaydediyordu ki, İmamkulu her zaman yoksula el tutar ve kutsalların mezarlarını ziyaret ederdi. M.K. Mervi İmamkulu'nun iki evladının olduğunu kaydeder. Nadirkulu'yu ailenin büyük oğlu, Muhammet İbrahim'i ise küçük kardeşi olduğunu ifade eder. Astrabadi'nin "*Âlem Ara-ye Nadir'i*" eserinde Özbek atlılarının hücum ederek Dergez'den hayli tutsak götürdükleri hakkında da bilgiye de rastlanılır. Böyle bir tarihi rivayet de vardır ki, Nadir annesi ve kardeşi İbrahim'le birlikte Özbekler tarafından esir alınır, ancak kısa bir süre sonra Nadir kardeşiyle birlikte esirlikten kurtulur. Nadir'in babası İmamkulu'nun genç yaşta vefat etmesi hakkında tarihi metinlerde bazı çelişen durumlar vardır. Şöyle ki, kimi metinlerde İmamkulu'nun daha Nadir'in çocukluk yıllarında öldüğünü, kimi metinlerde ise Nadir 20-22 yaşlarında iken öldüğü yazılır.

M.K. Mervi'nin yazdığına göre, İmamkulu, Ebiverd valisi Baba Ali Bey'in toprak sahalarını yönetiyormuş. Baba Ali Bey genç Nadir'in beceri ve çalışkanlığının tanığı olup, onu da kendi yanında işe almış. Bundan sona Nadir'in yaşamı Baba Ali Bey ile bağlı olur.

Nadir, İsfahan'ı kurtardıktan sonra oğlu Rızakulu'ya, Tahmasp Mirza'nın kızı Fatma Sultan Beyimi aldı. Tarihi kaynaklarda 1718 yılında doğan Rızakulu Mirza'nın ilk oğlu Şahruh Mirza'dır.

Tarihi metinlerde Rızakulu Mirza'nın 6 oğlunun olduğu belirtilir. Şahruh Mirza, Fetali, Ahmetkulu, Humayu, Bisutun, Mahmut Han. Şahruh Mirzadan başka geri kalan 5 oğlu ve kendi 1747 yılında Alikulu Han'ın gönderdiği askerler tarafından öldürüldüler. Rızakulu Mirza, Meşhet'de Nadir Şah'ın yanında defnedilmiştir. Şahruh Mirza'nın ise (1734-1796) 4 oğlunun olması hakkında tarihte bilgi vardır. Bunlar ise Nadir Mirza, Abbas Mirza, Nasrullah Mirza, İmamkulu Mirzadır.

İmamkulu Mirzadan sonra İsmail Mirza, Davut Mirza, İsmail Mirza, Kulam Mirza Nadir adında Rızakulu Mirza'nın efradı İran'da yaşamıştır. Davut Mirza, Tahran'da postanede çalışmış, 1992 yılında vefat etmiştir. Ondaki geriye 3 oğlan, 2 kız evladı kalmıştır.

Nadir'in ikinci oğlu Nasrullah Mirza, 1721 yılında ikinci hanımı Gövher Şahtan olmuştur. Nasrullah Mirza'nın ilk adı Murtuzkuludur. Hindistan savaşında gösterdiği cesarete göre, Nadir tarafından ona Nasrullah Mirza adının verildiği söylenir. Hindistan galibiyetinin ardından Nadir Şah, Hindistan Şah'ı Muhammet'in kızını, oğlu Nasrullah Mirza ile evlendirir. Tarihi metinlerde Nasrullah Mirza'nın öldürülen erkek çocuklarının adı verilir: Yıldız Han, Mustafa Han,

Timur Han, Söhrab Sultan, Murtuzkulu Han, Oğuzlu Han ve Esedullah Han. Bunlar da 1747 yılında Alikulu Şah'ın katilleri tarafından babaları Nasrullah Mirza ile birlikte katlettiler.

Nadir'in üçüncü oğlu İmamkulu tahminen 1725 yılında doğmuştur. Nadir Şah 1745 yılında Karsta, Osmanlıları ağır yenilgiye uğrattıktan sonra Osmanlılar ile barış antlaşması imzaladı. Nadir, üçüncü oğlu İmamkulu Mirzaya şatafatla düğün yaptı. (İmamkulu Mirza'yı Azerbaycan Beylerbeyi olan halasının oğlu Emirassan Han'ın kızıyla evlendirdi)

İmamkulu Mirza'nın 1746 yılında Hüseyinkulu adında bir oğlu doğdu. Bu felaketler zamanı Emirassan Han'ın kızının, bilmediğimiz nedenlerden oğlu Hüseyinkulu ile Tebriz'de olduğu tahmin ediliyor. (Bu onların bilinen hadiselerdeki katlinin önünü aldı). Emirassan Han, Nadir'in katlini duyduğunda, Alikulu Han'a karşı muhalefete geçti ve Azerbaycan Beylerbeyiliğinin valisi olarak Alikulu Şah'a karşı muhalefette olan kardeşi İbrahim Han'la birleşip, ona karşı mücadele etti. Bu savaşta Alikulu Şah yenildi, lakin daha sonra Emirassan Han, İbrahim Han'ın niyetini anladı. (İbrahim Han da şahlık büyüüne kapılıp, İmamkulu'nun evlatlarının bulunup, öldürülmesini talep etti). Emirassan Han böyle bir halde İbrahim Han ile anlaşmayı bozup, Tebriz'e doğru geri çekildi ve İbrahim Han'a karşı muhalefete geçip, Azerbaycan Beylerbeyiliğinin bağımsızlığı uğrunda mücadeleye başladı. Kısa bir süre sonra onların orduları Marağa'da karşı karşıya geldi. Bu savaşta Emirassan Han'ın orduları yenildi. İbrahim Han'ın emriyle yakın akrabası (babasının halasının oğlu) Emirassan Han ve onun kardeşi Sarı Han Tebriz'de öldürüldü.²⁶⁴

Bir tarihi bilgiyi de kaydetmek istiyorum. M.Kazimi, Keşiş Bazen ve Lokkart Nadir Şah'ın 15 oğlan torununun olduğunu kendi eserlerinde kaydediyorlar, lakin onların yalnız 13'ünün adı ve sonları hakkında bilgi verilmiş. İki torunun hayatı ve akıbeti hakkında ise hiçbir tarihi kaynakta bilgiye rast gelinmemiştir.

Biraz geriye dönüp, bu tarihi araştırmaya bir açıklık getirmek istiyorum. Böyle ki, Memmed Kazimi, Keşiş Bazen, L. Lokkart ve başka tarih bilim adamı Nadir Şah'ın 15 oğlan torununun olduğunu kendi eserlerinde kaydetmişler, lakin onların yalnız 13'ünün adı ve akıbeti hakkında bilgi verilmiştir. İki torunun hayatı ve akıbeti hakkında ise tarihi metinlerde hiçbir bilgi görülmemiştir.

264 M.H. Kuddusi. Gösterilen eseri, s. 215.

Keşiş Bazen; eserinde, Nadir Şah'ın Girman'dan Meşhede son seferini yaptığında Horasan vilayetinin girişindeki Tebes bölgesinde bütün evlatlarını huzuruna çağırdığını ve onlarla görüşüğünü yazıyor. Bazen'e göre, onların sayısı 13 kişiydi. Onun için Nadir Şah'ın 15 erkek torunu olması konusunda verilen malumatlarda yalnız 2 torunu (Hüseynkulu ve İmankulu) hakkında bilgi verilmemiştir. (Belki onların hakkında bilgi verilseydi, bu çocukların da akıbeti ölümle sonuçlanabilirdi).

M.M. Kaziminin "*Âlem Ara-ye Naderi*" eserinde de Alikulu Han'ı nemriyle katledilen Nadir Şah evlatlarının listesi verilmiştir. Bu listede aşağıdakilerin adları şöyledir:

Büyük Şehzade Rızakulu Mirza (29 yaşında), Şehzade Nesrulla Mirza (23 yaşında), Şehzade İmankulu Mirza (18 yaşında), Cengiz Han (3 yaşında), Şehzade Mehemedulla Han (7 aylık).

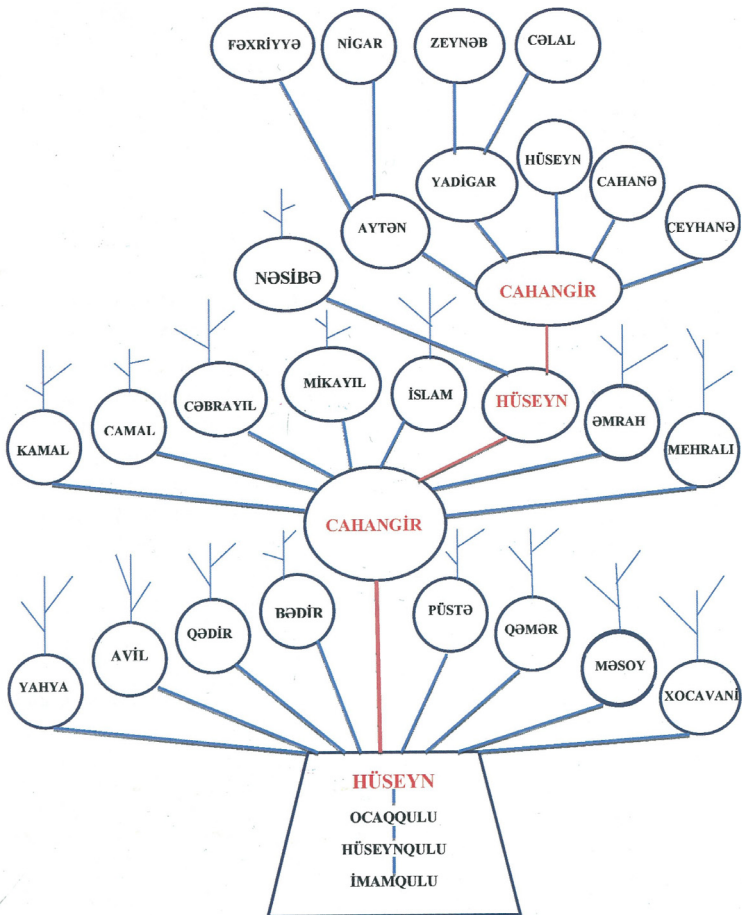
Şahzade Rızakulu Mirza'nın evlatları: Fetali Mirza (12 yaşında), Vahitkulu Mirza (11 yaşında), Hümayun Han (6 yaşında), Bisutun Han (3 yaşında), Mahmut Han (3 yaşında).

Nesrulla Mirza'nın evlatları: Ulduz Han (7 yaşında), Mustafa Sultan (4 yaşında), Söhrab Sultan (4 yaşında), Timur Han (4 yaşında), Murtuzkulu Han (2 yaşında), Uğurlu Han (2 yaşında), Esedulla (2 aylık).²⁶⁵

Her iki kaynak gibi sunulan bu listede, İmankulu'nun evlatları hakkında hiçbir bilgi verilmemiştir. Bu bize şunu gösteriyor ki, ya onlar gizlendikleri için ya da bilginin yazıya aktarılmamasından kaynaklanmıştır. Yukarıda vurguladığım gibi, bu çocukların yaşamlarının gelecekte sürdürebilmeleri için veya Nadir Şah döneminin tarih araştırmacıları Kazimi ve Bazen tarafından bilinmediği için bu torunlar kaydolunmamıştır.

Yaptığım araştırmalar, incelemeler sonucunda, anlaşıyor ki, Nadir Şah Muğan kurultayından sonra (1736) Horasan'ın büyük boylardan biri kabul edilen Zülkadir oğullarına (bu oymakta Afşar boyundandır) Karabağ Hanlığı topraklarından geniş hazine arazileri hisse olarak verilmişti. Zülkadir oğulları beyliğinin tarihsel kökleri hakkında 1988 yılında İstanbul'da yayınlanmış "İslam ansiklopedisinde oldukça geniş ve kapsamlı bilgi verilmiştir. Bu Türk Afşar sülalesi hakkında 14. yüzyıl Arap, Fars ve Türk kaynakları da bilgi verir.

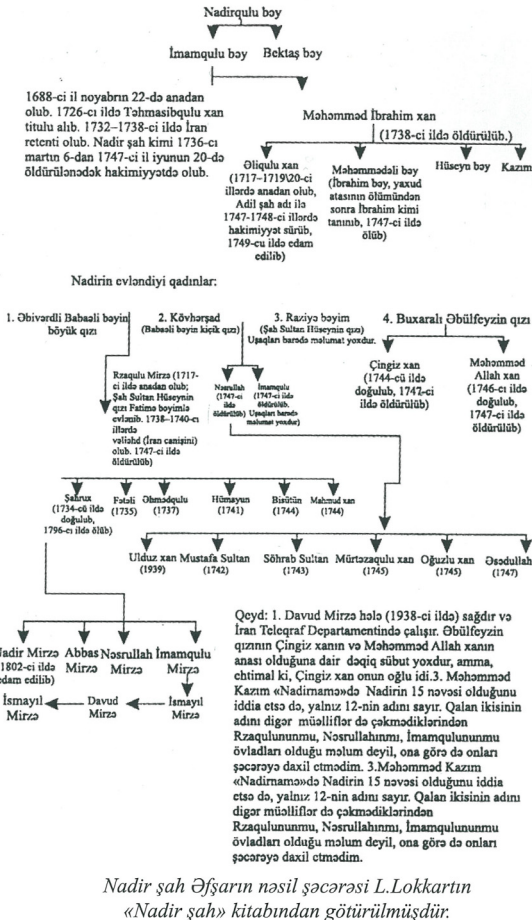
²⁶⁵ M.M. Kazım. *Âlem Ara-ye Naderi*. C. III, 8 1197-1198

Hüseynovlar (Qaççılar) nəslinin şəcərəsinin qısa xronikası

NADİR ŞAH VƏ ONUN NƏSİL ŞƏCƏRƏSİ

Nadir şah Əfşarın nəsil şəcərəsi L.Lokartın «Nadir şah» kitabından götürülmüşdür.

Not: Davut Mirza 1938 yılında hayattaydı. İran Telgraf idarehanesinde çalışıyordu. Ebülfezin kızının Çingiz Han'ın annesi olduğuna dair somut bir kanıt yok. Ancak tahmin edilir ki, Çingiz Han onun oğluydu. 3. Muhammet Kazım "Nadirname"de Nadir'in 15 torunu olduğunu iddia etse de yalnız 12 torunun adını saymaktadır. Dönem yazarları geride kalan iki torunun adını yazıya taşımadıklarından Rızakulu'nun mu? Nasrullah'ın mı? İmamkulu'nun mu? Evlatları olduğu malum değil, bu yüzden de onları şecereye dâhil etmedim.

**Nadir Şah Afşar'ın nesil şeceresi L.Lokkart'ın "Nadir Şah" kitabından alınmıştır.*

17. yüzyıl İran/Azerbaycan tarihinde Zülkadir oğullarının çok büyük rolü olmuştur. Zülkadir oğulları, Nadir Şah iktidarında kuzeybatı Azerbaycan'a göç ettirilmiştir.²⁶⁶ Onlara Karabağ Hanlığı topraklarından, Şemkir, Zeyem, Hınna ve diğer yerlerden geniş toprak alanları bağışlanmıştır. Bu boyun önderlerinde olan Allahyar Bey Zülkadir'in eşi Seyit Nisa ve kızları geçen yüzyılın 20'li yıllarında Bolşevikler tarafından katledilmiştir.. Onların mezarları Hınna deresindedir. Sağ kurtulan evlatları ise çeşitli ülkelere dağılmışlardır.²⁶⁷

Nadir Şah bu yerlerden geçerken Zülkadirlerin misafiri olmuş büyük şaşaa ile ağırlanmıştır.²⁶⁸ Yerli halk, dağlarda biten kına otuyla ellerini kınalayıp Şahlarını karşılamıştır. Hınna adının burada yetişen kına otundan geldiği söylenir. Nadir Şah'ın bu tarihlerde Hınna'daki Haca-Kaya yatırını da ziyaret ettiği bildirilir. Yöre bu yatır Hz. Ali ile ilişkilendirir.²⁶⁹

Zülkadir oğullarının meşhur Aşurbeyovlarla da yakın akrabalık ilişkileri olmuştur. Aşur Bey, Afşar Türk boyundandır. Abbaskulu Ağa Bakühanov eserinde Aşur Han hakkında bize şu bilgiyi verir: "Azerbaycan serdari Aşur Han, kendini Hüseyin Şah'ın oğlu gibi tanıtan dalavereci Sam Mirzayla çarpışmak için Fetali Han Afşarla (Nadir Şah'ın amcasının oğlu) ordusuyla Revan'dan harekete geçti. 1743 yılı Aralık ayının 24'ünde Gazikumuklu Surhay Han'ın oğlu Muhammet Lezgi ve Şirvan'ın gayrı nizami ordusuyla Aşur Han'ı ve Fetali Han'ı Ağsu şehrinin yakınlarındaki Şah bağının yakınında karşılaştı. Burada savaş başladı. Fetali Han

266 "İslam ansiklopedisi". İstanbul, 1988.

267 C.Efendiyev. "O neslin davamı var" makalesi. "Odlar Yurdu" gazetesi.

268 M.H. Kuddusi. Gösterilen eseri.

269 Ramiz Mesimoğlu. Allahyar bey Zülkadirov. Bakü, 2008.

ve Aşur Han düşmana galip geldiler. Muhammet Lezgi bin kişiye yakın kayıp ve esir vererek yaralı halde Dağıstan'a kaçtı. Yalancı Sam Mirza ise Gürcistan'a çekildi. Bu galibiyetten sonra Aşur Han ve Fetali Han az sayıda Lezgi'nin sığındığı Ağsu şehrini kuşatmaya alıp, bu şehri ele geçirdi".

Aşur Han sülalesinin 1743 yılına ait olan kronik'te daha sonra görülür ki, Abşeron yarımadasının adı bazı tarihi kaynaklarda Avşaran gibi belirtilmiştir. Nadir Şah'ın 1732 yılında Hazar sahili topraklarını Ruslardan geri aldıktan sonra yarımada Avşaran olarak adlanmıştır. Çoğunlukla Nadir Şah döneminde Batı Azerbaycan'dan; Avşarana, Hazar kıyısı topraklara ayrıca Karabağ'a, Şirvan'a hayli sayıda insanı göç ettirilmiştir. Bu gibi iskâna tabi tutulmalar Şah İsmail ve Şah Abbas'ın iktidarı döneminde de görülmüştür. Nadir Şah, Abşeron'daki üç köyü: Sabuncu, Zabrat ve Keşle köylerini Aşur Han'a bağışlamıştır. Böylece, Aşur Han'ın sahip olduğu petrol arazilerini, Rusların, Azerbaycan'ı işgalinden sonra da Rus idari organları Aşurbeyovlar soyadını 'zadegân/soylu' olarak kayda geçer ve varislerinin özel mülkiyeti gibi kabul eder.

Aşurbeyovlar sülalesi, Nadir Şah devrinde de Bakü Hanlığı topraklarında hayli mal-mülk, toprak sahaları elde etmişti. Bu sülalenin de Nadir Şah'la yakın ilişkileri ve akrabalık bağları tarihte anlaşılmaktadır.

Aşur Han neslinin temsilcilerinden Nabat Hanım (1795-1912) hayır- hasanat işleriyle tanınmıştır. Şollar su kanalının çekilmesi işinde görev almış, Sabuncu hastanesini, Bakü yoksulları için hamam ve 1914 yılında Teze (Yeni) Pir camisini vs. yerleri yaptırmıştır. Gene bu soydan gelen Hacı İbrahim Ejder Bey, (1858-1923) Yeni pazarın yanındaki Gök mescidi inşa ettirmiştir. Genellikle, bu sülalenin fertleri Bolşevik işgaline kadar Bakü'de büyük hayır ve maarif işleri görmüşlerdir. Sovyet ceza tedbirleri dönemin de ise bu soyun temsilcileri sürgün, kurşuna dizilme gibi ağır cezalara uğramışlardır. Hayatta kalmayı başaranlar ise dünyanın çeşitli ülkelerine dağılmıştır.

EK

(Şecereye ek)

Sayın okurum!

Bu bölüme kısaca da olsa bir ekte bulunmayı kendime borç bildim. 2012 yılında kaleme aldığım "Ömürden Anılar" hatıra kitabımı

yazarken şeceremin Nadir Şah'la olan mensubiyetinden bahsetmiştim. Kitaba "Sonsöz" yazan tarih bilimleri doktoru İlham Hasanov, orada kanıtların araştırılmasına değinmiştir. Kitabım basıldıktan sonra Azerbaycan'da ve Türkiye'de yoğun ilgi gördü. Çok sayıda insan babam Hüseyin Hüseyinov'un "Kalkın! Mahkeme Geliyor" ve benim "Hizmet ve Siyasi Faaliyetim" adlı kitaplarımıza başvuru da bulundu. Bu anlamda Nadir Şah'la ilgili soy zincirimizi bilimsel yöntemle incelemek istedim. Nadir Şah ile ilgili kitaplar elde ederek, araştırmalar yaptım. Ve sonunda elinizdeki kitabı hazırlamış oldum. Bir kez daha yineliyorum, kitabı yazmakta amacım kesinlikle Nadir Afşar'la akrabalık bağlarına dikkatleri çekmek değildir. Azerbaycan'da henüz yeterince ayırtına varılmamış bu tarihi şahsiyetin Afşar devletine küçükte olsa bir katkı sağlamak, muhteşem tarihimizi Azerbaycan halkına tanıtmaktır. Şecere bağımı eserimde değinip, değinmemekle ilgili çok düşündüm. Sonunda böyle bir kanaate vardım ki, bu bir bilimsel çalışma olsa da, aynı zamanda geçmişimizden, bugünü-müze yolculuktur. Ve anlamca geleceğe yönelmiş bir tarihtir. İşte bu yüzden de şecere ilişkimi bu kitaba ekledim. Bu illiyet senelerce soy şeceremizde, ailemizde, el içersinde olan sohbetlerden ortaya çıkmıştır. Bunları araştırmak uzun yıllar geniş ailemizin arzusu ve isteği olmuştur. Fakat Sovyet döneminde bunları araştırmak hatta bu konuda konuşmak bile imkânsızdı. Babam Hüseyin Hüseyinov da bunların araştırılmasını bana vasiyet etmişti. Yaptığım araştırmaların ardından şu düşünceye vardım ki, 1747 senesinde malum olaylardan sonra Nadir Şah'ın küçük oğlu İmamkulu'nun 2 oğlu (Hüseyinkulu ve İmamkulu) Amiraslan Han'ın katli sonrası onun yakın adamları tarafından Avar hanlığı arazisine kaçırılmıştı. Onlar bir süre burada gizli, saklı yaşamışlar. Çar Rusya'sının Kafkaslara doğru ilerlemesinden ve Dağıstan'da yaşanan çatışmalar sırasında bu insanlar daha güvenli saydıkları Azerbaycan'ın kuzeybatısına, Hınna deresine göç etmişler.

Zülkadirler ile tarihten gelen yakın dostluktan dolayı da Hüseyinkulu, ailesiyle XIX. yüzyılın öncelerinde Afşarların ezeli yurtları kuzeybatı Azerbaycan'a; Hınna deresine gelmiş, burayı mesken edinmiş ve burada gizli yaşamışlardı.

Hüseyinkulu'nun ailesinde Ocakkulu tahminen 18'inci yüzyılın sonlarında doğmuş ve topraklarda yaşamıştır. Yaşadığı yerde sayılmış, sevilmiş toplumu onu ermiş (ocak) gibi kabul etmiştir. Günümüzde dahi onunla ilgi birçok rivayetler mevcuttur. Onlardan birini burada paylaşmak istiyorum. Günlerin birinde Ocakkulu'ya, Bey herhangi

bir nedenle kızıyor ve onu cezalandırmak istiyor. Ancak bu anda herhangi nedenden Bey'in evi alev alarak yanıyor. Bu olayın ardından Ocakkulu'nun hikmetine halk içinde inanç daha da artıyor. Bu söylentiler bugün bile anlatılır. Ocakkulu'nun ailesinde benim babamın babası Hüseyin dedem yaklaşık XIX. yüzyılın ortalarında dünyaya gelmiştir. O da sayılan insan olmuş, o dönemde Kerbela'da İmam Hüseyin'in kabrini ziyaret ettiğinden ona Kerbela-i Hüseyin demişler. Dini bütün bir el aksakalı gibi saygı görmüştür. Kerbela-i Hüseyin'in 11 çocuğundan biri de benim büyükbabam Ocakkuluyev Cihangir Hüseyin oğlu, 1882 yılında dünyaya gözünü açmıştır. O da mertliği, cesaretiyle ün kazanmış, mahir bir atıcı olmuştur. Allah-yar Bey'in kapı ağası olarak çalışmıştır. Sovyet ihtilaliyle önce mal varlığına el konulmuş, 1932 senesinde troykanın emriyle kurşuna dizilmiştir. Babam onun 8 erkek çocuğundan biridir. Genel olarak, bu soy günümüzde de "Kaççılar" diye bilinmektedir. Yani, kaçıp sığınanlar adıyla günümüzde Hınna deresinde- Gedebev ilinin Neriman köyünde halen yaşamlarını sürdürmektedirler.

Sovyet döneminde de bu geniş sülalenin birçok üyesi zorba rejiminin kurbanı olmuş, bazıları Sibirya'ya sürgün edilmiş, birçoğu hukuksuz olarak tutuklanıp öldürülmüştür. 1941 senesinde II. Dünya Savaşı başlarken bu soydan sayısız insan savaşa katılmış, vatanları uğrunda savaşmışlardır. Onlardan bazıları kaybolmuş, bazıları da yaralanıp geri dönmüştür.

Sovyetlerin kuruluş yıllarında bu soydan çok sayıda insan çeşitli mesleklerden (parti, eğitim, hukuk, savunma alanında) çalışmış, El Cezire, Tunus, Irak, Hindistan, Vietnam, Afganistan vs. ülkelerde görevler alarak devletlerine hizmet vermişlerdir...

1988 yılında Karabağ'da başlayan Ermeni çetelerinin işgalci planı Azerbaycan'da bağımsızlık mücadelesini tetikledi ve bu da Sovyet imparatorluğunun dağılmasıyla sonuçlandı. Bu dönemde AHC teşkilat şubesinin başkanı olan bu neslin üyesi, içişleri amiri Arif Abdullayev (onun kardeşi askeri tercüman Cavanşir Abdullayev'de 1981 yılında Afganistan'da kahramancasına ölmüştür) 1990 yılında milletvekili seçimi öncesi hunharca siyasi siparişle öldürülmüştür (cinayetin failleri hala bulunamamıştır).

Tüm takiplere, baskılara rağmen 1991 yılının 18 Ekim'inde Azerbaycan kendi bağımsızlığını yeniden kazandı. Bu kitabın yazarı da Yüksek Sovyet'in (Sovyetler döneminde Millet Meclisi) milletvekili olarak bağımsızlıktan yana oy vermiştir. Ben bununla gurur duyuy-

yorum. Elbette, bağımsızlığımızı elde etmemiz hiçte kolay olmadı. Halkımız önce 20 Ocak faciasını yaşadı. Ardından Karabağ'ımız Ermeniler tarafından işgali edildi. Peşi sıra Hocalı soykırımı, vatandaşımızın yedi vilayetinin ilhaki ve geçen yüzyılın 90'lı yıllarında ülkemiz yeniden bölünme tehlikesiyle karşılaştı. Sonunda ulu önder Haydar Aliyev'in 15 Haziran 1992 yılında yeniden Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Yüksek Meclisi'ne başkanı seçilmesiyle ülkemizin üzerini kaplayan kara bulutlar dağıldı.

Ne var ki, 1994 senesinde "Yüzyılın Anlaşması"nın yapılması sırasında yabancı güçlerle işbirliği yapan içimizdeki terörist yapılar ülkede istikrarı bozarak 1994'ün Ekim, 1995 'in Mart ayında seçimle gelen iktidarı devirmek isteseler de planları boşa çıktı. Ulu Önder H. Aliyev'in derin zekâsı, güçlü iradesi karanlık güçleri çökertti. Aynı dönemde Abşeron İl Polis Şubesinin komiseri olarak (bu görev 30 Haziran 1993 senesinde Ulu Önder'in tavsiyesi ile gerçekleşmişti) bana ve aile fertlerime, 1994 senesinin Temmuz ve Ağustos aylarında düzeni sarsma, halkı sindirme amaçlı terör gerçekleştirildi. Tanrım beni korudu, fakat küçük oğlum Hüseyin, kuzenim ve eniştem Hüseyinov Gündüz acımasızca katledildi.

Tüm baskılara, kasıtlara rağmen, bu soydan gelen bugün sayısız ünlü insanımız var. Yani, bilim alanında (1 akademisyen, 5 Prof, 40'a yakın doktor) askeri alanda (2 Yüksek Sovyet'in 2 vekili ve Milli Meclis'in üyesi) , mahkemelerde, savcılıkta (bakan ve bakan yardımcılar) hukuk savunma alanında (çok sayıda General) Cumhurbaşkanlığı'nın Özel Koruma hizmetinde ve diğer hizmet alanlarında çalışıyorlar.

Sevinerek kaydetmek isterim ki, soyumuz en küçük üyesi Kadir Hüseyinov, 1994 senesinde Romanya'da geçirilen Avrupa şampiyonluğunda 8 yaşında şampiyonluğu kazanarak, dünya satranç tarihinde ilk kez " Fide Ustası" adını almış Azerbaycan vatandaşıdır. Yine, Guinness Dünya Rekorları kitabında yer almış, ilk Azerbaycan vatandaşıdır. 2 kez Rusya, 2 kez Moskova ve 3 kez Avrupa şampiyonu olmuştur.

Bunları bu bölümde yazmaktaki amacım Azerbaycan'ın sosyokültürel ve siyasi süreçlerinde atalarımızın soy-boy özelliklerini kısa da olsa anımsatmaktır. Afşarlar günümüzde vardır, Türk ve Azerbaycanlı olmaktan gurur duymaktadır.

ÖZEL BÖLÜM

NADİR ŞAH VE AZERBAJCANCILIK

Ben her zaman iftihar etmişimdir, bugün de iftihar ediyorum ki, ben Azerbaycanlıyım.(Dünya Azerbaycanlıları I. Kurultayından)

Haydar Aliyev

Kuşkusuz, salt tarihi inceleme eseri yazmak iddiasında olsam da, aslında, orta ölçekli bir bilimsel metnin meydana geldiğinin farkındayım. Hukukçu olsam da, milli tarihimizin önemli bir dönemini ciddi ve düzenli araştırmalarım düzleminde, kısmen olsa da, öğrenmeğe muvaffak oldum. Nadir Afşar'ın üzeri sisler kaplı kocaman şahsiyetini ortaya çıkarabildim ve onu yurtsever aydınlarımızın dikkatine, algısına başardığım ölçüde, sunmaya çalıştım. Daha çok Nadir Afşar'ın askeri dehasının ve karakter özelliklerinin dürüstçe ifade bulduğu irdelemelerim sonucunda şu kanıya vardım ki, Nadir sınırsız askeri ve idari yetenekleri olsa da, o denli onur abidesi, mutlak Azerbaycancıydı.

Türkçülük, Turancılık, Azerbaycancılık ideali Nadir'in çabalarıyla yeniden canlandırılmıştı. Son tahlilde Nadir, yeri doldurulmayacak bir Azerbaycanlıydı. Onun için de burada Nadir Şah ve Azerbaycancılığına ilişkin düşüncelerimi geniş perspektiften değerli okuyucularımla paylaşmak isterim.

Genellikle, Sovyet tarihçiliğinde Nadir Şah'la ilgili akıl almaz iftiralar, türlü yalanlar mevcuttur. Zihinlerde yer almış kötücül düşünceleri silip atmaya güçlü tanıtım ve zaman lazımdır.

Ben kendi Azerbaycancılığımına ilişkin düşüncelerimin sunumuna geçmeden önce büyük edebiyatçı âlimimiz merhum akademisyen Bekir Nebiyev'in, Hüseyinbala Mirelemov'un Nadir Şah'a ithaf

ettiği “Sonuncu Fatih” tarihi romanına²⁷⁰ yazdığı derin anlamlar yüklü önsözünden hayret ve üzüntü içinde bize aşılana tarihçiliği nakletmek İstiyorum. Akademisyen yazarımız:

“(…)Sovyetler birliğinde tarihi olaylara ve tarihsel kişiliklere takınılan karşıt tutum özellikle ‘İcazet makamların’ da kendini gösteriyordu. Özellikle görkemli din adamları, devlet başkanları ve kumandanlar kasten gündeme getirilmiyor, ya da Sosyalizm ideolojisinin talepleri bakımından ağır eleştiri ve ifşaya uğruyordu. Kimi devlet ve toplum önderlerinin faaliyetinde olduğu gibi önemli olayların da üstünden sessizce geçiliyordu. Bu sonunculardan biri de ünlü devlet adamı ve başkumandanı Nadir şahıdır (1689-1747)(…).

...Örneğin, 1980 yılında Moskova’da yayımlanmış hacimce dolgun ve çok ciddi(1600 sahifelik) “Sovetskiy Ensiklopediceskiy Slovar” da Nadir Şah, görmezlikten gelinmiştir. Hakkında tek kelime bile bahis açılmaz! ... “Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi”nin bu mevzua ayrılmış makalesinde ise onun, Afşarlardan olduğunu, Horasan’ın Dereğiz kasabasında doğduğu yazılır, özgeçmişine ait kimi bilgiler yazıldıktan sonra şu sözlerle tarih çarpıtılır : “Nadir Şah döneminde Azerbaycan toprakları da İran devletinin bir parçasıydı. Savaşların ağır giderlerini karşılamak için acımasız ekonomik siyaset yürütmüş, vergilerin miktarını düzenli artırmış, böylece de emekçi halkın büyük sıkıntısına neden olmuştur”.

Bekir Nebiyev’in bizim yayınlanmış ilk ansiklopedimizden alıntılacağı metni kısmen ayrıntısı ile tekrarlamakta çok önemli bir amacım var. Diyebiliriz ki, yenilgi acısını tatmayan büyük komutan ve hükümdar Nadir Şah hakkında ansiklopedide yer alan bu sınırlı biyografisinde ulu atalarımızdan gelen Türk-Azerbaycanlı olmasından tek kelime bile edilmez! Neden yazılmaz çünkü Nadir, soydaşlarımızın sayıca çok olduğu Güney Azerbaycan’dandır. Günümüzde de Azerbaycan (Türk) kökenli halk İran adı verilen topraklarda büyük çoğunluğu meydana getirmektedir. Makaleyi hazırlayıp yayınlayanların gurur kaynağı olabilecek bir tarihsel gerçeği vermediklerine şaşırırsam da, resmi Sovyet ideoloji yasakları yüzünden Nadir Şah’ı – feodal- patriarhal (neslinin büyüğü) münasebetler fevkinde duran güçlü bir devlet başkanını Azerbaycanlı gibi sunmaktan kaçınmalarından dolayı üzüntü duysam da onları anlamağa çalıştım. Öyle ya; “temiz kalpli bir Azerbaycanlıyı” dünya fatihleri içinde metanet içinde Asya’nın son fatihi olduğunu tanımlamak ideoloji cepheye kimi sorunlar yaratabilirdi.

270 Hüseyinbala Mirelemov. Sonuncu fatih. Bakü, “Nurlan”, 2012, s. 680.

İlginçtir ki, hakkında konuştuğum ansiklopedinin 7. Cildinde 18. yüzyılın sonu, 19. yüzyılın öncesinde yaşayıp faaliyet göstermiş Fransız kumandanı ve imparatoru (1804 yılı itibarı) Napolyon oldukça övülmüştür.²⁷¹ Demek ki, kasıtlı yaklaşım böyle bir şeymiş, Rus ve Avrupa tarihinin şahsiyetlerini dilediğin kadar yüceltmek, Türk-Müslüman halklarının tarihini ise utanmadan çarpıtmak mümkünmüş.

Nadir Şah'ın Azerbaycanlıların etnik şekillenmesinde sıra dışı rol oynayan Afşarlara mensubiyeti, olabilir ki, başkaları tarafından sınırlı ölçüde, sıradan olay gibi kıymetlendirilsin ve abartılmasın. Ancak ASA'dan (Sovetskiy Ensiklopediceskiy Slovar) üstünden sessizce geçilen diğer çok önemli bir bilgi ise bana öyle geliyor ki, dünya çapında mahiyet taşıyor. Yalnız mantıklı araştırmacıların malumudur ki, Nadir Şah, İslam dinine darbe vuran, yüzyıllar boyu onu zayıflatan, günümüzde de anti İslam unsurlarının değirmenine su taşıyan mezhep ayrılığına, Sünni-Şii anlaşmazlığına karşı usanmadan mücadeleye yürütmüş bu alanda çok büyük hayal kırıklığı yaşayıp ciddi engellerle karşılaşmış, ancak kendi iktidarı döneminde mücadelesini yorulmadan sürdürmüştür. "Belki de, bu sorun yalnız dinle bağlaşıklık olduğu için dini insanlığın afyonu adlandıran Lenin'in (oku: Marks - C.H.A.) ardılları Nadir Şah'a ve onun nesillerine baş yüceliği getiren bu meseleden de sarfınazar etmeyi üstün tutmuşlar".²⁷² Oysaki kadim Doğu, bilhassa İran ve Türkiye Müslümanlarının, tarihin farklı dönemlerinde bu iki imparatorluğun egemenliğinde yaşamış bir kısım diğer halkların gelişimine ciddi biçimde engel olan bu İslam içi sorunun ortadan kaldırılması amacıyla devlet seviyesinde girişimde bulunan bu yolda usanmadan mücadele eden Nadir Şah'a rahmet okuyup onun heykelini dikmek gerekir. Maalesef, bugüne kadar onun adı bir sokağa dahi verilmemiştir.

Gelin görün ki, İran İslam Cumhuriyetinin Meşhet şehrinde 8. Şii imamı Rıza'nın türbesinin yakınlığında defnedilmiş Nadir Şah'ın kabri üzerinde onun muhteşem mezarı ve azametli heykeli yükselmiştir. Bu anıtmezar, Nadir Şah'ın sağlığında kendi ve ailesi için hazırlanmıştı. Ancak mevcut olaylar zamanı bu türbe yıkılmıştı. 1884'de Kavam Sultan devrinde anıtmezar yeniden onarıldı, ama günümüzdeki bu anıtmezar İran halkının baskısıyla 1923'de 1546

271 ASE. 7.cilt. Bakü, "Azerneşr".

272 H.Mirelemov. "Sonuncu fatih" romanına B.Nebiyev'in yazdığı "Önsöz", Bakü, 2012, s. 9.

km. karelik alanda; tüm haşmetiyle at sırtında şaha kalkan Nadir Şah Afşar'ın bronzdan heykeli, mezarı, iki salon ve koridordan ibaret müzesi Huşengi Ceyhun'un tarafından tasarlanmıştır. Bu heykel Ebdulhesen Sadik'inin projesi ve heykeltıraşlığında İtalya'daki ünlü Broni atölyesinde hazırlanmıştır. Ben bu türbeyi 2013 yılı Ekim ayının 26'sında ziyaret ettim, abidenin kütüphanesinden Nadir Şah'a ait birkaç ciddi eser elde ettim. Düşündüm ki, müesses nizam anlamında farsların egemenliğinde olan İran'da Nadir Şah'a ait bir anıtın yüceltilir olması(!) hangi nedenlerden ötürüydü?

Farslar çok iyi biliyordu ki, Nadir Azerbaycanlı, Afşar Türküydü. Burada ince bir hesap gizlenmişti. Şöyle ki, farslar Nadir'i her zaman İran Şah'ı gibi tanıtmıştır. İranlı ve fars anlayışı arasında, denilebilir ki, birliktelik bağı kurmuşlar. Bu sayede, Azerbaycanlı Nadir'i İranlı Nadir adıyla örtbas etmişler... Oysa gerçek olan, şimdiki coğrafi sınırlar içinde varlığını sürdüren İran, önce Azerbaycan Türklerine ve özellikle Nadir Şah'a minnettarlık duymalıdır.

Vaktiyle bizim okul kitaplarımızda ve zaman, zaman basında yer alan makalelerde; Nadir Şah, tipik bir despot, sonralar ise etnik aidiyetine saygı duymayan kozmopolit gibi sunulmuştur. Oysa tarihsel gerçekliğe çağdaş prizmadan baktığınızda şöyle bir kanaat hâsıl olur ki, Azerbaycancılık ülküsünün özünde içerdiği temel ilkeler Nadir Şah'ın gördüğü işlerde kendi eylemselliğini ortaya koyar.

18. yüzyılda Azerbaycancılığımızın kuramsal ve ideolojik esasları daha hazırlanmamıştı. 19. yüzyılın sonlarından günümüze kadar bu konuda çok sayıda kuram, mülahaza ve postulatların yer aldığı çok sayıda eserler yazılmıştır. Aklımda kalanları sıralarsam böyle bir liste çıkar:

M. E. Resulzade/“*Panturanizm Hakkında*” ve “*Bolşeviklerin Doğu siyaseti*”.

Anar/“*Azerbaycancılık Hakkında Düşünceler*”.

Ramiz Mehdiyev/ “*Azerbaycan: Tarihi İrs ve Bağımsızlık Felsefesi*”, “*21. Yüzyılda Milli Devletçilik*”, “*Azerbaycan'da Geo-Siyaset -Dün, Bugün, Yarın*”.

Yaşar Karayev/ “*Milli “ben” Şuuru ve Etnik Hafıza – Azerbaycancılık*”.

Azad Nebiyev/“*Azerbaycancılık – Estetik Değerleri Milli İdeoloji*”.

Nizami Ceferov/ “*Azerbaycancılığa Giriş*”.

Yadigâr Türkeli/ “*Azerbaycan ve Azerbaycancılık*”.

Alikram Tağıyev/*“Milli İdea ve Milli İdeoloji”*.

Asaf Ata/*“Azerbaycancılık – Türkçülük Birliği”*.

Akif Hüseyinov/*“Edebiyat ve İdeoloji”*.

Rahim Aliyev/*“Azerbaycancılık – Dün, Bugün, Yarın”*.

İsa Habibbeyli/*“Azerbaycan Mefkûresi Yollarında”, “Muhteşem Azerbaycancılık Dersliği”*.

Nazif Elekberli/*“Türkçülük, Yoksa Azerbaycancılık”*.

Selahattin Halilov/*“Haydar Aliyev ve Azerbaycancılık Mefkûresi”*.

Sona Veliyeva/*“Azerbaycancılık: Milli İdeoloji ve Edebi-Estetik ta-
lim gibi”, “Milli Devletçilik Harekâtının Yükselişi ve Halk Cumhuriyeti
döneminde Azerbaycancılık İdeası”*.

Canpolat Musayev/*“Azerbaycan Devletçiliği İdeolojisi”*

Nizameddin Şemsizade/*“Azerbaycancılık”* vs.

Bu eserlerden de görüldüğü gibi, artık nitelikli, bilimsel bir Azerbaycancılık ülküsü gelişmektedir.

Azerbaycancılığın devletçiliğe uygulanması milli önder Haydar Aliyev’in adıyla ilintilidir. İlk kez o, 2001 yılında Dünya Azerbaycanlılarının I. kurultayında, Azerbaycancılığı, Azerbaycan’ın milli devlet ideolojisi gibi onadı:

“Her bir insan için milli mensubiyeti onun gurur kaynağıdır. Ben her zaman iftihar ettim, bugün de iftihar ediyorum evet ben Azerbaycanlıyım! Bağımsız Azerbaycan devletinin esas ülküsü Azerbaycancılıktır! Her bir Azerbaycanlı, kendi milli aidiyetinden dolayı gurur duymalıdır ve biz Azerbaycancılığı – Azerbaycan dilini, medeniyetini, milli-manevi değerlerini, adet-ananelerini yaşatmalıyız”.

Bugün bütün dünyada Azerbaycancılığın kudret kaynağı ve güvencesi Azerbaycan Cumhuriyeti ve onun Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’dir.

Günümüzde Azerbaycancılık ülküsü, siyasetin bütün aşamalarında, ahlak kurallarında, aile kültüründe, etkin bir şekilde sürmekte ve gelişmektedir. Her bir Azerbaycanlının özel ve toplumsal eyleminin paradigmasına dönüşmektedir.

Okuduğum tarih metinlerinden öğrendiklerimi kendi düşüncemle sentezlediğimde şöyle bir mantıklı sonuca vardım ki, Azerbaycan devletinin yaşaması ve güçlenmesi Azerbaycancılık ideolojisiyle mümkündür. Azerbaycancılık devletimizin varlık biçimidir. Azer-

baycancılık, aynı şekilde üvey olanın öz üzerinde hükümlanlığına mukavemet gösteren “milli fikir tarzıdır”.²⁷³

Milli hafızamızdan, gen, kan hafızamızdan sapmamızda en amansız süreç 19. yüzyılın ilkyarısı gibi görülse de Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) anlaşmalarıyla bu faciaya giden yolun taşları önceden döşenmişti. A.Hüseyinzade ifadesiyle dünya cihangirleri arasında yerini alan Emir Timur, nasıl “Türk’ün dehasını boğan Türk” idiyse Şah İsmail Safevi’de, Türkün inanç (İslam) birliğini bölen Türk’tü.

Emir Timur’un, Yıldırım Bayazıt’la, Şah İsmail’in, Sultan Selimle olan husumeti kan, din hafızamızın, kadim tarihimizin sağalmaz trajedileriydi.

Türkün manevi motivasyonu, fiziksel özellikleri o denli kudretli olmuştur ki, onu yalnız kendi denginde olan güçlerle vuruşturup zayıf düşürmekle mümkündü. Yürütülen bu siyasetin kökleri daha geçmişe uzansa da onun anti-Türk konsepti gibi biçimlenmesi I. Petro’nun “Vasiyetnamesi” ile acımasız ve tehlikeli karakter almağa başladı. Rusya I. Petro’nun eliyle 1721 yılında imparatorluk ilan edildi ve bundan sonra o, denetimindeki halklara karşı işgalci imparatorluk siyaseti yürütmeye başladı. Ayrımı şundan ibaretti ki, Hristiyan inançlı Gürcü ve Ermeniler değil, özellikle Türk soylu, Müslüman inançlı Türkler bu siyasette başlıca hedefe konuldular. I. Petro’nun gizli “Vasiyetname”sinin I. bölümünde şunlar deniliyordu:

*Rus devleti her zaman savaş kıtasını hazır tutmalı ve gayret göstermelidir ki, bu uyanık hali Rusya’nın ilerlemesini sağlasın.*²⁷⁴

“Vasiyetname”nin diğer bir maddesinde hayâsız bir ısrarla bildiriyor ki, ‘İstanbul’a sahip olan hükümdar dünya hükümdarı olacaktır!’.²⁷⁵Bu satırlar Nadir’i zirveye taşıyan yolun başında,1725 yılında I. Petro’nun ölümü arifesinde yazılmış, 1738 yılında ilan edilmiştir. Ancak bu söz 275 yıl önce söylenmiş olsa da günümüzün siyasetini de belirlemek açısından akıldan çıkartılmamalıdır.

I. Petro, Avrupa ve Doğu devlet kuruculuklarının sorunlu olduğunu anlamıştı. Rus saltanatını geliştirmek adına savaşların yanında eğitiminde gerekli olduğunu görmüştü. Onun için de 18. yüzyıldan başlayarak Avrupa’nın bilim ve teknolojisinin yanında, doğunun ya-

273 N.Şemsizade. Azerbaycancılık. Bakü, “Nurlar”, 2006, s. 5.

274 “Aydınlık” gazetesi, 31 Aralık 1991.

275 Yine orada.

şam biçimini, irfanını, devlet yönetimini, özellikle zengin felsefesini öğrenmek için Rusya'da *doğu bilimciliğini* (şarkiyat) kurdurmuştu. Bu imparatorluğun yayılmacı amaçlarına hizmet ediyordu.²⁷⁶

Rus doğu bilimcisi(şarkiyatçı) N.A.Smirnov'un aşağıdaki düşüncesi oldukça manidardır: "Kendi düşmanlarını tanıma isteği Rus hükümetince Türkler ve Kırım Tatarları hakkında ayrıntılı bilgilerin derlenmesi düşüncesini doğurmuştu. Bu amaçla Ruslar, Türklerin tarihini, devlet kuruculuklarına ilişkin mevcut literatürü öğrenmeleri için Avrupa'ya uzmanlar göndermişti".²⁷⁷ Görüldüğü gibi, mesele salt toprakların değil, maneviyatın, zekânın fethinden gidiyordu. Bu söylediklerimden şöyle kanıya varılabilir ki, Azerbaycancılığın birinci ilkesi ve temeli Türkçülük olmalıdır.

Türkçülük bahse konu ettiğimiz bölgede kendi yapılanmasını Azerbaycan Türkçülüğü aracılığıyla sağlamıştır. Azerbaycan yalnızca Asya ile Avrupa'nın kesiştiği ve topraklarında dünyada var olan iklimlerden 9'unu barındıran coğrafyanın adı değildir. Aynı zamanda Azerbaycan ikiye bölünmüş, dünyanın çok yerine savrulmuş tahminlere göre 50 milyonluk Azerbaycan halkını birleştiren vatanın adıdır. Bu ders çıkaracağımız bir gerçekliktir ki, vatani bölmek, onu işgal etmek, toprağının bir bölümünü kuşatmak mümkündür, ancak onun vatan hakkını yadsımanız ve tarihten silmeniz asla mümkün değildir. Onun için de Azerbaycancılık, yalnızca Azerbaycan'a sevgi duymanın yanı sıra uygar dünyada milli, tarihi, siyasi, ekonomik, dini, ahlaki duruşunu yansıtan toplumsal bilinç halidir.

Azerbaycan varlığını Türkçülük ve Turancılıkla güçlü kılabilir. Türk-Turancılık denildiğinde Azerbaycan kavramı salt coğrafi anlamda düşünülmemelidir, tefekkür ve erek biçiminde de boyut kazanmalıdır.

Genelde, Türkler için vatan imgesi her zaman toprakla özdeşleşir. Söz açılmışken bu Nadir'de özgün bir biçimde kendini göstermektedir.

Hun-Türk imparatorluğunun kurucusu Mete Han: "Toprak devletin öznesidir, topraktan hiç kimseye pay verilmez!"- demiştir.

Türkün toprağın kutsallığına ilişkin düşüncesi İslam mefkûresi ile yeni bir heyecan kazanmağa başlar. İslam'ın kabulünden sonra

276 Bak: N.Şemsizade. Azerbaycancılık, s. 120.

277 Н.А.Смирнов. Очерки истории изучения Ислама в СССР. Москва, 1954, с. 17.

bütün muhteşem Türk seferleri ve gazaları İslam'ın bayrağı altında gerçekleşir. Türklerin siyasi yenilgisi, bir bakıma İslam dünyasının, şarkın yenilgisi demektir.

Türk düşüncesinin kudreti bir de onun cevherini umum beşeriliğin oluşumundan ibaret olmasıydı. Türkler aynı zamanda hoşgörülü idiler. K. Marks'ın "18. yüzyılın gizli diplomasisi" eserinde: *"Türk hanedanları ve önderleri bütün mezhep ve dinlere aynı gözle bakıyorlardı. Bu Türk ruhunun özgürlüğünden ileri geliyordu. Onların yalnız Doğu'da değil, Avrupa'ya da nüfuz etmelerini şartlandırıyordu"*-diye yazıyordu.

Türk düşünce evrenin büyüklüğü bir de onun halkın iradesine dayanmasında, devletin ve galibiyetin mayasını halkta görmesinde idi.

Türk'ün cesareti, bir kural olarak, işgalcilik niyetlerinden zuhur ediyordu. Oğuz Türkleri, her zaman kendi hürriyetine karşı yöneltilmiş baskılara mukavemet göstermiştir. Türk ulularından Mahmut Kaşgarlı "Divani lügat-it Türk"te: "Türk büyük kahramanlıklar ve fedakârlıklar ettiği zaman büyük bir iş yaptığını düşünmezdi. Yani Türk için kahramanlık fevkalade değil, sıradan bir iş, meslek ve uğraşıydı. Türkün yiğitliği ise onun ahlakına dayanıyordu. Ahlak, özellikle Vatan ahlakı bütün Türkleri etrafında toplayan başlıca ülkü idi. "Türkçülüğü" ideolojik sistem haline getirmiş Z.Gökalp *"Türkçülüğün esasları"* eserinde : "Büyük milletlerden her biri uygarlaşmanın özel bir alanında birinciliği elde etmişler. Eski yunanlar *estetikte* Romalılar *hukukta*, İsraililer ve Araplar *dinde*, Fransızlar *edebiyatta*, Anglosaksonlar *ekonomide*, Almanlar *musiki ve metafizikte*, *felsefede*, Türkler ise *ahlakta* birinciliği kazanmışlardır.

Türk tarihi, baştan-başa ahlak üstünlüklerinin resmigeçididir. Türkler yenilgiye uğrattığı ulusların milli ve dini varlıklarına dokunmadan sosyal haklarını teslim etmesi her türlü takdirin üstündedir".²⁷⁸

Türk düşüncesi için önem taşıyan, çelişikli ama bir o kadar da mantıklı olan bir durumun altını çizmek isterim. Türk ulusları geleceğini tam olarak ileriye yöneltmişti, bundan dolayı da geçmişe kayıtsızdı, unutmak korkusundan endişe duymuyordu. Yeri gelmişken belirtiyim ki, Nadir bu anlamda istisnadır, kendi için iki vakanüvis; Mirza Muhammet Mehdi Astrabadi'ye ve Muhammet Kazım Mervli'ye tarihini yazması görevini vermişti. Bu bir yanıyla onun kudretinin göstergesi idiyse, diğer yandan onun faciası ve

278 Z.Gökalp. Türkçülüğün esasları. Bakü, 1991, s. 48.

sonraki yenilgilerinin nedeniydi. 18.yüzyıl Fransız aydınlanmacı filozofu Monteskuieu, Türkler için: *“Dünyanın hiç bir halkı fatihlik ve azameti bakımından Türklerle yarışamaz... Bu muzaffer halkın akla gelmez fütuhatlarının ününü yaysınlar diye yalnız tarihçileri olmamıştır. Bu anlamda da onların, birçok ölmez başarıları ebediyete gömülmüştür. Türkler, tarihlerini bilmediğimiz nice, nice devletin kurucusu olmuşlardır”*.²⁷⁹

Tarihi geçmişî kaleme almak ve yahut yazdırmak anlamında Türk’ün edilgenliğini anlamamız bakımından yukarıda ifadesine çalıştığımız bir mantığı daha vardı. Yani Türkler yarattıkları tarihin ne zamansa yok olacağının korkusunu yaşamadıklarından, bunun için de onu yazıp tarihleştirmek zorunda kalmamışlar. Fransızların ibretimiz özdeyişinde denildiği gibi “mutlu halkların tarihi olmuyor”.

Ayrıntısına girdiğimiz konuları genelleştirirsek Azerbaycancılığın üç temel ilkesini şöyle ifade edebiliriz: *“Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Azerbaycan memleketindenim”*. Formüle paradigmadan bakıldığında bu savsöz, çağrı mahiyet itibarıyla bilimsel-kuramsal, milli-psikolojik önem taşıyor ve Azerbaycancılığın düsturu gibi vardığımız sonucu saptıyor.

Kuşkusuz, Nadir Şah ve onun tarihçileri teorisyen değildi. Ama cesaretle söyleyebiliriz ki, Nadir Şah yaptıklarıyla, başardıklarıyla Azerbaycancılık kavramının doğal ve potansiyel uygulamacısıydı. Onun aklımıza gelemeyen öyle bir işi yoktu ki,

Azerbaycancılığa hizmet etmesin.

Görülüyor ki, Nadir siyasi ve askeri kariyerini elde ettiğinde, ilk iş olarak devletlerarası ilişkileri düzene sokmak istiyordu. Bu ilişkiler bağlamında Rusya ve Türkiye özel önem taşıyordu. Dirayetsiz Safevi hanedanları: Şah Hüseyin ve II. Tahmasp, ülkesinin hayli topraklarını Rusya ve Osmanlı devletlerine kaptırmıştı. Rusya, Derbentten Gilan’a kadar (uzunluğu 600 km. eni 100 km) büyük bir yeri elinde bulunduruyordu.²⁸⁰Türkiye, batı Azerbaycan’ı, Karabağ’ı ele geçirmişti. Nadir gibi büyük kumandanın tarih sahnesine çıkması Rusya’ya yeni diplomatik ödünler vermeğe mecbur etti. Rusya, 1729 yılında I. Reşt. 1732 yılında ise II. Reşt anlaşmasıyla denilebilir ki, Nadir’in bütün taleplerini, topraklarının geri verilmesi isteklerini yerine getirdi. Rusya, bu sayede anlaşmanın bütün ruhunu Türkiye’nin aleyhine çevirmeyi amaçlıyordu. Nadir, Türkiye ile düşman olacağına ilişkin Rusya’nın

279 İktibas N.Şemsizade’nin “Azerbaycancılık” kitabından edilmiştir, s. 135.

280 Azerbaycan Tarihi (uzak geçmişten 1870. yıllara kadar). Bakü, “Azernesr”, 1996, s. 489.

istekleriyle fiilen kabulleniyordu. Bu ittifak 10 Mart 1735 yılında Nadir ile Rusya arasında imzalanan Gence anlaşmasıyla daha da güçlendi. Anlaşmaya göre, Kuzey Hazar-yanı topraklar: Salyan, Bakü, Derbent şehirleri Nadir'e geri verildi. Yeni anlaşma bütünlükle Türkiye'ye karşı yönelmişti. Anlaşma metninde şunlar yazılıydı: *"İran devleti Rusya imparatorluğu ile 'ebedi ittifakta' bulunmağa, Rusya'nın dostunu dost, düşmanını düşman sayacağına kati söz verir. Ve şayet her kimse bu iki yüksek saraylardan birine karşı savaş başlatırsa, her iki yüksek saray o düşmana karşı birlikte savaş açmalı ve böylesi durumlarda birbirine yardım etmelidir"*.²⁸¹ Bununla, İran üzerine tek taraflı sorumluluk yükliyordu. İran devleti her tür çabayı göstererek düşmana (Türkiye'ye) karşı başladığı savaşı usanmadan ve vazgeçmeden sürdürüp haklı öcünü almalıdır".²⁸²

Rusya diplomasisi, "edebi ittifakla" İran', Türkiye ilişkilerini bozmaya "ebedi düşmanlığa" çevirmeye çalışıyordu. Gence anlaşmasına göre İran, Rusya'nın rızası olmadan Türkiye'yle tek başına barış yapamazdı. İran'ın Türkiye'yle yapacağı barış müzakerelerine Rusya katılmalıydı. Ancak Türkoğlu Türk gibi Nadir, bir yıl sonra bu antlaşmalara Rusya'yı dahil etmedi. O, İngiltere'nin aracı olmasını istedi, onun hakemliğine başvurarak Türkiye'yle müzakerelere başladı ve kısa zamanda barış sağlandı. Türk Osmanlı devleti, Azerbaycan'ın tamamını ve Gürcistan'la şimdiki Ermenistan topraklarının İran'a bırakılmasına razı oldu. Askeri ve diplomatik uzlaşmazlık koşullarında bu, Nadir'in zahiri çıkışlarına rağmen, onun dâhilen Türkçülüğünün ve Türk vatanseverliğinin tezahürlerinden biriydi.

Yukarıda belirttiğim gibi, kış aylarında Dağıstan'da meydana gelen isyanın bastırılması ile ilgilenen Nadir atının yularını Muğan ovasına çevirdi. Guba'nın "Hasan kalesine" vardıktan sonra ordunun önüne geçip altı menzillik yolu bir gece, gündüze geçti. Aksu (Yeni Şamahı) kalesinden Ocak ayının 13'ünde Muğan'daki ordugâhına yetişti. Bu mesele, benim okurun takdimine sunduğum "Azerbaycan Nadir Afşar Devleti" eserinde yeterince ayrıntılı verilmeğe çalışılmıştır. Bunu şimdi hatırlatmakta amacım şudur ki, Nadir bu durumda da disiplinli, inançlı bir Türk-Azerbaycanlı gibi hareket etmiştir. O, şahlık tacını yalnız Azerbaycan'da kendi başına takmak istiyordu. Çünkü o, Azerbaycan'ı, yarattığı büyük imparatorluğun sütunu, nüvesi, Azerbaycanlıları ise başlıca zinde kuvveti hesap ediyordu. Aksi takdirde Nadir'in kendi askeri dehasıyla elde ettiği

281 Azerbaycan Tarihi, 1996, s. 493.

282 Yine orada.

geniş topraklarının her yerinde, özellikle geleneksel olarak taç giyme törenlerinin geçirildiği büyük şehirlerde bu işi görebilirdi.

Burada kendi düşüncelerimi şöyle ifade etmek isterim, Nadir, manevi meslektaşları ve siyasi gölge sahipleri sayesinde, milli temeli olmadan uzun ömürlü bir devlet kurulamayacağını bilincine varmıştı. Nadir her zaman soy kökünden devraldığı misyonla o, tarihe hizmet etmesi gerektiğini düşünüyordu. Yani ait olduğu etnisitenin tinsel yüceliğini görmeliydi ve bu yüceliğin gelişimine katkı sunmalıydı. Nadir kudret ve sıra dışı yeteneğiyle soy kökünden gelen içgüdüleriyle büyük Azerbaycan'ın kurulmasına götüreceğini fahmediyordu.

Bir konuyu da özellikle kaydetmeliyim. Kendine saygısı olan her insan tarihini iyi bilmenin yanında, soy köküyle övünmelidir. Nadir de eğer Türk Afşar kökleriyle övünmeseydi, onun azameti ve iradi gücü bugün Türk soylu topluluklar arasında hak ettiği değeri göstermezdi. En önemlisi buydu ki, Nadir Azerbaycan'ı – Azerbaycanlılıkları umum Türk boyları bağlamında ayrıcalıklı güç kaynağı görüyordu. Kurduğu, yaratmış olduğu devletin kurumlarının oluşturulmasında da bu güç kaynağından faydalanıyordu. Onu Rusların, Fars şovenizminin ve hatta Osmanlıların tehdit ettiği zamanlarda Azerbaycan Türklerinin devletini gurur, bayrağını göklere yükseltiyordu. Bu her bir Azerbaycanlının iftihar edebileceği büyük tarihsel gerçekliktir. Onun için de ben Nadir Şah'ı Azerbaycan devletçiliğinin esaslarını yaratanlardan biri gibi tetkik edip öğrenmeyi, topluma mal etmeği tarihçi ve bilim adamlarımızın sorumluluğuna bırakıyorum.

Bu düşünceme ilişkin bir haşiye çıkmak istiyorum. kanımca, Azerbaycancılık; her zaman tarihi girdapların içerisinde olan Azerbaycan'ın yarar ve çıkarlarını ön plana çekmek olmalı, hiçbir şey adına tarihi gerçeklik tahrif edilmemelidir. Bilinmektedir ki, en kanlı savaşlarda, Azerbaycan toprakları güçlü devletlerin kapışmasında (Kafkasya, Ön Asya, Orta Asya'da) yüzyıllarca muharebe meydanı olmuştur. Arap hilafeti de içinde olmakla birçok devletler kendi çıkarları çatıştığında, hesaplaşmalarını Azerbaycan'da görmek istemiş, ordularının donanımını topraklarımızın zenginlerini sömürerek temin etmişlerdir. Azerbaycan halkı böyle bozguncu, saldırgan akınlarla hiç vakit uzlaşmamış, kendini toplar toplamaz tüm gücüyle savaşa atılmıştır. Gerek Moğol-Tatar akınları, gerekse güneyden ve küçük Asya'dan gelen aferist kuvvetler, memleketimizin huzur ve güven ortamını sarsmıştır. Akademisyen Ramiz Mehdiyev'in çok değerli "*Şah İsmail Safevi âli meramlı tarihi şahsiyet gibi*" araştırma eserinde yazdığı gibi, dini savaşların kendinin de siyasi amaç güttüğünü,

sözüm ona İslam'ın tebliği ve yayılması adına örtbas ediliyordu. Osmanlı imparatorluğunun da Azerbaycan'a kuşatmacı seferleri çok olmuştur. Orta Asya'dan, Altay'dan gelen orduların acımasızlığı konusunda halk edebiyatımızın folklor örneklerinde yeterince izler yer bulsa da, birçok durumlarda Cengiz Han ve Emir Timur ordularının yağmacı saldırıları gerçek anlamda derinlemesine tahlil edilmemiştir. Kimileri Cengiz Han'ı, Emir Timur'u milli kahraman seviyesine çıkartıp, tetkik etmeye çalışmıştır. Nasıl ki, Harezmsah Celaleddin'in Azerbaycan'da tırettiği felaketlerin nesnel tarihi yeterince irdelenmemiş, hatta görkemli âlime yazarımız rahmetli Azize Caferzade onu betimleyen "Celaliye" adında bir romanda kaleme almıştı. Aslında, araştırmacı ilk anda cazip görülen din bayrağı altında yahut çeşitli parıltılı bahanelerle ülkemize akınlar düzenleyen saldırgan kuvvetlerin asıl amacı iyi bilinmeliydi. Akademisyen Ramiz Mehdiyev'in adını andığım eseri Azerbaycan halkının milli gururunu çiğneyen, halkın milli duygularını siyasi sömürü nesnesine dönüştürenlere ağır darbedir. Ramiz Mehdiyev yazısının bu yerinde: *"Ortaçağ tarihine ilişkin kimi eserlerde siyasal tarih meselelerine dini harekâtlar prizmasından bakılır, yani bütün siyasal ve toplumsal süreçlere dinsel ve siyasal anlamlar yüklenir. Hâlbuki dini savaşlar ve münakaşalar denilen olayların tarihi bize gösteriyor ki, onların mazrufunda siyasi çıkarlar ve amaçlar gizlenmektedir. Yani bu savaşlar mahiyet itibarıyla siyasi amaçların sonucudur. Tarihsel süreçlerin şerhine dini açıdan bakmak araştırmacılara bu süreçlerin gerçek karakterini açık göstermeye inkân vermiyor. Görünüyor ki, gündelik olayların stratejik arka planını görmeyi o denli herkes başaramıyor. Tarihsel kişiliklerin siyasal faaliyetlerinin motifleri yalnız bilimsel prensiplere ve metotlara riayet edildiğinde, somut siyasi süreçlerin bütün terkip bileşenlerini ve dönemin eğilimlerini nazara alındığında ancak nesnellikle açımlayabilir".* Bana öyle geliyor ki, bu yön verici metodolojik öğreti tarihimize yaklaşımımızın ana fikrini oluşturmalıdır.

Azerbaycan Nadir Afşar devletinde, Afşar oğullarıyla Türklerin kurucu hanedanlık bürokrasisinde yer alması aksamadan devam etti. İran ülkesinin üstyapı kurumlarını oluşturanlar yine Türkler oldu. Ancak sosyal, siyasal ve askeri bakımdan bütünlükle Türk soylularının elinde olan bu devlet, dışında kalan Türk-İslam dünyasıyla da ilişkilerini iyi tutmalıydı.

Nadir'in Muğan kurultayında gördüğü işlerden biri Türk dünyası için çok değerliydi. O, Türk halkları arasında yüzyıllardır süregelen sorunları ortadan kaldırmaya çalışıyordu. İran ve Azerbaycan ulemalarının "İttifakıyla" halk karşısında şerif (din) işlerinin

kurala bağlanması, Şii ve Sünni mezhepleri arasındaki karşıtlığa son verilmesi konusunda karar çıkardı.

I. Petro'nun buyruktusu üzere *"Rusya etkisini Asya'da yükseltmesi için Sünni-Şii ihtilafının iyi bir vasıta"* sayılması bu reformun ne kadar gerekli olduğunu apaçık gösteriyordu. Ben Nadir'in dine olan münasebetini şerh ettiğim bölümde bu meseleye ayrıntısıyla değindiğimden kitabın bu yerinde meramıma hizmet eden bazı mülahaza ve bulgularla yetineceğim.

Muğan kurultayından İstanbul'a ayrıca bir elçilik gönderildi. Şii'likten dönülüp İmam Cafer mezhebine geçmek konusunda kararın tam metni Osmanlı devletine verildi. Nadir, İmam Cafer Sadık mezhebinin bütün ehli-sünnet için beşinci mezhep (rüknu) gibi tanınmasını istiyordu. Osmanlı hükümeti, teklifi ulemalar şurasına verse de, kabul olunmadı.

1743 yılında Nadir Şah, Şiaların mukaddes şehri Necef'te bir kurultay daha topladı. Bir kısım ülkelerin (Afgan, Belh, Buhara, Turun, Hille, Bağdat) ulemaları buraya davet edildi. Nadir Afşar devletinin, Hak mezheplerinden olan Caferi mezhebine geçmesi, Osmanlı ulema ittifakı onun 5. mezhep gibi tanınması hakkında karar çıkarıldı. Kararı onaylatmak için yeni elçilik gönderildi. O da onay alamadı. Osmanlı uleması beşinci mezhebin tanınmasını şeriat kanunlarına uygun saymıyordu. Bu duruma öfkelenen Nadir ordusuyla Kars üzerine yürüyüp Yegen Muhammet paşayı tepeledi. 1746 yılında Nadir ile Sultan Mahmut arasında yeni antlaşma imzalandı (1639 yılında Kasrı-Şirin anlaşması – C.H.A.). Ama Nadir Afşar devletiyle Osmanlı devleti arasındaki soğukluk bununla da aşılmadı. Tarihe mal, büyük Türk milletinin sırtında yük olup yüzyıldan yüzyıla geçti. Nadir'in yapmak istediği din reformu salt Azerbaycan'a değil, Nadir'in kurduğu bütün İran'ın geleceği için büyük rol oynayabilirdi. Ancak tarihin verdiği şans yitirilmiş oldu.

Yaptığım bilimsel ve pratik gözlemlerden anlaşıldığı gibi, Nadir Şah, tarihi azametini korumak istediği bir Türkçü, milli liyakati ile öğündüğü bir Azerbaycancı, imanı feleklerde korunan mütedeyyin bir İslamcıydı. Maalesef görmek istediği işleri mantıksal sonuca vardurmak için Nadir'in yeteri kadar zamanı olmadı. İslam'ın, Turancılığın ve milletimizin düşmanları olan hainler onu alçakçasına katlettiler.

II. TÜRK DEVLET KURUMLARININ TARİHİNE EKSKURS (KISA BİR BAKIŞ)

21. yüzyıl Türk devletlerinin asrındır!
(Ankara'da 2013 yılındaki sunumundan)

İlham Aliyev

Ben kesinlikle Nadir Şah hakkında yeni söz demek iddiasında değilim, Nadir Şah kendi döneminin en büyük tarihi şahsiyeti, fatihi olmuş, Safevi-İran imparatorluğunu dağılmaktan kurtarmıştır. İlk kez olarak 1736. yılda Muğan'da taç giyme töreninde bu imparatorluğu Azerbaycan/İran Afşar İmparatorluğu adlandırmıştır. Ülke sınırlarını iki katı büyüterek Kuzey Kafkasya, Gürcistan, bugünkü Ermenistan, Osmanlı devletinin doğusu (Kars, Erzurum), Kirmanşah, Kürdistan, Bağdat, Irak'ın kuzey bölümünü, Suriye'nin bir kısmını, Fars ve Oman körfezinin etrafını, Afganistan'ı, Pakistan'ı, Hindistan'ın batısını, Türkistan'ı, Buhara'yı, Amuderya'ya kadar tahminen 5,5 milyon km.kareyi içine alan bir coğrafya da büyük Azerbaycan/İran Afşar İmparatorluğu yaratmıştır. Akademisyen Ramiz Mehdiyev'in bir kez daha Şah İsmail Hatai hakkında ve Nadir Şah'la karşılaştırmalı olan düşüncelerini yöntemce çok değerli dayanak noktası olarak görüyorum. Akademisyen: "*Şah İsmail'in iktidarındaki olumsuz yönleri aramak ona yalnız ve yalnız kara çalmayı iş edinenlerin değirmenine su taşımaya yarar. Çünkü ister Şah İsmail, isterse de Nadir Şah döneminde Azerbaycan bağımsız devlet olmanın yanında sosyal hukuk devleti gibi dünyanın uygarlık öznesiydi.*"²⁸³

Nadir Şah bütün öncüllerinden farklı olarak, din kavramından stratejik amaçlar elde etmek için birleştirici vasıta gibi istifade etmişti. Bu kavram Nadir Şah'ın, millî birlik doktrini bakımından kayda değer

283 R.Mehdiyev'in makalesi.

bir komponenti(bileşeni) olarak önemliydi. Nadir Şah, Azerbaycan devletçiliğinin ve birliğinin tercümanı gibi iftihar kaynağımızdır.

Nadir Afşar ve onun kurduğu Afşar devletinin tarihine ilişkin hayli sayıda tarihi dokümanla karşılaştım, okuma ve irdeleme fırsatı buldum ve bir kez daha şu kanaate vardım ki, muhteşem Türk halkının devletçilik gelenekleri milattan önceki binyıllara kadar gidip çıkmaktadır. Âlimlerimizin de ortak görüşü de farklı değil; Türklerin ilk anayurtlarından da biri de kuşkusuz Azerbaycan olmuştur!

Türk sözünün güçlü, “doğup-türeyen”, “çoğalan” gibi anlamları vardır. Kadim Türklerin ilk yurt edindikler yerlerden biri Merkezi Asya’da Sayan-Alтай dağları vadisinden kuzeybatısındaki topraklar ve Yenisey ırmağının sahilleri olmuş ve büyük Türkistan adlanmıştır.

Milattan önceden, günümüze kadar Türklerin 149 devleti, bu bağlamda 22 İmparatorluğu olmuştur. Bu devlet ve imparatorlukların kimisinin yüz yıllar kimisinin ise on yıllar kadar ömrü olmuştur

Merkezi Asya’da Türkler tarafından yaratılan ilk en kudretli devlet Büyük Hun imparatorluğu olmuştur. Devletin toprakları Sibirya’dan Himalaya dağlarına, Pasifik okyanustan Hazar denizi ve Ural dağlarına kadar uzanıyordu. Kadim Çinliler Hun devletinin saldırısından korunmak için M.S 214. yılda Büyük Çin seddini inşa etmeye başlamışlar (çağdaş Çin seddinin uzunluğu yaklaşık 2000 km. eni ise 4 metredir.).

Ön Asya’da Azerbaycan’da ilk Türk boyları M.Ö. III. II. binyıllarda Urumiye gölünün güney ve güney batısında (Kuti, Lullubi, Su, Turukki ve diğer oymaklar), Nahçıvan ve Mil, Karabağ topraklarını yurt edinmişlerdi.

Lullubi, Kuti devletleri daha sonra Manna devletinin kurulmasıyla sona erdi. Daha sonra bu topraklarda Midiya devleti, Ön Asya’da ise İskit (skif)/ İşkuz devleti meydana geldi.

M.S.323 yılında Makedonyalı İskender’in ölümünden sonra kurduğu İmparatorluk ayrı, ayrı devletlere bölündü. Azerbaycan’ın güneyinde Atropatena, kuzeyinde ise ondan iki yüzyıl önce Alban devleti mevcuttu. Yazılı bilgilere dayanarak Türklerin Atropatena ve Alban devletinde farklı dillerde konuşan çok sayıda boy yaşıyordu.

Orta Asya’da Büyük Hun imparatorluğu dağıldıktan sonra 4. yüzyılın sonlarında Ak Hun imparatorluğunun (evtalitler) temelleri

atıldı. Bu devletin sınırları; günümüzdeki Afganistan'ı ve kuzeybatı Hindistan'ın bir bölümünü de içine

alıyordu. Ak Hun imparatorluğu, İran'da egemenlik süren Sasaniler devletini yenilgiye uğratarak kendi denetimine aldı. Ak Hunlar Azerbaycan topraklarının birçok yerinde ve özellikle Derbent, Karabağ, Borçalı topraklarını yurt edinmişlerdi. Büyük Hun imparatorluğu 4. yüzyılda dağıldıktan sonra Hun Türk boyları batıya doğru hareket etmeğe başladı. Bu olay Tarihte "halkların ikinci büyük göçü" adlanır. Bu halklar, merkezi ve batı Avrupa'ya kadar göç ettiler. Bu göç 6. yüzyıla kadar devam etti. Hunlar büyük Çin seddinden Fransa'ya kadar uzandılar. Atilla iktidarında batı Hun imparatorluğunun yükselişiyle M.S. 5. yüzyılda, (434 yılında) Bizans'ı kendilerine vergi vermeye mecbur ettiler. Atilla döneminde (434-453) imparatorluğun topraklarına bugünkü Romanya, Macaristan, Avusturya, Rusya, Ukrayna, Çek, Almanya v.s. ülkeleri de dâhildi. Hun imparatorluğunu meydana getiren boyların toplam sayısı 45'i buluyordu. Ak Hun imparatorluğu dağıldıktan sonra 552 yılında Asya'nın büyük bir topraklarında Göktürk devletinin temelleri atıldı. Göktürk adıyla hunlar kendilerini resmen Türk adlandırınıyordu. 6. yüzyılın sonlarında Göktürkler, Kuzey Kafkasya'dan Mançurya'ya kadar büyük bir topraklara hükmediyordu. 658 yılında Çinliler batı Göktürkleri yenilgiye uğrattılar. 682 yılına kadar Göktürkler Çinlilerin esareti altında yaşadılar. 682-744. yıllarda ise II. Göktürk imparatorluğu kuruldu. Aynı zamanda 634-965. yıllarda şimdiki Ukrayna ve Rusya'nın güneyinde, Kuzey Kafkasya'da Hazar Hanlığı kuruldu. 8 ila 9. yüzyıllarda Hazar devleti doğu Avrupa'nın en büyük ve zengin devletiydi. Doğu Asya'da ise 744-842. yıllarda Uygur Türk devleti tarih sahnesine çıkmıştır. Doğu Göktürk Hanlığı dağıldıktan sonra Türk boyları Oğuz adıyla tanınıyordu. Oğuzlar Hazar denizinin doğusunda yaşıyorlardı. Orta Asya'da Oğuz boylarından, Doğu'da 927-1212. yıllarda Karahanlı Türk devleti kurulmuştur. Gaznevi Türk devletine gelince 962-1187. yıllarda Orta Asya'nın güneyinde teşekkül bulmuştur. Doğu Avrupa'da Hun devleti dağıldıktan sonra 630 yılında Büyük Bulgar Hanlığı kuruldu. Hindistan topraklarında ise 4.-5. yüzyıllarda Kupta imparatorluğu, daha sonra ise büyük Moğol imparatorluğu Türk boyları tarafından yönetilmiştir. 630 yılında Arabistan yarımadasında Muhammet peygamberin yarattığı Arap hilafeti Afrika'nın kuzeyini, İspanya, Arabistan yarımadası, Kafkasya, İran, Orta Asya'yı içine almış. Muhammet peygamber Türklerin savaşçılığını, bahadırılığını ve büyük devletçilik ananelerini

bilerek kendinden sonra gelen Arap halifelerine de Türkler ile yakın münasebette olmalarını, halifeliğin gelecekte Türkler tarafından idare edileceğine işaret etmişti.

Daha sonra Selçuklular 1038-1157. yıllarda Orta Asya, İran, Azerbaycan, küçük Asya'yı da denetimlerine alarak büyük bir imparatorluk yarattılar. Bu imparatorluk, çağdaş Türkiye topraklarını da içine alıyordu. Tuğrul Bey, Alparslan, I. Melik Şah devirlerinde bu imparatorluğun gücü ve kudreti hayli arttı. 13.yüzyılda ise Cengiz Han, (1206-1227) Büyük Moğol imparatorluğunun temellerini attı. Cengiz Han'ın ölümünden sonra onun selefleri İran, Kafkasya, doğu Avrupa, Rusya ve Çin'in kuzeyini kuşatarak büyük Türk Moğol devletini yarattılar. Bu devlet daha sonra Altın Ordu devleti adıyla Rusya'yı, doğu Avrupa'yı ve Orta Asya'yı içine almıştı.

Büyük Selçuk imparatorluğunun dağılmasından sonra küçük Asya'da yeni bir kudretli Türk devleti, Osmanlı imparatorluğunun temelleri atıldı (1299). Osmanlı İmparatorluğu, Osman Bey (1289-1326) tarafından kuruldu.1326 yılında Bursa şehri Osmanlıların başkenti oldu. Osmanlı imparatorluğu 600 yıl hüküm sürmüş büyük bir devlettir. Kısa zamanda imparatorluk Kuzey Afrika'yı (Cezayir, Tunus, Livan, Mısır), Arabistan yarımadası (Suriye, Irak, Ürdün, çağdaş İsrail) İran, Azerbaycan, Gürcistan, Kuzey Kafkasya, Kırım Hanlığı, Macaristan, Romanya, Sırbistan, Hırvatistan, Albaniya Bosna ve Hersek, Yunanistan vs. topraklarını denetimi altına alarak dünya tarihinin en muhteşem imparatorluğuna dönüştüler. Emir Timur' un yarattığı devlet (1370-1405) 1402 yılında Osmanlı Sultanı, Yıldırım Beyazıt yendi. Maalesef, bu kardeş kavgası her iki devleti zayıf düşürdü ve Konstantinopol'un fethi tahminen 50 yıl kadar gecikti. Genelde, Türk birliğini, ilk aşamada, iç çekişmeler zayıflatı ve böyle bir zamanda kuvvetlenen Rusya, güçsüz düşmüş ezeli Türk topraklarını işgal etti. 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından Bizans imparatorluğunun başkenti Konstantinopol alınarak İstanbul adıyla Osmanlı padişahlığının başkentine döndü. Avrupa'nın bir kısım büyük devletleri; Avusturya, Fransa, Roma gibi imparatorluklar da Osmanlı devletine vergi vermek zorunda kalmıştı. Osmanlıların Avrupa'daki bu gücünden korkuya düşen Selçuklular döneminde başvurdukları gibi Katolik kilisesi birkaç kez haçlı seferleri düzenlese de, Osmanlı devletinin kudretini zayıflatamadılar. Birinci Sultan Selimin döneminde (1512-1520) bütün Arap Müslüman âlemi Osmanlı imparatorluğunun topraklarına katıldı. Mısırın fethi ile 1518 yılından Sultan Selim hem de bütün Müslümanların halifesi

ilan edildi. Osmanlı İmparatorluğu defalarca Batı Avrupa, Rusya tarafından saldırılara uğrasa da, hatta bu devletlerin tahrikiyle 16. yüzyılda Doğu'da Safevi hükümdarı Şah İsmail, İslam âleminde mezhep bakımından büyük kırılma yaratarak büyük Turancılığa darbe vurmuş oldu. Eserde, gösterdiğim gibi, Şah İsmail tarafından temel atılmış İslam dininin Şii mezhebi Osmanlı ve Orta Asya Sünni mezhebi ile bir ayrılık meydana getirdi. Bundan maharetle yararlanan Rusya, Batı Avrupa devletleri bu iki Türk İmparatorluğu arasında yüzyıllarca düşmanlığı körükleyerek, Osmanlı imparatorluğunu tedricen zayıflatıp, 17. yüzyıldan sonra Osmanlı imparatorluğunu Batı ve doğu Avrupa'daki topraklarından çıkarmaya ve aynı şekilde Safeviler imparatorluğunun yıkılmasına neden oldular. Nadir Şah, tarafından Safevi imparatorluğunun yıkılmasının önü kesilse de, Nadir Şah'ın ölümünden sonra Rusya İmparatorluğu, hızla Kuzey Kafkasya'yı, Güney Kafkasya'yı işgal edip, uzun yüzyıllar gücünü koruyan Türk, İran, Azerbaycan devletini parçaladı. Sonunda 1925 yılından başlayarak İran'da farsların iktidara gelmesini sağladılar. Büyük krallıklar, Osmanlı imparatorluğunu da dağıtıp, Türkleri, hatta küçük Asya'dan da çıkartmak niyetindeydiler. Mustafa Kemal Paşa'nın mücadelesi ve Mehmetçğin azmi ve kararı sonucunda Türk ordusu işgal edilmiş küçük Asya'yı Antant (itilaf/anlaşık) devletlerinden kurtarıp, 1923 yılında Türkiye Cumhuriyetini kurdu. Bugün Türkiye devleti hem Avrupa'da, hem de Asya'daki vatanında kendi ekonomik, siyaseti ile dünya ülkeleri arasında saygın bir yer tutmaktadır ve büyük Türk dünyasını yönetmektedir.

Tarihte geriye dönerek, Timur imparatorluğunu da (1370-1507) içine alarak Türk devletlerinin ve imparatorluklarının tarihini sırasıyla kısa da olsa anımsayalım.

Emir Timur, (1370-1405) Çağatay ulusunun Barlas Türk boyundandı. Orta Asya'da kurulan Timur imparatorluğu başkenti Semerkant'da 1370 yılında yeni bir devletin temelini attı. Kısa zamanda o, Merkezi Asya'nın sahibi olup, 1404 yılına kadar İran, Azerbaycan, Kafkasya, Irak, Suriye, küçük Asya ve başka toprakları da kuşattı. 1398 yılında Hindistan'ı ele geçirdi. Hindistan seferinden sonra Emir Timur küçük Asya'da Osmanlı Sultanı Yıldırım Beyazıt'ı yenilgiye uğrattı. Timur'un da bu akınları Osmanlıların batıya doğru ilerlemesinin önünü aldı. Emir Timur'un vefatından sonra Timur imparatorluğu da birtakım eyaletlere parçalandı ve 1507 yılında Şeybaniler tarafından Timur imparatorluğuna son verildi.

Doğu Avrupa'da hüküm süren Altın Ordu devletinin parçalanması sonucunda ise Kazan, Heşterhan, Kırım, Sibirya, Moğol ordusu vs. bağımsız Türk devletleri kurulmuştur.

Kazan Hanlığı (1437-1552) Volga-Hazar ticaret yolu üzerinde yerleşmişti. Devleti Hanlık yönetiyordu. Ulu Muhammet Han'ın döneminde 1444 yılında Suzdal savaşında Kazan Hanlığı Moskova prensliğini yenerek, onu kendi denetimi altına aldı. Aralıksız savaşların ardından 1552 yılında Kazan Hanlığı Rus çarı İvan Kroznu'nun iktidarında, yenilgiye uğrayarak Rusya tarafından zapt edildi.

Heşterhan Hanlığını (1460-1556) Kasım Han kurmuştur. Toprakları aşağı Volga sahilinden başlayarak, Kuzey Kafkasya'ya kadar geniş bir alanı içine alıyordu. Bu Hanlık da 1556 yılında İvan Kroznu tarafından ilhak edilmiştir.

Kırım Hanlığını; (1438-1783) 12. yüzyılın ilkyarısında Kırım yarımadasını yurt edinen Hazar, Kıpçak ve Oğuz Türkleri meydana getirdiler. Hacı Giray Han 1438 yılında, Kırım Hanlığının bağımsızlığını ilan etti. Hanlığın başkenti Bahçesaray şehri oldu. Kırım Hanlığı, Osmanlı devletine bağlıydı. Orta yüzyıllarda Karadeniz, Türk denizi halini almıştır.

1479 yılında Mengil Giray Han'ın döneminde Litvanya ve Polonya, Altın Ordu devletinin baskısı altındaydı. 1482 yılında ise Mengil Giray Han, Litvanya'nın bir bölümünü ve kadim Kiev şehrini ele geçirdi. Kırım Hanlığı üç yüzyıla yakın Rusya'nın baskılarına dirense de, sonunda 1783 yılında Ruslar Kırımı ele geçirdiler.

Sibirya hanlığının (1464-1598) temelini Noday Türk boylarının yardımıyla İbak Han atmıştır. Başkenti şimdiki Tümen şehriydi. Daha sonra başkent Kaşlık (Sibirya) şehrine taşındı ve Sibirya Hanlığı adlandırıldı. 1555 yılında Sibirya Han'ı Yedigâr Han, Moskova'nın kontrolüne girdi. 16. yüzyılın ortalarından Sibirya hanlığında olan halklar İslam dinini resmi din gibi kabul ettiler ve sonda ise Rusya tarafından 1598 yılında ilhak olundu. Böylece, Orta Asya'da ve Merkezi Asya'da olan kadim Türk devletleri Çar Rusya'sı tarafından kuşatıldı.

Azerbaycan topraklarında mevcut olan devletlerin kısa zaman dizini

Azerbaycan topraklarında hüküm süren Alban devleti 262 yılında Sasanilerin iradesine girdi. Sasani imparatoru I. Hosrov Enuşirevanın

döneminde (531-579) Albaniya, Atropatena ve İberiya, Sasani imparatorluğunun topraklarına katıldı. III-V. yüzyıllarda Güney Kafkasya uğrunda Sasanilerle, Roma imparatorluğu arasında arası kesilmeyen savaşlar yapılıyordu. Bu tarihlerde Mezdekiler harekâtı (481-509) ve 8. yüzyıldan başlayan Hürremiler harekâtı, Sasani devletine karşı olan yerli halkların mücadelesiydi. 7. yüzyılın öncelerinde Albaniya'nın topraklarında Mehraniler sülalesinin egemenliği başladı. Bu sülalenin kurucusu Mehran II. Hosrovun akrabası olsa da, Sibirya Türklerinin soyundan geliyordu. Daha sonra bu Girdiman (Arran) devleti günümüzdeki Batı Azerbaycan'ın toprağını içine alıyordu.

Azerbaycan, Arap hilafetinin egemenliğinde

Güney Kafkasya'ya da egemenlik uğruna Bizans İmparatorluğuyla, Sasaniler arasında 4. yüzyılın sonlarından başlayarak 7. yüzyılın ortalarına kadar savaşların ardı kesilmedi. 633 yılında Arap orduları Sasani devletine saldırdı. Azerbaycan'da 634 yılında Araplara karşı Cavanşir önderliğinde Sasani ordusunda mücadele edildi, buna rağmen Arap ordularına yenildiler. Girdiman hükümdarı Cavanşir Bizans imparatorluğuyla ittifaka girip, Araplara karşı mücadelesini sürdürdü. 7. yüzyılın 60. yıllarında Hazarlar, Albaniya'nın üzerine kuzeyden saldırdılar ve Albaniya Hazarların etkisi altına girdi. 642 yılında ise Sasaniler, Arap ordularına yenildikten sonra Azerbaycan'ın güney toprakları Arap hilafetinin denetimine girdi. Hızla Arap orduları, Hazar sahili ile Derbent ve Kuzey Azerbaycan topraklarını ele geçirdiler. Albaniya devletinin varlığına son verdiler. 7. yüzyılda Azerbaycan uğrunda başlayan Arap-Hazar savaşları 100 yıl kadar sürdü. Kısa zamanda Azerbaycan coğrafyasında İslam dini kabul edildi. Azerbaycan'da İslam dininin yayılması halkımızın manevi gelişiminde ve medeni yükselişinde önemli rol oynadı. Aynı şekilde hilafet aleyhine Azerbaycan'da 748-752. yıllarda büyük kalkışma başladı. Bu silahlı mücadelenin en yüksek zirvesi Hürremiler harekâtıydı. (Hürrem ebedi ateş, ebedi güneş demektir). Hürremiler harekâtı daha sonra Babek (798-838) tarafından yürütüldü. Babek 819 yılında Berde'yi, Beylekan'ı, Karabağ'ı Araplardan temizleyerek özgürleştirdi. Bezz kalesinde kendine büyük ordu topladı. Hemedan şehri de Babek'in eline geçti. Ardı-arası kesilmeyen çatışmaların sonunda Babek esir alındı ve 838 yılında Araplar tarafından idam edildi.

9. yüzyıldan başlayarak Azerbaycan'da egemenlik kuran Arap halifeliği zayıflamağa başladı. Bu Şirvanşahlar devletinin (891-1538)

kurulmasına neden oldu. Bu devlet Azerbaycan'ın kuzeydoğusunda, Derbentten Kür nehrine kadar olan toprakları içine alıyordu. Şirvanşahlar devleti; Arap halifeliliğinden sonra Azerbaycan topraklarında kurulan ilk Türk Müslüman devleti olması özelliği taşıyordu.

Azerbaycan toprakları 11. yüzyılda büyük Selçuklu imparatorluğunun egemenliğine girdi. Selçuklu imparatorluğu dağıldıktan sonra Azerbaycan topraklarında Atabeyler devleti (1136-1225) yaratıldı. Atabeyler devletini Şemsettin Eldegiz kurdu. Bu devletin de toprakları Azerbaycan'ın bir bölümünü içine alıyordu.

Daha sonra 13. yüzyılda Azerbaycan'da Moğol akınları sonucu yıkılan Eldegizler ve Şirvanşahlar devleti, Moğolların denetimine girdi. 1225 yılında Azerbaycan'a sefer eden Türkleşmiş Harezmsah Muhammet'in oğlu Celalettin Azerbaycan'ı zapt etti. Bu yüzyıllarda Moğollar, Azerbaycan'a 3 kez akın gerçekleştirdi. Daha sonra Azerbaycan toprakları Timur'un imparatorluğunun hâkimiyetine girdi.

Köken olarak Oğuz Türklerinden olan Karakoyunlu(oymaklar birliği) devleti 14.yüzyılda (1380-1467) doğu Anadolu'da Kara Mehmet(1380-1389) tarafından kuruldu. Merkezi Van şehriydi. Daha sonra 1467 yılında Akkoyunlu Uzun Hasan tarafından yenilerek Karakoyunlu beyliği süküta uğradı.

Akkoyunlu devletinin de (1453-1503) kurucuları bölgede ki oğuz boyları olmuştur. Bu devletin de toprakları doğu Anadolu, Batı İran, Dicle ve Fırat nehirlerini içine alarak büyük bir coğrafyayı meydana getiriyordu. Akkoyunlu devletinin temelini 1453 yılında Uzun Hasan atmıştır. Başkenti Tebriz olan Akkoyunlu devletini 1500 yılında Safeviler yıkmıştır.

Akkoyunlu devleti dağıldıktan sonra Azerbaycan'da Safeviler devletinin temelleri atıldı. 1501 yılında Şerur ovasında Akkoyunluları yenilgiye uğratan Şah İsmail, aynı yıl Tebriz'de kendini Şah ilan edip, Safeviler devletini (1501-1736) kurdu. Safeviler devleti Şah İsmail'in döneminde (1501-1524) büyük toprakları fethederek Azerbaycan topraklarını tek bir devlette birleştirdi. İlk kez olarak Azerbaycan'ın bütün toprakları tek bir devlet halinde Safevi İmparatorluğunda birleşti. Bu, Azerbaycan tarihinde önemli bir olaydı. Ardından Şah İsmail, İran'ı ve Arap Irak'ını da topraklarını da ilhak etti. Safeviler devleti Doğu'da Şeybani (Özbek devleti), Batı'da ise Osmanlı İmparatorluğu ile sınır komşusu oldu. Safeviler döneminde bütün İran toprağı ve Irak'ın hayli kısmı Azerbaycan'a katılmasıyla bağımsız Azerbaycan Safevi Türk devleti kuruldu. Şah İsmail'in döneminde İran'da yaşa-

yan halklar Şii mezhebini kabul etmesiyle ilk bakışta bu topraklarda yaşayan halkların birliğini yaratmağa çalışsa da, büyük Turancılığa darbe indirdi. Böylece Osmanlı-Safevi ilişkilerini bozulmasına neden oldu. Bu durum Batı Avrupa ve Çar Rusya'sının işine geldi ve onlar iki Türk devleti arasındaki mezhep karışıklığından yararlanarak, iki Türk devletinin arasına nifak düşürdü. Batı Avrupa'da, doğu Avrupa'da, Karadeniz havzasında, Kırım'da, Kuzey Kafkasya'da, Orta Asya'da ince siyasetlerini yürütüp, ezeli Türk topraklarını ve devletlerini zayıflatarak ele geçirdiler. Osmanlı, Safevi ilişkilerinin kötü hal alması, 1514 yılında I. Sultan Selim ile Şah İsmail arasında Çaldıran savaşıyla sonuçlandı. Bu savaşta Osmanlılar kazansa da, her iki taraftan binlerce Türk askeri şehit oldu ve Safevi devleti de ciddi darbe yedi. Şah İsmail'in ölümünden sonra I. Tahmasp tahta çıktı (1524-1576). Bu yıllar içinde de Osmanlı – Safevi ilişkileri daha da bozuldu. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Türkler üç defa Azerbaycan'a saldırdılar. Safevi devletini zayıflatsalar da, bu savaşlarda kayıplar veren Osmanlılar, Batı Avrupa'da yürüttükleri savaşlarda etkilerini yitirdiler. Bu savaşlarda Azerbaycan toprakları defalarca Osmanlıların egemenliğine girdi. I. Şah Tahmasp döneminde Azerbaycan'da devletçilik gelenekleri, Osmanlı savaşlarına rağmen, kuvvetlendi. Şah Tahmasp'tan sonra iktidara oğlu İsmail Mirza geldi ve onun kısa süren Şahlığının ardından Muhammet Hudabende taht, taca sahip oldu. Hudabende'nin ölümünden sonra iktidara I. Şah Abbas geldi. Şah Abbas'ın (1587-1629) iktidarında da Azerbaycan'da devletçilik gelenekleri hayli güçlendi, maalesef Şii, Sünni mezhep ayrılığı daha da derinleşti. 1598 yılında I. Şah Abbas başkenti İsfahan'a taşıdı. 1593 yılında Erdebil merkezli Azerbaycan Beylerbeyiliği yaratıldı. 17.yüzyılda de Safevi, Osmanlı ilişkileri mezhep ayrımı yüzünden oldukça yıprandı. Ancak bu yıllarda Azerbaycan'da kültür, edebiyat hayli gelişti. Devlet işleri Türkçe yapılıyordu. Ülkede büyük eğitim hizmetleri yaygınlaştı.

18. yüzyılın öncelerinde Şah Hüseyin Sultan ve II. Şah Tahmasp egemenliğinde olan Safevi toprakları; denilebilir ki tamamı Rusya, Afgan ve Osmanlı devleti tarafından paylaşıldı. İsfahan şehri Afganlılar tarafından kuşatıldı. Safeviler imparatorluğunun bir kısmını Afganlılar, Hazar kıyıları; Derbent, Bakü, Gilan'ı *Rusya*, batısını ise Osmanlılar zapt etti. Böyle bir zamanda Afşar oğlu Nadir Safeviler imparatorluğunu bölünmekten kurtarıp, 1736 yılında kurucusu olduğu Afşar imparatorluğunu yaratarak bir kez daha Azerbaycan topraklarında Azerbaycancılığı ve devletçiliği yok edilmekten kurtardı.

Azerbaycan topraklarında mevcut olan devlet kurumları çeşitli tarihlerde sasanî ve Araplara tabî olsa da, 9. yüzyıldan itibaren Şirvanşahlar devleti, Azerbaycan Saciler ve Salariler devletleri güçlendi. Yeri gelmişken son iki devlet Azerbaycan'ın güneyini ve kuzeyini birleştirmişti.

Daha sonraki devirlerde Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safeviler, Afşar ve Kaçar devletleri Azerbaycan devletçilik tarihinin sıradaki merhalelerini meydana getirmiştir. Ancak dış devletlerin ve Türk olmayan milletlerin çabası ve kıskırtmasıyla ile Nadir Şah öldürüldükten sonra Azerbaycan hanlıklara bölündü ve 19. yüzyılın öncelerinde Çar Rusya'sı Azerbaycan'ın kuzey bölümünü işgal etti. Böylece de, İran'da İran Türklerinin konumu zayıflatıldı ve Farsların 20. yüzyılın öncelerinde Pehlevî rejiminin iktidara gelmesiyle İran devleti kendi Türk kökenini, denilebilir ki, yitirdi. Ancak Türk ruhu ölmemişti. 1905-1911. yıllarda İran'da Settar Han'ın önderliği ile *bağımsızlık harekâtı* başladı. Esefle, Çar Rusya'sı tarafından bu harekât bastırıldı ve taşnak ermeni Refiye bin önderliği ile Settar Han ve onun yakın silah arkadaşları Tahrande öldürüldüler.

I. Dünya savaşından sonra Şeyh Muhammet Hiyabani'nin önderliğinde (İran Demokratik Partisi) İran'da demokratikleşme ve bağımsızlık harekâtı başladı, 1917-1921 yılları arasında bu harekâtla Güney Azerbaycan'da '*Azadistan Cumhuriyeti*' ve '*Milli hükümeti*' kuruldu. Aynı yıllar Ermeni Taşnak çeteleri 1918 yılında Azerbaycan Türklerine soykırım yaparak çok sayıda insanımızın ölümüne neden oldu. Fars faşistleri, İngilizlerin desteğiyle 1921 yılının Eylül ayında direnen '*Milli hükümeti*' yıktılar.

Maalesef, 20. yüzyılın öncelerinde İran'da fars şovenizmi, 1920 yılındaysa Kuzey Azerbaycan'da Sovyet yönetim biçimi yüzyıllar boyu süregelen şekillenen oymak, boy, soy, şecere gelenek, göreneklerini örseledi. Bu yapıları dağıtarak, İran'da fars usul-idaresini, Kuzey Azerbaycan'da ise Sovyet usul-idaresini yerleştirdi. Böylece de, milletin gelenek, göreneğine karşı soykırım başladı. Böylece, Azerbaycan halkının faciasının, Güney Azerbaycan'da *Fars* ve Kuzey Azerbaycan'da *Rus* sömürge siyasetinin başlangıcı ve temeli atıldı. 28 Mayıs 1918 yılında Azerbaycan'da Doğu'nun ilk bağımsız cumhuriyeti kuruldu. M.E. Resulzade'nin önderliğinde kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti, Nadir Şah'ın Kuzey Azerbaycan topraklarındaki Azerbaycan Beylerbeyiliğinin 113,9 bin km. kare olan topraklarını da içine alıyordu. Maalesef, Çar Rusya'sı yönetimi 19. yüzyılın öncelelerinde guberniyalar(eyalet/vilayet) adıyla anılan şimdiki Ermenistan,

Gürcistan, Dağıstan gibi arazileri de Azerbaycan topraklarından ayırmıştı. 28 Nisan 1920 yılında yeniden Kızıl ordunun Azerbaycan'ı işgali kanlı ve acılı oldu.

Azerbaycan SSC'in kurulması bir daha Azerbaycan'ın ezeli toprakları olan Zengezur, Borçalı, Gökçe, Derbent topraklarının Azerbaycan'dan elinden alınmasıyla sonuçlandı ve Dağlık Karabağ Muhtar Vilayet yaratmakla (1923)bu muhtar vilayette bölücülüğün yeşermesine işlerlik kazandırdılar.

II. Dünya savaşında da Güney Azerbaycan'da yeniden Seyit Cafer Pişeveri'nin önderliğinin de milli bağımsızlık harekâtı başlandı. 1945 yılında Azer ayının 2'inde milli hükümet kuruldu. Ancak yeniden Sovyet İmparatorluğu batı devletlerinin kışkırtmasıyla ile Doğu'da büyük Türk devletinin kurulmasına izin vermediler. 1946 yılının 12 Aralık ayında bu harekât da akamete uğratıldı. Aralık ayının 12'sinde İran orduları Tebriz'e girdi. Binlerce bağımsızlık fedaisi kurşunlanıp, darağaçlarında asıldı. Böylece, Güney Azerbaycan'da 1941-1946. yıllar bağımsızlık harekâtı yenilgiye uğradı. SSCB'ne getirilen S.C.Pişeveri 1947 yılında kuşkuyla şekilde otomobil kazasında yaşamını yitirdi. Ancak Güney Azerbaycan'da 60-70. yıllarda da milli bağımsızlık harekâtları sürdü ve 1979 yılı Şubat ayının 11'inde İran İslam Cumhuriyeti ilan edilerek milli-demokratik gelişimin önü kesildi. İran İslam Cumhuriyetinin anayasasına göre Türkçenin konuşulmasına izin verilse de, Azerbaycan Türklerinin kendi anadilinde okullarda eğitim dili olarak okutulmasına izin verilmedi. Maalesef, İran'da tek bir İran milleti adı altında anti Türk siyaset yürütülmekte, Azerbaycanlıların milli varlığı inkâr edilmektedir. Ancak ben inanıyorum ki, dünyada süre giden demokratik açılımlar İran'da da kendi yansımalarını bulacak ve İran'da yaşayan 30 milyona yakın Azerbaycan Türkü kendi bağımsızlıklarını elde edecektir.

Çağdaş dönem Türk devletleri tarihine bakış

20. yüzyılın sonlarında, 1974 yılında Kıbrıs adasında Rumların, Yunanistan'ın desteğiyle yerli Türk halkına karşı sürdürdüğü soykırımının önü Türkiye'nin başbakanı Ecevit tarafından alınarak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti kuruldu. 20. Yüzyılın sonlarında Sovyet imparatorluğunun dağılmasıyla 1991 yılı Ekim ayının 18'inde Azerbaycan kendi bağımsızlığını ilan etti. Daha sonra Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan Cumhuriyetleri kendi bağımsızlıklarını ilan ettiler. 6 bağımsız Türk devleti kuruldu. 21. yüzyılın

Türk yüzyılı olması hürmetli Sayın Cumhurbaşkanımız İlham Aliyev tarafından 2013 yılının Aralık ayında Ankara'daki ziyaretinde bir kez daha dünyaya deklare edildi ve ben inanıyorum ki, artık doğu Avrupa'da ve Rusya Federasyonu topraklarında da Türk özerk devletleri de gelecekte Türk devletleri birliğinin bir parçası olacaktır.

Ben bu özel bölümde MÖ'den günümüze kadar, yaklaşık 4 bin yıllık Türk'ün muhteşem tarihini kısaca özetledim. Bu tarihsel gerçekliği anımsatarak Türk'ün büyüklüğünü, kurduğu 22 imparatorluk ve 149 devletin tarihine kısa da olsa, değinmeğe çalıştım. Bu Türk milletin yüceliğidir. Bununla her bir Azerbaycanlı iftihar etmelidir. Aynı şekilde Azerbaycan topraklarında MÖ'den II. ve III. günümüze kadar yaşayan Türk halklarının tarihine yolculuk ettim ve bir daha iftihar ettim ki, ben Azerbaycanlıyım ve büyük Türk milletin oğluyum!

Ancak yukarıda işaret ettiğim gibi, bizim bin yıllık devletçilik tarihimizi çok üzülerken olsun ki, Rus Sovyet, ermeni ve Fars tarihçileri tahrif etmeğe çalışmış, tarih kitaplarından gerçek Azerbaycan tarihini silmek istemişlerdir. Azerbaycan bağımsız, özgür bir devlet gibi kendi geçmiş tarihini hızla bütün dünyaya tanıtmak zorundadır. Bu bizim azametimiz ve büyük tarihi geçmişimizdir. Böylece de, her bir Azerbaycanlı gurur hissi duymalı, elinden geleni yapmalıdır ki, gelecek kuşakları da bu ruhta eğitilmelidir. Azerbaycan devletinde yaşayan her bir yurttaş için Azerbaycan tarihinin bilinmesi birincil koşul olmalıdır.

Tarihi şahsiyetlerimizin; Tomris'in, Cavanşir'in, Babek'in, Uzun Hasan'ın, Şah İsmail'in, I. Şah Tahmasp'ın, Şah Abbas'ın, Nadir Şah'ın, Şah Kaçar'ın ilk Azerbaycan Cumhuriyetinin kurucularının; Muhammet Emin Resulzade'nin, Alimardan Bey Topcubaşov'un, Fetali Han Hoyski'nin, Azerbaycan'da milli kurtuluş mücadelesinin 20. yüzyılın ikinci yarısındaki bağımsızlık mücahitlerinin ve Ulu Önder, çağdaş Azerbaycan devletinin kurucusu Haydar Aliyev'in adları ebedileştirilmeli, kendi milletimize laygınca tanıtılmalıdır.

Bunu başardığımızda, dünyaya görkemli tarihi geçmişimizi anlatmakla büyük sevinç duyarız. Bu da halkımıza, devletimize, Azerbaycan'ımıza, Bakü'müze bugünkü şanına daha da şan katar.

Okumakta olduğunuz "Azerbaycan Nadir Afşar Devleti" adındaki yapıtım 2014 yılında Bakü'de Doğu-Batı yayınevi tarafından basıma hazırlandıktan kısa süre sonra geniş okuyucu kitlesinin ilgisine neden oldu. Kitabımın 07.06.2014 tarihinde Bakü Matbuat Merkezinde geniş tanıtım

töreni yapıldı. Ardından ulusal basın-yayın organlarında (Halk, Azərbaycan, Adalet, 2 Sahil, Olaylar, Musavat ve s.) gazetelerinde, mevcut sosyal paylaşım sitelerinde kitaba olan ilgi doğrusunu isterseniz beni bile şaşırttı... Bu durum aydınlarımızın geniş ilmi tartışmalarını da beraberinde getirdi.

Bu dönem tarihi üstüne çalışan yazar-dramaturg Yunus Oğuz'un "Nadir Şah" romanı Azerbaycan Akademik Milli Dram tiyatrosunda oynatılarak sahnelendi. Ben de sahnelenen eserin baş danışmanlarından biri olarak bu galaya katıldım.

Demek istimem odur ki, Doğu'nun Napolyon'u adlandırılan , dünya tarihinin önemli asker ve devlet adamları; Makedonyalı İskenderle, Jul Sezarla büyük II. Friedrich'le Emir Timurla birlikte adı anılan doğunun son fatihi Nadir Şah'ın 325. yıldönümüne küçükte olsa bir katkı da bulunmuş oldum.

2015 yılının Haziran ayında Akademik R. Mehdiyev'in bilimsel redaktörlüğüyle yayıma hazırlanan "Nadir şah Afşar Diplomatik Yazışmalar" eseri Azerbaycan Milli İlimler Akademisinin Muhammet Fuzuli adına Elyazmaları Enstitüsü arşivindeki kaynaklara başvurularak yayınlandı. Ardından AMEA'nın yönetim kurulunda kitabın geniş tanıtım töreni düzenlendi. Kitapta Nadir Şah'ın önem arzeden diplomatik yazışmaları bir araya getirilmiştir...

Eseri (05 Haziran 2015) tetkik edip, Cumhurbaşkanlığı Basın-Yayın Müdürlüğüne çıkarılan Halk gazetesinde "Doğu'nun sonuncu fatihine değerli abide" başlıklı makalemi yayınladım. Bu makalemi buraya ilave ediyorum.

Akademisyen Ramiz Mehdiyev'in bilimsel redaktörlüğü ile yayıma hazırlanmış "Nadir şah Afşar: Diplomatik yazışmalar" kitabında onun yaşamının bütün süreçleri irdelenmiştir

Nadir Şah Afşar, Azerbaycan halkının dünyaya verdiği en büyük şahsiyetlerden biridir. O, benzersiz askeri deha sahibi, yenilmez ve öngörülü kumandan olmuştur. Sayısız savaşlarda, çarpışmalarda, diyebiliriz ki, yenilgi acısı tatmamıştır. İster doğulu, isterse de, batılı yazarlar Nadir Şah'ı dünyanın tanınmış fatihlerinden olan Makedonyalı İskender, Jul Sezar, Emir Timur ve Napolyon Bonapartla kıyaslamışlardır. Nadir Şah'ın dünyaca kabul görmüş devlet adamı ve kumandanlarla ortak yönlere sahip olması bu kıyaslamalara tarihi beraat kazandırır. Bir kural olarak denildiği gibi, Nadir şah

doğunun sonuncu fatihidir ve her bir insanımızın gurur duyacağı siyaset adamıdır.

Nadir şah Afşar'ın şahsiyeti, siyasi ve askeri faaliyetine ilişkin kendi döneminden başlayıp günümüze kadar popüler tarih ya da bilimsel araştırmalar halinde İngiliz, Fars, Alman, Hint, Hollanda, Rus, Türk ve s. ulusların dillerinde çok sayıda kitap ve makaleler yayınlanmıştır. Onları sıralayacak olsak sayfalara sığmazdı.

Ben de 2014 yılında "Azerbaycan Nadir Afşar devleti" adında bilimsel araştırma kitabımı yayımladığımda Nadir şah Afşar'la bağlı kaynak ve kitaplarla yakından tanıştım (yeri gelmişken, hazırda bu kitap Türkiye'de basılmak üzeredir). Ama rahatlıkla söyleyebilirim ki, son yıllarda basılmış yayınlar içerisinde 2015 yılında "Doğu-Batı" Yayınevi tarafından basılmış "Nadir şah Afşar: Diplomatik yazışmalar" kitabının özel yeri vardır. Kitabın bilimsel redaktörü ve "Önsöz"ün yazarı akademisyen Ramiz Mehdiyev'dir. Eserin Azerbaycan tarihi ve onun görkemli şahsiyetleri birincil kaynaklar temelinde derinden Azerbaycancılık prizmasından tetkik edilip öğrenilmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması, devletimizin bu tarih ve kültür mirasımızı hayata geçirmesi son derece gereklidir. Tarihimizin nesnel ölçütler doğrultusunda öğrenilmesi her zaman ulu önder Haydar Aliyev'in dikkat merkezinde olmuştur. Ülkemizin Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in de söylev ve sunumlarında, onun imzaladığı yönergelerde tarihsel olaylara, tarihi şahsiyetlere yeniden hak ettiği değerin verilmesinin yanında onların topluma mal edilmesi hususu güncelliğini bir kez daha korur.

Çeşitli zamanlarda Nadir Şah'ın yabancı devlet başkanlarına, çağdaşı olan yüksek bürokratlara ve siyaset adamlarına yollanmış 28 mektupta kitaba dâhil edilmiştir. Mektuplar, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi M.Fuzuli adına Elyazmaları Enstitüsünün arşivinde korunan elyazmasının aslına uygun olarak çevrilmiştir. Mevcut mektuplar Nadir Şah'ın kişisel özelliklerini belirtmenin yanında, onun diplomasi becerisini ve bütünlükte bir dönemin manzarasını ifade etmek bakımından eşsiz tarihsel belgeler toplusudur.

Kitap, akademisyen R.Mehdiyev'in bilimsel redaktörlüğü ile basıma hazırlanmış, kitabın "Önsöz"ünü yine akademisyenin kendi kaleme almıştır. "Önsöz"ün toplam metni 60 sahifeden ibaret titiz inceleme yazısı olmanın yanında gergin emeğin sonucudur. Akademisyen kitabın jeneriğine çıkarılmış metnin bir bölümünde şöyle bir ibretimiz fikir söyler: "...İftihar hissi ile kaydedebiliriz ki, Batı'da

halkımızın bu büyük oğlunun şahsiyetine, siyasi faaliyetine ve askeri dehasına ilgi daha onun sağlığında başlamıştır. İngiliz doğu bilimci, Cambridge Üniversitesinin profesörü L.Lokkart (1937) yazıyor ki, arşiv incelemeleri zamanı nüfuzlu İngiliz gazetelerinin birinin 1731 yılına ait sayısında, yine o devirde Avrupa'nın meşhur süreli yayınlarından sayılan "Gazette de Hollande"nin sayfelerinde ve s. Nadir Şah'a ithaf olunmuş makalelere rast gelmiştir. Çokları benimle uzlaşır ki, bir Müslüman devlet adamının daha sağlığında Batı'da bu kadar aksülamel doğurması ender tesadüf edilen hadisedir. Tarihçiler iyi bilir ki, batı arşivlerinde Nadir şah dönemine ait gün yüzüne çıkmamış çok sayıda materyaller daha nice araştırmacılarını beklemektedir ve onların neşri, hiç kuşkusuz ki, tarihimizi yeni-yeni önemli bulgularla zenginleştirme gücündedir".

Akademisyen R.Mehdiyevin bilimsel redaktör gibi araştırdığı "Nadir şah Afşar imparatorluk tarihimizin sonuncu sahifesi diplomatik belgeler aynasında" eseri tanınmış tarihçiler, İngiliz L.Lokkart'tan ve İranlı tarihçi Muhammet Hüseyin Küddusi'den alıntıladığı Nadir Şah'ın kişisel, siyasi ve askeri yaşamına ilişkin özet halinde sunulan tanıtım yazısıyla başlıyor. Bu alıntıları akademisyenin büyük araştırmacılığının başarılı epigrafisi gibi değerlendirmeliyiz.

"L.Lokkart açıklıyor ki, Nadir'in Napolyon Bonapartla karşılaştırılması kaçınılmazdır ve onun gerçekte bu tarihsel şahsiyetle ortak yönleri görülmür. Yine Nadir'i özellikle, Doğulu araştırmacılar sık-sık Makedonyalı İskender'le kıyaslarlar, böylesi benzetmeler boş yere değildir ve tastamam doğrudur. Aynı zamanda, benzer paralellik gösteren Emir Timur arasında da bu karşılaştırma yapılabilir. Ülkesinin sınırlarını genişletmesi, kendi askerlerini sürekli eğitmeğe çalışmasına ve mobil ordunun önemini kavraması bakımından da Nadir Şah genç çağdaşı Büyük II. Friedrich'le de birtakım benzerlikler taşır".

İran tarihçisi Muhammet Hüseyin Küddusi'nin de Nadir şah hakkında düşünceleri oldukça kayda değerdir tarihçi bildirmiştir ki, İran şahlarının hiçbirisi Nadir Şah'ın gördüğü işleri görememiştir.

İki bölümde toplanan inceleme eserinin birinci bölümü "Devletçilik mefkûresi bakımından Nadir şah Afşar şahsiyetine bakış" adlanmaktadır. Bu bölümde yazar yerli ve yabancı yazarların yazdıkları ciddi edebiyat metinlerini incelemiş ve sonunda Nadir Şah'a yakıştırılan uydurma, sahte, çarpıtma tasavvurların ortadan kaldırılmasına, Nadir Şah'ın kendi öz halkına kazandırılmasına, onun devletçilik tarihimizdeki konumunu yurttaşlarımıza nesnellikle

aktarmağa, savaş alanlarında kazandığı parlak zaferlerin değerini anlatmaya muvaffak olmuştur.

Akademisyen bu bölümde Nadir şahla bağlı tarihçilik eserlerini tamamlayan ve daha da zenginleştiren, kendi bilimsel titizliğiyle seçilen çok sayıda yorumlar ileri sürmüştür. Her şeyden önce, Nadir'in Afşarlara, Afşarların ise Azerbaycanlılara ait olduğunu yüksek bilimsel düzlemde bir daha doğrulayıp kanıtlamıştır.

Kitabın birinci bölümünde, özellikle kendi özgünlüğü ile ayırt edilen bir husus dikkati çeker. R.Mehdiyev Azerbaycan halkının yazgısında en karanlık sahifelerden biri ve kuşkusuz ki, en önemlisi olmak itibarıyla halkımızın iki yere parçalanmasından üzüntüyle söz açar. Ve böyle bir kanaate gelir ki, tarihçiliğimizde kalıplaşmış yaklaşım esasında, topraklarımızın ve halkımızın bölünmesi kesinlikle Rusya imparatorluğu ile Kaçarlar arasında yapılan 1813 yılında Gülistan ve 1828 yılında Türkmençay antlaşmaları ile ilintili değildir. Yani bu konu salt tarihsel olgunun, süregelen gerçekliğin resmileşmesi ve belgelenmesi bakımından böyledir. Bu münasebetle akademisyen yazıyor : *"...Ancak tarihi bulguların mantıksal örgüsü ve asıl mahiyeti bakımından yaklaşırsak, tarih biliminde yerleşmiş genel-geçer disiplin gereği oluşan süreçlerin içyüzünü kesinlikle nesnellikle yansıtmadığını görürüz. Meselenin asıl ana fikri şundan ibarettir ki, Azerbaycan topraklarının bölünmesi, merkezileştirilmiş devletçiliğimizin parçalanması, aynı şekilde tarihi vilayetlerimizin birbiri ardından istilacılar tarafından işgal süreci; 1747 yılı Haziran ayının 2'inde, yine dirayetli devlet adamı ve cesur kumandan Nadir şah Afşar'ın (1688-1747) suikastçılar tarafından alçakçasına öldürüldüğü günden başlar. Akademisyen daha sonra şunları yazar: "...Vaktiyle Kafkasya'dan Hindistan'a kadar uzanan kurucu halkı olan Azerbaycanlılar ise tarihi topraklarının küçük bir kısmında kendi bağımsızlığını, milli kimliğini korumak uğrunda mücadelesini sürdürmeğe mahkûm edilmiştir..."*

R.Mehdiyev daha sonra insanın ruhunu dindiren şöyle bir kaniya varır ki, Nadir şah Afşar'ın öldürüldüğü tarih, aslında Gülistan ve Türkmençay antlaşmalarının yapıldığı tarihten daha trajiktir. Çünkü Gülistan ve Türkmençay antlaşmaları özellikle Nadir Şah'ın katli ile başlayan acılı ve halkımızın kanlı izler bırakan işgallerden, bölünme ve yenilgilerden ileri gelmiş durumun kâğıt üzerine dökülmesinden başka bir şey değildir.

Akademisyenin fikrine katılmakla beraber ben de bu düşüncedeyim ki, kimi tarihçilerimizin dediği gibi: Nadir Şah'tan sonra

meydana gelen hanlıkların tarihi, devletçiliğimizin yeni dönemde teşekkülü değil, onun yitirilmesi ve kişisel çıkarlara kurban verilmesidir. Böyle bir yaklaşım tarihimizin karşılaştırmalı şekilde tetkikinden kaynaklanan bir kıymetin, gerçeği tam olarak aksettiren bu ortak görüşün tezahürüdür.

Ramiz Mehdiyev; Nadir Şah'ın, devletçilik tarihimizde konumunu yüksek değerlendirmiştir. Onun suikastında parmağı olan güçlerin ucuz çıkarı, halkımızın ise tarihin bu evresinde bağımsızlığını yitirmesi gibi açıklamıştır. Araştırmanın birinci bölümünde yazar şöyle bir düşünce ileri sürerek son verir: *"...Çeşitli zamanlarda birbirinden bağımsız kuvvetlerin şöhret düşkünlüğü, makam, görev uğruna yarattıkları anlamsız çekişmelerin sonucudur ki, Azerbaycan kendi tarihi topraklarının büyük bir kısmını yitirmiş, kudretli devletçilik geleneklerine sarsıcı darbe vurmuştur. İnanmak isterdim ki, gelecek kuşaklar bu derslerin mahiyetini gereği şekilde anlayacak, ondan gerekli sonuçlar çıkarmayı başaracaklar".*

Eserin ikinci bölümü "Nadir Şah irsinin doğru anlaşılmasında tarihi-diplomatik belgelerin önemi " adlanır. Bu bölümde bir kez daha Nadir'in şahsiyetine var olan münasebetin teknolojik dayanakları ve siyasi, tarihi nedenleri açıklanır. Derin mantık temelinde denilir ki, geçmiş SSCB devrinde egemen ideolojinin siparişi ile biçimlenen tarihçilik konseptinde mevcut meseleye yaklaşımın ana izleği Nadir Şah'ı İran hükümdarı, onun yarattığı imparatorluğu İran devleti gibi takdim etmek, bu görkemli şahsiyeti mensup olduğu Azerbaycan halından olabildiğince koparmak, faaliyetini soydaşlarımızın gözünden düşürmek, cılızlaştırmak teşkil ediyordu. Elbette, meselenin böyle konulmasında, yukarıda anımsattığımız gibi, Sovyet propagandasının bilinçli şekilde Nadire karşı yönelmesi kendi ideolojik rolünü oynamıştır. Öyle ki, bu propaganda devamlı şekilde Nadir Şah'a yönelik başkaldırıları, ayrılıkçı davranışları, halk özgürlük harekâtının tezahürü, bu tahrikçi işlere kapılanları ise kahraman gibi takdim etmekle Azerbaycanlıların birkaç neslinde halkımızın bu büyük oğluna bakış açısında ikrah hissi uyandırmayı başarmıştır. Akademisyen üzüntü doğuran bu gerçekliyi temellendirmek için böylesi bir düşünce ileri sürer ki, Nadir Şah'ın şahsiyetine, yeteneğine inanan insanların dar çevresini çıkmak koşuluyla, orta ve yaşlı kuşağın insanlarına soru yöneltecek olsak, onların büyük çoğunluğu Nadir Şah'ın zorba İran hükümdarı ve anti Türk yaradılışlı birisi olduğunu söyleyecektir.

Salt bu nedenden yazar ısrarla bildirmektedir ki, bilinçaltımıza yerleşmiş algı operasyonunu ortadan kaldırmak için Nadir şah hakkında daha çok yazılmalı, anadilimize hayli eser tercüme olunmalıdır.

Bu alanda bazı başarılı adımların atıldığını bildiren Ramiz Mehdiyev: E.Tahirzade'nin "*Nadir şah Afşar*" (Bakü, 2002). M. Süleymanov'un "*Nadir şah*" (Tahran, 2010). Cihangir Hüseyin Afşar'ın "*Azerbaycan Nadir Afşar devleti*" (Bakü, 2014) monografilerini... Aynı şekilde, İngiliz şarkiyatçısı L.Lokkartın meşhur "*Nadir şah*" kitabının Rus ve Azerbaycan dillerine çevirilerini (eşlemeli olarak Bakü, 2004 ve Bakü, 2013), aynı zamanda, İran tarihçisi Muhammet Hüseyin Küddusi'nin "*Nadir şah*" eserinin anadilimize çevrilerek yayımlanmasını memnuniyet duygusu ile okuyucuların dikkatine sunar. Kaydedilir ki, on yıllar boyunca Nadir Şah'ın şahsiyeti etrafında kotarılmış uydurma, gazezli tasavvurların tamamıyla ortadan kaldırılması için bunlar asla yeterli değildir. Bu yüzden de akademisyen tavsiye eder ki, Nadir şah Afşar'ın resmi tarihçisi Mirza Muhammet Mehdi Han, Astarabadî'nin "*Tarihi Nadir*" adıyla meşhur olan "*Tarihi Cahankeşay-i Nadiri*" ve Nadir Şah'ın diğer saray tarihçisi Muhammet Kazım Mervin'in "*Âlem Aray-ye Naderi*" çok büyük oylumlu eserinin, İran araştırmacıları tarafından tetkik edilmiş "*Nadir şah şarkiyatçıların gözüyle*" toplusunun, tanınmış İranlı âlim Serdadver Ebuturab'ın "*Nadir şah devletininki askeri ve siyasi tarihi*" (Tahran 1999). Yine Batılı araştırmacılar: Mortimer Durand'ın "*Nadir şah*" (Londra, 1908), Ernest Tüker'in "*Nadir şah Afşar devrinde din ve siyaset*" (Chicago, 1992), Mihail Aksvorti'nin "*İran'ın kılıcı*" (Londra, 2006) monografilerinin Azerbaycan Türkçesine çevrisi yapılarak yayınlanması özellikle yararlı olurdu.

Bir hususa özel olarak dikkatleri çekmek istiyorum. Mektupların dilinin dönemin talebine uygun olarak çok karmaşık, ifade edilen metnin içeriğinin sınırsız metaforlarla işlenmesi, biçimin gölgesinde kalmasına rağmen, denilebilir ki, Ramiz Mehdiyev, konuları derin analitik düzlemde anlaşılır, akıcı, yalın ve bilimsel üslupta okuyuculara ulaştırabilmiştir.

Ramiz Mehdiyevin derin bilimsel mantıkla aşılarmış eserinin her bir bölümü Nadir şah Afşar şahsiyetine modern ve devrimci bakışın asıl bilimsel tezahürüdür. Yüksek vatandaşlık duygusu ile hazırlanmış bu eser Azerbaycancılık düşüncesinin, büyük vatan sevgisinin, yurtsever çabanın ve insan ahlakının göstergesidir. Ramiz Mehdiyev; "*Hükümdar portresi*" eserinde Şah İsmail Hatayi'yi, bu eserinde ise Nadir Şah'ın portresini çok büyük başarıyla yaratabilmiştir.

"Nadir şah Afşar: Diplomatik yazışmalar" eserinin meydana gelmesinde kitabın redaktörü, AMEA Elyazmaları Enstitüsünün bilimsel işler üzere müdür muavini, filoloji bilimleri doktoru Paşa Kerimov'un, şerhlerin ve tarihi malumatların yazarları, Cumhurbaşkanlığı

basın bürosunun görevli uzmanları Eldar Emirov ve ilahiyatçı Talih Hacıyev'in, Farsçadan çevirilerini yapan, kayıtları düzenleyen Rauf Şeyhzamanlı'nın hizmetlerini özellikle vurgulamamız gerekir.

Azerbaycan tarihine geniş bir pencere olan bu eser halkımızın kadimliğinin aksettirilmesi bakımından yüksek kıymete layıktır. Azerbaycan halkının tarihi zenginliyi, kudretli imparatorluk sahibi olması bu eserde bir kez daha ortaya konulmuştur. Azerbaycan halkı yüzyıllar boyunca kendi devletçilik geleneklerine sahiptir. Maalesef, 18. yüzyılın ortalarında Nadir Şah'ın öldürülmesinin ardından 5,5 milyon kilometrekarelik topraklara sahip olan devlet 20'den fazla hanlıklara bölündü. Daha sonra 19. yüzyılın öncesinde Azerbaycan'ın kuzeyi, çar Rusya'sı tarafından işgal edildi. Güney de ise Batı ve Kuzey devletlerinin kışkırtmasıyla yüzyıllardır yürütülen bölge politikası sonucunda Azerbaycan Türk imparatorluğunu yıkıp, yerine fars yönetim şekli iktidara taşındı.

20'inci yüzyılın öncelerinde Azerbaycan kendi bağımsızlığını kazandı, ancak 23 aydan sonra Sovyet imparatorluğu tarafından yeniden işgal edildi. Güney Azerbaycan'da süren milli özgürlük harekâtları ise Batı ve Kuzey devletlerinin tahriki ile bastırıldı. Ama 20'inci yüzyılın sonlarında Azerbaycan kendi bağımsızlığını yeniden elde etti. Ulu önder Haydar Aliyev'in iktidara gelmesiyle bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti yaratıldı. Büyük Atatürk Türkiye'yi nasıl kurtardıysa, Haydar Aliyev de Azerbaycan'ı parçalanmaktan, dağılmaktan öylece koruyup kurtardı.

24 yıldır Azerbaycan bağımsızlık yolunda inançla ilerliyor. Kısa bağımsızlık tarihinde Azerbaycan'ımız dünyanın her yerinde tanınıyor ve ileri, çağdaş devletlerle adı bir arada anılıyor. Üç renkli bayrağımız uluslararası örgütlerin bayrak direklerinin gönderinde gururla dalgalanmaktadır. Bugün ülkemizin birinci Avrupa Oyunlarına ev sahipliği yapması ve sporcularımızın başarıları olanların bir kez daha tarihe yansıtımıdır. Gururla diyebiliriz ki, artık Azerbaycan orta çağların güçlü bir imparatorluğunun davamı gibi dünyada kendi yerini layığına tutuyor ve bu işlerin hayata geçirilmesinde ülke Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in misilsiz emeği özellikle söylenmelidir.

Cihangir HÜSEYİNOV,

05 Temmuz, 2015

- ✓ SEVİNÇ HİSLERİYLE İFADE ETMEK İSTERİM Kİ, BÜYÜK TÜRKOĞLUNA, DOĞUNUN SONUNCU FATİHİNE, AZERBAIJAN'IN VE İRANIN, MÜSLÜMAN DOĞUNUN TARİHİNDE SİLİNMEZ İZLER BIRAKMIŞ BÜYÜK KUMANDAN, GÖRKEMLİ DEVLET ADAMI NADİR ŞAH AFŞAR'IN 325. YILDÖNÜMÜ MÜNASEBETİYLE KÜÇÜKTE OLSA, BİR KATKIDA BULUNMUŞ OLDUM...
- ✓ KİTABIMIN TÜRKİYE'DE YAYIMLANAN İKİNCİ BASKISINA NADİR ŞAH'IN BAKÜ'DEKİ "MİLLİ İLİMLER AKADEMİSİ ELYAZMALARİ ENSTİTÜSÜ"NDEKİ **DİPLOMATİK YAZIŞMALARINI** VE "İSTANBUL ARŞİV MÜDÜRLÜĞÜ"NDEKİ **DİPLOMATİK YAZIŞMA DİBACELERİNİN** BAZILARINI KİTABIMA İLAVE EDİYORUM.

İKİNCİ BÖLÜM

DİPLOMATİK YAZIŞMALAR

I

Devletçilik mefkûresi bakımından Nadir Şah Afşar şahsiyetine bakış

BİLİMSEL REDAKTÖRDEN

Nadir Şah Afşar: İmparatorluk tarihimizin sonuncu sahifesi diplomatik belgeler aynasında...

Nadir Şah Afşar(1688-1747)bırakın Azerbaycan ve İran'ı, aynı zamanda bütün Müslüman Doğu'nun tarihinde izler bırakmış büyük fatih, görkemli devlet insanı, yetenekli komutandı. Tesadüf sayılmalıdır ki, Avrupa'nın en tanınmış doğu bilimcileri "Doğu'nun Napolyon'u" adlandırdıkları Nadir Şah'ın adını Makedonyalı İskender'le, Jul Sezar'la, Büyük II. Friedrich'le birlikte dile getirirler. Gurur hisleriyle ifade edebiliriz ki, Batı'da halkımızın bu büyük oğlunun şahsiyetine, siyasi faaliyetine ve askeri dehasına olan merak daha onun sağlığında başlamıştı. İngiliz doğu bilimci L. Lokkart; arşiv çalışmaları sırasında, saygın İngiliz gazetelerinden birinin1731 yılına ait sayılarında ve yine aynı dönem Avrupa'nın meşhur yayınlarından sayılan "Gazette de Hollande"nin sahifelerinde Nadir Şah'ı konu eden makalelere rast geldiğini yazmıştır. Çoğu insan benimle uzlaşır ki, Müslüman bir devlet adamının üstelik sağlığında Batı'da bu kadar büyük aksiseda doğurması ender hadisedir. Tarihçiler iyi bilirler ki, Batı arşivlerinde Nadir Şah dönemine ait gün yüzü görmemiş çok sayıda doküman araştırmacılarını beklemektedir.

Genel kabul görmüş düşünceye göre diplomatik belgelerde protokol karakterli resmi gelenek, müşahhas diğer konuları gölgede bıraktığı için gerçek manzarayı anlamada, sorunu yüze çıkarmada, tehlike ve çağrışımların içyüzünü anlamada araştırmacıdan özel yetenek; yani satır altı okumaları sezme becerisi ister. Özellikle de eğer bu belgeler orta asırlar dönemine aitse ve onların yazılış biçemi özel kurullara tabiiyse! Bu anlamda Nadir Şah Afşar'ın dilimizde

ilk kez yayımlanan Diplomatik yazışmaları bu açıdan istisna teşkil etmemektedir. Anlaşılması zor ibarelerle zengin olan bu mektuplar orijinalliğini korumanın yanı sıra mümkün kadar açık, akıcı bir çeviriyle Azerbaycan okurlarına takdim edilmiştir. Titiz bir çalışmanın ürünü olan bu kitap Azerbaycan diplomasi tarihinin öğrenilmesi bakımından değerli katkı sunabilir. Ümut ederim ki, araştırmacılar bu belgelerden gereğince yararlanarak tarihimizin bu şanlı ve aynı zamanda keşmekeşli dönemini nesnellikle aydınlatmayı, tartışmalı konularını ise daha fazla eminlikle açıklık getirmeyi başaracaklardır.

Geçmiş SSCB döneminden başlayarak tarihçiliğimizde kökleşmiş siyasa gereği Azerbaycan topraklarının ikiye bölünme olayı, çarlık Rusya ile Kaçarlar devleti arasında imzalanan 1813 yılı Gülistan ve 1828 yılı yapılan Türkmençay antlaşmalarıyla ilişkilendirilir. Elbette eğer sırf tarihsel gerçeklerin, saptanmış olguların resmileştirilmesi ve belgelenmesi bakımından yaklaşırsak, bu düşünceyle uzlaşmak mümkündür. Ancak tarihi bulguların mantıksal örgüsü ve asıl mahiyeti açısından bakarsak, tarih biliminde yerleşmiş genel-geçer disiplin gereği, oluşan süreçlerin içyüzünü kesinlikle nesnellikle yansıtmadığını görürüz. Meselenin asıl ana fikri şundan ibarettir ki, Azerbaycan topraklarının bölünmesi, merkezileştirilmiş devletçiliğimizin parçalanması, aynı şekilde tarihi vilayetlerimizin birbiri ardınca istilacılar tarafından işgali süreci; 1747 yılının Haziran ayının 2'inde, yine dirayetli devlet adamı ve cesur komutan Nadir Şah Afşar'ın (1688-1747) suikastçılar tarafından alçakçasına öldürüldüğü günden başlar. O günden Azerbaycan toprakları hızla küçülmüş vaktiyle Kafkasya'dan Hindistan'a kadar uzanan güçlü imparatorluğun aslı unsuru olan Azerbaycanlılar, tarihsel topraklarının küçük bir kısmında kendi bağımsızlığını, milli varlığını korumak için savaşımını sürdürmeğe mecbur edilmiştir. Diğer bir ifadeyle; Nadir Şah Afşar'ın öldürülme tarihi aslında Azerbaycan tarihi için Gülistan ve Türkmençay antlaşmalarının imzalandığı güne kadar, belki de onlardan daha olağanüstü, feci görülebilir. Çünkü Gülistan ve Türkmençay antlaşmaları bilhassa Nadir Şah'ın katliyle başlayan acılarla dolu ve halkımızın yazgısında kanlı izler bırakan işgallerden, bölünme ve yenilgilerden ileri gelen pürmelâlimizin kâğıt üzerindeki yansımastan başka bir şey değildir!

Yukarıda tarihi Azerbaycan topraklarının bölünmesinin başlangıcını Nadir Şah'ın ölümüyle ilişkilendirmem hiçte tesadüf yahut abartı değil. Bu, tarihimizin mukayeseli şekilde incelememden kaynaklanan bir miyar, gerçeği tam anlamıyla yansıtan bakış açısidir. Eğer biz tarihimizin bu veya herhangi bir şahsiyetini gerçek anlamda doğru yere oturtmak istiyorsak, bu adımı yalnız geçmişimizin bütün ak-kara sahifelerini süzgeçten geçirdikten, hakkında fikir yürüttüğümüz şahsın yaşadığı dönemin nesnel koşullarını

analiz ettikten, onun selef ve haleflerinin zamanındaki tabloyla karşılaştırdıktan sonra atmalıyız. Şüphesiz ki, Nadir Şah'ın siyasi yolculuğuna bakış açısında aynı metot uygulanırsa onun hakkında az önce ifade etmeğe çalıştığım düşünce her defasında kendi yansımaları bulur.

Batılı araştırmacılar, Nadir Şah'ın doğu toplumlarının siyasi tarihindeki yerini ve rolünü vaktiyle muhtelif epitetlerle (metaforlarla) değerlendirmeye çalışmışlar. Kimi ona "Doğu'nun Napolyon'u", "Asya'nın sonuncu fatihi", veya "İran'ın en kudretli hükümdarı" unvanını layık görmüştür. Zerre kadar şüphe duyulmaz ki, Nadir Şah'ın askeri dehası, kararlılığı, önderlik özellikleri, hayata geçirdiği fetihlerin büyüklüğü ona verilen değeri fazlasıyla hak ettiriyor. Tabii ki, denilenleri anlamak ve okuyucuda da Nadir Şah şahsiyetiyle bağ kurmak isabetli tasavvur yaratabilmek için onun dünya görüşüne, askeri-siyasi faaliyetine kısaca nazar atmak gereklidir.

Tarihi bilgilere dayanarak: Nadir Şah 1688 yılının Ekim ayında (kimi yazarlara göre ise Kasım ayında) Horasan vilayetinin Dergez nahiyesinin Destgîrg köyünde fakir ailede dünyaya gelmiştir. Nadir'in mensup olduğu aile maddi açıdan sıkıntı çekse de, şecere bakımından yeterince tanınan ve saygı duyulan bir neslin temsilcisi gibi görülmüştür. Şu nedenle ki, Nadir'in hem babası İmam-kulu, hem de anası Hacer hanım Azerbaycan tarihinde müstesna hizmetler göstermiş meşhur Afşarlar boyuna mensuptur [Bak: M.Hüseyn Küddusi. "Nadir Şah". Farsçadan çeviri ve önsöz'ün yazarı: Muhammet Ali Musaddık, Bakü, 1999, sah.15. M.Süleymanov. "Nadir Şah", Tahran, 2010, sah.7. Ç.Kaçar. "Kadim ve orta yüzyıllar Azerbaycan'ının görkemli şahsiyetleri". Bakü, 1997, sah. 249, Cahan Hüseyin Afşar. "Azerbaycan Nadir Afşar devleti", Bakü, 2014, sah.175. /L.Lokkart. "Nadir Şah". Perevod s angliyskogo: N:R. Gezalovoy, Baku, 2004, str.23-25. Azmi Özcan. "Nadir Şah" (Türkçe). Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2006, XXXII cilt, sah.276].

Tanınmış İngiliz yazarı L.Lokkart bir dizi orta çağ me hazlarına dayanarak yazıyor ki, "Afşarların Türk menşeli olması hakkındaki düşünceler daha da temellendirilmiş ve inandırıcı etki uyandırmıştır. Kabul gören genel bakış açısına dayanarak Afşar boyu Moğol seferleri döneminde Merkezi Asya'dan İran'a, Azerbaycan'a ve Anadolu'ya göç ederek, bu topraklara yerleşmiştir. Türk dilinden tercümede ise "Afşar" sözü "çabuk", "kendi işini sıklıkla yerine getiren" anlamlarını taşımaktadır [L.Lokkart. "Nadir Şah". Perevod s angliyskogo: N:R. Gezalovoy, str 23)

Azerbaycanlı araştırmacı M.Süleymanov da "Afşar" adının kökeni konusunda L.Lokkartın düşüncesine katılarak şunları ilave eder:

“Elde ki, bilgilere göre Afşar sözü aslında “uçar” sözünden gelir ve hızla uçan anlamı taşır. Sonradan bu söz “ovşar”, “oşer”, “üçper” gibi de seslenmiştir” [M.Süleymanov. “Nadir Şah”, sah.12].

“Afşar” sözünün zaman içinde başka adlarla söylenişini tanımış Türkiye tarihçisi F.Sümer de onaylamıştır. Onun yazdığına göre, “Afşar” boyu hakkında bilgilendirmelere Mahmut Kaşgarlı’nın “Divan-i lügat-it-Türk” eserinde (XI. yüzyıl), XIII. yüzyıl yazarı Mübarek Şah’ta, XIV. yüzyılın tanınmış devlet adamı ve salnamecisi Fezlullah Reşideddin’in “Cemi et-Tevarih” tarihinde, XV. yüzyıl yazarı Yazıcıoğlu’nun ve XVII. yüzyılda yaşamış Ebül Gazinin eserlerinde rast gelmek mümkündür. Kaynaklarda Moğollara kadar bu ad “Afşar”, Moğol yürüyüşlerinden sonra ise “Avşar” adıyla daha geniş yayılmıştır. [F.Sümer. “Afşar”. “Diyaret İşleri İslam Ansiklopedisi”. İstanbul, 1991, IV cilt, sah. 164-165].

Yeri gelmişken, adları anılan araştırmacı yazarların tamamı Afşarların Türk menşei ve Oğuz boyuna mensubiyetini kesin şekilde vurgulamışlar. Örneğin, Fezlullah Reşideddin kaydediyor ki, Afşarlar kırsala dağılmış, yani, esasen göçer hayatı sürdüren Türk oymağıdır. Bu oymak adını kendi ecdadı Afşar’ın adından almış daima kahramanlığı, cesaretiyle Oğuzlar arasında meşhur olmuştur [M.Süleymanov, “Nadir Şah” sah. II].

Tanınmış İngiliz doğu bilimcisi Stenli Lenpul meşhur “Müslüman sülaleleri” eserinde Nadir Şah’tan bahsederken, onu Afşar kabilesinden çıkmış ve İran’ın sınırlarını Kafkasya’dan Hindistan’a kadar genişleten Türk olarak adlandırmıştır. [Bak: Smenli Len-Pulı. “Musulmanskie dinastii Hronologičeskie i genealogičeskie tablitsı s istoričeskimı vodeniyemi” Perevel s angliyskogo s primeçaniyami i donolneniyamu V.V.Bartold. Sankt-Peterburg,1899, str.218]

İslam tarihinin tanınmış sülaleleri hakkında Avrupa tarihçileri tarafından kaleme alınmış araştırmaların diğer bir ismi, İngiliz doğu bilimci K.Bosvort da Nadir Şah’ın Türk kökeninden kuşku duyulmasını yanlış buluyor:

“Nadir, Kuzey Horasanda yaşayan Türkmen (Türk- R.M.) varlığı Afşarların önderiydi” [K.E.Bosvort. “Musulmanskie dinastii”. Spravočnik po hronologii i genealogii. Perevod s angliyskogo i primeçaniyami:P.A.Grayazneviça.Moskva.1971,str. 230].

Alman tarihçisi E.Şmidt, Nadir Şah’ın Hindistan’a seferinden bahsederken, onu “İran’da doğmuş Türk” olarak tanımlıyor [E.Şmidt . “İndiya” V “İstorii çeloveçastva”. Pod Red.: G.Gelmolta 1903, II tom, str.439].

M. Aksvorti de Nadir Şah’ın soyunun fars olmadığını; sadece Türkmen, yani, Türk gibi ortaya koyar [M.Ahworthy. “The Sword

of Persia: Nader Shah from tribal warrior to conquering turant", sah.18].

Nadir Şah Afşar'ın etnik aidiyeti meselesinde Rusya tarihçiliği de dolambaçsız görüş bildirerek, bu görkemli şahsiyetin Azerbaycan'la doğrudan kopartılmaz etnik ve siyasi bağının olduğu bir ağızdan kabul görür. Daha 19. yüzyılda Rus askeri tarihçisi S.R.Kişmişev Nadir Şah'ın Türk kökeninden, onun Azerbaycan'ın geleceğindeki oynadığı rolden bahsetmiştir [*Bak: S.R.Kişmişev. "Pohadı Nadir Şah'a v Gerat, Kandahar, İndiyu i sobumiya v Persii posle ego smer-ti". Tiflis, 1889].*

20. yüzyıl Rusya şarkiyatçılığının en görkemli temsilcilerinden biri görülen İ.R.Petruşevskinin eserlerinde de Afşarlar: 'Türk-Azerbaycan boyu' gibi okura sunulmuştur [*Bak: İ.P.Petruşevckiy " Oçerki po istorii feodalnıh otnoşeniy v Azerbaydjane i Armenii v XVI – naçale XIXvv.". Leningrad, 1949].*

Yakın düşünceler Rusya'nın diğer tanınmış İran (uzmanı) tarihçisi M.S. İvanovun da araştırmalarında kendi yansımaları bulur:

"O, (Nadir Şah Afşar - R.M.) daha I. Şah İsmail zamanında bir bölümü Horasana göç ettirilmiş Türk menşeli Afşar boyun-dandı" [*"İstoriya İrana". Otvetstvennyy redaktor: M:S:İvanov, Moskva, 1977, str. 202].*

L.Bokdanov kendi incelemesinde 18. yüzyılın 20. yıllarında İran'ın içine düştüğü karışık siyasi durumdan yalnız etnik bakımdan Türk olan Afşar boyundan gelen Nadir'in iktidara gelmesiyle son bulduğunu, Sefevilere ait toprakların istilacılardan salt onun çabasıyla temizlendiğini bildirir [*L. Bogdanov. "Novaya İstoriya Persii". V sbornike "Midiya. Persiya. İran. Drevnie tsarstva Vostoka". Sostavitel Moskva, İ.G. Tsareva 2003, str.129].*

Bu prizmadan bakan bilim adamlarının listesini bir bu kadar daha çoğaltmak mümkündür. Fakat asıl önemlisi dünya doğu bilimciliğinde yerleşen esas gerçek süreçle İran tarihçiliğinin birtakım tanınmış kalemlerinin incelemelerinde de bu durum kendi etkisini göstermiştir. Üstelik konuya yalnızca milliyetçi gözle bakan İranlı yazarların eserlerinde Nadir Şah'ın Türk kökenine ilişkin itiraflar dikkatleri çeker olmuştur. İranlı tarihçiler; E.Kesrevinin, E.Serdadverin, S.Nefisinin eminlikle; Nadir'in Fars olmadığını Türk kumandanı ve devlet adamı olduğunu dile getirmeleri her halükarda takdire layıktır [*M.Süleymanov. "Nadirşah", sah.7-16].*

L.Lokkart ise yazıyor ki, Nadir Şah, atalarının Türk dünyasının kudretli fatihi Emir Timur' la akrabalık bağının olduğunu sık-sık vurguluyordu. İngiliz tarihçinin kayıtlarından o anlaşıyor ki, Nadir Şah kendi komutanları ve âyanlarıyla sürekli Türkçe konuşuyor, iletişim ve yönetim meselelerinde Türkçeye ağırlık veriyordu[*L.Lokkart. "Nadir Şah". Perevod s angliyskogo: N:R. Gezalovoy, str 26, 327*]

Kesinlikle kuşku duymuyorum ki, izlenen doğrultuda birinci derece kaynakların daha ayrıntılı tetkiki yapılırsa, Afşarlarla ve bu bağlamda Nadir Şah'a dair çok daha detaylı bulgular açığa çıkacaktır.

Azerbaycan'ın tarih sahnesine çıktıkları dönemden, Afşarlar sülalesi devletçiliğimiz adına her zaman büyük hizmetler göstermiş, askerlik tarihimizi nice-nice parlak zaferlerle zenginleştirmişlerdir. Savaşçılıkları, cesaretleri harp sanatındaki eşsiz becerileri, en mühimyse sadakatleriyle tüm dönemlerde Azerbaycan hükümdarlarının ragbetini kazanmayı başaran bu oymak; Nadir Şah'a kadar da nice tanınmış devlet adamları yetenekli komutanlar yetiştirmiştir. Onlardan Akkoyunlu hanedanı Uzun Hasan'ın en yakın âyanlarından sayılan Menşur Bey Afşar'ın, Safevi devletinin kurucusu Şah İsmail Sefevinin silah arkadaşları Ahmet Sultan ve Şahruh'u. Yine, Afşarların, I.Tahmasp'ın meşhur kumandanı Halil Han Afşar'ı, Save valisi, asker ve devlet adamı Mahmut sultan Afşar'ı, Horasan valisi (ilin bir bölümünün) Yegân sultan Afşar'ı ve diğerlerinin adlarını sayabiliriz [*Bak: aynı yerde; yine L. Lokkart. "Nadir Şah" (Rusça). İngilizceden çeviri Gözelova N.R., sah.23-24, F.Sümer. "Afşar"// "Diyanet İşleri İslam Ansiklopedisi". IV cilt, sah. 161- 164. M.Süleymanov. "Nadir Şah", sah.11-13, M. Hüseyin Küddusi. "Nadir Şah". Farsçadan çeviri ve önsöz'ün yazarı: Muhammet Ali Musaddık; sah.6].*

Afşarlar salt Azerbaycan'ın askeri ve devletçilik tarihinde değil, hem de onun medeniyetinde silinmez izler bırakmıştır. Orta yüzyıl Azerbaycan ve de bütün yakın doğu resim sanatının en başarılı temsilcilerinden olan hattat, minyatür ustası, tezkireci ve şair Sadık bey Afşar (1533-1613) söylenenlere en iyi örnektir demiş olursak, asla yanılmış olmayız. "Sadıki" takma adıyla güzel şiirler yazan, fırçasından çıkmış minyatürlerle herkesi hayran bırakan Sadık bey Afşar, aynı zamanda ressamlık sanatının inceliklerinden bahseden nazımla yazılmış "*Kanunüs-Süver*" risalesinin yazarıdır. Yine Safeviler döneminin Azerbaycan ve fars edebiyatına dair kıymetli kaynak olarak görülen "*Mecmeül-Hevas*" tezkiresinin, I. Şah Abbas'ın destansı cenklerini konu eden "*Abbasname*", yahut "*Fetihname*" adlı değerli tarihi kitaplarının yanı sıra birçok edebi, ilmi eserlerin sahibidir.. Kaynakçı(membacı)

âlim Ekrem Bağirov bildiriyor ki, Sadık bey Afşar'ın külliyyatına irili, ufaklı 20 eser dâhildir. [*Sadık bey Afşar. Mecmeül-Hevas. Mukayeseli metnin tertibi, tercüme, transfoneliterasiya; önsöz, izahlar ve adlar E.Bağirov, Bakü, 2008, sah. 8-9*].

"Mecmeül-Hevas" tezkiresini anadilimize tercüme etmekle medeniyetimize unutulmaz bir hizmet gösteren E.Bağirov'un esere ilişkin kayıtlarından o da anlaşılır ki; Sadık bey, dönemin Azerbaycan şairlerine, aynı şekilde şiiriye ilgi duyan Safevi şehzadelerine ayrıca dikkat göstermiştir. Bu ise hiç şüphesiz ki, onun kendi halkına, soydaşlarına beslediği özel duyarlılığın, milli muhafazakârlığın güzel bir örneği olarak görülebilir [*etraflı bak: Aynı kaynak, sah.3-10*].

Sadık bey İnce ruhlu sanatçı olmasının yanında ataları gibi aynı zamanda cesur bir savaşçıydı. Defalarca Safevi ordusunda çeşitli askeri operasyonlara katılmış Sadık beyin cesareti çağdaşları tarafından özellikle övülmüştür. Sadık bey de diğer Afşarlar gibi kendi yiğitliğini, cesaret ve mertliğini ilk aşamada milli kimliğine, yani, Türklüğüne borçlu olduğunu iftihar hisleriyle tekrarlamaktan yorulmazdı. Ç.Kaçar yazıyor: "Türklüğümü göze çarptırmakla ve Kızılbaş ananelerine sadakat göstermekle kendimi cesur ve korkmaz sayar ve zamanın cesur insanlarından hiç kimseyi kendime rakip görmem" [*Ç.Kaçar. "Kadim ve orta yüzyıllar Azerbaycan'ın görkemli şahsiyetleri", sah. 233*].

Muhammet Hüseyin Küddusi yazıyor ki, Afşarların başlıca meziyetleri görülen mertlikleri, savaşçılıkları, sertlikleri daha XI. yüzyılda Selçuklu devleti zamanında Türkistan'da diller ezberi olmuştu:

Afşarların Azerbaycan'ın devletçilik tarihinde parlak rol oynadıkları süreçlerden biri de hiç kuşkusuz ki, Safeviler devletinin kurulduğu ve genişlendiği kaotik siyasi döneme denk gelir. Safevi şeyhlerinin iktidar uğruna mücadeleye kalkıştıkları ilk zamanlardan onların merkezi sayılan Erdebil'e gelen Afşarlar onlara katılmış, bu devletin gelişiminde, sonralar ise korunması uğruna sürdürülen savaşlarda yüzlerce cesur evladını feda etmiş, Safeviler İmparatorluğunun çöküşüne kadar ona sadakatle hizmet göstermişlerdir. Tesadüfi değil ki, mehazlarda Afşarlar, Safevi devletinin temelini atmış 7 Azerbaycan-Türk kabilesinden biri gibi gösterilir. Tanınmış Safevi tarihçisi İskender Bey Münşi (1560-1634) "Tarih-i alemara-yi Abbasi" ("Abbas'ın dünyayı bezeyen tarihi") tarihinde o dönemin nüfuzlu oymakları içinde Kaçar, Şamlı, Baharlı, Ustaclu, Bayat, Tekeli ve diğer Türk oymakları ile aynı sırada Afşarların da adını verir, yine bu neslin bu devirde mühim askeri-inzibati görevlerde bulunan bazı temsilcilerinin adlarını

sayar:[İskender bey Münşi. “Tarih-i alemara-yi Abbasi”. Farsçadan çeviri: tarih bilimleri doktoru, Prof. Şahin Ferzeliyev. Bakü, 2010,1 cilt, sah. 267-268].

Tarihi kaynaklar, Safevi hükümdarlarının, özellikle de I. Şah İsmail’in Afşarlara büyük saygı ve güven duyduğundan bilgi verir. Bunun sonucudur ki, Safevi devleti için yaşamsal önem taşıyan en zor askeri yönergelerin uygulanması çoğu hallerde Afşar boyuna havale olunurdu. İmparatorluk için her zaman özel kritik nokta sayılan ve devamlı olarak Özbeklerin, sonralar ise Afganların yağmacı baskınlarıyla karşılaşan Horasan vilayetinin savunması I. Şah İsmail iktidarında Afşarlara buyrulmuştu. Zaman gösterdi ki, Orta Asya ve Afganistan’la olan sınır hattının korumasını Afşarlara vermiş olan Safevi hanedanı bu seçiminde yanılmamıştı. Muhammet Hüseyin Küddusunin anlatımıyla dersek, “Safeviler, Horasanı ele geçiren Özbeklere, Afşar elinin kahraman savaşçıları, bu anlamda Ahmet Sultan ve Şahrüh bey Afşar’ın eliyle sıkıca kulaklarından tuttuğu gibi Horasan’dan attılar” [M.Hüseyin Küddusi. “Nadir Şah”. Farsçadan çeviri ve önsöz’ün yazarı: Muhammet Ali Musaddık, sah.6].

Horasanda Safevi devletinin güvenliği için Şah İsmail bölgeye birkaç bin Afşar ailesini göç ettirmeği de unutmadı. Kaydedelim ki, Safevi devletinin kurucusu tarafından seçilmiş bu siyaseti onun halefleri de devam ettirdiler ve I. Şah Abbas’ın (1587-1629) dönemi de dâhil olmak üzere binlerce Afşar ailesi peyderpey Horasan’a yerleştirildi. Safeviler devletinin son günlerine kadar Afşarlar, onlara buyrulan görevi binlerce insanını kurban vermek pahasına sadakatle yerine getirdiler ve adı geçen vilayet kısa aralıkların dışında Azerbaycan hakanlarının denetiminde kaldı. M.Süleymanov bildiriyor ki, Nadir Şah’ın ailesi, bu anlamda onun dünyaya göz açtığı bölgede (Horasanın Ebiverd-Dergez bölgesi - R.M.) yaşayan Afşar boyunun insanları buraya özellikle I. Şah Abbas zamanında yurtlandırılmıştı.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, maddi anlamda durumu sanıldığı gibi geliri çok olmayan ailede göz açan Nadir de denilebilir ki, Afşarlar boyunun çoğu insanı gibi sosyal yaşamını değiştirmek için hayatını bütünlükle askerlik sanatına feda edecekti, tabii ki, yaşadığı devir ona farklı yazgı yazmış olmasaydı...

L.Lokart çok yerinde olarak, Nadir Şah’ın kâtibi ve saray tarihçisi Mirze Mehdi Astarabadinin kaleme aldığı, sonradan ise darbimesele çevrilmiş aşağıdaki sözlerini aslında, hükümdarın yoksullukla geçmiş çocukluk ve gençliğine, yine oturduğu yüksek makama alın terini

akıtarak, bileğinin gücüyle yükseldiğini temkinle, alçakgönüllülükle kabul ediyordu

“Keskin kılıcın, sahip olduğu özelliği onun hammaddesinden elde edilen demir medeninden ziyade, nasıl sertleştiğinden... Cevherinin güzelliği ise çıkarıldığı madenden değil, suya ve rengine borçlu olmasındandır”[*L.Lokkart. “Nadir Şah”. Perevod s angliyskogo: N:R. Gezalovoy, str 23*]

Kendi döneminin ve bakıldığına doğuda kurulan devletler tarihinin en güçlü imparatorluklarından birini kurmuş Nadir Şah Afşar’ın ancak 40 yaşından sonra yazıp-okumayı öğrenmesi onun kendini eğitmeğe olan merakının, gelişimini tamamlama isteğini gösteriyorsa diğer yandan da büyük fatihin zor ve yoksunluklarla geçen çocukluğuna, gençliğine işaret eden esas delildir.

Nadir Şah’ın, yüksek paye sahibi devlet başkanı olmasından sonra da çoğu doğu hakanları gibi kendine sahte şatafatlı ve adlı sanlı şecere uydurmaması, kendini olduğu gibi takdim etmesi gerçek anlamda saygı duyulması gereken özelliğidir. O, yaşamda sahip olduğu her şeyi, aynı şekilde de taht-tacı becerisiyle, zekâsı ve çalışmasıyla elde ettiğini abartmağı çok sever bunu herkesin dikkatine sunardı. Söylemeliyiz ki, sade halk da Nadiri yalnız bu özelliklerine göre sever, onun şahsiyetine yüksek değer verirdi. Söylenenleri Nadir Şah’a ilişkin halk arasında yaygın birçok anlatımlardan da görmek olasıdır. Aynı rivayetlerin birinde akil bir insanla Nadir Şah arasında yaşanan diyalog sıradan insanların dünyasında hükümdarın ne kadar yüksek makamda durduğunu gösterir.

Kendi geleceği, gelişimi, ilerlemesi adına her zaman olumlu rol modeline ihtiyaç duyan gençliğimiz için Nadir Şah’ın kat ettiği ömür yolu hiç kuşkusuz ki, değerli, öte yandan somut örnektir... Karakterize edersek, Nadir Şah’ın yaşam yolunu yalnız kendi çalışkanlığına, aklına dayanarak sonsuz zorluklar burgacından maharetle kurtulmanın, zirvelere yükselmenin, bırakın kendi için, ayrıca halkı adına büyük yengiler kazanmanın tarihi diye adlandırabiliriz. Azerbaycan gençliği bu örnekten kendi için yararlı sonuçlar çıkarmanın yolları üstüne biraz düşünseydi, asla kötü olmazdı.

Yoksunluklarla, sıkıntılarla dolu gençlik yılları Nadir Şah’ta çok güçlü karakter, sağlam irade, direngenlik, çeviklik ve korkusuzluk geliştirmişti. Küçük yaşlarından itibaren ailesinin nafakasını emeğiyle geçindirmeğe mecbur olan Nadir yeniyetme yaşlarında çobanlıkla meşgul olmuş, bir süre ise odun ticaretini yapmıştı. On üç yaşında

babasını kaybetmesi ailenin büyük oğlu olan Nadiri daha zor yaşam koşullarıyla yüz yüze bıraksa da onun direncini, geleceğe olan umudunu asla azaltmamıştı.

Genç Nadir'in ilk savaş deneyimi vahşi hayvanları avlarken olmuştu. Billhassa yırtıcı hayvanların avına çıkmaktan hoşlanan Nadir için bu tehlikeli eğlence onda gerçek komutan için gerekli olan iki özelliği aşıyordu; düşmanı ihtiyat içinde, dikkatini çekmeden sonuna kadar izlemek; bitirici, kesin, öldürücü darbe indirmek! Dünya siyasi düşünce tarihinin günümüzde bile en çok okunan yazarlarından biri N.Makyavellinin dediği gibi: "Gerçek siyasetçi çaresizlik anında tilki gibi hilekâr, ihtiyatlı; aslan gibi korkusuz, kararlı olmasını bilmelidir".

Çocuk yaşlarından alışkanlık edindiği tedbiri elden bırakmamak, dikkatlilik Nadir Şah'ta keskin zekâ ve güçlü hafıza geliştirmişti:

"O, bütün komutanlarının, ilişkide olduğu savaşçıların adlarını, onların iyi hizmetlerini aklında tutabiliyordu. Sayısı 100 bini geçen ve sürekli yenilenen ordu içinde çok sayıda komutanların ve ordu subaylarının adlarını akılda tutmak Nadir Şah'ın çağdaşları arasında şaşkınlık uyandıran bir başka özelliği idi.

...Nadir Şah aynı zamanda münşileri (kâtipleri) tarafından yazılan emirleri de uzun süre hatırlayabiliyordu". [*Cahan Hüseyin Afşar. "Azerbaycan Nadir Afşar devleti " sah.45].*

Bu durumdan yaralanan Ermeniler de ananevi hasletlerine sadık kalarak yüzyıllarca hizmet ettikleri sahiplerine arkadan darbe vurmak fırsatını yakaladılar. M.S. İvanov yazıyor ki, Sefevilere tabi olan bir kısım ermeni melikleri din adamlarının desteği ve İsrail Orinin aracılığıyla Rusya çarı I. Petro'yla gizli şekilde anlaşarak gönüllü şekilde bölücülük ve hıyanet aracı olmayı kabul ettiler. Tanınmış Rusya şarkiyatçı M.S. İvanov bildiriyor ki, Ermeniler, Rus ordularının Kafkasya'ya müdahalesi sırasında Sefevilere karşı başkaldıracaklarının, işgalcilere her türlü yardımı göstereceklerinin sözünü verdiler.

Onlar kendi vaatlerini yerine getirmeyi katiyen unutmadılar. 1722 yılında Rusya'nın Hazar havzasında etkili olmaya başlamasıyla birlikte Ermeniler, Sefevi devletine karşı David adındaki feodalın önderliğinde isyan çıkarttılar. Siyasi kargaşayı fırsat gören ve merkezi otoritenin felç olmasından yaralanan gürcü prensleri da silahlı kalkışma yolunu seçerek, iktidara itaat etmek istemediler.

Sultan Hüseyin'in yanlış iktisadi siyaseti ve beceriksiz yönetimi, ülkeyi öyle bir acınası duruma getirmişti ki, Sefeviler kendi

topraklarının savunması için her dönem onların sömürgesi olmuş gürcü prenslerinden destek istediler. Tanınmış tarihçi R.Seyvori; bu hareketini Sefeviler için alçaltıcı ve onursuz davranış gibi değerlendirmiş, bu olayı ülkenin manevi, siyasi iflasına işaret olarak kabul etmiştir. [R.Savory. *“İran under the Safavids”, Cambridge. 1980, sah. 241-242*].

Aslında Sefevi hanedanının halkın desteğinden mahrum olması doğaldı, bir yandan güçlenen feodal sömürü, bölücü kalkışmalar, diğer yandansa tebaayı usandıran, günden-güne artan vergiler Sultan Hüseyin’i geniş halk yığını karşısında nefret öznesine çevirmişti. Merkezi otoritenin çaresizliğini fırsat bilen dış kuvvetler Sefevi devletin topraklarına açıktan saldırıya başladı. İlk olarak Afgan emirleri hücumu geçerek Sefevilerin başkenti İsfahan’ı kuşattılar, Şah kaçarak iktidarı kendi varisi II. Tahmasp’a (1722-1732) bıraktı. Deneyimsiz ve beceriksiz yeni Şah da durumu yönetmekten acizdi. 1722 yılında I. Petro, İsveç’le yapılan savaşı sonlandırıp dikkatini Hazar bölgesine çevirdi. Şamahı valileri Surhay ve Hacı Davut’un Rus tüccarlarını öldürmesini bahane eden Rus orduları 1722 yılında Derbendi, 1723 yılında ise Bakü’yü işgal etti. Çok geçmeden Reşt ve Enzeli şehirleri de Rusların egemenliğine geçti.

Rusya’nın Kafkasya’ya müdahalesini kendi çıkarlarına tehdit olarak gören Osmanlı Türkiye’si de 1723 yılında Sefevilere savaş ilan ederek Azerbaycan topraklarında askeri operasyonlara başladı. Sultan Hüseyin’in beceriksizliği yüzünden Rusya gibi, Türkiye’nin de eline bahane geçmişti. Öyle ki, Şii mollalarının etkisiyle Sünnileri sıkıştıran, izlemeye alan, bununla da çoktan dinmiş mezhep anlaşmazlığını yeniden alevlendiren Sultan Hüseyin, Osmanlı devletinin, nasıl derler, elini kuvvetlendirmiş oldu. Türkiye orduları Kafkasya topraklarına doğru harekete geçip Tiflis şehrine girdiler, daha sonra Azerbaycan’ın büyük bir bölümünü denetimleri altına aldılar. II. Tahmasp, halkını ve ordusunu etrafında kenetleyip ülkesinin savunması adına Rusya’yla bölücü müzakereler sürdürdü. 1723 yılında San-Petersburg’da Rusya ve Sefevi devleti arasında imzalanan antlaşma uyarınca I. Petro, II. Tahmasp’a Afganlılarla silahlı mücadelede açıktan askeri yardımda bulunma sözü verdi. Karşılığında Sefevi devleti de Hazar sahillerinin Rusya’nın denetimine geçmesine izin verdi. Ancak olayların böyle gelişmesi Türkiye’yi rahatsız ettiğinden Osmanlı devleti, Sefevilere baskısını artırdı ve bu durumda Rusya’yla da savaş eşiğine gelindi. Fakat I. Petro Türkiye ile savaş yapmaktansa yönetim sorunları olan Sefevilerle anlaşmayı bozarak Osmanlı devletiyle 1724 yılında

İstanbul'da anlaşma yoluna gitti. Böylelikle de Türkiye, Kafkasya'nın ve Azerbaycan'ın Erdebil dışında bütün topraklarına, Rusya ise Hazar denizi etrafındaki bölgelere hâkim oldu [*"İstoriya İrana". Otvetstvenny redaktor: M:S:Ivanov, str. 201*].

Devletler tarafından aldatılan, topraklarının denilebilir ki, hepsini yitirerek siyaset meydanında yalnızlaşan Tahmasp her bir ayrı telden çalan feodal hanlardan çaresiz şekilde yardım ummağa başladı. Bu yıllarda Nadir kendine bağlı silahlı birlikleriyle Kelay kalesini alarak, Horasanın önemli bir kısmında söz sahibi olmuştu. Nadir'in gücünü ve askeri yeteneğini öğrenen Tahmasp onu kendi hizmetine davet ederek, ordu kumandanlığı görevine atadı. Nadir de saygı ifadesi olarak, kendine "Tahmasp-kulu" adını alarak, ayrı duran ordu birliklerini çok kısa sürede tek kumandanlıkta birleştirdi. İktidar yapılanmasında ayrılıkçı eğilimleriyle göze batan, hükümdarı anlamsız maceraperest ve çekişmelere sürükleyen kuvvetlerin kesinlikle bastırılması da Nadir'in en büyük siyasi başarısı görülmelidir. Bu kuvvetlerin başında duran Fetali Han Kaçarı etkisizleştirmekle Nadir ordunun yanı sıra siyasi iktidarı da denetimi altına aldı. Ancak devlet erkini yapılandırmak, Azerbaycan'ı istilacılardan temizlemek için utkulu askeri operasyonlar kaçınılmazdı.

1726 yılında Nadir ilk darbeyi Horasan kanadına indirerek, Meşhet şehri de olmak üzere bütün bölgeyi Afganlılardan ve ayrı, ayrı feodal yapılardan temizlemeyi başardı. 1729 yılında Nadir'in ordusu Sistan vilayetinin valisi Mahmut'u da yenilgiye uğratarak Herat üzerinde Sefevilerin hâkimiyetini tam sağladı. Vakit kaybetmeden ordu birliklerini başkent İsfahan'ın kurtuluşuna seferber eden Nadir Şah 1729 yılı Ekim'in 2'inde Afganlılarla meydana gelen kanlı savaştan da galip çıktı. İsfahan geri alınarak Sefevi devletinin ayaklar altında çiğnenmiş gururu kazanılmış oldu. 1730 yılında Nadir Şah İran'ın içlerine doğru hareket ederek, Şiraz'ı ve İstehri'yi de egemenliğine kattı. İran'ın merkezi vilayetlerini kurtaran Nadiri karşıda kendi anayurdu Azerbaycan'ın istiladan kurtuluşu bekliyordu.

Osmanlı ordusunun gücüne vakıf olan Nadir gerekli hazırlıklarını tamamlayarak 1730 yılında Osmanlı ordusuna karşı hücumu geçti. Ani baskın gücünden yararlanan Nadir, ilk saldırıda Osmanlı ordularına sarsıcı darbe indirmeyi başardı. Geriye çekilen Türk ordusuyla Urumiye vilayetindeki Cıgatay nehrinin sahilinde meydana gelen ikinci savaş daha şiddetli geçti. Osmanlı ordularının asıl darbe indirici kuvveti topçu birliklerinin düzenini bozan Nadir küçük mobil birliklerle ordu merkezine doğru hamle ederek, şahsi cesareti ve kor-

kusuzluğuyla kısa zamanda Osmanlı silahlı kuvvetlerini allak bullak etti. Saltanatın saygı duyduğu kumandanlardan olan Mustafa Çelebi Paşa ise Nadirle yaptığı bire bir savaşta yaşamını kaybetti. Yenilgiye uğrattığı hasmını izlemeğe alan Sefevi ordusu; nihayetinde anayurdu Azerbaycan'ı tamamıyla temizlemekte başarı kazandı [*Daha ayrıntılı bakınız: M.Süleymanov. "Nadir Şah", sah.174- 189*].

Ne var ki Nadir Şah savaş meydanlarında Sefevi devletinin bütünlüğünü sağlarken II. Tahmasp kendi şahsi çıkarları, kendi saltanatı için ülkenin menfaatini, geleceğini dış devletlerle yürüttüğü gizli görüşmelerde siyasi alışveriş öznesine çevirmişti. 1731 yılında Tahmasp Türkiye ile ihanet denilebilecek antlaşmaya imza attı. Antlaşmanın koşullarına göre, Sefeviler; Osmanlı devletinin Aras nehrinden kuzeye doğru uzanan bütün toprakları sultanın mülkü olarak kabul edecekti, aynı şekilde Kirmanşah eyaletinin 9 bölgesi Türkiye'nin denetimine geçecekti. Bunun karşılığında Osmanlı devleti II. Tahmasp'ı Sefevi devletinin hükümdarı kimi tanımaya ve onun iktidarını desteklemeyi sürdürecekti [*"İstoriya İrana". Otvetstvennyy redaktor: M:S:İvanov, str. 202*].

İmzalanmış anlaşmayı öğrenen Nadir bu antlaşmayı tek kelimeyle vatana ihanet adlandırdı. II. Tahmasp'ı ise haklı olarak kendi halkına dönüklikle itham etti. Türkiye ile yapılan bu anlaşma ordu içinde de itiraz dalgası ile sonuçlandı. Askerlerin ortak kararıyla II. Tahmasp iktidardan uzaklaştırıldı. Sefevi hanedanlığını devam ettirmek için Tahmasp'ın sekiz aylık oğlu III. Abbas tahta çıkartıldı. Bilinen meseledir ki, böyle olduğu halde gerçek yönetim Nadir'in iradesine geçti. Nadir ilk olarak Osmanlı devletiyle imzalanan mukaveleyi tanımadığını bildirdi. Yine bu zamanlar I. Petro'nun ölümünün ardından Rusya'nın da dış ve iç politikasında bazı değişiklikler gözlemlendi. Rusya hükümeti Hazar bölgesinde meydana gelen siyasi süreçleri yerinde değerlendirerek, bir yandan Nadir'in artan baskıları, diğer yandan da Türkiye ile gerginleşen münasebetler ortamında ciddi diplomatik adımlar attı. Öyle ki, Türkiye'yle an meselesi olan savaş öncesinde Nadir'in durumdan yararlanarak, Hazar bölgesine hamle edeceği Ruslara gün gibi açıktı. Nadiri kendine düşman kılmamak, aynı şekilde bu bölgelerin Türkiye'nin denetimine geçmesine fırsat vermemek amacıyla Rusya, Hazar çevresi bölgeleri Sefeviler devletine verilmesine göz yumdu. Taraflar arasında 1732 yılında imzalanmış Reşt mukavelesi bu sevdalaşmayı resmileştirmiş oldu, bununla da Azerbaycan toprakları yabancı unsurların işgalinden tamamen temizlendi.

Nadir'in bu kararlılığı, aynı şekilde II. Tahmasp'ı tahttan indirmesi Osmanlı devletini yeni bir muharebeye sürükledi. 1733- 1735 yılları arasında cereyan eden askeri operasyonlarda Nadir'in askeri yeteneği bütün çıplaklığıyla gün yüzüne çıkmış oldu. Büyük çoğunluğu Azerbaycanlılardan meydana gelen ordu birlikleri sona gelinen savaşlarda Nadir'in kararlılığı, çevikliği ve şahsi kahramanlığı sayesinde Osmanlı ordularını bütün Güney Kafkasya'da sıkıştırıp çıkarmayı başardı. Bu yengiler Sefevi devletinin geçmiş toprakları üzerinde denetimi sağlamaya imkân yaratmanın yanı sıra, bölgede yeni askeri-siyasi ortamın meydana gelmesine işlerlik kazandırdı.

1736 yılında Muğan ovasında teşkil edilen kurultayda Nadir Şah büyük çoğunluğun desteğini kazanarak Şah ilan edildi. III. Abbas Horasana babasının yanına gönderildi, bir müddet sonra ise onların her ikisi öldürüldü [*Aynı yerde; sah.204*].

Birçokları Nadir'in bu adımını bahane ederek, onu iktidarı zor gücüyle ele geçirmekle, zorbalık etmekle, Sefevi hanedanlığını iktidardan uzaklaştırmakla suçlar. Ancak Nadir Şah kişiliğine bu tür ithamlarla gölgelemeğe çalışanlar her nedense, orta yüzyıllarda hüküm süren siyasi teamülleri ağız birliği edip unuturlar. Devrilmiş sülalelerin temsilcileri ister Azerbaycan'da, ister Osmanlı devletinde, ister Arap hilafetinde gelecek tehlikelerin önünü almak için fiziki bakımdan etkisizleştirilirdi. Peki, öyleyse nedendir salt Azerbaycan tarihi ve Nadir Şah tartışmaya açılır? Çok yazıklar olsun ki, Nadir Şah'tan daha gaddar davranan diğer Doğu - Müslüman hükümdarları hakkında bahis açılırken tarihçiler onların hayata geçirdikleri büyük fetihlerden, kazandıkları galibiyetlerden bahseder, bu kimselerin kendi aile üyelerine, çocuk yaşta kardeşlerine, baba ve amcalarına karşı iktidar adına türettikleri cinayetleri, sanki hiç olmamışçasına unutturmağa çalışırlar.

Osmanlı devletinin tarihi geçmiş denilenlere en tutarlı örneklerden biridir. Acaba niye Sultan I. Beyazıt (1389-1402), Sultan Selim Yavuz (1512-1520), Sultan Süleyman Kanuni (1520-1566) hakkında konu açıldığı zaman onları büyük kumandanlar gibi methetmek için ağız dolusu konuşanlar, onların taht-taç adına öz kardeşlerini ve evlatlarını acımasızca öldürdüklerini anımsamak dahi istemezler? Bu arkadaşlara bu gerçekleri anımsattıkça ise verdikleri cevap genelde şöyle oluyor: "Devletin yüksek çıkarları bunu talep ediyordu". Peki, eğer böyleyse, o halde Nadir şahı kınamanın ne anlamı var ve üstelik bu ne derecede adildir? Gerçi, Nadir Şah'ın döneminde Azerbaycan'ın ve İran'ın geleceği için mevcut tehlikenin büyüklü-

ğü yukarıda adını verdiğim hükümdarların zamanında Osmanlı devleti için var olan tehditlerden kıyaslanmayacak kadar büyüktü. Eğer tarihsel süreçleri insafla analiz edersek görürüz ki, adı geçen sultanlar böyle bir gaddarlığa iktidara gelmek yahut onu korumak adına başvurmuşlarsa, Nadir Şah'ı totaliter olmasına zorunlu kılan başlıca neden Azerbaycan'ın ve İran'ın bir devlet gibi kendi varlığını koruyup kollamak isteği olmuştur. Evet, hiç kimse Nadir Şah'ın sert ve uzlaşmaz bir şahsiyet olduğunu yadsımıyor, ancak onun bu davranışının nedenlerini görmek, analiz etmek de her bir araştırmacının borcudur. Elimizi vicdanımıza koyup itiraf edelim ki, aynı devirde Azerbaycan'ın bekası adına gelişen sürecin tehlike derecesi Nadir Şah'tan ancak katıyet, acımasızlık talep ediyordu. Nadir Şah'ın devletçilik uğrunda sürdürdüğü mücadelenin koşulları ve ortamı bu şahsiyetin attığı adımlardan daha acımasız, daha keskindi. Yeri gelmişken, benzer olaylara yalnız Osmanlı devletinde değil, Batı ve Doğu ülkelerinin birçoğunun tarihinde rast gelmek mümkündür.

Unutmayalım ki, Nadir Şah'ın kendi de attığı adımların gaddarlığının farkındaydı ve bunu defalarca âyanlarına bildirmişti. M.Hüseyin Küddusi hakkında söz açığımız Muğan kurultayının gedişinde Nadir şahla âyanlar arasındaki meşhur bir diyalogda bu meseleye değinildiğini anımsatarak yazar:

“...Nadir yine dedi: “Adamların çoğu benden nefret ediyor, belki de haklıdır. Bu yüzdendir ki, ben çok evler viran edip, çok insanlar öldürdüm, küllî sayıda mal-mülk müsadere ettim, çok varılları zor kullanarak amansız güne koydum. Bırakalım İran bu üzüntülerin ardından bir süre rahat nefes alsın. Oymak başkanları dediler: Velinimetimiz (hükümdarımız - R.M.) ne buyurur o doğrudur. Sürdürülen işler devlet ve ordunun kuvvetlenmesi içindi. Eğer siz böyle yapmasaydınız, İran'ın düşmanları karşısında böyle büyük işlere nasıl nail olabilirdiniz? Allahtan diliyoruz ki, gördüğünüz işleri bir daha tekrar edesiniz. Bugün, Allah İran'ın kaderini sizin gibi dâhi bir şahsiyetin sorumluluğuna vermiş, bizim de üstümüze düşen görev şu olmalıdır ki, sizin emirlerinize itaat edelim” [M.Hüseyin Küddusi. “Nadir Şah”. *Farsçadan çeviri ve önsöz'ün yazarı: Muhammet Ali Musaddık, sah.159*].

Görüldüğü gibi, kendi döneminin insanları, onun attığı acımasız tutumunun nedenini ve amacını birçok çağdaş tarihçilerden daha iyi algılayıp, Nadiri daha soğukkanlı bakış açısıyla değerlendirmişti. Nadir Şah'ın saygıdeğer ve gerçek devlet adamına yaraşan adımları içinde onun kendi siyasi rakipleriyle olan ilişkilerinde her zaman

liyakat duygusuyla hareket etmesi mutlak biçimde vurgulanmalıdır. Billhassa bu, Azerbaycan'ın saygın sülalelerine mensup kimselerine davranışlarında kendini göstermiştir. Örneğin, Muğan kurultayında Nadir, kendinin Şah olmasına karşı çıkmış Gence beylerbeyi Uğurlu Han Kaçar, dönemin kurallarına göre idam etmesi beklenirken tam tersine onu görevinde bırakmıştır. Doğrudur, kimileri bunu Nadir'in Kaçarların gücünden çekinmesiyle açıklıyor, ancak kesinlikle bu böyle değil. Sefevileri iktidardan uzaklaştıran, Kaçarların önde gelen insanı Fetali Kaçar etkisizleştiren ve zamanın güçlü devletleri ile çarpışmaktan çekinmeyen bir fatih için bir oymağın vetosu kesinlikle engel oluşturmazdı. Evet; Nadir Şah, Uğurlu Han'ın denetimi altındaki yerlerde yetkilerini önemli derecede kısıtladı ve Karabağ arazisinde yaşayan Kaçarların bir bölümünü Horasana göç ettirdi. Bu da olağan sayılmalıdır, şu nedenle Nadire muhalefet eden bir feodalın sosyal tabanlı destekten yararlanarak başkaldırması olasılığı yüksekti. Attığı bu adımla Nadir, bölünme ihtimalini kontrol altına aldı ve bununla da yetinmiş oldu.

Bir an için Nadir Şah'ın şahsi kâatibi ve saray tarihçisi olmuş Mirza Muhammet Mehdi Han Astrabadiyi anımsayalım. Kaynaklardan elde edilen bilgiler ışığında Sefeviler soyuna mensup olan bu insanın bilgi birikimi, derin zekâsı ve çalışkanlığı ile Nadir Şah'ın dikkatini çekmiş, kısa zamanda onun sarayına davet almıştı. Nadir Şah, Mirza Mehdi Han'ı sarayına davet ederken bu şahsiyetin ona muhalif olan Sefevi soyundan olduğuyla ilgilenmemiş, gerçek, akıllı önderin çevresini soy-boy aidiyetine göre değil, kişisel başarılarına göre seçilmesi gerektiğinin tarihsel örneklerinden birini göstermiştir. Tarih, Nadir'in kendi seçiminde yanılmadığını haklı çıkardı. Mehdi Han Astrabadi hem yetkinlikle kendi görevini başarıyla yerine getirdi... Ayrıca Nadir Şah'ın yaşamına ilişkin birinci dereceli kaynaklardan sayılan "Tarih-i Cahankoşa-yi Nadiri" salnamesinin yanı sıra Türkçe-Farsça büyük bir sözlüğün ve Farsça İncilin çevirisiyle adını tarihe geçiren tanınmış yazarlarından biri oldu [*I.P.Petruşevskiy, "İranskie istočniki po istorii Azerbaydjana" "Sbornik statei po istorii Azerbaydjana" Bıpusk I, Baku 1949, str. 307-308*].

İktidarı ele geçiren Nadir Şah kısa zamanda merkezi yönetim organlarını güçlendirdi, ordunun disiplinin artırdı. Birçokları Nadir şahı yalnız kılıç gücüyle kendi iktidarını kurmaya çalışan alışlagelmiş diktatör gibi kabul etse de, onun tahta çıktıktan sonra izlediği yöntem bunun tam aksini gösterir. Nadir, Sefevilerden miras kalan siyasi sorunların kökenlerini iyi bildiğinden, dünyada, özel-

likle askeri alanda gelişen yenilikleri dikkatle izliyor, kendi halkının psikolojisini de derinden tahlil ediyordu. O, bunu iyi biliyordu ki, devletin temellerinin kuvvetlendirmesi için ilk aşamada onun çağdaş dünyanın taleplerini karşılayan nizami ordusu olmalıdır. Piyade ve atlı birliklerin süratine mani olmayacak topraklarla bağlı problemleri kökünden çözmeğe muvaffak olan Nadir askeri deniz kuvvetlerinin oluşturulmamasının gelecekte imparatorluğun çıkarlarının korunmasında ciddi sorunlar yaratacağını anlıyordu. Nadir'in donanma yaratmak doğrultusundaki ciddi çabalarını bu işte ona her tür engeller türeten Avrupalılar da hayretle izliyorlardı. İngiliz yazarı P.Sayksin "Nadir, deniz donanmasının önemini anlayan ilk İran şahıydı ve bu bakımdan da o, saygı duyulmaya müstahaktır" sözleri aynı hayretin itirafı sayılabilir [*M.Hüseyin Küddusi. "Nadir Şah". Farsçadan çeviri ve önsöz'ün yazarı: Muhammet Ali Musaddık, sah.174].*

Maalesef, vaktiyle Sefevi hükümdarlarının bu stratejik meselenin çözümüne dikkat ayırmaması Nadiri, nasıl derler, işi sıfırdan kurmak mecburiyetinde bırakmıştı.

Ülkenin bir yandan Hazar denizine, diğer yandan ise Fars körfezine çıkışının olması, en önemlisi her iki yönde ciddi tehditlerin varlığı Nadiri hızlandırmaya zorunlu kılıyordu. Büyüyen siyasi kriz yıllarında Rusya'nın Hazar denizi hinterlandında bulunan bölgeleri hiçbir direnmeyle karşılaşmadan gasp etmesi donanma hususunun önemini herkese apaçık göstermiş oldu. Diğer yandan ise Doğu ülkelerini her yanıyla sömürgeye çevirmek isteyen Avrupa'nın kolonyalist deniz imparatorlukları, özellikle de İngiltere ve Hollanda Fars körfezinde güçlenerek İran ve Azerbaycan'a müdahale etmek için fırsat kolluyordu. İran'daki yönetim zafiyetinden Fars körfezi bölgesinde ayaklanmış ve Bahreyn'i ele geçirmiş Arap kabilelerine günlerini göstermek için de donanma acilen gerekliydi...

Nadiri bu yönde ilk harekete geçen adımlarını atmaya zorunlu kılan hadise ise daha 1733 yılında meydana gelmişti. Bu dönem beluc kabile önderlerinden Muhammet Han merkezi otoriteye boyun eğmeyerek ayaklanma çıkardı. İsyancılar ve feodallerin denetimindeki asıl ordu kuvvetleri, kara operasyonu ile çökertilse de, Muhammet Han kaçarak Fars körfezindeki Kiş adasına sığındı. Adaya çıkartma yapılması için Nadir'in ordusunda savaş gemileri olmadığından o, körfezde daha Sefeviler döneminden ticaret tekeline sahip İngiliz ve Hollanda şirketlerinin sahibi olduğu gemilerden yararlanmaya karar verdi. Bunun için o, özel temsilcisi Latif Han'ı Avrupalılarla müzakere yapmaya gönderdi. Latif Han becerikli diplomat ve açık göz

teşkilatçıydı. Nadir Şah, Avrupalıların onun körfezde ve genelde, denizlerde güçlenmesinin kesinlikle aleyhinde olduğunu iyi biliyordu. M.H. Küddusunin de belirttiği gibi, onlar bu nedenden ötürü Nadirle donanma yaratmak konusunda hiçbir işbirliği yapmak istemiyorlardı. Onlar ileriye görebiliyorlardı. Nadir gibi mahir kumandanın yetkisinde bir donanmanın varlığı Batı şirketlerinin körfezdeki tekeli kırması olacaktı. Onu da ifade edelim ki, Nadir Şah bütün aleyhte çabalara bakmayarak, donanma yaratılması meselesinde Rusya'dan da yardım talebinde bulunmadı. Bu da anlaşılır idi, Ruslar da Hazar denizinde Nadir'in kuvvetlenmesini istemezdi.

Elindeki olanakları değerlendiren Nadir Şah vakit yitirmeden Avrupalılara onların reddetmeyecekleri cazip teklif ileri sürdü. Şöyle ki, Hollanda şirketlerinden biri ile yürütülen görüşmeler sonucunda Bender Abbas limanında onlara sunulan ticaret imtiyazları karşılığında birkaç geminin askeri operasyonlar amacıyla kiralanmasına ilişkin uygunluk elde edildi.

Latif Han 3 bin kişilik mobil ordu birliklerini gemilerde toplayarak kısa zamanda Kiş adasına çıkartma yaptı ve burada gizlenen Muhammet Han Uğurla geçirilmiş operasyon sonucunda yakalanarak İsfahan'a gönderildi. Daha sonra aynı ordu ile Bahreyn'de Nadir'in otoritesini tanımak istemeyen Arap kabilelerine de göçürtücü darbeler indirildi. Artık Nadir Fars körfezinde de kendi gücünü göstermekte başarılı olmuştu [*Aynı yerde; sah.201*].

Kazanılan galibiyetlerde büyük rolü olan Latif Han, Nadir Şah tarafından yeni oluşturulan *derya beyi* (amiral) görevine getirildi. Bu askeri sefer Nadire bir başka yaşamsal gerçeği de öğretmiş oldu. Ülke için stratejik önem taşıyan alanlarda kesinlikle yabancılara, özellikle de Avrupalılara güvenmek risklidir. Bu amaçla Nadir Şah bir dizi önlemler aldı. İlk önce Buşehr şehrinde deniz donanmasının altyapısı için büyük bir kale yapıldı. Aynı zamanda, Buşehr'de özel bir tersaneenin inşasına başlandı. Nadir gemilerin kendi ülkesinde üretilmesini çok istiyordu. Bender Abbas şehrinde ise Nadir'in buyruğuyla top üreten büyük askeri müessesesi kuruldu. Burada hem kara orduları, hem de askeri gemiler için toplar hazırlanacaktı.

Daha sonra birçok Avrupalı uzman ülkeye davet edildi, onların içinde özellikle İngiliz Con Elton diğerlerinden seçiliyordu. Nadir Şah bu kişiyle Dağıstan seferinde tanışmıştı, onun çalışkanlığına yüksek değer vererek kendi hizmetine girmesini sağlamıştı. Sonuna kadar Nadir Şah'a hizmet eden bu şahıs donanmanın yapılanmasında, yine

Hazar denizinin bilgilendirilmesinde önemli rol oynamıştı. Onun büyük katkısıyla İran'da üretilmiş ilk gemi daha Nadir'in sağlığında suya indirilerek yüzdürüldü. Bir süre sonra Gilan vilayetinde gemilerin alet ve parçalarını üreten bir başka müessese daha üretime başladı [M.Süleymanov. "*Nadir Şah*", sah.564-566].

Nadir Şah deniz donanması için özel bayrak da hazırlattırmıştı. M.Süleymanov açıklıyor ki: "Beyaz kumaş üzerinde tanımlanan kırmızı renkli kılıç Nadir Şah'ın deniz-harp kuvvetlerinin sembolüydü".

Osmanlı devletiyle süren kanlı çatışmalar, diğer yandan ülke içinde bitmek bilmeyen ayaklanmalar ve ayrılıkçı eylemler, Nadire donanmanın yeterince yapılanması için gerekli bütçe ve zamanı tanımadı. Nadir'in başlattığı bu ileri düşünceli girişim ise onun ölümüyle yarım kaldı. Ama Nadir Şah hayatta iken deniz kuvvetlerinin katıldığı savaşların tamamı için söylenecek olursa dilenilen zaferler kazanılmasa da, onun parlak yengileri de az olmamıştır. Daha önemlisi Azerbaycan ve İran hükümdarının hiçbir dönem söz sahibi olmadığı bölgede deniz-harp kuvvetleri sayesinde Nadir Şah kendi sözünü geçirmeye imkân kazanmıştı. M.H. Küddusunin sözleriyle dersek, "Nadir, İran adına tasavvuru edemediği bir coğrafyada İran'ın nüfuzunu yoktan varıya çevirdi" [M.Hüseyn Küddusi. "*Nadir Şah*". *Farsçadan çeviri ve önsöz'ün yazarı: Muhammet Ali Musaddık*, sah.183].

Nadir'in donanma kuruculuğunda yüzleştiği bir başka konu da psikolojik nedenle bağlıydı. Çünkü yüzyıllardan beri Azerbaycan ve İran topraklarında kurulan imparatorlukların hiçbiri deniz devleti olmayı başarmamıştı. Bu devletlerin hükümdarlarının hiçbir deniz imparatorluğuna dönüşmek için atılım göstermemiş, sözü geçen hususu prioritet(birincil) olarak görmemişti. Dürüstçe itiraf etmek gerekir ki, I. Şah Abbas zamanında (1587-1629) gösterilen doğrultuda belirli canlanma ve teşebbüsler olsa da, onlar kısa sürede unutularak arka plana itildi. Konuşulanlara dikkatimizi yoğunlaştırırsak, Nadir'in denizciliğe tarih boyu ilgisi olmayan bir halkı donanma sahibi yapmasının, bu alanın önemini onlara aşılmasının devletçilik çıkarları bakımından ne kadar büyük tarihi önem taşıdığını anlamamız zor değil.

Ülkenin askeri gelişiminin yanında, Nadir Şah, halkın ideolojik ve inanç değerlerine de özel dönem veriyordu. Realitedir ki, uzun süre Azerbaycan'da yerleşmiş fanatik Şiiğin ılımlaşması, aynı şeklide mezhepler arası ilişkilerin düzenlenmesi, İslam ümetinin bütünlüğünün korunması Nadiri düşündüren duyarlı

konulardı. Şia-Sünni karşıtlığı düzleminde yüzyıllarca devam etmiş Azerbaycan - Osmanlı münakaşaları, aynı şeklide imparatorluk içinde yaşayan Sünni Dağıstan halklarının sonu gelmeyen isyanları ülkeyi zayıflatıyor, sürgit kan dökülmesine neden oluyordu. Bu niyetle Osmanlı devletiyle diplomatik görüşmelere başlayan Nadir, Türkiye'ye mezhep yakınlaşmasının çağdaş diplomatik dille dersek "yol haritasını" sundu. Bu plan çerçevesinde İran'da Şiiliğin bütün radikal formları (Rafızılık) yasaklanıp, dört hak halifenin her birine saygıyla yaklaşılması vacip şarta bağlanıp, onların anılarına hakaret içeren ifadelerin kullanılmasına izin verilmeyecekti. Yine İranlı hacı adaylarına(zevvarlara) Kâbe'yi sınırsız şekilde ziyaret etmek imkânı yaratılıyordu. Barışa yönelik adım olsun diye Afşarlar devleti ve Osmanlı imparatorluğu karşılıklı olarak askeri esirleri geri vermediği kabul etmişlerdi. Aynı zamanda, her iki ülkenin başkentinde daimi diplomatik temsilciliklerin açılmasına onay verilmişti. Diplomatların görevi bütün aşılması gereken olası sorunları zamanında çözmekten ibaretti [*Aynı yerde; sah.163*].

Genel ilkelerde anlaşma sağlanıp kısmen uygulansa da tam ve mutlak barış hiçbir zaman mümkün olmadı. Ancak çatışmanın, nefretin azaltılması yönünde atılan karşılıklı adımlar çok yararlar getirdi [*Daha ayrıntılı bakınız: Azmi Özcan. "Nadir Şah" (Türk dilinde). Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, HHHII cilt, sah.277. M.Hüseyin Küddusi. "Nadir Şah "sah, 162-163. S.Arı. "Osmanlı arşiv Işığında Nadir Şah -1. Mahmut dönemi ehli-sünnet-Şii diyalogu" (Harran Üniversitesi, doktora tezi;2001), aynı şeklide bu neşirde "Nadir Şah'ın Rum (Osmanlı) padişahı Mahmut hana yazdığı süllname". (mektup No:5)*].

Mezhepler arası ihtilafların çözümüne yönelik kısmen yol alınması, aynı şeklide radikal Şiilik yanlılarının dizginlenmesi sonucunda bağnaz din adamlarının siyasi süreçlere katılım imkânları ehemmiyetli derecede kısıtlandı. Nadir Şah; dinin özellikle gerçek imanın dışında kalan siyasi amaçlara hizmet eden akım ve düşüncelerin ülkenin, toplumun barışı için ne kadar tehlikeli olduğunu tam zamanında görmeyi başarmıştı. Bilhassa dış güçlerin çatışmalı süreci devleti aleyhine kullanma olasılığı onu haklı olarak önleyici adımlar atmağa mecbur etmişti. Nadir halk ve ordu arasında ayrışma nedenlerini dikkatle gözlemleyen, zamanında ve doğru sonuçlar çıkarmayı başaran devlet başkanıydı. Bu bağlamda o, askeri harekâtları sırasında defalarca karşılaştığı fanatizm, hurafe ve cehalet hallerinden derin rahatsızlık duyuyordu. Doğrudur, Nadir her defasında böyle

durumlardan ya zekâsı, ya da sert duruşuyla ve insanlar arasında yarattığı dehşet duygusuyla maharetle üstesinden geliyordu. M.H. Küddusi, kitabında böylesi davranışlarından birine denk gelen meşhur hadiseyi naklediyor:

« Bir defasında ordu seyir halindeyken yola bir demir direğin çakılmış olduğunu gördüler. Üstünde şu sözleri yazılıydı: «Her kimse buradan ileri giderse mahvolur!». Hemen Nadire haber verdiler. Nadir: “Direği çıkarın ordunun önünde taşıyın”-dedi. Böylece korku geçip gitti» [*M.Hüseyn Küddusi. “Nadir Şah”. Farsçadan çeviri ve önsöz’ün yazarı: Muhammet Ali Musaddık, sah.234*].

Koca fatih gördüğü karşısında dehşete kapılmıştı: Büyük orduları yenilgiye uğratan cesur komutanlar hurafe yüzünden çakılı bir kazığın karşısında aciz kalmışlardı. Bu halin gelecekte bırakın orduyu, aynı şeklide bütün ülkeyi dibi gözükmeyen uçuruma sürükleyeceğini anlayan Nadir, bağnazlığa karşı en sert önlemleri aldı. Bu da anlaşılmalıdır ki, özellikle ordu sisteminde hurafenin ve fanatizmin kökünün kazınması için mücadele veren Nadir Şah Muharrem ayında geçirilecek taziye meclislerinin ordu içinde düzenlenmesine yasak koymuştu. Bu yasağa uymayanlar ise çok ağır cezalara çarptırılmıştı [*M.Süleymanov. “Nadir Şah”, sah.684*].

Nadir’in bu türden reformları aslında din karşıtı gibi görülmemelidir. Şu nedenle ki, kaynaklarda gördüğümüz metinlerde o, Allah korkusu olan, İslam kutsallarına saygı duyan, mütedeyyin Müslüman gibi görülmektedir. Diğer Doğu hükümdarlarından farklı olarak Nadir hiçbir zaman kendi kişiliğine davranışlarda perestiş kültürünün oluşmasına imkân vermedi. Şayet edebiyat tarihimiz incelenecek olursa, ona ithaf olunmuş methiye karakterli eserlere rast gelindiğinde demek olur ki, bu görülmez. Kendini daima yüce Yaratanın kulu, bendesi adlandıran Nadir’in yüreğinde Allah korkusu taşıyan bir insan olduğunu halk arasında yaygın çok sayıda rivayet ve tarihi olaylar da onaylıyor. Nadir’in İslam tarihinin en büyük şahsiyetlerinden sayılan, dördüncü halife Hazreti Âli’nin Necef şehrindeki türbesinin onarımı zamanı söylediği sözler hayli derecede ibretamiz sayılabilir:

“Necef’te Hazreti Âli’nin anıtmezarı altınla nakşedildiğinde mimarlar: Mirza Mehdi hana (Nadir’in kâtibine) dediler ki, bir uygun söz söyleyin, giriş kapısının üstüne yazalım! O da bu sözün Nadirden sorulmasının doğru olacağını bildirdi. Mimar Nadirden sordu. O dedi ki: “Allahın eli herkesten yukarıdır” [*M.Hüseyn Küddusi.*

“Nadir Şah”. Farsçadan çeviri ve önsöz’ün yazarı: Muhammet Ali Musaddık, sah.226].

Kaynaklardan o da görülüyor ki, Nadir Şah, Hazreti Ali’nin yanı sıra Necef ve Kerbela’daki diğer saygıdeğer İslam büyüklerinin de türbelerini restore ettirmiş, buralara kıymetli hediyeler, hayli sayıda süs eşyaları bağışlamıştı. Meşhetteki meşhur İmam Rıza türbesinin de yeniden onarımı ve belirli kısımlarının kıymetli madenlerle işlenmesi, türbe kubbesine 14 adet altın suyuna batırılmış kandilin asılması da Nadir Şah’ın buyruğuyla yerine getirilmiştir. Nadir Şah’ın, yine Erdebil’de kabri olan Sefeviler hanedanının kurucusu Şeyh Safi türbesini de büyük hayranlıkla ziyaret ettiği, ona derin muhabbet duyduğu anlaşılmaktadır. [M.Süleymanov. *“Nadir Şah”, sah.684].*

Nadir dine değil, insanların inancını sömürü aracı haline çevirmiş ikiyüzlü din(dışı) sınıfının düşmanıydı. Bilgiçlik taslamaktan, insanları hurafeye sürüklemekten ve yaydığı hurafeyle cebini doldurmaktan başka işi olmayan din(!) adamları Nadir’in gözündeki devletin bir numaralı düşmanı görülüyordu. Devlet bütçesi için anlamsız yük olan cahil yobazlar kısa bir zamanda Nadir’in gazabına uğradılar. Mollalara indirilen en dehşetli darbe hiç şüphesiz ki, onların kanunsuz yolla elde ettikleri servetin devlet bütçesi adına el koyulması oldu. Gene, Nadirle din adamları arasında geçen diyalog hakkında M.Süleymanov şunları yazıyor:

“Nadir Şah taht-taca sahip olduktan sonra yüksek makamlara sahip olan mollaları bir yere toplayıp onlardan topladıkları servetleri nasıl elde ettiklerini sordu. Nadir, aynı zamanda, elde edilen servetin karşılığında mollaların hangi işlere eğilim içinde olduklarını merak ediyordu. Mollalar: ‘Dini vergilerden ulemalara maaş bağlanır ve medrese talebelerine harç ayrılırsa ulemalar da bu gelir karşılığında mescitlerde devlete ve padişaha duacı olacaklarını bildirdiler’. Nadir cevaben: Görülmektedir ki, sizin dualarınız Allah dergâhında hiç de makbul değildir. Çünkü siz varsıllaştıkça memleket yoksullaşıyor ve sizin yetkileriniz arttıkça zalime dönüşüp milletin ve ülkenin gerilemesine yol açıyorsunuz. Memleket, benim dövüşçülerimin ve bahadırılarının kılıcının gücüyle ayakta duruyor. O yiğitler Allahın vuran elidir. Bundan böyle sizin servetiniz onların maaşlarının ödenmesine sarf edilecektir... Sözlerinin sonunda Nadir Şah, ulemaların gasp ettiği servetin devlet hazinesi adına müsaderesini emretti “ [Aynı yerde; sah.679].

Elbette, Kur'an-Kerimin buyrukları, Muhammet peygamberin (e.s.) sünneti, aynı biçimde İslam tarihinin saygın insanların izlediği ameller konusunda azıcık bilgisi olan herhangi kimse Nadir'in aslında dinin buyruklarıyla çelişen hiçbir adım atmadığını görür. İnsanları bilim öğrenmeye, faydalı olmaya, emeğiyle geçinmeğe çağıran, âlimin mürekkebinin şehidin kanından üstün tutan, insanın kendi nefsiyle sürdürdüğü mücadeleyi en büyük cihat olarak gören İslam dini her daim iyiciliğin, cehaletin, bencilliğin aleyhine olmuştur. Nadir'in oligarşiye dönüşmüş, gerçekte görevleri halka iman, yalınlık, çağdaşlık örneği olması gereken mollaların malvarlığına el koyması sözün bütün anlamlarında bedavacılığa, bencillığe ve nadanlığa karşı yürüttüğü barışmaz mücadelenin pik noktası, gösterisiydi... O, şeriat mahkemelerini lağvetmedi, dini devletten ayırmadı, İslam inancını katiyen baskılamadı. Nadir sadece hurafe ve fanatizm taşıyıcılarını kısa zamanda hem devlet işlerinden hem de toplumun diğer alanlarından uzaklaştırdı.

Nadir Şah'ın ulema sınıfının yetkilerini kısıtlarken bir siyasetçi olarak her şeyden önce kendi siyasi amaçlarını gütmesi de doğal karşılanmalıdır. Biz I. Şah İsmail'in vaktiyle devletin bekası adına Şii'likten yararlanmasına nasıl anlayışla bakıyorsak, Nadir'in de radikal Şii'liğin temsilcilerini kontrol altına almasını da aynı devlet aklının tezahürü gibi görmeliyiz. L.Bokdanovun da kaydettiği gibi, Nadir, Şii'liği baskılamakla kendi egemenliğini çelmelemiş oldu. Sorun şu ki, Sefevi hanedanları soyağaçlarını Şii imamlarına bağladığı için halk yığınların gözünde onlar iktidarlarının yasal sahibi gibi kabul ediliyordu. Nadirse Şii'lerin ve Sünnilerin şeriat ve Allah indinde aynı dinin (İslam'ın) temsilcileri oldukları gerçeğini(düşüncesini) devlet siyaseti ilan ederek kendine karşı yöneltilmiş itirazları bitaraflaştırdı. Diğer yandan Nadir bu hamlesiyle kardeş Osmanlı devletinin savaş açması için sürekli elinde bulundurduğu mezhep kartı kendi işlevini yitirmiş oldu. Rus tarihçisi, Nadir'in hamlesini çok zekice düşünülmüş siyasi manevra gibi karakterize eder [*L.Bogdanov. "dhuvenstvo: Mudjtchidi, uh rol v gasudarstvo Sefevidov. Borba Nadir Şah'a s şii'tstvom". "Drevnie tsarstva Vostoka: Midiya.Persiya.İran". Sostavitel Mockva,İ.G. Tsareva 2003,str.190*].

Ancak zerre kadar kuşku yoktur ki, Nadir'in sözü geçen bu hamlesi bütün siyasi amaçlardan daha ziyade İslam ümmetinin birleşmesi uğrunda verilmiş ilerici çaba gibi tarihe geçti. Hâlihazırda İslam ülkelerinde mezhep farklılıklarını giderme, yakınlaşma yönünde atılan adımların tarihinden söz açılırken herkesin ilk anda aklına

gelen tarihi şahsiyetlerden biri de Nadir şahıdır. İnanmak isteriz ki, bu gayretlerde bir gün sonuç alınır ve İslam dinini yüzyıllardan beri içerdən kemiren mezhep ihtilafları ortadan kalkar, ümmetin bütünlüğü nihayetinde sağlanır.

Bu olayların üzerinde neredeyse üç yüzyıl geçse de günümüzde dünya siyasetinde gözlemlenen eğilimler düzleminden geriye dönüp baktığınızda Nadir Şah'ın siyasi düşüncesinin derinliğine, uzun vadedeki tehlikeleri kuyumcu titizliğiyle değerlendirme yeteneğine hayranlık duymadan geçemezsiniz. Azərbaycan tarihinin 19 yüzyılın ikinci yarısına ve 20 yüzyılın öncelerine rastlayan dönemi, Nadir Şah'ın hurafe ve fanatizmle sürdürdüğü mücadelenin ne denli zorunlu olduğunu herkese göstermiştir. Bir dönemler kültür hazinesine; Nasrettin Tusi, Nizami Genceli, Muhammet Fuzuli gibi edebiyatçı ve düşün adamı bahşeden halkımız, Nadir Şah'ın ölümünün ardından devletçiliğini kaybetti ve de on yıllar boyunca hurafenin, nadanlığın, din adı altına gizlenmiş cehaletin esaretine duçar oldu. Yalnız Azərbaycan aydınlanmacılarının kendi canları ve mallarıyla yürüttükleri inatçı mücadele sonucu 20. yüzyılın öncesinde halkımızı dünyanın bilimde, kültürde söz sahibi olan halkların arasına sokabilirdi.

Nadir Şah tarihinden söz ettiğimizde Şah'ın bir başka seçkin özelliği ülkesinin uluslararası ilişkiler sistemindeki etkisine sonsuz duyarlılıkla yanaşmasıdır. 1738 yılında Nadir'in Delhi'de Moğol hükümdarı tarafından Afşar devletinin elçisine yapılan saygısızlığa karşı verdiği sert tepki bunun dışavurumudur. E.Şmidtin yazdığı gibi, olanlar karşısında öfkeye kapılan Nadir, Hindistan'a savaş ilan ederek sefer başlatır[E. Şmidt . "İndiya" V " İstorii çeloveçastva". Pod Red.: G.Gelmolta 1903, II tom, str.439].

Moğollara başlattığı zorlu savaşı zaferle taçlandıran Nadir Şah sona gelen savaşta (Karnal savaşı, 1739 - R.M.) karşı tarafın gözbebeği silahlı kuvvetlerini hallaç pamuğuna çevirmiştir. Moğol devletiyle yapılan askeri operasyonların hem, sevk-idaresi bakımından, hem de ordu birliklerinin cesareti ve taktiği açısından Azərbaycan harp tarihinin en parlak sahifelerinden biri gibi anımsanmayı hak eder. Gurur hisleriyle diyebiliriz ki, Nadir Şah'ın ordusunun başlıca vurucu kuvvetini daha önemlisi komuta kademesini aslen Azərbaycan Türkleri meydana getirmiştir ve bu nedenden ötürü bizim o dönem için savaş meydanında kazanılan zaferlerle övünmek hakkımız diğerlerinden daha çoktur.

Karnal savaşının sonucunda Moğol imparatorluğu topraklarının önemli bir kısmı, daha ayrıntısıyla ifade edersek, Hint nehrinin batısındaki topraklar Nadir Şah imparatorluğunun eline geçti. Günümüzde bu topraklar şimdi ki, Peşever, Sind, Hezarecat vilayetlerini, Kabil ve Gazne şehirlerini kapsıyordu. *"Afganistan tarihinin"* yazarları, tanınmış şarkiyatçılar V.M.Masson ve V.A.Romodın bildiriyorlar ki, utkulu Hindistan seferinden sonra günümüzdeki Afganistan'la Pakistan'a ait toprakların büyük bir kısmı Nadir Şah imparatorluğuna katıldı [V.M.Masson, V.A.Pomodın. *"İstoriya Afganistana"* Mockva, 1965, II tom, str. 82-83].

İlginçtir ki, Nadir Şah, Moğolları yenilgiye uğratsa da, yönetimdeki Türk-Müslüman sülalesini tahttan indirmede tam aksine, Delhi'ye ulaştığında, Hindistan tacını yeniden Muhammet Şah'ın başına koydu. Bu tutumuyla Hindistan'ın Müslümanların denetiminde kalmasını sağladı. M.S. İvanov kaydediyor ki, toplamda Nadir Şah'ın Hindistan seferinden elde ettiği ganimetin toplam değeri 700 milyon rupiden de çoktu ki, bu da o devir için fantastik servet sayılırdı. Ardından tarihçilerin araştırmalarına göre bu servetin büyük bölümü ordu kuruculuğu bütçesine ayrılmıştı [*"İstoriya İrana". Otvetstvenmy redaktor: M:S:İvanov, str. 205*].

Şunu da bilelim ki; Nadir Şah, Afganistan'ı kendi otoritesine, yerli derebeylerinin yardımıyla çok sayıda kanlı çarpışmalardan sonra boyun eğdirebilmişti. Yine, Kandahar kalesinin alınması için verilen mücadelenin ardından elde edilen galibiyet harp tarihimizin Nadir Şah'ın askeri-siyasi dehasıyla yazılmış apayrı bir şanlı sahifesini oluşturur. Kaleyi kuşatmaya alan ve içbölge yükseltilerini ele geçiren Nadir Şah tepelerde konuşlandığı toprakların yardımıyla Kandahar şehrinin sürekli ateş altında tuttu. Şehir savunmasındaki olan kuvvetlerin kayıp vermesiyle sonuçlanan bu durumun ardından Nadir Şah yeni bir taktiğe başvurdu ve yerli derebeylerinden birini ikna ederek kalenin zayıf korunan noktasını öğrendi. Cuma günü, herkesin namazda olduğu saatlerde kalenin Dada adlanan mıntıkasına saldıran Nadir Şah'ın orduları Afganlıları hazırlıksız ve gafil yakalamıştı [V.M.Masson, V.A.Pomodın. *"İstoriya Afganistana"* Mockva, 1965, II tom, str. 83].

Nadir Şah Kandahar'ın fethiyle yalnız büyük komutan olmasının yanında, yeri geldiğinde hile yapmaktan çekinmeyen usta siyasetçi gibi de davranabileceğini kanıtlamıştır. Karşısına çıkan herhangi bir kaleyi kimi zaman güçle, kimileyin taktikle zapt etmek yeteneği Nadire çok sayıda galibiyet getirmiştir. Hindistan ve Afganistan yü-

rüyüşlerinden sonra büyük fatih yönünü 1740 yılında Orta Asya'ya çevirdi. Buhara ve Hive hanlıklarını silah gücüyle itaatine alan Nadir, onları kendi sömürgesi (vassalı) haline getirdi. Hive'de esir tutulan 30 binden çok İranlıya ise özgürlük bahşedildi ve onların vatanlarına dönmesi sağlandı [*"İstoriya İrana". Otvetstvennyy redaktor: M:S:İvanov, str. 205*].

Nadir Şah'ın seferleri ve fetihleri sonucunda imparatorluk topraklarını 5,5 milyon kilometrekareye kadar genişletti. Toplam 10 yıl içinde Azerbaycanlılar, Kafkasya'dan başlayarak Hint okyanusuna kadar büyük bir toprağın sahibi olmuşlardı. Ne Nadire kadar ne de ondan sonra Azerbaycan hükümdarlarının hiçbiri bu kadar topraklara hükmedememişti.

Nadire kazanılan yengiler ayrıca büyük bir araziye kuşatan ticaret yolları üzerinde denetimi kurmasına olanak yaratmıştı. Bir kısım yabancı yazarlar; Şah'ın peş peşe seferleri sonucunda, Azerbaycan ve İran ekonomisinin durgunluğa girdiğini bildirseler de bu görüş kesinlikle gerçeği yansıtmıyor. Daha en başında Nadir Şah ticaretin önemini derinden kavramıştı. Türkmenistanlı tarihçi Hemmed Atayev Nadir Şah'ın yürüttüğü siyasetin sözümlerine ona ticaretin durmasına neden olduğu hakkındaki yorumların aslında gerçeği yansıtmadığını tam tersine onun iktidarı döneminde tüm alanlarda canlanmanın olduğunu yazar. Nadir, bundan başka dış ülkelerle ticaretin gelişmesi içinde elverişli koşullar yaratmıştı. Üstelik ülkesinde faaliyet gösteren yabancı tüccarların rahatlığını sağlamak için bütün gerekli önlemleri almıştı.

"Hakkaniyet için belirtmek gerekir ki, iktidarının ilk yıllarında Nadir bütün yabancı tüccarlara ilgiyle yaklaşmış, çoğu vakit onların haklarını açıktan savunmuştu. Ticaretin yaygınlaşması için eyalet valilerine, buna engel olan suçluları sert şekilde cezalandırmaları talimatını vermişti. Örneğin, Astrabad valisi Muhammet Hüseyin Han, Nadir Şah'tan gelen emre göre yerli tüccarları bilgilendirerek, onlara kendi işleriyle meşgul olmalarını (başka işlere müdahale etmemelerini – R.M.) emretmişti. Aksi halde onları ölümle tehdit etmiş, kellelerinden ihram yapacağını bildirmişti" [*H.A.Ataev. "Torgovekonomičeskie svyazi İrana c Rossiei v XVIII – XIX vv." Moskva, 1991, str.65*].

Rusya ile hazar bölgesindeki durumdan kaynaklanan gerginliğe aldırılmadan Nadir Şah kuzey komşusuyla en cazip ticaret ilişkilerinin geliştirmek için bütün olanaklarını seferber etmişti. Bu politika

safeviler devletiyle Rusya imparatorluğu arasında imzalanmış 1732 yılında Reşt yine 1735 yılında Gence anlaşmalarının maddelerinde de karşılığını bulmuştu. Belirtmemiz gerekir ki, protokol resmen Safevi devleti adına imzalanırsa da, aslında bu Nar Şah Afşar ile Rusya arasında sağlanan barış antlaşmasıydı. Taraflar birbirinin topraklarında özgürce imtiyazlı ticaret yapmaya, tüccarların can ve malını güvence altına almayı karara bağlamışlardı. Reşt antlaşmasının şartlarının birinde deniliyordu ki: “Rusya topraklarında Şah sarayının gereksinimleri için satın alınan maişet malları tamamen vergilerden ve gümrük rüsumlarından muaf tutulur”. Yine anlaşma gereği taraflar ticaret ilişkilerinin sürekli denetlenmesi için özel yetkili memurların atanması, bu yerlerde ticaret temsilcilikleri açılması, bu kişilere diplomatik pasaportların verilmesi ve dokunulmazlıklar konusunda ortak görüşe varmıştı. *[Daha ayrıntılı bakınız: “Rusya ve Safevi devletleri arasında Reşt ve Gence antlaşmaları hakkında (1732-1735)”. “Azerbaycan’ın uluslararası ilişkiler ve diplomasi tarihi: 1639-1828. Devletlerarası mukaveleler ve diğer dış siyaset hadiseleri”. Bakü, 2009,1 cilt, sah.183-210].*

Nadi Şah döneminin belgelerinde Rusya ile ticaret yıllarına ait yansıyan rakamlar bu alanda önemli bir ilerlemenin olduğunu göstermektedir. Örneğin, 1744 yılına ait istatistiklerde görülür ki, Azerbaycan ve İran’dan Rusya’ya 661.245 ruble değerinde muhtelif kalemlerde mal ihraç edilmiştir. İthalat ise 100.000 rubleden çok olmuştur.*[H.A. Ataev. “Torgovo ekonmiçeskie svyazi İrana s Rossiei v XVIII-XIX VV.”, str.64].*

H.Atayev, 19. yüzyıl Rus yazarlarının kaynaklarına dayanarak yazıyor ki: Nadir Şah hatta iktidarının en zor yıllarında imparatorluk topraklarında hiçbir dış devletin eli olmayan bağımsız ticaret merkezi oluşturmak için elinden geleni yapıyordu. Bu amaçla o ticaret olanaklarının artırılması yönünde de belirli aşamalar kaydetmişti.

Şu da bilinmektedir ki, Nadir Şah kimi zamanlar ticaret gereksinimleri uyarınca silahlı kuvvetlerinin bir bölümü için tüccarlara yetkiler sunarak, malların taşınması işini oldukça kolaylaştırmıştı.

Bu devirde Azerbaycan’da ticari işletmelerin canlanması yönünde da hayli işler görülmüştü. Bozulmuş su kanallarının onarımı, ahalinin belirli süre içinde vergilerden muaf tutulması gibi önlemler özellikle bu amaca hizmet ediyordu *[“İstoriya İrana”. Otvetstvennyy redaktor: M:S:İvanov, str. 205].*

Ama Nadir Şah hanedanlığının sürekli savaş halinde olması, sık-sık başkaldırı ve ayrılıkçılık halleri, ileri sürülen projelerin icraatını geciktiriyor, planların hayata geçmesini aksatıyordu. Sonuçta atılan adımlar düzensiz, dağınık etki yaratıyor, vakit ve kaynak kaybına neden oluyordu. Buna rağmen Nadir Şah'ın iktidar dönemini ekonomik ve ticari açıdan gerileme gibi göstermek kesinlikle tarihsel gerçekliğe aykırıdır. Nadir'in ekonomi politikaları hakkında bahis açarken, şunu aklımızdan çıkarmayalım ki, o bütün atılımlarını ciddi maddi kaynak talep eden savaş koşullarında hayata geçirmeğe çalışmış ve önemli ölçüde yol kat etmişti. Savaş koşullarında ekonomik istikrarı sağlamanın ne denli zor ve karmaşık iş olduğunu biz içinden bulduğumuz dünyadan da biliyoruz. Çoğumuz bu dönemi gördük ve halkımız onun sıkıntılarını bizzat yaşadı. Diyebiliriz ki, her bir aile, her bir yurttaş bu sorunları kendi üzerinde hissetmiştir. Dürüstçe onu da vurgulamamız gerekir ki, Nadir Şah kendi döneminin en güçlü imparatorluklarıyla başa çıkmaya, imparatorluk topraklarını elinde tutmaya çalışıyordu. Buysa daha sorumluluk isteyen bir görev ve daha ağır yükümlülüktü.

Nadir Şah'ı var gücüyle eleştirenler bunu unutmamalıdır ki, o, resmi anlamda toplam 11 yıl Afşarlar iktidarını yönetmiştir. 1732 yılına kadar olan dönemse tamamıyla ülkenin bütünlüğünün korunması, yabancı istilacıların Azerbaycan'dan kovulması için verilen mücadeledir. Kuşkusuz yine de insafli tarihçiler benimle uzlaşırlar ki, toplam 11 yıl içinde 5,5 milyon metrekare topraklara sahip imparatorluk yaratmak, dağılmış ve parçalanmış ülkeyi, yakın ve orta doğunun en kudretli devletine dönüştürmek az işler değildir. Yine Azerbaycan'da hiçbir dönem olmayan silahlı kuvvetleri yapılandırmak bağnaz, gerici din adamlarını siyasetin dışına atmak her yöneticinin becereceği işler olmasa gerekti. 17. yüzyılın sonlarında kendi devletinin sınırlarını korumaktan aciz Safevi ordusu; Nadir'in teşkilatçılık yeteneği ve askeri dehası sayesinde toplam birkaç yılın içinde zamanının en tehlikeli en hızlı, yüksek savaş yeteneğine sahip kuvvetlerin birine dönüşmüştü.

Diğer taraftan, Nadire hem içerde hem de dışarıda gösterilen direncin keskinliğini ve sürekliliğini dikkate alırsak, onun kısa zamanda gördüğü işlerin büyüklüğü, tarihsel değeri bizim için biraz daha netleşir. O dönemin tarihsel koşullarını analiz ederken, daha önemli bir boyutu görmemek mümkün değil. Konu, Nadir'in Fars körfezi bölgesinde ve hazar havzasında döneminin iki kudretli müstemlekeci imparatorluğuyla verdiği mücadeleden gitmektedir.

Nadir her fırsatta yakın doğuya, bilhassa da İran'a körfez ülkelerine sokulmak isteyen Britanya emperyalizminin önünü Fars körfezinde utkuyla kesmiş, hazar hinterlandında Rusya'nın ele geçirme çabalarını büyük inançla geri püskürtmeyi başarmıştı. O çağda denizlere hâkim olan, büyük ekonomik güce ve ordulara sahip olan Britanya ile tıpkı sürekli güçlenen Rusya ile mücadele sürdürmenin ne demek olduğunu elbette ki, açıklamaya ihtiyac var mıdır? Bir kısım tarihçiler Nadir Şah'ı küçültmek, onun hizmetlerine gölge düşürmek için adı geçen dönemi I. Şah Abbas'ın iktidarı yıllarını karşılaştırarak Nadir Şah döneminde ekonomik yaşamın daha sönük olduğunu ifade ederler [*Aynı yerde; sah.206*].

Hâliyle, böyle bir yaklaşım kabul edilmezdir. *Birincisi* belirttiğim gibi, 42 yıl tahtta oturmuş I.Abbas'tan farklı olarak, Nadir Şah toplam 11 yıl şahlık etmiştir. *İkincisi*, I. Şah Abbas'ın döneminde Azerbaycan Rusya tehlikesi ve Avrupa deniz devletlerinin sömürgecilik tehdidiyle katıyen karşı-karşıya değildi. *En nihayet* I. Şah Abbas'ın iktidarı döneminde imparatorluk içinde bölünme eğilimleri Nadir Şah zamanındaki kadar fazla değildi. Denilenler asla I. Şah Abbas'ın şahsiyetine ve tarihimizdeki eşsiz konumuna gölge düşürmek niyeti taşıyor. Bu şahsiyetin devletçiliğimiz adına hizmetleri gerçekten büyüktür ve onların da öğrenilerek layığınca duyurmağa ihtiyacımız var. Ancak kendi karmaşasını ve mevcut sorunlarını ölçüt alarak Nadir Şah ve Şah Abbas dönemlerini hiçbir durumda kıyaslamamalıyız.

Gururla altını çizmek isterim ki, Batıda Nadir Şah şahsiyetine ilgi daha onun sağlığında başlamıştı. İngiliz L.Lokkart yazıyor ki, o arşivlerde çalıştığı zaman Londra gazetelerinin birinde 1731 yılına ait sayısında yine Hollanda'nın "*Gazete de Hollande*" gazetesinde Nadir Şah'ın yaşamına ilişkin Batılı gazetecilerin yazılarına rast gelmiş. Oryantalist şunu özellikle vurguluyor ki, hala Batılı ülkelerin arşivlerinde Nadir Şah dönemine ait ve onun çağdaşları tarafında kaleme alınmış hayli sayıda araştırılmamış materyaller bulunmaktadır. Tüm bunları ayrıntısıyla araştırmadan, nesnellikle incelemeyen bizim Nadir Şah hakkında gelişigüzel söz demeye yetkimiz olmamalıdır [*L.Lokkart. "Nadir Şah". Perevod s angliyskogo: N:R. Gezalovoy, str 380-381*].

L.Lokkart bir başka konunun altını çiziyor: Nadir Şah sağlığında Batılı yazarların yayınlanmış eserlerin hiçbirisi gerçeği yansıtmıyor, kimi hallerde bu kitapların sayfalarında üstelik fantastik, uydurma bilgilere rast gelmek mümkündür. Bu yüzden de konun öğrenilmesi tarihçilerden özellikle temkinli olma, her taraftan bakabilme, hassaslık talep etmektedir. Ancak her nasıl olursa olsun itiraf etmeliyiz ki,

Nadir Şah Müslüman doğunun öylesi ender şahsiyetlerindendir ki, o, yabancılar tarafından kendi değerini yaşarken görebilmiştir. Bu, Azerbaycan tarihi için de az rastlanası olaylardan biridir.

Maalesef, ömrünü savaş meydanlarında parlak zaferlerle geçirmiş bu muktedir cihangir ve benzersiz strateji ustası, onun en yakınındaki bir grup hainin hazırladığı suikast sonucu 1747 yılının Haziran ayının 21'inde yaşama gözlerini yumdu. Nadir Şah'ın yüksek bürokratları, nüfuzlu âyanları kendi başınalıklarından ve sorumsuzluklarından dolayı ağır şekilde cezalandırması ve sürekli baskı altında tutması onların hükümdarın katlinde elleri olduğunu düşündürüyordu. Anımsatalım ki, Nadir'in ölümüyle sonuçlanan suikasttan önce de ona karşı birkaç suikast daha düzenlenmiş, onun yok edilmesine çalışılmıştı. Fakat her defasında başarısız olan âyanlar bu kez her şeyi kusursuzca planladılar. Nadir'in korumalarını bile bu cinayet planına ortak ettiler. Gece çadırda yatarken baskına uğrayan Nadir Şah, tarihçilerin yazdıklarına göre sonuna kadar direnmiş ve hatta suikastçıların bir kısmını yaralamış, onlar korkup Nadir Şah'a ölümcül darbeyi bile indirmeğe cesaret edememişlerdir.

Kaynaklarda tertipçilerden ikisinin kendini savunmağa çalışan Şah tarafından öldürüldüğü kayıtlara geçmiştir. Yalnız Muhammet Han Kaçar'ın (bazı tarihçilerin yorumuna göre Salih Han) ileri atılarak Nadire ölümcül darbeyi vurmasından sonra korkuları ortadan kalkmıştır. Nadir Şah'ın başı bedeninden ayrılarak Herat'a kardeşi oğlu Alikulu Han'a gönderilmiştir. Bu bilgiyle, M. Süleymanov'un da saptadığı gibi komplo'nun ardında kimin durduğunu, katilleri kimin yönlendirdiğini apaçık göstermektedir. Şah'ın katlinden toplam iki hafta sonra bilinmektedir ki, Alikulu Han feodal hanların desteğiyle tahta çıkmıştır. Devletçilik bilincinden yoksun olan katiller Nadiri öldürür öldürmez iki vezirini de öldürmekten çekinmediler. Merhum hükümdarın haremindeki kadınların ise tüm ziynet eşyaları talan edilmiştir [*M. Süleymanov. "Nadir Şah", 516-518*].

Nadir Şah'ın korkusu onu katledenleri o denli bürümüş ve iktidar harisliği onların ruhunu öyle derinden etkilemişti ki, bu katiller katlettikleri Şah'ın soyundan hiç kimseyi sağ bırakmamaya karar verdiler. Onun evlatlarına ve yakın akrabalarına karşı yapılan soykırım dalgası sonucunda Nadir Şah'ın bütün aile üyeleri öldürüldü. Gaddarlıkla hayata geçirilen cinayetlerin kurbanları arasında Nadir'in üç yaşında oğlu Cengiz, yine bir yaşını bile doldurmayan son beşiği Muhammet'te vardı. L.Lokkart kaydediyor ki, Alikulu Han, Nadir'in soyundan her kiminse iktidara gelme ihtimalini göz

önüne getirerek, onu haremindeki hamile kadınların öldürülmesi için bile emir verdi [*L.Lokkart. "Nadir Şah". Perevod s angliyskogo: N:R. Gezalovoy, str 315*).

Oysaki zamanla anlaşıldı ki, suikastçılar hıyanetlerinde ne denli başarı göstermişlerse de, devlet yöneticiliğinde de o denli toy ve beceriksizdiler. Çok geçmeden Alikulu Han tahttan indirilecek, ülke 50 yıl kadar sürecek olan siyasi çalkantı girdabına kapılacaktı. Biz artık Nadir Şah'ın öldürülmesinin ardından Azerbaycan ve İran'ın karşı karşıya kaldığı sorunların nedenlerine değindiğimizden konuya yeniden dönmeye gerek duymuyoruz. Ancak Nadir Şah'ın öldürülmesinden çıkaracağımız sonucu bir kez daha döne-döne anımsatmamızda büyük yarar görüyoruz.

Devlet çıkarlarının, makam ve açgözlülük duygusuyla hareket eden şahısların çıkarlarından daha değerli olmadığı her bir tarihsel süreçte halkımız bunun karşılığını ya bağımsızlığını kaybederek ödemiş ya da yok olma tehlikesiyle yüzleşmiştir. Tarihin farklı zamanlarda kontrolsüz güçlerin; şöhret düşkünlüğü, koltuk merakı nedeniyle çıkardığı beyhude çekişmeler sonucudur ki, Azerbaycan kendi tarihi topraklarının büyük kısmını kaybetmiş, güçlü devletçilik geleneklerine ağır darbe vurulmuştur. İnaniyorum ki, gelecek kuşaklar bu tarihsel süreçlerin önemini gereğince kavrayacak, ondan gerekli sonuçlar çıkarmayı başaracaklardır.

II

Nadir Şah'ın askeri ve siyasi faaliyetinin doğru anlaşılmasında Tarihi ve diplomatik belgelerin önemi

Biz artık Nadir Şah'ın askeri ve siyasi faaliyeti hakkında çok sayıda kaynakları gözden geçirdikten sonra onun tarihimiz için ne kadar büyük önem taşıyan şahsiyet olduğuna emin olduk. Ancak tüm bunların sonucunda birkaç temel soruyu paylaşmamız gerekiyor: Peki biz görkemli soydaşımızın tarihini ne kadar biliyor ve ne kadar tanıtabiliyoruz? Nadir Şah şahsiyetini soydaşlarımıza yeterince tanıtmak yolunda hangi engelleri ortadan kaldırmalıyız? Bilinçlerde yer eden Nadir Şah kişiliği ile tarihsel gerçekler ne kadar eşleşmektedir. Üzülerek, birtakım nesnel ve öznel nedenler yüzünden tarihimizin diğer görkemli şahsiyetlerine yapıldığı gibi, Nadir Şah'a bakış açısında gelinilen durumu tam tatmin edici saymak olanaksızdır.

Öncelikle şundan başlayalım ki, milyonlarca soydaşımızın bilinçaltında yanlış, çarpıtılmış tarihsel gerçeklerden uzak Nadir Şah karakteri oluşturulmasında Sovyet rejiminin yadsınmaz etkisi büyük ölçüde rol oynamaktadır. Meselenin özü şudur ki, SSCB döneminde egemen ideolojinin siparişiyle biçimlenen tarihçilik konsepti; adı geçen konuda, Şah'ı bir İran hükümdarı, kurduğu imparatorluğu bir İran devleti gibi göstermek ve bu görkemli hakanı mensup olduğu öz Azerbaycan(Türk) halkından mümkün olduğu kadar ayırtırmak, faaliyetini soydaşların gözünden düşürmek, cılızlaştırmak amaçlıydı... O dönemin ders kitaplarında ve tarihi araştırmalarında Nadir Şah'ın çevresinde müstebit, talancı, katil stereotipinin yaratılması, onun Azerbaycan'a sözümlerine ona salt bozgunculuk karakterli seferler etmesi kendi iktidarını güçlendirmek amacıyla binlerce günahsız insanı kitlesel şekilde öldürmesi hakkında düşüncelerin insanlara aşılması kuşkusuz ki, bilinen niyetten kaynaklanıyordu.

Bu mevzuda Ermeni yazarların özel çaba sarf ettiklerini vurgulamamız gerekir. Örneğin, K.Z. Eşrefyan'ın ve M.R. Arunovan'ın ortaklaşa yazdıkları ve 1958 yılında Moskova'da yayınlanmış "*Nadir Şah Afşar'ın devleti*" ["Gasudarstvo Nadir-Şah Afşara"] kitabını

okuduğumuzda rahatlıkla diyebiliriz ki, Nadir Şah'ın her fırsatta aşığılanması gayretlerinin tanığı oluruz. Nadir Şah'ı talancı ve barbar kılığına sokan yazarlar neticede şu kaniya varırlar ki, bu büyük devlet adamı aslına bakılırsa başkumandan olarak da övgüye layık değildir. Anlaşılan "Doğunun Napolyonu" yakıştırmayı yapanlar veya Makedonyalı İskender'e benzetenler de ciddi abartma yoluna gitmişler [*Bakınız: M.R. Arunova, K.Z. Aşrafyan. "Gasudarstvo Nadir-Şah Afşara" Moskva, 1958, str.26*] .

Aynı üsluba biz diğer Ermeni yazarların eserlerinde rastlıyoruz. Aslında bu durum bir anlamda doğal karşılanmalıdır. Çünkü Ermeni yazarların büyük çoğunluğunda, herhangi bir Azerbaycan hakanını değerlendirdiklerinde nesnel tutum, olumlu sözler işitmek saflık olurdu.

Sovyet propagandası sürekli biçimde Nadir Şah'a karşı; kimi yerlerde çıkan isyanları, bölücülük çabalarını, halk özgürlük hareketi gibi göstermiş, bu kalkışmaların önderlerini ise halk kahramanı olarak tanımlamıştır. Azerbaycan'ın birkaç sülalesine tarihimizin bu ihtişamlı şahsiyetine nefret duygusu oluşturmaya başarmıştır dersek, kesinlikle yanılmış olmayız.

Denilenlerin hiçte şişirmece olmadığını apaçık anlamak için akademisyen tarihçilerin bir kısmını dışarıda tutmak kaydıyla orta ve yaşlı kuşağın temsilcileri arasında Nadir Şah'ın kişiliğine ilişkin ilgili sorular yöneltmek yeterlidir. Tereddüt etmeden söyleyebiliriz ki, büyük çoğunluk Nadir Şah'ı Azerbaycan topraklarını gasp etmeğe çalışan gaddar İran şahı gibi tanıdıklarını bildirecektir. Bazılarının kesinlikle Nadir'in Azerbaycan Türklerine mensubiyetinden habersiz olduklarını bildirseler zinhar şaşırmayalım.

Sevindirici durumdur ki, devlet bağımsızlığımızı kazandıktan sonra tarihimizin birçok şahsiyetlerine olduğu gibi, Nadir Şah'a yaklaşımımızda da olumlu anlamda hayli değişiklikler görülmüştür. Araştırmacılarımız Nadir Şah kişiliğini, onun dünya görüşünü kavramak, yeterince incelemek için çok sayıda tarihsel kaynaklara, Batı ve Doğu ülkelerinde yayınlanmış birçok yeni araştırmalara yöneliyorlar. Bunun mantıklı sonucudur ki, son yıllarda Azerbaycanlı yazarlar tarafından Nadir Şah'ın askeri ve siyasi faaliyetini konu eden bir kısım ilgi çekici kitaplar kaleme alınmış yine bir kısım yabancı yazarların eserleri dilimize çevrilmiştir.

Bu zaman diliminde Nadir Şah mevzusunda yayınlanmış inceleme eserlerden: A. Tahirzade'nin "*Nadir Şah Afşar /Bakü-2002*",

M.Süleymanov'un "*Nadir Şah* / Tahran-2010), Cihangir Hüseyin Afşar'ın "*Azerbaycan Nadir Şah Afşar devleti/ Bakü-2014*" monografilerini yine İngiliz doğu bilimci L.Lokkart'ın ünlü "*Nadir Şah*" kitabının Rusça ve Azerbaycan Türkçesine çevirilerini (uygunlaştırmalarını Bakü; 2004 ve Bakü; 2013), aynı şekilde İranlı âlim ve tarihçi Muhammet Hüseyin Kuddusi'nin "*Nadir Şah*" kitabının anadilimizdeki neşrinden bahsedebiliriz. Adını verdiğim kitapların her biri belirtilen konuda ileriye doğru atılmış adım ve çarpıtmaları ortadan kaldırmak için gösterilmiş çaba bakımından takdire layıktır.

Ancak on yıllar boyunca Nadir Şah'ın etrafında oluşturulmuş safsata, zırva yorumların tamamıyla ortadan kaldırılması için bunlar asla yeterli değildir. Nadir Şah'ı kendi halkına yeniden kazandırmak, onun devletçilik tarihimizde yerini yurttaşlarımıza olduğu gibi sunmak, onun savaş meydanlarında kazandığı parlak zaferlerin değerini anlamak için tarihçilerimiz aynı şekilde edebiyatçılarımız daha çok şeyler üretmelidir. Unutmamalıyız ki, bir halkın kendi geçmişine, milli medeniyetine, getirdiği şahsiyetlerine sahip çıkması derken kesinlikle hamasi söylemler, yürek burkan ucuz romantizm yahut belge, bulgular anlaşılmamalıdır. Salt duygu ve heyecana dayanan yazıların yayınlanması akla gelmemelidir. Herhangi tarihi şahsiyete sahip çıkmak onun özgeçmişini olgular ve tarihi kaynaklar esasında kuşatıcı, nesnel biçimde öğrenmek, sonra ise diğerlerine öğretmek demektir. Yaşanmışlık kanıtlıyor ki, ciddi bilimsel incelemeler ve birinci dereceli kaynakların ayrıntılı araştırması olmadan bu doğrultuda her zaman başarı elde etmek dosdoğru sonuçları almak olanaksızdır. Onu da dikkatimizden kaçırmayalım ki, sıfırdan başlayıp bir şahsiyetin özyaşamöyküsünü hazırlamak, onun artık algılarda oluşmuş kişiliği hakkında çarpıtmaları düzeltmekten, onu değiştirmekten kat-kat kolaydır. Kaydedilen sorunu ciddiye alırsak, itiraf etmeliyiz ki, Nadir Şah konusunda bilim dünyamızın işi hiçte kolay olmayacaktır. Demektir ki, Nadir Şah hakkında daha çok yazılmalı, epey eser dilimize çevrilmelidir.

Bu bağlamda Nadir Şah Afşar'ın kendi yazmanı Mirza Mehdi Astrabadî'nin "*Tarih-i Cahankoşay-i Nadiri*" ve Nadir Şah'ın tarihçisi olan Muhammet Kazım Mervi'nin "*Âlem Aray'ye Naderi*" salnamelerinin, İranlı araştırmacılar tarafından hazırlanmış "*Nader Şah ez nezer-e haverşenasan*" ("*Nadir Şah şarkiyatçıların gözüyle*") toplusunun, tanınmış İranlı araştırmacı Serdadver Ebuturabın "*Tarih-e nezami ve siyasi-ye douran-e Nader Şah Afşar*" ("*Nadir Şah Afşar döneminin askeri ve siyasi tarihi*", Tahran,1999), yine batılı araştırmacılar Mortimer

Durandın “*Nadir Şah*” (Londra, 1908), Ernest Tukerin (“*Nadir Şah döneminde din ve siyaset*”, Şikago, 1992), “Mihael Aksvorti’nin (“*İran’ın kılıcı*”, Londra, 2006” monografilerinin Azerbaycan Türkçesine çevrilerek yayınlanması özellikle yarar getirir.

Nadir Şah Afşar’ın siyasi özgeçmişinin öğrenilmesinde birinci dereceli kaynaklar, yani o döneme ilişkin tarih metinleri kadar, bazı durumlarda ise onlarda daha fazla önem taşıyan kaynak hiç kuşkusuz diplomatik yazışmalarıdır. Öyle ki, belirli tarihi olaylar yahut siyasal süreçler nedeniyle dış devletlerin başkanlarına gönderilen mektuplar Nadir Şah’ın diplomatik faaliyetini gün ışığına çıkarmanın yanı sıra hem de onun dönemine mühim toplumsal-siyasi meselelerine nasıl yaklaştığını anlamamıza önemli derece yardım eder.

Nadir Şah’ın diplomatik yazışmaları içeren 28 mektuptan ibaret bu toplu Azerbaycan tarihçiliği için değerli armağan olduğu söylenebilir. Azerbaycan Milli İlimler Akademisinin Muhammet Fuzuli adına elyazmaları Enstitüsü uzmanlarından Rauf Şeyhzamanlı’nın Farsçadan çevirdiği mektuplar Elyazmaları arşivinde korunan üç elyazmasından derlenmiştir. Anımsatalım ki, şimdiye kadar yazarın Nadir Şah Afşar’ın diplomatik yazışmasına ilişkin çevirdiği 18 mektup az tirajla yayınlanmıştı (bakınız. “*Nadir Şah Afşar’ın mektuplaşmaları*”. Çeviren ve yayıma hazırlayan Rauf Şeyhzamanlı, (Bakü, 2007). Ancak yazarın kendisinin de belirttiği gibi, milli tarihçiliğimizde Nadir Şah Afşar’ın özgeçmişine son zamanlarda gösterilen ilgi, yine bu alanda mevcut olan birinci dereceli kaynakların kıtlığı bu mevzuaya yeniden daha derinlemesine bakmamıza sevk etti. 2007 yılından günümüze kadar geçen süre içinde bilimsel araştırmalar sonucunda onun ortaya çıkardığı 10 yeni mektup Nadir Şah Afşar’ın diplomatik mirasına dair yeni, daha olgun ve dolgun bir kaynağın hazırlanması ihtiyacını meydana çıkardı.

Anadilimizde ilk kez yayınlanan diplomatik belgelerin Nadir Şah fenomenin öğrenilmesinde, aynı zamanda, onun şahsiyetine karşı iftiralara ve çarpıtmaların ifşası adına ne denli yararlı olacağı bakımından mektupların metinlerinde dokunulan konulara dikkat etmeniz yeterlidir. Örneğin, Nadir Şah’ın Türkiye ile olan ilişkilerinde sanki sürekli düşmanlık yaparcasına tutum aldığını, onun kaba-saba davranışlarına ilişkin yersiz iddialar safsatadır. Bir kere biz Nadir Şah’ın çağdaşı Osmanlı Sultanı I. Mahmut’la (1730-1745) yaptığı yazışmaların üslubuna ve hitap tonuna dikkat edersek bunun tersini görürüz. Sultan Mahmut’u Hindistan seferi hakkında bilgilendirmek

için ona yolladığı mektubunda Nadir Şah, Osmanlı hükümdarına saygı ve kardeşlik duygularıyla dolu aşağıdaki sözlerle hitap eder:

"Felek gibi yüce âlâ hazret, saadetin Müşterisi, azametın Zühâl'i, âlemi ihata eden izzet ile vakar denizi, dünya hükümdarlığı zırvasının güneşi, hilafet ve hoş bahtlık burcunun âlemi ısındıran Hurşit'i, mülkperver Hüsref, sayısız yıldızlar kadar olan güçlü ordunun kumandanı, yüce semanın efseri, İskender, gibi kudretli padişah, vakarlı ve hoş baht ülkenin şehriyari, savaş meydanının şahsüvarı Allahın gölgesi olan islampenah padişah, adalet mahkemesinin rehberi dünya sultanlarının en azametlisi devran hakanlarının en büyüğü, İslam ve Müslümanların koruyucusu, kâfirler ve müşriklerin belası, karanın Kaan'ı, denizlerin hakanı, Hameyni-şerifeynin hadimi, ikinci İskender Zülkarneyn,es-sultanül-gazi Mahmut Han ibn Sultan Mustafa hana ("onun azametli tahtı, uğurla ziynetlendirsın ve ulu saltanatın gözleri nur parıltısı ile ışıktırdırsın"[Bakınız: Bu yayın, mektup No:1-Nadir Şah'ın Hindistan'ın fethedilmesinden sonra Rum padişahı Sultan Mahmut Han'a yazdığı mektup].*

Yahut Nadir Şah'ın yüzyıllardır İslam dünyasını içerden parçalayan Şii-Sünni ihtilafının ortadan kaldırılması için birlikte adımların atılması isteğiyle Osmanlı sultanına gönderdiği mektuba dikkat edelim:

"Feridun kudretli âlâ hazret, Süleyman şanlı, İskender-mertebeli hükümdar, padişahlık tacının baş yüceliği, cihana ağalık etmenin manasını gösteren ayna, şan-şöhretli Osmanlı neslinin yanan meşalesi, dünyanın sahibi talihinin âlemi ısındıran alevi, celalet ile saltanat ülkesinin adaletli hâkimi, izzet ile ikbal diyarının ferman vereni, emniyet şehrinin muhkem hisarı, zeminle zamanın sükûnet ve asayişinin mayası, anım ile vakar ikliminin şehriyari, savaş meydanının şahsüvarı, dağ gibi muhteşem ve yüreği deniz gibi geniş olan padişah, yıldızlar miktarında mülklerin sahibi, cihan sultanlarının en azametlisi, devran hakanlarının en büyüğü, İslam ile Müslümanların yardımcısı kâfirler ile müşriklerin korkulusu, hilafette Allahın gölgesi olan Islampenah padişah, karanın kaan ve denizlerin hakanı, ikinci İskender Zülkarneyn, Hameyni-şerifeynin hadimi, en azametli ve adaletli sultan ve en kerametli hakan, el-Mlikül-mennanın yardımından beslenen, es-sultanül-gazi Mahmut hanbin es- sultan Mustafa Han" [Bakınız: Bu yayın, mektup No:13-Nadir Şah'ın Rum padişahı Sultan Mahmut Han'a yazdığı mektup].

Nadir Şah, her iki halkı Müslüman olan devletin arasında yüzyıllardan beri süregelen anlamsız savaşa son vermenin zorunluluğu hakkındaki diğer bir mektubunda Osmanlı sultanını kardeşi

adlandırır ve İslam'da "kardeş kardeşe el uzatmalıdır" hükmünü ona anımsatır.

"Kendi pırlıtlısını 'kardeşine kardeş elini uzat' kaynağından alıp aht ile birliğin güzel cennet gibi meclisini kendi şuaları ile ışıktandıran "sizi yeryüzününün varisleri eden Odur" – yüce ve müstecep senaların sert vurran yıldırımları ve karşı-karşıya oturup birbirine kardeşirler" fehvasının baharistanından esen âli ve müstecep duaların amber kokulu rüzgârları Süleyman şanlı ala hazret Cemşid nişanlı Hosrov, kayserliğin taç ile tahtın baş-yüceliği, İskender şevketinin suret gösteren aynası, şanlı Osmanlı neslinin yanan meşalesi, dünyaya ağalık etme semasının âlemi ısındıran güneşi, şen ve vakarlı ülkenin şehriyari, hâkimiyet meydanının şahsüvâri, adaletli hâkim, dünyanın ağası, dinperver rehber, Allahın gölgesi olan İslampenah padişah, âlemin bezeği olan felek sarayının sahibi, yıldızlar miktarında mülklerin sahibi, cah-celal akıbetli ve asuman kudretli Şah, cihan sultanlarının en azametlisi, devran hakanlarının en büyüğü, İslam ile Müslümanların güvencesi, kâfirler ile müşriklerin belası, karanın anı ve denizlerin hakanı, Harameyni-şerifeynin hadimi, ikinci İskender Zülkarneyn, es-sultanül-gazi Mahmut Hanbin es-sultan Mustafa Han'ın (" Allah onun saltanatının temelini muhkemleştirsün ve onun binasının şan-şöhretini yüceltsin!") **[Bakınız: Bu yayın, mektup No:11-Nadir Şah'ın Rum padişahı Sultan Mahmut Han'a yazdığı cevap mektubu].**

Kaynaklardan o da anlaşılıyor ki; Nadir Şah, Osmanlı sultanına dostluk işareti olarak kıymetli taş ve mücevherlerle bezenmiş bir taht göndermişti ve bu hediye bugün de Türkiye'de müze varlıkları arasında en değerlileri arasında görülmektedir. Ancak Nadir Şah'ın dostluk elini uzatmasına rağmen, Osmanlı ulemaları uzun süre bu tekliflere soğuk yanaşmış, üstelik tam aksine durumu daha da çıkmaza sokmuşlardır. Nihayet, 1746 yılında Osmanlı devletiyle Nadir Şah arasında imzalanan barış anlaşmasından sonra taraflar arasında kanlı münakaşa sona ermiştir **[Daha ayrıntılı bakınız: M. Süleymanov. "Nadir Şah", sah, 412-448]**

Tarihçilerimizin araştırmasına sunulan mektuplarda biz aynı zamanda Nadir Şah'ı diplomasimizin inceliklerini bilen, karşı tarafa kendi gücünü edep ölçüleri içinde, çeşitlilikle nasıl derler, arifane şekilde bildirmeği başaran siyasetçi gibi görebiliyoruz. Rus çaricesi Anna İoannovna'ya yazdığı mektubunda Nadir Şah: Osmanlı ordularıyla yaptığı yorucu savaştan zaferle çıktığını; Bağdat'ı, Acem Irak'ını ele geçirmesinden bahis açarak, dolaylı olarak ondan çekinmediğini, ülkesi için tehlike olduğu zaman güçle karşılık vermeğe muktedir olduğunu anımsatır. Aynı zamanda, o, mevcut anlaşmaya sadık

kalarak Türkiye ile olan ilişkilerde müdahale etmediği için Rusya çarına minnet duyduğunu bildirir. Diploması dilinde bu hem gücün, hem de barışı korumaya kararlılığın sergilenişi olarak adlandırılır. **[Bakınız: Bu yayın, mektup No:8 Nadir Şah'ın güneş şapkalı Rus çarına yazdığı mektup].**

Eminim ki, Nadir Şah'ı yalnızca basiretli kumandan olarak görüp, onun sahip olduğu siyasetçi, diplomat özelliklerini görmezlikten gelenler bu ve topludaki diğer mektupları okudukça ne kadar yanıldıklarını anlayacaklar.

Bu diplomatik yazışmalar (belgeler) toplusuna giren daha bir mektup vardır ki, tarihçilerimiz için iki yönden özel önem taşır. Konu; Nadir'in saltanat vekili(naibi) Rıza-kulu Mirzaya gönderdiği ve Hindistan'daki Moğol devletiyle yapılan savaşın nedenlerine ilişkin mektubunu içerir. Birincisi mektup Nadir Şah'ın Türk olduğuna ve Türklere ne kadar büyük saygı ve hürmetle yaklaştığına dair bütün kuşku ortadan kaldırır. İkincisi ise adından anlaşıldığı gibi, iki kardeş Müslüman-Türk devleti arasındaki husumetin gerçek nedenlerine açıklık getirir. Mektuptan bu anlaşılır ki, savaşta büyük zafer elde eden Nadir Şah, yenilgiye uğrattığı Moğol hükümdarı Muhammet Şah Gürgani'yi (1719-1748) bırakın öldürmeyi, bilakis Türk olduğu için kendi öz oğlunu ona desteğe gönderir, Şah'ın saygı içinde karşılanarak huzura getirilmesini buyurur:

“O biri gün Şah de kendi emirleri ve hanları ile usanç içinde felek değgin ordugâha dâhil oldu. Adı çekilen padişahın gelişi vakti biz hümayun hükümdarın türkman ve aynı padişahın da türkmanlardan ve Gürgani sülalesinden olduğu nazara alarak aziz civan oğlanlardan olan arzusuna çatmış Nasrullah Mirzayı hümayun ordugâhın girişi önünde ‘ Muhammet Şah’ı karşılamak için gönderdik” [Bakınız: bu yayın, mektup No.28 - Nadir Şah'ın Hintli Muhammet Şah'la muharebeden sonra Rızakulu Mirzaya yazdığı mektup].

Mektuptan sonra o da anlaşılır ki, Nadir Şah'ın huzuruna getirilen Muhammet Şah gerçek hükümdar gibi karşılanır ve ona olan davranışta tüm saygı kuralları uygulanır. Nadir bu davranışını “türkman âdeti” adlandırarak aynı kandan olduğunu Muhammet Şah'a asla kin duymadığını göstermek ister. Moğollarla barış anlaşması imzaladıktan sonra Nadir, Türk-Müslüman halklarının kardeşliğine sonsuz örnek sayılabilecek adım atar – Muhammet Şah'ı yeniden Hindistan hükümdarı gibi tahtta çıkarır, onun başına taç koyar ve müstakil devlet başkanı gibi tanır:

“Adı çekilen padişah yüce ordugâha dâhil olup saltanatın tacı ile mührünü tahvil verdi ve o gün mübarek çadırda konuk oldu. Türkmanlık adetlerini esas tutarak o hazrete haddinden fazla lütuf ile merhamet gösterdik ve hükümdarlara layık izzet ile temkinlik nümayiş ettirdik. Biz o hazretin kaldığı çadırı ve muhterem haremının çadırını da şan-şöhret içinde karar tuttuk. Hâlihazırda aynı padişah kendi ailesi ve bütün Hindistan esirleri ile hümayun hükümdarın ordugâhında şerefli yerini almaktadır. Hümayun ordunun mukaddeme-tül-ceyşi payitaht Şahcahanabada dâhil olup ve zilkade ayının yirmi altısı Çarşamba akşamı günü göğe yükselen bayrak Cahanabad istikametinde ilerliyor. Bizim mukaddes arzumuz odur ki, inşallah adı çekilen padişahı türkman soyundan ve sahibgiran neslinden olduğuna göre, türkmanlık âdeti üzere yeniden saltanatın başına yerleştirip Hindistan devletinin taç ve mührünü kendine havale edelim.”Hamd olsun ve bir de hamd olsun ve bize merhametini bağışlayan Allah’a ve şükür olsun ve bir daha şükür olsun bize doğru yol gösteren Allah’a”[Aynı mektuptan].

Hiç şüphesiz ki, böyle bir adım atmakla Nadir Şah bu çağda Hindistan’a göz dikmiş Avrupalı sömürgecilerin iştahını geçici olsa da kaçırıyor. Çok yerinde Hindistan’ı başsız bırakmayarak o, Moğol devletinin ömrünü, Türk-Müslüman varlığının üstünlüğünü bir süre daha uzatır.

İfade etmeğe çalıştığım hususlar Nadir Şah Afşar’ın mektuplarında karşılığını bulmuş vacip ve tarihimiz için büyük öneme sahip konuların yalnız bir bölümü sayılmalıdır. Kuşkusuz ki, tarihçilerimizin, diplomatik yazışmaları daha derin araştırmaları sonucunda ilginizi çeken mevzular karanlıkta kalmayacak, ışık yüzü görecektir. Genellikle böyle düşünülür ki, diplomatik belgeler birçok durumlarda resmi görüşü yansıttığı için dönemin perde arkası gerçeklerini büsbütün göstermeğe olanak tanımaz. Ama unutmamalıyız ki, bu kabilden belge/namelerin her birinde metin altı anlamlar taşısa da dönemin siyasi gerçekleri kendi yansımaları bulmuştur. Anacak birçok mühim meseleler de gizlenmiştir. Onları kuyumcu titizliğiyle sezme, analiz edip, genel olgular zincirinden ayırmak ise uzman, akademisyen tarihçilerin altından kalkacağı işlerdir. Nadir Şah’ın diplomatik geçmişi de bu anlamda müstesna değildir. Dilimize çevrilmiş bu belgeler(yazışmalar) tarihimizi yeniden değerli bulgularla zenginleştirecek mahir ve becerikli araştırmacılarını bekliyor.

Akademik Ramiz Mehdiyev

I

AMEA'NIN M.FUZULİ ADINA ELYAZMALARI
ENSTİTÜSÜNDE KORUNAN KAYNAKLAR ESASINDA
NADİR ŞAH'A AİT OLAN MEKTUPLAR.

I

Nadir Şah'ın Hindistan'ın fethinden sonra

Rum Padişahı Sultan Mahmut Han'a*²⁸⁴ yazdığı mektup

Felek gibi yüce âlâ hazret, saadetin Müşterisi*, azametın Zühâl'i, âlemi ihata eden izzet ile vakar denizi, dünya hükümdarlığı zirvesinin güneşi, hilafet ve hoş bahtlık burcunun âlemi ısıdıran hurşiti, mülkperver Hüsrev*, sayısı yıldızlar kadar olan güçlü ordunun kumandanı, yüce semanın efseri, İskender, gibi kudretli padişah, vakarlı ve hoş baht ülkenin şehriyari, savaş meydanın şahsüvari Allahın gölgesi olan islampenah padişah, adalet mahkemesinin rehberi dünya sultanlarının en azametlisi devran hakanlarının en büyüğü, İslam ve Müslümanların koruyucusu, kâfirler ve müşriklerin belası, karanın Kaan'ı, denizlerin Hakanı, Haremeyni-şerifeynin hadimi, ikinci İskender Zülkarneyn*,es-sultanül-gazi Mahmut Han* ibn Sultan Mustafa hana ("onun azametli tahtı, uğurla ziynetlendirsın ve ulu saltanatın gözleri nur parıltısı ile ışıklandırısın"²⁸⁵) güneşin benzersiz parıltısı, beraberlik ayının gece چراغının cevheri ve mihrin firuzevari çarkının ışığı ile rekabet eden güzel senaların parıldayan cevahirlerinden ve mukaddes duaların sert vuran lâllarından yapılmış, canın hazinesinden ve sadakatli kalbin definesinden gönderilmiş cennetvari toplantının hediyesi ve asumanı andıran meclisin armağanı olan bu kardeşlik levhasında bundan evvel Hindistan'ın büyük padişahı Muhammet Şah'ın* Afgan başçıları ve Kandahar* isyancıları hakkında üzerine aldıkları uhdeliklerin şartları ve ondan sonra vaadine hilaf çıkması konusunda yazılmıştır.

Buna ilave olarak Kandahar'dan gitmiş başka bir elçinin edep ve kanuna aykırı tutuluyor olması ve hümayun mektuba cevabın verilmemesi²⁸⁶ hakanın izzetli ve celalli sarayında oturanların nazarına

284 Yıldızla işaretlen sözlere ait malumat kitabın "Şerhler" kısmında verilmiştir.

285 Metinde istifade edilen kaynağı malum olan ve olmayan bütün Arapça ifadeler tercümede ayrıç içinde verilmiştir.

286 1737 yılında Nadir Şah, adı çeşitli kaynaklarda Muhammet Ali veya Muhammet Hüseyin olarak geçen elçiyi Muhammet Şah'ın yanına göndermiş, kırk gün sonra

çatacaktır. Yukarıda kaydolunmuş mukaddimenin sadık dostların dikkatlerini Hindistan'a yöneltmelerine bahis olduğu bir zamanda adı anılan büyük padişah tüm ordularını Hint ülkesinin uzak yerlerinden toplayıp tam hazır vaziyette ve sözle ifade olunmayan haşmetle Şahcahanabad'dan²⁸⁷ hareket edip, Şahcahanabad'ın yirmi dört fersahlığında²⁸⁸ Kernal²⁸⁹ adında zapt edilmez kale ve muhkem hisar yaptırıp savaş açmak azmi ile bekledi ve İlahi dergâhının bu niyazmendi²⁹⁰ de sarayda yaşayanlara haber vermek maksadıyla Karnal'ın on beş fersahlığındaki menzile vardıkdan sonra Allaha mütevekkil olup zilke-dül-haram ayının on beşinci günü isyancılardan kıssasını aldı ve Tanrının yardımıyla o hayâsız güruhu ateşe verip darmaduman etti. Onun hanları ve emirleri Hindistan ordusunun kırk bin neferi ile savaş meydanına girip, silahla canlı kuvveti ele geçirip padişahın tophanesine, cephanesine ve hazinesine sahiplen-diler. Muhammet Şah* mağlup olup kendi kalesine salıverildi. Üç gün sonra onu yenik ve çaresiz halde, sağ kalan emirleri ve ordusuyla birlikte hümayun ordugâha getirdiler. O Allahın dergâhına ihtiyacı olanla görüşüp saltanatın tacını ve mührünü teslim etti. Biz ise bu menzilden çıkıp Şahcahanabad'a yola düştük ve oraya vardığımız gibi uzak memleketlerde ve muhkem kalelerde yaşayan bütün hanlar ve kendi başına iş göre kötü niyetli ferman verenler, koçak emirler ve başları rüşvete karışmış racalar etraftan itaat ve tabilik makamında peyda oldular. Bu ülkenin vilayetlerinin fethedilmesi ve işlerin kurala bağlanması kolaylaşıp tekmilleştikten biraz sonra İlahi dergâhına muhtaç olanın Türkmen ve adı anılan padişahın da *Türkmeniye* ümmetinin ve celaletli *Gürganiye* sülalesinin bir temsilcisi olduklarını nazara alarak, bundan evvel olduğu gibi, el ve birlik kaidesi ile Hindistan padişahlığını adı zikrolunmuş o âli makama havale ettik ve hutbe ile sikkeyi onun adına düzenledik.

Etek²⁹¹ çayının kuzey semtinde yerleşen Kazvin ve Kabil şehir-leri Horasan memleketinin şehirlerindendir. Bundan dolayı da bu diyarı Sind vilayeti ile ve Etekin o tarafındaki kaleleri ile Tebbet²⁹² ve Kaşmirin sınırından adı anılan çayın denizle ilgisi var, Behbehe

cevap mektubunu getirmesini ona buyurmuş, ancak Muhammet Şah cevap vermediği gibi bu şahsı uzun süre Hindistan'da tutmuştur.

287 Şahcahanabad (Cahanabad) - Delhi şehri.

288 Fersah (ferseng) - Takriben altı kilometreye denk gelen uzunluk ölçüsü, ağaç.

289 Kernal - Günümüz Hindistan'ın kuzeybatısında yerleşen şehir.

290 Niyazmend - Muhtaç, ihtiyacı olan.

291 Etek - Sind (ind) çayı.

292 Tebbet - Tibet Etek - Sind (ind) çayı.

(Behbehan - ?), Benadiriyye²⁹³ ve tabiliğinde olan kalelere katıp İran devletinin topraklarına ilave ettik ve sefer yularının döndürülmesine emir verdik. İlahi dergâhına ihtiyacı olana mahsus memleketlerin içinde önemli yer tutan Etek çayının etraflarına vardıktan sonra dostluk münasebetimizi göstererek bu haberi bildirmek ve muzaffer etkiyi yaymak için elçiye hümayun huzura gönderdik ki, Hindistan'ın nefeslerinden ve bu bütünlükle bir bustan olan diyarın güllerinden o dost rehberin dergâhına ulaştırsın. Bu zaman Sivas' da ki elçi Ali Merdan Han Filinin vefatı haberi sarayda olanların arzına yetiştii. Bu sebebe göre Hakan dergâhına yakın bir âyanı, bu sarayda uzun müddet hizmet gösteren ve sefirlik kurallarını iyi bilen Horasan'ın çarkçbaşı Haçan Han Çemeşkerki (?²⁹⁴) Ali Merdan Han'ın yerine tayin ettik ve merhuma buyrulmuş işleri yerine getirmeyi adı anılan alicaha havale ettik ki, Haçan Han o hudutlarda bekleyen dostlarıyla yola düşüp önceden şartlanmış ve geciktirme düğümü ile bağlanmış işlerin o âli devletin müşavirlerinin yardımı ile kabul edilmesine nail olun.

Dost mektubunun boş kalmaması için sonunda ilave olarak akdes ²⁹⁵ huzurunuzda ve mukaddes karşınızda kabul makamına ulaşması umuduyla bazı eşyaları Hindistan hediyesi ve armağanı şeklinde gönderiyoruz.

293 Delhi ile Karnal arasında kalan mıntıka.

294 Farklı nedenlerden dolayı okunması zor olan veya mümkün olmayan sözler ya imkân dâhilinde orijinale yakın transfonilterasiya edilmiş ya da onların yerine üç nokta işaretlenmiş ve her iki halde metindeki bu yerlere soru işareti konulmuştur.

295 Akdes – En kutsal.

II

Rum Padişahı Sultan Mahmut Han'ın Nadir Şah'a yazdığı mektup

"Lil-lezine ehsenul-hüsna ve ziyadetün"²⁹⁶sehayifi-şerayifi-teslimati-müsadikati-ayati-padişahane ve zerayifi-letayifi-tekrimati-mühalisati-gayati-şahenşane ol e'lahazreti-kadri-kudreti-Süleymanrütbeti* - İskender-şevketi*- Ütaridderayet*, şehriyari-kamer-tenvir, tacdari-aftabnezir, müessisi-esasi-cahü celal, müşeyyidi-erkanı-şövketi ikbal, kürreyi-kerrayı-cebini-bahtiyari, dürreyi-eklilî-kamkari, elemefrazi-hifeyi-daveri, rönakefzayı-övrenği-übbühetü berteri, beha'ül-millet ved- dünya ved-din, cemalül-İslam vel-müslimin, çarbalışnişini-tahtı-Kesravü* Cem*,fermanfermayi-memaliki-Acem, feleki-bergahi-saadetdestgah,el-Kaan Nadir Padişah (" vefakehül-melikül-ellam lima yeterecca minhül-hayr veyüram"²⁹⁷) hazretlerin huzuru-saadet nuru- tenviri-italalarına takdimi ehda kıldığdan sonra revnakşikenî-mir'ati-gitünüma olan re'yi-cihanarayı-dekayiki-aşınalarına ebnavü inha olunur ki, hala Bağdat ve Basra valisi olan desturi-mükerrümü müşiri-müfahhem, nizamül-alem vezirim Ahmet Paşa (" edamellahü-teala iclalehü"²⁹⁸) tevessütile derbari-hilafetmedari-Hosrovanemize*tebliğü isal olunmak üzere piarayeyi-menasseyi-tahrir ve arayışı-mehamili-tesyir buyrulan nameyi-namiyi-amberin-nikap ve müşrefiyyi-giramiyi-letayifnisabları veziri-müşarünileyh tarafından ebek ezmenede şerefrizi-mahalli-vürud ve feyzengizi-süüd olmakla süvari-mefahimi-müsadikat... (?) cilvekeri-mir'ati-tabnaki-idraki- Hosrovanemiz* olup be'dehü serirarayı-devletü saltanat olan selatini-cennetmekin ve hevkinî-baferrü temkindahi ol tarikeyi-etikani (?) mer'ivü mefuz ve hüdudu süğuri-müslimini destendazü aşubü fitendin mahfuz tutmuşlar idi. Binaenaleyh bu ehdi-ferrehü hoceste ve aveni-firuzü berceste dehi tesaüdi-canibeyn ve teazüdi-hazreteyn ile ehli-İslamın asayışı-güzini-mehri-aramü günüda besteri-ülfetü iltiyam olmamaları hatirhahi-cenabi-şahi

296 Hayırlı işleri görenler ve onları artıranlar. (Yunus.26)

297 Her şeyi bilen Melik(Sahip) arzu ettiğini ve hayırlı bildiğini ona nasip etsin!

298 Allah-Teâlâ onun calaletini korusun!

ve semiri-zemiri-cemcahları edügi tahrir ve bazı fûruati-diniye de olan şübhevü meşukukin hellü izalesi için iki nefer âlimi-muteberin irsalü tesyirleri hususi testirü teshir buyrulmuş idi, çünkü mecburu meftur oldukları tineti-hakkaniyeti şimeyi-diyanetleri muktezası ve bundan ekdembid-defaatü bit-tahsis be defa vürut eden tahriratı-seniyyeleri müeddası üzre devleti-Sefeviyyenin iptidai- zühurindin-ahaliyi-Rumü İran beyninde baisi-edavetü büğza ve murisi-küdüretü şen'a olan bed'i-mühter'i-eyi-sebbü refzi izalevü izahat ve ümmeti-merhumeyi-nebiviyyeni değdeğeyi-tezaddü teadidin irahe eylemeği pişnehadi-zemiri-hülusiyyeti-e'tiyad buyurdular. "Men ye'elül-heyr la ye'demü cevazehü la yezhebül-ürf beynellahi ven-nasi"²⁹⁹. Bu babda indellah ve indennas se'yi-cemili-padişahaneleri mebrurü meşkûr ve muktezayı-niyeti-heyrhatimetleri müsabü me'cur olacakları varesteyi-keydi-iştibahdur ve bu halisül-füadın dehi meramü muradı ancak rifahi-biladü ibad ve sükuni-aşubü fesat olmakla bu niyeti-halise müstelzemetül-meymenette tevafuku-ferşeheteyni (?) sebiheteyn ve tetabüki-ara'i-zerrineyi-hezretyn kafeyi- ehli-İslam haklarında hemdivi şükri eğtinam olana niemi-cami-İlahiyyedin edügi ma-lakelamdır. Vakıan, cenabı-übbühetnisabi-şahilerin caygiri-zemiri-sefveti-tehmirleri olan garezi-insi ve maksadı-inhaları beynel-müslimin ilgai-hübbü vefak ve ilgai-mekayidi-şurü şekak olduğu surette bitevfikihi sübhanihi bu meramı-heyrencam etemmi-vech ile hasil olup ve eksal-ğayet kema hüve vasil olup, liken de'bi-dirini-müluki-sütudesüluk tariki (?) mer'i ve beyned-düvel olduğu üzere miyanede mehayili-maddeyi-müzafat ve mealimi-caddeyi-menühelül-ezbi-müvalat olan emniyyeti-varidü sadiri-canibeyn ve etminani-rayihü kaviyi-tarafeyna devayiri-ükud ve revabiti-mevasigi-ühud bu vakte dek vabesteyi-ukteyi-terazivü te'vik olmuştu. Bu sikkeyi-halisül-eyar dehi keriben rihteyi-galibi-hüsni-temşiyet oması alicahi-müella caygahı merhuni-seciyeyi-nesefet ve mövkufi-reviyyeyi-fütüvvetleridir. Mekasidi ki bundan akdem tarafı-cenabi-valanisabınıza inha olunduğu üzere kabul ve isafında şer'en mazur olup ve beynel-edl bestü temhid olunan müsalamatü müsalihatda de'bü mersum olmayıp kabulüne tevakkuf etmeyen tekâlif dehi gübüli-alillerinden bertaraf olsa, miyande şübhevü şükukdin bir eser kalmaz idi, zira mükarineti-hüsni-hümmetleri ile mabeyndin ref' tesfiyyesi zuhur edin (?) müadatü mübağize keyfiyetleri müluki-Sefeviyyenin be'z ikraz fasidesi zimminde ihtira'vü iptida' ettikleri refzü ilhad ve seyir mevaddi-e'tikadü mütenebbi bed'i-seyyielerindin naşı

299 Hayır, işi gören onun mükâfatından mahrum olmaz, Allah ile insan arasında iyilik kaybolmaz.

olan bu keyfiyet, elbette, meyamini-himemi-aliyyeleri ile ber-tarafü münteha ve intifa'i-illet intifa'i-me'lulü mukteza edügi me'lumi-re'yi-alileridir ve bu de'va'ye şahit ve bu müddeaye müeyyiddir ki, ali-İslam'da iptidai-ihtilaf fûru'da olup, be'dehü usulde vaki' ve ol zamanı-heyrekrandan içtihat-i-esrû avani olmakla fırkayı-naciye usulde ve fûru'da mezahibi-erbe-eni ihtiyar edüb ol mezheplerin birinde bulunan mülukü selatin miyanında vaki' olan müsâlimetü müsâlihette tasdikü kabûlü-mezhep hederan kılınmayıp, halü şân ila hazal-an, bu nehc üzere istimrar ile düveli-İslam'ın istikrar ve canibeynin müanisetü itilaflarına vesile olduğu muhatı-ilmi-aliyelerdir, çünkü gerçeği-hal böyledir. Bundan taraflarına tesyir olunan Hanîf Efendi ile biüttifakı-ulemayı-e'lam tarafı-şahanelerine tahrir olunan maddeyi-me'hude hususunda i'zari-şer'iyye temhid olunup. Bu babada tarafımıza nispet iştibah kalmayıp. Ledel-insaf, tarafı-şahanelerinden dehi hüsnü-kabul me'mul iken bu defa varit olan nameyi-namileride edayı-meramda ibham ile beyanında vaki olan şübhevü şükukin halli ifhamına dair ol canibin ülemasile mübahase için e'lami-ülama'i-devletten iki alimirsalı matlup iken fehmi-meramü mürad olunan cevabi-şer'ide tarafımıza nispet iştibah olmadığı muayyen olmanın bu babda mübahase için tarafı-devleti-ebedpeyvendin ulema irsal olunduğu surette bir muktezayı-i'zari-şer'iyyede mütarihayı-geylü kalbil-ahare mücadileye müedday olunmak hususi ihtiyar olunmuştur. El-hâsıl arz etmeniz i'zari-şer'iyye telakki bil-kabul buyrulup ehli-İslam'ın miyanında cari olan rûsumu adati-müsâlimat meri buyrulamak beyned-devleteyn istirahat-enamü nizami-devleti-İsalma mukteza olacağı zahiri bahir olması, inşallah-Teâlâ, sinini-edidedin bir dürri-heyyin derci-tesvifü tehirolunan gevheri-gerankadri-müzafatı pirayeyi-eklili-celil itmam eylemek maksut elbette teklifi-mezkurdin ferağ ile nizami-devletin hüsnü-ihitimam ve bu maslahatı-hayriyeyi ikmalı itmam buyrulur. Baki, her zaman kövkebi-rahşendeyi-devleti şevketi ikbal mesun ez sükûtu zeval bad!³⁰⁰

300 Kalanı: Talih, devlet ve azamet in her daim parlayan yıldızı sükût ile zevale uğramasın!

III

Rum padişahı Sultan Mahmu Han'ın*
Nadir Şah'a yazdığı cevap mektubu

“Zelike fezlüllahi yu'tihi ben yaşa'ü”³⁰¹ arayışı-guşı-huşı-müsebbihani-melai-e'la ve pirayeyi-berüduşi-sürüşü- âlemi-bala olmaya layık ve övlayi-sed hezar gevheri-şahvar, hemdü sipasileyhsavübişümar ve kalayı-şe'se'eyi-bari-sate'ül-envar, şükri-bimünteha ol sultani-ezimüşşani-deyhim, lütfü etavü fermanfermayi-ekalim “fellefe beyne külubiküm ve esbehtüm bini'metihi ihvanen”³⁰² hazretlerin dergahi-zimövhi-betdestgahına sezavarü ecridür ki, mir'atimücellayı-şemşiri-saikete'siri-mö'minin mühellayı-süvari-fethü zafer ve mahıçeyi-e'lami-zafer(?) irtisami-müvehhidini üç kişver güşalığda hemseri-mehri-ziya göster eyledi. “Fesübhane ben dame sülthaneü(?) bimülki-kadim ve izzı-mukim ve tühefi-selavati-zakiyat ve tarafa (?) teslimat ve afat!”³⁰³ Ol mecme'i-hesaili-aliyye ve menbe'i-fezaili-seniyye olan Seyyidi-enbiya ve Senedi-esfiya (“eleyhi hüsnüt-tehiyyat matedceddal-cediden ve teakebel-melevan”³⁰⁴) hazretlerin mezce'i-müşkini-enberakin-lerine destavizü ihda olunur ki, “Vel-lezine amenu eşeddü hübben lillahi”³⁰⁵ misdakınca mebaniyi-müslimin ve te'sisi-esasi-asayışü muvafakat ve teşyidi-erkani-hübbü müsadikat eyledi. “Ya eyyühal-lezine amenu, sellu eleyhi ve sellimu teslimen”³⁰⁶ ve revayihı-midhetü dürud ve fevayili-terziyyeyi-mü-teradifetül-vürud ve ashabı-zıt-teki ve ahabı-övlaün-neki rizvanüllahi-teala eleyhim ecmein hazretlerinin mövkufi-gerdişi-meşahidi-münevvereleri kılınır ki, “eşidde'ü elal-küffari rühema'ü beynehüm”³⁰⁷ övsafi-kerimesi üzere sipehrıne tak eylemişler.

301 Bu Allah'ın istediği kimseye verdiği fazilettir. (Maide. 54)

302 [O] kalplerinizi barıştırdı ve Onun nimetiyle kardeş oldunuz. (Ali-İmran. 103)

303 Kadim mülkü daimi izzeti ve salâvatı-zakiyatın caizeleriyle saltanatını devam ettirene, teslimat ve bedbahtlıkları uzaklaştıranı hamd olsun!

304 Ona gece-gündüz birbirini kovalayan ve yenilenen en hoş selamlar olsun!

305 İman getirenlerin Allah'a olan sevgileri artar. (Bakara.165)

306 Ey İman getirenler, Ona salâvat gönderin ve güzel selam deyin. (Ahzâb.56)

307 Kâfirlerle karşı sert ve birlerine karşı da merhametlidirler. (Fetih.29)

Amma be'd*. A'lahazreti-lealinüsret, şehriyari-kamertenvir, hedivi-
 aftarnezir, dürri-yektayi-efseri-delaleti saltanatı namdanı, küreyi-
 kerrayi-cebini-nesefetü me'deletü bahtıyarı, müessisi-mebaniyi-cahü
 celal, müseyyidi-erkarı-übbühetü iclal, şayesteyi-tacı kemergah,
 mayeyi-deyanetü emaneteşbah, elemefrazi-hitteyi-şevketü berteri,
 revnak behşayi-övrengi-azameti daveri, Feriduni*-tahtı-Cemreviş*,
 Hosrovi*-hümayunbehşi-Darameniş*, behaül-millet ved-dünya ved-
 din, cemalül-İslam vel-müslimin, övnen liş-cesaret vel-menaet ves-
 saltanat vel-me'dalet ven-nesefet veş-şan, zeferül-balet veş-şehamet
 vel-celal vel-unvan, hala calisi-çarbalışı-mesnedi-Kesravü* Cem*
 fermanfermayi-memaliki-Acem, felekcahi-Keyvanbargah*, kaan
 Nadir Padişah (etemmellahü şane hü ve şane hü emma(?) şane hü³⁰⁸)
 hazretlerinin sövbi-basevabi-ali ve övbi-müstetabi-mütealilerine eltefi-
 de'vati-muhabbet simati-mülukane ve eşrafi-tehiyyati-selametnemayi-
 Hosrovanemiz* bedaye'i-te'zimü tekrim ve kavaidi-tovfiri tefhim ile
 eda kıldıktan sonra lövheyi-zemiri-seriredan ve sefheyi-hatiri-deyanet
 nişanlarınaziveri-kilki-sidkü ihlas olan nüguşi-meram bu vecihle
 tasviri ifham olunur ki, metle'i-neyyiri-hübbü vidad ve meşriki-
 aftabi-müvahatü ittihadın tale'vü direhşan olup bir muktezayı-
 envari-tevafuku sefvet vemüstebğayı-asari-sefayi-teviyyet tarafı-
 melzumüş-şerefi-kamkari ve canibi-feyzi-mecalibi-bahtiyarilerinden
 namzedi-tediyeyi-rüsümü-sefaret olan resuli-rehiyyül-bal ve elçisi-
 memduhül-hisalları alicahi-müellacaygahi-erdemet(?) ü eyaletdestgah
 Hacı Han Horasani çarkçıbaşı...(?) ("dame mekrunen bilütfillahil-
 mennan"³⁰⁹) vesatetile bu def'e münbees olan nameyi-namiyi-
 enberinnikab ve risaleyi-giramiyi-renginelkapları eşrefi-ezmenede
 şerefyabi-divanhaneyi-vüsul ve bir (?) mövcibi-defteri-elahidde irsal
 buyrulan hediye-yi-behiyyeleri mukallidi(?) -rağbeti itibar ile meşmul
 ve töhfeyi-Hindistan olan me'lumül-adet filleri dehi merbuti-tevile
 (?) kabul olup müfavizeyi-hüllet alametlerin zaminü kamin olduğu
 meaniyi-letayifmebanisi bitemamih menzuri-nazari-aynı mülakanemiz
 olmuştur. La yüsemma cenabi-ni'mül-meabi-şahillerinin mukadde-
 men biiktiza'yıl-keza tovcıhi-rayetü hübbi-hümmetü şövki-kinemiz
 (ketibemiz - ?) azimet buyurdıkları Hindistan mehasini-cemilül-
 heyır ve müceddeden manzumeyi-silki-eyaletü hükümetleri olan
 ülke'i-füşheteserden ve bitahsisi-ihrazı-destmayeyi-niemi-bişümar ile
 müteneimen ve faizen meshuben bis-salam tehtgahi-valacahi-devlet-
 penahlarına serfi-licami-rec'et ve memleketi-İrana betsi-cenahi-re' fetü

308 Allah onun şan-şöhretini artırsın ve korusun!

309 Her zaman cömert olan Allahın lütfünden yararlanınsın!

me'deletlerinden fövgül-ğaye hütutü inhisat ve sürürü nişat hasıl olmakla hassaten bu hareketi-gerinül-menkebetleri mübaretü meymun ve zati-mealisifati-daveraneleri her zaman aramış-ibadü müvehhidin ve asayışı-biladü müslimine mekrun ola. Dereceyi-hüsnü-vefakü ittifakta reşki-ferkdin olduğu meşhuri-afak olan uşbu devleteyni-azimin (azimeteynin - ?) hibaleyi-asari-hüsnü-müvasilevü mücamileleri resayi-teyidi-Kirdgar peyvesteyi-küngereyi-sipehri-devvar ve merbuti-ürvetül-vüskayi-ittihadü ektar olduğu cehetdin hisbül-vekt cenabi-şehametnisabi-saltanatmeabi-kaanilerinin muvaffak oldukları menakıbı-celilelerine ve asari-cezilelerine mütekarib tarafı-hümayunu-deyanetnemuni-mülukanemizdin dehi fer'i-sem'i-alemiyan ettiği vech ile mukaddeman...(?) ve hızlanlarına itale idi.

Nuhuset edenmehazili-küffarı-hezimetşüar üzerlerine techizü tesyir olunan cünudi – zafermöv'udumuzın şiddeti-hacemeyi-takatgüzarı-şiranelerine düşmanı-mekkar ve eduyi-hilekâr çendin hezar âdemi-mukavemet birle meydanı-küfahdan ruberahi-gürizü idbar olmalarıyla servü çimani-çemenistanı-fövzüfırsat olan liva'i-hezra'i-hazreti-Nebevi mehri-nesimi-kelebevü nüsret ve şedayidi-düburü idbar ile rayeti-şirkü zelalet nigunsari-hefreyi-mezellet olduğundan gayrı nice kila'i-menie ve büka'i-vesie averde kebzeyi-teshir ve zemimmeyi-memaliki-kışvergir hakanımız kelbdin kılınmaktın (?) naşi (?) keffariyyete ruzgar derhal bimi-can ile dameni-efvü istimane avizan olmalarıyla "feiza kedderte ela edüvvike fec'el el-efve ve zekâte liz-zaferi"³¹⁰ müeddası üzere iltimasü ilticahları mövkufi-kabulakerin olup şerefi-südur bulan izni-hümayunumuz ile rişteyi-müsalihe dilhahi-şehriyaranemiz üzere galibane ve muzafferane uktepezirayi-istihkamü-itmam olmakla bir (?) siyaki-meşruhi-tarafın hareketi-müsmirür-refahetleri eyyami-mütegaribede mövcibiref'i-niza'ü hisam ve müstövcibi-asayışu aram olması hüsnü-ittifakdin olan tevafuku-fuada vesileyi-istidlal ve tülu'i-ehilleyi-hübbü vidada beraatı-istidlal vakı' olmakla cemiyeti-İslam muktezası ve tarafı akdesi-devletpenahlarına olan alameti-uhuvvet takazası ile fimabed dehi muhubbi-ittihati-canibeyndin nesayimi-aramış aram gülzari-ahvali mezare'i-amali-enama vezan olup desti-kudretimiliki-enani-kamrani ve payi-hümme der rikabi-zindigani oldukça revabiti-müvahatü zevabiti-müvalat müekkedü müştedd olacağı muvafıkı-şimeyi-kerimeyi-padişahî ve mutabıkı-seciyeyi-merziyyeyi-fütüvvetpenahları olmak meczumi-biirtiyabi-Hosrovanedür. Bundan tekabül vasiani-iltimas buyurulan mevaddi-hamseyi-me'hudedin

310 Düşmanını muhakeme ettiğinde bağışlamayı zaferin zekâtı yerine koy.

mukaddeman tarafı-zahirüş-şerefi-şahilerine ifadevü e'lam olunduğu vech ile dü-çarı-ukdeyi-i'zari-şer'iyye olan e'lam olan iki maddeyi-nikis'afı tekrar irat buyrulduğu sabıkan canibi-übbüheti-menakıbi-cemcah-larına irsal olunan elçimiz vesatet ile ve bu defa dahi elçi Han müşarünileyh dailerile firistade buyrulan elukeyi-şehamet-meslukeyi-şahi ve tahrirati-seniyyeyi-kifayetdestgahilerinden gerini-yegin hümayunumuz olmakla maddeteyni-merku-mateynin lerim (lazım - ?) gelen (?) cevabı-gerinüs-sevapları mahsusen şerefyafteyi-südur olup hüddami-valamakamımızın sahibi-derayetü feraset ve vâkıfı-hebayayı(hiba'î - ?) – umuru-saltanat... (?) ü erbabı-basiretdin bu defa kibeli-eşrefi-padişahlarına bir vechi-sefaret irsal olunan elçisi-mövsukü mö'temidimiz vesatetile be'sü isal kılınan diğer nameyi-hümayunu-mühalisetmeşhunumuzın mezamini-hakikatayinden malum re'yi-übbühetmersumi-daveaneleri buyrulur. Müşarünileyh resuli-ferasetmeşmulları ile merhum Ali Merdan Han Filinin rûfaka'î-sadakataraları kürbi-besati-kesirül-inbisati-şahenşahemize seferi-vüsula faiz olup memur oldukları hizmeti-risalet icra ve ecmelitariki vüsuki-vasık üzere se'yi-övfavü vüceha (?) tefhimü takdimi ehem olan halatı ela vechil-layık ifavü icra etmeleriyle revaye'î-sün'ü keramet ve mezidi-navazişü iltifati-hümayunumuz ile müftekerü mubahı kıldıldıktan sonra sövbi-basevabi-şerefi-intisaba (?) uşbu nameyi-hümayunu-müsalimetmekrunumuz ile me'zuni-övdü insiraf olmuşlar.

İnşallah-Teâlâ, ledel-vüsul "İnnemal-müminine ihve-tün"³¹¹ fehvasınca canibinden mün'ekidü müteekkid olan müradi-yeganegivü ittihadı-mübremü muhkem ve evahi-di-vüsukü itimadı-üstüvarü müstahkem olup be'del-yevm dehi iş bu devleteyni-azimeteyn baisi-asayışı-enam ve mövci-bi-aramişi-hassü amm olacak hüsnü-müvalatü lütfü-müsavatlari zımninde ila yövmil-kiyamet zikri-hayırları ziveri-sehayi-fi-eyyam olmakla hümmeti-şahane ve dirayeti-hedavaneleri matufu masruf buyrulmak eezzi-me'muli-mülukanemizdür. Baki, her zaman neyyiri-cihantabi-saltanatı cihandarı ve ahteri-alemmefruzi-devleti bahtıyarı ez ufukı-yegâneyi sate'vü lame'bad birrebil-ibad!

312

311 Müminler birbirinin kardeşidir. (Hütürat.10)

312 Kalanı: Saltanat ile hükümdarlık dünyasına ışık saan güneş ve devlet ile bahtıyarlık âlemini ışıklandıran yıldız zahitler Rabbinin hükmü ile her zaman parlak ve şaşaalı olsun!

IV

Nadir Şah'ın Rum padişahı

Sultan Mahmut Han'a* yazdığı mektup

Bismillahir-rahmanir-rahim

“ Onları orada hayır-dua ve selamla karşılıyorlar”³¹³ ayetinin yürek açan gül bahçesinden yayılan müstecep amber yayan ve sevgi dolu rayihalar üst âlemde mukaddes insanların burunlarını kendi kokusuyla gıdıklandırır ve “[Allahın] görüşüne vardıkları gün onların sözleri selamdır”³¹⁴ ayetinin bereket bağlarından samimi ve güzel senaların kızıl gül ıtırını getiren nesimlerin esmesinden ülfet goncaları açılmağa başlıyor. İrem'i andıran, ruhlandırıcı meclisin hediyesini ve cennete benzer ruh okşayan meclisin armağanını kudretli ala hazret, padişahlık ve hilafet tahtına ululuk getiren, İskender* haşmetli, Süleyman* şanlı, şahlık âleminin manasını gösteren ayna, dünyaya hükümranlık eden ve onu koruyan burcun alemini ısıtıran güneşi, şanlı-şöhretli Osmanlı nesli feleğinin büyük alevi, saltanat ile celalet mahkemesinin Dara* gibi adaletli hakimi, azamet ile hayat dünyasının ferman buyurunu asayiş şehrinin muhkem duvarı, zemin ile zaman emniyetinin ve kaide-kanunun temeli, dağ gibi yüce, yüreği deniz gibi geniş olan padişah, gökteki yıldızlar mertebesine yükselmiş Hüsrev*, dünya sultanlarının sığınacağı, devran hakanlarının umut yeri, İslam ve Müslümanların yardımcısı, kafirler ile müşriklerin belası, karanın hakanı, denizlerin sultanı, İkinci İskender Zülkarneyn*, Allahın gölgesi olan padişah ve İslampenah halife, es-sultanül-gazi Mahmut Han* bin Sultan Mustafa Han'a (“ Allah onun devletinin esaslarını Yerin göklerinde tespit etsin ve onun yüce işlerini uzununa ve enine artırsın!”) gönderip kaide-kanunları korumak yoluyla ve Yaradanın nur şualarının düştüğü yeri olan dünyayı bezeyen hümayun fikre sadık kalmak adeti ile kaydediyoruz ki, evvelce³¹⁵, birinci tekliflerden

313 Furkan.75

314 Ahzâb. 44

315 Evvelce – Birincisi.

ve saniyen³¹⁶, ikinci dileklerden dinin esaslarını ve Müslümanlar arasında dostluk ile muhabbeti güçlendirmekten, iki hazret arasında her yönlü ittifakın zaruriliğini ifade etmekten ve iki devlet arasında olan şüphelerin tesirini ortadan kaldırmaktan başka hiçbir maksadımız olmamıştır. Millet ve devlet seviyesinde olan bazı mânialar bu tarafın yolunda bir sedde ve istenilen neticeyi elde etmekte ayakaltı yaygının taşına çevrilseler de, bu meselenin kardeşlik ve ittifak yolu ile çözülmesini ve bahar cennetinin hükümdarı Dördüncü Sultan Murat Han'ın zamanına ait barışın imzalanmasını dilemiş ve rica buyurmuştuk. Yaratanın dergâhına ihtiyacı olanın yüreğinin malum halinin esaslarını teşkil eden hümayun hurşitin hatrının rızasını elde etmek için evvelki ve sonradan artırılmış teklifleri unutkanlık örtüsü-nün altına atıp ve dost okşamasını hafızasızlık ve sessizlik hatemi ile mühürleyip muhabbet ile kardeşlik gülistanında çiçeğin sevinmesi ve ittifak ile dostluk baharistanında reyhanın ferahlanması mevsiminin olduğu bu anlarda hakanın âyanları, sefaret, şevket ve ikbal sahipleri, âli rütbeli azamet ve haşmet sahipleri, bu ebedi devletin en nüfuzlu şahısları ve bu yenilmez saltanatın muhkem inanç yeri olan Mustafa Han Şamlu'yu ve münşi Muhammet Mehdi Han'ı elçilik ve sefirlik görevi ile göğe benzer saraya yollayıp dostluk *sulh-namesini* adları verilmiş alicahların vasıtasıyla izzet ve şan-şöhretin meskûnlaştığı makama gönderdik. O şehriyarlık muhabbetinden dileğimiz budur ki, hümayun mektupta şeksiz dostluğun ve kardeşlik uhdeliklerinin geleceği ifade olunduğu gibi, telef olanları yeniden cana getirmek için sevginin dünyayı ısıdıran alevleri ile ihtilaf ve düşmanlık karanlığı aradan kaldırılsın, bu büyük ailelerin kerametli ve azametli halefleri arasında olan muhabbet bağları ve kardeşlik alakaları nesilden-nesle geçerek ebedi ve yenilmez olsun, birlik ve ittifak gülistanı gökteki sarayın kâtiplerine mahsus kalemlerin bulutundan akan yağınları ile daima canlandırsın, kardeşlik mektubunu yazarların çırağı her zaman ateş saçsın!

*İlahi, ta dünya rengârenktir,
Gök devir eder, kâinat ise sakindir.
Bu padişahlık şüphesiz senin olsun,
İstedğin gibi yüreğinin muradına çat!*³¹⁷

316 Saniyen – İkinci.

317 Burada ve bundan sonra şiirlerin satır be satır harfi ve tercümesi verilmiştir.

V

**Nadir Şah'ın Rum padişahı
Sultan Mahmut Han'a* yazdığı sulh-name**

Müslümanların emellerinde eğrilikleri düzelten, onların kalplerinde gazap yaralarını sağaltan, sinelerinde bağları zincirleri açan Allah'a ve şöhretli makam sahibi olan Onun elçisine ve onun ailesiyle ashaplarına ve unsurları tabiatıyla, cemiyetle uygunlaştırmak için dinin ıslahı yolunda ceht edip ellerinden gelenleri esirgememiş reşidi halifelere hamdolsun!

Amma be'd*. Şah İsmail Safevî'nin* vefatından sonra İran'da edepsizlik ile Rafıziliğin yayılmaya başladığını ve İran ile Rum arasındaki alakaların doğru yoldan kenara çıktığını gören İran halkı Muğan ovasında geçirilmiş Büyük Kurultayda³¹⁸ biz hümayun hükümdarın saltanatı kabul etmemiz hakkında talebini ileri sürdü. Hanife mezhepli sünnet ehlinin ve cemaatinin aziz baba ve dedelerimizin ve azametli seleflerimizin devamcıları olduklarını nazara alarak, biz o görgüsüz gürühtan kendi kara canları ve anlamsız sözler söyleyen dilleri ile büyük halifelerin (rahmetüllahi aleyhim ecmain) dedikleri hakikatleri boyunlarına alıp mesuliyetli olmaya meyil göstermeği defalarca talep ettikten sonra o taife mukaddes hükmü kabul ederek önceki halinden vazgeçti. Biz hümayun padişah türkmanların muhteşem istikbalinin celaletli sülalesinin devamcısı ve kudretli âlâ hazret, dünya hükümdarlarının en büyüğü, devran hakanlarının en hürmetlisi, Süleyman azametli rehber, güneş bayraklı Hüsrev*, İslam ile Müslümanların yardımcısı, kâfirler ile müşriklerin belası, karanın hakanı ve denizlerin sultanı, ikinci İskender Zülkarneyn*, Harameyni-şerifeynin hadimi, talihin hâkimi, Daranın* kardeşi, İslampenah padişahın bargâhı, İslam ehlinin halifesi ve türkman taifesinin meşalesinin ışığı Sultan

318 1736 yılının Mart ayında Nadirkulu ülkenin en saygın ayanlarını, din bilginlerini ve oymak önderlerini toplayarak bu adla tarihe geçen kurultay geçirmiş ve orada kendini resmen Şah ilan ettirmiştir.

Mahmut Han'dan* ("Allah onun hilafetinin gölgesini âlemlerin başı üstünden esirgemesin!") kayıpların ivazının çıkması için ondan önceki belgelerde yazılmış beş matluba imza atmasını istemiştik. Elçilerin tekrar gidiş-gelişinden sonra Süleyman * celalli padişah üç maddeyi kabul etmiş ve iki maddeyi şer'i ve mülki nedenlere göre erteleyip son mektuplarında bu meramdan imtina etmek istemişlerdir. Biz hümayun hükümdar iki taraf arasında olan düşmanlığı ortadan kaldırmak ve noksanlarla heyecanın tesirinden kurtulmaktan başka bir maksadımızın olmadığını o çiçek goncalarının muhabbetini yayan nesime söylemiştik. Ama buna bakmayarak, biz özellikle İskender-makam* hümayun padişahın rızasının almakla ve İslam ehlinin namusunun korumakla barış ile dostluğu yerleştirmek hatırına bundan evvel şart konulmuş teklifleri geri alıp ve sulh yolu ile ilerleyip bu yüreğe yatan işi felek tahtı sahibine ilan ettik. Amma Şah İsmail'in yürüttüğü ihtilafçılık siyaseti sonucunda geçmiş zamanlarda Türkman sultanlarına bağlı olmuş Azerbaycan memleketlerinden bazıları âli Osman devletinin terkiğine geçmişti. Buna göre izhar olunur ki, eğer İslampenah padişahın tabiatı için zor ve dostluk adetlerine muhalif değilse, o âlahazret³¹⁹ bu iki memleketten birini bağışlamak kaidesi ile bu tarafın tabiliğinde olan memleketlerin havzasına katsın. Biz o hazretin hemen teklifleri ret ya kabul etmek hakkını tanıyoruz. Devletin o yüksek-makamlı şöhret sahiplerinin iftiharını Latif Efendinin almak şerefine nail olduğumuz hümayun mektubunda ilave edilmişti ki, âli Nadire devletinin bidat'ın tesiri altından çıkmasıyla şükre layık mukaveleye ve semereli işbirliğine muvafık olarak iki yüce devleti müttefik gibi tanıyor, ancak bazı meselelere esaslanarak mukaddes hatırı ona bağlıdır ki, evvelki maddeler kuvvetinden düştüğü gibi, geçmişte alakalara has olmuş dostluk ile muhabbetin güçlenmesi namına bu matluba hitam verilsin.

Bahar cennetinin sultanı Dördüncü Sultan Murat Han'ın* döneminde sağlanmış sulhun esasında duran iki azametli devletin kerametli halefleri ve büyük evlatları arasındaki dostluk ile muhabbet bu iki muhteşem ailede nesilden-nesil'e geçerek zamanenin meydana daim olsun! Mademki, İslampenah padişah hazretleri bu dostluğun ömrünü uzatmış onadıkları sözleşmeler ile bu muhabbeti güçlendirmişlerdir, biz hümayun hükümdar da bu hazreti kardeş ve o cenabın hatırının rızasını ve Müslümanların yaşamında güvenliğin korunması en mühim konulardan ve en vacip meselelerden sayımı-

319 Yani "Siz"

şız. Buna göre, İslampenahının çoktan beklediğimiz bu misk saçan mektubu geldiği gibi biz o İslam hükümdarının ikinci isteğini de kabul ederek sulh-namenin esasını koymağa serencam verdik ve iki devletin nüfuzlu şahısları arasında barış işi bir kanun ve üç madde şeklinde kendi yoluna girdi.

Bahar cennetinin hakanı Dördüncü Sultan Murat Han'ın* zamanında iki devlet arasında karar bulmuş sulhun esası bir kaidedir ve hiçbir had ile perde o yolun rükünlerine değişiklik ve halel getiremez. Şart odur ki, bundan sonra fitne yatmış ve hançer uykusunda olsun, iki tarafın şanına layık ve iki devletin menfaatlerine muvafık işler hayata geçirilip, kudretten beslenen ve sulh ve hoş münasebetlere zıt olan emellerden imtina edilsin. İnşallah-Teâlâ, bu iki azametli devlet bu iki büyük ailenin evlatları arasında dostluk ile muhabbet kıyamet gününe kadar devam edecek.

Birinci madde. Bağdat ve Şam³²⁰ yolu ile Beytüllahül-harama giden hacıları valiler ile hâkimler yol boyu mahalden-mahale sağ selamet birbirlerini geçirir, hal ve ahvallerine nezaret ederek onlara mesul göstermeği kendileri için gerekli bilirler.

İkinci madde. Odur ki, dostluğun ısrarı ve muhabbetin tasdiki hatırına her üç yılda bir şahıs İran'dan o devlette ve bir şahıs o devletten İran'da olduğunda onların harçlarını iki taraf öder.

Üçüncü madde. İki tarafın esirleri özgürlüğe bırakılır, onların satışına izin verilmez. Vatanlarına dönmek istedikleri takdirde onlar engel konulmaz. Sınırların hâkimleri dostluğa mugayir olan hareketlerden kaçınır ve bundan başka İran halkını hayır ve razılıkla yâd ederler. Ve bundan sonra Ka'beyi-muazzama-ya ve Medine'yi-müşerreffe-ye diğer İslam memleketlerine gidip gelen cemaatle Rum tarafı Rum hacıları ve sair İslam ülkelerinin ahalisi ile adet olduğu usulde davranır, onlardan "durma"³²¹ ve şer'i kanunlara hilaf olan para alınmaz ve aynı şekilde ali ziyaretgahlarda da eğer o cemaatin elinde ticaret malı olmazsa, Bağdat'ın memurları ve hakimleri onlarda bağ istemez, ticaret malı olanlardan ise hesabı verilir mal alınır, amma artık hiç ne talep olunmaz ve bu taraftansa da Rum tüccarları ve ahalisi ile bu minvalle davranış sergiler ve bu günden eğer İran ahalisinden Rum'a ve Rum'dan İran'a gelenlere himaye gösterilmezse, bu mesele iki devletin müvekkillerine teslim olunur. Biz kaydedilmiş belgeleri adı çekilen sulh-namelerin ve razılaştırılmış mukavelelerin esasında

320 Demeşk şehri.

321 Bir yerde durup kalma hakkı

iki hazretin halefleri ve devamcıları arasında olan ve iki devleti birbirine bağlayan alakaları ebedi ve muhkem tutmak hatırına imzalayıp ahde bağladık. Eğer o azametli devletin tarafından dostluk ile birliğe karşı ve sözleşmelere muhalif bir işe emir verilirse, hayata geçmez ve bu taraftan da hemen yolun kaidelerine hanel getiren noksanlara yer verilmez. “Ve kim ki [mukavelenin] şartlarını bozdu, kendine fenalık etti ve ahdine vefalı oldu, Allah ona büyük mükâfat ita edecektir”³²²

VI

Nadir Şah'ın Rum padişahı

Sultan Mahmut Han'a* yazdığı cevap mektup

“ Biz, onların kalplerindeki kini söküp attık. Artık onlar sedirler üzerinde kardeşler olarak karşılıklı otururlar”³²³Gök gibi yüksek, güneş gibi parlak, Müşteri gibi hoş baht, dünyanın adaletli hükümdarı, Süleyman haşmetli hâkim, cihan şahlarının en azametlisi, devran hakanlarının en büyüğü, Allahın yarattığı ülkelerin himayecisi, Allah'a ibadet edenlerin koruyucusu, Allah'ın yerde olan gölgesi, kâfirler ile müşriklerin belalısı, İslam ile Müslümanların yardımcısı, karanın hakanı ve denizlerin sultanı, ikinci İskender Zülkarneyn*, Hameyni-şerifeynin hadimi, İslampenah halife, gazilerin sultanı ve kahraman mücahitlerin Kaan'ı Sultan Mahmut Han'ın* (onun hilafetinin ve devletinin gölgesi âlemlerin üzerinden eksilmesin ve onun kaldırdığı bayrağın şevketi ile şiddeti din düşmanlarının üstünden azalmasın!) dostluk hazinesinden ve herkesin biat ettiği sarayından şerafetli meclisin hediyesi olarak en hoş selamların nefesleri ve saf teslimatların sevimli ıtırıları bize yetişmiştir. Ayanların ve şöretlilerin iftiharını Mustafa Latif Efendi ve Fethali bey Türkmanın vasıtasıyla son layihalarda ve yüksek seviyeli görüşmelerde celalet hilafetinin mevkii bizim nazarımıza çatırılmış ve bizi şerefledirerek yüreklirimizi muhabbetle doldurmuştur. Latif Efendi eşliğinde gönderilmiş şerafetli mektupta muzaffer atlılar birliğinin dava-dalaşa meşgul olduğu anlarda o devletin memurlarından hiçbir hareketin zuhura gelmediği yazılmıştı. Çay durulduktan sonra temizlik ve samimilik ordusunun oradan geçip dâhil olması sonucunda balçıga bulaştı. Nurla dolu şeriatın icazetine arkalanan ve serhatların hisarlarından meydana gelmiş zararı ortadan kaldırmak niyetiyle hareket eden o ilahi dergâha ihtiyacı olan milletin hoş halinin esasları ve mukaddes şehriyarın amacını samimiliği malum ve o hazretin³²⁴ cihanı ısıdıran muhabbeti ve sevecenliği âleme ışıık saçan güneş gibi aydıdır.

323 Hicr.47

324 Yani “Sizin”

Elbette İslapenah hükümdara bellidir ki, bizim bu ebedi dostluğa sadakat gösterip hemen sürede verdiğimiz tekliflerden niyetimiz kargaşa çıkartarak kan dökmek olamazdı ve içkinin saflaşmasından, mezhebin paklaşmasından, iki devletin muhkemleştirilmesinden ve iki tarafın Müslümanlarının dostlaşmasından başka bir maksadımız olmamıştır. Biz katiiyen mesele etrafında sert haller kastında değiliz, ancak İlahinin yazısı ile iki tarafın talep edilen suretleri netice aynasında akis olunmamıştı, belki onların tersi düşmüştü. Bu işin teferruatları nazarlarından geçiren saf yürekliiler doğru yolu tutup “ hakikaten, işler niyetlere göredir” muamelesine muvafık hareket edecekler ve mülklerin belgeleşmesinde kalemleri dostluk yolunu tutacaktır. Bu dostluğun irade yuları sultanın kararına ve isteğine bırakıldığından biz devletlerin ittifakı yolunda onu kabul veya reddetmekte o hazretin özgür olması hakkını tanıyoruz.

Bahar cennetinin hakanı Dördüncü Sultan Murat Han'ın* zamanında imzalanmış barışa dayanarak bu işe hemen yolla encam verilmesine ve onun yerine getirilmesine ümit besliyor ve Nadire devletini ayrı bilmeyip işlerin öyle kaide ile yürümesini istiyoruz ki, inşallah-Teâlâ, iki devlet ve iki hazretin selefleri ile halefleri arasındaki dostluğu ile birlik bu dünyada kendi muhkemliğini korusun. Ya İslapenah, o âli miktar hükümdar haddinden fazla sevecen olduğundan niyazmende kendinin bu tür şeksiz sevgisini vaat ve sürekli dostluğunu izhar etmişler, yani gönül ülkesinin fatihi ve bir avuç meskûnlaşmış toprağın ferman-buyuranı o sultana olan halis muhabbetimiz bize hakanlık alametlerinin nimeti yoluna hilaf olmaya ve sultanlık emrinin hudutlarından kenara çıkmaya icazet vermemiştir. Buna göre o hazretin istediklerini imzalayıp hilafet sarayının guşenışinlerinin nazarımıza çattırdıkları sulh-nameyi en güzel surette kabul ettik ve Latif

Efendiye razı halde murahhas buyurduk. Sadakatın “Sad”ı, ülfetin “Lam”ı ve muhabbetin “Ha”sı³²⁵ beni-Âdemin kalplerindeki levhalara takdir kalemi ile nakşolunduğu gibi, inşallah-Teâlâ, bu sulh de bütün âleme yayılsın, kalem ve levha nakışları ile tarihe ezeli yazılsın!

325 Arap alfabesinin harfleri olan “Sad”ın, “Lam”ın ve “Ha”nın birleşmesinden ‘Sulh’ sözü meydana gelir.

VII

**Nadir Şah'ın Hindistan Şahı
Muhammet'e yazdığı mektup**

Yakın dostluğun en hoş duaların ince cevahirleri ve kardeşlik ayinlerinin en saf teslimatlarının parlayan lalları sevgi mahzeninden ve ittifak hazinesinden necibe taraf ve habibe doğru, gök gibi yüce hazret, taçdarlık eklili tacının dürü ve hoş bahtlık ile azamet denizinin iri taneli incisi, talih ile devlet sandıkçasının parıldayan gevheri, cah-celal, tumturak ve adalet burcunun ışıklı yıldızı, hükümrانlık ile cihandarlığın baş-yüceliği, şanlı Gürgen neslinin paklığı, hoş-tedbirli sevgili müstahak için göndermiş sadakat levhasında tasvir ediyoruz ki, sınavdan geçmiş dostluğun kavvası³²⁶ büyük istek denizinde gark olsa da, vaziyetin hakikatlerinden bahseden derin manalı mektuplardan ibaret olan pahalı gevherlerin vasıtasıyla maksadına çatmak için muhabbet kavvasgahın kenara çıkıp hafızanın gizlendiği yerin kapı-divanını o kıymetli taş-kaşla bezenmiş ve cennetlerin her tarafını sevinç hoş bahtlık alametleri ile doldurmuştur. Buna göre de neciplik ve kahramanlık sahibi Hüseyinalı Han'ın şerefli tarafların bereket tarafından huzura geldiği bu önemli makamda seyitlik ve necabet sahibi Mirza Möhsün kardeşlik adetlerinin tekmişmesi ve yenileşmesi için bu şerefli taraftan o azametli diyara tayin olunmuş, kırk leke³²⁷ beraber taş-kaşla bezenmiş aletler ve felek gibi yüce rehberin ihsan yerine payladığı mükâfatlar ile enamları sarf edilmişti. İki âli devlet arasında ayrılığa meyil olmamıştır ve mühürlenmiş listeye muvafık olarak adı anılan seyitlik sahibinin vasıtasıyla Kerim beyin tahvil verdiği ve Kicramın kural aldığı ayrıca yüz bir zincir fil âli-rütbelinin huzuruna yolların ve Frenk memleketinin armağanlarından olan, fillerin taşıdığı büyük çıngraklı saat yadigâr şeklinde hümayun cevahir haneye gönderilen hediyelere ilave edilir. Ta kızıl saat asuman meclisini bezeyen Ay ile Güneştir, gecelerin ve gündüzlerin dakikalarında akrep tabiatlı düşmanların gözleri kör

326 Kavvas – Dalgıç.

327 1 lek – 100 000.

olsun, saltanat ile cihandarlık günleri ise saatin kıyamına ve kıyam³²⁸ saatine kadar devam etsin!

328 Kıyam – (burada) Kıyamet anlamındadır.

VIII

Nadir Şah'ın güneş şapkalı

Rus imparatoruna³²⁹ yazdığı mektup

Kebul şahitlerinin kulaklarını ve boyunlarını bezeyen devetler cevahirleri ve dostluk dalgıçlarının yardımı ile yürek ve can sağlığı denizlerden beyan sahiline gelen hayır-duaların parıldayan lalları güneş şualı âlâhazret, saltanat ile saadet asumanında Zührelerin Zühre'si*, azamet ile hükümdarlık sedefinin beyaz dürresi, izzet ile celal semasının nur saçan güneşi, ululuk ile hoş- bahtlık gecesini ışıklandıran mum, bereket ile muvaffakiyet ağacının meyvesi, sahiplik ile iktidar meyvesinin ağacı, yeri gökte olan cenabın feleği, yıldızlar gibi haşmetli tahtın çarkı, reyi nehir suyu ile sulanan ve himmetini kuvvetli zeytinden alan hümay³³⁰, pak yürekliğin dermanı, Hüsrev*celealetli, güneş şapkalı büyük imparatoriçenin (" onun saltanatının günleri uzasın!") şerafeti meclisinin hediyesi ve âli toplantısının armağanıdır. İzzet ile hürmet sarayında kabul olunanlar şahitlik ediyorlar ki, bundan önce hakanın yüksek rütbeli hizmetçisi tüfekçi başı Ahmet Han felek gibi yüce saraydan padişahın izdihamlı ve bereketli celselerinin müjdesini getirmek ve iki ulu devlet arasında dostluk ve karşılıklı anlaşma adetlerini tazelemek ve güçlendirmek için sefir tayin olunmuş ve Şah sarayının nurlu eyvanına izam edilmişti. Bağdat valisi Ahmet Paşa'nın ve onun babasının yıllar boyu muhkem dostluk ve muhabbet esasında alakalar kurmuş büyük Safevi devletiyle âli-Osman arasında kendi nefsanî maksatları için fitne-fesat çıkarmak ve nifak ile anlaşmazlık türetmek yoluna adım atmaları İlahi dergâhına muhtaç olan o iki devletin arasını karıştıranları tembih etmek için kahredici orduların kalkmasına neden oldu. İlahi kuvvet ve kudret ile şimdiye kadar ki, mübarek Ramazan ayının ortalarıdır, birkaç defa dava-dalaş olmuş ve her defa Rum ehlinen birçoğu kılıcın kurbanı olmuş, onları paşalarından on-on iki kişisi esir alınmış, hilafetin temelini teşkil eden Kerkük, Hille, Necfe-eşref, Kerbelayı-müella

329 Bu mektup Rus imparatoriçesi Anna İoannovna Romanovaya* gönderilmişti.

330 Hümay – Cennet kuşu, saadet kuşu.

ve hilafetin payitahtı Bağdat ele geçmişti. Baş kale de aynı şekilde muzaffer ordu tarafından muhasaraya alınmıştı ve yukarıda adı çekilenin ne kalkan eli, ne de kaçan ayağı var. Bu kalenin alınması birkaç güne ertelendiğine göre orduyu bu işin tamamlanmasına tayin edip kendimiz dünyayı fethedenin nazarına düşmüş bazı işlerine encam vermek için Şirvan hududuna izam olacağız. Şimdi güneş şapkalı alicah kendinin necip karakteri ve ahdine sadık kalması ile dünyada hoş ad kazanmış ve zamanemizin hükümdarlarının haset olmalarına sebep olmuştur, bizim de âli-rütbeliden ricamız odur ki, kendine mahsus kâmil iltifatını daha da tekmlleştirek muhabbet diyarındaki ülkeleri istila edeni ve dostluk kapılarının fatihini kalan sözleşmiş memleketlere vekil etmek için adı anılan yüksek rütbeli sefîre uğurla geri dönmesi ruhsatını bahşedesiniz ki, inşallah-Teâlâ, Şirvan hudutlarında muzaffer asker ordugâhına zati-hümayunun ve uzun ömürlü devlette yaşayan halkların sağ ve selamet olmaları müjdesini getirmekle istekli dostların sevinmesine sebep olsun. Baki³³¹, saltanatın ve talihin güneşi kendi ışığını ve pırıltısını izzet ile celalin kaynağından alsın!

331 Baki – “kalan” demektir. Yani “mektup sona ermiştir, kalanı ise sizin sağ ve selamet olmanızdır”.

IX

Nadir Şah'ın Hindistan padişahı

Muhammet Şah'a yazdığı melfufa*

İki hazret arasında olan muhabbet ile dostluğun ve iki devlet arasında olan ittifak ile hoş münasebetlerin ülfet kalemi ile çekile bilen her şeyden üstün olması samimiyet levhasında yazılıp ve söz aynı sözdür ki, görüş vakti şifahi surette söylenmişti. Gerçektende de, dâhili ve gizli maksadımız yoğrulmuş sınavdan geçmiş dostluğu istememizden ibarettir ve niyetimizin son noktası odur ki, eğer o hoş baht kardeşin başına bir iş gelse, birlik âleminde saltanatın bütün levazımat ile avadanlığını ve miktarı yıldızlar kadar olan kuvvet ve orduyu o ebedi devletin hatırına sarf edeceğiz, imanı Yaratanın babalarından bileceğiz ve bu iddianın samimiliği, elbette, Şah'ın dünyayı bezeyen reyi karşısında aydın olacaktır.

X

Nadir Şah'ın Hindistan şahı

Muhammed'e* yazdığı mektup

Dostluk ve kardeşlik reyhanın rayihası ve muhabbet ile ittifak sümbülüstanın hoş kokusu, yani yüce alahazret, İlahi bereket şualarının membaı şehinşah inayetinin ışığının düştüğü yeri, şehriyarlık ve saltanat zirvesinin dünyayı ısıdıran güneşi, azamet celalet ve cihan-girlik semasının âlemi ışıklandıran bedri³³², Gürganlı yüksek-makamlı sülalenin paklığı, sahipgiranlığın muhkem-dayaklı ailesinin halisliği hoş baht yıldızı altında yaşayan, Dara* gibi azametli hükümdarın asilzade kardeşinin amber-yayan mektubu kendi diyarının güliizarının ıtlarından şerafetli, mukaddes, birbirine karışmış ve şifa verici kokuları idrak burnuna çattırır ve kendinin ibareler baharistanın ıtriyatından fetihler meskeninin esintilerini saadet vücuduna istikamet ettirerek burnu güzel kokularla gıdıklandırır. Zafer kapılarının geleceğin şahidinin yüzüne açıldığı ve kartal tasvirli bayrağın nesri³³³ telaşla acele ederek Bağdat ve Rum taraflarına uçtuğu bir vakitte yiğitlik ile koçaklık sahibi Hasanali Han bu diyara dâhil oldu. Onun mihrvari batin güneşinin nurundan gelen şadlık ve sevinç parıltısı oylaşma yüreğinin seraçesinde³³⁴ mesken saldı ve dostluk hediyeleri ile samimilik armağanları sevgi dairelerine ıtrini yayıp muhabbet şahidinin omuzlarının ziynetine çevrildi. Hasanali Han hilafetin esasını teşkil eden dergâhtan gitmek ruhsatını aldığı bir makamda şevklendirici hikayet ve riya kusuru olmayan saf dostluklar onun nazarına çattırıldı ki, her zaman mukaddes çeherli zatın sağ-selamet olması, çekişmelere son koyulması ve kardeşlik alakaları silsilesinin devam etmesi hakkında şad haberleri yüksek-makamlı kardeşin arzına sunsun. Baki, devletin ve hükümranlığın batmayan güneşi zevalden korunmuş olsun!

332 Bedir – On dört günlük ay

333 Nesr – Kartal.

334 Seraçe – Küçük saray.

XI

Nadir Şah'ın Rum padişahı

**Sultan Mahmut Han'ın* mektubuna
yazdığı cevap mektubu**

Kendi parıltısını “kardeşine kardeş elini uzat” membaından alıp ahit ile birliğin güzel cennetvari meclisini kendi şuaları ile ışıklan-
dıran “sizi yeryüzünün varisleri eden Odur”³³⁵ – Yüce ve müstetab
senaların sert vuran yıldırımları ve karşı karşıya oturup birbirine
kardeştirler”³³⁶ fehvasının baharistanından esen ali müstecep duaların
amber kokulu rüzgarları Süleyman şanlı âlâhazret , Cemşit* nişanlı
Hüsrev*, kayserliğin taç ile tahtın baş-yüceliği, İskender* şevketinin
suret gösteren aynası, şanlı Osmanlı neslinin yanan meşalesi, dün-
yaya ağalık etme semasının âlemi ısındıran güneşi, şen ve vakarlı
ülkenin şehriyarı, hakimiyet meydanının şahsüvarı, adaletli hâkim,
dünyanın ağası, dinperver rehber, Allahın gölgesi olan İslampenah
padişah, âlemin bezeği olan felek sarayının sahibi, yıldızlar mikta-
rında mülklerin sahibi, cah-celal akıbetli ve asuman kudretli Şah,
cihan sultanlarının en azametlisi, devran hakanlarının en büyüğü,
İslam ile Müslümanların güvencesi, kafirler ile müşriklerin belası,
karanın kaanı ve denizlerin hakanı, Haremeyni-şerifeynin hadimi,
ikinci İskender Zülkarneyn*, es-sultanül-gazi Mahmut Han* bin
es-sultan Mustafa Han'ın (“ Allah onun saltanatının temelini muh-
kemleştirsın ve onun binasının şan-şöhretini yüceltsin!”) amber
saçan ıtır bağışlayan İrem gibi meclisinden selam gönderiyorlar.
Büyük saltanatın merkezinden ve ulu hilafetin payitahtından âlicah
kerametli vezir ve meşhur hadim, Musul valisi Mustafa paşanın,
derin bilgili âlimlerin âlimi, sadrı-Anadolu Abdullah efendinin ve
faziletler sahibi ve merhametler iyesi, Edirne'nin kadısı Halil efen-
dinin vasıtasıyla gönderilmiş dünyayı bezeyen alireyli vacibüt-azim

335 Fâtır. 39

336 Hicr. 47

³³⁷hümayun nameyi ve lazimüt-tekrim³³⁸ şerafetli mektubu almak şerefine nail olduk. “Bana taraf kerametli bir kitap [yazı] atmışlar”³³⁹ ifadesi ile zuhur şuasını huzura attı ve rayihalar meskeni esintilerinin yaydıkları ıtırarla o hatır can burnunu hoş kokularla feyziyab etti. Muhabbet hazinesinden ve ülfet gencinesinden bahşedilmiş dostluk hediyeleri ve samimilik itaları vusul nimetini bağışlamıştır ve çizgisi çekilmiş layihanın beş şartının üç maddesi müzakereler sonucunda kabul edilmiş, diğer maddelerse şer’i ve siyasi bakımından yeniden bakılmaları için ertelenmiştir. İlahi dergâhına ihtiyacı olanın dostluğun ve ittifakın esaslarını, İslam milletinin nizam-intizamını ve bütün insanların asayişini ve güvenliğini güçlendirmekten başka bir amacı yoktur ve bu ebedi dergâha muhtaç olanla alakadar ne varsa Muğan ovasında geçirilmiş Büyük Kurultayda hayata geçirdik. Şimdi o İslampenah padişaha ait olan yerde kalan işler İlahi tasdikiyle ve padişahın dostluk ve muhabbet reyî ile yerine getirilmelidir. Eğer bunlar mülkiyet ve maliye meseleleri ise elbette, iki devletin ittifakı âleminde Allahın gölgesi olan padişahın teklif ve maksatlarına dâhil etmeyip, kendimiz teklifte onların hallini bulacağız, ancak meşruti maksatlar böyle işlerdir ki, onlara encam verilmesi o İskender şanlı* hükümdarın ferman ile kudretin iradesindedir. Barışın sağlanması için en vacip ve talep olunan esasların büyük kısmını teşkil eden iki şartın çözülmesinden imtina olunmuş, bu mesele düğüm vaziyetinde kaldığına göre alicah ümdetül-ümerail-izam³⁴⁰, Luristani-Filinin beylerbeyi Ali Merdan Han’ı sefir tayin ettik ve seyitlik şerafet ve fazilet sahibi, Heratın şeyhülislamı allame Mirza Möhsün ile eyalet ve celalet sahibi. Guriyan hükümdarı Uğurlu Han Şamluya onunla birlikte hemen işi buyurduk. Alicah paşa kendi kerametli arkadaşları ile sefirlik âdetini beğenilmiş kaide ile razılıkla karşılanan edep ile devletin şanına münasip ve iki hazretle layık surette yerine getirdikten ve onların icra ettikleri işlerin sonucunda Rum memleketi esirlerin hapisshaneden özgürlüğe salıverilmesi meselesi kabul seviyesine vardıktan sonra hemen yüksek rütbeli arkadaşları ile murahhas edip adları verilen sefirlerle sultanın hilafet medar sarayına yola saldı ve ilave olunmuş sadakatli mektupta ki Ali Merdan Han’a teslim edilmişti, malum maddelere açıklık getirerek onların kuvveye geçmesinin önemini izah ettik. İnşallah-Teâlâ adları yukarıda verilenler

337 Tazim edilmesi vacip olan

338 Hürmet edilmesi lazım olan

339 Naml. 29

340 Ümdetül-ümerail-izam – Büyük emirlerin başkanı

cihan-penah hakanlığın kapısına ulaştıktan sonra şarta bağlanmış işlerin gerçeği o sözü giden asuman esaslı sarayın sakinlerinin arzına vardırılabacak. Hükümdarlık ahlakının necip emellerinden arzumuz odur ki, “hayır işlerde acele edenler”³⁴¹ fehvasınca o melike layık maksatlara nail olmak için kendi himmetlerini bağışsınlar ve dostluk ananeleri kaidelerini hakana mahsus insafın gözü karşısında daima iple bağlanmış vaziyette saklamayı buyursunlar.

Zehi nazil makamın tahtı-şahı

Düşüp tacın yüze zillülahi.

Hem olsun payeyi-tahtın felekse³⁴²,

Hem olsun tacı-kadrin arşfersa³⁴³! (³⁴⁴)

341 Enbiya. 90

342 Felekse – Gökdelen.

343 Arşfersa – Arşzen

344 Türkçe olan bu şiir elyazmasında olduğu gibi korunmuştur.

XII

Nadir Şah'ın Harezm valisine yazdığı mektup

O lazimüt-tazim³⁴⁵ şerafetli sahife ve vacibüt-tekrim³⁴⁶ hoş yazı bütün semanın âlâ-hazreti, cah-celal ile tumturak tahtının sultanı, yiğitlik ile koçaklık burcu, asaletli- necabetli şehriyar, Kaanlık ile uzak görüşlülük meydanının Nerimanı* Cengiz Han* ailesinin şanlı sülalesinin kaymağı, âli mekânlı hakan, Afrasiyap-nişanlı* yüce makamlı Şah'ın yüksek rütbeli bendelerine mahsus metanetin gizlendiği ve celaletin meskûnlaştığı yerden gönderilip bizim tarafımızdan kabul olunmuştur ve Han sarayından bir muhteşem şahsın vasıtasıyla edep ve bilginin remzi olan bir iş "bana taraf kerametli bir kitap [yazı] atmışlar"³⁴⁷ ifadesinin kuvvetiyle baş verdi.

O zaman ki, keza işlerinin hükümdarı ve geniş fezalî âlemin gerçek padişahı "göklerin ve yerlerin anahtarları Onundur. Kime istese, kendi merhametini bağışlar"³⁴⁸ ifadesiyle bereketin anahtarlarını ve sultanlık memleketinin yularını bu sübhani saraya ihtiyacı olanın eline vermiştir, onun meramına muvafık olarak ordu yürütüp düşmanı kırmak için Yaratanın merhametiyle hazırlık işleri görülmüş ve "istediğin kimseye mülk verirsin"³⁴⁹ fehvası ile ferman verme ve hükümlerlik mertebeleri bu hayırhaha müyesser olmuştur. O Afgan ve Rum işgali ve fermanı altında kalmış İsfahan, Irak, Fars ve Azerbaycan gibi bütün İran diyarlarını Yaratanın havli ve kuvveti ile fethetmiş ve "Allah istediğine yardım eder"³⁵⁰ kerametli ifadenin talebi ile hayırsız ve sonsuz düşmanlar üzerinde galebe çalıp muzaffer olmuş, tantanalı şadlık ve hoş bahtlık şenlikleri geçirmiştir. Veraset yoluyla geçen saltanatın zafer talihli tahtı milletler sultanlarının ağası, en hoş baht hükümdarın cülusu³⁵¹ ile ziynetleşen, bedhahların

345 Tazim edilmesi gerekli olan

346 Hürmet edilmesi vacip olan

347 Neml. 29

348 Şura. 12

349 Ali-İmran. 26

350 Ali-İmran. 13

351 Cülus – Tahta oturma.

gözleri bu günden-güne muhkemleşen devletin dünyayı ışıklandıran parlıtısı ile aydın ve nurlu olmuş ve en yüce hükümdar ve adaletle hakkını vermek kaidesine riayet ederek bu samimi sadakatin ivazına Horasanın bütün fetih olunmuş memleketlerini merhum ve mağfur Sultan Hüseyin Mirza Baykara'nın buyruğu ile şanlı şahların hazinesi olmuş darüleman³⁵² Kirmana, Yezde ve Mazendarana katıp hutbe ve sikke ile bu sübhani kaygılara muhtaç olan teslim etmiş ve kalan İran memleketlerini mukaddes sultanlık zatına mahsus buyurmuştur. Yüreğin halvet serasında metafor meleklerinin cennet tavafları başladığı gibi Azerbaycan'ın hudutlarından âlemi yüceltip bu bereketli diyara dâhil olduk ki, hem bu arşa kadar yükselmiş sarayın toprağının köhlül cevahirinin³⁵³ vasıtasıyla murat-gözlerimizin nuru artsın ve hem o hazretin pak ruhunun yardımı ile Herat ve Kandaharın isyancılarına cezalarını vermek için savaş bayrağı kalsın. Işık saçan güneşin reyî ile aydın ve zahir olacaktır ki, iki taraf ülkenin ahalisi adaletli Safeviyye sultanları ile yüce Aliyye sülalesi arasında kalın kapıların atılmasına, gizli nefretin oluşmasına, muhabbet ile dostluğun üzerine gölgenin uzanmasına ve Tanrının vergisi olan bu iki devlete mahsus bereketin-batmasına sebep olmuş fitneler ordularının zulmünden ve eziyet verici ordunun tecavüzünden kendini korumuş ve hıfz etmiştir ve bu birkaç yıl içinde devletin dayaklarına açık surette ağır darbelerin indirilmesi saltanatın acemi valilerin intizamsızlığı yüzünden baş vermiş ve bu imtahanın "Allah halkın bir şeyini kendileri değiştirmek istemeyene dek değiştirmez"³⁵⁴ kerametli ifadeye muvafık olarak bu devletin memurlarını fesat türeten ve batıl işlerden başka bir sebebi olmamıştır. "Kendi nefsinin değiştirmek ve zulme esaslanan nimetten çekinmek en vacip şeydir ve zulüm hakkı Allaha mahsustur" ve yüce Safavviye devletinde bu çevrilişin zuhuru güneşin tutulması menziliinde idi ki, âlemi ışıklandıran Hurşit gökte gezintiye çıkmak için bazı vakitlerde peyda olur ve hakikaten battığı makamda menşein ışığının ulaşmazlığı yüzünden şualarını yaymıyor ve parlamıyor. Saltanatın dünyayı ısıdıran güneşi kaç gündür ki, takdir semasında fitneler ile çevrilişler gamına batmıştı, ancak Yaratanın lütfü ile yeniden açıldı. Onun kâinatı ışıklandıran parlıtısı evvelde olduğu gibi, cihanın meydanına yayıldı, sanki âlemin fezasında gaflet uykusunda yatanlar İlâhi hikmetin ve milletlerle taifelerin zahmetinin tesiri ile uyanıp agâh oldular. Edep bilen sefirin kendi dönüş hizmetini yerine

352 Darül-eman – Aman evi, umut dilenilen yer.

353 Köhlül-cevahir – göz devası, sürme

354 Ra'd. 11.

getirip âli dergâhın astanbusine ³⁵⁵ yola düştüğü bir vakitte muteber gazilerden olan Ali Bey Afşar kendi yükümlülüğünü ve sadakat derecesini ali ve muhterem huzura arz etmek için teşrif getirmişti. Burada talep olunan yakın komşuluk ondan ibarettir ki, bu ezeli dostluk münasebetleri gök gibi yüce hakanlık binası kapısının arzusunda olan hanlık devletinin memurları tarafından nazara alınsın ve zekâ Utarit'inin* cah-celal pususunda kâtiplerin tasvir eden kalemleri miskin ve konuşmaz sahifelerde azametli seleflerin şivesiyle sulh, esenlik ve sabitlik mazmununda ve hizmet ile muhabbet adetlerine muvafık usulde ve hazırlığın görülmesi hakkında buyursunlar.

355 Astanbusi – Astananın, giriş kapısının (ayvanın) öpülmesi.

XIII

**Nadir Şah'ın Rum padişahı
Sultan Mahmut Han'a * yazdığı mektup**

“Uludur o Allah ki her şey Onun elindedir ve O, her şeye kadirdir”³⁵⁶ Yüce senaları parıldayan lalları ki muhteşem defineden “sana muhabbet bağışladık”³⁵⁷ ayetinin yardımıyla şenlik meclisinde zuhur edip ışıklanan mirvari tanelerine ve baharın amber saçan dürlerine döner ve güzel duaların sert-vuran cevahirleri ki gönül hazine-sinden “Kinlerini yüreklerinden silmişiz”³⁵⁸ yazısının hazinedarının vasıtasıyla beyaz tacı bezeyen eklilde peyda olup revnaklı ışıkları ve nurları ile ay çırağının gece gevherine çevrilir, ittifak ve karşılıklı anlaşma ananesinin talebi ile Feridun* kudretli âlâhazret, Süleyman şanlı, İskender-mertebeli* hükümdar, padişahlık tacının baş yüceliği, cihana ağalık etmenin manasını gösteren ayna, şan-şöhretli Osmanlı neslinin yanan meşalesi, dünyanın sahibi talihinin alemleri ısıdıran alevi, celalet ile saltanat ülkesinin adaletli hakimi, izzet ile ikbal diyarının ferman vereni, emniyet şehrinin muhkem hisarı, zeminle zamanın sükunet ve asayişinin mayası, hürrem ile vakar ikliminin şehriyari, savaş meydanının şahsüvarı, dağ gibi muhteşem ve yüreği deniz gibi geniş olan padişah, yıldızlar miktarında mülklerin sahibi, cihan sultanlarının en azametlisi, devran hakanlarının en büyüğü, İslam ile Müslümanların yardımcısı kafirler ile müşriklerin korkulusu, hilafette Allahın gölgesi olan İslampenah padişah, karanın kaanı ve denizlerin hakanı, ikinci İskender Zülkarneyn *, Harameyni-şerifeynin hadimi, en azametli ve adaletli sultan ve en kerametli hakan, el-Mlikül-mennanın yardımından beslenen, es-sultanül-gazi Mahmut Han* bin es- sultan Mustafa Han'ın (“Allah saltanatının temelini muhkemleştirsin!”) hümayun huzurunun dergahının hediyesi ve hoş baht hilafet-medar sarayının armağanıdır. Safavviye saltanatının başlangıcının iki yüz

356 Melek. 1

357 Taha. 39

358 Hicr. 47

yıldan fazla sürede utanmaz sözler ile şayiaların yayılması ve tarife layık olmayan kâfir emellerin görülmesi sonucunda sünnet ehli ile İran'ın ehli ve cemaati arasında nifak ve düşmanlığın yer alması şahlık güneşi gibi ışıklı fikir sahibine malumdur. İlahi dergâha muhtaç olanın saltanat iddiasının İran ahalisi tarafından ileri sürdüğü Muğan ovasındaki Büyük Kurultayda reşidi halifelerin hilafetin gerçek olmasını o cemaate bildirdiler ve onlar da bunu can ve kalple itiraf ve kabul ettiler ve evvelki bidatlarından dönerek o mananın talebinde oldular ki, mademki, Beytullahül-haramın rükünlerinden her birisi mezheplerin imamlarından birisiyle alakadardır, Caferi hanif mezhebi de o rükünlerin bir rüknü kısmında onlara şerik ve beşinci mezheptir, ta İslam'ın birliği ve Rum, İran'ın münasebetleri bütün Müslümanlara ve yeryüzünde yaşayan insanlara zahir olsun. Hemen fikri izhar etmekle alicah cenaplar Abdülbaki Han Zengene, Mirza Abdülkasım Sadr ve mollabaşı Molla Ali Ekber bu matluba encam vermek için sefirliğe memur olunup feyiz ve nur ile dolu olan saraya yola düştüler. Mademki, Caferi mezhebinin onaylanması hacıların rağbetinin artmasına sebep olacak rüknün yerleştirilmesi için lazımdır ve Beytullah hacı '*emir-i-hacımın*'³⁵⁹ tayin olunmasıyla alakadardır, emir-i-hacı'nın tayin edilmesi iki devletin payitahtlarında şerefli ikametinin olması için şarttır ki, hac ehlinin gidiş-gelişinden haber alıp bu malumatı birbirine ulaştırsınlar. Buna göre, birbirlerini ilgilendiren ve birbirlerine gerekli olan bu üç meselenin çözülmesi Allahın gölgesi olan padişahın rica edildi ve hakikaten de bu dört yükümlülüğün amaç aslında Caferi mezhebinin sahihliğinin tasdiki ve rükün hükmünde tayin edilmesidir ve âlicenaplık adetlerinin talebi ile iti tarafın esirlerinin özgürlüğe kavuşmasına başlanması bu yükümlülüklerin ilavesinde kaydolunmuştur.

Bu hayır düşüncelinin elçileri: Alicah baş vezir Mustafa paşa, kerametli âlimlerin en bilgilisi Mevlana Sadri-Anadolu³⁶⁰ ve Edirne gazisi derrake ile merhametin sığınacak yeri Mevlana Halil arkadaşlık edip hakanlık sarayına dâhil olarak sultanlığın ali kapısına ayak basmak şerefine nail oldukları bir zamanda ve padişahın hümayun mektubunda mezhebin sahihliğinden ve barışın esasında duran rükünlerin en büyüğünden yazılanların arzu edilen neticenin sınırına yetiştikleri bir anda belagatli katibin kalemi kenara çekilip rükne ait maddeden şer'i ve mülkü meselelere keçmeğe teşebbüs gösterdi.

359 Emir-i-hacı – Hacıların rehberi, hac ziyaretini yerine getirenleri kılavuzluk eden kişi.

360 Anadolu'nun şeyhülislamı Abdullah Efendi.

Bu niyazmend hemen için muhakemesini o İslampenah padişahın insafına havale eder. İlahi helallik ve güzellik suretlerinin şerefli tezahürü olan padişahın mukaddes nurlu yüreği için mahfî(saklı) değil ki, bu tür büyük toplantı böyle uhdelik bütün İran'a bir haberdarlık olduğu halde hepsi intizar içinde, gözler istenilenin hasıl etmesi yolunda ve kulaklar meselenin kabul olunması avazındadır ve hayır arayan sefirlerin inkar cevabını elden düşmüş vaziyette geri döndüklerinden sonra bu meseleyi یشitmiş yeryüzündeki belki de bütün saltanatların avam, ancak keskin gözlü adamları muhabbetin yok olmasından başka hiçbir fikre gelmezler. Peygamberi-Ekrem'in ve *Kitabi-ümemin*³⁶¹ tek ve mezhepte *müttehidül-usul*³⁶² olmaları dünya sakinleri için aydındır ve eğer bazı *fer*'lerde³⁶³ ihtilaf oluşsa bile, burada milletlerarası düşmanlıktan ve mezhepler arası nefretten söz gidemez. Geçmiş zamanlarda yüzyılın sultanı ve Beni-Abbas halifelerinin kudretleşmesi namına ihtilafların yasak olduğuna arkalanıp bu çekişmeyi ortadan kaldırmak için *taklidi-ümemin*³⁶⁴ esasını koydular. Allah'a hamd olsun ki, baba-atadan nesilce geçmiş kudret ve necabetin sahibi olan o kolu zorlu padişah beni-Aferunun³⁶⁵ halifelerinden ve rüb'i-meskûnun³⁶⁶ sultanların en azametlerindendir ve Tanrının inayeti ile biz hümayun hükümdar da Türkman elinin büyüğü ve İran ile Türkistan memleketlerinin sahibiyiz. Cemşit* haşmetli iki padişahın kendi çabalarını ve himmetlerini bu hanif mezhebinin yayılmasına ve şöhet kazanmasına sarf ettikleri bu hak mezhebine ve dört revaç mezheple beraber beşinci mezhep denilmesini istedikleri halde, buna kanuni yolla ve sözle ne mani ve engel olabilir ve bilgili âlimler ile dirperver müminler Allahın gölgesi olan nebevi şeriata himaye gösteren padişaktan nasıl özür dileyebilecekler? Eğer yüce Osmanlı devletinin bazı memurları bu meselenin çözülmesine mani oluştursalar, her birisinin garazlığı onun hatrasına yazılacaktır, çünkü kardeşlik âleminde sözü giden işlerin tekrar ile tezkarı³⁶⁷ lazımdır. Buna göre âli rütbeli eyalet ve celalet sahipleri: Büyük emirlerin emiri Luristan-Filinin beylerbeyi Ali Merdan Han'ı, Herat'ın şeyhülislamı allame Mirza Muhammet Möhsünü ve Guriyan

361 Kitabi-ümem – Ümmetler kitabı, Kuranı- Mecid.

362 Müttehidül-usul – Aynı nesilli, aslı aynı olan.

363 Fer' – (burada) İkinci dereceli mesele

364 Taklidi-ümemin – Ümmetlerin taklidi.

365 Beni-Aferun (Aferin) – yaratılmış mahlûk.

366 Rüb'i-meskûn – Yerküresinin dörtte bir bölümü, insanların yerleştiği kara parçası.

367 Tezkar – Hatırlatma.

hükümdarı celalet sahibi Uğurlu Han'ı bu sözü beyan etmek için o yüce devletin sefirleri ile beraber hakanlığın gök gibi yüksek sarayına yolladık ve lazımı maddeleri onlara izah buyurduk. Şam³⁶⁸ yolu ile hac ziyaretine gitmek meselesine gelince, mademki o devletin yöneticileri mülkiyet mânialarına son vermişler, Zübeyda (?) yolunun yapılmasına emir verilsin. Sultanlık muhabbetinden arzumuz odur ki, o yolun azığını ve hacılara gerekli olan binek ve yük hayvanlarından ve yiyeceklerden Bağdat'ta onların serencamlarına verilmesini karara alsınlar ki, hac ehli hiçbir cihetten eziyet çekmesin ve böyle olsun ki, beşlik maksatları tam şekilde tamamlanarak sulh işine en yetkin surette çözüm bulunduktan sonra adları anılan sefirler bütün dünyaya hükümrancılık eden saraydan tezlikle geri dönmek ruhsatını alsınlar. Umudumuz odur ki, padişahlığın dünyayı ısındıran güneşi İlahi yardımın ufkundan parıldayan ve mülk ile millet âlemlerine nur saçan olsun!

*Ta daireyi-sipehr bolğay,
Ta kimane noktayı-mehr bolğay,
Hem övci-sipehr tahtgahın,
Hem noktayı-mehr haki-rahın.*³⁶⁹

368 Şam – Demeşk şehri.

369 Türkçe olan bu şiir elyazmasında olduğu gibi korunmuştur

XIV

Nadir Şah'ın Rum'un baş veziri

Ali paşaya yazdığı rekem

Şehinşahlığın hüsnü-rağbetin şan-şevket dereceleri ile zillüllah-
lığın³⁷⁰ lütufkârlık adetleri ile iftihar edip gururlanan vezaret, celalet
ve cesaret sahibi ve yiğitlik, büyüklük ve ululuk sahibi, doğru tetbirli
ve ala fikirli vezir, hükümdarların yaraşığı ve Müşteriye* benzer
müşaviri, azametli başçuların önlerinde gideni, âli Osmanlı devletinin
esaslarının tesisçisi, yüce sultanlık saltanatının temellerini muhkem-
leştiren, âlemin nizamı, halk kitlelerinin uzağı gören dümencisi en
büyük sadrı ve en kerametli maslahatçı baş vezir Ali paşa bilsin ki biz
o ebedi devletin yüksek rütbeli yöneticilerinin vasıtasıyla iki tarafın
fırarileri meselesini zafer bayraklarını bu hudutlara dâhil oldukları
ve iki devlet arasında ıslahat yürütme ve hizmet etme faaliyetinin
başlandığı tarihten bu yolda hakanlık inayetine layık olan Ahıska'nın
valisi alicah kerametli vezir Yusuf paşaya bundan önce bildirip o
karanın şan-şöhret sahibinin razılığına yakın olan bir usulle yerine
getirilmesi için hemen emri âli Osmanlı devletinin memurlarının
ihtiyarına buyurmuştuk. O alicah tarafından adı anılan vezire yaz-
dırılmış belge şerhi ile bir yerde hakanın yakın hizmetlilerinden olan
yüksek rütbeli Mustafa Han'ın vasıtasıyla ulu ve mukaddes hilafetin
payelerinde oturanların nazarına çatırıldığı vakit iki tarafın fırar-
lerinin reddedilip geri dönmesinin o ebedi devletin hayırhahlarının
hoş tabiatlı nazarlarının hedefine çevrildiği aydın oldu. Şimdi ki,
Dara-zekâlî* âlâhazret İskender* gibi akıllı ve Afrasiyap* tedbirli
hükümdar, cihandarlık bayraklarının Feridun* gibi şan-şevketli
yücelteni, şehriyarlık ile hilafet ayetlerinin naibi, din ile millet
paklığının himayedarı, mülkiyet ile devlet varlığının koruyucusu,
karanın sultanı ve denizlerin hakanı, ikinci İskender Zülkarneyn*,
Harameyn-şerifeynin hadimi, Allahın gölgesi olan padişah, İslampenah
halife ("asırların bezeği olan ikinci Simak* zevale uğramasın!") biz

370 Zillüllah – Allah'ın gölgesi

hümayun hükümdarın büyük karındaşıdır³⁷¹, kendimizi küçük sayıp o hümayun hazretin güneşe benzer hususiyetli yüreğinden bu iki ebedi temelli devlet arasında hatim, lüzum, dostluk ve ittifak namına âlem sakinlerine parıltı veren mukaddes uhdelik için onay istememiz rica şeklinde ve yazılı surette takdim olunmuştur. Hümayun emrin kuvveye geçmesi ile bu tarafın sınırlarının hâkimleri ve serhatların koruyucuları iki devlet arasında olan bu kaideyi nazara alsınlar ve iki hazret arasında ittifakın kurulmasını hâlel ve kusur belasından uzak tutsunlar. Sultanlık inayetinin indiği yeri ve Kaanlığın keramet ile merhamet ışıklarının düştüğü mekânı, âli baş vezir rütbesine baş yüceliği getiren, o yüksek mensebe layık ve şayeste olan, fitri bağlılığı olduğu ve her yerde diller ezberine çevrildiği kendinin gözü açık, ayık, ıslahatçılığa meyli ve hayırhahlık adetlerine sadık olması ile hümayun hükümdarın sahavetli hüsnü-rağbetini kazanmış o alicah bizim hetir³⁷² hatırımızın tafsilatlarını sonsuz gaye ile tasavvura getirip, feleğin duracağında olan matluplar ile müddeaları tam ümitvarlıkla arz etmeğe muvaffak olacağını uhdesine almalıdır.

371 Bu söz mektupta özellikle eski Türkçe ifadesiyle verilmiştir.

372 Hetir – Büyük, âli.

XV

**Mirza Mehdi Han'ın Horasan valisi
Olduğu zaman Nadir Şah'a yazdığı şerh***

Arz zirvesine yetişsin ki, bu hoş baht devirde ve bu uğurlu zamanda Horasan memleketinin serveti ile hâkimiyetin sahipkırının bendelerine vekâlet edilmesi müjdesinin gelişi duygular bağında çiçeklerin açılmasına ve gaip meleğinin sevinç fecrinin³⁷³ intizarında olanların gözlerine gözyaşlılığı vermesine yol açtı. Hakiki Şah'ın ve asıl şehinşahın keremine ümidimiz odur ki, yakın zamanlarda talihin çeçele parmağına yeşil yüzüğün takılmasına ve Belh'in hâkimlik kadehindeki Belh şarabının emel ziyafetine ışık saçmasına beraber tutulacak Kabil'in fethi Hetelan³⁷⁴ süvari birliklerinin yaşadığı nahiye-den Arap diyarına değin Hint kılıcının zıncı vurduğu yerden Halep mülküne dek surat asmakla yanlış yapanların evinin yıkılmasına ve kol gücünün azmi ve umut taşıyanların gönül ülkelerine abat olmasına sebep olacaktır. Baki, emrinize hazırız.

373 Fecr – Tan vakti, gün ağarması. Tan kızılığı

374 Hetelan – Merkezi Asya'da bugünkü Tacikistan ve Afganistan devletlerinin bir bölümünü içine alan bölge.

VI

**Nadir Şah'ın Fethali Han Afşar'ın Ebiverd³⁷⁵ ve
Kellat'ın³⁷⁶ hükümet başçısı tayin olunması
hakkında yazdığı rekem***

Yüce Tanrının yardımıyla burçları göklere kaldırılmış kaleye sahip olan Kellati-Hüdaferini, sağlamlıkta ve yenilmezlikte semalara bahisleşen azametli Ebiverd ile Nesakimi bu Nadire devletinin uğrunda cefa çekmeyin, Rüstem Zal* gibi amansız savaş meydanında düşmanların yüreklerini deşen okla ve canlarını alan süngüyle kendi mertliğini sübuta çalışmayın, azim ve ciddi-cehtle vazifesini yerine getirmeyin karşısında bir teşekkür alameti olarak hediye buyurarak sağlam akidesi harp meydanında koyduğu izlerinden ve şuurun hiddetinin cevheri hususiyetinin kunt vuran kılıcının keskinliğinden açık-aşıkâr bilinen Fethaliyi ona layık olan en samimi azizleme ile taltif ediyoruz. Bu hoş manalı sözün maksadı odur ki, kabiliyeti mükemmel şehinşahlık terbiyesinin iksirinden faydalanmış Fethali Han Köseahmetlü Afşar azamet, haşmet ve şevket sahibidir ve biz Od yılının³⁷⁷ birinci ayının evvelinden Ebiverd ve Kellat ülkesinin hâkimiyetini³⁷⁸ oraya tabi olan mahallerle bir yerde ve öylece de karara alınmış meblağı yukarıda adı anılan âli rütbeli şahsın ihtiyarına(yetkisine) buyuruyoruz.

375 Ebiverd (veya Ayaverd, Baverd, Parat, Pavert vs.) – Horasanın kuzeyinde Dereğöz'e yakın bir şehirdir. Hâlihazırda Türkmenistan'ın topraklarındadır

376 Kellat(Kelat) – Günümüzde İran'ın farklı bölgelerinde (bu anlamda Gazvinde, Şiraz'da vs.) birkaç küçük şehir ve kasaba böyle adlanır

377 Elyazmasında özellikle "Od yılı" yazılmıştır.

378 4 Metinde bu arazi özellikle "ülke" adlandırılmıştır.

XVII

Abdüllatif Han'ın Deştistan³⁷⁹, Şulistan³⁸⁰ ve Benadir³⁸¹

Eyaletlerinin hükümet başkanı tayin olunması

Hakkında [Nadir Şah'ın] yazdığı rekem*

Lütufkâr Hüdavendi-âlemin merhameti sayesinde bu azametli devletin Deştistanında uğur gülleri Gülzari-İremin bir numunesine çevrilmiş ve bu büyük devletin ihtiyat denizinin sahilleri menfaat elde edip feyiz almakla dünya ehlinin ümit limanına dönmüştür. Bu sebepten biz böyle italara göre şükranlar okuyup hayır ve ziyanla hayat limanına ulaşmış ve mülkü muamele sahasındaki her işinde tecrübe kazanmış, sıdkı-yürekle ve samimi-kalple kendi vazifesini yerine getirmiş bütün muhkem akideli ve sadakatli kimseleri âli rütbelere sahip olmak ve baş yüceliği getiren münasebetimize layık görülmekle mükâfatlandırılmalarını buyuruyoruz. Bu sevindirici hal hakkında denilen bu hoş manalı sözün maksadı odur ki, sadakat, azamet ve haşmet sahibi olan Abdüllatif Han devlet rüsumlarını toplamak ve hukuki hizmeti icra etmek vazifesini nizam-intizamla yerine getirmiştir ve biz Bars yılının³⁸² evvelinden yukarıda adı yazılan rütbeli şahsı Deştistana ve Şulistana, öylece de eyaletin bütün sahilleri ile limanlarına tayin edip filan miktar maaşı on buyurduk.

379 Deştistan – Fars körfezinin sahilinde Deylem ile Buşehrın arasında yerleşen bir bölgedir.

380 Şulistan – Fars ostanında eyalet

381 Benadir – Bender (liman) sözünün toplu şeklidir. Fars körfezinin sahilinde yerleşen araziye denir.

382 Elyazmasına özellikle “Bars yılı” yazılmıştır.

XVIII

Nadir Şah'ın Molla Muhammet Zeki'ye yazdığı mektup

Allame Mevlana Muhammet Zeki bilsin ki, ilavesinde iki lüle(dürürlü) duanın bağışlanmış olduğu mektup adresine gönderilerek pazıya bağlanan bir galebe nişanı ve devletin çelenginde bir yaraşık gibi kabul edildi. Cömert Tanrının yardımıyla Herat'ın ele geçirildiği bu zafer-nişan anlarında istibdat bayrağını yüceltmış Zülfükar Ebdali “suda batan saman çöpüne yapışır” meseline uygun olarak Hüseyin Keliceden ve Kandahar Afganlarından yardım istemiştir ve Hüseyin “şeytan onlara hâkim olmuş ve Allah'ı zikir etmeyi onlara unutturmuştur”³⁸³ sözüne muvafık gazilerin kol güçlerini unutarak Kandahar'dan orduyu atlara bindirip “keçinin eceli geldiğinde boy-nuzunu çobanın çomağına sürter” misali ile Zülfükar'ın yardımına geldi ki, belki birbirine yar olup sel sularının aktığı çamurlu yollarla Teymurtateli gazilerin âlemde kanunsuzluğun önünü alan ve düşmanların yüreklerini yaran “çok muhkem ve insanlar için faydalı”³⁸⁴ çelik kılıçlarından kurtulabildiler. Ordunun kıyamet-eser öncü birlikleri ve üzerinde her zaman fetih ile zaferin parıldadığı askeri, aslan gibi ava çıktığı zaman Dünyanın hakimi”³⁸⁵ ve gaip sipahını ileri sürüp ve Cebrael'in bahtlı ordusunu kerametli sözde denildiği gibi, “siz üstün gelmişsiniz Allah sizinledir. O sizin emellerinizi boş bırakmaz”³⁸⁶ – kulak batırıcı ses sedalarla göndermişti. Hakikat hatırına demek lazımdır ki, onun gelmesi yiğitler kervanının aslan avına çıkmasını hatırlatıyordu. İlahi inayetle dâhilde alevlendiği ateş bu haşmetli muzaffer dalgaları ileri taşıyordu ve “ordular kahreden kılıçlarını sıyrarak adaletsizlik devrine geri döndürdüler”. Herkes baştan ayağa kadar Yaratana tevekkül edip ülkenin hükümdarının izni ve Ali bin Musa er-Rızanın³⁸⁷ (“ona bin selam ile sena olsun!”)

383 Mücadele.19

384 Hadid. 25

385 Tövbe. 40

386 Muhammet. 35

387 Ali bin Musa er-Rıza – Rıza lakaplı Ali ibn Musayı-Kazım ibn Caferi-Sadık (e.s) Sekizinci imam (153/770-203/813).

razılığı ile savaş naralarının kıyamet sedalarını göklere kaldırıp ve ülkeleri fetheden bayrağı feleklere kadar yükseltip mukaddes topraktan harekete geçtiler. Bu tür vuruşkan, savaşçı ve dünyayı fethetmek için silahlanmış ordunun ileri yürütmenin Tanrının himayesi altında Mustafa dininin âlemi ışıklandıran mumunu fitne-fesatların türettiği soğuk yelden mişkatda³⁸⁸ korumaktan ve Cenap Halik'ın yarattığı bütün mahlûklar için gaddar düşmanların suikastlardan emniyet kazanmaktan başka bir maksadı olmamıştır. Müslüman mesleğinin yolcuları ve Sübhani rızayı talep edenler dünya meydanında elemelerini(bayraklarını) yüksek tutmalıdırlar. Din yolunda savaşçılar canlarını kurban vermeğe ve var-devlet (servet) sahipleri mallarını sarf etmeye hazır oldukları gibi onlar da kudretleri ve ellerindeki var gücü kadar onlardan hiçte üstün olmayan düşman ezen ordulara ve düşmanı sarsan ordulara yoldaş olup muzaffer gazilerin imdadına yetişerek yardım göstermelidirler. Gerçektende de Hüdavendi-âlemin merhameti ile fetih kapılarını açılması her daima takvalıların duaları sayesinde müyesser olmuş ve bereketin elde edilmesi o Hak tanıyan fırkanın galebeleri ve sonucunda baş vermişti. Cihat savaşı kendi soğuk nefesini üfüren zaman o hüner sahipleri savaş için silahlanırlar ve bütün muhterem zekâlıların, ameli-salehlerin ve dervişlerin mübarek gece-gündüz okudukları dualar gaza oklarının karşısında bir zırha ve belalı mızrakların önünde kalkana çevrilir. Gecenin karanlığında onların ahları uçan gafil oku ters yöne çevirerek savaşçının istediği hedefe götürür. Harp fırkasının işareti ile düşmanları suya atarak kendileri bir kayığın vasıtasıyla denizin girdabından kurtulurlar. Onların kılıcının tiyesinden veremli düşmanların elleri felç olur ve onların kendini koruma çabaları sonucunda yağların ömür günleri sona erer. Duaların taharet şarabı ile dolu kadeh onların ağızlarını yaşartır. İlâhi orucun çırağı ve melekûtun arş hazinesinin anahtarı olan Furkan'ın sureleri ile ayetleri karşılarında geniş yol açar ve belki de Allah'tan gelen kol gücü ve duaların getirdiği kuvvetle o Afgan bütününi varlık bağından yere salar ve İran arazisinin toprağını hava âşıklarının ateş yağdıran kılıçlarının suyu ile düşmanın pisliğinden yıkayıp temizler.

388 Mişkat – Duvar oyuğunda mum ve çırağ koymak için ayrılmış yer

XIX

**Nadir Şah'ın mukaddes Meşhedin
Ahalisine yazdığı rekem***

Ulu ve mukaddes Meşhette Allahın yardımıyla muvaffakiyete nail olmuş ve Yüce Tanrının hüsnü-rağbeti sayesinde nüfuz kazanmış en muteber cenaplar sülalesinin başçısı, müteveli³⁸⁹Mirza Muhammet Rıza ve bu şehrin kelenteri, en hürmetli şahısları ve âyanları bilsinler ki, arzusuna çatmış şerafetli hükümdar Tahmasp Mirza'nın bütün İran'da emir sahibi olduğu sürede o devletin memurlarının verdiği emirler ve maslahatlar böyle bir hadiseye bahis olurdu ki, halk gece rahat yatamazdı ve onların adalet terazisinde ağır zahmetten başka bir şey çekilmezdi, büyüklü-küçüklü herkes onların talih budağından gülün yerine hasret elini başına vururdu, genci de, yaşlısı da onların ihsan sofrasından tatlı bir içkinin yerine ciğer kanı içerdi. Buna göre "biz bu günleri insanlar arasında sıra ile değiştiriyoruz"³⁹⁰ sözünü esas alarak Kızılbaşlar büyüklüklerinin ve bu fırkanın hak uğrunda çalışan başçıların maslahatı ile saltanat hediyesini adı çekilen hükümdarın baht kametinden çıkarıp hemen hükümdarın ihtiyarında(iradesinde) olan mülk ile milletin, Irak, Fars ve Azerbaycan ülkelerinin saltanat ile padişahlık işinin ve hükümdarlık ile şehinşahlık vazifesinin "o çocuk iken biz ona hikmet verdik"³⁹¹ kerametli ifadesine uygun ve "biz onu yüksek bir makama çıkardık"³⁹² letafetli sözüne muvafık olarak gerdunmehd³⁹³, firuzehd³⁹⁴, İskenderbaht ve asumantaht³⁹⁵ hazretleri, sultan bin es-sultanın varisi Üçüncü Şah Abbas'a* ("Allah onun mülkünü ebedileştirsın ve bedbaht hadiselerden korusun!") [havale edilmesi] karara alındı. Sultanlık devletinin memleketinde minber rehberlerine ülkenin gözünün karası ve dünyanın alınının halı

389 Müteveli – Vali, müdür.

390 Ali-İmran 140

391 Meryem. 12

392 Meryem. 57

393 Gerdunmehd – Beşiği felekte, gökte olan.

394 Firuzehd - Yaşadığı ömrü galebelerle dolu olan.

395 Asumantaht – Tahtı göklerde olan.

olan bu yüksek ve meşhur şahsın hatırına hazırlık görüp adı çekilen hükümdarın mukaddes toprakta kalması için hazretin hizmetinde filan, filan işlerin görülmesi buyrulsun. İtaat edilen şahsın bu mektubunun konusunu bütün meclislerde, uzakta ve yakında türkün ve tacikin kulağına çatdırılmalıdır ki, Allahın lütfü ile bu müjdeyi yüreklerden geçirip göz aydınlığı verilmesine aracılık etsinler.

XX

**Nadir Şah'ın Meşhedin mütevellisi Mirza
Muhammet Rızaya yazdığı rekem***

Sübhani inayetle itibar olmuş ve Ulu Sahibin uçsuz-bucaksız merhameti ile hürmet kazanmış Rizevi lakaplı Muhammet Rıza bilsin ki, Allahın yardımıyla mücahitlerin hücumları kötü kalpleri lerzeye getirmekte onların toplarının ateşi kötü niyetli bedenlerine yandırıcı titreme salmakta ve gazilerin kından çıkarılmış kılıçları ile debilkeyran topuzları yağların tepelerini ezmekte olduğu bir vakitte yüksek üzünginin önünde ölmek için yaşayan o mağlup edilmez canbaz³⁹⁶ askerlerden bazıları arada nahoş mizaç, tabibe muhtaç ve ilaç ihtiyacının ardında oluyorlar. Gerçi yiğitlerde yürek iltihabını düşman kanının akıtmasından başka bir yolla aradan götürmek ve ağız susuzluğunu kan içmekten başka bir usulle gidermek mümkün olmasa da, âlem suretinin zahiri görünüşüne önem verenlerden ve garaz dünyasını talep edenlerden ötürü hekimin gelişi sıhhatin korunmasına ve hastalığın sağlmasına bir sebep olur. Sırf buna göre o bereket paylayan yüksek rütbeli cenabın³⁹⁷ hekimin tıbbi desturunun bu astanada³⁹⁸ şifa ile necat desturu ve o bolluk getiren cenabın meskeninde hazırlanmış derman imkân âleminin alillerin sağlığı için dirlik şerbeti ve hayat maddesi hükmünde olacaktır. Bu sebepten hazır k, şerafetli mektup mukaddes astananın kasasından filan meblağla beraber deva-dermanın hazırlanması için o cenabın hekimlerinden bir kişiye teslim olunup tıp kurallarını tatbik etmekten ötürü aynı adam acil surette âli ordugâha yollansın.

396 Canbaz – (burada) mahir ata binen.

397 Yani "Sizin"

398 Yani "burada"

XXI

Nadir Şah'ın Muhammet Hüseyin Han'a
Yazdığı rekem*

Ebdali* cemaatinin ve o tayfanın kendi başınalık edenlerin hayırsız işlerde doğru yola getirilmesi hakkında yazılmış bu şerh bazı maddeleri ıslah etmek ve kalemle yazılmış fesatları ortadan kaldırmak için izhar olunmuştur. Alicah Muhammet Hüseyin Han'ın dâhil olmasından önce "[Adamları] güzel hikmet ve öğüt ile senin Rabbinin yoluna davet et ve onlarla en güzel yolla çekiş"³⁹⁹ kerametli ifadesi ile o tayfayı itaat ve irşat yoluna ve tabi olmak ile boyun eğmeği kabul etmeğe yönelttik, ancak bu defa hüccete son vermek için o alicahın elçilerinin her birisini siparişlerin yerine getirilmesini ve yazılanların konusunu muhatabına ulaştırılmasını icra etmek için yüzü Herat'a yola saldı. Döndükten sonra malum oldu ki "ve eğer [Allah] sizi azdırmak isterse, ben size nasihat versem de faydası olmaz"⁴⁰⁰ ifadesine uygun olarak "Onunla yumuşak [dille] konuşun"⁴⁰¹ dili ile o taifeye söz söylemek yumuşak parmağın ucuyla sert bir taşı deşmeye benzer. O cemaat ne bu tarafa karşı samimiyet gösterir, ne de kendini o alicaha layık tarzda sunmak niyetindedir. "Onlar ant içiyorlar ki, sizlerdendirler ve onlar sizlerden değiller ve ancak onlar korkak tayfadır"⁴⁰² ve o tayfanın bütün güzelliği iki renklilik teessüratı bağışlıyor, onların hali hemfikir olmanın aksidir ve nifak suretli oldukları açık bilinir. "Çoklarında ahdi-vefayı görmedik... Onlar için fark etmez: Onları korkutsan da korkutmasan da iman getirmezler"⁴⁰³. O fırkanın alnında düzmece ile hilenin izleri peyda olsa da, "onlar düzmecelerini kendilerinden başka kimseye karşı işletmezler... Onlar bir hile düşünürler ve ben bir hile düşünürüm"⁴⁰⁴ Müdriklikten uzak olan kabile eceline çatacak ve "ölüm gelse, gözler

399 Nahl. 125

400 Hud. 34

401 Taha. 44

402 Tevbe. 56

403 Araf. 102 ve Bakara.6

404 Enam. 123 ve Tarık. 15-16

kararır" ifadesine muvafık olarak basiret gözlerine karanlık ile zulmet düştü, çünkü onlar "kendine ev kuran örümcek gibidir"⁴⁰⁵ delili ile kalenin hisarına sığınmak ve itaatsizliği zorlukları def etmek için esas tutmuşlar". Ve eğer Allah bir tayfaya kötülük isterse, hiçbir şey ona mani olmaz"⁴⁰⁶ İstedüğümüz herkesi daha yüksek derecelere kaldırırız"⁴⁰⁷ sözleri ait edilenlere "hepiniz çobansınız [nezaret edensiniz] ve hepiniz otlattığınıza [nezaret ettiğinize] göre mesulsünüz" sözünü esas alarak davranmak, halkın halinin korunması ve ahvalinin hıfz edilmesi üzerinde çalışmak lazımdır, kavga isteyenlerin işi ve inatçılarla fitnecilerle tuttukları yol" tarlaları ve nesli [mal-davarı] mahveder. Ve Allah fesadı sevmez"⁴⁰⁸ Bir göz kırışında, gözleri kapatmayarak itaat edenlerle "eğer sulha yönelseler, sen de sulha yönel"⁴⁰⁹ hükmü ile davranırlar, fitne- fesat çıkaranları ise "eğer bir yana çekilmeyip sulh etmeseler ve kendi emellerinden el çekmeseler, onları bulduğunuz gibi yakalayın ve öldürün"⁴¹⁰ kelimesine muvafık kılıçtan geçirirler. Bu taraf "Allah ile ahdini yaptıktan sonra bozanlar, Allah'ın Ona vasil olunacaklarını emrettiği [yemini] bozanlar ve yeryüzünde fesat salanlar"⁴¹¹ olan ebdali* fırkasından itaatten başka bir şey istemiyor ve o cemaatin yüzüne şer kılıçla muhkem set çekmekle Yecücün fesat yolunu doğru mecraya yöneltmekten başka bir maksadımız yoktur, ancak onlar sözün asıl manasında bu güzel işi ortadan kaldırıp yenden köhne adetlerine dönmek istiyorlar ve malumdur ki, "bu sözü tekzip eden"⁴¹² o gaddarlardandır ki, "dilde bir şey derler ki, gönüllerinde yoktur"⁴¹³ ve namertlik o sadakat-şuarların tabiatındadır. Ve biliriz ki, sen onların sözlerinden sıkılıyorsun... Ve onlara göre kederlenme ve hilelerinden sıkılma"⁴¹⁴ O hareketlerden hiç etkilenmeyip heyecana yüreklerine girmek için yol vermezler ki, inşaallah-Teâlâ, inkârın korkusu o tayfanın rüzgârını bürüyecektir. Böyle vaziyette o alicah onların yardımıyla ianelerini hem Cenap Barinin rızasına zıt ve hem hakperestlik ile saadet-şuarlık adetlerine muhalif olduğunu sanarak ilahi havil ve kuvvet ile o tayfanın işlerine

405 Ankebut. 41

406 Ra'd. 11

407 Enam. 83

408 Bakara. 205

409 Enfal. 61

410 Nisa. 91

411 Bakara. 27

412 Nuh. 44

413 Fetih. 11

414 Hicr. 97 ve Nahl. 127

son vermeyi keskin kılıcın tiyesine havale edecek ve onların murat kuşu şahin kan döken pençelerinin avına çevrilecektir.

Diğer işler ise huzurunuzda müzakere olunması için adları çekilen elçilere (?⁴¹⁵) şifahi surette söylenilmiştir.

415 Elyazmasında böyledir, ancak bu mektupta hiçbir elçinin adı çekilmemiştir.

XXII

Nadir Şah'ın

Allahyar Han'a yazdığı rekem*

Alicah⁴¹⁶ Allahyar Han'⁴¹⁷ kardeşim İbrahim Han hakkında arz ve takdim ettiklerimizden bilsin ki, adı çekilen şahıs talihsizlikten mahcupluğa duçar olmuş, gökten düşen bir kaza olan o işin sonucunda yüreği parçalanmış ve utandığından boynu yere girmiştir. Bununla böyle, kalem dili onu incitmiyor ve aynı şahıs cemiyet insanı için bundan ağır azap olmayan o rüsvacılıktan ve mahcubiyetinden çıkmaya çalışmıyor. O alicah⁴¹⁸ için gizli ve saklı değil ki, ad-san kazanmak iddiasında olanlar savaş meydanında deriden kabuktan çıkarlar, ama yoğa çıkmanın şahidi olan kimsenin yüzü gaip perdesinin arkasından görünmedikten sonra âlemi eline alarak kendi düşüncesini yaymayı manasız sayan ve İlâhi takdire yetkisi olmayan o tayfanın(koşuntu) kınamaya sebep kalmaz, çünkü fetih ile zafer kapısının açılması "yardım yalnız Allah'tandır" ⁴¹⁹ sözünün içeriğine muvafık olan beşer evladının sayesinde değil, her şeye hâkim olan Allah'ın yardım açarına bağlıdır ve bu mananın vasfı ile neticede gayret sahibi olan kimseler sinelerini düşmanların süngü ve mızrağına siper dururlar, ama kendi akranlarının kalemlerinin hat mızrağının töhmetinden korunmak için canlarını öne atmazlar, düşmanın keskin kılıcına tabi olurlar ve baba ile kardeşin kalem esasından kötek yemeğe razı olmazlar, ağır sözü katilin kılıcından daha öldürücü(tehlikeli) ve ekşi yüzü helahilin⁴²⁰ zehrinden daha acı bilirler ve "dert ile ağrıya bat, ama günah işletip adını batırma ki, bedendeki ateş terin hararetinden artmaz" sözüne muvafık böyle bir iş baş verdikten sonra mademülhayat⁴²¹ utancın işkencesini, kınanmaya hedef olması ve hayattan üstün tutarlar. Gün

416 Alicah – Hürmetli, yüksek vazifeli insan

417 Allahyar Han – Nadir Şah'ın ordusunun komutanlarından biri, menşece kelzai Afganlısıdır.

418 Yani "Sizin"

419 Enfal. 10

420 Helahil – Öldürücü zehre sahip efsanevi hayvan.

421 Mademülhayat – Sağ oldukça; ne kadar ki, bu dünya var.

gibi aydındır ki, Güneş ordusunun kızıl renkli başçısı kılıcını sıyırıp semadaki savaş meydanından mağlubiyete doğru ilerleyerek rengin sararması sebebinden yere girer ve dünyayı fetheden bayrak her defa gün ortasının merkez noktasından inmeye yüz tuttuğunda Güneş mahcubiyetinden kendi ömrünün zevale yakınlaştığını sanmaya başlar. Oysaki yukarıda denilen söze dayanarak adı çekilen şahsı düşman tarafından basılmasına göre utandıran olmaz ve “niçin” bu serzeniş mumlarını bedenine batırmaya reva bildin ve neye göre keskin kılıçtan kaçtın” diyen bulunmaz. Ama sohbetimizin esası bakımından, biz tarafımızdan ona yüz-yüze savaşa girmeyin yasaklamasına ve göklerin yüce zirvesinden “Ya İbrahim! Bundan kaçın”⁴²² açık-açığa hitap olunmasına bakmayarak o, adet-ananeye ve kaide-kanuna hilaf olarak bu cahilliğe yol vererek haddini aştı. İnsan aklın öngördüğü yolda ilerlemeli ve bizim hatırımızı gözetecek yolu seçmelidir. Bu halde “biz ona iki yol gösterdik”⁴²³ kerametli kelimesi kendinin bildiği yolda gidenin yarıdan ve töhmetten kaçamayacağına ve azap-eziyete layık olduğuna açık-aşikâr bir delildir. Hâlihazırda evvelki töhmetleri nazara alarak o alicahtan o şahsı incitmemek için şefaât makamında bu defa da kendi kalemını kısaltması iltimas olunur.

422 Hud. 76

423 Beled. 10

XXIII

Nadir Şah'ın Afganlıları fethedip mağlubiyete uğratması konusunda yazdığı rekem*

Tanrının yardımıyla uğur kazanmış ve zati-âlinin tayini ile vazife sahibi olmuş Irak memleketinin yöneticileri, ahalisi ve âyanları bilsinler ki, talihin hilal-gibi kılıcına sahip olan saadet-unvanlı at sü-rüleri yeni doğmuş Ayın doğasına *Yüce Hâkimin* bereketi sayesinde güvençe şehirleri fethetmek uğrunda daima galebe ve zafer yoluyla ilerlemiş, gaip meleği uğur kısmetli orduya mihmandarlık etmiş ve galibiyet getiren kudretli kollar kaleleri ve ülkeleri alan misilsiz bir ele çevrilmiştir. Bu uğurlu günlerde '*Her Şeye Kadir Olanın*' merhametiyle Herat'ın Afganlıları aslan gibi cesur ve aslan gibi korkmaz gazilerin kan döken kılıçlarından "onlar sanki vahşi eşeklerdir. Aslandan ürküp kaçarlardı"⁴²⁴ sözüne muvafık firarilik etmiş ve "siz onların çıkmayacaklarını zannederdiniz"⁴²⁵ cümlesindeki hale uygun olarak Herat kalesinde istihkâm kurup yerleşmiştiler. Ama "onların yüreklerine korku saldı"⁴²⁶ ve muhkem sarsılmışlardı"⁴²⁷ ve sabır ile karar dayanakları titreyip dağıldı, can düşmanı olanların şiddetinden ve süngü ile hançerden alınan yaralardan endişeye kapılarak af dilediler. Biz de "eğer müşriklerden biri senden aman dilerse, onu bağışla!"⁴²⁸ ayetini esas alarak ve "affetmenin en münasibini kudret sahibi becerir" ifadesini hatırlayarak o tayfayı bağışlayarak Herat kalesinden göç ettirmeyi emrettik ve onların şimdiye kadar felaket sahrasında azmış felaket girdabında boğulmuş altmış bin ailesini" dağılmış çekirgeler gibi"⁴²⁹ ayırıp Horasan memleketinin köy ve şehirlerine gönderdik. Elhamdülillah, Tanrının yardımıyla Herat kalesinin fethi müyesser oldu ve aynı elin⁴³⁰ tamamını o kabile ile ittifak kurmuş

424 Müddessir. 50,51

425 Haşr. 2

426 Haşr. 2

427 Ahzab. 11

428 Tövbe. 6

429 Kamer. 7

430 Yani, "vilayetin", "mıntıkanın"

Kandahar'ın gelcei tayfaları ile birlikte ele geçirerek kendimize tabi ettik. Onlar itaat ile bendelik boyunduruğunu boyunlarına geçirip fermana tabi olarak kulluk etmeği üstlerine aldılar. Herat meselesini düzene koyup inatçılık gösterenlere bütünlükte Horasan hudutlarına göç ettirmekle meşgul olduğumuz bir zamanda alicah Muhammet Rıza Han Abdulonun mektubu geldi. Bu mektupta deniliyordu ki, bu arada onunla Osmanlı devletinin yönetici şahısları Aras nehrinin o kıyısında olan toprakları Rumiyyeye⁴³¹, bu taraftakileri ise Kızılbaş⁴³² tabi etme kararına geldiler.⁴³³ Hakikatte ise, fikrimizce, bu netice suyun üzerindeki nakşa ve denizdeki suyun keyfine benzer, çünkü esas maksat İran esirlerinin azat olunmasıydı. Aynı mesele mutlaka müzakere olunmalı ve sulh-nameye dâhil edilmeliydi, ancak adı anılan şahıs bunu yerine getirmede. Allah'ın tayini ile yüksek rütbelere ve iktidara gelmiş bizim gibi bendelerin mevcut olması ondan ötürüdür ki, "hepiniz çobansınız [nezaret ettiğinize] göre görevlisiniz" sözünü ele alarak zayıflara yardım göstermeyi, muhaliflerin şerrini Müslümanların başları üstünden kaldırmayı ve fesat türeten maddeyi topraklarımızdan söküp atmaya uhdemize alalım.

Daha gafillik kilidini yüreğinin kapısına vurup düşmanın isteğine tabi olarak bu anlaşma bozucu yağının rızasını dileyen değilim. Bihövlillahi-Teala ve bikuvvetihi bugün kara gündən çıkacağımız cesur elle Hüsrev talihini tutacağımız, güçlü bedhahları zayıflattığımız ve mürtezevi dinin uğtunda galebe çalacağımız gündür. Böylelikle hazır ki hallerini" onlara korku yüz verdikçe can üste olan insan gibi gözleri dolana-dolana baktıklarını görürsün. Korku canlarından çıkınca ganimette hasislik edip acı dilleri ile sizi Sancarlar"⁴³⁴kerametli sözün aksettirdiği o kem-fırsat tayfanın bu tür şereften uzak ve gayret meşrebine sığmayan işleri Cenabi-Sübhaninin rızasına zıt ve edebi hakanlık devletinin maslahatına ve menfaatine muhalif olmuştur. Buna göre biz onu imza atmakla şereflendirmeyi buyurmadık.

Mademki, hazret emirülmöminin, mütekkilerin ağası, bütün galiplerin galibi Ali bin Ebu Talibin melaikeler bağındaki metafını tavaf etmekten ve Müslüman esirlerin azat olunması işinde uğur kazanmaktan vacip mesele yoktur, inşallah-Teâlâ, mübarek fitr

431 Yani, "Ruma/Roma", "Osmanlı devletine".

432 Yani, "Safaviler devletine", "İran'a".

433 Burada, İran Şah'ı II. Tahmasp'ın* 1731 yılında yaptığı İran tarafının menfaatine zıt Kirmanşah mukavelesinden bahsetmektedir.

434 Ahzab. 19

bayramından sonra gaip ordusunun yardımına lareybi⁴³⁵ yardımına güvenerek vilayet ve irtiza diyarının sultanı Ali bin Musa er-Rıza'nın" (eleyhit-tehiyyet ves-sena) hizmetinden murahhas olup çek-çevir etmeden güçlü pençeli orduyla ve galebe çalan aslan-yürekli askerlerle göç-be göç Kabeye yola düşmek istiyoruz, ta "yar kimi ister ve meyli kime çeker". Ve hiçbir şey hakkında: "Ben onu sabah yapacağım" deme. Ancak " İnşallah yapacağım" de"⁴³⁶ Eğer sıdkı-yürekle ailenin yolunda kadem basarsan, hiç rahatsız olma, çünkü Hafız kendi seni korur. Bu işe katılmayan herkes İslam'dan çıkan ve hevariç yolu ile giden şeref libasından mahrum, saadet ile dindarlıktan nasiplenmeyen ve Hazret Barinin lanetine layık olacaktır.

435 Lareybi- şüphe doğurmayan, İlahi.

436 Kehf. 23,24

XXIV

**Nadir Şah'ın Üçüncü Şah Abbas'ın* saltanatı
Hakkında Tebriz naibine yazdığı rekem***

Büyük kaygılarla ve sonsuz saygılarla ulu izzet hatırına tayin olunmuş saltanatın Tebriz naibi bilsin ki, saltanat ve hükümlerlik işine müvekkil olmak ve vazifeden kenarlaştırılmak “istediğin kimseye verirsen ve istediğin kimseden mülkü alırsın”⁴³⁷ ayetinin hükmünce hayata geçirilir ve yüce padişahlık işlerinde değişiklerin baş vermesi “istediğin kimseyi yüceltir, istediğin kimseyi alçaltırsın”⁴³⁸ ifadesi ile yenilmez şehinşahın hikmetli düşüncesine bağlıdır. Bu saadet-nişan anlarda “ve bu günleri insanlar arasında devir ederiz”⁴³⁹ yazısına muvafık olarak ileriye gören memurların maslahatı ile saltanat ve hükümlerlik tahtı ve cihandarlık övrenği “ve ona çocuklukta bilgi bağışladık”⁴⁴⁰ eserinin numunesi ve “onu ulu yere kaldırdık”⁴⁴¹ ayetinin tezahürü olan hoş-baht galebe çalan, hürmetli mukaddes âlâhazret zatına takdim olunmuş ve onun ezel çağdan dünyaya ağalık etmek lütfüne ve memleketi idare etmeğe, yani mülk ile milletin intizamına vesile ve ülke, din ve devlet işlerinde Üçüncü Şah Abbas'a* varis (“Allah onun ömrünü [bet] hadiselerden korusun!”) olması takdir edilmiştir. Seçilmiş başçılar ve muteber, adli-sanli hadimler şehriyarlık gözünün nuru ve cihandarlık alınının vakarı ile ziynetle süslemiş, o güneşe benzer alicahın fahri hediyeleri galebe-nişan ordunun komutanlarına şefkat ve mübarek sikke ile gönderilmiştir. Lazımdır ki, hümayun hüküm Hürşit- unvanlının hediyeleri adet ile kabul olunsun, fahri hediyeler itibar omzunun ve şerefli nişan iftihar debilgesinin bezeği edilsin, kaide-kanunlara muvafık olarak bayram meclisleri kurulsun, komutanların armağanları onlara teslim olunsun ve bu itaların Yaratanın adına şükür secdeleri kılınsın, Tebriz

437 Ali-İmran. 26

438 Ali-İmran. 26

439 Ali-İmran. 140

440 Meryem. 12

441 Meryem. 57

darphanesinde üstünde adı yazılan altın ve gümüş sikke kesilsin, şadlık naraları yüksek avazla seslensin, cümleye ve herkese sevinç müjdesini haber vermek için Azerbaycan etraf memleketlerine âli hüküm gönderilsin.

XXV

**Nadir Şah'ın Kandahar'ın fethedilmesi
Münasebetiyle kardeşi İbrahim Han'a
yazdığı mektup**

Euzübillahi-Teâlâ, hümayun ferman okundu. Azerbaycan'ın kudretli kumandanı ve payitaht Tebriz'in hâkimi, türlü-türlü Şah lütufları ile ferahlanan ve gururlanan yüksek makamlı kardeşim İbrahim Han* bilsin ki, hamd olsun Allah'a bu Nadire devletin darül-karar kapıları sübhani inayetin kilidi ile biz-hümayun nevvabımızın rüzgârı yüzüne açıldığı günden cilveli hosrovane şadlık atının bastığı her taraf ki deniz olmuş, sahravari toprağı gözüne doldurmuşuz. ve şahane himmet atının yüz koyduğu her taraf ki dağ olmuş, karşıdan saman çöpü gibi çıkartmışız. Kandahar kalesi muhasarasının tam bir yıla kadar uzandığı günlerin bu birlikte galebe anlarında "güzel hikmet ve öğüt ile [insanları] senin Rabbinin yoluna çağır"⁴⁴² şerafetli emre esaslanarak Kandahar'ın muhasaraya alınmış Afganlıları itaatin Şah yoluna davet olundular. O kabile "onlar zannediyorlardı ki, kaleleri onları koruyacak"⁴⁴³ yazısı ile kalenin istihkâmlarına ve güllelerin muhkemliğine bel bağlayıp tahıl ile cephane ihtiyatının çokluğuna ve kendi adamlarının sayısına güvense de, onlar aslan avlayanların karşısında din ashaplarının himmeti ile haşerat gürültülü ve kargalar grubu hükmünde olarak yalnız şer ile heyecana duçar ve itaat ile teslime layık idiler. Dünyaca büyük kudrete sahip birinci birlik gazi kusurlu kalenin üstüne hücumla geçmiş, Sengi kulesine ve Bürcdede tarafta dağın başında yükseltilmiş diğer kulelerin alınması emrini almıştı. Adları çekilmiş kuleler ele geçtikten sonra kaledekilerin var-yoğu top ve bomba ile "karanlıkta gökten gürültü ve şimşekle yağış yağar"⁴⁴⁴ gibi ateşe tutulup harman bulutuna döndü. Bu kulelerin alınmasından on beş gün sonra pazartesi, bu ayın otuzuncu gününde, düşman devletin sükût vakti olan zöhrün evve-

442 Nahl. 125

443 Haşr. 2

444 Bakara. 19

linde ejderha delirler ve aslan bahadırlar kale dağının etrafına çıkıp yürüyüşe memur oldular. Kale-dağıtan toplar Dede adıyla meşhur kalenin temeline geçit açınca buranın muhafazası bahtıyarı kabilesine buyruldu ve tanrının yardımıyla medeti o kabileye nasip oldu. Onlar diğer gazilerin önüne geçerek Bürçdedeyi Bu kaleyi koruyanlardan temizleyip, Kadiri-Zülmenenin inayeti sayesinde yardımlaşp merdanelikle hücumla kalkıp kalenin kapısını açtılar ve Kandahar kalesini tamamıyla ele geçirdiler. Böyle sevinçli haberin günbegün ve fasılasız gözleri taze müjdelerin geldiği yolda ve kulakları yürek açan fetihlerin avazında olan bu devletin taraftarlarının sevincine neden olacağını nazara alarak âyanların başşısı sohbet-yasavul⁴⁴⁵ Safiyar Bey Afşar'ı bu ferahlı sözü ulaştırmak ve böyle fetihlerin nisarını ve resmi muştuluğunu almak için yolladık. Ama her vilayetin ehli bu fethin üç yıllık harcın meblağına denk olan müjdeyi vaktinden önce minnettarlıkla ödediklerine göre, lazımdır ki bu şerefetli mektubun yetişmesi ile on iki tümen nakit para ve dost hediyesi bu âli nameyi getirene kendi malından verip bundan ve yukarıda kaydedilmiş ihtiyaçlardan ve nisar ile muştuluk şeklinde olanlardan başka hiç ne vermesinler ve şerefetli hükmü taşıyıp bütün Azerbaycan vilayetine göndersinler ki, onlar da bu ebedi fetihe göre nara şenliği geçirmek için hazırlık görüp İlahinin uzun ömürlü lütuflarından ateşbar hâsıl etsinler. Karara alınır ki, Nadirabad⁴⁴⁶ ve tebaalarını Nişaburda ve Horasan'ın kalan vilayetlerinde yaşayan ebdali* elinin sakinlerine mahsusu edip, ebdaliyi* göç ettirip o mekâna yerleştirsinler ve Hüteki gelice* tayfasını onların yerlerinde sakin etsinler ve o cemaati adı çekilen (?⁴⁴⁷) ayın yirmi dördünde Gendabdan götürüp karara alınmış araziye yollasınlar.

445 Sohbet-yasavul – Mecliste altından ve gümüşten üretilmiş asayı ya da çanağı elinde tutup duran kimse.

446 Nadirabad- Nadir Şah'ın çağdaş Afganistan toprağında yerleşen Kandahar şehrinin yanında kurduğu şehir.

447 Elyazmasında böyledir, ancak mektup hiçbir ayın adı verilmemiştir.

XXVI

**Nadir Şah'ın Rus padişahının⁴⁴⁸ mektubuna
cevap olarak yazdığı tebrik mektubu**

Duaların nefesleri ile dost rızasının alametleri ile ve sadakate güvence olan güzel emellerin selam bağıışı Güneş gibi parlayan, makamı Süreyya menzili olan, Zührelerin Zühresi* saltanat ile muvaffakiyet semasının burcu azamet, celalet hâkimiyet deryasının incisi, devlet, cah-celal ve sadakat ağacının meyvesi, yiğitlik ve zafer semeresinin delili, Mesih'i hakanlarının önde geleni ve İsevi sultanlarının kaymağı, güneş şapkalı padişah, Hüsrev ve Şirin ayvanın hükümdarı tarafından yayılan nuru ve yar sesini ihtiva eden bir hediye olarak necabetli tarafa yetişip büyük muhabbet ve son derece samimiyetle kabul olunmuştur. Beyaz ışıklı görüş sahibi şahit olsun ki, uğurla yan yana ilerleyen o âli- makam hükümdarlık padişahın tahtına çıkması ve İlâhi kararlar hakkın karar bulması müjdesinin ulvi muhabbet kalemi ile tasvir olunduğu bu ehemmiyetli name ve yüksek değerlendirmeli mektup kendi unvanına çatarak hatıralar bağında çiçeklerin açılmasına gerekçe ve sürekli bahar batın ile zahir çimenin canlanmasına tazelenmesine sebep olmuştur. Liyakat ve şeref bakımından o diyarın tahtına, emretme ve ferman verme hukukuna layık olanın kendi hakkına sahiplenmesinin her vakit büyük ferah ve sevinçle karşılanması kalemin desteği ve mektubun vasıtasıyla ilan edilerek izhar ile beyan suretinde kendi unvanını bulabilir.

448 Bu mektup Rus imparatoriçesi Anna İoannovna Romanovaya* yollanmıştır.

XXVII

Nadir Şah'ın Seyit Müfit Astrabadi
cenaplarına yazdığı mektup

Her yeri ışıqlandıran şerafetli duyguların mişkâtına⁴⁴⁹ konulmuş doğru yol gösteren merhamet ile nur meşalesi ve fazilet hidayet çırağı her daima yansın. Değerli görüş sahibi şahit olsun ki, yar kaleminin maarifperver mumu riyasız dualar nuru yaydıktan sonra kalemin piltesi ve midadın⁴⁵⁰ yağı tesirinden alışmış sevgi şebistanının çırağı, yani dost mektubu, muhabbet ile birlik imaretine ışıqlaymıştı. "Ölçüde doğru olun, eksiltelerden olmayın. Doğru terazi ile tartın"⁴⁵¹ ayetine uymamış ve teraziden çalma yoluna gitmiş Astrabatın yağcılar cemaatinin cinayetlerinin affolunması hakkında mektup açıklık getiren kalemi ile yazılmıştı. Bütün zarara uğrayanlar gözyaşlarını akıtarak ateş yağdırıcı dille âlicenaba bu çetenin eli eğriliğinden şikâyet ederek ağız açtılar. Aynı yağcılar insaf çırağını söndürüp "vay haline tartıda ve ölçüde aldatanların! O kimseler ki, insanlardan bir şey aldıkları zaman onu tam ölçüp alır. Onlar için ölçtükçe ve tarttıkça ise eksiltirler"⁴⁵² sözünü unutmuşlardan oldular. Konuşturulduktan sonra intikam yağları alınan beyinleri çırağda olduğu gibi pilte pilte gelmeli idi. Ama bu defa hadimler merhametlerini gösterip bağışlama belgesini o şartla ellerine verdiler ki, bundan sonra o cemaatten kimse yağın satışında namussuzluğa el atarsa veya teraziden eksiltmeğe yol verirse, keskin kılıçla mum gibi kesilmiş başını ayaklarının altında görecektir.

449 Mişkât – Duvar oyduğuna mum ve ya çırağ konulması için ayrılmış yer.

450 Midad – Kalem.

451 Şu'ara. 181, 182

452 Mutaffin. 1-3

XXVIII

Nadir Şah'ın Hintli Muhammet Şah'a^{453*}

**muharebeden sonra Rızakulu Mirzaya
yazdığı rekem***

Talihin istekli evladı, doğru yolun devamcısı, âli-makamlıların en azizi, Şah'ın sonu bilinmeyen lütfü sayesinde en yüksek başarıları kazanmış ve özel dereceler elde etmiş İran payitahtının naibi Rızakulu Mirza bilsin ki, o azize1 malum olduğu kimi, Afgan Eşrefi*⁴⁵⁴ darmadağın ettikten sonra Alimerdan Han'a Hindistan'a elçi gitmeyi talimat verip bildirdik ki, Kandahar'ın bedemel Afganlıları kendi yaramaz hareketler ile her iki devletin esaslarına halel getiriyorlar. O devletten bir birlik tayin olunsun ki, her defa o cemaatten bir kimse yerinden oynadığında onların yoluna set çeksinler.

Hindistan şahı Muhammet kendi cevap mektubunda bu meselelerin uhdesine aldı ki, adı çekilen elçi döndükten sonra Muhammet Ali Han'ı müzakerelere yeniden başlaması için yollayalım. Ad çekilen padişah aynı yolla mesul şahıslara emir verdi. Zafer bayrakları Kandahar'a dâhil olduktan sonra bazı gaziler Afganlıları cezalandırmak maksadıyla Kellab ve Kaznin mıntıkasına gönderildiler. Arz ettiler ki, adı çekilen padişahın ordu emirleri ve Hint ordusu hiç vakit bu mıntıkada görünmemiş. Biz hümayun hükümdar⁴⁵⁵ yeniden bu meseleyi hatırlamak için Muhammet Han Türkmanı Hindistan'a sefir tayin edip bu padişahın huzuruna çapar (atlı ulak) gönderdik. Adı çekilen padişah ve o devletin âyanları verdikleri vaatlere uymayıp kendilerini bilmezliğe vurdular ve cevap vermeyip elçiye yanlarında tuttular. Buna göre dünyayı fetheden bayraklar Afganlıların başlarına

453 Yani "Size"

454 Afgan Eşref – Afgan şahı Eşref, Kendi gelcai kabilesindendir. Adnan lakabı ile tanınmış Eşref Hüteki. 1725 yılında amcası oğlu Mahmut'u öldürdükten sonra onun İran tahtına sahip olması Osmanlı ve Rus devletleri tarafından tasdik edilmiştir. Sonradan Nadir Şah'la üç savaşın üçünde de mağlup olmuş 1729 yılında öldürülmüştür.

455 Yani "ben"

akıl koymak için Gazninle Kabil'e doğru hareket ettiler ve bu ülkenin Kuhistan Afganlılarının cezalarını verip cahillik gösteren, güya hiç neden haberi olmayan ve cevap mektubunu göndermeyen adı çekilen padişahın üstüne Şahcahanabada⁴⁵⁶ yürüdüler. Pişeverin ve öylece de sabık hükümdarların ikametgâhları olmuş payitaht Lahor'un nasıl ele geçirilmesi hakkında o azize bundan önce yazılmıştı. Şevvalin sonunda payitaht Lahor'dan harekete geçip zilkade (aralık) ayının onunda cuma akşamı günü Şahcahanabaddan kırk ferseng⁴⁵⁷ aralı yerleşen Esale kasabasına dâhil oldular. O yerde haber ulaştı ki, Muhammet Şah da Hindistan'ın bütün memleketlerinde toplanmış ordusu, ülke başçıları, hanları, emirleri, üç yüz bin kişilik, iki bin erradesi⁴⁵⁸ ve üç bin zincir savaş fili ile tam hazır vaziyette hareket edip Enbelenin yirmi fersahlığında Mali Biste dâhil oldu. Biz hümayun hükümdar yol azığını ağırlığını⁴⁵⁹, malını ve yükünü orada koyup gazilerle birlikte dövüş azmi ile ilğara⁴⁶⁰ geçtik. Muhammet Şah da Malibist-den hareket ederek bir geçide Şahcahanabaddan yirmi fersahlığında mesafede olan Kernal* adlı yere gelip durdu. Dünyayı fetheden bayrakların hareketi zamanı gidip o yerleri, vaziyeti ve Muhammet Şah'ın neye kadir olduğunu öğrenmek için gazilerden beş, altı askeri karavula⁴⁶¹ tayin ettik. Karovulcular Karnal'ın iki fersahlığına kadar ilerleyip karovulla mukaddeme-tül-ceyş⁴⁶² teşkil eden on-on iki bin askerle yüz-yüze gelerek onları utanç içinde darmaduman ettiler, başçılarını ve daha nicesini sağ olarak ele geçirip mukaddes huzura getirdiler. Bu tür ezildikten sonra bir daha hareket etmek Muhammet Şah'a müyesser olmadı ve o, büyük siper ve güçlü istihkam kurup tophanesini siper boyu yerleştirdi ve ümidini savaşın siper-toplane usulüne bağladı. Bu cuma günü Karnal'dan geçip Muhammet Şah'ın ordusunun doğusunda Cahanabad yolunun üstünde karovulluğu yerine getirmek için birlik tayin ettik. Ayın on beşi, Çarşamba akşamı gece vakti haber getirdiler ki, bürhanül-mülk, birkaç memleketin sahibi ve o devletin emirlerinden olan Saadet Han otuz bin kişilik kalabalıkla, fillerle ve toplane ile Mali Biste dâhil olup Muhammet Şah'ın ordusuna doğru ilerliyor. Muzaffer bayraklar seherin açılmasına iki saat kale yola düşüp Muhammet Şah'ın ordugâhının doğusunda

456 Şahcahanabad (ve ya Cahanabad) – Delhi şehri.

457 Ferseng (fersah) – Takriben altı kilometreye denk gelen uzunluk ölçüsü, ağaç.

458 Errade – Top taşımak için araba.

459 Yani "ağırlıklarını"

460 Yani, "hücum", "hamle"

461 Karovul – (burada) ordunun ön birliği.

462 Mukaddeme-tül-ceyş – Ordunun karovuldan sonra gelen birliği.

Karnal ile Mali Bistin arasında mevkii tuttular ki, belki Muhammet Şah siperden çıkar. Çarşamba'nın yarım saat üstünden geçmişti ki, hümayun birliği Karnal'ın yanından geçip Muhammet Şah'ın ordusunun doğu kısmında o karovulların yakınlarında bayrağını yukarı kaldırdı. Arkadan yetişen Karnal hanının ordusunun bir birliğinden haber geldi ki, Saadet Han aynı Çarşamba akşamı geceden üç saat geçince kendi ordusuyla Muhammet Şah'ın siperine dâhil oldu. O yerle Muhammet Şah'ın ordusu arasında mesafenin bir fersah olduğunu nazara alarak ikamet çadırımızı Muhammet Şah'ın ordugâhının tam karşısına yerleştirilmesi emrini verdik. Saadet Han'ın gelişi ile Muhammet Şah'ın bütün sıkıntısı ortadan kalktı ve o, kendinin üç yüz bin askerini dizip öğlen vakti ordusunu iki hisseye böldü. Bir bölümünü tophane ile ordugâhı korumak için [içeride tuttu] diğer bölümünü ise dışarı çıkarttı ve savaş filleri, askeri gereç ve cephaneyle hümayun ordusundan yarım fersah aralı tam hazır vaziyette vuruşmak için sıraya dizdi. Kendi tepeden tırnağa kadar silah kuşanmış halde öne çıktı ve ordusunu arkasında bırakıp durdu. Onların bu izdihamlı kalabalığı o haddede idi ki, bakanın gözünde ordu düzenin uzunluğu bir fersah kadarmış gibi görünüyordu. Herhalde onların savaşçılarının sayısı Abdullah Paşa Köprülü oğlunun ordusunun on-on beşine denk olurdu.⁴⁶³

Bugünün arzusunda olan biz hümayun hükümdar herkese ferman verdik ki, Allah tevekkül edip savaş için atlara binsinler ve gündüz saat ikide top-tüfekli ve kılıç-kalkanlı hengame kızıştı. "Yardım yalnız Allaha'tandır"⁴⁶⁴ keliminde denildiği gibi İlâhi şefkat ile Tanrının verdiği güç bize yardım oldu ve muhalif ordu "fırtınalı bir günde rüzgârın dağıttığı küle benziyor"⁴⁶⁵ ifadesine muvafık gelecek biçimde sarsıldı, hepsi birden yüzlerini savaş meydanında çevirip dağıldı. Saadet Han kendi fili ve kecaresi ile, kardeşi oğlu Dilşat hanla ve bütün akrabaları ile birlikte diri ele geçti. Samsamüddöyle Hanidövrân, Hindistan'da bütün vazifelere tayin etme yetkisinin sahibi olmuş emirül-ümera Bahadır, İman Han, Hereklü (?) Han, Ali Muhammet Han, Hasan Han Küke (?), Eşref, Akil Han, Şahsüvar Han Zerrinay, Yahşi Han Tophana, çok sayıda ergen çocuk ve takriben yüz kişi başka emir ve Han, o cümleden, on-on beş kişi

463 Nadir Şah'ın Kars muharebesinde galip geldiği ordusunun kumandanına işaret edilir.

464 Enfal. 10

465 İbrahim. 18

hefthezari⁴⁶⁶ çaharhezari⁴⁶⁷ öldürüldüler. Muhammet Şah ve onun vekiliddevleti omuş yedi eyaletin sahibi Nizamülmülk, veziri-azam⁴⁶⁸ Kamereddin Han ve hanlarda daha nice kişi kendi siperleri yanında sıraya dizilip durmuşlardı ve bununla gazilerin kılıç darbelerinden kurtulabildiler. Tahminen iki saat gaziler o tayfayı katletmekle meşgul oldular ve günün sonuna bir saat kale savaş meydanı onlar için daraldı ve onlar sipere dâhil oldular. Muhammet Şah'ın siperi muhkem kale gibi kurulduğuna göre gazilerin yürümelerine izin verilmedi. Gaziler çoklu hazineleri, dağ cüsseli filleri, padişahın tophanesini ve bir hayli mal ile ganimeti ele geçirdiler. O cemaatten yirmi bin kişi öldürüldü ve birçoğu esir alındı. Bu fethnişan hadise baş verdikten sonra gazilere dört taraftan yolun başına toplanmalarını emrettik. Toplarla cephaneyi siperin etrafına yığıp siperi düzenleme kararı aldık. Bu işin icrası zorlukla yüzleştiğine göre tedbir yalnız bir gün sonra ayın yedisi cuma akşamı bitti. Muhammet Şah tarafından yollanmış Nizamülmülk hümayun ordugâha dâhil olup en mukaddes hükümdarın huzuruna vardı ve elçilerin adından özür diledi. O biri günde Şah de kendi emirleri ve hanları ile usanç içinde felek değgin ordugâha dâhil oldu. Adı çekilen padişahın gelişi vakti biz hümayun hükümdarın türkman ve aynı padişahın da türkmanlardan ve Gürgani sülalesinden olduğu nazara alarak aziz civan oğlanlardan olan arzusuna çatmış Nasrullah Mirzayı hümayun ordugâhın girişi önünde [Muhammet Şah'ı] karşılamak için gönderdik. Adı çekilen padişah yüce ordugâha dâhil olup saltanatın tacı ile mührünü tahvil verdi ve o gün mübarek çadırda konuk oldu. Türkmanlık adetlerini esas tutarak o hazrete haddinden fazla lütuf ile merhamet gösterdik ve hükümdarlara layık izzet ile temkinlik nümayiş ettirdik. Biz o hazretin kaldığı çadırı ve muhterem hareminin çadırını da şan-şöhret içinde karar tuttuk. Hâlihazırda aynı padişah kendi ailesi ve bütün Hindistan esirleri ile hümayun hükümdarın ordugâhında şerefli yerini almaktadır. Hümayun ordunun mukaddeme-tül-ceyşi payitaht Şahcahanabada dâhil olup ve zilkade ayının yirmi altısı Çarşamba akşamı günü göğe yükselen bayrak Cahanabad istikametinde ilerliyor. Bizim mukaddes arzumuz odur ki, inşallah adı çekilen padişahı türkman soyundan ve sahibgiran neslinden olduğuna göre, türkmanlık âdeti üzere yeniden saltanatın başına yerleştirip Hindistan devletinin tac ve mührünü kendine havale edelim.

466 Hefthezari – Yedi bin kişilik askeri kıtanın komutanı.

467 Çaharhezari – Dört bin kişilik askeri kıtanın komutanı.

468 5 Veziri-azam – Başbakan.

“Hamd olsun ve bir de hamd olsun ve bize merhametini bağışlayan Allah’a ve şükür olsun ve bir daha şükür olsun bize doğru yol gösteren Allah’a”. Elbette, bu tür inayet ile hüsnü-rağbet yalnız Hüdaventdin gösterdiği sonsuz lütuf ile merhametin tezahürüdür. Biz ele geçirdiğimiz toprakları yirmi bine yakın İran ve Turan savaşçısı ve fillerin bir kısmı ile Kabil’e yolladık. Elbette, o aziz o yerin ahvalini arz edecektir ve azizin dilekçesi geldikten sonra biz o tayfaya Kabil’den Belh istikametinde hareket etmeği ve oradan Herat’a doğru ilerlemeyi talimat vereceğiz⁴⁶⁹. Biz hürmetli Aşur Han’a nevruzu-firuzdan sonra Belh’e yola düşmeyi ve bu parlak fethi Allah’ın en büyük itası ve nihayetsiz inayeti bilip hümayun hükmü ata binerek vatanımızın bütün memleketlerine çatırmayı emir ettik ki, devletimizin taraftarları için toy-bayram etmeğe sebep olsun, bedhahlarımız ise çaresizlikten yasa bürünsünler. Allah’ın yardımıyla çalışmakta olan ülke memleketleri desteklenerek başlarını yüce tutsunlar, çünkü inşallah, bundan böyle büyüklü-küçüklü, yakında-uzakta bu Nadire devletine muhalif olanların hepsi cezalarını çekecekler ve kendi sadakat itaatini gösteren herkese ebedi devletin gayelerine erişecektir.

1151 yılının zilkade ayında⁴⁷⁰ yazılmıştır.

469 Bu cümlelerin anlamı açık verilmemiş.

470 Miladi takvimle 1739 yılının Mart ayına uygun gelmektedir.

I. TOPLUDAKİ MEKTUPLARIN KISA AÇIKLAMASI

1. Osmanlı Sultanı I. Mahmut hana yollanan bu mektupta;1739 yılının yazında Hindistan'da meydana gelen olaylar hakkında bilgi verilir. (Devam eden günlerde; Nadir Şah'ın ordusu Büyük Moğol Hükümdarı Muhammet Şah'ın ordularını darmadağın ederek, Şah'ın kendini ve komutanlarıyla birlikte esir almıştı)Mektupta yine Afşarlar devletiyle Hindistan arasında sınırların yeniden düzenlenmesi konusunda müzakerelerden söz açılır.

2. Bu mektubun öncesinde Osmanlı Sultanı I. Mahmut, Nadir Şah'ın Bağdat ve Basra valileri aracılığıyla ona yolladığı, içeriğinde Şia ve Sünni mezhepleri arasında husumetin ortadan kaldırmasına vurgu yapan namenin(mektubun) eline gelip ulaştığını bildirir. Sultan bu düşmanlığın nedenini bazı Safevi hükümdarlarının dine karşı tutumlarında gördüğünü vurgulayarak meselenin çözümünün iki tarafın ulemaları arasında karşılıklı görüşmeler tartışmalar sonucunda mümkün olacağını umut eder.

3. Mektupta Osmanlı sultanı I. Mahmut Han, Nadir Şah'ın Hacı Han Horasani adındaki çarkçıbaşısının aracılığıyla gönderdiği namenin içeriği hakkında bilgi sahibi olduğunu kaydeder. Bu name ile birlikte yollanmış Hindistan menşeli armağanlardan dolayı Nadir Şah'a teşekkürlerini bildirir. Bundan böyle o, iki devlet arasında devamlı barışın süregelmesi için ileri sürdüğü beş maddelik sulh-namenin üç maddesinin kabul, kalan iki maddesinin Nadir Şah tarafından reddedildiğine göre bu meseleye yeniden bakmaya ihtiyaç olduğunu ve kendi düşüncesini ülkelerine dönen elçiler aracılığıyla gönderdiği mektupta açıkladığını anımsatır.

4. Osmanlı Sultanı Mahmut Han'ın adına yazılmış bu mektupta iki devlet arasında barışın sağlanması için elçilerin Osmanlı başkentine gönderildiği bildirilir ve bu barışın her iki taraf için hayati ehemmiyeti olduğu kaydolunur.

5/6- Yazılma tarihi 1746 yılına ait edilen bu mektuplarda daha IV. Sultan Murat ile yapılmış olan barış esasında üç maddeden ibaret sulh-namenin koşulları açıklanır. Nadir Şah, imzalanmış barışın

“sadakat”, “ülfet” ve “muhabbet” gibi ulvi duygular taşıyacağına olan inancını dile getirir.

7- Hindistan şahına yazılmış bu mektupta iki devlet arasında samimi dostluk ilişkilerinin değişmeyeceği bildirilir ve dostluğun daha güçlenmesi adına Muhammet Şah’a kıymetli hediyelerin gönderildiği kaydolunur.

8- Nadir Şah, Rus imparatoriçesi Anna İannovnaya yolladığı bu mektubu Başkale adı verilen ordugâhta yazdığına değinerek bundan önce de Osmanlılarla yürüttüğü savaşlarda defalarca galip geldiğini, Irak’ı-Acemi ve hilafetin başkenti Bağdat’ı ele geçirdiği hakkında bilgiler aktarır. Ardından verdiği söze sadık kalıp bu meseleye karışmadığı için “güneş şapkalı” hükümdara teşekkürünü bildirir.

9- Hindistan şahı Muhammet’e yollanmış bu kısa mektupta Nadir Şah onunla görüşme sırasında verdiği vaade sadık kaldığını ve tehlike durumunda ordusuyla yardıma hazır olduğunu bir kez daha yineler.

10- Daha çok edep-erkân kurallarını gözetmek adına yazılmış bu mektupta Nadir Şah, Hasanali Han’ın vasıtasıyla gönderilmiş hediyelere göre Hindistan hükümdarı Muhammet’e teşekkürlerini bildirir.

11- Osmanlı Sultanı Mahmut Han’ın adına yazılmış bu mektupta Nadir Şah iki devlet arasında barışın sağlanmasının önemini bir kez daha anımsatır. Hükümdar, elçilerin takdim ettikleri barış teklifinden memnun kaldığını bildirir, ancak bu antlaşmaya esirlerin Osmanlı hapishanelerinden özgür kılınması hakkında şerhin ilave edilmesi talebini ileri sürer.

12- Bu mektupta Nadir Şah yönettiği muzaffer savaşlar sonucunda Horasan vilayeti Afganlılardan geri alınıp diğer İran topraklarına katıldığını ve yanı sıra Azerbaycan’ın Rus işgalinden kurtulduğunu açıklar.

13- Osmanlı Sultanı Mahmut Han’a yollanmış bu mektubun öncesinde Nadir Şah, İran’da uzun süre bidat’ın hâkim olmasına kendisinin de üzüntü duyduğunu dile getirir. Ancak Muğan ovasında yapılan *Büyük Kurultayla* halkın yeniden “doğru yolu” seçtiğini sevinçle ifade eden Şah’ın Caferi mezhebini de dört Sünni mezhebi içinde görülmesi teklifini bundan önce de ileri sürdüğünü anımsatır. Burada Nadir Şah, Rum(Osmanlı) tarafından gelmiş elçilerin şerri ve mülki meselelere ilişkin konuları konuşmaya tartışmaya hazır oldukları halde her nedense esas kırılmayı yaratan meseleyi müzakere

etmekten kaçındıklarından memnuniyetsizliğini ifade eder. Ve yalnız bu yüzden yeniden üç kişilik elçi heyetini Mahmut Han'ın huzuruna gönderdiğini beyan eder. Mektubun sonunda Sultandan hac ziyaretini yerine getirmek isteyen İranlılara her tür yardım gösterilmesi için yerel vali ve yöneticilere talimat verilmesi rica olunur.

14- Osmanlı devletinin baş veziri Ali Paşa'ya yollanmış bu mektubun esas konusu iki devlet arasındaki savaşlarda esir düşmüş askerlerin geri verilmesiyle alakalıdır. Bununla birlikte, Nadir Şah İran ile Osmanlı memleketinin dostluk ve ittifak koşullarında yaşamaları için sınırların değiştirilemezliği ve korunmasını esas şart gibi ortaya koyar.

15- Mirza Mehdi Han Astrabadi'nin Nadir Şah'a yazdığı bu mektupta Kabil şehrinin fethinin, Horasan memleketinde büyük sevince sebep olduğunu ifade ederek devlet sınırlarının bundan sonra da genişleyeceğine inandığını bildirir.

16- Bu belgede Nadir Şah, Fethali Han Afşar'ın gösterdiği hizmetlerden hoşnut olduğunu bildirerek onu Ebiverd ve Kellat eyaletine vali atadığını ve "filan" meblağ para ile ödüllendirdiğini buyurur.

17- Bu belgede Nadir Şah, Abdülatif Han'ın hizmetlerini yüksek kıymetlendirir ve bunun karşılığında adı geçen şahsın Deştistan, Şulistan ve Benadir eyaletlerine vali görevine atandığını ve ek ücrete layık görüldüğü bildirilir.

18- Bu mektupta Nadir Şah, Molla Muhammet Zeki'nin Herat'ın fethedilmesi münasebetiyle onun adına yazdığı namenin adresine ulaştığını bildirir. Ardından o, bu haberin büyük sevinçle karşılandığını; savaşta yöneticiler ile askerlerin gösterdikleri yiğitlik ve cesareten ötürü gurur duyduğunu ifade eder.

19- Meşhet şehri ahalisine yollanmış bu mektupta II. Şah Tahmasp'ın bir hükümdar gibi tamamıyla yetersiz olduğu beyan edilir. Ardından Nadir, hükümdarlık görevini Tahmasp'ın küçük oğlu III. Şah Abbas'a geçtiğini bildirir ve bu haberin her tarafa duyurulması hakkında emir çıkarır.

20- Meşhet valisine yollanmış bu mektupta çeşitli hastalıklara yakalanmış askerlerin tıbbi yardıma gereksinimleri oldukları bildirilir. Bu nedenden dolayı şehir memurlarından birini gereği kadar bütçe oluşturup acilen ordugâha yollanması talimatı verilir.

21- Bu mektupta Nadir Şah, Afgan ebdali aşiretinin inatçı bir tutum göstererek boyun eğmek istemediğinden ve sözlerine sadık

olmadığından dolayı onlara gazaplandığını ve çok sayıda Kuran ayetlerinden örnekler getirerek bundan sonra bu insanlarla kılıç dilinde konuşmanın sırası geldiğini bildirir.

22- Kendi ordusunun kumandanlarından birine gönderdiği mektupta Nadir Şah, kardeşi İbrahim Han'ın kaçınıcı defadır kendi başına kararlar alıp gereksiz yere savaşa girdiğinden üzüntü duyduğunu bildirir. Buna rağmen suçlunun kendi yanlışını görüp pişman olduğunu göz önüne alarak onu bağışlanmasını rica eder.

23- Bu belgede Nadir, Herat kalesini kuşatıp Afganlılar üzerinde şanlı galibiyet elde etmesinden gururla söz açar. Hükümdar kaleyi fethettikten sonra orada yaşayan altmış bin ailenin Horasan'ın ayrı, ayrı şehir ve köylerine göç ettirilmesinin emrini verir. Ancak daha sonra o, İran'ın diğer tarafından rahatsız edici haberin geldiğini bildirir. Burada anlaşılır ki, Nadir ayaklanmayı bastırmakla meşgul olduğu sırada II. Şah Tahmasp'ın elçileri Osmanlılarla onur kırıcı barış anlaşması imzalar. Bu antlaşmanın koşullarına göre Aras nehrinin kuzeyinde kalan topraklar karşı tarafa teslim edilecektir. Hem bu olay, hem de esirlerin geri verilmesi sorununun çözülmemiş olduğunu dikkate alarak Nadir bahse konu sulh-namenin değiştirilmesinin zorunlu olduğunu bildirir. Yazının sonunda mübarek ramazan bayramının ardından ordusuyla birlikte inşallah, Hac ziyareti için yola düşeceğini açıklar.

24- Tebriz naibine gönderilmiş bu mektupta Nadir, devlet memurlarının maslahatıyla İran taht-tacının Şah Tahmasp'ın elinden alınıp oğlu III. Şah Abbas'a teslim edildiğini açıklar. Nadir yine bu münasebetle Azerbaycan topraklarının her yerinde bayram şenlikleri geçirilmesini, ordu komutanlarına ve devlet yöneticilerine hediyeler dağıtılmasını, üzerinde yeni hükümdarın adı geçen sikkeler kesilmesini ve bu kutlu olayın her yerde duyurulmasını naibe talimat verir.

25- Bu mektupta Nadir Şah, bir yıl içinde kuşatmaya aldığı Kandahar kalesini sonunda ele geçirdiğini Tebriz valisi, kardeşi İbrahim Han'a büyük mutlulukla bildirir ve bu savaşlarda Bahtiyari kabilesinin büyük kahramanlık gösterdiğini özellikle vurgular. Daha sonra o, her vilayetten olduğu gibi Tebriz'inde bu fethin muştuluğu anlamına gelen üç yıllık "harcı" önceden ödemeyi talep ettiği vurgulanır. Mektubun sonunda *ebdali* kabilesinin Kandahar'dan Nişabur'a ve Horasan'ın diğer vilayetlerine... *Kelice* kabilesinin ise Gendab'dan onların yerine göç ettirileceği hakkında bilgi verilir.

26- Yalnızca saygı tezahürü olarak kaleme aldığı bu mektupta Nadir Şah, Anna İonovna'nın kendine göndermiş olduğu nameyi(mektubu) büyük yakınlık ve içtenlikle kabul ettiğini bu durumdan oldukça memnun kaldığını bildirir.

27- Seyyid Müfit Astrabadiye yollanan bu mektupta Astarabad'ın yerli halkından yağ işi yapanların (yağcılarının) hırsızlığından şikâyet edilir. Nadir Şah bu kez merhamet gösterip suçluları bağışladığını, ancak tekrarlandığı takdirde onları ağır cezalara çarptıracağını bildirir.

28- Naib Rızakulu Mirzaya yollanmış bu mektupta Nadir Şah ordusunun Hindistan'ı fethettiği konusunda malumat verilir. İlk başta Nadir Şah bu savaşın nedenlerini açıklar. Anlaşılır ki, Hindistan hükümdarı Muhammet Şah uzun süre Afgan aşiretlerini İran'a saldırılar yapmaya yolluyormuş. Bu duruma son vermek için Nadir Şah onun yanına elçi gönderir fakat Muhammet Şah, kurnazlığa başvurup elçiye cevap vermekten kaçınır. Bununla da kalmayıp elçinin geri dönmesine engel olur. Meydana gelen olaylara son derece hiddetlenen Nadir Şah ordusuyla Muhammet Şah'ın yaşadığı Şahcahanabada hücumla kalker. Neticede karnal adı verilen yerde iki taraf arasında büyük çapta çarpışmalar yaşanır. Hint ordusu perişan edilir. Şah ve komutanları esir alınır. Ardından Nadir Şah ordusuyla tantanalı şekilde Şahcahanabada varır. Sonunda Nadir Şah yenilgiye uğrattığı rakibinin Türkmen asıllı olduğunu nazara alarak onu bağışlar ve yeniden tahtta oturtur. Kendi de benzeri görülmemiş ganimetlerle ülkesine döner.

ÇEVİRMENDEN

Değerli okuyucu, okumakta olduğunuz “Nadir Şah Afşar: diplomatik yazışmalar” toplusu Azerbaycan’ın yanı sıra bütün yakın doğunun askeri ve siyasi tarihinde silinmez izler bırakan görkemli devlet adamı, muzaffer kumandan Nadir Şah Afşar’ın (1688-1747) diplomatik geçmişini anadilimizde ayrıntılı biçimde sunan ilk yayın olma özelliğini taşımaktadır. Kitapta farklı zamanlarda yabancı devlet başkanlarına, yine Nadir Şah Afşar’ın çağdaşı olan yüksek rütbeli siyasi memurlara gönderilmiş 28 mektuptan ibarettir. Yazışmalar Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Muhammet Fuzuli adına El-yazmaları Enstitüsünün hazinesinde muhafaza edilen üç elyazmasına dayanılarak tercüme edilmiştir.

Belgeleri kaleme alan kâtiplerin adları verilmesi de tarihi kaynaklardan biliyoruz ki, 1736 yılına kadar Şah’ın sarayında baş münşi(kâtip) görevini *Mirza Mehdi Han Astrabadi*, devamında ise bu görevi *Mirza Mümin* yerine getirmiştir. Çoğu mektupların yazılış tarihi belli olmadığı için biz onları sırayla yerleştirme kararını aldık. Sonunda bu kitabın meydana gelmesinde değerli öğütleriyle bize yol gösteren Akademisyen Ramiz Mehdiyev’e, aynı zamanda değerli meslektaşım – AMEM’nin muhabiri, filoloji bilimleri doktoru Nasip Göyüşova’ya, genç araştırmacılar Eldar Emirova ve Taleh Hacıyeva kendi derin teşekkürümü bildiririm.

Rauf Şeyxzamanlı

(Yazışmaların çevirmeni)

II

T.C BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞİV MÜDÜRLÜĞÜNDE-
KORUNAN NADİR ŞAH'A AİT OLAN MEKTUPLAR.

B) *Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğünde muhafaza edilen, proje yöneticiliğini başbakanlık arşiv genel müdürü Doç. Dr. Uğur Ünal'ın yaptığı, uzman bir heyet tarafından yayına hazırlanan "I.Mahmut-Nadir Şah mektuplaşmaları"*

I. MAHMUD-NADİR ŞAH MEKTUPLAŞMALARI

(...) Büyük Selçuklu Devletinden başlayarak 20'inci yüzyılın ilk çeyreği nihayetinde hükümranlılığı sonlanan Kaçar Hanedanı'na kadar İran coğrafyasında hüküm süren devletlerin hemen, hemen hepsi Türk hanedanlıkları olmakla birlikte özellikle Şah İsmail'in kurmuş olduğu Safevi Devleti'yle (1501-1736) birlikte Osmanlı-İran ilişkileri mezhep farklılığının da etkisiyle oldukça çekişmeli seyretmiştir. Safevilerden sonra İran'da saltanatı devralan Afşarlar hanedanı (1736-1794) Nadir Bahadır Şah zamanında da Osmanlı-İran ilişkilerin oldukça hareketli geçtiğine şahit olunmaktadır. Osmanlı Devleti ve İran arasında çok gerilimi zamanlar yaşanmakla birlikte, 3 Numaralı Name-i Hümayun defteri herhalde barışa en çok yaklaşılan dönemin söz konusu çabalarına tanıklık etmektedir.

(...)İran'dan Osmanlı Devletine gelen name-i şahi ve mektup sayısı 3'ü mükerrer olmak üzere 20'si Farsça, 1'i Arapça ve 1'i Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olup (name-i şahi) toplam 22 adettir. Osmanlı Devleti'nden İran'a giden name-i hümayun ve mektup sayısı, 6'sı Arapça 25'i Osmanlı Türkçesi ile olmak üzere toplam 31 adettir. Nadir Şah ve Alikulu Han ile sadrazamlarının göndermiş oldukları name ve mektuplar –Nadir Şah'ın Osmanlısı Türkçesi ile yazılmış 1 adet namesinin dışında –Farsça kaleme alınmış ancak bunlardan bazılarının sadece Osmanlısı Türkçesi'ne deftere kaydedilmiştir. İran

Şeyhülislamının(Bu makam Nadir Şah döneminde tesis edilmiştir)1 adet Arapça mektubunun dışında kalan diğerleri Farsça olarak kaleme alınmıştır. I. Mahmut ve sadrazamları tarafından gönderilen name ve mektupların dili Osmanlısı Türkçesidir. Nadir Şah'ın sadrazamlarının isimleri ise Nasrullah Mirza (Şahın oğlu) ile Şahruh Mirza(Şahın torunu) Nadir Şah'tan sonra tahta geçen Alikulu Han'ın sadrazamı ise İbrahim Mirza'dır (Alikulu Han'ın kardeşi). Osmanlı Şeyhülislamlarının isimleri ise Mehmed Mustafa Efendi'dir. Defterde mektubu kaydedilmiş olan tek İran Şeyhülislamı ise Müderris Molla Ali Ekber'dir.

3 NUMARALI NAME-İ HÜMAYUN DEFTERİ TRANSKRİPSİYON

İran Şahı seçilen Nadir Şah'ın Osmanlı Devleti ile musalaha yapmak için Abdülbaki Han'ı Zengene'yi elçi göndermesi

Osmanlı ve İran halkları arasında bir süredir devam eden kavga ve ihtilafın, şah İsmail'in fitnesinin eseri olduğu, Safevi Sülalesi'ne uymaktan vazgeçilerek Sünneti Seniyye'ye tabi olduğu; bu ayrılıklara son vermek üzere İran eşrafından ve halktan temsil kabiliyeti yüksek kimselerden oluşan bir heyetin Mogan Kışlağı'nda toplanarak kendisini Türkmen İli'nin şahı şetçikleri; Karaman valisi Ali Paşa aracılığıyla Dersaadet'te akdi kararlaştırılan musalaha için Abdülbaki Han'ı Zengene'nin İstanbul'a elçi tayin edildiği, Mirza Ebülkasım ile Müderris Molla Ali'nin de ona refakatçi tayin edildikleri beyanlarıyla İranlı hacılar için Caferiye Mezhebi'ne Mescid-i Haram'da rükn tahsisi, iki devletin saltanat makamlarında karşılıklı elçi bulundurmaları ve Osmanlı beldelerinde olup kendi rızalarıyla evlenen İranlı esirlerin serbest bırakılmaları hususlarında Nadir Şah'tan Osmanlı Şeyhülislamına Farsça mektup

Osmanlı Devleti ile İran arasında musalaha akdi

İran Şah'ı Nadir Bahadır Şah'ın elçisi Kirmanşahlar Beylerbeyi Abdülbaki Han'ı Zengene ve İran vezirlerinden Mirza Ebülkasım ve Molla Ali Ekber ile Vezir Mehmed Paşa ve Şeyhülislam es-Seyyid Mustafa Efendi arasında yapılan görüşmeler gereğince:

1-İranlıların Şam üzerinden hacca gitmeleri lazım gelip ümera ve hanedandan olmamak kaydıyla İran tarafından kendilerine saygın bir hac tayin edileceği; Osmanlı tarafınca, Bağdat'tan Şam'a kadar yol üzerinde bulunan vali ve hâkimlere hacıların yol emniyeti için gerekli emirlerin yazılacağı;

2-İki tarafın yapmış oldukları ittifak ilan edildikten sonra hacıların işlemlerini takip etmek, gereklerini yerine getirmek üzere tayin

edilen Osmanlı hac kethüdasını İsfahan'da; İran hac kethüdasının da İstanbul'da ikamet eyleyeceği ve her üç senede bir değiştirileceği;

3-İstanbul'da bulunan esirlerin alım-satımının engelleneceği ve esirlerden isteyenlerin memleketlerine dönmeleri için gerekli kolaylığın gösterileceği, İran'da bulunan Türk esirlerin salıverileceği [Zeyl:] Önceki sultanlar zamanında yapılan antlaşmalardaki sınırlara bağlı kalınacağı; iki taraf arasındaki yazışmalarda makam denkliği gözetileceği; İranlıların, önceden olduğu gibi Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat mezhebini gözetecekleri; hac, ticaret ve ziyaret amacıyla İran'a gelip giden Müslümanlara hoşgörü ile bakılacağı kıyafetleri dolayısıyla rahatsız edilmeyecekleri; iki devlet tüccarının ticaret amacıyla getirip götürdükleri emtiadan kanunla belirlenen gümrük vergisinden fazla bir şey talep edilmeyeceği maddelerini havi Sultan I. Mahmud tarafından Vezir Mustafa Paşa eliyle Nadir Şah'a gönderilen ahitname sureti (7 Ekim/4 Kasım 1736)

Nadir Şah'ın taleplerinden üçünün kabul edilip ikisinin kabul edilmemesi

Nadir Şah tarafından elçi olarak gönderilen Kirmanşahlar Beylerbeyi Abdülbaki Han'ı Zengene, İran Memaliki Sadrı Mirza Ebulkasım ve Molla Ali Ekber'in İstanbul'a ulaştıkları ve getirdikleri nameyi sundukları, İranlıların Safevilerden kalma bid'atları terk ederek eskiden olduğu gibi Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat akidesini benimsemiş olduklarını öğrenmekten büyük sevinç duyulduğu; bu dostluğun ısıltısını herkesin görmesi için hacıların geliş-gidişi, esirlerin serbest bırakılması ve karşılıklı mutemet bulundurulması hususlarına ruhsat verilerek diğer hususların şer'i sakıncalarına binaen kabul edilmediği beyanını havi Sultan I. Mahmud tarafından Nadir Şah'a gönderilen mektup (1 Ekim1736)

İran'ın tekliflerinden üçünün kabul edilip Caferi'ye Mezhebi'nin beşinci mezhep olarak kabulü ve Beytullah'da rükn tayini hususlarına cevaz verilmemesi

İranlı elçilerin Nadir Şah'tan getirdikleri mektupta dindeki bid'atların kaldırılması ve yerine sünnet sancağının dikilmesinden bahsedildiği, İran Devleti'nin görüşmeler yapmak üzere kendi temsilcilerini göndererek iki ülke nizamını ilgilendiren önemli konularda görüşmeler

yapmak istedikleri, her iki tarafın mutemet kişiler ikamesiyle karşılıklı olarak Müslüman esirlerin serbest bırakılması ve hac emiri gönderilmesi istendiği; İmam Cafer-i Sadık mezhebinin kabul edilerek beşinci bir mezhep olarak tanınması ve Beytullah'da diğer mezhepler gibi bu mezhep için de bir bölüm ayrılması hususuna gelince:

Ehl-i Sünnet önderlerinin ilk devirlerden bu yana beş vakit farz namazı Mescid-i Haram'da dört rükünden birine uyararak eda ede geldikleri, bunun, Ehl-i Sünnet ve'lCemaat'ın bir şiarı olduğu bu yol değiştiği takdirde kargaşa ve fesada yol açacağı; umut ve dileklerinin, iki ülke arasındaki dostluk ve kardeşlik duygularını geliştirecek girişimlerin sürmesi ve Yüce Allah'ın rızası ile âlemlerin Efendisi'nin şefaatine kavuşmak olduğu tevhit ehli arasında ihtilafa yol açacak hususlardan uzak durulmaya çalışıldığı ifadesini havi Osmanlı Şeyhülislamı tarafından Nadir Şah'a gönderilen Arapça mektup

İran'ın Ehl-i Sünnet akidesi üzere Hanefi Mezhebi'ne tabi olarak Abdülbaki Han'ı Zengene'nin İstanbul'a elçi tayin edilmesi

İran ülkesi olarak Ehl-i Sünnet ve'lCemaatakidesi üzere Hanefi Mezhebi'ne tabi olunup bid'at anunlarının feshedildiği Cafer-i Mezhebinin kaidelerinin herkese anlatıldığı; Kirmanşahlr Haki-miAbdülbaki Han'ı Zengene'nin İstanbul'aelçi; Mirza Ebulkasım ile Horasan Müderrisi Molla Ali Ekber'in de ona refakatçi tayin edildikleri; Gurgani Hanedanı'ndan olan Hindistan Padişahı'nın seçkin hediyesinin, diyarın bazı kumaşlarıyla birlikte bazı kumaşlarıyla birlikte dostluğun pekişmesine katkı sağlaması adına hediye olarak gönderildiği hakkında Nadir Şah'tan Sultan I. Mahmud'a gelen Farsça name-i şahi

İran'da Rafizilik akidesinden vazgeçilmesinden memnuniyet duyulması ve hediyeler için teşekkür edilmesi

İran'da Ehl-i Sünnet akidesinin revaç bularakRafizilik ve bid'atçılığa son verilmesinin dostluk ve rabıta'yı pekiştireceğinin daha önce gönderilen elçi ve mektuplarla iletilmiş olduğu; Name-i şahi beraberinde gönderilen bir fil zinciri ile hediyelerdenmemnuniyet duyulduğu, teşrifat merasimin ırcayla ve aradaki dostluğa katkı sağlayacağı düşüncesiyle teşekkür mahiyetindeki bu cevabi name-

nin gönderildiği hakkında Sultan I. Mahmud'dan Nadir Bahadır Şah'aname-i hümayun

I.Mahmud'un name-i hümayununun muhtevasının anlaşılması, iki maddenin mütalaasına dair Ali Merdan Han ile yeni name gönderilmesi

Musul valisi Mustafa Paşa, Anadolu Sadrı Kazaskeri Mevlana Abdullah ve Edirne Kadısı Halil'e teslimen gönderilen name-i hümayunun alındığı, beş maddeden üçünün kabul edilip iki maddenin şer'i mazeretler gerekçe gösterilerek kabul edilmediğinin anlaşıldığı; söz konusu iki maddenin mütala'asını havi dostluk mektubunun Luristan-ı Fili Beylerbeyisi Ali Merdan Han'a teslimen ve refakatinde Herat Müftüsü Molla Mehmed Han ile Guryan Hakimi Oğuz Ali Han bulunduğu halde Dersaadet'e gönderildiği beyanını havi Nadir Şah'dan Sultan I. Mahmud'a name-i şahi tercümesi

Osmanlı Devletince iki maddenin kabulü halinde karşılıklı zıtlaşmaların sona ereceği

İslam'ın namusunun korunmasından, dinin himayesinden, kardeşçe dostluk ilanından gayrı beklentisi olmayan Zat-ı Şahinin rükn tayini ve Caferi Mezhebî'nin onayı hususunda tekliflerin kabulü halinde iki toplum arasında asırlardır süregelen zıtlaşmanın sona ereceği, Allah'ın ve peygamberin rızasının da bu şekilde kazanılmış olacağı hakkında Nadir Şah'dan Sultan I. Mahmud'a kaime-i şahi tercümesi (29 Mart 1740)

Nadir Şah'ın barışçı çabalarının takdir edilmesi, teklif edilen beş maddeden ikisinin kabul edilmesinin keyfi değil, şer'i esaslı olması

Nadir Şah'ın, Rum ve İran arasındaki husumet ve intikam hissinin ortadan kaldırılması ve onun yerine samimi bir dostluğun temini hususundaki çabalarının şerefli bir davranış olduğu, beş maddenin kabulü ve onay imzası iltimasına dair nameilerin ulaştığında, üç maddeye onay verilip iki maddenin şer'i sakıncaları olduğunun beyan

edildiği; Hacı Han-ı Horasani Sol Çerhacıbaşı ile gönderilen namede ise tekrar bu maddelerin kâmilten kabulünün talep edildiği; oysa söz konusu iki maddenin keyfi olarak değil, şer'i sakıncalarına binaen kabul edilmediği, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan, içinde bulunulan döneme kadar şeriat hükümlerine göre yönetildiği, Şeyhülislam Mevlana Seyyid Mustafa Efendi tarafından mezkûr maddelere cevaz verilmeyeceği belirtildiğinden kabul imkânın bulunmadığı; Devlet-i Aliyye'ye ait dostluk mektubunun, Maliye tezkirecisi Münif Mustafa Efendi ve İstanbul Mukataacısı Nazif Mustafa Efendi tavassutuyla gönderildiği hususlarında Sultan I. Mahmud'dan Nadir Şah'a name-i hümayun (16-25 Haziran 1741)

Talep edilen iki maddeyle ilgili şer'i mahzurların makbul sayılması

Hacı Han-ı Horasani Sol-Çerhacıbaşı ile gönderilen nameden ve elçilerin şifahi takrirlerinden anlaşıldığı üzere beş maddenin kâmilten kabulünün, Şah'ın arzusu olduğunun anlaşıldığı; daha önce de üç maddenin kabul edilerek iki maddenin şer'i mahzurlarına binaen kabul edilmediğinin bildirilmesine rağmen Şah hazretlerinin tamamının kabulü yönündeki ısrarına karşı:

Şeyhülislam Seyyid Mustafa Efendi'nin mektubunda sıralamış olduğu mahzurların ulemaca aynı şekilde ikrar olunduğunun beyanıyla bu özrün makbul sayılması gerektiği; Hac emiri tayini madde-sine ilişkin olarak da diğer İslam devletleri gibi Safevi şahlarından birinin egemenlik hakkı bulunmadığının beyan kılındığı; Kaleme alınan name-i hümayunu götürmek üzere Maliye Tezkirecisi Münif Mustafa Efendi ile İstanbul Mukataacısı Nazif Mustafa Efendi'nin elçi tayin olundukları hususunda Sultan I. Mahmud'un sadrazamınca Münif Efendi aracılığıyla Nadir Şah'ın sadrazamı Nasrullah Mirza'ya gönderilen mektup

Kabul edilmeyen iki maddenin şer'i gerekçeleri

Dersaadet'teki İran elçisi memur edilen Rıza Han aracılığıyla gelen Şah'ın mektubunun Deraliyye'ye ulaştığı ve muhtevasının anlaşıldığı; Beş maddeden ilki olan Caferiye Mezhebi'nin onayıyla dört mezhebe eklenmesi hususu daha önce Şah'a gönderilen namede

tafsil olunduğu halde bu meseleye nokta konulması ifadesiyle tekraren iltimas olunduğundan şer'i mazeretlerin tafsili gerekmele:

Birincisi: Hanefi Mezhebi'nin kaynaklarından çıkarılan hükümler nokta-i nazarından diğer mezheplerin hilafına Caferiye Mezhebi'nin muhalif düşen hükümleri sebebiyle buna cevaz verilmediği; İkincisi Caferiye Mezhebi'ne Harem Şerif'te beşinci mezhep olarak rükn tayinin kabul edilmeyişi de birinci maddede olduğu gibi Hanefi fıkıh kitaplarında Caferiye Mezhebi'nin sahih kabul edilmemesinden kaynaklandığı; eskiden beri devam edegeldiği şekliyle hac mevsiminde ve diğer zamanlarda dört mezhep imamından birine uyulmak suretiyle namazların eda edilmesi gerektiği; İranlı Müslüman hacıların Harem-i Şerif'teki salâvatlarını Şafiiye rüknüne tabi olarak eda etmeleri beklendiği, ifadesiyle Sultan I. Mahmud'un Şeyhülislamınca Nadir Şah'ın sadrazamı Nasrullah Mirza'ya yazılıp Devlet-i Aliyye elçiyle gönderilen mektup

Nadir Şah'ın ait Anadolu ve İran arasındaki barışa katkı sağlaması, ancak önceki dönemlere musalahalara ve kabul görmüş teamüllere bağlı kalınmasının da barış için gerekli olması

Bağdat ve Basra valisi olan Ahmed Paşa tavassutuyla Devlet-i Aliyye'ye gönderilen namerin ulaştığı, muhtevasının anlaşıldığı; Ehl-i Sünnet Mezhebi'nin dört fırka olarak ortaya çıkmasıyla Müslümanlar arasındaki dostluk ve kaynaşmanın sağlandığı, huzur ve rahat içinde sınırların koruna geldiği, daha sonraki Sultanlar döneminde de aynı kaygılarla mevcut yapının muhafazasıyla sınırların her türlü fitneden muhafaza olunduğu; Müslümanların rahat bir şekilde uyuyabilmelerinde Şah hazretlerinin büyük katkısı olduğu, bazı dini ayrıntıların görüşülerek şüphelerin izalesi için seçkin ulemeden iki zatın gönderilmesi hakkında taleplerin hakkaniyet ve dindarlığın göstergesi olduğu; Şah hazretlerinin Safeviliğin zuhurundan beri süregelen Anadolu ve İran arasındaki düşmanlığın giderilmesine katkı sağladığı, Muhammet ümmetini büyük dağdağlardan kurtardığı, bu dostluk ve anlayış devam ettiği sürece ümmetin rahat edeceğinin aşikâr olduğu; ancak önceki dönemlere ait ahitleşme ve belgelere bağlı kalınması, milletler arası genel-geçer kurallara uyulması da söz konusu barış ortamının sürdürülebilmesi açısından büyük önem taşıdığı, bu kurallara uyulmuş, usul harici tekliflerden vazgeçilmiş olsa, aradaki şüphe ve kuşkulardan eser kalmayacağını

açık olduğu, İslam'ın ilk dönemlerinde teferruata ait konularda ihtilaf zuhur edip, öze taalluk eden konularda ihtilaf yaşanmadığı; dört mezhebin seçilmesi hususu da o zamana ait bir usul olduğu; Melik ve Sultanların musalaha yapmaları suretiyle mezhep kabulüne ruhsat verilmediği; Daha önce İran'a elçi tayin edilen efendi ile teklif olunan maddelere ilişkin Devlet-i Aliyye'nin ileri sürdüğü şer'i mazeretler gerekçeleriyle açıklandığı ve niçin kabul edilmediği izah edilmekle bu konunun hüsn-i kabul görmesi bekleniyorken, yeni gelen name ile konunun tekrar görüşülmesi için iki âlim gönderilmesi istediği, bunun kabul edilmesi dedikodu ve mücadelenin devamı demek olacağından, işleme konulmayıp arz edilen şer'i mazeretlerin kabul edilmesi ve eski usullere bağlı kalınması lazım geldiği; iki devletin huzurun devamı için bunun gerekli olduğunun beyanına dair Sultan I. Mahmud'dan Nadir Şah'a name-i hümayun (25 Eylül 1742)

Caferiye mezhebbasılığı ve Harem-i Şerif'te rükn tayini taleplerinden vazgeçilmesi

Harem-i Şerif'te Cafer-i Sadık için mezhebbasılık ve rükn tayini hususları daha önce Osmanlı Devletine teklif edilip bir mahzuru bulunmadığı halde bundan geri durulmuş olmasından ötürü bu konuda ısrarın fayda yerine, kötü sonuç vereceği düşünüldüğünden söz konusu tekliften sarf-ı nazar edildiği; İranlı hacıların, eskiden olduğu gibi Harem-i Şerif'te kılınan namazlarda dört mezhep cemaatlerine uymaya devam edecekleri beyanını havi Nadir Şah tarafından Fethali Bey Türkman tavassutuyla Sultan I. Mahmud'a gönderilen name-i şahi(24 Ocak-2 Şubat 1746)

İran'ın ısrarcı olduğu iki talepten vazgeçmesi, buna karşılık olarak Irak ve Azerbaycan memleketlerinden birisini talep etmesi

Harem-i Şerif'te İmam Cafer-i Sadık'ın mezhebbasılığı ve rükn tayini hususları daha önce Osmanlı Devletine teklif edilip aradaki dostluğun pekiştirilmesi için bunun bir fırsat telakki edileceği düşünülyorken Osmanlı Devleti ricalinin dökülen kanın devamına rıza göstermelerine anlam verilmediği; İran'da Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat Mezhebi'nin saygınlık ve istikrara kavuştuğu bir dönemde uzatılan dostluk eline Osmanlı Devletince karşılık verilmemesi karşısındasıracı

Olmanın bir lüzumu kalmadığı; Çok eski devirlerden beri Türkmen padişahlarının mülkü iken Safaviler yüzünden elden çıkan Irak ve Azerbaycan memleketlerinden birisini kardeşlik hukukuna binaen İran'a bağışlanması durumunda helalleşmiş olacağı ve bunda bir zorlamanın bulunmadığı beyanına dair Nadir Şah tarafından Fet-hali Bey Türkman ile Sultan I. Mahmud'a gönderilen Farsça name-i şahiye Farsça kaime

Caferiye mezhebbasılığı ve Harem-i Şerif'te rûkn tayini taleplerinden vazgeçilmesi

Devlet-i Aliyye'ye yöneltilen İmam Cafer-i Sadık'ın mezhebbasılığı teklifinden, aklen bir mahzuru bulunmadığı halde âyan ve ulemanın gösterdiği ürküntü sebebiyle ve daha fazla kanın akması sonucu doğurabileceği endişesiyle feragat olunduğu; İranlı hacıların dört mezhebin cemaatlerine uymak suretiyle hangi tarafta bulunuyorlarsa namazlarını orada eda etmeye devam edecekleri; niza konusunun bu şekilde ortadan kaldırılmış olduğu hakkında İran Şeyhülislamı Molla Ali tarafından Sultan I. Mahmud'un şeyhülislamına gönderilen Farsça mektup

İki devlet arasında yürürlüğe konan anlaşmanın, iki hakanın halefleri tarafından da devam ettirilmesi beklentisi; Caferiye mezhebi'nin beşinci mezhep olarak tanınması ve Kâbe'de rûkn tahsisi konularında emir ve yetkinin padişaha ait olunması

Nazif Mustafa Efendi aracılığıyla gönderilen mektubun ulaştığı, muhtevanın Sultan hazretlerince mütalaa olunduğu; Peygamberinin sünnetinin gereği ve dostluğun ispat olarak anlaşmanın tamamlandığı; bu konuyu en iyi şekilde sonuçlandırmanın övgüye değer şerefli bir iş olduğu Sultan hazretlerince beyan olunduğu; Şah hazretleri bu hizmetleriyle adaletin önünü açmış, haksızlıklara set çekmiş ve peygamberin sünnetini teşvik ve terviç etmiş oldukları; Yapılan görüşmelere ait bilgiler adı geçen elçi eliyle Sultan'a arz edilmiş, Sadrazam el- Hac Mehmet Paşa ile yapılan toplantı neticesinde padişahın hoşnutluğunun anlaşılmasıyla sadrazamın da hoşnut olduğu; şu halde, üzerinde anlaşmaya varılmış bu maslahatların sağlıklı bir şekilde yürütülmesi, şartlarına bağlı kalınması, güzel bir şekilde benimsenerek yerleşmesinin sağlanmasına çaba gösterilmesinin

Sultan hazretlerinin arzusu olduğu; İki devlet arasında bu dostluk itilafın tekemmül ettirilip keskinleştirilmesinin ardından vesikanın maddeleri yazılarak anlaşma konularının beyan kılındığı; zamanın halifesi ile İran hanedanının iradeleriyle iki devlet arasında yürürlüğe konan bu mükemmel anlaşmanın, iki hakanın halefleri tarafından da devam ettirilmesi umulduğu; Ancak Caferiye mezhebî'nin beşinci mezhep olarak tanınması ve Kâbe'de rûkn tahsisi konularındaki İran'ın talepleriyle diğer hususlarda emir ve yetkinin sahibine ait olduğu; Allah Teâlâ'nın bu iki devletin sevinç ve neşesini her tarafa yayması iki devletin Sultanlarının kemerlerini kardeşlik ve vefa mücevherleriyle süslemesi için duacı olduğu hakkında Sultan I. Mahmud'un şeyhülislamı tarafından Nadir Şah'ın şeyhülislamı Molla Ali Ekber'e elçi paşa ile gönderilen Arapça mektup (23 Ocak/1 Şubat 1747)

Nadir Şah ile akdedilen dostluk anlaşmasının şartlarına bağlı kalınacağı inancı; iki taraf arasındaki dostluk ve samimiyetin artarak devam etmesi beklentisi; cülus-ı hümayun tebriki

Sefaret vazife gönderilen Mehmed Kerim Han'ın beraberrinde getirdiği Şah'ın mektubu sunmasıyla muhtevasından büyük memnuniyet duyulduğu, bundan başka keyfiyetin ayrıntısına dair İbrahim Mirza'nın yazmış olduğu nemikada ise İran'da tahta cülus işleminin nasıl gerçekleştiğinin anlatıldığı; sahibi olduğu taç ve tahtın hayırlı uğurlu olması temennî edildiği; Sözü edilen sadrazamın mektubunda iki devlet arasındaki dostluk ve birlikteliğin eskiden olduğu gibi devamına vurgu yapıp geliş-gidişlerin devamıyla ayrışmaya ve yabancılaşmaya meydan vermeyecek şekilde birlikteliğe sahip çıkılmasının iltimas olunduğu; bu da zaten Allah'ın emri gereği olduğundan ve Sultan'ın farklı bir yöne yönelmesi düşünülmeyeceğinden sözü edilen birlikteliğe sahip çıkacağının açık olduğu; Nadir Şah ile akdedilen dostluk anlaşmasının şartlarına bağlı kalınacağı umulmakla hudutta İranlılara yapılabilecek tecavüzlere karşı hudut boyunda görevli Osmanlı valî ve hâkimlerinin dikkatli olmaları hususunda uyarıldıkları; Bundan sonra da birlikteliğin sapılmayıp ayrışmaya gidilmemesi için iki taraf arasındaki dostluk ve samimiyetin artarak devam etmesi beklendiği; elçinin huzura kabul ve teşrifat merasiminin ifasıyla birlikte dönüşü için ruhsat verilerek cülus-ı hümayun tebriki için kaleme alınan name-i hümayunun elçiyle birlikte gönderildiği; aradaki dostluğun en iyi şekilde devamı arzulandığı ifadesi havi

Sultan I. Mahmud'un sadrazamı tarafından Şah'ın naibi Alikulu Han'a gönderilen mektup

Nadir Şah ile akdedilen dostluk anlaşmasının şartlarına bağlı kalınacağı inancı; iki taraf arasındaki dostluk ve samimiyetin artarak devam etmesi beklentisi; cülus-ı hümayun tebriki

İran vukuatı hakkında bilgi vermek e iyi dilekleri aktarmak üzere İran Sadrazamı İbrahim Mirza'ca yazılan mektubun alındığı, muhtevası incelendiğinde Nadir Şah'ın durumunun beyanı ve yeni Şah'ın uğurlu bir şekilde tahta geçmesiyle birlikte özündeki şefkat ve insafın bir yansıması olarak havas ve avam için hayırlı teşebbüste bulunduklarının ihlâslı mektuplardan anlaşıldığı; Şah'ın bu uğurlu cülusları, iki yüce devlet arasındaki dostluk ve uyuşma şiraze oluşturmamasından başka iyi ilişkilerin göze gözükmür hale gelmesi arzusunun bir samimiyet mektubu yazılması düşüncesine dayanak oluşturduğu; İki yüce devlet arasındaki dostluk ve muhabbetin sağlamlaştırılması için önceki üslup üzere güzel mesai sarf etmek yolunda bir hulus mektubu yazılmak istendiği; Nadir Şah'ın vefatı sırasında eski üslup üzere yapılan muahede ve şartlara hâlel gelmemesi için azami dikkat sarf edildiği, İran sınırında bir kimseye tecavüz ya da ahaliye hiçbir şekilde sıkıntı verilmemek ve buna tevessül edenlerin cezalandırılmamaları için sınırlardaki vali ve hâkimlere ve sınır görevlilerine tembihlerde bulunulduğu; Şah hazretlerince söz konusu birlikteliğin devamına çalışıp ayrışmadan kaçınıldığı takdirde iki taraf arasındaki dostluğun gelişip serpilmesi kaçınılmaz olduğu; Mehmed Kerim Han huzura çıkıp sefaret merasimi tamamlandıktan sonra Şah'ın cülusunun tebriki sadedinde kaleme alınan name-i hümayunu beraberinde götürmek üzere dönüşüne ruhsat verildiği, aynı mealde Sadaret makamınca kaleme alınan mektubun da elçi ile gönderildiği, aradaki dostluk, samimiyet ve iyi niyetin eskiden olduğu gibi geliştirmesine ihtimam gösterilmesi beklendiği ifadesini havi Sultan I. Mahmud'un sadrazamı tarafından İran sadrazamı olan Şah'ın kardeşi İbrahim Mirza'ya gönderilen mektup

Ünal, Doç. Dr. Uğur, I.Mahmut-Nadir Mektuplaşmaları ("3Numaralı Name-i defteri" tıpkıbasım) TC. Başbakanlık

D.A.G.M Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı, İstanbul-2014

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1) ESER HAKKINDA GÖRÜŞLER, MAKALELER VE ŞERHLER

ULU TARİHE DAYANAN ÖMÜR

Ben, Cihangir Hüseyinov'u 20. yüzyılda cumhuriyetimizin ünlü hukukçularından merhum yargıç Hüseyin Hüseyinov'un oğlu gibi tanımıştım. Bu dost insanın karşılık beklemeden ilgisi benim hafızama mutlak bir gerçeklik gibi kazınmıştır. Sonralar Hüseyin Hüseyinov'un kişiliğine ve yaptıklarına olan içtenlik duygusu benim Cihangir Hüseyinov'la da görüşmemi sağladı. Özünde büyük bir insanın şahsiyeti duran bu sık ziyaretler gittikçe bizim manevi birliğimize, dostluğumuza dönüştü. Böylesi sıcak söyleşilerin arka planında 2003 yılında Hüseyin Hüseyinov'un "*Kalkın! Mahkeme Geliyor*" anılar kitabını okumamın önemli etkisi vardır. Kitapta; 2007 yılında hakka kavuşmuş bu soylu, yetkin insanın özyaşamöyküsü bana oldukça keyif vermiştir.

2012 yılının yazında Cihangir Hüseyinov bana kendi anılarını yazdığını ve bu anılarını, babasının adını andığım hatırasıyla birlikte yayınlamak istediğini bildirdi ve yazılı metinlerle benim de tanışmamı istedi. Hüseyin üstadın hatırasının yanında C.Hüseyinov'un "*Benim Hizmet ve Siyasi Faaliyetim*" adlı hatırasının yer aldığı bu elyazması, vatansever milletvekili, cesur komutanı analitik düşünceli bir bilim adamı gibi C.Hüseyinov'un layıkla yaşamöyküsünü bir daha bana sunmuş oldu. Mantıksal olarak, birbirini tamamlayan; yasaları koruyan babanın ve yasaları yazan oğlunun bu hatıraları beni o kadar etkiledi ki, hatta kısaca bir sonsöz yazarak ortak anılara düşüncelerimi bildirmek istedim. Bu sonsözde Cihangir beyin hatıralarında yer alan öylesi bir meseleye de değindim ki, Afşarlardan gelen ve soy kökünü ve Nadir Şah Afşar'a uzanan bu etno-genetik bağın açığa çıkarması için araştırmalar yapmasını önerdim.

2014 yılının şubat ayında Cihangir Bey benimle görüşmek istediğini bildirdi. Bu kez o bana uzun yılların araştırmalarından sonra bitirdiği inceleme eserini önüme koyup, okumamı, yayına hazırlamamı rica etti.

Taslak metin Nadir Şah Afşar devletinin kısa tarihi hakkındaydı. Ben bütün tarihsel ve ideolojik tehditlere aldırmadan Nadir Şah'ın sözün gerçek anlamında fenomen askeri dehası ve siyasi öngörüsü olan bir şahsiyet olduğunu öğrenmiştim. O, Asya'nın dünyaya sığmayan son fatih oğluydu! Akıl ve duygu durumunu örgün denge ve uyumla sürdürmeği başarmış, özel bir yetenekle tarihte zuhur etmiş, tükenmez enerji sahibi, asker ve devlet adamıydı! Ben ayrıca Nadir Şah Afşar'a denk gelebilecek fatih, olağanüstü dehası olan bir asker devlet adamı tanımıyorum. Nadir Şah'ı; takdir etmek, vasıflandırmak da en az onu layık olduğu yerden indirmek çabası kadar zor bir işti. Bu yüzden de Cihangir beyin yazısı bana çok ilginç ve farklı göründü. Önce bende şöyle bir kanaat oluştu ki, tarihçi olmayan bir kimsenin Nadir Şah hakkında yeni, özgün bir söz söylemesi hiçte kolay değildi...

Daha ilk sayfalarından benim düşüncemi altüst eden materyalleri, diyebilirim ki, bir solukta okudum ve gördüm ki, Nadir Şah tarihine bu tastamam yeni bir yaklaşımdı. Cihangir Hüseyinov, inceleme eserinde göstermiştir ki, Nadir Şah olağanüstü asker ve deha sahibi olmanın yanında hem de büyük hak ve hukuk savunucusudur.

Konunun ele alınışının önemli bir yanı ondan ibarettir ki, yazar kendi ömür yolculuğunun arka planında Nadir Şah soyağacının bir mirasçısı gibi durmaktadır.

Burada bir olguyu belirtmek gerekiyor. Çok sayıda inceleme eserlerini ve tarihi kaynakları araştıran Hüseyinov, Nadir Şah'ı salt onun ulu ecdadı olduğu için bu çabaları sarf etmemiştir. Azerbaycan devletçiliğinin kurucu önderlerinden biri gibi Nadir Şah'ın Azerbaycan'da öğrenilmesinden ve tanıtılmasından yanadır. Üzülerek dikkatleri çeker ki, Avrupalı ve Asyalı tarihçiler Nadir Şah hakkında olabildiğince bilimsel eserler hazırlamış olsalar da esefle Azerbaycan'da böylesi inceleme eserler yok derecesindedir.

Tarihten biliyoruz ki, Nadir Şah, Afşarların Kırıklı boyundandı. Bu dönemin hareket hattını eşzamanlı kaynaklara dayandıran Cihangir Hüseyinov, sabırla iz sürmüş ve kendine kadar olan tekâmül yolunu başarıyla gün ışığına çıkarmıştır. Bir okur gibi beni mutlu kılan odur ki, Nadir Şah'ın salnamecisi Muhammet Kazım Mervi'nin "*Âlem Ara-ye Naderi*" adında 3 ciltlik kitabı ve yine Bazen'in, Lokkart'ın eserlerinden alınmış Nadir Şah'ın soyağacı bölümünde Nadir Şah'ın 15 oğul varisi (efradı) olduğu bildiriliyor, ancak bu eserlerde onun 13'ünün adı verilmektedir. Burada adı verilmeyenlerin babası, Nadir Şah'ın

küçük oğlu İmamkulu Mirza'nın oğlu Huseyinkulu ve İmamkulu Cihangir Hüseyinov'un ulu ataları gibi belgelerin ve bilimsel akıl yürütmenin yardımıyla sunuluyor.

Bana böyle geliyor ki; dirim gücü, askeri ünü ve engin kuruculuk kudretiyle tarihin fevkine kalkmış Nadir fenomeni, Cihangir Hüseyinov tarafından nesnel, bilimsel esaslara dayanarak aydınlatılmıştır. Bu anlamda, derin izlekli bu araştırmayı Nadir'in tarihi rehabilitasyon(yeniden kazandırma) istinat noktası gibi de sayabiliriz.

Genellikle, materyallerden görünmekle beraber, Cihangir Hüseyinov'la sohbetlerimden de duyumsadım ki, o, ülkemizdeki çok sayıda edebiyat eserini araştırmakla yetinmemiş, hatta konuya derinden nüfuz etmek için son iki yılını Türkiye Cumhuriyetinde yaşamış orada Nadir Şah Afşar'la bağlı çok sayıda araştırmalar yapmıştır.

Belgede dikkati, özellikle çeken yönlerden biri de Nadir'in dini reform çabalarına düşünceleriyle bağlıdır. Devletin bekası bakımından dini birlik, etnik ve milli birlikten önde gelirdi. Onun için de Türk topluluklarını birbirine düşüren nedenleri ortadan kaldırmak; siyasi husumeti, kargaşayı ve askeri kalkışmaların önünü almak için Nadir Şah, Caferi mezhebini kabul etmiş Ortodoks(katı) Şiilikten vazgeçtiğini bildirmiştir. Metinde yazar, Osmanlı sultanına Nadir'in bu içerikte gönderdiği mektubu hatırlatıyor: *"Siz Caferi mezhebini kabul ederseniz, benim hâkimiyetimde olan bütün topraklarımı Osmanlıya katarım"*.

Bakıldığında, Nadir Şah, İslam dünyasını birleştirmek, Turan imparatorluğunu kurmak ülküsünde olan ulu hakan gibi durmaktadır. Onun bu doğrultuda yönettiği çok sayıda savaşlar, orta asırlar İslam ve Turan dünyasında en büyük fatihlik zirvesiydi. Çok yazık ki, ona karşı olan onlarca suikast teşebbüsünün sonucunda önce oğlu Rızakulu'nun kör edilmesi, sonra ise onun hayatına kast edilmesi bu ülküyü yerine getirmesine izin vermemiştir.

Hem de konuya yabancı olanların dikkatini zorlayan bu ülkü arayışı birkaç bin yıl içinde "İran" denilen memlekette devletler kurmuş ve onları yönetmiş Türk kökenli bütün hükümdarlara da teşmil olunabilir.

Cihangir Hüseyinov kısaca olarak Nadir'in askeri seferlerine dikkatimizi çekiyor ve hiçbir yerde ifade edilmeyen öyle bir sav ileri sürüyor ki, Nadir'in akınlara hepsinin alt bilincinde adaleti tesis etmek niyeti (devletinin topraklarını istilacılardan korumak)

durmaktadır. Hatta Hindistan yürüyüşünde (1739) isyancı, bozguncu Afganlıların orada sığınıp saklanmasıyla ilgiliydi. Böyle bir doğru yaklaşım Nadir şahsiyetine yeni bir perspektiften bakması, ifade etmesi bende bir Türk gibi gurur hissi doğurdu.

Cihangir beyin, nesil-soyağacının da doğduğu yerlerin de içinde olduğu yerleri, vakti döneminde yöneten Zülkadirîlilerle (onlar Azerbaycan'da çok kadim ve tanınmış boylardan biridir) – Nadir'in bölgeye gelmiş efradı ile “Kaççılar” soyu arasındaki sıcak ilişki de Cihangir beye özgü olan şirin bir hikâye diliyle okuyuculara ulaştırılıyor.

Cihangir Hüseyin Afşar kendi neslinin geçtiği yolu araştırmak gayesi taşısa da, milli gayretle aşılanmış, zengin belge, bulguya dayanan değerli bir tarihi eser meydana getirmiştir. Aynı şekilde Nadir Şah'ın Azerbaycancılığı eserde özel bir yer tutar. Yazar aynı şekilde Türk devletlerinin tarihine kısa bir bakışla seyahat etmiş; ecdatlarımızın, türkün görkemli dört bin yıllık tarihini okuyuculara kısa da olsa ulaştırabilmiştir.

Nadir Şah'ın soyağacının araştırılmasında ve tanıtılmasında da titiz bir emek ve yenilik gördüm.

Ben son olarak bir konuya da ayrıca dikkatlerinize sunmak isterim. Öyle ki, Cihangir bey çok gururlu, onurlu, anlamlı bir yaşam yolu geçmiştir. Dünyada şehdi-bal tatlılığı da, yılan zehri de onun hayatında olmuştur. Ülkemizde geçtiğimiz yüzyılın 80'li yıllarında en genç komiser, milletvekili ve hukukçu bilim adamı olmanın yanı sıra, her babayiğidin altından kalkamayacağı felakete de uğramıştır. Ben Cihangir Hüseyinov'un anılarını okurken, geçen yüzyılın 90'lı yıllarında cani, psikopatların saldırısına uğramış, bedensel sağlığını ve ciğerparesi evladını yitirmiş olan olayları bir kez daha anımsadım. Bu yıllarda bağımsızlığını yeni kazanmış ülkemizin başının üstünde kara bulutlar dolaşıyordu. Bir yandan ermeni haydutları toprağımızın epeyce bölümünü işgal etmiş, diğer yandan da yurdumuzun güney, kuzey, batı bölgelerinde bölücüler vatanımızı bir daha içerden bölmek, parçalamak hevesine düşmüşlerdi. Böylesi zor bir ortamda Azerbaycan yüksek Sovyet'inin üyesi olan Cihangir Hüseyinov, parlamentoda parçalanmanın eşiğinde olan Azerbaycan'ın kurtuluşu için 1992 yılı fevkalade Mart meclis toplantılarında “*Birleşmesek, halk bizi bağışlamaz*” tezini öne sürerek söz almış, halkı birliğe çağırmıştır. Ülke çıkarları için Haydar Aliyev'in iktidara gelmesini, ilk kez parlâmentoda o dile getirmiştir. Sonraki yüksek Sovyet ve milli meclis

faaliyetinde de Cihangir Hüseyinov yurtsever çıkışları bizim gözü-müzün önünde bugün de durmaktadır. 1994 yılında yeniden iktidara gelmek, Azerbaycan'ı parçalamak isteyen bölücü kuvvetler, tam da bu yıllarda Abşeron şehir Polis karakolunun baş komiser görevini sürdüren Cihangir Hüseyinov'a bağ evinde suikast düzenlediler. O, ağır yaralansa da, Allah-Teâlâ onu koruyup, esirgedi, lakin caniler onun aile üyelerine yeniden silahlı saldırıya geçip, onun ciğerparesi oğlu Hüseyin'i ve yakın akrabalarını katlettiler.

Ben Hüseyin Hüseyinov'un hatıralarından öğrendim ki, o '*İçeri şehirde''Azer'* diye aziz torunu Hüseyin'in hatırasına "*Azeriye*" adında bir anıtmezar yaptırmıştır. Cihangir bey, tarihine ışık tutan bu titiz inceleme eseriyle kendi anılarını bir sonsuzluk anıtı gibi oğlu Hüseyin Cihangir-oğlu'nun hatırasına ithaf etmiştir.

Yaşanılanlar yaşamın sert talebinden ileri geliyor. Büyük yolun yolcuları kazandıklarının da yitirdiklerinin de farkında olmuyor. Çünkü onlar çileli yolu kat etmeği son menzil bilen büyük irade sahibidirler.

Cihangir üstadımıza milletimiz ve devletimiz adına gösterdiği çalışmalarında başarılar dileğiyle...

Bilimsel editör: İlham Hasanov

Tarih Bilimleri Doktoru, Mart, 2014

Cihangir Hüseyn Afşar'ın "Azerbaycan Nadir Afşar devleti" adlı eseri hakkında görüş

Azerbaycan'ın devlet bağımsızlığını kazanmasının ardından geçen 23 yıl içinde Azerbaycan tarihinin birbirinden farklı sorunlarının araştırılması alanında hayli işler görülmüştür. Fakat doğunun sonuncu fatihi, Azerbaycan Afşar devletinin kurucusu Nadir şah Afşar'ın biyografisine, asker ve devlet adamı gibi yaşamına ilişkin enikonu inceleme eser yazılmamıştır. Bu bağlamda düşüncemi ifade ederken yetenekli hukukçu bilim insanı Cihangir Hüseyn Afşar'ın bu mevzuda monografi hazırlaması oldukça övgüye layık ve gereklidir.

Yazar, 2014 yılında Nadir Şah'ın doğumunun 325. yılı (1689-2014), gelen yıl ise Afşar devletinin kurulmasının 280. yılını (1735/36– 2015) idrak etmemizin önemini anımsatır... Onun faaliyeti ve kurduğu Azerbaycan Afşar devleti hakkında bilgilerin bir araya getirilmesi halkımızın yurtsever ve muhafazakâr ruhunu harekete geçirmekte önemli rol oynayabilir.

Ulu Önder Haydar Aliyev'in, Nahçıvan Cumhuriyetinin 75. yıldönümünü kutlama konuşmasında ve diğer sunum, söylevlerinde aydınlara, âlimlere büyük görevler düştüğünü açıklamıştır:

"Yeni değerler yaratmalı ve bütün dünyaya kanıtlamalıyız ki, şimdiki Ermenistan Cumhuriyeti bizim tarihi topraklarımızda yer almıştır. Bu topraklar ta kadimden Azerbaycan halkına ait olup, Ermeniler buraya sonradan göç ettirilmiştir".

Bu açıdan Cihangir Hüseyn Afşar'ın kitabı Haydar Aliyev çağrısına cevap niteliğindedir. Kitapta şöyle bir ana izlek dikkatimizi çeker ki, kuşkusuz halkımızın tarihinde gurur kaynağı olan tarihsel şahsiyetleri çoktur. Yazar vurgular ki, Azerbaycan'ın bağımsızlığı, bütünlüğü ve özgürlüğü uğrunda mücadele tarihinde Tomris, Cavanşir, Babek, Şah İsmail Hatai, Sah Abbas, Nadir şah Afşar ve 20. yüzyılda ise Umum milli lider Haydar Aliyev'in hizmetleri tartışılmazdır.

Nadir şah Afşar, kendi devrinde Azerbaycan topraklarını istilacı Afganlılardan, Rus sömürgecilerden, Osmanlılardan, Fars şovenlerinden kurtarmış, ülkesinin bağımsızlığını kazanmasında büyük rol oynamıştır.

İngiliz Tarihçisi Edmund Bosvort'un 1971 yılında Rusça yayımlanan *"Müslüman sülaleleri"* kitabında Afşarlar, Moğolların bir kolu gibi gösterilir. Cihangir Hüseyin Afşar bu görüşün doğru olmadığını çok sayıda kaynaklara dayanarak Afşarların bu anlamda Nadir Şah'ın bölgeye sonradan gelmediğini, bölgenin yerli halkının zaten Türk olduğunu, Nadir'in, Türk yurdunda doğup büyüdüğünü ve Azerbaycan Türkçesinin onun öz anadili olduğunu bildirir. Yazar altını çizerek ki, *"Nadir Şah'ın tarihi fetihler ve zaferler tarihidir"*.

Monografinin kronolojik sıradüzenle değil, olaylar üzerinden aydınlatılması düşüncemize göre onun başarısı sayılmalıdır. O bize işaret ediyor ki, Nadir Şah gerçek adalet sembolüdür. O, İslam'ın, Türklüğün birliği uğrunda vuruşan gözü kara Azerbaycanlıdır. Şah İsmail Hatai'den sonra Azerbaycan halkının siyasi ve milli birliğini yaratması bakımından Nadir Afşar'ın geniş ölçüde işler gördüğünü yazar.

Kendi düşüncelerinin onay görmesi için Ramiz Mehdiyevin şöyle bir saptamasını bilgimize sunar. Akademisyen ifade eder ki: *"...hem Şah İsmail'in, hem de Nadir Şah'ın iktidarında Azerbaycan yalnızca bağımsız devlet değildi. Aynı zamanda kendi çağında, dünya da sosyal, uygar devlet gibi bağımsızlık öznesiydi"*.

Kitapta çok sayıda kaynak eser temel alınarak Nadir şah Afşar'ın soy kökü, şahsi özellikleri, parlak askeri seferleri, savaşları, Muğan kurultayı, dini ıslahatları, diplomatik ilişkileri, ordusu, Azerbaycancılık ülküsü ve şeceresi aydınlatılır. Daha önemlisi ise 5,5 bin km. kare toprağı elinde tuttuğı "Azerbaycan Nadir Afşar devleti" tarihi okuyucularına armağan edilir.

Cihangir Hüseyin Afşar hukuk eğitimi almasına rağmen, milli tarihimizin bütün bir dönemini inceleyerek Safevi handanlığının mirasçısı olan Nadir Şah'ın Azerbaycancılık ülküsünün taşıyıcısı olduğunu, Türk birliği için mücadele yürüttüğü hususunda ilginç düşünceler paylaşır:

"Türkçülük, Turancılık ve Azerbaycancılık düşüncesi Nadirde ısıldayan eylemselliğe dönüşmüştü. Nadir eşsiz bir Azerbaycanlıydı".

Yazar; Nadir Şah'ın İslam dininin büyük hamisi olması, İslam inançlarına özel dikkat göstermesi, aynı zamanda bu dine darbe vuran

mezhep ayrılığına, Sünni-Şii ihtilafına karşı sürekli mücadele vermesi konusunda detaylı, çok sayıda bulgu, belgelere dayanarak örnekler verir. Sorunun çağdaş dönemle ilintilendirilmesi Cihangir Hüseyin Afşar'ın en büyük başarısı hesap edilmelidir. Öyle ki, yazar aynı zamanda Azerbaycancılık mefkûresinin son yıllarda Azerbaycan'ın görkemli âlimleri tarafından tartışmaya açılmasına sevinir. Bunların ardından şöyle bir çıkarsama yapar ki, Azerbaycancılığın devletçiliye uygulanması umum milli lider Haydar Aliyev'in adıyla bağlıdır. O, ilk kez 2001 yılında Dünya Azerbaycanlılarının I. Kurultayında Azerbaycancılığı, Azerbaycan'ın milli devlet ideolojisi gibi temellendirdi. Cihangir Hüseyin Afşar vurgular ki: Bugün bütün dünyada Azerbaycancılığın kudret kaynağı Azerbaycan Cumhuriyeti ve onun Cumhurbaşkanı İlham Aliyevdir.

Yazarın geldiği sonuç: *Bugün Azerbaycancılık; devlet siyasetinin bütün istikametlerinde ahlak kurallarımızda, toplum ve aile ilişkilerinde etkin bir şekilde sürmekte ve gelişmektedir.*

Cihangir Hüseyin Afşar; Nadir Şah'ın, vatansever, akıllı kumandan ve devlet başkanı olmasının yanında benzer özelliklerini askerlerine de aşılması konusunda yeterince açıklamalar yapar. Kaybedilmiş toprakların geri alınması uğrunda savaşımlarına dikkatleri çeker: "O, askerlerinin savaşma yeteneğini artırmak için en önde savaşarak ölümü teslimiyetten üstün tutardı. Askerlerinin yüreğinde savaş ruhu ve kasırgası yaratmak özelliğine sahipti".

Kitapta en önemli düşüncelerden biri, her Azerbaycanlının kendi tarihini derinlemesine bilmesi, kendi geçmişi ve soy kökü ile övünmesi kavramıdır...

Bununla ilgili görkemli Azerbaycan tarihçisi A.A.Bakühanov'un eserine başvurular oldukça kıymetlidir.

Cihangir Hüseyin Afşar; hukuk üzere felsefe doktoru, profesör, emekli komutan, Karabağ savaşı gazisi olmanın yanında uzun süre içişleri kurumlarında üretken atılımlar göstermiştir. Ağdaş, Bilesuvar, Abşeron, Sabirabad ilçelerinde polis reisi görevindeyken halkın çıkarlarının savunucusu olması, hukukun egemenliğinden yana tutumu toplumun geniş kesimi tarafından örnek gösterilmiştir. Cumhuriyet Yüksek Sovyet'inin vekiliyken 1991 yılının Ağustos ayında İstiklal Beyanatının ve 18 Ekim'de devlet bağımsızlığının elde edilmesi noktasında Anayasa maddesinin kabulü zamanı özel çaba sarf etmiştir.

Ulu önder Haydar Aliyev'in ikinci kez iktidara gelmesiyle ilgili Yüksek Sovyet'in toplantılarında ateşli kürsü konuşmaları yapmış, onu her yanı desteklemiştir. Cihangir Hüseyin Afşar Azerbaycan'ın bağımsızlığı adına bütün meselelerde gözü pek savaşçı gibi en önde çarpışmış milletin en acılı sorunlarına dikkatleri çekmiştir. Vatanına, halkına bağlılık onun dünya görüşüdür...

Cihangir bey, yiğit Afşar neslinin varisidir. Yurt savunmasında Gedebey'in mert bir evladı gibi ermeni teröristlerine karşı canı pahasına çatışmalara katılmıştır.

Son yıllarda AMEA'nın İnsan hakları Enstitüsünde ilmi işler üzere müdür muavini görevinde çok sayıda makalelerin yazarı gibi şöhret kazanmıştır. Görüş bildirdiğimiz monografi, yazarının derin tarihi bilgiye, ansiklopedik dünya görüşüne sahip olduğunun apaçık göstergesidir.

Eser, Azerbaycan tarihinin bir dizi kavramsal meselelerinin işlenip hazırlanmasında benzersiz rol oynayacaktır. Gençlerimizin, geniş okuyucu kitlesinin vatanseverlik, muhafazakârlık hislerinin güçlenmesinin yanında her bir Azerbaycanlıyı uyanık olmaya, vatanını, toprağını sevmeye, garazkâr düşmandan korumaya ruhlandıracaktır.

Halil Süleyman oğlu Göçerli

Tarih bilimleri doktoru, profesör, emekli öğretim üyesi, Mart, 2014

Cihangir Hüseyin Afşar'ın, "Azerbaycan Nadir Afşar devleti" adlı eseri hakkında görüş

Nadir Afşar'ın tarihi faaliyeti hakkında çok sayıda eserler yayınlanmıştır. Ama bu eserlerin hiçbirinde Nadirin milli öğretisine aydınlık getirilmemiştir. Onu siyasi ve askeri ikbalini yitirmiş Sefevi devletini yeniden canlandıran ve bu devletin tarihi ve coğrafi sınırlarını artıran bir kumandan gibi tanıtmak istemişlerdir. Yine karşılaştığım metinlerde kasıtlı olarak "İran(!)" devletin kurucusu gibi nitelemişlerdir. Onun Türkoğlu olmasının üstünden sessiz sedasız geçilmiştir. Böyle klişelerin ortadan kaldırılmasında C.H.Afşar'ın "Azerbaycan Nadir Afşar devleti" eseri dikkate layıktır. Adından da anlaşıldığı gibi, yazar eserde milli ruha dayanan bir devletin ve onun kudretli kurucusundan özgün olarak söz etmeğe muvaffak olmuştur.

Hukukçu âlim olmasına rağmen, o, yararlandığı kaynak ve mehazlara bir tarihçi titizliğiyle yaklaşmayı başarmıştır. Nadir Şah'ın iç siyaseti yapılandırması, askeri seferleri, dini reform çabaları ve bu reformlardan beklentileri ve öylece de onun soy kökü ve kişisel özellikleri akıcı bir anlatımla takdim edilmiştir. Özel olarak C.H.Afşar, M.K. Mervi'nin eserin de Nadir'in nesil şecere sine ait olan bölümü analiz ederken soyağacında var olan bir kolun inandırıcı bir biçimde kendine kadar gelip çıktığını burada ifade etmek istiyorum. Ben inanıyorum ki, kitap Nadir'i sevenler için değerli bir hediye olacaktır.

Özetle, C.H.Afşar'ın "Azerbaycan Nadir Afşar devleti" eserinin basıma takdim olunmasını memnuniyetle öneririm.

Şahin Ferzeliyev

AMEA'nın A.A.Bakühanov adına Tarih Enstitüsünün "Derbent tarihi" bilim grubunun rehberi, tarih bilimleri doktoru, profesör, 6 Mart 2014

Cihangir Hüseyin Afşar'ın "Azerbaycan Nadir Afşar devleti" adlı eseri hakkında görüş

Nadir Afşar milli tarihçiliğimizde nispeten az bilinen azman şahsiyetlerden biridir. Kendi cesareti, fenomenal askeri dehası, tükenmez enerjisiyle dikkati çeken Nadir Afşar hakkında, denilebilir ki genelde sıklıkla söz açılmış, milli varlığının üstünden çoğu zaman sessizce geçilmiştir. Bu sürümde olan meselelere aydınlık getirilmesinde Cihangir Hüseyin Afşar'ın hakkında görüş bildireceğim "Azerbaycan Nadir Afşar devleti" eseri ben de ayrıca ilgi doğurdu.

Eser çok büyük heves, vicdani zaruret, milli muhafazakârlık ve bilimsel namusla yazılmakla beraber Nadir Şah'ın kişiliğine zorla giydirilmiş stereotipilerin sökülüp atılması yönünde özel bir öneme sahiptir. Beş bölümden ve özel bölümden ibaret olan eseri okudukça onun bir hukukçu tarafından değil, ömrünü tarih bilimine adanmış tarihçinin kaleminden çıktığını düşünürsünüz. Fikir ve mülahazaların yeniliği, orijinallliği kendini bütün eser boyu ortaya koyar. Nadir Afşar'a Azerbaycancılık prizmasından bakmağa çaba göstermek tek başına takdire layıktır. Ben Cihangir Hüseyin Afşar'ı uzun süredir tanıyorum. Ama onun Nadir Şah'ın soyundan geldiğini büyük memnuniyetle şimdi öğrendim. Eminim ki, eser geniş okuyucu kitlesinin ilgisine neden olacak ve bu yüzden, eserin basıma takdim olunmasını amaca uygun hesap ederim.

Kasım Hacıyev

AMEA'nın A.A.Bakıhanov adına Tarih Enstitüsünün "Karabağ tarihi" şubesinin müdürü, tarih bilimleri doktoru, 11 Mart 2014

Cihangir Hüseyin Afşar'ın "Azerbaycan Nadir Afşar devleti" adlı eseri hakkında görüş

Cihangir Hüseyin Afşar'ın takdim ettiği "Azerbaycan Nadir Afşar devleti" eseri Azerbaycan halkının büyük oğlu Nadir Şah'a ithaf olunmuş oldukça değerli araştırmalardan biridir. Tarihçi olmadığını kendisinin de defalarca vurgulamasına rağmen, yazar karşısına koyduğu amaca varmak için gerçek bir bilim adamı gibi çalışmış, çok sayıda kaynaklardan ve inceleme eserlerden beceriyle yararlanmıştır.

Yazar, Nadir Şah'ı devlet adamı, kumandan ve fatih gibi tetkik etmekle yetinmemiş, hem de onun kişisel özelliklerini araştırmıştır. Cihangir üstadımız, bilimsel-inceleme alanında basınıımızda ilk kez olarak Nadir Şah şahsiyetini her yönüyle irdelemeğe gayret göstermiş, Azerbaycancılık idealine, soy köküne, halkın medeni-manevi geçmişine bağlı olan Nadir Şah'ın ömür yolu ve siyasi faaliyetini somut biçimde bütünleştirip temellendirebilmiştir. Cihangir bey, çok yerinde olarak Nadir Şah'ı salt Azerbaycan ve Türk dünyasının değil, bütünlükte insanlık tarihinin dâhi simalarının yanına koyar. Gerçekten de, dünya tarihinde Nadirle kıyaslanacak şahsiyetler çok azdır. Kuşkusuz tarihin çeşitli dönemlerinde, sıra dışı tarihi-jeo-siyasi koşullarda faaliyet göstermiş şahsiyetleri karşılaştırmakla bilimsel sonuçlar elde etmek olanaklı değildir, ancak zannımızca, böyle mukayeseli tahliller bu veya diğer tarihi şahsiyetlerin ülke ve dünya tarihindeki rolünü ve yerini algılamak bakımından faydalı olabilir. Nadiri Makedonyalı İskender'le, Babek'le, Cengiz Han'la, Emir Timur'la, Fatih Sultan Mehmet'le, Kanuni Sultan Süleyman'la Şah I. Abbas'la, Napolyon Bonopart'la mukayese ettiğinizde onun dehasının büyüklüğü daha bariz şekilde görünür. Nadir şah Babek gibi Azerbaycan'ın özgürlüğü uğrunda mücadele eden halk kahramanıdır. Lakin ondan farklı olarak, özgürlük mücadelesine tesadüf neticesinde katılmamış, daha yeniyetme çağlarından itibaren yabancı istilacılara karşı mücadele yürütmüş, hükümdar olmasında ise hiçbir hanımın rolü olmamıştır.

Nadir şah; Makedonyalı İskender, Fatih Sultan Mehmet, Kanuni Sultan Süleyman, Şah I. Abbas gibi devletin kudretini artıran becerikli kumandan ve diplomattır, halkın yaşamını değiştirmeye çalışan devrimcidir. Ancak onlardan farklı olarak, iktidara irsen sahip olmamıştı, o, yeni devletin ve yeni sülalenin kurucusuydu.

Nadir Şah: *“Cengiz Han, Emir Timur, Napolyon Bonopart gibi fatihtir, yeni devletin ve yeni sülalenin kurucu önderidir”!*

Yalnız onlardan farklı olarak, hem özgürlük eyleminin öncüsüdür, hem de mezhep ayrılıklarına karşı çıkan, halkın manevi birliğini sağlamak isteyen vatanperverdir. Nadiri başkalarından ayıran başlıca cihetse; siyaset, devlet adamı, kumandan, hükümdar, ideolog ve reformist gibi yaşadığı dönemin hayli önüne geçmesidir... Nadirin idealleri 18. yüzyılın düşünce tarzından çok ilerdeydi. Aynı zamanda Nadir bir ülkenin sınırları içinde sıkışıp kalacak bir insan değildi. Onun tefekkürü, ilerici fikirleri sınır tanımıyordu. Bütün bunlar Nadirin sürdürdüğü askeri, siyasi, sosyoekonomik ve dini siyasette tatbik ettiği yeniliklerde kendini ortaya koyuyordu. Nadir Şah'ın siyaset sistemine getirdiği yenilik çağdaş dönemde güncel olan demokrasi ilkelerini hayata geçirmesidir. Soy-kok itibarıyla Türk olan Nadir kadim Türk halklarının kurultay, kamutay dönemlerinde uygulanan Hakan seçim geleneğini yaşadığı döneme taşıyabildi.

O, hanları, beyleri, komutanları ve din adamlarını devletin bekası ile bağlı olan bütün meseleleri geniş ve detaylı şekilde müzakere etmeye teşvik etti. Bundan dolayı her tür olanak yarattı. Kendi adaylığını ileri sürmedi, müzakerelerin devam etmesini istedi. Kuşkusuz Nadir her şeyi önceden ölçüp-biçmişti, ama istenildiği kadar kurultaya katılanlara özgürlük tanınmıştı.

Nadir şah Hindistan seferinden döndükten sonra halkın içine karıştı, herkesi dinlemeye, derdini öğrenmeye çalıştı. Şeki'de olduğunda şikâyetlerin çokluğunu dikkate alarak onlara bir vekil seçmeleri teklifinde bulundu. 18. yüzyılda hiçbir ileri, gelişmiş devlette benzeri durum görülmemişti. Bazı Avrupa devletlerinde yalnız seçkinlerin temsilcileri tarafından parlamenterler belirlenirdi. Sıradan insanlar bu süreçlerden tamamen dışında tutulurdu.

Nadir şah ise Şeki toplumunun seçimine saygıyla yanaştı, hatta kendi atadığı yerli egemen Melik Necef'in şikâyetlerinden sonra Hacı Çelebiyi cezalandırmak yerine, vekil olarak onun yetkilerini daha da artırdı. Kesinlikle söyleyebiliriz ki, eğer onun gibi düşünenlerin sayısı çok olsaydı, Azerbaycan'da parlamentarizminin temeli daha

o yıllar atılmış olabilirdi. Nadir Şah'ın hayata geçirdiği en devrimci yeniliklerden biri Türk-İslam dünyasını parçalayan mezhep karışıklığına son vermek yönündeki çabalarıydı. Bu uğraşlarla Nadir ilk sırada, ülke içinde birliğin sağlanmasına çalıştıysa da diğer yandan bütün Müslüman dünyasında birlik yaratmak istiyordu. Maalesef, ne içerde, ne de dışarıda bu devrimci ideali gereğince değerlendirmediler.

Askeri alanda da Nadir şah ıslahatçı gibi akılda kalmıştır. Nadir ordu kuruculuğunda Türk harp sistemini çağdaş dönemin talepleri düzeyine çıkardı, toplardan daha verimli şekilde, yani önceleri olduğu gibi, yalnız savunmada değil, aynı zamanda hücumda istifade edilmesine nail oldu. Azerbaycan ve İran hanedanları içerisinde ilk kez olarak deniz harp donanması yaratmayı başardı, harp sanatına bir takım taktik ve stratejik yenilikler getirdi.

Nadir şah toprak ve vergi reformları hayata geçirdi. Devlet toprak gelirini hayli derecede artırdı, büyük mülk sahiplerinin çocuklarına kalsın diye vasiyet edilmiş vakıf topraklarını müsadere ettirdi, ekilip biçilmeyen toprakların kârlı istifade edilmesine muvaffak oldu. Vergilerin hazineye toplanılmasını sağladı. Nadirin hayata geçirdiği çok amaçlı göç ettirme siyaseti devletin sınırlarının tahkim edilmesine, halkın üretim düzeyinin artırılmasına, ordunun güçlendirilmesine, aynı şekilde demografik durumun değişmesine hizmet ediyordu.

Nadir Şah'ın yaptığı en önemli işlerden biri resmî açıdan bölünmüş olan Azerbaycan topraklarının sınırlarını düzenleyip merkezi Tebriz olan Azerbaycan Beylerbeyiliğinde birleştirmesi oldu. Bununla, diyebiliriz ki, bağımsız ve birleşik Azerbaycan'ın temeli konulmuş oldu. Kadim AZ (as) Er'lerin yurdu olan vatanımız ilk kez bu başlık altında bir devlet yapılanmasına gitti. Hilafet çağında yalnız güney topraklarımız Azerbaycan adlandırıldı, Hülagüler döneminde bu ad kuzeye de teşmil edilmiş, lakin resmi anlamda devlet yaratılmamıştı. 15 ve 17. yüzyıllarda ise topraklarımızda dört Beylerbeyilik mevcuttu. Çok yazıklar olsun ki, Nadirin hıyanete uğrayarak öldürülmesi ve ardından gelişen siyasi belirsizlik yüzünden Azerbaycan Beylerbeyiliği yeniden bölündü. İçerde ayrılıkçı kuvvetler üstünlük sağladılar, hasım devletler ise zaten güçlü Azerbaycan devletinin varlığını hazmetmek istememişlerdi.

Nadir şah dünya tarihinde adı gibi nadir insandır ki, onun tarihinin öğrenilmesine ve bu tarihten dersler çıkartmaya bugün de, gelecekte de ihtiyacımız vardır. Maatteessüf, bu dahi insanın yaşamı ve yaptıkları çok az öğrenilmiştir. Bu açıdan, Cihangir beyin "Nadir

Şah'ı kendi evladı sayan bir halk için yalnız birkaç eseri ortaya koymakla yetinmemeliyiz" düşüncesiyle uzlaşmamak mümkün değildir. Demek oluyor ki, insanlık tarihinin ender simalarından biri olan Nadir şah sağlığında olduğu gibi, ölümünden sonraki yıllar içinde de haksızlıklara uğramaktadır.

Toplum ve siyaset insanı, araştırmacı, yurtsever aydın Cihangir Hüseyin Afşar'ın bu eseri Nadir Şah'ın tarihsel geçmişinin öğrenilmesi bakımından değerli bir armağan, hem de ona karşı olan haksızlıklara bir itirazdır. Bu, aynı zamanda Azerbaycan toplumuna, evveleminde tarihçilere yöneltilmiş bir çağrıdır. Bu bağlamda, rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Cihangir üstadımız, Afşarlar soyunun bir ardılı olarak karşısına koyduğu şerefli misyonun uhdesinden layığıınca gelmiştir.

Bütün yukarıda anlatılanları dikkate alarak, Cihangir Hüseyin Afşar'ın "Azerbaycan Nadir Afşar devleti" eserinin yayınlanmasını tavsiye ederim, yazara gelecek ilmi çalışmalarında yeni yaratıcılık başarıları dilerim.

Resul Hüseyinli

Tarih üzere felsefe doktoru, BDU'nun doçenti, 15 Şubat 2014

*Kitap hakkında Azərbaycan basınında Cəhangir Hüseynov'la
yapılan röportaj, xəbər, tanıtım yazıları...*

YUNUS OĞUZ

Muhteşem tarihimizin unutturulmaya çalışılan ya da Farslaştırılmaya çalışılarak unutturulmak istenen en büyük, dahi şahırlarından biri olan Nadir Şah, 1688 – 1747 yılları arasında yaşamış, bir Azerbaycan Şahıdır.

Bugün İran adlanan gerçekte Türk toprakları olan arazide kurulmuş olan Safevi Türk imparatorluğunun son şahı II. Tahmasip'in ordularının başkomutanlığını yapan ve dağılan imparatorluğu yeniden birleştiren Nadir Şah, daha sonra kurduğu Afşar Türk devletinin sınırlarını Hindistan'ı da içine alarak genişletmiş, Merkezi Asya'nın da büyük kısmına hakim olmuştur.

Batılı tarihçiler tarafından bile Büyük İskender ve Napolyan'dan daha üstün bir komutan ve devlet adamı kabul edilen Nadir Şah, Attila, Cengiz ve Timur'dan sonra Asya'nın son büyük fatihi olarak gösterilir.

Cihangir Hüseyin Afşar, İstanbul, Bakü, Tahran ve Moskova arşivlerinde yaptığı uzun araştırmalarıyla, bu kahraman ve dahi hükümdarın Afşar soylu bir Türk olduğunu kesin belgeleriyle ortaya çıkarmış ve onu Farslaştırmaya çalışanlara en güzel cevabı vermiştir. Yayınlanan kitap, sadece belgelere dayanmasına rağmen, müellif, olaylara kendi bakış açısını, olayların cereyanı hakkında kendi görüşlerini de aksettirdiği için, kolay okunan bir bilimsel kitap halinde yayınlanmıştır. Kuru ve sıkıcı değildir. Rahat okunmaktadır.

Hüseyin Afşar beyefendi, bir tarihçi olmamasına rağmen çok titiz, kılı kırk yaran bir araştırmaya imza atmış ve Türk alemine, görkemli bir kahramanını hatırlatmış, hatta, hatırlatmadan öte, yeniden yaşamasına imkân vermiştir. Kendisini, Türk alemine ve Azerbaycan Türklüğüne yaptığı bu büyük hizmetten dolayı kutluyor, daha nice böyle eserler vermesini gönülden diliyorum.

Türk aydınlarının, kendini Türk hisseden aydınların en büyük görevi, yok edilmeye, tahrif edilerek unutturulmaya çalışılan Türk adının ve Türk milletinin üzerine örtülmeye çalışılan kara kalın perdeyi aralamaya, gerçekleri olduğu gibi milletimize anlatmaya çalışmasıdır. Bu görev, inanın ki, siyasetin yaptığı görevden daha ulvi, daha kutlu ve unutulması mümkün olmayan bir görevdir. Zordur, güçtür, önünde engeller doludur, fakat, yapılması da zorunludur. Bu zor işe el atanlardan biri olan Hüseyin Afşar beyi yürekte kutluyorum, el ele, gönül gönüle yapacağımız çalışmalarla o kara, kalın perdeyi birazcık bile aralayabilirsek ne mutlu bizlere...

1) Azərbaycan tarixinin yeni sahifelerinden bahseden eser

Azərbaycan'ımızın devlet bağımsızlığını ve istiklalini kazanmasının üstündən keçən 23 yıl içinde milli tariximizin sorunlarının dışarıdan müdahale olmadan nesnel, bilimsel anlamda araştırılması ve tanıtımı alanında epeyce iş görülmüştür. Onlardan biri de Doğu'nun görkemli ve sonuncu fatihi, Azərbaycan Afşar devletinin kurucusu Nadir Şah'ın yaşamına, asker ve devlet başkanı gibi faaliyetine hasrolunmuş "Azərbaycan Nadir Afşar devleti" kitabıdır. İncelemeci bilgin, hukuk bilimi üzere felsefe doktoru Cihangir Hüseyn oğlu Afşar'ın yeni baskıdan çıkmış "Azərbaycan Nadir Afşar devleti" kitabını milli tariximiz için değerli çalışma yoğun bir emek sayabiliriz. Nefis şekilde basılmış 255 sahifelik bu yapıtta kadim Azərbaycan tarixinin yeni sahifeleriyle derinlemesine tanışmak mümkündür.

Yazar, duyarlı yurttaşlarına 2014 yılı itibarıyla Nadir Şah'ın doğumunun 325'inci (1689-2014), 2015 yılındaysa Afşar devletinin kuruluşunun 280'inci yılını idrak edeceğimizi anımsatıyor. Onun kahramanlıklarla dolu faaliyeti ve yarattığı '*Azərbaycan Afşar devleti*' halkımızın vatanperverlik ve milli muhafazakârlık ruhunun gelişiminde önemli rol oynayabileceğinden söz ediyor.

Çok sayıda me hazlar ve zengin kaynaklara dayanarak öncelikle Azərbaycan, Rusya, Türkiye, İran arşivlerinden, müze ve kütüphanelerinden istifade edilerek büyük çabayla meydana getirilen bu kitapta Nadir şah Afşar'ın kişisel yaşamı, devlet adamı gibi iç ve dış siyaseti, askeri liderlik vasfı gündeme getiriliyor. Azərbaycan topraklarını istilacılardan temizlemek için yürüttüğü savaşlardan bahsediliyor.

Kitapta Nadir Şah'ın görkemli devlet adamı olmasının yanında aynı zamanda ateşli vatansever ve yetenekli kumandanlığının askerlerini kendini örnek alması ve ruhlandırması konusunda yeterince bulgu ve saptamalar var. Eserde Sefevilerin son hükümdarları iktidarında yitirilmiş toprakların geri alınması uğrındaki savaşlara özel önem verilmiştir...

Kitabın "Nadir Şah'ın ordu kuruculuğu" adlı bölümünde ifade edilir ki:

“...o, büyük ve güçlü ordu sayesinde kudretli imparatorluk yaratabilmiştir”.

Ulu önder Haydar Aliyev’in, Nahçıvan Cumhuriyetinin 75. yıldönümü toplantısındaki nutkunda yine diğer sunum ve söylemlerinde ermeni ekspansiyasının (genişlemesinin) tarihsel nedenlerini açıklamasını, şimdiki Ermenistan Cumhuriyetinin tastamam Azerbaycan’ın tarihi topraklarında yaratıldığını, Ermenilerin bizim topraklarımızda meskûnlaştırıldığını ifşa eden kitapların yazılıp, yayınlanması görevini aydın ve akademisyenlere vermiştir. Bu bakımdan Cihangir Afşar’ın kitabı ulu önder Haydar Aliyev’in çağrısına cevap niteliği taşımaktadır.

Kitapta ilginç bir mevzunun altı kırmızı kalemle çizilir. O da halkımızın tarihinde gurur ve güvence kaynağı olan önder şahsiyetlerimizin çok olduğudur. Ancak Azerbaycan’ın toprak bütünlüğü, bağımsızlığı ve kurtuluş mücadelesinde Tomris, Cavanşir, Babek, Şah İsmail Hatai, I. Şah Abbas, Nadir şah Afşar ve 20’inci yüzyılda ise umum milli lider Haydar Aliyev’in önderlikleri tartışılmazdır.

Yazar 120’den fazla savaşa katılan Nadir Şah’ın 18’inci yüzyılın ilkyarısında Azerbaycan topraklarını Afganlılardan, Özbeklerden, Rus sömürgecilerinden, Osmanlılardan, Fars şovenlerinden kurtarıp onun bağımsızlığını kazanılmasına ilişkin çok sayıda olguları irdeleyerek araştırmasını genişletir. Yeni görüş bakımından yazılan kitapta aynı zamanda Nadir Şah’ın oldukça kindar, kan içen, katil olması konusunda fikirler çürütülür, onun adil şah, yasalara saygısı olan bir hükümdar olduğu somut belgeler ve bulgulara dayanarak gösterilir. 1971 yılında Rusça yayımlanan “Müslüman sülaleleri” kitabında Afşarları Moğol kabilesi gibi tanıtılmak istenir. Cihangir Afşar ise çok sayıda kaynaklar esasında Afşarlar sülalesinin, o anlamda Nadir Şah’ın dışarıdan gelme olmadığını, bölgenin yerli Türk halkı olduğunu, Nadir Şah’ın Türk muhitinde büyüdüğünü ve Azerbaycan Türkçesinin onun anadili olduğunu bildirir. Okura verilmek istenir ki, özbeöz Azerbaycanlı olan Nadir Şah’ın egemenlik yılları fetihler, yengiler tarihidir.

Yazar düşüncelerini temellendirmek için akademisyen Ramiz Mehdiyev’in “Şah İsmail Sefevi âli meramlı tarihi şahsiyet gibi” eserine başvurur “... Gerek Şah İsmail, gerekse Nadir Şah önderliğinde Azerbaycan yalnız bağımsız devlet değildi, aynı zamanda sosyal, çağdaş devlet gibi dünya ülkeleri içinde uygarlık öznesiydi”.

Nadir Şah’ın ve onun askerlerinin büyük Azerbaycanlı olduklarını vurgulayan yazar altını çizerek ki, orduda ve sarayda egemen dil

Azerbaycan Türkçesiydi. Azerbaycan'ın başkenti önce Erdebil, sonra Tebriz şehri yapılmıştı. Nadir 1736 yılında şahlık tacını da özellikle Azerbaycan'da, Muğan'ın Su-kavuşan adlanan yerinde başına koymuştu. Bunlar asla rastlantı değildi. Nadir'in kendi milli köklerine bağlılığından ileri geliyordu.

Yazar, Nadir Şah'ın İslam'ın büyük hamisi olduğunu, İslam inançlarına içtenlikle saygı duyduğunu, bugün bile ciddi kutuplaşma nedeni olan mezhep karşıtlığına Sünni-Şia ihtilafına karşı sürgit mücadele sürdürdüğüne dair çok sayıda belge ve örnekler sunmuştur. Nadir Şah defalarca Osmanlı Sultanına başvurarak Türk dünyasını ortadan bölen mezhep engelini aşmak için Caferi mezhebini kabul etmeyi, böylelikle büyük Turan birliği yaratmağı amaçlamıştı.

İncelemenin çağdaş dönemle sık ilişki kurulması yazarının büyük ufku görülmelidir. Yazar son yıllarda Azerbaycancılık ülküsünün her yönlü gelişmesinde ulu önder Haydar Aliyev'in eşsiz hizmetlerine dikkatlerimizi çeker. Zengin devletçilik deneyimine sahip Haydar Aliyev'in 2001 yılında Dünya Azerbaycanlılarının I. kurultayında Azerbaycancılığın milli devlet ideolojisi olduğunu söylemden eylemselliğe geçişin uygulanış prensiplerini açıklar.

Yazar yorulmadan tekrarlamaktadır ki:

“Bugün bütün dünyada Azerbaycancılığın kudret kaynağı Azerbaycan Cumhuriyeti ve onun müdrik, ileri görüşlü Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'dir. Bugün Azerbaycancılık devlet siyasetinin bütün istikametlerinde, ahlak kurallarında, toplum ve aile ilişkilerinde etkin şekilde sürmektedir.

Ufuk açıcı eserin yazarı Cihangir Hüseyin oğlu Afşar hukuk bilimi üzere felsefe doktoru, emekli komutan, Karabağ savaşı gazi-sidir. Uzun süre içişleri kurumlarında çalışmıştır.

Süleyman MEMMEDOV

Tarih bilimleri doktoru, Profesör,

Devlet ödülü taltifi, emekli bilim insanı

Halil KÖÇERLİ,

Tarih bilimleri doktoru, Profesör, emekli öğretmen

Azerbaycan Gazetesi (29 Haziran 2014)

2) TARİHTE AZERBAIJAN HALKININ GURUR DUYACAĞI BÜYÜK FATİHLERİ OLMUŞTUR*.

Söyleşi konuğumuz “Azerbaycan Nadir Afşar devleti” eserinin yazarı Cihangir Hüseyinov’dur

Azerbaycan’ımızın onur duyacağımız tarihi hakkında yeni bir kitap daha gün yüzü gördü. Tarihimizin bu dönemi şundan dolayı onurlu hesap edilir ki, bahsedeceğimiz dönem Sefevilerden sonra Azerbaycan’ın topraklarını defalarca büyüten ve ülkesini ileriye taşıyan dünya fatihi Nadir şah Afşar’ın yaşamını ve savaşlarını konu eder. Kitabın yazarı, II. dönem Milli Meclisin üyesi, emekli emniyet amiri, hukuk bilimleri üzere felsefe doktoru, Profesör, Karabağ savaşı gazisi Cihangir Hüseyinov’dur. Yazara söyleşimizin ilk sorusu olarak kitabın yazılma nedenini sorduk.

-Cihangir bey, geçen ay sizin yazarı olduğunuz “Azerbaycan Nadir Afşar devleti” kitabınızın halka açık imza töreni geçirildi. Böyle bir kitabın sizin tarafınızdan yazılmasına ne sebep oldu?

-Öncelikle şunu söyleyeyim ki, bizim soy kökümüzün Afşarlarla bağlantısı var. Sovyet iktidarında Azerbaycan tarihi hakkında, özellikle de Nadir şah Afşar konusunda tüm ayrıntısıyla konuşur olmak sakıncalıydı ve işte tam bu yüzden ortaya bu konuda nesnel yazı metni hazırlamak olası değildi. Bağımsızlığımız kazanıldıktan sonra ise tarihimiz araştırılmağa, halkımızın gerçek dostlarını ve düşmanlarını, aynı zamanda, fatihlerimizi tanımaya başladık. Sovyet döneminin kitaplarında Nadir, İran Şah’ı gibi tanıtılıyordu ve o ermeni, Rus ve fars tarihçileri tarafından Azerbaycancılıktan, Türkçülükten uzaklaştırılmıştı. Nadir Şah’ın gerçek değerini bulması için bu kitabın yazılmasını istedim. Yine bu büyük fatihin 325. yıldönümü yaklaşıyordu yine bu amaçla da bu kitabın yazılmasını kendime borç bildim. Nadir şah hakkında yabancı ülkelerde: Almanya’da, İngiltere’de, Amerika’da, Rusya’da, İran’da, Türkiye ve saire de yüzlerce eser yayınlanmıştır. Kitabı hazırlarken bu eserleri de temin ederek onlardan kaynak olarak yararlandım. Bu tarihi yazdığımda bir kez daha övündüm ki, ben Azerbaycanlıyım ve böylesi bir büyük

şahsiyet halkımızın içinden çıkmış diye gururlandım. Bu yönden, araştırma sürecinde anladım ki, 18. yüzyılda yeryüzünde Nadir Şah Afşar kadar görkemli, büyük şahsiyet görülmemiştir.

-Nadir Afşar'ın tarihi şahsiyet ve büyük kumandanlığı konusunda somut tarihi olgular neden ibarettir?

- Şunu belirteyim ki, 16. yüzyılda Sefeviler gibi büyük bir imparatorluk mevcuttu ve o devirde Azerbaycan toprakları tamamıyla birleştirilerek bir devlet haline getirildi. Başkenti de Tebriz şehri oldu. Sefevilerin 250 yıllık egemenlikleri zayıfladığında bu imparatorluk denilebilir ki, Ruslar, Afganlılar, Osmanlı ve Arap şeyhleri tarafından tamamıyla bölüşüldü. Onlar başkenti İsfahan'a taşımıştı. İsfahan ise Afganlılar tarafından ele geçirildi ve hatta Şah'ın annesi başta olmak üzere haremi de esir alındı. Şah Hüseyin kaçtı ve onun oğlu II. Şah Tahmasp Mazandaran'da kendini şah ilan etti. Bu tarihte Birinci Petro'nun ordusu bütün doğu Azerbaycan'ı; Derbendi, Salyanı, Bakü'yü denetimi altına almış Gilan'a varmıştı. Rus çarı II. Şah Tahmasp'a koşul ileri sürdü ki: "Sen bu toprakları Rusya'ya teslim et ve buradaki Azerbaycan halkını göçe zorla! Çünkü biz bu topraklarda Ermenilere çarlık kurdurmak istiyoruz". Şah Tahmasp bu koşullara boyun eğme çaresizliği içindeyken 1722 yılında Nadir Afşar başına ordu toplar ve kendi doğduğu yeri Özbeklerden, Meşhedi, Afganlılardan temizler. Şah onun gücünü görüp kendine ordu kumandanı yapar. Ordu kumandanı olan Nadir kısa sürede Osmanlılarla anlaşmayı yırtıp atıp onları geri püskürtür, ardından Rusya'ya ultimatom verir ki, toprakları geri vermelisiniz aksi durumda size savaş açarım. Bu uyarılar Petro'nun ölümünden sonra çariçe Yelizaveta'ya verilmiştir. Özetle Ruslar, Nadirle savaşamayacaklarını anlarlar. Bu yüzden de hızla Bakü'yü, Derbendi terk edip, Gilan'dan çıkarlar. 1732 yılında Tahmasp'ın Osmanlı devletiyle yapılan savaşta şansızlığa uğramasının ardından, antlaşma gereğince Azerbaycan'ın batı bölgesini Osmanlılara vermesi, Nadir'in, Tahmasp'ı iktidardan uzaklaştırmasını zorunlu kılar. Tahmasp'ı iktidardan deviren Nadir, onun iki yaşındaki oğlunu şah ilan edip kendi de onun naibi (vekili) olur. 1736 yılında Azerbaycan'ın bütün toprakları istilacılar tarafından temizlenmiş olur. Aynı zamanda, Nadir Ruslara öyle bir ders verir ki, Ruslar 70 yıl Azerbaycan'a girmeye cesaret edemezler.

Bu defetmenin ardından 1736 yılında ülkede ki, Hanlara, Beylere mektup gönderip Muğanda; Şirvanla Muğan'ın kesiştiği Su-kavuşanda,

yani bugünkü Sabirabat'la Saatlı şehrinin olduğu yerde büyük bir kurultay düzenler. Dünyanın birçok yerinden kurultaya temsilci davet edilir. 12 bin çadır kurulur, kurultaya davetli 100 bin kişiye burada hizmet görülür. O, kurultayda kendini şah ilan eder. Şahlığının kabulünden sonra İran'ı dört beylerbeyliğine böler: Burada Azerbaycan beylerbeyliği, Fars beylerbeyliği, Irak beylerbeyliği ve Doğu Horasan beylerbeyliği. Bunlardan en büyüğü ve güçlüsü Azerbaycan beylerbeyliği olur ve kardeşi İbrahim Han'ı da Azerbaycan beylerbeyi tayin eder. Azerbaycan beylerbeyliğine; Gürcistan, Kuzey Kafkasya, Dağıstan, Güney Azerbaycan ve İran coğrafyasının önemli kısmını bağlar. Bu güçlü beylerbeyliğine özellikle kardeşini vali atamakla bir kez daha İran'ı, Azerbaycan topraklarına katıp birleştirmek kararında olduğunu göstermek istemiştir... Başkent olarak Meşhet şehrini seçer. O tarihte İmam Rıza'nın türbesinden dolayı Meşhet şehri, Şiaların dini merkezi konumundaydı. Ben burada bir saptama da bulunmak isterim ki, hiçbir Osmanlı Sultanı ve İran Şah'ı diğer halkların dini inançlarına karşı olmamıştır, bilakis camiler de olduğu gibi kiliselerinde ibadete açık olması Türk hükümdarlarının hoşgörüsünün apaçık göstergesiydi. Onlar bütün inançlara saygılıydılar.

Nadir gücüne ve askeri yeteneğine güvenen bir insan olmanın yanında, hem de muhafazakâr bir Türk oğluydu. O kendinden önceki Türk şahlarının iktidar tecrübesine sahipti; kendi devlet başkanlığında atalarından miras kalan toprakların hepsini geri alabildi. Neticede anayurt Azerbaycan da Nadirin yarattığı güçlü devletin bireşimine katılarak onun kurucu nüvesini teşkil etti.

Nadir'in çok güçlü belleği vardı. Bütün komutanlarının, mesai de olduğu askerlerinin adlarını, onların başarılı hizmetlerini aklında tutabilirdi.

Nadir'in meşhur bir veciz sözü de onun büyüklüğünü gösterir. O derdi ki:

"Eğer ben Cengiz Han ve Emir Timur'la bir çağda yaşasaydım Cengiz Han hükümdar, Emir Timur veziriazam ve ben de ordu kumandanı olsaydım, bütün dünyayı biz üçümüz fethederdik".

Genellikle, Nadir şah hakkında, onun büyüklüyü, mağlup edilmezliği hakkında günlerle, aylarca konuşmak mümkündür. Onun kahramanlıklarını bırakın bir yazıya, hatta kitaplara bile sığdırmak kolay iş değildir. Onun için de bana öyle geliyor ki, Nadir Şah Afşar'ın azametini anlamak için onun hakkında yazılmış kitapları iyice irdelemek gerekir.

-Cihangir bey, siz ihtisasça hukukçusunuz fakat tarihe ilişkin yazılar ve tarihi araştırmalar yapıyorsunuz. Peki, uzman tarihçi âlimlerimiz sizin araştırmalarınız hakkında hangi kanaati taşıyorlar?

- Babam da hukuk insanıydı ve 1945-1950 yıllarında Azerbaycan Devlet Üniversitesinin hukuk fakültesini farkla bitirmişti. 1952 yılında yeniden üniversitenin bu kez tarih fakültesine kaydolmuş. Bu tarihlerde babam Ulu Önderle aynı fakültede okumuş. Ben babama: "Siz hukuk eğitimi almanıza rağmen niçin tarih fakültesine kaydınızı yaptırdınız?" sorusunu yönelttiğimde: "Oğul, her bir yurttaş; yurdunun, devletin ve halkının tarihini tüm ayrıntısıyla bilmelidir!" demişti. Babam uzun süre cumhuriyetin çeşitli il ve ilçelerinde yargıçlık yaptı. O, benim hep tarih öğrenmeme, tarih tezlerinden yeterince yararlanmamı istiyordu. Bana sık-sık o bilinen özdeyişi anımsatıyor, "*Tarihini bilmeyenin geleceği olmaz!*". Diyordu.

Ben kendim de uzun süre hukuk-güvenlik dairelerinde çalıştım, ama tarihimizi öğrenmeği de ihmal etmedim. 2005 yılında ise siyasi yaşamımı sona erdirdikten sonra tarihi araştırmalarımı sürdürme olanağı kazandım. Öyle ki, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisinin İnsan Hukukları Enstitüsünde bilimsel çalışmalar üzere müdür yardımcısı ve bilim kurulunun başkanı oldum. Burada tarihi araştırmalarımı makaleler ve kitaplar halinde hazırladım. Bilhassa Nadir şah Afşar ile şecere bağlılığım benim onun faaliyetini araştırmama yöneltti. Sanki onun dönemi ağzı kilitli ancak içi mücevherle dolu bir sandıktı. Araştırdıkça halkım ve ülkem adına gurur duyacak, iftihar edilecek tarihi bulgularla karşılaştım. Ben bu enstitüde Türk milletinin 4 bin yıllık tarihini okudum, büyük fatihlerimizin yaşam ve siyasi faaliyetleri ile yakından tanışma fırsatı buldum.

Nadir şah Afşar'a ithaf ettiğim kitabımın tanıtım törenine katılan tarihçi ve aydınlarımız kitap hakkında olumlu düşüncelerini söz alarak kamuoyuna duyurdular

Aynı zamanda, ben bu kitabımı AMEA Bakühanov adına Azerbaycan Tarih Enstitüsüne, Bakü Devlet Üniversitesine ve Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesinin tarih kürsüsüne sundum. Tarihçilerimiz kitabı okuyup ve olumlu görüş bildirerek bana telefon açıp teşekkürlerini bildirdiler. Yine onlar araştırmalarımnda yeni bulguların olduğunu söyleyip, çalışmalarımı sürdürmememi istediler. Bugün tarihçilerimiz, ulusal basında kitabıma ilişkin iyi dilekte bulunup,

beni yüreklendiriyor... Bu durum gururumu okşasa da sorumluluğumu daha da artırıyor.

Nihayet bir mühim gerçekliği de burada ifade etmek isterim ki, ülke Cumhurbaşkanı Sayın İlham Aliyev tarihimizin yeniden, üstelikte tarihsel gerçekliğe uygun yazılması ve tarihimizin arınması konusunda bilginlerimize ufuk açıcı yönergeler vermiştir. Bundan böyle tarih eğitimi veren fakültelerimiz Türkiyeli tarihçilerle birlikte Azerbaycan tarihini yeniden araştırıyor ve yazıya geçiriyorlar. Bizim gerçek olan tarihimize kavuşmamız için dikkat ve desteğini esirgemeyen Sayın Cumhurbaşkanımıza minnettarlığımı bildiririm.

***Adalet Gazetesi.** (24 Haziran, 201 S.4.)

Elçin Zaman

3) “AZERBAYCAN NADİR AFŞAR DEVLETİ” ADINDA KİTAP GÜNYÜZÜ GÖRDÜ*.

Cihangir Hüseyinov: “Bu kitabı meydana getirmemdeki amaç Azerbaycan’ın tarihsel şahsiyetlerini eski ve yeni kuşaklara tanıtmak istememdir”

Eski milletvekili, hukuk bilimleri üzere felsefe doktoru Cihangir Hüseyinov’un basıma hazırladığı “Azerbaycan Nadir Afşar devleti” adında kitap ışıık yüzü gördü. Artık bahsi geçen kitabın imza töreni geçirildi. Kitabın yazarı: Cihangir Hüseyinov, böylesi bir kitabı yazmak istemesinin daha geçmiş zamanlarda aile ve sülalesinin insanlarında hep var olduğunu bildirdi. Doğrusu hukuk eğitimi almasına rağmen tarih onun her zaman ilgi alanında olmuştur. Hatta çocuk yaşlarından Azerbaycan tarihine özel ilgisiyle tanınmıştır: “Bu ilgi tabii ki, bana babam tarafından aşılanmıştı. Genellikle tarihe ilgi bizim soy kökümüzden geliyordu. Daha Sovyet imparatorluğu döneminde bizim Nadir Afşar soyunun ardılları olduğumuz biliniyordu. Atalarımız o yıllarda Avarhan topraklarına sığınmak zorunda kalmıştı. Rusların Acaristan’a saldırısı sonucunda Hınna havalisine göçüp gelmiş ve orada yaşamışlardı”. Yazarın açıklamalarına göre, önceleri böyle bir kitap yazmak konusunda belirgin düşüncesi yokmuş. Ancak 2003 ‘de babasının 80’inci yaş gününde “Kalkın! Mahkeme geliyor” adında bir kitap hazırlayarak; babasının yaşamını, ömür yolunu, mahkeme yıllarını, yargıcılık anılarını ve nesil şeceresini bu kitapta toplamış: “2007’de babam rahmetli oldu. 2013 yılında ise onun 90’ıncı yaşını anmak için bu kitabı yeniden bastırdım. Bu kez o kitapla birlikte yayımlanmak üzere “Benim hizmetim ve siyasi faaliyetim” adında bir kitap yazdım. Bu kitapta da anlatmaya çalışmışım ki, bizim soy kökenimiz Nadir Afşar dönemine kadar uzanmaktadır. Bizler hiç kuşku yok ki, Nadir şah’ın torunlarıyız. Sonralar ben Türkiye’de ve Bakü’de de yaşadığımda birçok sorulara muhatap oluyordum. Bana en sık sorulan soru N. Şah’la olan akrabalık bağımıdı. Bu ulusal medyanın oldukça ilgisini çekiyordu. Elbette, bu benim için de ilginçti. Evet, tarihçilerle bu konuda söyleşilerde bulunuyordum. Ancak anladım ki, biran önce bu meseleleri kendim ortaya çıkarmalıyım. Onu da

belirtiyim ki, ilk kez Yunus Oğuz'un romanlaştırdığı "Nadir şah" eserini okuduğumda Nadir Şah'ın büyüklüğünü görmüştüm, onun tarihi bir şahsiyet olduğunu bu eserde keşfetmiştim." C. Hüseyinov ilave ediyor ki, "Sovyetler devrinde Azerbaycan tarihinde Nadir adında şah neredeyse silinmişti ve her defa adı anıldığında onu İran Şah'ı gibi takdim ediyorlardı. Aleyhte öylesi bir olumsuz kahraman yaratmışlardı ki, Sovyet döneminin sonrasında da onun adını anmak korkulu ve tehlikeli sayılıyordu. Buna rağmen, Yunus Oğuz'un Nadir şah eserini okuduğumda bana öyle bir kuvvet gelmişti ki, içimden gelen ses bana bu eseri sen yazabilirsin diyordu!

Daha sonra İngiliz tarihçisi Lokkart'ın eserini, Mihman Süleymanov'un İran'da yayınlanmış "Nadir şah" eserini okudum. Nadir konusunda internet sitelerinde, Türkiye, Gürcistan, İran, Rusya'da ne kadar yazılı görsel bilgi varsa onların hepsini elde ettim. Sonunda şu karara vardım ki, doğunun sonuncu fatihi sayılan Nadir şah Afşar belki de dünya tarihinde en mağlup edilmez kumandanlarından biriydi. Bu Azerbaycan devletinin, Azerbaycan halkının tarihidir. Bu yüzden de karşıma böyle bir hedef koydum, evet bu tarihi ben yazacağım. Uzun bir çaba sonunda Nadir Şah'ın 325. yıldönümüne ithaf edilmiş bu kitabın görkemli şekilde tanıtım töreni yapıldı". Eser sahibinin sözlerine göre, bir dönem kitabı yazmak isteğinin diğer bir nederi de Azerbaycan'da tarihini toplum olarak yakından bilelim. Zira Nadir Şah kesinlikle sıradan bir tarihi şahsiyet değildir. Daha Nadir hayatta iken İngilizler, Afganlılar, Farslar, Moğollar, İskoçyalılar, İrlandalılar onu kendi kahramanı gibi tanıtmak istemişler: "Biliyor musunuz, Nadir şah katıksız Azerbaycan oğluydu. Benim eserimde onun Azerbaycancılık ülküsü yeterince yansıtılmıştır. Bununla da kalınmamış, Türk devletlerinin 4 bin yıllık tarihine kısa bir yolculuk edilmiştir. Bir daha vurguluyorum ki, bu kitabı meydana getirmekte amacım, niyetim, Azerbaycan tarihini, onun tarihi şahsiyetlerini eski ve yeni kuşaklara tanıtmaktır! Nadir Şah'ın tarihini irdelemek, onun asıl, gerçek kahramanlığını göstermek vacip şarttır. İyice biline ki, onun kurduğu Nadir Afşar devletinin toprakları 6 milyon kilometre kareyi bulmuştur. 2015-2016 yıllarında onun kurduğu devletin 280'inci yılı tamam oluyor. Bizim bu davamız ondan ibarettir ki, hem Afşar devletinin, hem de Nadir Şah'ın doğum gününü ona layık şekilde kutlayalım ". C.Hüseyinov üstünde duruyor ki, maalesef bugüne kadar Azerbaycan'da Nadir şah hakkında bir tane de bile bilimsel monografi yazılmamıştır: "18. yüzyıldan başlayıp 21. yüzyıla kadar dünyanın çoğu ülkelerinde bu tarihi şahsiyet konusunda yeteri ka-

dar malumatlar yayınlanmıştır. Böyle kaynaklara İngiltere, Fransa, Hollanda, Ermenistan, Gürcistan, Rusya gibi ülkelerde tesadüf edilir. Azerbaycan'da ise yalnız elinizdeki kitap ve Yunus Oğuz'un "Nadir şah" eseri bu tarihsel döneme ışık tutuyor". Yunus beyin yazdıklarına göre, farslar Nadir Şah'ı kendi devlet adamları gibi prezante etmek istemişler: "Farslar bütün olanaklardan yararlanmaya çalışıyorlar ki, Nadir Şah'ı uluslararası topluma farsların kahramanı gibi takdim etsinler. Ancak araştırmalar kanıtlıyor ki, Nadir Şah özbeöz Türk oğludur, Türklerin Afşar boyundandır. Onun farslara hiçbir aidiyeti yoktur".

***Olaylar Gazetesi (11.06.2014)**

4) TARİHİMİZİ DOĞRU ÖĞRENELİM, DOĞRU TANITILIM*

Babek Türk'tü ve yabancı istilacılara karşı kıyasıya savaşmaktan geri durmuyordu

Azerbaycan'ın tarihi şahsiyetleri bu bağlamda Babek'e ilişkin televizyon kanallarında, internet sitelerinde yine sosyal paylaşım ağlarında başlatılan tartışmalar beni de bu konu hakkında düşündüklerimi açıklamaya sevk etti. Daha çok rahatsızlık doğuran bu tartışmaların ardında yatan Azerbaycan tarihinin, Türk tarihinin çarpıtılması ve tahrif olunmasına yönelik art niyettir. Azpolitika.info sitesinde "Tarihte Azerbaycan adında devlet olmamıştır" adında makale yayınlanmış. Makalede izah ediliyor ki, Azerbaycan adında ilk devlet 1918 yılının Mayıs ayının 28'inde kurulmuş. Hatta yazıda belirtilmiş ki, 'bu gerçeğe itirazlı olan varsa, bizi inandırın'. Kaydedelim ki, Babek konusuna birkaç kez değinilmiş. Son kez ANS televizyonun "Şahsiyet vesikası" programında bu meseleye değinildi ve programın konuklarından biri, milletvekili Fazıl Mustafa; Azerbaycan halkının tarihi kahramanlarından biri Babek Hürremiyi "İslam'a karşı savaş açan dinsiz", "sapık", "gayrı Türk" gibi takdim etti. Yayını izlememiş olsam da, mevzu ile bağlı Azpolitika.info sitesindeki yazıyı okudum ve sevgili Fazıl Mustafa'nın böyle düşünmesine çok üzüldüm. Öncelikle geçmiş tarihimiz, milli değerler ve tarihi şahsiyetlerimiz konusunda oturumlarda televizyon kanallarımız çok duyarlı olmalı, bu mevzuda konuşmalarda, toplumu bilgilendiren konularda uzmanlar davet edilmelidir. İkincisi, Azerbaycan tarihine ilişkin münazaralarda vatancılık, devletçilik ön planda olmalı, şov adına rastgele amatör yorumculara, absürt, marjinal düşüncelere yer verilmemelidir. 70 yıllık Sovyet devrinde imparatorluğun şoven daireleri Azerbaycan Türklerini Türk-İslam dünyasından ayırmak için yapmadığı kalmamıştı. Tarih, edebiyat ve diğer beşeri bilimler egemen ideolojiye uygunlaştırılmıştı. Sovyet tarihçiliği Rusya imparatorluğunun sömürge siyasetini "kurtarıcı" gibi göstermiş, Sovyet

halklarının yalnız Rusya tarafından işgalinden sonra özgürleştiğini iddia etmiştir. Sovyet tarihçiliği Azerbaycan'ın sonradan Türkleştirdiğini, Azerbaycanlıların Orta Asya'dan gelme göçebe halk olduğunu temellendirmeğe çalışıyordu. Usandırarak biçimde, genç kuşaklara telkin ediliyordu ki, sözüm ona 'Azerbaycan ve Anadolu'ya Türkler 11'inci yüzyılda Oğuzların göçüyle yurt edinmişler'. Daha çok Ermenilerin çıkarlarını gözeterek uydurma bir tarih yazılmıştı. Bu çarpıtılan "tarih"e göre, Azerbaycan'ın kuzeyde yaşayan halkı İran ve Kafkas dilli, güneyindeki ise İran dilliymiş, Selçukluların gelişinden sonra Türkleşmişler. Azerbaycan Türklerini sonradan gelme hesap etmekle amaçlanan Aras nehrinden kuzeydeki toprakların Ermenileştirilmesini kolaylaştırmak, buna tarihi meşruiyet kazandırmaktı. Acımasız Stalincilik Azerbaycan halkına karşı görülmemiş zulümler yapmıştır. Ancak bunlar artık geçmişte kaldı. Azerbaycan halkı kendi bağımsızlığını elde edip, kendi devletini kurdu. Son 25 yılda Azerbaycan tarihinin, Türk tarihinin nesnel süreçlerinin araştırılması yönünde önemli adımlar atıldı. Tekzip edilmez bulgularla kanıtlanmıştır ki, Azerbaycan topraklarında Türklerin yurt edinmesinin tarihi kadimdir. İlk Azerbaycan Türk devletçiliğinin tarihi milattan önce III. bin yıldan başlar. Yaşadığımız coğrafya ilk uygarlaşmanın olduğu yerlerden sayılmaktadır. Azerbaycan Türklerinin şekillendiği tarihi sınırlar çerçevesinde antik uygarlıklar kurulmuştur. Azerbaycan tarihi genç kuşağa doğru-düzgün aktarılmalı, bu meselede devletçilik özelliklerimiz örnek alınmalıdır. Her bir vatandaş kendi devletinin, milletin tarihini bilmelidir. Elbette bu tarihi halkımıza aktarmak, dünyaya tanıtmak kolay olmasa da, her bir tarihçi âlim ve her bir duyarlı yurttaş bunları bilmeli, halkımıza ve dünyaya tanıttırmalıdır. Türk halkının 5 bin yıllık tarihi şahsım tarafından "Azerbaycan Nadir Afşar devleti" inceleme eserimde (2014) kısa da olsa araştırılmıştır. (Aynı eseri *CİHANGİRhüseynov.com* sitesinden okuyabilirsiniz). Buradan okurlara seslenmek istiyorum ki, Türklerin tarihinde farklı adlarla 149 devlet, 22 imparatorluk kurulmuştur. Ön Asya'da, yani Azerbaycan'ın yerleştiği bu topraklarda milattan önceki bin yıllarda Türk devlet yapıları oluşmaya başladı. Bunlar Urmiye gölünün güney ve güneybatısından şimdiki Nahçıvan, Mil ve Karabağ topraklarında yurtlanmış Kutı, Lullubi, Turukki ve diğer Türk boylarıdır. Bu boyların ardından Manna devleti kurulmuş. Daha sonra bu topraklarda Midiya devleti, daha sonra ise İskit (Skif devleti) olmuştur. Milattan önce 323 yılında Makedonyalı İskender'in ölümünden sonra bu imparatorluk ayrı-ayrı devletlere parçalandı. Azerbaycan'ın güneyinde

Atropatena, kuzeyinde ise Alban devleti kuruldu. Yazılı bilgilere isnatla Türklerin Atropatena ve Albaniya devletinin bireşiminde başka dyıllarda konuşan çok sayıda halklarda yaşıyorlardı. 4'üncü yüzyılın sonunda Orta Asya'da büyük Hun imparatorluğu yıkıldıktan sonra, Ak Hun imparatorluğunun temeli atıldı. Bu devletin sınırları Orta Asya ve kuzeybatı topraklarının bir kısmını kapsıyordu. Ak Hun imparatorluğu; İran topraklarında yerleşen Sasaniler devletini, yenilgiye uğratarak yönetimi eline aldı. Ak Hunlar Azerbaycan'ın büyük bir bölümde, Derbent, Karabağ ve Borçalı yurtlarına yerleştiler. Ak Hun imparatorluğu dağıldıktan sonra 552 yılında Asya'nın büyükçe bir topraklarında Göktürk devletinin temeli atıldı. Göktürk adıyla Hunlar kendilerini resmen Türk adlandırdılar. Bu devlet 9'uncu yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Şimdiki Ukrayna'nın, Rusya'nın güneyinde, Kuzey Kafkasya, Ön Asya ve Orta Asya'da mevcut olmuştur. 7'inci ve 10'uncu yüzyıllarda Kuzey Kafkasya'da Hazar hakanlığı kuruldu. Hazar hakanlığı Doğu Avrupa'nın en büyük hakanlığı olmuştur. Türk boyları daha sonra Oğuz adıyla tanınmıştır. Oğuz Türkleri Hazar denizinin doğusunda yaşıyordu. 4-5'inci yüzyıllarda Büyük Moğol imparatorluğu da Türk boyları tarafından yönetiliyordu. 7'inci yüzyılda Arabistan yarımadasında Muhammet peygamberin kurduğu Arap İslam devleti; Afrika'nın kuzeyini, İspanyanın bir kısmını, Arabistan yarımadasını, İran, Kafkas ve Orta Asya'yı kuşatmıştır. İslam'ın peygamberi Türklerin savaşıclığını, cesurluğunu, kahramanlığını ve büyük devlet geleneğini överek, kendinden sonra gelen Arap halifelerine Türklerle yakın ilişkide olmayı tavsiye etmiştir. Belki de Hilafetin gelecekte Türkler tarafından yönetileceğini işaret etmiş oluyordu.

İlk reşidi halifeler devri kapandıktan sonra Arap hilafeti mahiyetini değişmeye başladı. Emeviler sülale anlayışını kabul ettiler, geniş işgalcilik siyasetine başladılar. Abbasiler devrinde bu siyasete Araplaştırmada ilave olundu. Arap feodalleri işgal ettikleri arazilerde halklara zülüm ediyor, onların dini inançlarını, adet-ananelerini zorla değiştiriyorlardı. Bölgede Arap zulmüne karşı isyanlar başlanmıştı. 10'uncu yüzyılda Azerbaycan topraklarında başlayan Hürremiler halk harekâtı Sasani devletine karşı yerli halkların mücadelesiydi. 633 yılında Arap halifesinin orduları Sasani devletine hücum etti. Azerbaycan topraklarında Cavanşirin önderliğindeki halk 634 yılında Araplara karşı Sasani ordusunda mücadelesini sürdürüyordu. Gir-diman (Aran) hükümdarı Cavanşir hatta Bizans imparatorluğuyla da ittifaka girip Araplara karşı direnişini sürdürmüştür. 7'inci yüz-

yılın 60'ıncı yıllarında Kuzey Kafkasya'dan hareket eden Hazarlar, Albaniya devletine saldırıya geçtiler. Alban devletinin varlığına son verildi. 7'inci yüzyılda Arap-Hazar savaşları 100 yıl kadar devam etti. Arap hilafetine karşı Azerbaycan'da 748-752'inci yıllarda büyük Hürremiler harekâtı başlatıldı. Hürremiler inanç itibarıyla (Hürrem: Sonsuz ateş, güneş demektir) ateşperestlerdi. Cavidan'ın ölümünden sonra Babek (798-838) mücadeleyi sürdürdü. Babek 819 yılında Araplar tarafından işgal edilmiş Berde'yi, Beylekan'ı, Karabağ'ı, Hemedan'ı geri aldı. Bezz kalesinde kendine büyük ordu toplayıp 20 yıla yakın Arap saldırılarına karşı mücadele yürüttü. Bu büyük halk kalkışmasıydı. 838 yılında Babek esir alındı ve idam edildi. Babek Azerbaycanlıydı, Türk halkının oğluydu. O, yabancı istilacılara karşı canı pahasına savaşıyordu. Onun bu mücadelesi Azerbaycan halkının asıl kahramanlık sembolüydü. Bununla biz Azerbaycanlılar gurur duymalıyız. 11'inci yüzyıla gelindiğinde Selçuklular; İran, Azerbaycan ve Küçük Asya'yı denetimi altına alarak Büyük Selçuk imparatorluğunu kurdu. 11'inci yüzyılda Arap Halifeliği zayıflamağa başladı ve Kuzey Azerbaycan'da Şirvanşahlar devleti (891-1538) kuruldu. Bu Arap halifeliğinden sonra ilk Türk Müslüman Azerbaycan devletiydi. 11'inci yüzyılda Azerbaycan Selçuk imparatorluğunun bireşimine katıldı. Arap Halifeliğinden sonra 1038-1057'inci yıllarda Türk Selçuklu boyları Orta Asya, İran, Azerbaycan ve Küçük Asya'yı ele geçirerek büyük bir imparatorluk yarattılar. Selçuk imparatorluğu dağıldıktan sonra Anadolu'da, şimdiki Türkiye Cumhuriyetinde Osmanlı imparatorluğu (1299) kuruldu. Osmanlı İmparatorluğu altı yüzyıldan fazla yaşamış cihan devletiydi. Kısa zamanda imparatorluk Kuzey Afrika'yı, Arabistan yarımadasını, Balkanları, Doğu Avrupa'yı, Kırım Hanlığı topraklarını zapt etmekle dünya tarihinin en muhteşem imparatorluğuna dönüştü. 1518 yılında Mısır'ın fethinden sonra İslam Halifeliği Türk Sultanlığına İstanbul'a geçti. Türk milletinin İslam'ı kabul etmesi onun kudretini, cesaretini daha da artırdı.

Azerbaycan topraklarında ise 11. yüzyılda Selçuk İmparatorluğu parçalandıktan sonra Atabeyler devleti (1136-1225) kuruldu. Atabeyler devletinin temelini Şemseddin Eldegez attı ve bu devletin toprakları Azerbaycan'ın Doğu bölgesini içine alıyordu. Atabeyler devleti hakkında akademisyen Ziya Bünyadov'un "Azerbaycan Atabeyler devleti" adında monografisi vardır. 13. yüzyılda Azerbaycan topraklarında kurulan Eldegezler ve Şirvanşahlar devleti, tatar Moğolların esareti altına girdi. Daha sonra Azerbaycan toprakları Timur imparatorluğunun bireşimine katıldı. 14'inci yüzyılda Azerbaycan'da ve Doğu

Anadolu'da Türk Karakoyunlu devleti kuruldu(1380-1467). Devletin merkezi Van şehriydi. Karakoyunlular devletin kurucusu Kara Muhammet'ti (1380-1389). 1467 yılında Akkoyunlu devletini kuran Uzun Hasan tarafından Karakoyunlu devleti yıkıldı. Akkoyunlu devletini (1453-1503) meydana getirenler Oğuz-Türk boylarıydı. Bu devletin de toprakları Doğu Anadolu, batı İran, Azerbaycan'ın batı bölgesini içine almakla büyük bir coğrafyayı kapsıyordu, başkenti Tebriz şehriydi. 1501 yılında Şerur ovasında Akkoyunluları yenilgiye uğratan Şah İsmail, bu tarihte Tebriz'de kendini şah ilan etti. Sefeviler devleti 1501 yılından 1736 yılına kadar varlığını sürdürmüştü. Şah İsmail'in iktidarında (1501-1524) büyük topraklar fethederek Azerbaycan topraklarını bir devlette birleştirdi. İlk kez Azerbaycan'ın bütün toprakları tek bir devlet olarak bağımsız Sefevi imparatorluğu yönetiminde birleşti. Bu, Azerbaycan tarihinde mühim bir hadise idi. Bundan sonra Şah İsmail İran topraklarını ve Arap Irak'ını da Sefevi egemenliğine kattı. Sefeviler devleti doğuda Şeybani (Özbek devleti) batıda ise Osmanlı imparatorluğu ile sınır komşusu oldu. Bir Azerbaycan Sefevi Türk devleti kuruldu. Şah İsmail'in iktidarında İran-Azerbaycan topraklarında yaşayan halkların İslam'da Şia mezhebini kabul etmesi bu topraklarda olan halkların zahiren birliğini yaratma çabası sayılsa da, bu büyük Turancılığa darbe vurdu. Bununla da, iki Türk devleti: Osmanlı -Sefevi ilişkileri keskinleşti. Batı Avrupa ve Çar Rusya'sı bundan yararlanarak bu iki Türk devletin arasına nifak soktu. Batı ve doğu Avrupa'da, Balkanlarda, Kara Deniz havzasında Kırım, Kuzey Kafkasya, Orta Asya'da kendi siyasetlerini yürütüp ezeli Türk topraklarını işgal etti. Osmanlı -Sefevi ilişkileri 1514 yılında kanlı Çaldıran savaşı ile akılda kaldı. Bu savaşlarda Azerbaycan'ın toprakları defalarca Osmanlıların egemenliğine geçti. Sefevi Şah'ı I. Şah Abbas'ın (1587-1629) iktidarında Azerbaycan'da devletçilik gelenekleri hayli güçlendi. Ne var ki, mezhep ayrılığı daha derinleşti. 1598 yılında I. Şah Abbas başkenti İsfahan şehrine taşıdı. 1593 yılında merkezi Erdebil şehri olan Azerbaycan beylerbeyliği yaratıldı. Tarihçiliğimizde Şah Abbas'ın döneminde Farsçanın Sefevilerde üstünlük kazanmasına ilişkin yanlış bir algı var. Aslında Sefevi devletinde en başından yıkılışına kadar saray ve orduda konuşulan dil Türkçeydi. Şah Abbas devrinde de resmi yazışmalar Türkçe yapılıyordu. 18. yüzyılın öncelerinde, 1722 yılında Şah Hüseyin Sultanın ve II. Şah Tahmasp'ın devrinde Sefevi devletin toprakları doğudan Hazar sahili boyunca 600 km uzunluğunda Derbent, Bakü, Lenkeran ve Reş'te kadar, Şamahı'dan Muğan boyunca bütün şehirler Rus çarı I.

Petro tarafından işgale dildi. Aynı devirde Ermenilerin Azerbaycan'a birinci göçü başladı. Birinci Petro tarafından Ermeniler Guba, Bakü, Şamahı topraklarına göç ettirildi. Hatta Petro'nun planında bu arazilerde "Ermeni çarlığının" yaratılması da vardı. Ermeni kilisesi ve gürcüler Petro'nun ordularına maddi yardım gösterdiler.

Azerbaycan Sefevi devletinin güneydoğu toprakları ise başkenti İsfahan şehri olmanın Afganlılar tarafından kuşatılmış, ülkenin batı toprakları ise Osmanlılar tarafından ele geçirilmişti. Böyle bir zamanda Türk Afşar boyundan olan Nadir han Sefevi hanedanlığını parçalanmaktan kurtardı. Bütün zapt olunmuş toprakları geri alarak Azerbaycan'ı tamamen istilacılardan kurtardı. Nadir han 1736 yılının yazında Kür ve Aras nehirlerinin kesiştiği Muğanda-Sukovuşanda binlerce temsilcinin katılımıyla büyük kurultay düzenledi. Nadir, seçilmeden önce kurultay temsilcilerine İslam dininde mezhep ayrılığına son verilmesini teklif etti. Nadir han, Osmanlı devleti ve Sünni toplumuyla ilişkileri iyileştirmek için Şiiiliğin Caferilik kolunu kabul etti. Bu meseleden ötürü Osmanlı sultanına başvursa da, onun dini reform talebi kabul görmedi. Nadir şah başkenti Tebriz olan Azerbaycan beylerbeyliğini yarattı. Azerbaycan beylerbeyliğinin topraklarına bugünkü Dağıstan, Gürcistan (Kartli /Kahetiya) Ermenistan ve Türkiye'nin doğusu (Erzurum, Van, Diyarbakır şehirleri) dâhildi. Günümüzdeki federal devlet sistemine uygun olarak Afşar Azerbaycan devletine; Azerbaycan, Irak, Horasan ve Fars beylerbeyliği de katıldı.

Nadir Şah'ın ölümünden sonra (1747) Azerbaycan toprakları 20-ye kadar hanlığa bölündü. 1 milyon km. kare den fazla toprakları olan Azerbaycan Beylerbeyliğinin küçük hanlıklara ve sultanlıklara bölünmesi gelecekte Kuzey Azerbaycan'ın Çar Rusya'sı tarafından işgal edilmesine ve daha sonra topraklarında Gürcistan, Ermenistan SSR ve Dağıstan Muhtar cumhuriyetlerinin kurulmasına olanak yarattı. 1918 yılı Mayıs ayının 28'inde başkenti Gence şehri (toprakları 117,5 km. kare) olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kuruldu. Cumhuriyet 2 yıl yaşadı. Bolşevik işgalinden sonra 1920 yılının Nisan ayının 28'inde Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti ilan edildi. Azerbaycan SSC' inin kurulması bir daha Azerbaycan'ın ezeli yurt yerleri olan Zengezur, Borçalı, Gökçe, Derbent topraklarının Azerbaycan'dan alınmasıyla sonuçlandı. 1923 yılında Dağlık Karabağ Muhtar Vilayetinin yaratılması 20'inci yüzyılın sonunda bu bölgede ermeni ayrılıkçılığının güçlenmesine ve Karabağ'ın işgaline getirdi.

Bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti bu bağımsız imparatorlukların, devletlerin aynı zamanda modern dönemde yarı bağımsız devletin hukuken ardılı ve mirasçısıdır.. Güney Azerbaycan'da ise 19. yüzyılda Çar Rusya'sı Kuzey Azerbaycan'ı işgal ettikten sonra Kaçar devletinin başkenti Tahrana taşınmıştır. Türk Kaçar sülalesi iktidardan devrilmiş, fars Pehleviler sülalesi iktidara getirilmiştir.

20'inci yüzyılda Güney Azerbaycan'da üç kez: Settar Han'ın (1905-1911), Şeyh Muhammet Hiyabani'nin önderliğinde (1917-1921) Azadistan Cumhuriyeti ve 1945-1946 yıllarında Seyit Cafer Pişeveri'nin önderliğinde bağımsızlık mücadelesi verilse de Sovyet imparatorluğu ve Antanta(anlaşık) devletleri Türk Azerbaycan devletinin kurulmasına izin vermedi. Bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti uzun asırlar bu topraklarda yaşayan halkların ve milletlerin, imparatorların ve devletlerin yarı bağımsız Sovyet Azerbaycanlılarının yegâne hukuki varisidir ve bütün Dünya Azerbaycanlılarını birleştiren çatı ülkedir. Azerbaycancılığın devletçiliye uygulanması umum milli lider Haydar Aliyev'in adıyla bağlıdır. 2001 yılında Dünya Azerbaycanlılarının I. Kurultayında umum milli lider Haydar Aliyev Azerbaycancılığı Azerbaycan'ın milli devlet ideolojisi gibi onayladı. *"Her bir insan için milli mensubiyeti onun gurur kaynağıdır. Ben her zaman iftihar etmişimdir, bu gün de iftihar ediyorum ki, ben Azerbaycanlıyım"* demekle bütün Azerbaycanlıları birliğe çağırmıştır. Ona göre de Azerbaycancılık yalnız Azerbaycan'a muhabbet değil, onun dünyadaki milli, tarihi, siyasi, iktisadi, dini-ahlaki konum ve durumunu yansıtan toplumsal bilinç halidir. Azerbaycancılık Türkçük ve Turancılık öğretisine bağlı olduğunda daha güçlü ve kudretli durmaktadır. Bağımsız Azerbaycan devletinin gerçek ideolojisi Azerbaycancılıktır. Her bir Azerbaycanlı kendi milli mensubiyeti ile gurur duymalıdır ve biz Azerbaycancılığı, Azerbaycan dilini, milli manevi değerlerimizi, gelenek ve göreneklerimizi yaşatmalıyız, Azerbaycan tarihini öğrenip halkımıza ve bütün dünya halklarına tanıtmalıyız. Bu, her bir Azerbaycan vatandaşının borcudur. 20 Ocak umum halk matem gününü kaydettik, bütün şehitlerimize Allahtan rahmet diliyorum. Azerbaycan halkı çok badirelerden kahramanlıkla çıkmıştır. İnaniyorum ki, tez bir zamanda işgal olunmuş topraklarımızı ermeni tecavüzcülerinden kurtaracağız. 20 Ocak Azerbaycan'ın yiğitlik, kahramanlık günü gibi kutlanmalıdır.

Cihangir Hüseyinov

**Olaylar Gazetesi. (21.01.2015)*

SONUÇ

Yaptığım araştırmalar hepimize öyle bir ders çıkartacak gerçeği ortaya koydu ki, Azerbaycanlı Türk, Afşar oğlu olmasına rağmen, Nadir şahsiyeti Azerbaycan'da kendine yaraşan tarihsel yerini bulamamıştır. Onun hakkında Avrupa'da, Amerika'da, Asya'da çok sayıda makale ve monografilerin yazılmasına rağmen, onun tarihsel ihtişamını ortaya çıkartacak bir anlatım diline kavuşamamıştır. Aslında vardığım ilk kanaat şu ki, Nadir yalnız bir Türk Azerbaycanlı gibi çağdaş, modern perspektiften bakılarak öğrenilmelidir. Kesin olarak söyleyebilirim ki, Nadir Şah Afşar, demografik açıdan ve etnisite ve toprak ilişkisi bakımından tam bir Azerbaycan devleti kurmuştu. "İran" adı belirli bir coğrafi terminolojiyi ifade ettiğinden Nadir Afşar devletine bir fars devleti damgasını yapıştırmak tastamam anakronizmdir. Nadir Şah kamusal ve yaşama konstrüksiyonuna göre pirüpak Türk-Azerbaycan devlet geleneklerinin cesur devamcısıydı.

Bugün İran İslam Cumhuriyetinde Nadir Şah Afşar'a sonsuz minnettarlık ifade eden özel bir yaklaşım var. Nedeni bellidir. Kendi varlığı için İran adı verilen devlet önceki Türk hanedanları gibi, Nadir Şah'a borçludur. Bu ilkesel mesele de belirli açıdan kendi yansımaları bulmuştur.

Kaynaklar ve tarihsel metinlerin ortaya koyduğu araştırma sonuçları bize tüm çıplaklığıyla kanıtıyor ki, Nadir Şah orta asırlar askerlik tarihinin en parlak isimlerinden biridir. O, insanlık tarihinin Makedonyalı İskender, Emir Timur gibi büyük kumandanların Asya'daki zaferlerini tekrarlayarak kendine Asya'nın sonuncu büyük fatihi gibi bir ün kazanmıştır. Bu insanın şaşırtacak faaliyeti günümüzde de harp sanatını meslek edinenlerin hayranlıkla öğreneceği ve başvuracağı değerli bir mirastır.

Nadir Şah fatihlik ve kumandanlık azametiyle harp sanatına yeni tarz getiren bir şahsiyettir. O, yenilmezlik sembolüne dönüşmekle

askerlik sanatını en yüksek zirveye çıkardı. Nadir Şah için yerine getirilmeyecek hiçbir askeri buyruk yoktu. Hatta insan zekâsının tasavvur edemeyeceği kararları kabul ederek, bunların icrasında çok büyük ustalık ve dayanıklılık gösteren Nadir Şah, çağdaşları için ulaşılmaz imkânsız olan hedeflere çok kolaylıkla varıyordu. Belki de yalnız bunun sonucu olmalıydı ki, Nadir Şah Safevi devletinin neredeyse yarısına kadar elinden çıkartmış topraklarını geri aldı. Yakın doğuyu kendi imparatorluğuna katmış Osmanlı devletinin harp aygıtının önünü kesti, süratle güçlenmekte olan Rusya devletini kendisiyle müzakerelere zorladı. Hindistan'ı, Afganistan'ı ve Türkistan'ı fethetti ve kendinin yeni imparatorluğunu yarattı.

Nadir Şah büyük bir imparatorluğun Şah'ı olsa da, dünya tarihinde daha çok azametli cihangir ve yenilgi tatmamış komutan gibi tanınmıştır. Safevi devletinin üçra vilayetinde; kendi yurdundan sürgün edilmiş sade bir Afşar ailesinde doğmuş Nadir Şah'ın düzenli bir askeri eğitim görmeden dünyanın tanınmış kumandanlarından birine dönüşmesi hayret ve şaşkınlık doğurmağa devam ediyor. Çokları bunun nedenini anlamağa çalışıyorlar ve tarihi metinlerde de bu konuyla bağlı çeşitli mülâhazalar kendine yer bulmaktadır.

Her şeyden önce, Nadir Şah, daha çocukluk yaşlarından fitri askeri yeteneğe sahipti. Yaşadığı kaotik ortam, hısım, akrabasının, yurttaşlarının sürekli uğradığı yağmacı saldırıların öcünü almak isteği bu yeteneği kullanmasında itici rol oynadı. Nadir Şah, ilk gençlik yıllarından beri içinde bulunduğu çevrede, sağ kalmanın, ailesinin can güvenliğini korumanın yolunun kılıca sarılmak olduğunu iyi biliyordu. Bu yüzden onun başarısına yol açacak daha verimli girişimlerin sıkıntılara katlanmalıydı. Bu yönde takındığı azmi ve girişimciliği ve de sahip olduğu fiziksel özellikler genç Nadir'in karşısına koyduğu amaçların gerçekleşmesine zemin oluşturdu.

Nadir Şah, gerçek anlamda çok güçlü fiziksel özelliklere sahipti. Boyu, kolunun gücü ve yorulmazlığı asker gibi biçimlenmesinin önkoşuluydu. Nadir Şah aylarca, yıllarca ordugâh hayatına dayanabilirdi. Ordusunun gücüne gelince, önüne çıkan düşmana korkulu anlar yaşatıyordu. Sahip olduğu kişisel özellikleri ona en ağır vuruşmaların merkezinde yer almaya ve ordulara önderlik hakkı veriyordu.

Bundan başka Nadir Şah'ın fiziksel özelliklerinin stratejik önemi vardı. Safevi devletinin işgal olunmuş topraklarının geri kazanılmasında, büyük imparatorluğun yaratılmasında Nadir Şah'ın kişisel cesareti, elbette ki, önemli yer tutuyordu. Herkes tarafından anlaşılmıştı ki,

Afşarlar devleti yalnız Nadir Şah'ın kılıcının üzerinde ayakta duruyordu ve onun ölümüyle de bu devlet prestijini yitirdi.

Nadir Şah, devletin Şah'ı olması itibarıyla ülkesinin siyasi ve askeri stratejisinin belirlenmesinde tek karar sahibiydi. Bu da devletin bütün olanaklarını kendi stratejisinin hayata geçirilmesine seferber etmişti. Yani bu sürecin kendisinde bir dinamizm vardı ve devletin bütün imkânlarının onun elinde toplanması askeri ve stratejik görevlerin ifası yolunda bürokrasiyi ortadan kaldırması anlamına geliyordu.

Böylece de, Nadir Şah'ın kumandanlığını parlatan diğer başat özelliği taktiksel zenginliği idi. Bu bakımdan Nadir Şah harp tarihine yeni bir tarz getirdi, stratejik aklı, sanatkârlık seviyesine çıkardı ve böylelikle hedeflediği amaca ulaşmasında parlak sonuçlar elde etti.

Nadir Şah'ın savaş hazırlığını irdelerken onun birtakım karakteristik yönlerini kaydetmek mümkündür. Bu yönlerden biri Nadir Şah'ın harekât planlarken, zaman kavramıdır. Sürat, çeviklik, gözlenilmezlik vs. Nadir Şah'a galibiyetler kazandıran değerli hallerdir. Bu tutum, gerek karar alınmasında, gerekse çarpışma esnasında, gerekse de çarpışmanın hazırlanmasında kendini gösteriyordu. Örneğin, Nadir Şah savaş kararlarının alınmasında oldukça tez canlılık gösteriyordu ve kısa zaman içinde de kuvvetlerini savaşa seferber edebiliyordu. Karar alınmasında veya harekete geçilmesinde tereddüt yaşanmasını Nadir Şah, bağışlanırlı bulmuyordu. Onun düşüncesine göre, savaş öncesi veya savaşta ikircikli davranmak yenilginin başlangıcı idi.

Nadir Şah'ın hızında bir ustalık ve maharet vardı. Savaşların sürati düşmanlarına göz açtırmıyordu. Salt bu yolla düşmanın istikrarını bozuyor, onun doğru karar almasına imkân vermeden en hassas noktalarına güçlü saldırı düzenliyor ve yüksek görüş ve sezîşle düşman tahrip ediliyordu. Hatta geriye kaçan düşman kuvvetlerinin takibinde de hız faktörü Nadir Şah'a defalarca yengi getirmişti.

Askeri harekâtların uygulama süresince özel ve amaca uygun hız ve gözlenilmezlik sergileniyordu. Bu bakımdan Nadir Şah'ın Hindistan seferi özellikle karakteristiktir. İstenilen sürati elde etmek için geçit vermez sarp arazilere yüz tutuyor, gece karanlığında dağları aşırıyordu. Bu da Nadir Şah'a en az kayıpla düşmanını gafil avlamaya ve onun üstesinden gelmeğe olanak sağlıyordu.

Nadir Şah kısa zaman diliminde bu veya aksi yönde kuvvet üstünlüğünü oluşturarak taarruzunun gücünü de artırıyordu. Her zaman ordu içinde olması ve ordugâh yaşamı sürmesi emirlerinin kısa zaman içinde ordulara ulaştırılmasında önem taşıyordu.

Nadir Şah'ın savaş taktiğinin diğer bir özgün yanı mekân faktörüyle bağlıdır. Bu husus her savaş öncesi inceden inceye planlanmakta ve mekân faktörünün zaferin kazanılmasına göstereceği etkiler dakikası dakikasına hesaplanmaktaydı. Burada hem savaş alanının belirlenmesi, hem de kuvvetlerin yerleştirilmesi, düşmana taarruz istikametlerinin seçilmesi vs. unsurlar öne çıkıyordu. Hücumun şaşırtıcılığını elde etmek ve düşmana indireceği darbenin tesir gücünün artırmak için en sert ve inanılmaz coğrafi engellerin aşılmasından kaçınılmıyordu. Nadir Şah çok vakit düşmanın beklediği yönden saldırıya geçmekle, aslında, çarpışmanın akıbetini halletmiş oluyordu. Bununla birlikte Nadir Şah sayısı 100 bini bulan ordusunu, bu ordunun ağır teçhizatını da bu engellerden savuşturabiliyordu. Bu bakımdan Nadir Şah dünya harp tarihinin ender şahsiyetlerinden saymak mümkündür.

Nadir Şah, savaş meydanını seçerken kuvvetlerinin geniş manevralar yapma olanağını, ihtiyat kuvvetlerinin arka, arkaya yerleştirilmelerini, pusuların atılmasını, cenahların muhafazasını v. s. meselelerini oldukça dikkate alıyordu. Ordugâhların kurulması süreci, genel anlamda, belirli bir deneyim istiyordu. Hatta savaş meydanının erzak ve su kaynaklarına yakın olması da Nadir Şah'ın dikkatinden kaçmıyordu. Bütün askeri kuvvetler savaş meydanında Nadir Şah'ın direktifi esasında yerleştiriliyor ve de verilen talimatlarda arazinin coğrafi koşulları dikkate alınıyordu. Nadir Şah, çarpışmanın gidişini açık şekilde gözlemlemesi, yeri geldiğinde gerekli istikametlere yeni kuvvetleri sevk edebilmesi için kendini merkezi bir noktada konuşturuyordu.

Nadir Şah, açık meydan savaşına üstünlük veriyordu, kale vuruşmalarından kaçınmağa ve kalede gizlenmekte olan karşı silahlı güçleri de açıktan savaşa sevk etmeye çalışıyordu.

Nadir Şah, taktiğinin önemli karakteristik özelliklerinden biri de insan faktörünü yeterince dikkate almasıydı. Ordulara yeni katılmış olan erlerin manevi-psikolojik durumu, fiziksel yeteneği ve kararlılığı Nadir Şah tarafından yüksek değerlendirilen durumdu. Nadir Şah geleneksel Şah yaşam tarzıyla er yaşam tarzı arasındaki mesafeyi hayli yakınlaştırmıştı. Nadir Şah aylarca, yıllarca askerleri gibi ordugâh hayatı yaşıyordu, onların katlandığı mahrumiyetlere katlanıyordu, bu haliyle kendine karşı onlarda bir saygınlık yaratıyordu. Nadir Şah, askerlerine inanıyordu, dayanıklılık gösteren askerlerini, hatta savaşta yenilse bile, son derece yüksek kıymetlendiriyordu. Onlarda iç inancı ve savaşçılığı uyandırıyor. Sadakat, dayanıklılık ve tutar-

lılık gösteren asker Nadir Şah için aziz insandı. Ama bu beklentilere kayıtsız kalan asker, Nadir Şah tarafından son derece ciddi cezalara çarptırılıyordu.

Nadir Şah, kendi komutanlarında harp mesleğine ilişkin derin bir heves uyandırmıştı, Onların girişken faaliyetine geniş alan açmakla bir komutan gibi biçimlenmesin de her zaman ilgiliydi. Nadir Şah'ın örgütçülük yeteneği de yalnız komutanları aracılığıyla eylemsellik kazanıyordu.

Nadir Şah'ın orduları sürekli yenileniyor ve tazeleniyordu. Özel askeri eğitim görmemiş 10 binlerce askerini Nadir Şah maharetle yönetiyor ve onların potansiyelini çok büyük ustalıkla karşı konulmaz savaş aygıtına çevirebiliyordu. Genelde, savaş anlarında orduların yönetilmesini Nadir Şah sanatçılık düzeyine çıkarmıştı. Keskin zekâsı ile Nadir Şah umulmadık bir anda savaş alanında ne olduğunu ve ne baş verebileceğini dakiklığıyla belirleyip ve derhal gerekli adımları atıyordu.

Ancak onun da ayırtına varmalıyız ki; Nadir Şah, döneminin ve yaşadığı çevrenin yetiştirdiği insandı. O, etrafında cereyan eden olaylardan, meydana gelen çekişmelerden ve fitne, fesatlardan yeterince başa çıkamadı, bu onun yaşamının trajik sonla bitmesine neden oldu. Böyle olsa da, Nadir Şah, belleklerde dünya harp tarihinin sıra dışı fatihi olarak yer almaktadır.

Nihayet, çok önemli edimlerinden biri de Nadir'in bir Azerbaycancı statüsünü kazanması ve sonradan milli mefkûre seviyesine çıkmış büyük işlerin ilk sistemli eylemin başlatmasıdır. Bu anlamda bir askeri deha sahibi gibi Nadir ne kadar ilgi çekiciyse bir Azerbaycancı gibi bir o kadar gurur vericidir.

Nadir'in diplomatik yazışmalarını okuduğunuzda bu dahi insanın orta asırlarda yürüttüğü siyasi hamlelere, diplomasi yeteneğine hayret içinde kalırsınız. Aynı dönemlerde Osmanlı imparatorluğuyla, Çar Rusya'sıyla, Hindistan devletiyle başlattığı mektuplaşmalar onun büyük bir insan olduğunun karinesi sayılmalıdır. İşte tam bu saikle, bu yazışmaları ben de kitabıma ilave etmeyi kendime borç bildim.

Bu kitabın meydana gelmesinde emeği geçen tüm dostlarıma, bu bağlamda kitabımı Azerbaycan Türkçesinden, Türkiye Türkçesine uygunlaştıran Cumhur Turan'a İstanbul'a geldiğim ilk günden bana kardeşliğini esirgemeyen Kahraman Çağatay'a kendi minnettarlığımı bildiririm.

Not: Nadir Şah hakkında orta yüzyıl tarihçileri ve doğu bilimcileri çok sayıda araştırmalar yapmışlardır. Sevindirici durumdur ki, halende onun şahsiyeti askeri dehası hakkında tarihi araştırmalar yapılmaktadır. Eserde gördüğünüz gibi İstanbul Arşivler Müdür-lüğünün, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisinin ve Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Basın-Yayın kurumunun çalışanları ve kurumun başkanı Akademik Ramiz Mehdiyev'in de yaptığı araştırmalar da çok büyük takdire layıktır. Bu tetkikatlar Azerbaycan devletinin tarihine yeni bir sahife açmıştır. Uzun asırlar kendi bağımsızlığı koruyan büyük devletçilik gelenekleri olan, büyük devletlerin ve imparatorlukların sahibi olan Azerbaycan halkı çok teessüfler olsun ki, Nadir Şah'ın ölümünden sonra küçük müstakil hanlıklara bölünmüş, daha sonra 1813 ve 1828'inci yıllar içinde Çar Rusya'sı ve İran arasında paylaşılmıştır. Lakin 20'inci yüzyılın başlarında Azerbaycan'ın kuzeyi kendi bağımsızlığına yeniden kavuşmuştur (28 Mayıs 1918).

Bu bağımsızlığımız da uzun sürmemiş, Bolşevik orduları tarafından elimizden alınmıştır. Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Sovyetler birliğinin bireşiminde yarı bağımsız devlet gibi yaşamıştır (28 Nisan 1920).

Ve 20'inci yüzyılın sonlarında kuzey Azerbaycan yeniden bağımsızlığını kazanmıştır (18 Ekim 1991).

İnanıyorum ki, devletçilik gelenekleri on binyılları geçen bir millet, ihtişamlı tarihini yeniden şahlandıracak işgal edilen topraklarını ermeni tecavüzcülerinden kurtaracak ve güneyde yaşayan otuz milyondan fazla soydaşımız hukuklarına ve devletçilik geleneklerine tekrar kavuşacaktır.

Eski ve orta yüzyıllar dünya tarihinde Yunanlılar, İskender'le... Moğollar, Cengiz Han'la... Özbekler, Emir Timur'la... Ruslar, I. Petro'yla... Türkler, Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman'la... Almanlar Bismarkla... İngilizler Kromvel... İspanyollar Kolompla... Fransızlar Napolyon'la ne kadar iftihar ederse, Azerbaycanlılar da Şah İsmail Hatai ve Nadir Şah Afşar'la aynı şekilde övünüp, gurur duymalıdır.

Bir hususu da belirtmek isterim ki, insanlar millet gibi anasından doğmuyor her bir canlı varlık Ulu Tanrının ve doğanın yarattığı bir mucizedir. İnsanlar doğduktan sonra içinde yaşadığı çevreye uygun terbiye, eğitim alır, dini bakışlarını biçimlendirir. Daha sonra millet gibi biçimlenir. Millet anlayışı ise onun vatanperverliğinden, kendi dilini ve dinini sevmesinden, toprağına, vatanına olan muhabbe-

tinden ve adet ananelerine bağlılığından ortaya çıkıyor. Milletlerin ve halkların yaşadığı devletler de onun topraklarında yaşayan her bir yurttaşın diline, dinine, gelenek göreneklerine saygı duymalı ve bütün vatandaş hukuklarının korunmasının güvencesi olmalıdır. Bu 21. yüzyılın talebidir. Bunlara uymak, uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde devletin ve uluslararası örgütlerin görevidir. 20. yüzyılda kabul edilmiş uluslararası hukuk kural ve prensiplerine göre bütün devletlerin toprakları dokunulmazdır. Her bir milletin kendi mukadderatını bu devletlerin sınırları çerçevesinde tayin etmek hukuku da vardır, lakin ermeni ekspansionistleri(yayılmacıları) ezeli Azerbaycan topraklarında kurdukları Ermenistan Cumhuriyeti ile yetinmeyip, Dağlık Karabağ ve hatta onun etrafında 7 şehrimizi de ilhak ederek dünyada kendi tecavüzcü niyetlerinden geri kalmadılar. Ben inanıyorum ki, kısa zamanda Azerbaycan devleti kendi topraklarını ermeni işgalcilerinden temizleyecektir.

Yapılması zorunlu olan bir meseleyi de okuyucularımla paylaşmak istiyorum. Vatanperverlik hissi, devletini, vatanı sevmek, kendi milletinle gurur hissi geçirmek, ülkesinin tarihini bilmek her bir Azerbaycanlının görevi ve borcudur. Ancak bu hisleri yaratmak, yaşatmak, yetiştirmekte olan gençlerimize öğretmek hem ailenin, hem mektebin, hem devlet kurumlarının, aynı zamanda sivil toplum örgütlerinin, derneklerin, kitlesel enformasyon araçlarının vs. asıl görevi olmalıdır.

24 yılı geride bırakarak, bağımsızlık yolunda inançla ilerliyoruz. Kısa bir dönemde Azerbaycan'ın adı dünyanın her yerinde tanınıyor ve üç renkli bayrağımız bu ülkelerde ve uluslararası örgütlerinde vakarla dalgalanıyor, sporcularımız, sanatçılarımız, şairlerimiz ve yazarlarımız dünyada tanınıyor. En büyük şanslarımızdan biri de Ulu Önder Haydar Aliyev'in dünya ülkelerinde 20. yüzyılın en büyük devlet adamı gibi tanınmasıdır. Her bir Azerbaycanlı bununla gurur duymaktadır ve bu işlerin başarılmasında Cumhurbaşkanımız İlham Aliyev'e ve Haydar Aliyev Fondunun başkanı, milletvekili YUNESCO ve ISESCO'nun iyi niyetli Mihriban Aliyeva hanımefendilerine kendi derin teşekkürümü ve minnettarlığımı bu eserim aracılığıyla bir kez daha bildiririm.

Ben burada düşüncelerim sonlandırmış oluyorum. Yalnız son kez bir daha şunu demek istiyorum ki, dünyada Fatihler hakkında çok denilip ve yazılmıştır. Nadir Şah hakkında da dünyada yüzlerce eserler yazılmış ve yazılacaktır. O, tarihi bir kişiliktir. Onun gördüğü işler mitolojik kahramanların fantastik eylemlerinden daha güçlü ve

kuvvetlidir. Bu bir tarihsel gerçekliktir. Nadir Şah'ın doğumunun 325. yılı, sade bir törenle kaydedilse de, 2016 yılında onun kurduğu Azerbaycan Nadir Afşar imparatorluğunun 280'inci yılı tamamlanmış olacaktır. Arzu edelim ki, bu büyük ve görkemli imparatorluğun 280'inci yıldönümü Türk Dünyasında ve Cumhuriyetimizde geniş ve tantanayla geçirilsin.

Azerbaycan Cumhuriyeti, orta çağların büyük ve görkemli Türk imparatorluklarının ve devletlerinin küçük bir yadigârı, mirasçısıdır.

Gelin Azerbaycan'ımızı koruyalım, kollayalım!

Bakü, İstanbul, Bursa, Tahran, Meşhet, Tebriz, Tiflis, Moskova, Roma, Vatikan.

(2012-2015)

EK/1

Nadir Şah hakkında çok sayıda rivayet ve deyimler mevcuttur. Bu rivayetlerin bazıları hakkında yazılmış olan kitaplar ve anlatımlar aracılığıyla günümüze kadar gelmiştir. Ben bu rivayet ve deyimleri de bu kitaba ilave ederek, bu tarihi şahsiyetin bilgeliğini, hazır cevaplılığını bir kez daha belirtmek istedim. Bilhassa okurun dikkatine sunduğum bu aktarımlar tarihte kalıp yaşmalıdır(C.H)

NADİR ŞAHIN DEYİMLERİ VE ONUN HAKKINDA RİVAYETLER*

DEYİMLERİ:

- ✓ *Şİİ, SÜNNİ DOĞRUSU HİÇBİR ŞEY ANLAMİYORUM. BU İKİ MEZHEBİN BİR AN ÖNCE BİRLEŞMESİNİ GEREKLİ GÖRÜYORUM. BÖYLE OLURSA HUSUMET ORTADAN KALKAR, MEDENİYYET ARTAR, MİLLET GÜÇLENİR.*
- ✓ *HER PADİŞAHIN BİLMESİ LAZIM GELİR Kİ, GAYRI TAİFENİN DİNİNİ BİLSİN, HÂSILI, GAYRI TAİFENİN DİNİNE UYGUN TUTUMDA BULUNULSUN.*
- ✓ *(...)HAZİNEDE PARA OLMAZSA, ORDU BULUNDURMAK OLMAZ. ORDU OLMAZSA, VATANI KORUMAK OLMAZ. VATAN ELDEN GİDERSE, MESCİT DE OLMAZ VE BELKİ, DİN BİLE ELDEN GİDEBİLİR(...)*
- ✓ *BİR DEVLET Kİ, MOLLALARIN USULÜ İDARE-SİNDE YAŞAR, O DEVLETTE KATİYEN TERAKKİ OLMAZ...*
- ✓ *BİR DEVLETİN Kİ, FAKİRİ ÇOK OLUR, O DEVLETİN AZ ZAMANDA YOK OLMA İHTİMALİ VARDIR...*
- ✓ *HER BİR PADİŞAH İKİ DÜŞMANA KARŞI KOYAMAZ; VATAN, MİLLET GAYRETİ ÇEKMEYEN, GÜNÜNÜ*

ZEVKİ SEFADA GEÇİRİP, MİLLETİ DAİMA ZULMET-
LERE DUÇAR EDEN PADİŞAH ECELİNİ MİLLETTEN
BEKLESİN.

RİVAYETLERİ:

1. Muhammet Şah'a suikast.

Hindistan Şah'ı Muhammet Şah, Nadir Şah'ın yaşamına son vermek için onu Delhi'ye konuk çağırır. Bir grup silahlı adamına emreder ki, toplantı esnasında ben ne zaman akışlarsam, siz içeri girip Nadir'i öldürün. Silahlı grup daha önce belirlenen yerde toplantı bitene kadar bekler. Muhammet Şahtan alkış gelmez. Meclis dağıldıktan sonra adamları sorar: Şah'ım, niçin alkışlamadınız? Muhammet Şah: "Nadir'in Aslan gibi duruşu, onun heybeti, saygınlığı beni öyle etkiledi ki, donup kaldım. Siz içeri girdiğiniz anda Nadir beni öldürecek sandım", – diye cevap verir.

2. Konuşma, götür. Nadir Şah Dağıstan'da savaştığı tarihlerde parası olmadığı için uzun süre askerlerine maaş veremez. Daha sonra deve derisinden para hazırlatıp, üzerine şu sözleri yazdırır:

"Pust şotor (deve derisi) hüküm Nadir; konuşma, götür".

3. Nadir'in kudreti.

Delhi'de toplu kıyımından sonra Hintli bir kadın bir kutu mücevher getirip onu askerlere vermelerini rica eder. Nadir bunun nedenini sorduğunda, kadın cevap verir: "Askerlerin talan yaptığı vakit (iki asker talan zamanı onun evinde mücevher kutusunu bulup, kapağını açar, içindeki mücevheri kendi aralarında bölmek ister) senin *carcin* yüksek sesle bağırıp dedi ki: "*Şah'ın fermanıyla katliam ve talan yasaklanmıştır*". O iki kişi tez yağmadan vazgeçip, kutuyu mücevheratıyla bırakıp, evden çıkıp gitti. Sizin kudretinize ve askerinizin disiplinine bu kutuyu mükâfat olarak size takdim etmek isterim".

4. Nadir'in taç bağışlaması.

Nadir Şah Hindistan'ı kuşattıktan sonra Delhi'de konukluk verip, Hindistan Şah'ı Muhammet Şah'ı da davet eder. Ziyafette Muhammet Şah'ın kıymetli taşlarla bezeli tacını alıp kendi başına, kendi demir nişanlı tacını ise onun başına koyar. Muhammet Şah,

hükümdarlığını ona geri verdiği için Hindistan'ın 250 yıllık hazinesini Nadir Şah'a bağışlar.

5. Cevap birdir.

Nadir Şah, Tebriz'de duyurur ki: "Her kimse benim üç soruma doğru cevap verirse, enam(bahşış) vereceğim". Hiç kimse korkusundan ileri çıkamaz. Nihayet, para toplanır, bir yaşlı adam parayı alıp gelir. Kendi, kendine şöyle der: "öyle de olsa yarın, ya da o biri gün öleceğim, hiç olmazsa paralar çocuklarıma kalır. Allah kerimdir". Gelip Nadir'in huzuruna çıkar. Nadir der ki: "Sana üç sorum olacak, eğer doğru cevap verirsen, enam alacaksın, veremezsen öleceksin!".

Birinci sorum:

– Ben mi, büyük adamım, yoksa Rüstem mi?

Adam der ki:

– Sen, çünkü Rüstem Keyan şahlarının emrini icra ediyordu, sense kendin emir verensin.

Nadir, ilk sorusunun cevabından razı kalır, ikinci sorusunu sorar:

– Ben mi büyük adamım, yoksa Şah Abbas mı?

Sen, – diye adam cevap verir, – Şah Abbas'ın babası Şahtı, o öldükten sonra zaten Abbas Şah olmalıydı, ama senin baban kürk diken bir insandı, hiçbir şeyi yoktu. Sen kendi kılıcının gücüyle Şah olmuşsun.

Nadir bu cevaptan da razı kalır, üçüncü sorusunu sorar:

– Ben mi cesaretliyim, yoksa Ali ibn Ebu talip mi?

Adam asabileşir:

– Öyle bir kusur işledin ki, deden bile edemezdi, – dedi. Nadir güler ona bahşış verir.

6. Nadir'in komutanlığı.

Şah Tahmasp, kendi adamlarından biriyle Nadir'e bir emir buyurdu ki, yerine getirsin. Nadir gelen adama dedi ki: "Şah Tahmasp'a git söyle, ben anamdan emir buyuran doğdum, yerine getiren değil!".

7. Ekri ve Mekri.

Müezzin damda ezan okuyordu. Nadir sordu: – Bu adam niye bağırıyor? Dediler ki, mekridir (kıraat eden). Nadir zannetti ki, ‘eğridir’, dedi ki: – Onu tepesi üstüne aşağı atın, bilsin ki, mekri nedir. Ardından seslendi: Eğer sesi cemaate, koyuna, kuzuya zarar vermeyecekse, bırakın ne kadar bağırırsa bağırınsın.

8. Yelkenli gemi.

Nadir Dağıstan’a hücum ederken gemiyle gitmek istedi. Sordu ki, gemi ne ile hareket ediyor? Dediler rüzgârla. O: – Ben kendimi ve askerlerimin iradesini rüzgâra veremem, – deyip, kara yoluyla hareket etti.

9. Darı kesesi ve horoz.

Türk elçilerinden biri Nadir’in görüşüne gelirken bir kese darı getirip yere serpti, sözüm ona, Osmanlı ordusunun darı kadar çok olduğunu ima etmek istiyordu. Nadir birkaç horoz getirmeleri için talimat verdi. Az süre içinde horozlar darıyı yiyip bitirdiler.

10. Nadir’in hükmü.

Tam teçhizat bir ordu asker, uzun yol geldiklerinden oldukça yorulmuşlardı. Nadir’den biraz dinlenmek için izin istediler. Bu yorgunluk halinde hücumu yapamayacaklarını bildirdiler. Nadir, askerlerine 5 batman (tahmini 23 kilogram) ağırlığında taş yüklenmeleri talimatını verdi. Nadir’in hükmü mutlakı. Askerler dilleri bir karış havada taşı yüklenmek zorunda kaldılar. Düşmana yaklaştıklarında, taşları atmaları emir olundu. Taşları atıp hafiflendiler. Güç de olsa, düşmana hücum edip zafer kazandılar.

11. Nadir’in kokuyu tanıması.

Dergez’den Derungerlinin biri (Derungerle Dergez arası 30 km.dir) valinin zulmünden, Nadir’in yanına İsfahan’a şikâyet gitti. Onun Nadirle görüşmesine izin vermediler. O, Derunger’den gelirken bir batman pirinç almıştı. Pirinci Nadir’in aşçısına verdi. Aşçı, akşamı o pirinçten Nadir için pilav pişirdi. Pilavı getirdiğinde Nadir pirincin kokusundaki farkı anlayıp derhal sordu: –Derungerden gelen var mı? – Aşçı: “Evet, bir kişi gelmiş, pirinci de o getirmiş”-dedi. Nadir

pirinç getireni çağırtrtıp, şikâyetini dinledi ve Dergez valisini de görevinden azletti.

12. Kadın erkek işine karışmamalıdır.

Bir gün Nadir'in çok sevdiği eşlerinden biri ondan bir işi görmemesini rica etti. Nadir, o eşine dönüp kızgınlıkla: "Kadınlar benim işime karışmamalıdır" dedi.

13. Kan kokusu.

Ağır bir savaştan sonra Nadir, Aras nehri kenarında taş üstünde oturup kanlı kılıç kucağında soğanı ezip yiyordu. Tam orada Rus elçisini çağırtrtıp, ona: "İran'da olan Rus kumandanlarına git söyle, hızla İran şehirlerini terk etsinler! Etmezse bu kılıçla onlara hücum edip, başlarını vurup, bütün ölülerini denize atıp, kellelerini de Rus imparatoruna göndereceğim!"-dedi. Elçi, Nadir'in ultimatoomunu Rus çarına yazdı. Bildirdi ki, "Nadir'i gördüm, üstünden kan kokusu geliyor, maslahattır ki, ordumuz İran'ı terk etsin". Rus imparatoru Rus ordusunun İran'dan çıkma emrini verdi.

14. Şaha hizmet.

Muhammet Şah, Delhi'deki sarayına Nadir'i konuk çağırmişti. Hizmetçi meclise kahve getirmişti. Âdeti üzere kahveyi Muhammet Şah'ın önüne koydu. Muhammet Şah da kahveyi Nadir Şah'ın önüne bıraktı ve dedi ki: "Hizmetçi demek istedi ki, Nadir Şah'a Şahımız hizmet etsin".

15. Ülkeyi ne yönetir?

Hint Şahı Muhammet Şah, Nadir'e: Emir, ülkeyi ne yönetir? -diye sorar. Nadir : "Yarın olsun söylerim"- der. Sabah birlikte ordu içine çıkarlar. Nadir Muhammet Şah'a : "Donunu aşağı indir"-der. Muhammet Şah şaşkınlık içinde, "bu adam ne dediğinin farkında mı"? Nadir bir kez daha tekrar eder: "Donunu aşağı indir!". Muhammet Şah, hayretler içinde ne yapacağını bilemez. Nadir sözünü üçüncü kez tekrarladığında Muhammet Şah ister-istemez donunu aşağı indirir. Nadir de donunu aşağı indirir. Muhammet Şah'a dönüp der ki: "Elinle önce benim erbezimi sonra kendi erbezini tut!". Muhammet Şah, çaresiz Nadir Şah'ın sözünü yerine getirir. Donlarını

yukarı çekerler. Nadir sorar: “Şah, ne gördün?”. O, : “Emir, senin erbezin taş, benim ki ise pamuk gibidir”-der.

Nadir sonunda: “Şah! Unutma Ülkeyi böyle sağlam taş..k yönetir”-der.

16. Korkunun ortadan kaldırılması.

Bir defasında, ordu seyir halindeyken görür ki, yola bir demir kazık çıkıp, üstüne şöyle yazmışlar: “buradan kim ileri giderse, ölürlü”. Bu durum Nadir’e bildirilir. Nadir, kazığın yerinden sökülüp ordunun önünde taşınması emrini verir. Böylece korku geçip gider.

17. Küçük kardeş büyük kardeşini biraz incitmiş.

Nadir Şah’ın en cesur komutanlarından biri olan Tahmasp Han Celayir, orta boylu, ama yeterince kilolu bir adammış. Bir kez, bir yaban domuzu onun üstüne saldırmış. Kilosu ve yaşından dolayı çeviklik gösteremeyen Tahmasp Han yaban domuzunun saldırısından canını zor kurtarmış. Bu haberi duyan Nadir hayli gülmüş ve demiş ki: “küçük kardeş büyük kardeşle oynuyormuş, ama küçük kardeş, büyük kardeşini birazcık incitmiş”

18. Binbaşı desinler.

Hindistan’a sefer zamanı Nadir Şah Hint ayanlarından İtimadüddin (baş vezir) Gomereddin Han’ın 850 hanımdan meydana gelen haremi olduğunu öğrenir. Harem geleneğine karşı olan Nadir Şah’a bu durum çok gülünç gelir ve emreder ki, Gomereddin Han için daha 150 kadın daha bulunsun. Sebebini ise şöyle izah eder: “Bundan böyle ona binbaşı desinler”.

19. Cennet sohbeti.

Nadir, mümin tebaasıyla cennet konusunda sohbet ediyordu. Mümin şahıs cennetin mucizeleri ve zevkleri konusunda konuştuğundan sonra Şah ona sordu ki, “cennette savaş ve düşman üzerinde kazanılan zafer gibi şeyler var mı?” Müminin ‘hayır’ cevabına Nadir: “Peki o zaman hangi zevk-sefadan konu edilebilir”.

*Bu rivayetler M.H. Kuddusinin “Nadir Şah” eserinin 220-234. sahifelerinden alınmıştır

ÇEVİRMENDEN

Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine uygunlaştırdığım Cihangir Hüseyinov'un "Azerbaycan Nadir Afşar devleti" kitabına benimde görüşüm istendiğinde doğrusu çok şaşırdım. Çünkü teamül gereği bu durum Türk basınında çok rastladığımız türden bir şey değildi. Daha çok kuram kitaplarında çevirmenin düşüncesi alınır, farklı dillerdeki nüshası, öyküsü, kısaca tüm süreç anlatılarak okurun ihtiyacı karşılanırdı. Ancak çevirmenin araştırma kitaplarında da görüşüne başvurulması yadırganmamalıdır. Zira okumaların süreç içinde yoğunluğu, metinle özdeşleşme çevirmende de bir açıklama duygusu yaratmaktadır. Bu her eser ve her çevirmen için cari kural değildir kuşkusuz...

İmparatorlukların dağılmasının ardından ulus devletlerin inşasıyla başlayan tarih ve dil tezleri maalesef Azerbaycan Türklerinde hayata geçememiştir. Birincisi bölünmüş coğrafya, ikincisi bağımsız milli devletin olmayışıdır. Bunun tarihsel arka planını Cihangir Bey yapıtında ayrıntısıyla izah etmiştir. Yine bu bağlamda yazar, gerçek tarihimizi bize yazdırmadılar diye üzüntü duymaktadır. Ancak biz nesnel tarihimizi 1991 yılında bağımsızlığımızı kazandıktan sonra yazmaya başladık demektedir. Buna rağmen stereotipi, klişe, bilinçaltımıza kazınma, uydurma, sahte, kurgulanmış tarihsel metinlerin rehabilitasyonu elbette bir zaman meselesidir. Ancak zaman dediğiniz şey süratle geçmektedir. İşte tam da Cihangir Hüseyinov eserinde bunu yapmaktadır; ezberleri bozmakta, putları yıkmaktadır... Hukuk bilimleri üzerine felsefe doktoru, Profesör, Karabağ savaşı gazisi Cihangir Hüseyin oğlu Hüseyinov; Afşarlar devletini ve Nadir Şah'ı, Türk milletine kazandırmanın mücadelesini bıkmadan, usanmadan vermektedir.

Belki de ilerde en çok tartışacağımız konulardan birisi de Nadir Afşar ve Muğan kurultayı olacaktır. Ben tüm Nadir şah üzerine tarih çalışmalarının bir başlangıç olduğunu düşünenlerdenim. Bu tartışmaların dalga boyutu henüz Türk(iye) aydınlarına ulaşmamıştır. Bu eser bu açığı kapatacak niteliktedir. Cihangir bey kendi tarih yazımının dışında bu alanda çalışan tüm tarihçileri de kitabına taşımış onların düşüncelerine de kompleks duymadan yer vermiş, alıntılanmıştır.

Haklı nedenleri de olsa; ayrışmanın kurultayını yapan Şah İsmail'in Erzincan kurultayına karşı, birleşme çağrısı yapan Nadir Şah'ın Muğan kurultayı görüşüyor ki, yüzyılların koşullanmalarının önünü alacaktır. Kim haklı sorusundan çok mezhebin ayrıştırıcı rolü sorgulanmalıdır. Bu karşıtlık salt Türk milletini bölmemiş, İslam'ı da bölmüştür. İnsanlığı da bölmüş sayılmalıdır.

Sonunda değerli büyüğüm Cihangir Hüseyinov'a eline, yüreğine sağlık diliyorum. Ve yeni, yeni eserlerini bir Türk okuyucusu olarak bekliyorum.

Cumhur Turan

(5 Kasım 2015, İstanbul)

YAYINLAR VE KAYNAKLAR

Azerbaycan Türkçesi

1. Azerbaycan Tarihi. I. c. Bakü, 1961, say. 339-340.
2. Azerbaycan Tarihi (en kadim zamanlardan 20. yy. kadar). Bakü, 1994; Azerbaycan Tarihi (uzak geçmişten 1870. yıllara kadar). Bakü, 1996; Azerbaycan Tarihi; 7 ciltte, III. c. Bakü, 1999.
3. ASE. C. 7. Bakü, "Azemeşir"
4. Ağasıoğlu, Feridun, "Etrüsk-Türk Bağı", Bakü, 2001.
5. Pavlenko, N. "I. Petro" Bakü, 1991.
6. "Türk hanları ve Sultanları", İstanbul, 2001.
7. Talebe Kabulü Üzere Devlet Komisyonu. Tarih. Bakü, 2013.
8. Tahirzade E. "Nadir Şah Afşar" Bakü, 2002.
9. Belyayev, "Müslüman Tarikatları" Bakü, 1966.
10. Cingizoğlu, Enver, "Serab Hanlığı" Bakü, 2013.
11. Mesimoğlu, Ramiz, "Allahyar bey Zülkadirov" Bakü, 2008.
12. Celalyan, Yesai Hasan, "Alban Ülkesinin Kısa Tarihi" (1702-1722. yıllar). Rusçadan çeviren H.Dayıyev ve V.Musayev. Önsözün yazarı Z.M.Bünyadov. Bakü, 1992, say. 20-21.
13. Oğuz, Yunus, "Nadir Şah" Bakü, 2008.
14. Yunus Oğuz, Bahtiyar Tuncay. "Türkün Gizli Tarihi", Bakü, 2009.
15. Lokkart, L. "Nadir Şah" Bakü, 2013.
16. Efendiyev, Oktay, "Azerbaycan Safeviler Devleti" Bakü, 2007.
17. Aşurbeyli, Sara, "Bakü Şehrinin Tarihi" Bakü, 2006.
18. Aşurbeyli, Sara, "Şirvanşahlar Devleti" Bakü, 2006.
19. Şemsizade, N. "Azerbaycancılık" Bakü, 2006.
20. Con Men. "Cengiz Han" Bakü, 2010.
21. Kurbanov, Cesur, "Safevi Hükümdarı I. Şah Abbas" Bakü, 2011.
22. İslam Ansiklopedisi. İstanbul, 1988.
23. Mustevi, T.M. "Bakü Tarihine İlişkin Orta Yüzyıl Belgeleri Bakü", 1967.
24. Kalankatuklu, Moisey, "Alban Tarihi" Bakü, 2006.
25. Suleymanov, Mehman "Nadir Şah" Tahran, 2010.
26. Mustafazade T.T. "18. yüzyıl- 19. yüzyılın Öncelerinde Osmanlı Azerbaycan İlişkileri" Bakü, 2002.
27. Molla Muhammed-el Cari. "Car Salnameleri" (Arapçadan tercüme, giriş, şerhler ve kayıtlar S.Süleymanoğlu), Bakü, 1997.
28. Koş, Mhitar "Alban Salnamesi" Bakü, 2006.
29. Kuliyev E.N. "Azerbaycan-Rusya İlişkileri Tarihinden 15-18. yy." Bakü, 1958.
30. Kuddusi M.H. "Nadir Şah", (Çeviri ve Önsözün Yazarı M.E. Musaddık) Bakü, 1999.
31. Bünyadov, Ziya "Azerbaycan Atabeyler Devleti" Bakü, 2007.
32. Kurt, David, "Cengiz Han" Bakü, 2008.

33. Gökalp Z. "Türkçülüğün Esasları" Bakü, 1991.
34. Hüseynov E.İ. "Azerbaycan Nadir Şah Afşar'ın Egemenliği Döneminde" (Tarih bilimleri dalında felsefe doktoru tezi savunması için sunulan doçentlik tezi) Bakü, 2009.
35. Mirelemov Hüseynbala, "Sonuncu Fatih" Bakü, 2012.
36. Aliyev, Fuat, Aliyev, Mirabdulla, "Nahçıvan Hanlığı" Bakü, 2007.
37. Ağasıoğlu, Feridun "Taş Ata", "Türkün Taş Hafızası". Bakü, 2013.
38. Jan Gevr. Hacı Şah. Bakü, 1992.

Rusça

39. Бакиханов, А.К. "Гюльстан-и Ирам" Баку, 1991.
40. Арунова, М.Р., Ашрафян К.З. "Государства Надир шаха Афшара" Москва, 1958.
41. Абдурахманов А.А. "Азербайджан во взаимоотношениях России, Турции и Ирана в первой половине" 18.в. Баку, 1964.
42. Абдуллаев, Г.Б. "Азербайджан в 18.веке и взаимоотношения его с Россией" Баку, 1965.
43. Алиев, Ф.М. "Антииранские вступления и борьба против Турецкой оккупации в Азербайджане в первой половине 18.в." Баку, 1975.
44. Абраам Ереванци, "История войн 1721-1736 гг Ереван, 1939; Ар-мянская анонимная хроника 1722-1736 гг." перевод и примечания З.М.Бунятова. Баку, 1988.
45. Авраам Кретацци, "Повествование" Перевод. Н.К. Корганяна Ере-ван, 1973.
46. Амирбекова, Н. Вопросы военной истории Азербайджана в переодханства. Баку, 2004.
47. Новосельцев А.П. Из истории классовой борьбы в Азербайджанеи восточной Армении в XVII-XVIII.// АН Исторические записки, 1960, №67, Освободительная борьба Закавказья в 18.веке // Вопросы Истории АН СССР, 1972, № 5.
48. Новая История Ирана. Хрестоматия. Москва; Наука, 1988. стр. 30.
49. Петрушевский И.П. "Очерки по истории феодальных отношений в Азербайджане и Армении в XVI – начале 19. вв." Ленинград, 1949.
50. Тер-Аветисян С. "Походы Тамас-кули-хана (Надир шаха) и избрание его шахом в описании Акопа Шамахеци" Тифлис, 1932.
51. Тер-Мкртчян Л.Х. Армения под властью Надир шаха. Москва, 1963.
52. Тибилиская Коллексия. I. с., say. 169-170.
53. Левиатов, В.Н. "Очерки из истории Азербайджана в 18.веке" Баку, 1948.
54. Локкарт Л. "Надир шах. Критическое исследование на основе первоисточников (Лондон, 1938)", Перевод с английского Н.Р. Гезаловой. Баку, 2004.
55. Тер-Иоганн Якоб, "Извлечение из дневника. Путешествия док-тора И.Я.Лерха (I. путешествие) АМЕА ТИЕА, инв. 487".
56. Смирнов, Н.А. "Политика России на Кавказе в XIX века" Москва, 1958;
57. Мамедова Г.Н. "Русские консулы об Азербайджане" (20-60-е годы 18.века). Баку, 1989.
58. Миклухо-Маклай Н.Д. Записки С.Аврамова об Иране как исто-рический источник // Ученые запуски ЛГУ, 1952, № 128.
59. Маркова, О.П. "Россия, Закавказье и международные отношения в 18.веке" Москва, 1966.
60. Мамедов, С.А. "Азербайджан по источникам XV – первой поло-вины 18.вв." Баку, 1993.
61. Гусейнов, Ш.С. "Последствия налоговой политики шаха Султан Гусейна и Надир шаха для эко номики Азербайджана // Azerbaycan SSREA'nın haberleri. İctimai Bilimler serisi, 1961, №4.
62. Беляев Е.А. Иран в средние века Москва, 1941, стр.21.
63. Басфорт, "Мусульманская династия" Москва, 1971.
64. Бутков П.Г. Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803год. Т.І., СПб., 1869, Т. ІІІ, СПб., 1869.

65. Бутурлин Д. Военная история походов россиян в 18.столетии (заключающая в себе описание Персидской войны с 1722 по 1734-й год).Перевод с французского А.Корниловича. Т.9., част II, СПб, 1823.
66. Мустафазаде Т.Т. Азербайджан и русско-турецкие отношения в превой трети, 18.в. Баку, 1993.
67. Петросди Саргис Гиланенц. Дневник осады Испагани афган- цами веденный Петросом ди Саргис Гиланенц в 1722 и 1723 годах. Перевод и объяснения К.Патканова. СПб, 1870 введения стр. 6.
68. "История о Персидском шахе Тахмась-кули-хане" Перевод с французского С.Решетова. СПб, 1762.
69. "История о Песидском шахе" Стр. 139-141.
70. Юнусова, Л.Н. "Торговая экспансия Англии в бассейне Каспия в первой половине 18.века" Баку, 1988.
71. Кишмишев,С.Р. "Походы Надир шаха в Герат, Кандагар, Индию исобытия в Персии после его смерти" Тифлис, 1889.
72. Ханвей, Дж. "Исторический очерк британской торговли на Кас-пийском море. Част II, 1762" перевод Л.М.Кирякова. АМЕА ТИЕА, inv. 3678.
73. Сведения о втором путешествии в Персию совершенном в 1745-1747гг. перевод Абезгауз. АМЕА ТИЕА, инв. 490.
74. Смирнов, Н.А. "Очерк истории изучения ислама СССР "Москва, 1954.

Farsça

75. Astrabadi Mirza Mehdi Han. "Tarih-e Cahankoşa-ye Nader-i. Tahrân" 1368.
76. Beyanî H. "Tarih-e nezom-ye İran. Dovre-ye Safeviyye" Tahrân, 1353.
77. Hümayun A.T, "Tehevvolat-e kanun der tarih-e moaser-e İran, Tahrân", 1376.
78. Sebanî P. "Tarih-e içtimai İran der esr-e Efsâriyye" Tahrân, 1371.
79. Sennani Panah, "Nadir Şah". Tahrân, 1368.
80. Semnani, Tebabi, "Nadir Şah" Tahrân, 1375.
81. Sayks, P. "Tarih-e İran" с. II. Tahrân, 1381.
82. Mokteder K. "Neberdha-ye bozorg-e Nader Şah" Tahrân, 1383.
83. Mervi Muhammet Kazım. "Âlem Ara-ye Naderi" I. cilt. Giriş, say.20. "Tarihi-âlem ara-ye Naderi". III. ciltte. Tahrân, 1371 (h).
84. Ruzanlı, C. "Tarihe-Nezami-ye İran" Tahrân, 1315.
85. Riyahî, M.E. "Âlem Ara-ye Naderi"ye eserine mukaddime. Tahrân, 1358.
86. Flober Uilyam. "Hokumet-e Nader Şah" Tahrân, 1368.
87. Serdadver, E. "Tarih-e nezami ve siyasi-ye douran-e Nader Şah Afşar" I. cilt. Tahrân, 1378.
88. Tehrani, M.Ş. "Tarih-e Nader şahî Nadirname" Tahrân, 1348.

Türkçe

89. "Türk hakanları ve sultanları" İstanbul/2001
90. Sezin, Prof. Dr. Ali; Yücen Prof. Dr. Yaşar, "Türkiye Tarihi I-II. Cilt" Türk Tarih Kurumu basımevi, Ankara, 1990.
91. Ünal, Doç. Dr. Uğur, I.Mahmut-Nadir Mektuplaşmaları (3Numaralı Name-i defteri, tıpkıbasım') TC. Başbakanlık D.A.G.M Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı, İstanbul-2014
92. Çal, İsmail, "Caferilik beşinci Sünni mezhebi olsun" İstanbul/2014.
93. İslam Ansiklopedisi. İstanbul, 1988.

Tarih, bilineninden bilinmeyi daha çok olan bir bilimsel disiplindir. Uzun insanlık tarihinin karanlık olan, henüz aydınlanamayan birçok olayı olduğu gibi, bir çok devleti ve milleti de vardır. Bu gayet doğal bir olgudur. Fakat, bilhassa üstü örtülen, bilindiği halde bilinmeyen ve olmadığı gibi gösterilen, tahrif edilen, yok sayılan, tarihçinin insafına terk edilen olaylar, devletler, milletler ve şahsiyetler de vardır. Uzun bir geçmişi olan Türk Tarihi, genel olarak tahrifata uğrayan, yanlış aktarılan, bilindiği halde bilinmeyen tarihlerin başında yer almaktadır.

Elinizde tuttuğunuz kitap, bilmediğimiz değil, bildirilmeyen, açıkça yazılmayan, yazılsa bile “Fars – İranlı” gibi gösterilen, tarihimizin en büyük devlet adamlarından, kahramanlarından, Büyük Afşar Devleti’nin kurucusu Nadir Şah’ı, yaptıklarını, yapamadıklarını belgelere dayanarak anlatan bilimsel bir çalışmanın ürünüdür.

Batılı birçok tarihçinin “deha”, “büyük devlet adamı”, “Doğu’nun Son Kahramanı” gibi ünvanlar vererek tanıttıkları Nadir Şah, onların kalemlerinde bir İran hükümdarı gibi verilir. Halbuki Nadir Şah Türk’tü ve Türkçe’den başka bir dil de bilmez ve konuşmazdı. Osmanlı sarayına yazdığı mektupları o Türkçe yazarken Osmanlı ona Farsça mektuplar gönderiyordu. Kurduğu devletin adı da “Büyük Afşar Devleti” idi. Afşarlar, bir Oğuz boyu olduklarına göre, bu devlet Oğuz’un Afşar boyu tarafından kurulmuş bir devlet olduğunu adı ile gösterse dahi, onu Fars devleti saymaya cehdedenler olması sizce şaşırtıcı değil mi?

Nadir Şah, bir devlet başkanı, bir kahraman olduğu kadar, bugün kullanılan anlamıyla, aynı zamanda bir toplum mühendisiydi. Bugün bile, İslam Dünyası’nın en büyük kanayan yarası olan ve dolayısıyla Türkiye’nin de en büyük sıkıntısı olan “Sünni – Alevi” sorununu çözmeye yolunda attığı adımları öğrendiğiniz zaman gerçekten şaşıracaksınız. Gerçekleştirdiği “MUGAN KURULTAYI” birlik ve beraberlik, bir anlamı ile TURAN devleti için yol gösterici kararların alındığı bir kurultay olduğundan dolayı, araştırılması ve incelenmesi, milletimizin geleceği açısından büyük önem arz etmektedir.

Bilmediğimiz, daha doğrusu bize bildirilmeyen büyük bir Türk oğlunun hayatını ve başarılarını merak ediyorsanız, bu kitabı okumak zorunda kalacaksınız. Okursanız, bir şey yitirmezsiniz, aksine çok şeyler kazanabilirsiniz.

Üzerinde uzun yıllar çalışarak – İstanbul, Bakü, Tahran ve Moskova “arşivlerinden yararlanılan ve ortaya görkemli bir eser koyan sayın Cihangir Hüseyin Afşar beye, belki yorgunluğunu alır diye, şahsım ve milletim adına teşekkürü bir borç biliyorum. Elinize sağlık, kaleminize sağlık!...

BİLGE OĞUZ

